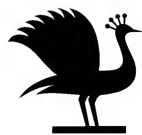
DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14131

Sofiïvka (Volyns'ka oblast') Memorial Book

ha-Ilan ṿe-shorashaṿ

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	ha-Ilan ye-shorashav : sefer korot Tal : Zofyovkah--Ignatovkah / ha-ma'arekhet, Ya'akov Vainer ... [et al.].
IMPRINT	880-02 Giv'atayim : Agudat bet Tal, 1988.
DESCRIPT	572, xxxv p. : ill., facsims., maps, ports. ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine --Sofiivka (Volyns'ka oblast')
	Sofiivka (Volyns'ka oblast', Ukraine) -- Ethnic relations.
	Sofiivka (Volyns'ka oblast', Ukraine) -- Ethnic relations.
ADD'L NAME	Vainer, Y. (Yakov)
ADD'L TITLE	Tree and the roots

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

האילן ושורשיו
ספר קורות ט"ל

זופיובקה-איגנטובקה

האילן ושורשיו

ספר קורות ט"ל

זופיובקה-איגנטובקה

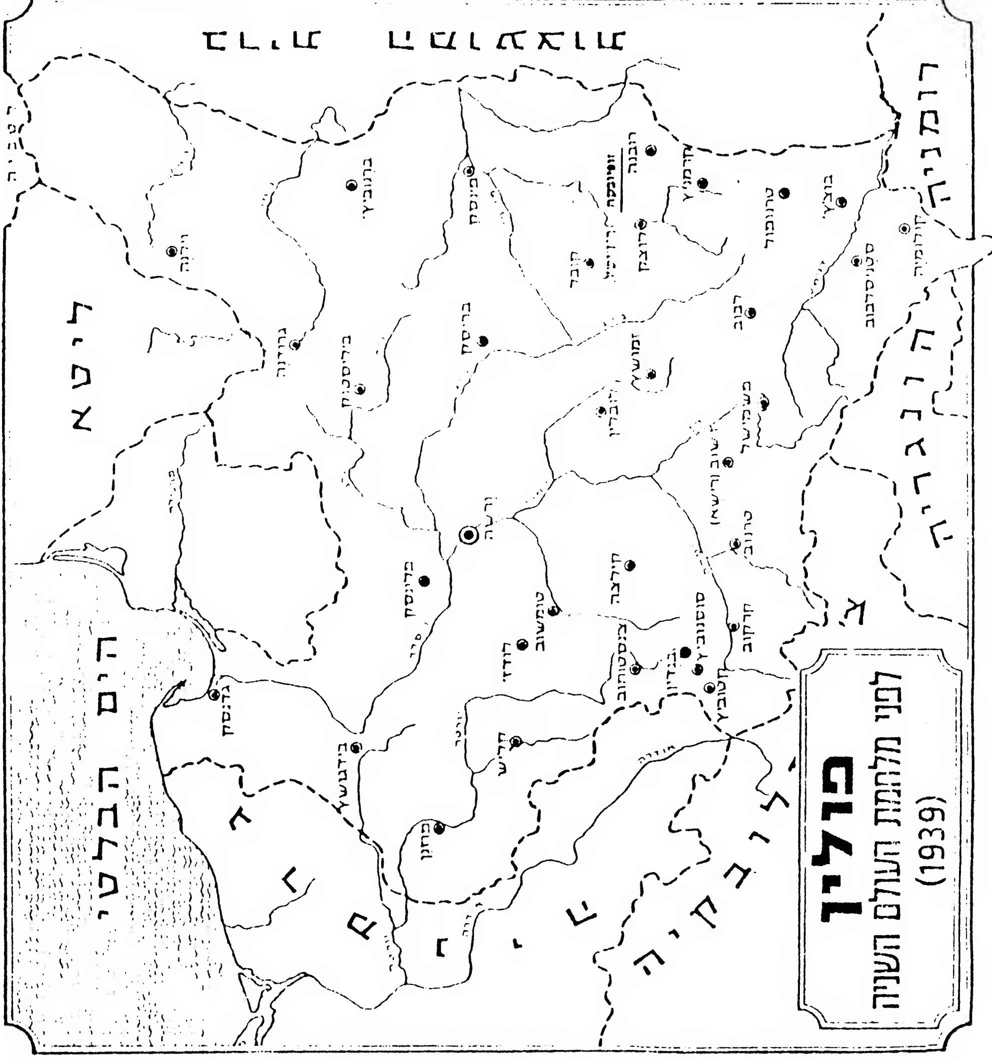
המערכת: יעקב ויינר, טוביה דרורי, גד רוזנבלאט, אנשל שפילמן

בהוצאת אגודת בית ט"ל - גבעתיים תשמ"ח 1988

הודפס בישראל
דפוס: טליגרף
סדר צילום: "ירום" ת"א
סידור תמונות יוסף שטיינר
עטיפה

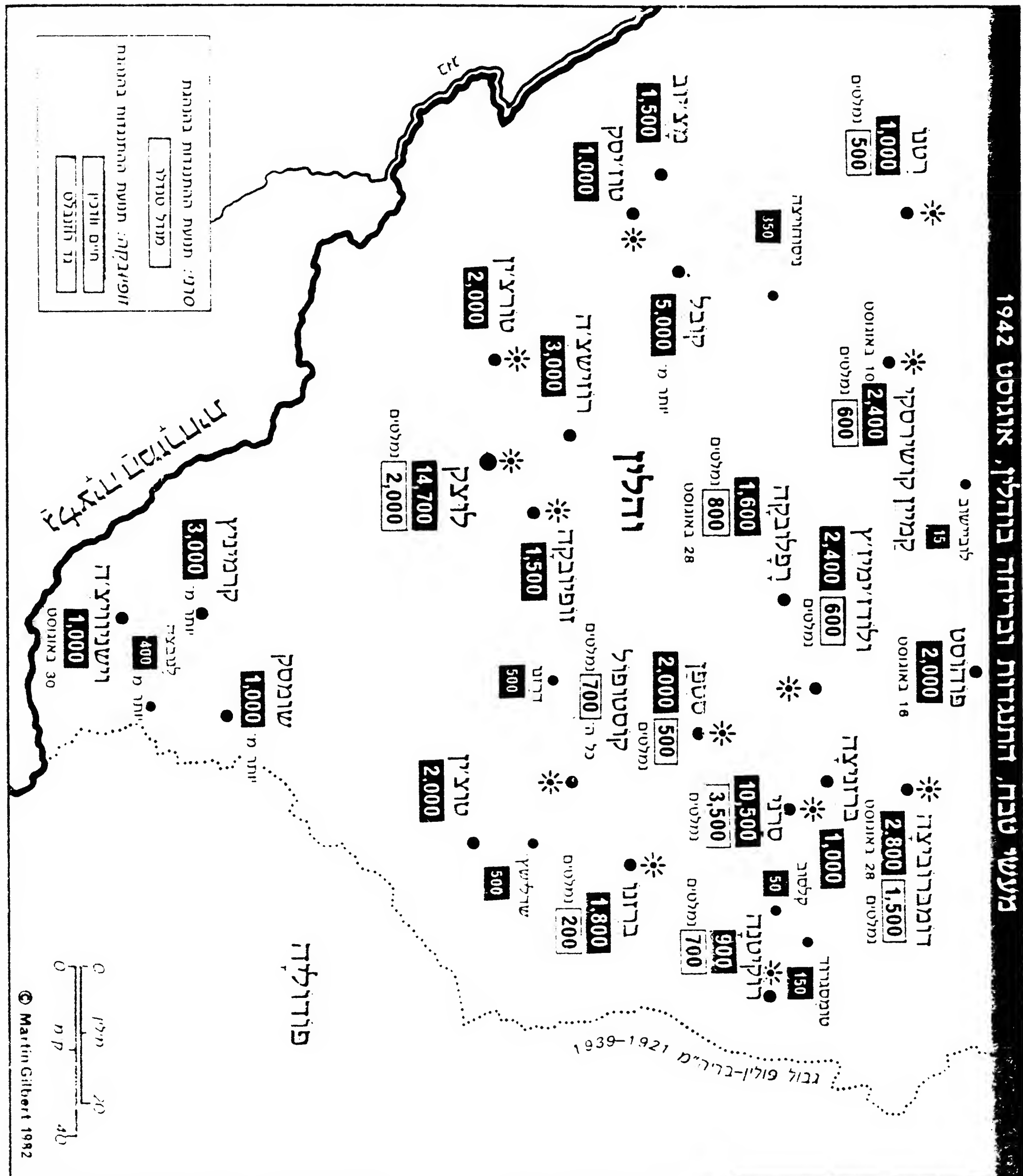

לזכר
חללי
טרוכנברוד
ולוזישט
250
700

תוכן הענינים

פולין
לפני מלחמת העולם השניה
(1939)
הים הבלטי

מתוך אטלס השואה מאת פרופ' מרטין ג'ילברט 1982.

נר תמיד.

אחוזים אנו השתאות לסוד קיומה של עדה מועטה במנין ובנכסים. ועשירה ברוח ובנפש, וברוכה בסגולות ובמידות.

בספר טרוכנברוד לוזישט, הומה – פועם רטט לבבות, כמיהותיה וגעגועיה של יהודיה, עובדי אדמה, בעלי מלאכה חנוונים שאין שיעור לנאמנותם הלאומית, לאהבת העם, לאהבת המשפחה, והרעות הטובה, למוסריות ולהומניות, לעממיות נלהבת, חן יהודי וטעם אנושי בחיי אצילות רוחנית, יושר וענווה. אוצר אדם, בשתי עיירות נידחות, שהיוו גו ' למלחמה ברשע הנאצי ולמלחמת הקוממיות.

דפים אלה כאספקלריה מאירה, לדמותה המקודשת של טרוכנברוד לוזישט, לחיבת ציון, חלוציות. עיירות שהצמיחו כל חלקה טובה בעמנו. כל פאר סגולותינו מתוכה יצמחו. הרחק, הרחק בחזיתות המלחמה, במצור, ביערות נתנו נפשם. פרק של מרטירולוגיה נקם ומעשי גבורה. והם – הפרטיזנים גבורי האומה, מספרים קורותיהם בספר. ומוסיפים פרק רב ערך לספרות השואה והחורבן. וראה פלא. גם במולדת, תחת ברד של כדורים, בין להבות ותמרות עשן המשיכו בני עיירותינו, לתרום חלקם לחירות ועצמאות ישראל, לתרבות ישראל, למאבקיו בכל מערכות ישראל, לבנין הארץ והגנתה.

בדחילו ורחימו, הקימונו לטרוכנברוד לוזישט יד ושם לדורות. ביראת כבוד שיחזרנו תולדותיה, תיארנו הווי חייה והעלינו את דמותה.

יעיר הספר נשכחות, ויספר לילדינו ונכדינו סיפור אבותיהם בגולה, את אשר ספגנו בבית־אבא כמורשת יקרה.

ישמש ספר זה נר נשמה לדורות העבר, לטבוחי החורבן, ואורו זרוע לדורות הבאים ליוצאי ט״ל היקרים.

עם הופעת ספר הזכרון לעיר הולדתנו, רואים אנו מחובתנו להקדיש שורות מעטות לארגוננו, ולספר על הוצאתו לאור של ספרנו.

רעיון ההנצחה עלה מיד לאחר שנתקבלו הידיעות על הכלייה האיומה. אנו שזכינו להגיע לחוף מבטחים, יסדנו את ארגון יוצאי ט״ל, תוך מגמה להיחלץ לעזרת השרידים הניצולים, לסייע לקליטתם בארץ ולחפש ביטוי להנצחת קהילותינו וקדושיה.

למטרה זו התקשרנו עם בני עיירותינו בתפוצות, ותוך הסכמתם וסיועם, התחלנו בשנת 1956 בהקמת בית ט״ל.

אנו מגישים את ספר הזכרון ליוצאי טרוכנברוד – לוזישט בישראל ובתפוצות הגולה, מתוך הכרה מלאה שעשינו במיטב היכולת, להעלאת הדמות של קהילותינו הקדושות והנצחתם של האישים, המוסדות המפעלים ויהודיה הנלבבים, הי"ד. תוך תפילה ותקווה, שדמותם הזכה, וקידוש שם שמים, בעלותם על מוקד, יחקקו לעד בזכרוננו, ובזכרון הדורות הבאים.

כתבנו כפי שיכולנו. סיפרנו את אשר זכרנו והנצחנו בדפי הספר כל מה שקדוש ויקר לנו.

יהא ספר זה אצל כל אחד מאיתנו. נזין עינינו בדמות דיוקנם הטהורה של בני עיירותינו. נקרא בו על מאבק חיים מתמיד, על מלחמת קיום נואשת שלא הסיחו את הדעת מחיי עולם, מעסקי ציבור, מחינוך ילדים, מכמיהה לימות המשיח, לחיי עם בריאים ולעולם שכולו טוב.

ישמשו, איפוא, דפי זכרון אלה, שנמלאו בכאב כותביהם, פרחי נוי על קברותיהם השוממים ומשום קיום הנדר, "לזכור ולא לשכוח, את אשר עשה עמלק" – ומצבת זכרון־נצח, לכל בני טרוכנברוד – לוזישט.

בהצבת מצבה זו, שותפים כל יוצאי ט"ל בישראל ובתפוצות, מהם שליווהו בענין רב, ובלב חם, מהם אלה – שעל ידי כתיבתם הוסיפו רשמים, חוויות והערכות, להעלות מגילת אש ודוי זו. להשלמת דיוקנאות של קהילותינו היקרות.

מצידנו טרחנו כמיטב יכולתנו, לתת ביטוי לאותו עולם־חוויות הקשור בימי העבר שלנו, ולאותו עומס של רגשות צער ותוגה שאנו נושאים בלבותינו לזכרם של יקירינו.

מבוא לתולדות ט״ל

טוביה דרורי

הספר הזה מוקדש לשני ישובים קטנים סמוכים זה לזה שתחילתם בתחום המושב ברוסיה הצארית, וסופם בשואה. שבהם חיו יהודים שפרנסתם הבסיסית היתה החקלאות וענפיה. אלפיים שנות גלות של עם ישראל רוויות תופעות שונות ומשונות ליצר הקיום וההשרדות של העם, שבעזרתם יכלו לומר יום יום: ״אף על פי שיתמהמה, עם כל זה אחכה לו בכל יום שיבוא״. אחת מהתופעות האלה היתה ההתישבות היהודית במושבות חקלאיות שנוסדו בשני שלבים: בשנת 1807 הוקמו המושבות הראשונות בדרום רוסיה בפלך חרסון ובשלב השני במערב רוסיה בתחום המושב, שהמושבה הראשונה אנטונובקה–גמינה טוצ׳ין, מחוז רובנה, נוסדה ב־1833 ואחריה טרוכינברוד (זופיובקה) ב־1835 והמשיכו לקום מושבות חדשות מ־1837 שהראשונות שבהן היו לוזישט (איגנטובקה) הצמודה לטרוכנברוד ואוסובה ע״י סטיפן מחוז רובנה.

גם המתיישבים בדרום רוסיה שבפלך חרסון באו מיהודי תחום המושב, איזור שהשתרע על כמליון ק״מ מן הים הבלטי בצפון ועד לים השחור בדרום, שנוצר לאחר שחבלים מרובי תושבים יהודים באו בשלטון רוסיה בעקבות חלוקת פולין

עד אותה התקופה נאסרה על היהודים הכניסה לרוסיה, פרט ליהודים בודדים בעלי זכויות מיוחדות. הסיפוח של שטחים נרחבים לממלכת רוסיה המאוכלסים באחוז יהודים ניכר, והאוירה האנטישמית העמוקה באוכלוסיה הרוסית ובעיקר בחוגי השלטון ובחצר המלוכה, היו הגורמים העיקריים לחיפוש פתרונות, לגזור גזירות ולחוקק חוקים, שברובם פגעו בזכויות היהודים והחמירו את מצבם הכלכלי ולפעמים סכנו את עצם קיומם בתור יהודים. ועוד נחזור בפרוטרוט על הבעיות הקשות שלפניהם עמדו יהודי תחום המושב וקורותיהם, כמובן, במסגרת הדיון שלנו. איך התקיימו המושבות הנ״ל ומה היתה הסיבה להיווסדם.

בתחילה מורגש ה״טיפול״ בבעיה היהודית בחוגי הממסד הרוסי בדרגה שניה, כגון שרי הפלך והפקידים הגבוהים שבממשל הרוסי ורק בתקופת הצאר אלכסנדר הראשון (ק. 1801–1825) ואחריו ניקולאי הראשון (ק. 1825–1855) נוצרו התנאים החוקתיים שהובילו להתישבות החקלאית של היהודים ברוסיה.

אבל לפני כן כדאי להביא מספר דוגמאות על ה״טיפול״ בבעיה היהודית מצד הפקידות הגבוהה כ״מומחים״ לישות היהודית ולתיקון ״דרכם הנילוזה״. בשלהי המאה ה־18 ובהתחלת המאה ה־19 היה רעב נורא ברייסן והסינטור גבריאל

דרזשאווין, הפיטן הרוסי המפורסם, שזכה כעבור זמן להיות ל״מומחה״ בשאלת היהודים, נשלח ע״י הקיסר פאול הראשון ביפוי כח מרובה לחקור בסיבת הרעב ובפתרונו. למעשה, לא היתה הבצורת בימים ההם הסיבה היחידה לרעב הנורא, אלא גם מפני התנהגותם הנתעבה של בעלי האחוזות. האדונים הללו היו מניחים את אכריהם בלי שכר ושולחים תבואות מרובות לחוץ לארץ או לבתי משרפות היין שלהם, שבהם היו מבשלים את היי״ש, זה סם המוות לאכרים. לפי מצוות הקיסר היה על דרזשאווין לעצור את הקלקלה ולהטיל עונש בכל חומר הדין על בעלי האחוזות, ״העוזבים את אכריהם בלי עזרה מתוך אהבת־בצע יתרה, ״ויטול מהם את אחוזותיהם וימנה להם אפוטרופסים (16 ביוני 1800) אבל בפקודת המילוים שנתנו מאת ראש הפרוקרורים נוסף סעיף זה: ״ולפי שנודע, כי היהודים הם אחת הסיבות לדלדולם של האכרים ברוסיה הלבנה, מצוה הוד מעלתך מטעם המלך להשגיח בעין פקוחה על משלוח ידם ולחוות דעתך כיצד להסיר מכשול זה״.

בחיבורו ״חוות־דעתו של הסינטור דרזשאווין בדבר העברת הרעב ברוסיה הלבנה ע״י הגבלת משלוחי היד של היהודים רודפי הבצע ותקונם וכיוצא מזה״ מגלגל, למעשה על ראש היהודים את האחריות לחורבן הכלכלי של הגליל שבעלי האחוזות שלטו בו בכיפה. אבל דרזשאווין לא הסתפק בהערכת פעולתם הכלכלית של היהודים אלא בקש לתאר חייהם הפנימיים, אמונתם, חנוכם ולי־ידם, דרכי קהילתם ו״מצבם המוסרי״

והנה תיאורו: עסקי היהודים – המסחר, החכירה, הפונדקאות, הסרסרות – אינם אלא ״תחבולות חריפות להנות את השכנים למראית עין ובאמת למעט את ממונם״; ״החדר״ – קן הבלי שוא; רגש מוסרי אין ליהודים כלל; אין להם מושג מאהבת הבריות, משנאת בצע ושאר מידות טובות. אין הם אלא ״מאספים הון לבנות בנין־שלמה חדש או לתענוגות בשרים״. ובהתאם למסקנות אלה, הוא מציע פ״ח סעיפים ל״תיקון היהודים״ ובצירוף ״הערות פילוסופיות״ כגון אלה: ״עם היהודי הסורר ומורה יחזור למוטב״ והקיסר פאול הראשון שיתקן תקנות אלה יזכה לשם טוב ולפרסום, כי עשה כמצווה: ״אהבו את אויביכם והיטיבו לשונאיכם״

חוק תקנות היהודים

חוות דעתו זו נמסרה לסנט בדצמבר שנת 1800 והיתה צריכה לשמש חומר למתן חוק יסוד ליהודים, אלא שהדבר לא בא לידי גמר בימיו של פאול הראשון. בחודש מרץ 1801 הומת הקיסר, ודבר התקונים לבש צורה אחרת. בימי אלכסנדר הראשון, זכו היהודים לראות את דרזשאווין מסולק מתוך "הועד היהודי" לאחר שנתפטר מכהונת מיניסטר למשפטים ומכיון שהלך לא היתה עוד חוות דעתו על היהודים הלכה פסוקה לחברי הועד. בתשעה לדצמבר 1804 נתפרסם "חוק תקנות היהודים". ובימי ויקטוריה השניה (ק. 1762 – 1796) היו שרי הפלך נוהגים לגרש את יהודי הכפר לתוך העיר "כדי שלא ינועו בארץ להפסד הכלל", אבל כאמור בימי אלכסנדר הראשון בתשעה לדצמבר 1804 נתפרסם "חוק תקנות היהודים". הקיסר אלכסנדר הראשון התחנך ברוח האידיאלים של הפילוסופים הרציונליסטים ועל הדיעות ההומניות ברוחו של רוסו מצד אחד ומצד שני השפיע עליו מחנכו הצבאי העריץ הגנרל סילטיקוב. ההשפעות הסותרות האלה טפחו בו שניות והפכפכנות. "חוק תקנות היהודים" משקף את השניות הזו שהיא תערובת של מיני חירויות והגבלות. היא באה, כמו שנאמר בפתיחתה, מתוך "שקידה על תקנת היהודים באמת (1) ודרישת טובתם של היושבים העיקריים באותם הפלכים שמותר ליהודים לשבת בהם". בסוף פסוק זה כבר נפסקה הלכה בדבר תחום המושב והוא: שטח שלושה-עשר הפלכים (הכולל פלך וולין) שישבו בהם יהודים עד עכשיו, ושלושת פלכי רוסיה החדשה. הרחבת התחום הזה נתנה רק ליהודים עובדי אדמה העתידים לבוא. להם הותר לשבת גם בשני פלכים מזרחיים-האסטרכני והקוקזי. במקצוע הכלכלי קבע החוק שתי קצוות: לשלילה – את חכירת הפונדקאות בכפרים, שצריך לעקרה מן השורש, ולחיוב – את עבודת האדמה, שיש לתמוך בה ולהפיצה בישראל. החוקה נתנה זכויות יתרות ליהודים הרוצים לעסוק בעבודת-האדמה: נתנה להם הרשות לקנות קרקעות שוממות בפלכי המערב כולל וולין והדרום ובשני פלכי המזרח או להיאחז בקרקעות, שינתנו למתיישבים מטעם הממשלה בשטחים מסוימים, ובמשך השנים הראשונות יהיו פטורים מעול מיסים וארנונות וכשיצא חוק שנת 1804 לגרש בעוד שלוש שנים את כל יהודי הכפרים כבר היו כמה בעלי אחוזות שנטלו מידי חוכריהם היהודיים זכות ישיבה ומסחר בכפרים. המגורשים מלאו את הערים, שלא היה בהן כדי לפרנס גם את התושבים. המבנה החברתי של היהודים ומצבם הכלכלי נשבר כתוצאה מהמשבר החמור שחל במעמדם בכפרים ובפרנסותיהם המסחריות. בהוצאת כרוז למען היהודים שקיומם בכפרים נהרס באותה עת

1) ישנם הסטוריונים הגורסים, שבתקונים הללו לא נתכוון אלכסנדר להיטיב עם היהודים אלא לקרב אותם לנצרות, בהתאם למגמה הדתית הכללית שלו.

נאמר : "תוגת רוע מצב עניי עמנו, אשר מיום ליום ירדו מטה מטה ביותר, אלה אשר מלפנים ישבו בכפרים ובצילם היו גם הרבה מדלי עירנו – מהם לשרת אותם בעבודתם ומהם לבקש חמלה ומתנת חינם. ועתה כי גורשו מאדמת הכפרים, בעת שוכבים עירומים עטופי בלויי סחבות ועבדו בפרך מעל לכוח האדם, לכתת אבנים או לעשות עבודה קשה זולתה". (ב.ד. וינריל היסטוריה כלכלית של יהודי רוסיה ופולין הוצאה שניה 1972 בשפה הגרמנית).

הממשלה בקשה אכן, למשוך לב היהודים לשתי פרנסות חדשות – לייסד פבריקאות ומושבות עובדי אדמה. פבריקאות אחדות למעשה צמר נוסדו בידי יהודים בליטא ובוולין אבל, כמובן לא יכלו להעסיק את רבבות האנשים שגורשו מהכפרים. וכך פנו כל העיניים לישוב הקרקעי.

מספר המבקשים להתישב על קרקע הגיע בסוף שנת 1806 עד לאלף חמש מאות משפחות, כשהן כשבעת אלפים נפש. בשנת 1807 נוסדו המושבות הראשונות של יהודים עובדי אדמה בנגב רוסיה: בוברובי־קוט, שדה־מנוחה, דובראיה, ישראליבקה (כולן בפלך חרסון) ובהן נושבו כשלוש מאות משפחות שהן כאלפיים נפש.

עקירת יהודים מהכפרים

המועד ל"עקירת היהודים" מן הפונדקאות ולגרשם מן הכפרים, נקבע לאחד לינואר שנת 1808. חדשים לפני מועד זה (י"ט באוקטובר שנת 1807.) נתנה פקודה חמורה מטעם הקיסר על שם הגנרל־גוברנטור של גליל המערב: לגרש את היהודים מן הכפרים בהדרגה במשך שלוש שנים : שליש בשנת 1808 שליש בשנת 1809 ושליש בשנת 1910.

התחילו מוראות הגירוש "מי שלא יצא ברצון גורש באונס, רבים הוצאו בלי רחם, בליווית נוגשים מן האכרים או מאנשי הצבא, כבהמות דפוקים והכניסום לערים ולעירות ושם עזבום ברחובה של העיר תחת כיפת השמים. ביחוד גדלה אכזריות הגירוש מן הכפרים בפלך ויטבסק. רבים מן המגורשים בקשו מאת הממשלה להושיבם ברוסיה החדשה במושבות עובדי האדמה, שכבר נשתקעו שם מאות משפחות יהודיות, אבל ברשותה של הממשלה לא היה לא די קרקעות נוחות לזריעה ולא די כסף. והבקשות לא נתמלאו.

המון המבקשים להתישב על הקרקע הלך ונתרבה, במשך כל שנת 1808, שהיא שנת גירוש היהודים מן הכפרים, בקשו שרי הפלך ברוסיה הלבנה את

המיניסטר לפתוח שערי רוסיה החדשה פלכי הדרום לרווחה בפני המון משפחות יהודיות. ״את יהודי הכפרים – מודיע שר הפלך ויטבסק – גורשו בלא עת, החריבו ודלדלו, רובם מחוסרים מזון סעודה אחת ולינת לילה ולפיכך מרבים ללכת לרוסיה החדשה. רבים מן היהודים המקווים להתישב ברוסיה החדשה מכרו את כל אשר להם ומבקשים על נפשם בכל לשון של בקשה שיתנו להם לפחות לגור שם״.

הלחץ על השלטונות הפלכים פעל בחלקו. וזה בא לידי בטוי ברשלנות של הפקידות הממשלתית שטפלו בהעברת היהודים. חלק מהמגורשים הגיעו לאיזור ללא פספורטים ורשיונות, הם נדדו ממקום למקום בחוסר כל, רעבים ללחם, קרועי לבוש, מוכי כינים, תשושים ונגועי מחלות בלי שמישהו מהשלטונות הפלכים באו לעזרתם. יש המעריכים את מספרם בעשרת אלפים נפש, גורלם הסופי אינו ידוע. חלק מהם גוועו ונספו ומהנותרים – מהם שחזרו, מהם שהתפזרו בערי חרסון ורק מעטים בעלי יוזמה וכסף הצליחו להצטרף למושבות ובשנת 1809 נוסדו עוד 4 מושבות. וכך הגיעו מספר המתישבים באיזור חרסון ל־800 משפחות.

בעת ובעונה אחת למאורעות האלה נתקבלו בפטרבורג מאת לשכת הישוב ברוסיה החדשה ומאת הדוכס רישלייה הרצאות על הצורך לעצור את זרם המתישבים, כי גם החבורות הראשונות לא נושבו אלא בדוחק ובשביל החדשים אין לא אהלים ולא מכשירים. נוסף על כך, האקלים החדש שהמתישבים החדשים לא הסכינו בו ומחוסר דירות ומזונות נתפשטו מחלות בהמון. כל זה עורר את הממשלה להפסיק לפי שעה הושבת היהודים במושבות רוסיה החדשה (פקודת יום ששי באפריל שנת 1810). בזה הסתיים חלק מתכנית גדולה שהתיימרה להפוך רבבות יהודים לעובדי אדמה ולשנות את מבנם הכלכלי. הניסיון להעמיד חלק מהיהודים על הקרקע היה עולה יפה, אלו התכוונה הממשלה למהפכה כלכלית חשובה זו כל צרכה, עשרת אלפים מתישבים עלו לרוסיה החדשה, ואחריהם העפילו עוד המונים דלים ורעבים. אבל הממשלה נבהלה מקושי הענין והפסיקה את כל התנועה. בו בזמן הופסק גם גירוש היהודים מכפרי פלכי המערב, וכך בוטלה הסיבה העיקרית ליציאת היהודים אל מקומות החדשים.

אכן, ב־1812 בוטל צו הגרוש של היהודים מהכפרים שבוצע ע״פ התקנות של חוקת 1804, כנראה בגלל שצבא נפוליון חצה את גבול רוסיה, ונשקפה סכנה, שהאוכלוסיה היהודית הנרדפת על צואר תעזור לפולשים. ואולי פעלו בביטול זה, גם גורמים הומניים, כפי שמשתמע מהדו״ח שהגישה הועדה בראש יועץ הסתרים של הקיסר – פופוב, שהוקמה לבדוק את מצב היהודים אחרי הגרוש,

שהמליצה להשאיר את היהודים במקומות מגוריהם ושיהיו רשאים לעסוק בפרנסותיהם שנאסרו עליהם בחוקת 1804 ובכלל, סיבת הגזירות לא עמדו על בסיס אמין וצודק וכו'. וככה חזר מצב היהודים לקדמותו והמשיכו בפרנסותיהם "הבזויות" מכירת י"ש לאיכרים, החזקת פונדקאות בדרכי המלך, תווך ורוכלות, בו בזמן ולאחר שנים של פורענות וסבל חל סוף סוף שיפור במצב המתישבים בחבל חרסון, המחלות, המגיפות והתמותה פחתו, האכרים היהודים הסתגלו לעבודת השדה, וביחוד מאחר שהילדים בגרו והחלו משתתפים בפתוח ענפי המשק.

ועוד, אלכסנדר הראשון חזר מן הקונגרס הווינאי בלי מחשבות רעות על היהודים, זוכר היה מעשי היהודים לטובת המדינה בימי מלחמת שנת 1812 וגם את הבטחתו "להיטיב את מצבם. אבל, לא לעולם חוסן ובפרט, בהסטוריה הגלותית של עם ישראל. בסוף ימיו חזר בו אלכסנדר הראשון "מחטאת נעוריו" כי בראשית מלכותו היה כאילו ליברלי וסבלני, והחל מראה נטיה גוברת לריאקציה ושנאת היהודים, וכל תכניותיו היו מכוונות להעביר את היהודים על דתם.

בשנת 1819 והשנים שאחריה נצטוו השלטונות המקומיים לאסור את החכירה הנקרא בשם "קרסטנציה" והיא שבעל האחוזה מוסר ליהודי החכירה את תבואת השנה והלה זכאי להשתמש בעבודת האכרים בקציר התבואה והחציר.

בו בזמן נגשה הממשלה לישם את משאת נפשה מאז – גירוש היהודים מן הכפרים, שכבר נגזר בחוקת שנת 1804 אלא שנדחה מפני האכזריות שבדבר, שיכול להביא כליה על רבבות משפחות מישראל.נשכחו כל הטענות הנבונים של הועד היהודי, שהוכיח לקיסר בשנת 1812 כי עקירת המונים כזו באונס ממקום למקום לא תתכן.

כדי לחדש את המלחמה על יהודי הכפרים השתמשו בסגולה הבדוקה והמנוסה מימי דרזשאווין בשנת 1821, שנת בצורת ברוסיה הלבנה, והלמודה בצרה זו, שגם היהודים נפגעו ממנה, נחפזו אצילי הארץ לגול מעל עצמם את האחריות על ירידת האכרים מנכסיהם ותלו את הקולר בצווארי היהודים החוכרים והפונדקאים בפקודת הקיסר מיום י"א באפריל שנת 1823 נצטוו שני שרי הפלך ברוסיה הלבנה, בין יתר הגזרות, לגרש את היהודים מן הכפרים. המוני המגורשים (יותר מעשרים אלף איש ואישה) העלובים היו מתקבצים הם ונשיהם וטפם בערים ובעירות המלאות גם בלעדיהם, שם היו תועים ברחובות במערומיהם צפופים לעשרות במדור אחד, נתרבו בהם חוליים ומיתות. גם המחסור בלחם עקר משפחות מרובות ממקום מגוריהם והם הציפו את השלטונות בבקשות לישבם על הקרקע (ניקיטין, חקלאים יהודיים) ובלא תוצאות.

ואמנם על פי ידיעות שבלשכת החוקים נתדלדלו היהודים על ידי הגירוש ומצב האכרים לא נשתנה לטובה. בעת ובעונה אחת עם פקודת הגירוש מכפרי רוסיה הלבנה נקבע (על פי הפקודה מאחד במאי שנת 1823) "ועד לתקנת היהודים", שנכנסו לתוכו המיניסטרים לעניני פנים, לכספים, למשפטים, לדתות, ולהשכלה. לועד ניתן תפקיד רחב ידים: "לבאר כל מה ששייך לתקנת מצבו האזרחי של עם זה" אבל תפקידו הנסתר, שנתגלה למעשה, מבואר בדיוק בהודעתו המאוחרת של מקור רשמי: "בשעת יסודו של הוועד היהודי הוטל עליו לשקוד על המעטת היהודים במדינה". זו היתה, כנראה, "תקנתם האזרחית" של היהודים. הועד החדש מצטוה לסיים את עבודתו עד לראשית שנת 1824, אבל עיקר עבודתו חלה בימי ניקולאי הראשון. בינתיים המכונה המחוקקת לא פסקה מלפעול. בשנת 1825 יצאו שתי פקודות להרחיק עד לחמישים וורסטאות מן הגבולות כל היהודים היושבים מחוץ לערים, חוץ מבעלי בתים וקרקעות, וזאת כדי לשמור על גבול המדינה בפני מבריחי מכס. למרות החלטתו המפורשת בסעיף ל"ד "תקנת היהודים" של שנת 1804 לאפשר למגורשים הכפריים לעבור לעבודת האדמה, ולמרות שהנסיון במושבות חרסון הוכיח כבר שהיהודים מסוגלים לחקלאות, ולמרות בקשותיהם של מגורשים רבים להתנחל, לא הראו הפעם השלטונות, והקיסר בראשם, כל נכונות לאפשר, אפילו לחלק מהאומללים לעבור לחקלאות, ונתנו הוראות להפסיק את העברת היהודים לחרסון. אולם לפני שנתנו ההוראות, כבר הספיקו רבים לעזוב את מקומותיהם ולנדוד אל המושבות בחרסון. ובמשך שנת 1822 נדדו מרוסיה הלבנה לחרסון 1780 משפחות (8706 נפש) מהם הגיעו לחרסון 1016 משפחות והיתר נעלמו עקבותיהם, הפליטים החדשים הציפו את המושבות, המחסור והמחלות עשו בהם שמות, אולם היחס הרציני של הממונים על ההתישבות ביניהם הגנרל אינזוב (ראש לשכת האפוטרופסות למתנחלים) שיחסו לפליטים היה אנושי למדי, ופאדיים בתפקיד מבצע, וידאמוב המפקח הראשי על המושבות היהודיות שגילה מסירות למופת, היה מתרוצץ ממושבה למושבה אף בכפור וסערות שלגים ובאחת מנסיעותיו אלה חלה ומת (27.4.1825) והשאיר אחריו משפחה עניה, וזכרונות טובים בלבות המתישבים היהודיים.

לסכום: מזרם הפליטים של שנות העשרים הראשונות, הגיעו, איפוא להתיישבות קרוב ל-300 משפחות מקרב 2000 המשפחות שנדדו לחרסון.

מנהיגי היהודים ופרנסתם

אין ספק שאחת הסיבות להתישבות היהודית על אדמה חקלאית, היתה גם כתוצאה של התעוררות יהודית עצמית, נוכח המצב הבלתי נסבל שנוצר עקב חלוקת פולין והעברת יהודי תחום המושב תחת שלטון הרוסים, כנאמר לעיל:

בעיית העוני, הדלות ופושטי היד בעדה היהודית בתחום המושב העסיקה לא מעט את פרנסי העם ומשכיליו. ב־1719 הגיש מנחם מנדל לפין לוועדת הסיים המיוחדת לענין היהודים בפולניה הצעה לאפשר ליהודים את המעבר למלאכה ולחקלאות ולהעניק לכהנים את הסמכות להטיל עבודת כפייה בבתי המלאכה מיוחדים שיותקנו לכך, על המוכשרים לעבודה שבין הקבלנים היהודיים.

בצורה חריפה מבקר ר׳ פנחס אליהו הורוביץ את קהל היהודים על ש"רוב בני עמנו אינם רוצים ללמוד אומנות לבניהם, באמרם בגאווה ובגודל לבב, כי חרפה היא לנו האומנות". הוא ראה במסחר גורם להתפשטותה של שנאת ישראל, בחיפוש אחרי פרודוקטיוויזציה של קהל היהודים, נראתה החקלאות בדרך המקובלת מצד יהודים רבים. ברעיון זה נאחז הקבלן הצבאי היהודי והסוחר העשיר נתן נטע נוטקין שהשפעתו הורגשה בין אישי־ממשלה לבין ראשי קהילות, עם שני יהודים מהחברה הגבוהה בפטרבורג – אברהם פרץ חכם ובעל השכלה, קבלן בבנין אניות ולייב נחומוביץ׳ סופר ואיש רוח ומקובל בחוגים רמי מעלה בצמרת השלטון, שהגיש ב־1797 לשלטונות הרוסיים תכנית מקפת, ליישב את היהודים בערבות הפוריות של רוסיה הדרומית, כדי שיעסקו בחקלאות, בגידול צאן ובמטעים וכן בגידול תולעי משי וכו׳ אולם הוא לא זכה לראות גם את תחילתה של ההתישבות בחרסון. בשנת 1823 הוציא הנציב העליון בפולין הקונגרסאית חוק מטעם ממשלת פטרבורג לפיו מותר ליהודים לחכור אדמות לזמן בלתי מוגבל ולהנות משחרור ממסים למספר שנים על סמך חכירתם. מספר יהודים עשירים חכרו אחוזות גדולות ועיבדון. העשיר לייב שפיר חכר מאת הגרף זמויסקי שלושה שטחים ועיבד אותם בעיקר ע"י שכירים יהודיים, שהתמחו והסתגלו לעבודת האדמה ואחרי כן חכרו בעצמם קרקעות ועיבדו אותם בהצלחה. העשיר ס. פוזנר רכש את האחוזה הגדולה קומרה, הקצה לשלושים ואחת משפחות יהודים שטחי קרקע עם אינבנטר ללא כל תשלום, בתנאי שיעבדו את האדמה ויהנו מיבולה.

כן גם היתה הטפתו של מייסד תנועת חב"ד הרב שניאור זלמן, לעבודת האדמה ולעליה לא"י – תופעה יוצאת דופן בתנועה החסידית. האדמו"ר הראשון ר׳ דב בר ממזריץ׳, אף הוא שיתף את עצמו בעידוד מתישבים בקרב חסידיו, שהגיעו לחרסון עם הגל השני וכן גם ר׳ מנחם מנדל בעל "הצמח צדק"

שמספר מחסידיו ייסדו מושבה חקלאית שבצ'צ'רין בשנת 1842, אולם אלה היו מעטים ויחידים, ורוב בעלי השררה ובעלי ה"ייחוס" בציבוריות היהודית היו מסתכלים בבוז על האיכר היהודי ובעיקר החוגים הדתיים ראו בעבודת האדמה סכנה שתביא להתבוללות בין הגויים ולשמד.

המשכילים לא הרבו לטפל בנושא החקלאות, אולי משום שראו את הקשיים שהיו כרוכים בה מן הצד הפיננסי ובתקופה קדומה יותר – גם מהצד החוקי.

ההטפה לחקלאות של ריב"ל (ר' יצחק בר לוינסון) – שעיר מגוריו היתה בקרמיניץ מחוז וולין, סופר בעל שם מחוגי המשכילים – בספרו "תעודה בישראל" שכתיבתו נגמרה ב־1823 – באה לאחר שהנסיונות הראשונים של יישוב יהודים על הקרקע ברוסיה נסתיימו באכזבות קשות. אבל השתדל להעמיד את השלטונות הרוסיים על הצורך בחידוש המאמצים ליישוב היהודים על קרקע ממשלתית ואת ראשית ההתישבות המחודשת בימי ניקולאי הראשון, שהתחילה ב־6־1835, הוא רואה את זה כהישגו האישי: "אנוכי הסיבותי הדבר הזה". גם הסופר ב. מנדלשטם הטיף למען פתרון בעיית היהודים במסגרת ההתישבות על הקרקע. משכיל אחד בשם יעקב פרס כתב ספר בשם : "נחלה בלי מצרים", בו הוכיח את יתרונות עובדי האדמה מן התנ"ך.

אבל לא כל המשכילים הלכו בדרך החיובית למען פתרון המצוקה היהודית, ביניהם היו שהשיאו עצות לקיסר איך "לתקן" את היהודים ע"י הורדת מלבושיהם המשונים שגורם להתבדלותם ואפילו התייצבו לימין השלטונות בגזירות על היהודים. המתרשלים בעבודת האדמה והעוזבים את המושבה ללא רשיון, או אלה שחזרו לאחר התאריך שנקבע להם ברשיון – יגויסו ומאוחר יותר גם חייבים מלקות.

גזירת חובת השירות בצבא

ניקולאי הראשון (קיסר 1825–1855) מיועד היה להיות איש מלחמה ורק על ידי גלגול המאורעות עלה על כסא המלוכה. עד עלייתו לשלטון לא היה לו שום ענין לשאלת היהודים. בבחרותו נזדמן לו פעם לראות אוכלוסי ישראל בדרך־הילוכו, כשנסע בשנת 1816 על פני ארץ רוסיה לשם השתלמות בידיעותיו. ברשימות הדרך שלו ציין הנסיך הגדול את הרושם שעשה עליו עם מוזר זה: "אכרי הגלילות הללו הולכים וכלים; היהודים הם כאן הבעלים השניים ובכל אשר יפנו ידלדלו את העם העלוב. הם כאן הכל: הם הסוחרים, הקבלנים, מחזיקי הפונדקים, בתי הריחיים והמעברות, הם בעלי מלאכה. כעלוקות ממש הם נאחזים במקום יניקתם ומוצצים את לשד הפלחים האומללים הללו. לפלא הוא, שבשנת 1812 היו נאמנים לנו ביותר וגם עזרו לנו בכל מקום שיכלו עד למסירות נפש".

אחר כך כשניקולאי הראשון נעשה לחותך גורלם של אוכלוסי היהודים לא זז מדעתו, שהם "יסוד מזיק" ואין להם מקום במדינה נוצרית. מצווה להילחם ביסוד כזה, ליטול צד – הנזק שבו ולכבוש אותו בתחבולות צבאיות כראוי למשטר ממלכתי הבנוי על אפוטרופסות חמורה. וכך נתקבלה בחוגי הממשלה תכנית מיוחדת במינה: "לתקן" את היהודים על ידי הטלת חובת הצבא עליהם, שלא יהיו נפטרים הימנה במס כסף כמו שהיה עד כאן. עבודת הצבא צריכה היתה לפי תכנית זו למלא תפקיד של חינוך ודיסציפלינה. הקסרקטין מיועד היה להקים דור חדש של יהודים, שנשתחררו מתכונותיהם הלאומיות, שנעשו רוסים גמורים ואולי גם מומרים. עבודה של עשרים וחמש שנה במשמעת החמורה של הימים ההם; לקיחת נערים קטנים לצבא והרחקתם מסביבה יהודית לימים רבים – כל זה צריך לשמש אמצעי להפוך את אנשי הצבא לרוסים ולהכין את הקרקע כדי לשקע את היהודים קמעא קמעא באומה השלטת ואפילו בכנסיה השלטת.

תכנית זו של שינוי צורת היהודים בדרך צבאית עלתה על דעתו של ניקולאי הראשון עוד בשנה הראשונה למלכותו. בשנת 1826 פקד הקיסר על המיניסטריום לחבר הצעה של תקנות עבודת הצבא ליהודים בשינויים מן החוקים הכללים. כשנתפשטו בתחום המושב שמועות בדבר הפקודה העומדת לצאת נזדעזע כל הישוב היהודי. קבוץ זה, שזה לא כבר נכנס למחיצתה של מדינת רוסיה, הנאמן לדתו; הרחוק ברוחו מן העם הרוסי וגם משולל זכויות אזרח, לא יוכל להשלים עם עתיד של 25 שנות עבודה בצבא. שהרחיק את הבנים ממורשת אבות, מלשונם, דרך חייהם ומידותיהם ותשליך אותם לסביבה זרה, שהיא לפעמים שוטמת להם. מה שטמון היה במוח יוצרי ההצעה כתכלית של

שמד, מורגש היה מיד לנפש העם, ופלצות אחזתו. ראשי הקהילה השתדלו בכל כוחם לבטל את רוע הגזירה וללא הועיל, וביום כ״ו לחודש אוגוסט 1827, נחתמה הגזירה הרעה בידי הקיסר, היום שבו מתחילים הימים הנוראים ביותר בתולדות היהודים ברוסיה הצארית.

עקב גזירת־הצבא נתרבו החוקים המגבילים וגבר השעבוד. את היהודים היכו בשוטים צבאיים ובעקרבים אזרחיים כאחד. באותה שנת הפורענות נחתמו שתי פקודות: לגרש את היהודים מכל כפרי הפלך הורודנה ומעיר קיוב במטרה לצמצם את רצועת הערים, שניתנה ליהודים בתחום המושב לגור בה.

משעת פרסום חוקת הצבא שקדו בלשכות החשאין שבפטרבורג על עיבוד ״חוקה אזרחית״ חדשה ליהודים במקום חוקת שנת 1804 שנתיישנה. מתחילה נתחברה ההצעה בת אלף ומאתיים ושלושים סעיפים – שולחן ערוך על שעבוד הנוסך על הכלל הפראי: ליהודים אסור כל מה שהותר בחוק בפירוש. הצעת המיניסטרים היתה חמורה כל כך עד שלשכת החוקים החליטה להמתיקה. באביב שנת 1835 בחודש אפריל, נחתמה ״חוקת היהודים״ החדשה.

מגילת שעבוד זו, שנתקיימה כמה עשרות שנים הכילה את ה״חוקים היסודיים״ הישנים בתוספת הגבלות חדשות שיצאו אחרי שנת 1804. ״תחום המושב״ נצטמצם הרבה, כל רצועת הכפרים במרחק חמישים וורסטאות מן הגבול המערבי אסורה למשתקעים מחדש ועוד גזירות קשות ומשונות שמפאת חריגתם מהנושא שלנו אינני מביאם פה.

עוד ב״חוק הגיוס לצבא״ מה־7 1794, היה סעיף בענין גיוס של יהודים, לפיו יכלו היהודים ברוסיה בדומה לסוחרים נוצרים, להשתחרר מחובת הצבא, תמורת תשלום בסך של 500 רובל.

חוק זה איפשר ליהודים להיות משוחררים מעבודת הצבא במשך שלושים וארבע שנים. החוק הניקולאיבי מה־26 באוגוסט שנת 1827 קבע ״שכל היהודים מגיל 12 עד גיל 25 חייבים גיוס למשך 25 שנים ועל הנערים המגוייסים לשרת 6 שנים נוספות של הכנה והכשרה. פטורים מגיוס נגד פדיון בסך 1,000 רובל רק סוחרים הרשומים באגודת הסוחרים, בעלי מלאכה הרשומים באגודה מקצועית, ממונים על מכונות בבתי חרושת, עובדי אדמה, רבנים ובוגרי בתי ספר רוסיים.

״יהודים עובדי אדמה פטורים מחובת הגיוס מיום צאת הפקודה או מיום התיישבותם על הקרקע למשך 50 שנה, אם הם חיים במושבות גדולות ואלו מתיישבים בודדים למשך 25 שנים. העוזבים את עבודת האדמה הם חייבי גיוס״.

בין הסעיפים של מועצת המיניסטריום נאמר:
א. על האכרים לעבוד בקביעות בחקלאות.
ב. ללא רשיונות ופספורטים מותר להם לצאת אך ורק לכפרים הסמוכים. המתרשלים בעבודת האדמה והעוזבים את המושבה ללא רשיון, או אלה שחזרו לאחר התאריך שנקבע להם ברשיון – יגויסו ומאוחר יותר גם חייבים מלקות.

ג. ליהודים העירוניים מותר לעבור להתישבות חקלאית באישור האסיפה הכללית של איכרי המושבה אליה הם מציעים את מועמדותם, וכן באישור ראשי קהילתם כי בידם אמצעים כספיים הדרושים לקיים משק ללא עזרה ממשלתית וכי מסוגלים הם לעבודת האדמה. מתיישבים אלה ייהנו משחרור ממסים למשך מספר שנים. בהתאם לתקנות שנת 1804 ומשחרור בני משפחתם מחובת הצבא למשך 50 שנה מתאריך התישבותם.

המגמה של השלטון הרוסי בימים ההם פרט למספר קטן מהחוגים ההומניים שבשלטון הרוסי, היתה בכוונה מוצהרת לגרום לכך שהיהודים יתבוללו בתוך הקהל הנוצרי, אם בכח לאמור לגייס את הנוער היהודי למספר שנים רב ככל האפשר ולגרום לכך שיתבוללו, ואם בדרכי נועם להשיב אותם על אדמה בשתי מגמות:

א. שהיהודים יפריחו אדמות בור ושממה כמו בנובו רוסיה השטחים העצומים בקרבת הים השחור שנכבשו מידי התורכים, שכמעט לא היו מיושבים. (המגמה הזאת נמשכה גם בימי השלטון הקומוניסטי: בירוביז׳אן) לברא יערות ולייבש ביצות.

ב. תוך כדי עבודת אדמה, כך הם חשבו, בהכרח הנסיבות יתבולל היהודי בתוך החברה שיחיה בה. מתוך ראייה זו וכאחת הסיבות התנגדו הרבנים, שהיו הכוח הדומיננטי ובעלי השפעה הגדולים ביותר בעדה היהודית, להתיישבות היהודים על אדמה בגלות רוסיה, פרט למספר משכילים שצדדו ברעיון זה מטעמים שלהם כנאמר לעיל. אם מותר להיות נון-קונפרומיסטי (לא במובנו הקלאסי) או לצטט אמרה ביידיש: ״א מענטש טראכט, און גאט לאכט (האדם מתכנן תכניות ואלוהים צוחק).

הרי מהלכי ההסטוריה התנהלו אחרת מכפי שתכננו או חשבו הגורמים הנוגעים בדבר שפעלו בזמן הזה. כי מתחת השטח של צרות היהודים ברוסיה הצארית, הגירושים, הגזירות הרעות, העוני והדחקות, ההשפלה החומרית והבזיון הרוחני, חיי הגרעין, הזרע של יצר הקיום של העם היהודי שחפש דרך מחשכת המעמקים באדמה היבשה, לשלוח ניצן לאוויר העולם וציווה עליו להמשיך את קיום שרשרת הדורות של עם ישראל.

התישבות חקלאית של היהודים במערבה של רוסיה.

עוד בחוקת 1804 ניתנת הרשות ליהודים לרכוש ולקנות לצמיתות אדמות בלתי מעובדות בתחומי פלכים מסוימים שביניהם היה כלול פלך וולין, אולם מלבד התישבות של יהודים בפלך חרסון והסביבה כנזכר לעיל, לא בוצעה אף התישבות יהודית באיזור מערב רוסיה ב״תחומי המושב״ היהודי, עד לשנת 1833. חוקת 1804 לא השפיעה על ההתישבות במערב רוסיה, הואיל ואדמות המלכות לא נתפנו ואילו רכישת קרקע פרטית לא היתה אף ביכולתם של עשירים מתי מספר של היהודים שדוקא להם לא היה בה צורך חיוני (״המליץ״ תרכ״ח עמ׳ 160, דברי המגיד מקלן , הכרמל תר״ל, עמ׳ 10). (הכרמל תר״ל עמ׳ 130) יכול להיות שהקשיים שנתקלו בהתיישבות היהודים בפלך חרסון וחוסר רצון מצד השלטון הצארי להקדיש משאבים מתאימים להתישבות נוספת, היא עוד סיבה לכך. או המאורעות הפוליטיים והמלחמות באירופה (פלישת נפוליאון לרוסיה 24.6.1812) גרמו לאי ביצוע התישבות יהודית באזורים שהיו בתוך אזורי המאורעות ובכלל קיים מעט מאד חומר על ההתישבות החקלאית באיזור מערב רוסיה פרט לספרו של ניקיטין. ומחקר מצומצם בנושא זה על ידי יהודים ששאבו את רוב הנתונים מהנ״ל, ביניהם הספר המפורט ביותר של צבי ליבנה מנהלל אכרים יהודים ברוסיה (1) ועוד מספר סטטיסטיקות משנים יותר מאוחרות בכתבי עת של ״אורט״. ופרט מעניין בסטטיסטיקות המוקדמות גם אצל ניקיטין לא מוזכרות זופיובקה ואיגנטובקה למרות ששני הקולוניות שהיו מן הראשונות שנוסדו במערב רוסיה ב״תחום המושב״, פרט לייברייסקי אנציקלופדיה (2). נאמר בה שזופיובקה (טרוכנברוד) נוסדה ב־1835 ואיגנטובקה (לוזישט) ואוסובה סטיפן מחוז רובנה ב־1838 על אדמה פרטית.

וכאן המקום לברר: א. את שנת היווסדה של טרוכנברוד (ולא במקרה אינני מזכיר את השם הרשמי של המקום זופיובקה כפי שנקראה באופן רשמי)

ב. מה היא הסיבה לשני השמות. אחד מפי העם טרוכנברוד והשם הרשמי זופיובקה.

ג. מה היו הגורמים להיווסדה.

לפי האנציקלופדיה הרוסית – יהודית של קצנלסון חלק י״ג (נמצא בספרית ביאליק) נוסד הכפר טרוכנברוד בשנת 1835 על שטח של 640 דסטין בקרבת הביצה שנקראה על שמו של איזה מוז״יק בשם טרוכים (ביצה באוקראינית – ברוד) לכן השם באוקראינית ובאידיש של העיירה הוא טרוכימברוד. לפני 90 שנה בערך קיבל המקום שם אחר והוא, סופיובקה, ע״ש הנסיכה בשם סופיה שלה

1. ראה צבי ליבנה ״איכרים יהודים ברוסיה״ הוצאת אלף תשכ״ז. 72־106

2. ייבריסקה אנציקלופדיה העורך ד״ר כצנלסון (בוקי בן יגלי) לנינגרד 1908

השתייכו כל האדמות שבמקום. יש אומרים שהיא נדבה את שטח האדמה על מנת ליישב בו יהודים.

האדמה היתה מכוסה כמעט כולה יער, והמתיישבים הראשונים במקום היו יוצאי ערים הגדולות והקטנות שבגליל וולין, וגם יהודים שגרו בכפרים "ארינדארים". לפי אותו מקור, נוסד הכפר לוזישט בשנת 1838 ז.א. שלוש שנים מאוחר יותר על שטח של 269 דסטין.

באשר לשנת היווסדה, שרידי העיירה חולקים על התאריך שמצויין ב"ייבריסקי אנציקלופדיה. המרחיק לכת ביותר הוא ר' דוד שוורץ נולד בטב' והיגר לארה"ב ביקר עם אשתו בטב' ב־1934 והוציא חוברת באידיש "מיין שטעטעל טב'. לדבריו מוטי שייעס היה הילד הראשון שנולד בטב' והוא נפטר ב־1913 והיה בן מאה שנה במותו (מיין שטעטעלע טב' דוד שורץ עמוד 19) לדבריו יוצא ששנת היווסדה של טב' היא לפחות לפני 1813 אליעזר ברקאי ז"ל יליד טב' מראשוני העולים לארץ, אנציקלופדיה חיה לתולדות טב' גם הוא חולק על התאריך הנקוב באנציקלופדיה, והוא מבסס את טענותיו על נתון עובדתי "יהודי בשם מאטי שייעס שנפטר בט"ב ב־1925 והוא בן 90 במותו, התפאר בחייו שהובא לטב' בהיותו בן שנתיים. לפי חשבון אריטמטי פשוט יוצא שזאת היתה שנת 1827 ומשום שאליעזר לא התעמק ברקע ההסטורי של התקופה, הוא ראה בתאריך הזה סתירה למה שנאמר ב"ייבריסקי אנציקלופדיה". לי נראה שדווקא הנתונים של אליעזר פותרים את כל שלוש הבעיות הנ"ל.

כפי שנאמר, החוק הניקולאיבי מ־26 באוגוסט 1827 על גיוס הילדים והנערים לצבא פעל כסיוט על כל בית יהודי. יהודי "תחום המושב" שהיו ברובם שומרי דת ומסורת ראו בגזירה זאת מלבד בעיה אנושית, של גיוס ילדים רכים לצבא, גם סכנת שמד מבחינת "כל הבן הילוד לצבא תשלחו" כותב אלי צבי ליבנה מנהלל (מחבר הספר "איכרים יהודים ברוסיה") מסתבר שלאחר הודעתו של ניקולאי הראשון שעובדי אדמה יהודיים וילדיהם פטורים מגיוס לצבא, נמצא יהודי מסוגו של לוי אשכול שבא בדברים עם בעל אחוזה לקנות את אחוזתו. ארגן כמה מאות יהודים, הורים לילדים רכים בשנים, וככה נוסדה מושבה זו ובתאריך המשוער זמן מה אחרי הודעת הצאר, קרוב ל־1835. לפי האמור לעיל, נראה לי שבשנת 1827 מיד עם "הגזירה" התארגנו מספר יהודים מהכפרים הסמוכים, וקנו אצל פריץ אחד ששמו היה טרוכים שטח אדמה מכוסה יערות וביצה שהיתה ידועה בשם הברוד (ביצה ברוסית) של טרוכים וביידיש "טרוכימברוד" וכך נקרא המקום בפי תושבי המקום עד הסוף המר–השואה. (ואין לקחת ברצינות את הסיפור שאיכר בשם טרוכים טבע שם בביצה, ועל שמו ואסונו נקרא המקום, אין להניח שיהודים יקראו במשך דורות את מקום מושבם בשם המבוסס על סיפור בנאלי כזה).

סופיובקה - טרוכנברוד בהתהוותה

עם כריתות היערות בהמון, שהלך ופשט באחוזות ממשלתיות ופרטיות, נתהוו חלקות יער כרותות בנות אלפי מורגים רבים שמתיישבים נוצרים אחרים וביניהם הגרמנים שהגיעו לפולין, לא ניאותו לקבלם משום שנחשבו למיוחסים בגלל מומחיותם בחקלאות, והם תבעו אדמות עידית ולא אדמות טרשים וחלקי יערות, שתבעו עבודה מרובה. שונים היו פני הדברים אצל הפונים לחקלאות מקרב האוכלוסיה היהודית. הללו לא היתה להם ברירה, אלא אותן אדמות שבעלי הקרקע או השלטונות ראו את עצמם נכונים להקציב להם או למוכרם. מתיישבים היהודים שחבל היה כרוך על צווארם – העניות המנוונת ואחר כך אימת חובת השירות בחיל הצאר. על כן לא בררו בחלקות אדמה שהוצאו להם וקיבלו מכל הבא ליד. (יוליאן בראטיש "ציון" רבעון לחקר תולדות ישראל ש. ל"ב חוב' איר תשכ"ו)

עד 13 אפריל 1835, תאריך חתימת הקיסר של "חוקת היהודים" החדשה שבין כל הגזירות נמצאו גם כמה סעיפים חיוביים, ובעיקר סעיף 23 הדן ביהודי עובדי אדמה. נאמר: ש"היהודים רשאים להתיישב על אדמות השייכות לממשלה או אדמות שנקנו על ידם לצמיתות וכן על שטחי קרקע חכורים בכל פלכי "תחום המושב".

ההעברה להתישבות היא חופשית, כרצון איש ואיש ואין אונס. המתישבים נהנים מויתור על מסים אישיים למשך 25 שנים, יהיו משוחררים מחובות הגיוס לצבא וכן יהיו משוחררים ממסי "הזמסטבו" למשך 10 שנים.

עד לאותו תאריך ב־1835 פעלו היהודים בטב' בזהירות רבה, ובאשר להתיישבות על קרקע פרטית לא ניכר רשומה מפני שהיהודים לא היו מעונינים לתת להם פומבי כדי לא להסתבך עם השלטונות. לעומת זאת מעודדת חוקת 1835 את ההתיישבות על קרקע פרטית. (מרדכי לוין ערכי החברה וכלכלה של תקופת השכלה. מוסד ביאליק, ירושלים.) כנראה, מתוך אי אמונה ב"מלכות הרשעה" שעשויה לפעול לטובת היהודים ורק אחרי ההתישבות על האדמה של המושבה, אנטונובקה, איזור טוצ'ין, מחוז רובנה ב"תחום המושב" העיזו כנראה לצאת מהמחתרת גם טב' בשנת 1835 ואז הוכרה באופן רשמי כמושבה חקלאית יהודית, וקבלה את שמה הרשמי "זופיובקה" שהיה בשימוש רק במגע היהודים עם גורמים ממשלתיים לעומת השם טב' שהיה מקובל על כל העם. גם במיסמכים קהילתיים במוסדות דתיים וכו'!

ראשוני המתישבים באו בעיקר מהסביבה הקרובה. ברשימות של אליעזר בורק מופיעים שמות המשפחות הראשונות שבאו להתיישב בטב'. שטח

האדמה וגודל המשפחה יכולים להיות סימן היכר לראשוניות של המשפחה במקום, כגון משפחת אנטורג שהגיעו לטב' משפיטובקה שכולם היו בעלי מלאכה: בנאים, נגרים שהיו כנראה אנשים אמידים. ספר התורה הראשון בבית הכנסת "הומילנר" היה מתנת ראשי המשפחה. שטח האדמה שעמד לרשות המשפחה הענפה, היה קרוב ל־600 דונם. ובמצב דומה, היו כל המשפחות שיסדו את המושבה. ומכאן המסקנה:

א. שהתושבים הראשונים לא הגיעו לטב', בגלל מצבם הכלכלי הגרוע, ורק גזירות הגיוס הניעו אותם לכך.

ב. גם לא מניעים אידואולוגיים מבית מדרשם של "בעלי ההשכלה" שהיו ברובם אנשים מסורתיים שומרי מצוות וחסידי "רביים" שספק רב אם אפילו שמעו על תנועת ההשכלה. ואז, המסקנה היחידה היא שטב' נוסדה לא לפני גזירת הגיוס של 1827 כפי שנאמר לעיל. למתישבים הראשונים הצטרפו מדי פעם משפחות חדשות, ועל זה ברשימות של אליעזר ברקאי. לי ידוע על שני אחים אלתר ואיזיק שהגיעו לטב' מהכפר מיקוב, שאחד מהם אומץ ע"י משפחת בורק (הצליוקיס) וקיבל את שמם ומכאן הסתעפה משפחת בורק שאחד מנכדיהם הוא אליעזר בורק הנ"ל ומשפחתו הענפה. והאח השני אומץ ע"י משפחת שאול רויטנברג וקיבלו את שמם וממנו – המשפחות של נחום אלתרס, ומשה הירש המלמד שנכדיו יצחק ונחמן ומשפ' גרשון ז"ל נמצאים בארץ (מתוך שיחה אישית שקיימתי בבוסטון – ארה"ב עם מהגר מטב' ממשפחת בורק ששמע את הסיפור בבית (האיש נפטר בתשמ"ד בהיותו קרוב למאה שנה). מה היא סיבת "האימוץ" ולא הצטרפות ישירה למתישבים אינה ידועה לי. כדאי לציין, שההצטרפות למשפחות היה על חשבון הילדים שנפטרו באותן משפחות מבלי שהודיעו לשלטונות על כך) יכול להיות שלפי ה"חוקה היהודית" המחודשת משנת 1844 יאושר להתישבות רק מועמד בעל משפחה של 6 נפשות או הכוללת שלושה גברים. ואם זאת היא הסיבה הרי יש להניח שמשפחת בורק ורויטנברג הגיעו לטב' לא לפני 1844.

אפשר להניח שהיו עוד מקרים של הצטרפות על רקע גזרות הגיוס, עד 26 באוגוסט 1856 יום הכתרתו של אלכסנדר השני, שפורסם המאניפסט המבטל את חובת הגיוס הקנטוניסטית בצורתו הניקולאיבית.

ונשארה חובת הגיוס הרגיל של חמש השנים שחל על כל יושבי רוסיה כולל היהודים. ורק בן יחיד במשפחה לא היה חייב גיוס. ובמשפחת בליטשטיין עשירים וכנראה גם בעלי השפעה, היו שני בנים. ובכדי שלא יקחו אותם לצבא נפרד אחד הבנים מהמשפחה וקבל שם משפחה חדש בשם קרמן וזאת היא משפחת קרמן שראש המשפחה בזמננו היה "הרשל–לייב דער קליגער" (החכם).

בסטטיסטיקה על ההתישבות החקלאית ברחבי־רוסיה בשנת 1856, (צבי ליבנה, ״חקלאים יהודים ברוסיה״) נמצא, שבפלך וולין היו 28 ישובים שכללו 231 משפחות ו־2435 נפשות. כדאי לציין, שבכל הסטטיסטיקות המוכרות לי, אינם מופיעים טב׳ לוזישט ואוסובה ועוד. יש רשומים ביורייסקה אנציקלופדיה כאלה שהתיישבו על אדמה פרטית. משום שהמתיישבים היו בעלי אמצעים ולא נמצאו בטיפול מיוחד ולא נכנסו לסטטיסטיקות או שהנ״ל נמצאו באזורים שלא היתה גישה תחבורתית נוחה להם ולא בקרו בהם ולכן לא נלקחו בחשבון הסטטיסטי.

בשלב זה נגמרה, כמעט תקופת ההתישבות היהודית באזורי המערב, יתר על כן בהשפעת המניפסט או מטעמים אחרים, הסתלקו מההתישבות 253 משפחות מתוך 3039 שהיו באיזור המערב של רוסיה.

בכדי להיות שלם עם העובדות, צריך לציין, גם את המניעים האחרים ובעיקר הכלכלים שהביאו להתישבות היהודית על בסיס חקלאי, העוני והניוון היו מנת חלקם של האוכלוסיה היהודית בעיקר בזמן הזה וכאן גם התחברו גורמים של הידע מצד בעלי האחוזה שלא מצאו עד עתה קופצים להחכיר את אדמותיהם – ו״בקוש״ מצד היהודים שלא היה בכוחם לקנות אדמות, וגם השלטונות לא תמכו בהם, והיו נאלצים לחכור אדמות מבעלי האחוזות בכדי להשתחרר מעוני ומרעב, תיאורי העוני שהיו נחלת רוב רובה של האוכלוסיה היהודית במלכות פולין, ידועים בדרך כלל מפרסומים בני הזמן ההוא (השחר, שבועון בני ישראל של פולין).

תיאור מצב היהודים בעת ההיא נמצא בחיבור אנציקלופדי־גאוגרפי כתוב גרמנית משנת 1843, שאינו ידוע לרבים: ״העניים שבין היהודים (ושכבה זו היא הגדולה ביותר במספרה) מתהלכים לעיתים קרובות קרועי נעלים וגרבים בקור כבד, משפחות רבות מתגוררות בדירה מלוכלכת אחת זו ליד זו, ורק מחיצות נמוכות או תקרות עשויות קרשים מבדילות ביניהם. בצל חי במלח ולחם הוא מזונן הרגיל. דג מלוח עשוי בחומץ, בשמן ובבצל הוא בגדר מעדנים. דגים הם אוכלים רק בשבת, בשר הם טועמים לעיתים רחוקות, מפני שמחירו רב מדי בגלל מס הכשרות״.

נציב המלכות בצו 1843 הדן בדרכים להגברת ההתישבות החקלאית של היהודים, הגדיר את מצבם כך: ״תושבי המלכות מבני דת משה מפני שהם מתעסקים אך ורק בכל מיני ספקולציות וגם בגלל הגידול הטבעי שלהם היוצא מגדר הרגיל–נעשו מזיקים לכלל, והגיעו על פי רוב לידי עוני כזה, שרק ברווחים בלתי חוקיים תוך פגיעה נפשעת בחוק הם מוציאים מחיתם ויעידו על כך ההתמכרות המתמדת להברחה בלי לשים לב לחומרת העונשים שמתחייב בהן העושה כזאת, וכן מספרם של בני דת משה הכלואים בבתי הסוהר על עבירות

פליליות שונות. המחבר חישב ומצא שלכל מליון באוכלוסיה יש בין היהודים 22.516 נאשמים בכל מיני עבירות".

הגידול המספרי של דלת העם היהודית המתעצם משנה לשנה, היא אחת הסיבות החשובות ביותר, שהביאו את השלטונות ואת המתקדמים בקרב בעלי האחוזות, לחפש מצד אחד דרכים לשפר תנאי חייה של אוכלוסיה זו ומצד שני כחלק מן המאמץ לבלום את ייצור יי"ש ואת צריכתו לסלק את היהודים כליל מן המסחר במשקאות חריפים וגם מכמה סוגי מסחר אחרים.

ומצד שני בעלי הקרקעות היו מעוניינים מבחינה כלכלית התפתחות ההתישבות החקלאית היהודית. דמי חכירה של קרקעות שעד כה אי אפשר היה למצוא קופצים עליהן, זרמו באורך סדיר לכיסם של הבעלים. יתר על כן המתישבים היו נאלצים לעיתים קרובות למלא חובות שונים ולשלוח לבעלי הקרקעות, "נתינות" שניקבעו בכתב החכירה מראש, הכסף שבא מן החכירה זרם באופן סדיר לכיסו. המתישבים היו משלמים בממוצע 45–75 קופיקות למורג אחד לשנה וברוב המקרים היה כל משק נותן ארבעה ימי עבודת חובה בעונת הקציר וכל משק ומשק היה מעלה נתינה לחצר, 2–3 תרנגולים ביצים וחמאה, אותם בעלי האחוזות עצמם, שעינם לא היתה טובה ביהודים, בעזרתם לממשלה, שבאו לסלק את היהודים מרווחי המשקאות החריפים, והמסחר בכפרים ובעירות, הם שהתהלכו בטוב עם היהודים שהתכוונו להתישב באחוזותיהם הפרטיות.

ההתישבות החקלאית ברוסיה הצארית

לסכום פרשת ההתישבות החקלאית של היהודים במלכות פולין, נעוצה גם בהתעניינותם החומרית של בעלי האחוזות הבינוניות והגדולות בבעיה זאת. פעולת השלטונות והחוגים המתקדמים של בעלי האחוזות היתה ביסודה נאותה למצבה הכלכלי-חברתי של מלכות פולין באותה שעה, כי נועדה ביסודה לשפר את תנאי חייהם של עניי היהודים ולחלצם מהמסחר הזעיר שלא הבטיח להם אלא קיום עלוב של מצוקה.

על אף אוירת אי הרצון וחוסר תמיכה ראויה מצד השלטונות המרכזיים השיגה ההתישבות החקלאית הישגים נכבדים, הן במספר המשקים שקמו והן ברמה החקלאית שלהם.

האוכלוסיה החקלאית היהודית שהגיעה ל־30.000 נפש בערך באמצע המאה הי"ט, היתה בגדר קבוצה מקצועית חשובה בקרב אחיהם והיא תרמה תרומה ניכרת לקידומו של המשק הכפרי וגם תרמו תרומה לא מבוטלת להכנסה הלאומית ע"י הפיכת אדמת בור, טרשים וחלקות יער כרות למשקים יצרניים.

אחת הסיבות החשובות ביותר בבלימת התפתחותה של ההתישבות החקלאית בקרב היהודים במיוחד בקרב דלת העם היתה, שהיהודים לא היו רגילים לעבודת האדמה ולא הוכשרו לכך לא מבחינה גופנית ולא מבחינה מקצועית. הוסף לכך את יחסם של הגורמים הממלכתיים העוסקים בהתישבות החקלאית היהודית יחס שהיה רחוק מאהדה לחקלאות היהודית ולעיתים קרובות אף היה עוין.(יוליאן בארטיש, ציון, רבעון לחקר תולדות ישראל. ש. ל"ב חוב. א–ב תשכ"ו).

יש להניח שגם למושבות ט"ל הגיעו יהודים שלא היה בכוחם לרכוש קרקע פרטית ועסקו בעיקר כנותני שרותים לאוכלוסיה הותיקה במלאכה, במסחר ומשרתים בקודש (ועל זה ברשימתו של אליעזר ברקאי).

בשנת 1859 החליטה הממשלה בפטרבורג להפסיק את ההתישבות היהודים על אדמות הממשלה בפלכים המערביים ובשנת 1864 יצא חוק שאסר על היהודים באיזור זה לרכוש אדמות אף בכספם הם. חוק זה מנע מהמתישבים על אדמות קנויות ופרטיות לרכוש שטחים נוספים להשלמת המשק. והתושבים היהודים המעונינים באדמות, קנו אותם על שמות הגויים שבסביבה.

ולי עוד זכור המקרה שבהתחלת שנות העשרים מן המאה העשרים בתקופת השלטון הפולני נהלו יהודי טב' משפט עם הפריץ קורולנקו שעל שמו קנו אדמות והוא התכחש לעובדה וניצח, כי ליהודים לא היו שום מסמכים להוכיח את טענתם.

מתוך זה אפשר גם לראות שחיי היהודים בטב׳ היו יציבים מבחינה כלכלית וגם מבחינה קהילתית (ראה את הרשימות של אליעזר).

והעובדה השניה תוכיח זאת:

בשנת 1865 פורסם חוק לפיו הותר למתישבים היהודים לחזור ממעמד החקלאים למעמד העירוניים מבלי שיהיו חייבים לעזוב את אדמתם, גם אלה שישבו על אדמה ממשלתית. אמנם אלה שחזרו לרשימת העירוניים הפסידו את זכויות הפטור מעבודת הצבא: אולם לעומת זאת השתחררו מהתלות המשפטית בוולוסט (המועצה האזורית) שהיתה רשאית להעניש גם "עונשי גוף".

ויהודי איכר מטב׳ שלא עבד את אדמתו נענש במלקות, וזה עורר את רוגזם של כל איכרי המושבה והם פרשו ממעמד החקלאים ונרשמו כעירונים. ומאז נקראת טב׳ עיירה ולא מושבה לעומת לוזישט שנשארה מושבה. השינוי הזה אמנם התבטא באי הטיפול שנתנו גם המוסדות היהודים במשקים חקלאים בפולניה כגון "אורט" ועוד, שטב׳ לא נמצא ברשימתם כישוב חקלאי לעומת לוזישט שקבלה עזרה גם בהדרכה חקלאית ומתמיכה כספית מהבנקים שעמדו לעזרת אנשי המושבות החקלאיות וטב׳ היתה צריכה, "להשתפשף" על ידי לוזישט כדי לקבל תמיכה כל־שהיא מהגורמים האלה.

משפ׳ יצחק ורבקה אנטורג

הבנות:
רחל, חיה־מינדל ושרה.
הבנים:
אנשל (על ברכי האב),
ברוך וטוביה (דרורי).

ביבליוגרפיה

1. ו.ברטיש פרשת ההתישבות החקלאית של יהודים בממלכת פולין בתקופה שלפני שחרור האכרים ציון ל״ב תשכ״ז עמ׳ 46–75.

2. עלק: די יידיש קאלאניסן אין רוסלאנד ופריינקפורט דמין 1886.

3. ניקיטן טיקטין ויקטור יעווריי זעמליעדעלציע 1807–1883.

4. ניקיטן: אברהכקאים פוסעלעניא סעבערנא יוגוזאבדניך גובר 1835–1890.

5. יעווריסקי מיר׳ חוברת א׳ .1909

6. אנציקלופדיה רוסית – יהודית חלק ו׳.

7. יאוו״א – בלעטער 1 עמ׳ 234.

8. מרדכי לוין – ערכי חברה וכלכלה באידיולוגיה של תקופת ההשכלה מוסד ביאליק, ירושלים.

9. בר־בר־האי־ ההתישבות החקלאית היהודית ברוסיה הישנה מוסקבה 1928.

10. ברודקוסבי – החקלאות היהודית במזרח אירופה, ברלין 1926.

11. די יידישע לאנדוויירטשאפט אין רוסלאנד קיעווערפארל 1918. ז. ברונין.

12. עקיבא אטינגר עם חקלאים יהודים בתפוצות.

13. חקלאים יהודים בערבות רוסיה.

14. דובנוב שמעון ד.י. ע״ע כרך ח׳עמ׳ 211 ואילך.

15. האנציקלופדיה העברית חברה להוצאות אנציקלופדיות ירושלים: אלכסנדר הראשון, ניקולאי הראשון, השכלה: תחום מושב.

16. קגן מרקוס – יהודים חקלאים בחבל רוסיה החדשה 1880.

17. קולוניזציה חקלאית יהודית ברוסיה ״אורט״ 1926.

18. ״גלעד״ כרך ב׳ יעקב לבבי (לוביצקי) 179–207.

19. גלעד ד״ה לבבי האוכלוסיה היהודית מפקד 1921 עמ׳ 265–276.

אליעזר ברקאי, ז״ל.

זוהי פרשת טרוכנברוד – לוזישט, כתובה ע״י בן־עירנו הבלתי נשכח. הדברים ניתנים בספר ככתבם וכלשונם.

ברטט ובחרדת קודש, העלה אליעזר ברקאי ז״ל, את זכרונותיו, על אנשיה החביבים והישרים, חדורי חמימות איש לרעהו. וראה פלא, בשתי עיירות קטנות, טרוכנברוד – לוזישט, הצטבר כל היפה והאנושי.

אכן, אליעזר ברקאי, הצליח להעלות את דיוקן עיירותינו: פעלם בשטח התרבות והחינוך, מוסדות ציבור, פרנסי העיר ופעילות ציונית דינמית, שרשרת דמויות יפות, מקוריות. תושביהן של טרוכנברוד – לוזישט על כל אורותיהן וצלליהן.

הנה כזאת טרוכנברוד ולוזישט במרחקי הזכרונות. לא נוכל לגולל את כל יריעת המעשים המופלאים, ולהקיף כל דמות מאירה, ונפשם החצובה ממקור האור ומתפארת שבחסד.

עלינו לציין שאליעזר ברקאי ז״ל, כותב הזכרונות, היה עסקן נאמן בלב ובנפש, עמד שנים רבות בראש המפעלים הציוניים – ציבוריים בעיירה. ובהגיעו למולדת, היה ביתו פתוח לרווחה, ושימש אכסניה לעולי טרוכנברוד – לוזישט.

ראוי הוא ר׳ אליעזר ברקאי כי נעלה את שמו בגעגועים על סמל יפי האדם, שהיה ואיננו.

זכרונותיו, ישמשו כמצבה לזכרו.

העורך

שושנה ואליעזר ברקאי (בורק) זופיובקה 1928.

יהודי ט"ל - דורות ראשונים

אליעזר ברקאי

מבוא

השתדלתי להעלות את זכרונותי על טרוכנברוד ולוזישט, בכדי לזכור ולהזכיר לאחרים שהיו פעם בגלות פולין, שתי עיירות קטנות, שם נולדו אבות אבותינו, שם נולדנו וגדלנו גם אנו יחד ויתר השרידים מהעיירות הנ"ל, הפזורים בארצות הברית, וארצות הלטיניות.

מצאתי לחובה לעשות זאת, כי הרגשתי שבקרבי טמונים זכרונות בלתי נשכחים מהעיירות הנ"ל.

עשיתי זאת בכדי שלא יימחה זכרן של אותן עיירות, ובאם לא אספיק להוציא לפועל את המשימה הקדושה גדולה תקוותי, שאחרים יעשו זאת.

כסלו תשי"ב אליעזר ברקאי

טרוכנברוד – זופיובקה

לפי האנציקלופדיה הרוסית-יהודית של קצנלסון חלק י"ג (נמצא בספרית ביאליק) נוסד הכפר טרוכנברוד בשנת 1835 על שטח של 640 דסטין בקרבת הביצה שנקראה על שמו של איזה מוז"יק בשם טרוכים (ביצה באוקראינית – ברוד) לכן השם באוקראינית ובאידיש של העיירה הוא טרוכימברוד. לפני 90 שנה בערך קיבל המקום שם אחר והוא, סופיובקה, ע"ש הנסיכה בשם סופיה שלה השתייכו כל האדמות שבמקום. יש אומרים שהיא נדבה את שטח האדמה על מנת ליישב בו יהודים.

האדמה היתה מכוסה כמעט כולה יער, והמתיישבים הראשונים במקום היו יוצאי ערים הגדולות והקטנות שבגליל ווהלין, וגם יהודים שגרו בכפרים "ארינדארים". לפי אותו מקור, נוסד הכפר לוזישט בשנת 1838 ז.א. שלוש שנים מאוחר יותר על שטח של 269 דסטין.

המחבר מדגיש שהכפרים טרוכנברוד ולוזישט נוסדו רק ע"י מתיישבים יהודים. המתיישבים הראשונים בשני המקומות האלה היו פטורים משרות הצבא במשך 25 שנה, דבר שמשך את העירונים להתיישב במקומות הנידחים, להציל את עצמם ובניהם משרות הצבא שנמשך באותה בתקופה עשרות שנים.

המחבר מציין גם שלפי ספירת האוכלוסיה בשנת 1889 גרו בטרוכנברוד 235 משפחות שהיוו 1200 נפש.

המספר גדל, כך:

בטרוכנברוד בשנת	1897 – 1580 נפש	בלוזישט בשנת 1889 – 461 נפשות
	1912 – 2000	1897 – 567
	1938 – 3000	1939 – 1000

האוכלוסיה בשתי העיירות גדלה בקצב מהיר, אבל תושביהן היגרו בהמונים לעבר הים.

במשך עשרות השנים הראשונות, מתו רבים מקדחת ששרצה בסביבה של ביצות גדולות. המתיישבים דיברו בניבים שונים, מהם אנשי פולסיה, או מסביבות רובנו, רק הדור השלישי כבר דיבר בניב אחיד. אם כי בלוזישט עוד רבים השתמשו ל"ברויט" – ברייט מילעך – מילך. שוחט – שעחעט. בטרוכנברוד קראו לפרה "קיה" ובלוזישט – בהמה.

בראשית ההתיישבות נחלקו המקומות לאזורים, כל אזור בשמו המיוחד, עפ"י רוב על שמן של משפחות או דומה לזה. בטרוכנברוד קראו בשמות אלה "בארשאפיס" "שמואלקיס" "שוסטערלאך" "פראדילאך" "לוזערליך" "וולבילער" "פוסיס" "שלישץ" "שמואליכס" ו"צאליוקוס". אותו הדבר היה בלוזישט, אזורים שקראו בשם "נאש גראדיס", "שוסטערלאך" ו"מזורשטינע".

לוזישט - איגנטובקה

כפי שציינתי בהתחלה, לוזישט נוסדה קצת יותר מאוחר מטרוכנברוד (לפי האנציקלופדיה של ד״ר קצנלסון (ברוסית הנמצאת בספריית ביאליק בתל-אביב, בערך כ-4 שנים), גם הרכב האוכלוסיה היה משפחתי בסך הכל משלוש ארבע משפחות, משפחת הנאש גראדניקעס שתפסה את כל השטח מהתחלת בואך מטרוכנברוד עד משפחת ״ההרשגודיס״. כן תפסה משפחת ״השיסטערלאך״ את השטח הצפוני. בהתחלת ההתיישבות היתה אדמת המקום מכוסה בשיחים לכן נקרא המקום בשם לוזישט. יותר מאוחר ניתן למקום שם אחר, ״איגנטובקה״ - כנראה שהדבר קשור בשם אשר לו השתייכו פעם האדמות (ברוסית - איגנאט״.) האדמה של לוזישט לא היתה משובחת, חלק היה עוד מכוסה - בזמננו - בשיחים.

רק לפני עשרות בשנים החלו אנשי לוזישט לעקור את השיחים מהשטח הנקרא ״בור״ ואשר הפריד בין לוזישט וטרוכנברוד. בזמננו היה כבר כל השטח מעובד, רק זעיר פה, זעיר שם היו עדיין שיחים, זכר לעבר הרחוק.

החומר האנושי בלוזישט לא היה שונה מזה של טרוכנברוד. מקורות הפרנסה, חקלאות, גידול בהמות ועופות, מלאכת יד ומסחר זעיר. תושבי לוזישט עיבדו את אדמתם בקצת יותר אינטנסיביות: היה להם קשר הדוק עם חברת ״אורט״ שממנה קיבלו הדרכה בחקלאות, גם סניף של הבנק המרכזי בוורשה, שממנו קיבלו הלוואות למטרות חקלאיות (אגב: סניף הבנק היה משותף לטרוכנברוד ולוזישט). היתה תחנת קמח גדולה ששירתה גם לא יהודים שבסביבה, כמו״כ היה להם מספר בתי מלאכה לבורסקאות ומספר מחלבות. חנויות כמעט שלא היו בלוזישט. במקום היה ״נבחר״ ״סטאראסטי״ שהיה המקשר היחידי עם השלטונות, ויתר מוסדות הקהילה והמשטרה. אנשי המקום היגרו לרוב לארגנטינה, בתור אנשי חקלאות, הצליחו והיו לבעלי אחוזות גדולות.

משפחות

משפחת מיקובר

העיירה טרוכנברוד היתה מורכבת משתי עשרות משפחות גדולות וקטנות. משפחת מיקובר נמנתה על הגדולות. זקן המשפחה היה אברהם. הוא היה ממתישביה הראשונים של העיירה, הוא הגיע מכפר מיקוב 5 ק״מ צפונית מטרוכנברוד, לכן קראו לכל המשפחה ע״ש הכפר מיקוב.

משפחת מיקובר תפסה את השטח המרכזי שבמקום. היה להם בית מדרש משלהם שנקרא עד הסוף ״מיקובר שול״. וגם יתר מוסדות הציבור, כמו בית המרחץ, מרתף הקרח ועוד היו בשטח המשפחה. גם בעסקנות הצבורית תפסו אנשי מיקובר את המקום הראשון.

במשפחה הזאת בלטו המשפחות פוטש, בורק, ורוטנברג, כל בני המשפחות הנ״ל הם צאצאי ר׳ אברהם מיקובר. מהמשפחה הזאת נמצאים רבים באמריקה הצפונית והדרומית וגם מספר ניכר בארץ.

משפחת הומילנר

המשפחה השנייה בגודלה נקראה בשם ״הומילנר״. זקן המשפחה הזאת בא למקום מהכפר הומילנה 10 ק״מ צפונית מערבית מטרוכנברוד; גם שמו היה – אברהם.

שטח אדמות המשפחה הנ״ל התחיל מבית הכנסת מיקובר עד בית הכנסת הומילנר בערך 50 דסטין. אבל המשפחה הזאת התפזרה במשך הזמן על שטח של עוד 100 מורגים לצד צפון.

היה גם אחד המתישבים הראשונים בשם חיים איצי שהגיע מדובנו, אבל לא נתברך בילדים רבים, המשפחה לא גדלה, וצאצאיו של אברהם הומילנר התיישבו במשך הזמן על אדמותיו של חיים איצי. בגלל היותו קרוב משפחה עם משפחת הומילנר.

מהמשפחה של חיים איצי נשארה משפחה בשם טולקיס ד. נכדו של הנ״ל בשם פאליק שמת באמריקה, ומשפחתו נשארה בטרוכנברוד. מהמשפחה הנ״ל נשאר שריד בארץ.

השטח של משפחת הומילנר השתרע עד השטח של משפחת היקותיאלוקיס (קיסילוקיס) על השטח הזה ישב גם ר׳ הירש לייב קרמן או ״הירש לייב דער קלוגער״ עם משפחתו הגדולה.

אברהם קרמן וזוגתו ריסל המיילדת, ובנים ובני בנים, חיים רוסל ושמואל רוסלס. רבים עדיין זוכרים את ״ריסעלע די באבע״, היתה זאת אשה תקיפה ובעלת מרץ, אשר האריכה ימים ועד לסוף ימיה היתה עוסקת כ״מיילדת״. לעת

זיקנה מופלגת, כאשר רצו לוותר על שירותה, לא בנקל ויתרה ריסעלע על מקצועה. על יתר השטח ישבו אהרן והרשל בליטשטיין, בניהם, נכדיהם ונינידהם.

הקרמנים והבליטשטיינים היוו יחד עם משפחת הומילנר – אחת המשפחות הגדולות שבעיירה. מהמשפחה הנ"ל נשארו רבים באמריקה הצפונית וגם בארץ.

משפחת שמואלקיס

זקן המשפחה היה אחד בשם שמואל. אחד המייתשבים הראשונים. שטח אדמותיו היה בצד הדרומי – מזרחי. היתה זו משפחה תקיפה מאד, והיתה ידועה באחדות משפחתית ביניהם. אם נפגע מישהו מהמשפחה לרעה, היתה קמה כל המשפחה כאיש אחד ומגיבה במרץ. וקראו להם "שמולקיס" רבים מהם נסעו במשך הזמן לאמריקה וארגנטינה, והמשפחה נתדלדלה מחומר ורוח, והדור הצעיר לא הכיר כבר את הזוהר של המשפחה. גם בארץ נמצא שריד מהמשפחה הנ"ל.

משפחת הירשברוקיס

היתה זו משפחה גדולה וענפה. זקן המשפחה הירש בר מהמתישבים הראשונים היו לו בנים ובני בנים. שני בניו, שלה ויקיר השאירו אחריהם שתי משפחות גדולות שתפסו שטח גדול בצד הדרומי – מערבי. משפחה זו נמנתה על האמידות שבעיירה. עיסוקם, היה בסחר בהמות בקנה מידה גדול. ויקיר ובניו אף עסקו במסחר יערות. שם המשפחות היה שמש, ולמען הקיצור נקראו: "הירשברוקיס". כולם היו תקיפים ועסקו בצרכי ציבור, אחדים היו גם למדנים, ביניהם איציק יקירס שבהיותו סוחר מוצלח, לא הזניח גם דף גמרא. ביום עסק במסחר ובלילה וכן בשבתות ישב בבית המדרש. מהמשפחה הנ"ל נשאר זכר באמריקה הצפונית והדרומית וגם בארץ.

משפחת ה"פאליצוקיס"

זקן המשפחה היה פאליק, הוא גר בקטע ההירשברוקיס וכנראה היה גם קרוב משפחה שלהם. במרוצת הזמן באו ההירשברוקיס והפלוצוקיס בקשרי נשואין, ושתי המשפחות התמזגו למשפחה אחת גדולה.

רבים בטרוכנברוד לא הבדילו בין שתי המשפחות, אבל לא נעלם מהזכרון ר' פייסי פאליקס וזוגתו מוסי, או כפי שכינוה "מוסיצקע". על היותה אשת חיל. היא היתה ידועה כסוחרת מובהקת בתקופה שלפני 50 שנה.

משפחת ההירשברוקיס והפלוצוקיס היו פשוטים וישרים, אחד מבני המשפחה בשם ברציק אביס שחי בתקופה האחרונה, היה זמן רב ציר המועצה האזורית בסולנה. הוא הגן על עניני תושבי טרוכנברוד ולוזישט בכל לבו. וזה שלא על מנת לקבל פרס. הוא זכור לטוב בעבור פעולותיו אלה לרבים. גם ממשפחה זו, נשאר זכר באמריקה ובארץ.

משפחת הבארשאפיס

כל הקטע הדרומי של טרוכנברוד עד לחורבנה של העיירה נקרא בשם בארשאפיס, וזה כנראה על שם מטיס בארשאף, לכאורה, אף אחד מתושבי האיזור לא נשא את שמו של הנ"ל. אבל לפי הסברא, השתייכו פעם רוב אדמות האיזור לזקן המשפחה ומשום כך נקרא האיזור בשם בארשאפיס. קיימת עוד גירסא, הואיל והיתה משפחה נוספת בשם בארשאפיס היתה זו אישה עשירה בתקופה ההיא, בשם בלומיצ'קה ובעלה אברהם, וגם להם השתייכו חלק מאדמות האיזור הדרומי של העיירה.

בטרוכנברוד, היו עוד שרידי המשפחה. היינו, נכדים ונינים ממשפחת בלומצקי והם ר' אייזיקל המלמד, אברהמצ'ה השוחט ועוד, וגם כותב הזכרונות האלה היה אחד מניניה. משתי המשפחות הנ"ל, נשארו שרידים באמריקה וגם בארץ נמצאים שני נינים של ר' מוטקה בנו של מאטיס, והם חיה ומשה פוטש, וארבעה נינים של בלומצ'קה וגם כותב שורות אלה, בלומקה חזן (מירקעס) אברהם ברקאי ואברהם פיגנבוים.

משפחת "הלייבילעך"

האחים לייבילה ושמולי היו מתושביה הראשונים. היו להם בנים ובנות ובני בנים, שביחד היוו משפחה גדולה. ראשי המשפחה בדורנו היו ידועים כאברהם שמוליס, יאסק, שמוליס, מאטיל לייבס, וטודריס המלמד, שם משפחתם היה בולמש.

רבים מבני המשפחה היגרו מעבר לים ושרידים ממנה נמצאים באמריקה הצפונית, הדרומית, המרכזית ובארץ.

משפחת ה"יונטוליוקיס"

זקן המשפחה היה אברהם מרדכי. הוא היה מהמתיישבים הראשונים בטרוכנברוד. בנו היה אייזי השמן ונכדו היה יונטילה ובניו זכריה ומשה, שחיו עד לתקופת ההשמדה.

בני המשפחה עסקו במקצוע הבורסקאות. שרידים מהמשפחה הזאת נמצאים באמריקה.

משפחת הצאליוקיס

צאלי הזקן מת בשנת 1916 בגיל 98 שנה, על כן זכור הוא לרבים מבינינו. הוא היה בן דודו של שמואל לייב, ומוצאו מכפר סטאבוק שע״י אוליקה.

גובהו היה שניים וחצי מטר, היו לו שישה בנים ובת, כולם ענקים וחזקים.

חרות במוחי מקרה שאירע לפני 45 שנה, שחמשת בניו יחד עם צאלי (הששי בשם שלמה היה כבר באמריקה) הוציאו במשך יממה את כל העצים שהספיקו לבנין שלם לצורך בנית ה״הומילנר״ שול. וזה היה לפני צאתם לאמריקה. המשפחה לא התרחבה יותר, כי כל הבנים מחוץ למוטקי צאלי ורייזי אשתו של לייב ארונסקי עברו לאמריקה. אבל עוד הרבה שנים הירבו לספר על גבורתם של הבנים הגבורים שנקראו ״צאליוקיס״. ומוניטין על כן יצאו בכל הסביבה, דבר שהביא תועלת רבה לעיירה מבחינת הביטחון.

משפחת השמואל לייביס

היתה זו אחת המשפחות הגדולות בעיירה. זקן המשפחה בשם שמואל לייב נפטר בערך לפני 55 שנה. שמואל לייב לא היה מן המתיישבים הראשונים, הוא ואחיו הצעיר באו מכפר סטאבוק שע״י אוליק, והתיישבו מערבית מהעיירה מרחק קילומטר על שטח אדמה ענקי שנקרא אז ״קלין״.

השטח החל מהדרך הישנה ללוצק. שדרכו הובלו תושבי טרוכנברוד ולוזישט הי״ד לבור ההשמדה. אדמות השמואל לייביס והצליוקיס היוו גבול לאדמות העיירה לאדמות שנקראו קולינקוס.

במשך הזמן מכרו כמה מהיורשים את חלקותיהם, אבל נשאר עוד שטח ניכר ליורשי השמולייס והצליוקיס. לאחר מותו של שמואל לייב נשארו כל בניו לגור על אדמות הירושה והמשיכו במלאכת הבורסקאות. שלמה שמואליבס המשיך במסורת של אביו, ושלום שוורץ בנו של שלמה שהיה ידוע בתור ראש הקהל ועסקן ציבורי, מיכן את בית החרושת ויצר עור משוכלל. משפחת השמואל לייבס חיה עד ההשמדה האחרונה חוץ משלום שווארץ ואשתו ברכה, שניספו באופן טראגי בי״א באב, שלושה ימים לפני ההשמדה הראשונה הם נורו ע״י ביתם ע״י הרוצחים האוקראינים.

רבים מהמשפחה נמצאים באמריקה הצפונית, הדרומית ובארץ.

משפחת פוסיס

המשפחה היתה מראשוני המתיישבים במקום, ומראשונים בעלי המקצוע בשטח הבנין במקום. שמשון ופוסי היו זקני המשפחה. הם היו בנאים ונגרים והורישו את המקצוע לבניהם, שגם הם ובניהם נשארו עד לחורבן, בוני הבתים היחידים.

רוב בני המשפחה לא היו רשומים תקופה ארוכה ולא הלכו לצבא. ובשנת 1908 היתה פקודה מהצאר, שכל אלה שטרם נרשמו יכולים להירשם בלי שיוטל עליהם עונש. משפחת הפוסים נרשמה, איפוא, בפנקסים כחוק ומי שטרם הגיע לגיל ארבעים חייב להתייצב לשרות בצבא, והירשל בנו של ישעיהו הבנאי התייצב לצבא בהיותו בן 30.

שם המשפחה הנ"ל היה אנטוואַרג, אחדים מהם באו בברית הנשואין עם משפחת השמואל־לייבס.

שרידי המשפחה הזאת נשארו באמריקה ובארץ.

משפחת "בריינדלה"

היתה אישה בעלת מרץ, עוסקת במסחר, בעלת רכוש ושמה היה בריינדלה. טובת לב היתה ונדבה שטחי אדמה בשביל מוסדות ציבור, כמו בית הכנסת הטריסקאי ובית המרחץ העירוני, הדרך ליער שע"י בית המרחץ שנקרא פעם "בריינדליס וועג" שהוביל בקו ישר להורודישץ. וגם ביער גופא נקראה הדרך "בריינדלעס וועג".

הדרך הזאת גרמה תמיד כאב ראש למנהלי היערות של הנסיך רדזיביל שהיו חופרים תעלות ענקיות, היו גודרים בגדרות, מקימים ממש מבצרים בכדי לחסום את הדרך ליער – ולשוא. הדרך נשארה פתוחה. התעלות נהרסו, הגדרות נשברו, והדרך ליער פתוחה לרווחה בפני אנשי העיירה.

שארית ממשפחת בריינדלה היתה מישקה ובתה חיה פיגה. מהמשפחה הזאת נשאר זכר בקובה.

משפחת לובישעס או געצעליך

ראש המשפחה בשם לוביש היה בין המתיישבים הראשונים. המשפחה הנ"ל נחשבה זמן רב לאחת הגדולות במקום.

לוביש ובנו עסקו במסחר, תעשיה ומלאכה. זיידל היה נגר, וגציל עסק בתעשיית שמן, לבנים ובנין.

כל המשפחה ישבה במרכז העיירה ועל שטח אדמה גדול. במשך הזמן קטנה המשפחה מסיבות שונות. רבים מהם היגרו מעבר לים, ואדמתם הועברה לידים אחרות. רבים מאתנו הכירו עוד את טולי האישה הצנועה והישרה שנפטרה עוד לפני ההשמדה. מהמשפחה הזאת נשארו רבים באמריקה, ארגנטינה ובארץ.

משפחת השיוקיס

יהושע זקן המשפחה היה מתושביה הראשונים של העיירה. על שטח אדמתה של המשפחה עמדו עוד כמה בניינים עתיקים לפני 30 שנה. ממש מהבנינים הראשונים מראשית התישבותה של העיירה. עדיין גדורים עם גדרות גבוהים, מבצרים ממש, לצורך הגנה בפני חיות ושודדים.

איש הדור השני בנו של ר׳ יהושע בשם ״מאטי – שייעס״ מת לפני 37 שנה בגיל 90 שנה. הוא התפאר שהובא למקום בהיותו בן שנתיים, הדבר הוא בסתירה למובא באנציקלופדיה הרוסית–אידיש לפיה טרוכנברוד נוסדה בשנת 1835. גם אנו שרידי העיירה חולקים על הרשימה הנ״ל. לפי ידיעתנו; נוסדה העיירה לפני 125–130 שנה. מסיבות בלתי ידועות נשארה משפחה זו קטנה בניגוד ליתר המשפחות. מהמשפחה נשארו שרידים באמריקה ארגנטינה ובארץ.

משפחת ״חני״

האישה בשם חני היתה ידועה בתור ראש המשפחה. היא היתה אשת חייל, פקחית, סוחרת ובעלת תעשייה ידועה בסביבה.

היו לה שני בנים ובת שבדורנו היו ידועים בשם אנשל ואלתר חניס. חני היתה גם מן הראשונות במקצוע הבורסקאות ובניה המשיכו במלאכה.

המשפחה הנ״ל נשארה קטנה, ושטח אדמתה היה מעבר ל״ברוד״ לצד הביצה בשם ״אולוס״. מהמשפחה הנ״ל ניצלו שלוש נפשות בלבד, וכולם נמצאים בארץ.

משפחת פרדילך

המשפחה נקראת על שמה של אישה בשם פראדל. היא גרה עם בניה ונכדיה על שטח רחב מעבר לברוד בדרך לכפר מיקוב, לצד הצפון ולוזישט מצד מערב. על כן התחלקה המשפחה בשני המקומות גם בטרוכנברוד וגם בלוזישט.

רבים מהמשפחה היגרו לעבר הים. ובתקופה האחרונה היתה מן המשפחות הקטנות שבטרוכנברוד ולוזישט. שרידים מהמשפחה נשארו באמריקה הצפונית והדרומית וגם בארץ.

משפחת לוזרלך

זקן המשפחה בשם אלעזר, בא לטרוכנברוד מרוזישצה, לא בתקופת הראשונים, רק לאחר כ־20־30 שנה.

לפי גירסה אחת ר׳ אלעזר היה סוחר שמרים ועבר לטרוכנברוד לצורך עיסוק בנטיעות שמרים. ואמנם עד לתקופת המלחמה העולמית הראשונה עסקו בכך בניו שלמה ושמוליק. עודני זוכר תקופת הקטיף של השמרים, שרבים מבני טרוכנברוד, בנים ובנות עסקו בו.

לבני המשפחה נשאר שטח אדמה גדול מאד, אבל נשארו כמשפחה קטנה. ובסך הכל היו להם שני בתים, אחד רגיל, אבל השני מלבנים מכוסה בגג של קש.
שרידים ממשפחת "לוזרלך" נמצאים בארצות אמריקה הצפונית והדרומית וגם בארץ.

משפחת וולוילאך או ווילדיס

זקן המשפחה בשם וולף ווילצ"י בא לטרוכנברוד גם בתקופה מאוחרת, בערך לפני מאה שנים מעיר דובנו. שטח אדמתה של המשפחה היה בקטע שבין הלוזרלך ורחוב שלושץ. המשפחה באה בקשרי נשואין עם משפחת לוזרלך ונשארה קטנה, כי בניה היגרו מעבר לים.
שרידים ממשפחת "וולויל" נמצאים באמריקה ובארץ.

משפחת שמאוליקיס

זקן המשפחה בשם שמאי בא לטרוכנברוד, לפני מאה שנה בערך. מוצאם מהעיירה שלושץ ע"י סרני. הם התיישבו בקטע הצפוני שבעיירה בדרך הישנה ללוצק, ולכן קראו את הרחוב הזה שלושץ.
כל השטח בערך 200 מורגים השתייך למשפחה הזאת, ששמם היה גלמן.
מעניין שאפילו הדור האחרון של המשפחה דיבר עדיין במבטא הפוליסאי, למשל, פיטער, מילך, ברייט וכיו"ב.
כמעט כל המשפחה נשארה בעיירה בתקופת ההשמדה, ונשארו ממנה רק אלה שנמצאים מעבר לים. היא הושמדה כליל, וכמעט שלא נשאר שריד מהמשפחה הענקית הזאת.
לאחר שהמשפחה הזאת נכרתה באופן טראגי, נשארו על אדמתה שני בורות גדולים זכר לדראון משתי ההשמדות האחרונות שבעיירה, של יום הכיפורים ושל ראש חודש טבת.

משפחת יעקב זיסי

זקן המשפחה יעקב זיסי, הגיע לעיירה מסביבת סרני, כנראה שהיה קרוב למשפחת השמאיוקיס. למשפחה הזאת לא היה כינוי מיוחד, בגלל היותה קטנה במספר, אנשים שקטים היו וישרים. אחדים מאיתנו הכירו עוד את מוטי בנו של יעקב זיסי, ובתקופה האחרונה נשארו שני בנים של יעקב זיסי בשם אברהם ובריל, ובנו של מוטי פישל.

משפחת יעקב זיסי נשאר רק שריד אחד והוא מיכאל מלר הנמצא בארץ.

רחוב בט"ל (ראובן בורק נפל בצבא האדום)

מפי הזקנים...

זוכר אני שלושה זקנים מלפני 40 שנה שגרו בשכנות, והם: ר' אליהו לוי ציטרין, אביו של יוסף ציטרין, שהיה תלמיד חכם ומשכיל, השני ר' הירש לייב קרמן, יהודי ישר ופשוט אבל ידוע בפיקחותו, וכינוהו על כן "דער קלוגער" אביהם של משה ושלמה קרמן, ויצחק פוטש, אביהם של יחזקאל והירש לייב פוטש, פרימיטיבי ו"עם הארץ", אבל שלושתם על אף הבדלי התכונות, מצאו לעת זיקנה שפה משותפת ביניהם.

שלושתם, ישבו בצוותא ושוחחו על העבר, מפיהם אפשר היה לשמוע דברים מענינים, על תקופת ה"בראשית" של טרוכנברוד ולוזישט. אילו עלה בדעתו של מישהו לרשום את אשר דיברו ביניהם על העיירות הללו, אפשר היה להרחיב את קורות העיירות שלנו.

למדתי ב"חדר" של "יוסלה המלמד", ולאחר זאת אצל "אייזיקל המלמד" נזדמן לי תמיד להקשיב קשב רב לשיחותיהם של הזקנים האלה. ואמנם לבי משכני תמיד לעמוד קמעה ולהקשיב לדבריהם, וזאת אשר הביאה, לאחר ארבעים שנה את הידיעות על העיירות, ואולי גם נגזר עלי לרשום את קורות העיירות.

לא רק לדברי הזקנים הקשבתי. אלא שמתי לב גם לדברי אנשים צעירים יותר, שידעו הרבה על עיירותינו.

ר' משה הירש המלמד ידע לא פחות מהזקנים הללו, הוא ידע להסביר בהרחבה. גם ממנו שמעתי רבות, אצלו אהבתי לשאול תמיד שאלות על העבר הרחוק. לר' משה הירש היה גם פנקס העיירה ובו רשימות מענינות, ולאחר מותו רבים התענינו בגורלו של הפנקס, לצערנו, הפנקס לא נמצא, ולפי עדותם של אנשי המשפחה הפנקס היה שמור בבית הכנסת במקום סתר. גם בבית הכנסת חיפשו – והמאמצים היו לשווא.

מפי הזקנים שמעתי שהמתיישבים הראשונים נאלצו להגן על עצמם מפני זאבים, חיות טורפות, שהיו לרוב במקום. בתקופת ההתיישבות הראשונה כמעט כל הבקר היה נטרף ע"י זאבים. את הרפתות גדרו בחומות בגובה של שלושה – ארבעה מטרים, ואת בתי המגורים בנו על עמודים של כמה מטרים, אחרת לא היו בטוחים בחיים.

גם ביום לא היו בטוחים מפני החיות, ואפילו קיבלו הדרכה מיוחדת מהשלטונות, כיצד להגן על הנפש והרכוש מפני החיות הטורפות והנחשים שבסביבה. לבסוף, הפסיקו לבנות את הבתים על עמודים, והתחילו לבנות חומות עץ גבוהות מסביב לבתים. עוד בעבר הלא רחוק, אפשר היה להבחין בשרידי החומות האלה.

רבים מאד מהמתיישבים הראשונים מתו מקדחת ומחוסר טיפול רפואי, שגם בתקופה האחרונה לא היה מפותח. במקום רופאים השתמשו בכל מיני לחשנים (״שפרעכערס״ ובאבסקע – רפואות. כמו ״אפברעגנען ארויז״). עוד לפני כמה עשרות שנים היו בעיירות מספר אנשים שהשתמשו ב״לחש״. ברבות הימים התבטל הנוהג, אבל ״אפשפרעכן א עין הרע״ נשאר כמנהג מקובל, עד לתקופת השואה.

מימין: יצחק אנטורג (עומד) רבקה (יושבת), התינוקת רחל, אמא של רבקה – טובה ובעלה, מיכאל זאקוסקי המורה (עומד) ואחיו אפרים.

הצד הגיאוגרפי של טרוכנברוד ולוזישט

שתי העיירות האלה שכנו במרחק ק"מ אחת מהשנייה. שתיהן היו תקועות בין יערות וביצות במרחק 30 ק"מ מזרחית מלוצק. 20 ק"מ צפונית מאוליק, 45 ק"מ מערבית מרובנה, בלי דרכי תחבורה תקינים כמו מסילת ברזל. לפי המסופר, אשמים בכך המתיישבים הראשונים בעצמם. בזמן בניין קו מסילת הברזל וורשה – קיוב היתה תכנית לבנות את המסילה בקו ישר קיברצה – קליבן – רובנה דרך השטח של טרוכנברוד ולוזישט, ובהגיע מהנדסי המסילה למדוד את השטח, יצאו המתיישבים נגדם במוטות עץ וגרשו אותם, כי חששו שהרכבת תדרוס את הבקר שהיה מתהלך אז חפשי ביערות ושדות.

עד כמה נכונה האגדה הזאת, אין איש יודע, בכל זאת התבייש הדור האחרון בעובדה הזאת, והתרעם על חלוצי המתיישבים של טרוכנברוד ולוזישט, שבגללם היינו מנותקים תמיד מן העולם החיצוני, דבר שגרם לאי התפתחות ונחשלות במובן הכלכלי והרוחני.

תעשיית עורות

בראשית ההתיישבות עסקה האוכלוסיה בחקלאות בלבד. במרוצת הזמן החלו לעסוק גם במלאכה ואף פיתחו בורסקאות – עיבוד עורות. את החומר הגלמי השיגו בערים הגדולות רובנה ולוצק, וגם מהאיכרים שבסביבה. קליפות של עץ ה"דוב" השיגו ביערות שבסביבה. התוצרת היתה פרימיטיבית, אבל די חזקה והתאימה לסביבות וולין ופולסיה, הם מצאו שווקים טובים בשביל תוצרת העור. עיקר השיווק היה ב"ירידים" ושווקים של אוליקה, וורקוביץ, דובנו, ולוצק.

תעשית העורות התפתחה והגיעה לממדים גדולים, ועד לתקופת ההשמדה היו טרוכנברוד ולוזישט ידועות כעיירות לתעשית עורות. בתקופה האחרונה הפסיקו בהדרגה לעבד את העורות בקליפת "אלון" ואת מקום הקליפה תפס ה"אקסטרקט" שהחיש את תהליך העיבוד ושיפר את טיב התוצרת.

בשנים שלפני המלחמה הכניסו הבורסקאים שלמה שוורץ ובניו מיכון לתעשיה הזאת והקימו בית חרושת גדול, הותקנו מכונות חדישות, והתוצרת היתה משופרא דשופרא.

התפתחות טרוכנברוד ולוזישט

במרוצת הזמן הגיעו למקום בעלי מקצוע שונים, כגון, בנאים, חייטים סנדלרים, נפחים ומסגרים שפיתחו סדנאות, והאיכרים שבסביבה אשר נהגו לקנות מצרכים מאוליק, קליבן, קולקי, לוצק ורובנה, החלו לבוא לטרוכנברוד להזמין מחרשות, וכלים אחרים לחקלאות, ומאידך – מכרו גם מתוצרתם לאנשי העיירה. הבנאים שלנו היו בונים גם בתים בשביל איכרי הסביבה, החייטים תפרו את בגדיהם, הסנדלרים את נעליהם.

כך גם התפתח המסחר עם איכרי הסביבה, קנו מהם סוסים, בקר, עופות, ומכרו את זה בריווח בשווקים שבסביבה.

גם חנויות נפתחו, והעיירה טרוכנברוד קיבלה במשך הזמן צביון עירוני, בניגוד ללוזישט שנשארה בצביונה הכפרי עד ליומה האחרון.

תעשיית חלב

ענף תעשיית החלב בטר' היווה מקור חשוב לקיום האוכלוסיה. כחמש מאות פרות היו בשתי הנקודות. החלב היה בשפע, למעלה מהתצרוכת של האוכלוסיה, וכך החלה להתפתח תעשיית החלב.

כעשר מחלבות אספו פעמיים ביום את החלב בבתים, עיבדו אותו לשמנת, חמאה, גבינה, והעבירו את התוצרת למכירה לערים הגדולות לוצק ורובנה.

החלבנים היו גם בעלי חנויות מכולת, פעמיים בשבוע היו מובילים את התוצרת לערים ומשם הביאו סחורות מכולת תמורת תוצרת החלב.

תעשיית החלב שימשה מקור חשוב לכלכלת תושבי שתי העיירות שחלק גדול התקיים אך ורק על הענף הנ"ל.

בהתחלת המאה העשרים נבנה בית חרושת גדול לזכוכית אשר היווה מקור פרנסה נוסף. בעלי בית החרושת היו מעיירה קטנה בשם פרצובסקי. הם הביאו כמה מאות פועלים בעלי מקצוע, פולנים מפולניה הקונגרסאית, שברובם היו להוטים אחרי ה"משקה" וגם פזרנים. פועלים אלה היו זקוקים לאספקה, מכולת והלבשה, רבים מתושבי העיירה נעשו ספקים, נפתחו גם כמה בתי מרזח, וניהלו עסקים טובים. הפועלים עבדו 5 ימים בשבוע. ויומיים רבצו בבתי מרזח, אכלו ושתו, דבר שלא גרע מאומה מהרווח לבעלי עסקים. אגב, רבים מבין תושבי העיירה שנעשו לספקים לבית החרושת גופא, סיפקו חמרים, כמו חול, קש, קרשים ועצים להסקת התנורים הענקיים של בית החרושת. כן היו כאלה שקיבלו שם משרות של פקידים שומרים, משגיחים וכיו"ב, נמצאו גם כמה סוכנים

להפצת כלי הזכוכית בסביבה. עודני זוכר את טודריס המלמד לשעבר, איך היה יושב בעגלה הגבוהה, מלאה קש וסחורה, ויוצא לסביבה הקרובה והרחוקה למכור את תוצרת הזכוכית. ובמרוצת הזמן הפך לאחד מחשובי הסוכנים לתוצרת זכוכית.

היו גם כאלה אשר עבדו כפועלים בתעשית ארגזים, אריזת סחורה וגם בסבלות, רבים התמחו בליטוש הזכוכית. נערות טר׳ ולוז׳ שהגיעו לגיל 13, 14 כבר החלו לעבוד באריזת הסחורה בבית החרושת, הן הרוויחו היטב, וחסכו לנדוניה.

מדי יום ביומו, בין השעות 5–6 בבוקר, עברו תהלוכות של פועלים ופועלות לעבודה לבית החרושת לזכוכית. אני זוכר עדיין, את נקישות הקבקבים, בהם הלכו לעבודה. בתקופה ההיא עדיין לא התביישו בעבודה.

15 ק״מ מזרחה מטר׳ הוקם בית חרושת שני לזכוכית. המקום נקרא ״בוגוסלבקי״ או הכינוי באידיש. ״דומינער״ הוטע. בית חרושת זה היה יותר גדול, יותר משוכלל, גם שם תפסו אנשי טר׳ ולוז׳ עמדות חשובות, על אף שבעליהם היו נוצרים.

כך הפכו יהודי טר׳ ולוז׳ לספקים הראשיים לחומר גלמי, למזון להלבשה וכו׳.

התקופה בין 1900 בערך לבין 1914 ז.א. עד לפרוץ המלחמה העולמית הראשונה, רשומה בהיסטוריה של שתי העיירות כתקופה המזהירה ביותר. היתה זאת תקופה של פרנסה ושפע. עלייה ברמת התרבות, בקצרה, תקופה זו הביאה אושר לתושבי שתי העיירות.

הגיעה שנת 1914 שגזלה את התקוות לעתיד. שני בתי החרושת נחרבו כליל. האבטלה החלה לכרסם בגופות האנשים החרוצים, והפרודוקטיביים. אלה אשר היו רגילים לעבוד וליצור, ולפתע חשך עולמם והפכו למחוסרי עבודה, וללא סיכויים לעתיד.

היה עוד שירות, ששתי הנקודות סיפקו לכל גליל וולין, בעיקר לברדיצ׳ב וקייב, היה זה ״עובדות בית״, שבזמנו נקראו ״דינסט-מיידלאך״. הפעם, לאחר סגירת בתי החרושת, כל הבחורות שהיו מועסקות בו, קיבלו עבודה כעוזרות בית, בז׳יטומיר, ברדיצ׳ב, רובנה ולוצק. בחורות אלה ממש נחטפו, כי ידעו שהן חרוצות, ישרות, והגונות. הן הועסקו בבתי עשירים, ואף משכורתן עלתה על סתם עוזרות בית. כאלה היו הבחורות מטר׳ ולוז׳ לא התביישו בעבודה, הרוויחו, וכאשר הצטבר אצלן סכום ניכר, שהיה מספיק לנדוניה חזרו הביתה להשיג שידוך הגון. מעניין שההורים מהתקופה ההיא לא הזדקנו מדאגה מאין יקחו נדוניה לבנותיהם.

לעומת זאת בהיותי עוד בטר' ראיתי הרבה מבנות העיירה, בטלות מעבודה, (הבחורים עברו לישיבות הסמוכות). שישבו במקומות מגוריהן וציפו לנסים, לעבוד כעוזרת בית – כבר היתה בושה בזמנים ההם. דבר שהשפיע על ההורים, השערות הלבינו – מדאגה ל"תכלית".

שנים חלפו, המקום נעשה יותר צר בשביל התושבים. הרבה מהצעירים עזבו את המקום, מי ל"ישיבה" ומי לעבר הים.

ההגירה לאמריקה הצפונית והדרומית החלה עוד לפני שבעים שנה, רבים העבירו אליהם את משפחותיהם, אחרים אף שבו ושוב היגרו.

יש מן הסברה שמעבר לים התיישבו כארבעת אלפים מאנשי טר' ולוז' (אגב: בזמן חורבן שתי העיירות – מנינם היה ארבעת אלפים איש). היו כאלה שהצליחו באמריקה, והיו מעבירים למשפחותיהם מדי חודש כסף למחיה, נשי ה"אנשים" האלה היו בשם "אמעריקאנקעס". הן חיו יותר טוב, בהיות הפרוטה מצויה בכיס. היו אנשים שישבו באמריקה עשרות שנים ומשפחותיהם בחוץ לארץ עד שהזמינו אותם לאמריקה, או שחזרו לאירופה וקנו חלקות אדמה גדולות, בנו בתים גדולים עם גגות של פח או רעפים. על פי רוב נכשלו החוזרים, ונאלצו להגר שנית לאמריקה, לרבים אזלו הדולרים ואפילו היו זקוקים להלוואות לקניית כרטיסי נסיעה לאמריקה או לארגנטינה. נסיעה כזאת היתה ע"פי רוב האחרונה, מאחר ולמטרת הנסיעה מכרו את הבתים והשדות, וכבר נסעו יחד עם המשפחות. ואם נסע מישהו לבדו, הרי תוך זמן קצר ומשפחותיהם היגרו אחריהם מעבר לים. כך שהיו חילופי בעלים באחוזות, שעברו מבעל לבעל, כמובן מיהודי ליהודי.

אבל בשנות השלושים עברו אחוזות גם ללא יהודים, ולאט לאט נרכשו גם ע"י "מוז'יקים", ונעשתה פירצה ביחס לטהרת האוכלוסיה. אם כי מדובר, על חלקות אדמה שנמצאו על אדמת קורולנקו.

אנשי טרו' ולוז' לפני 50–60 שנה היו גבוהים, חזקים ואמיצים מאד. הגויים שבסביבה פחדו מפניהם פחד מוות. "הטרוכימבריצקי חלופצי" ז"א בני טרוכנברוד היו ידועים בכל רחבי וולין כחזקים. האוקראינים הידועים לשמצה לא העיזו לנגוע ביהודי טרו' ולוז' ואם היתה פעם התנגשות, בין בני המקום לבין אוקראינים, או "מזורים" שבסביבה היתה תמיד יד היהודים על העליונה.

הדור האחרון היה כבר יותר חלש. אבל עדיין היו בו הניצוץ של התקופה הקדומה, ולכן היו בני טר' ולוז' יותר גאים ויותר אמיצים מיהודים אשר במקומות אחרים.

בשנת 1923 ניסו שומרי יערות הנסיך רדזיבילוב, למנוע כניסת הנוער ליער בשבתות. אז התקומם כל הנוער כנגד מאות רוכבים, שהיו חיילי צבאות הגנרל בלחוביץ, וידם של הנוער היתה גם הפעם על העליונה, והמזימה הופרה, תושבי טר׳ ולוז׳ המשיכו לבלות את זמנם החפשי ביערות בלי הפרעות.

כפי שציינתי בהתחלה, היו ראשוני המתישבים ממשפחות ״מיקובר והומילנר״ והן היוו רוב מנין ורוב בנין. בתקופה הראשונה הם בנו את בית הכנסת הראשון בצפון העיירה וקראו לו ״הומילנער שול״. חיים איצי הזקן אשר נדב את מגרשו, וכל המתישבים הראשונים התפללו שם. בית הכנסת החזיק מעמד, עד שלפני 45 שנה היה קטן, וכבר עמד ליפול, ומתפלליו בנו אותו מחדש.

ה״מיקובר״ שול נבנה יותר מאוחר והחזיק מעמד עד 1926 שאז נבנה מחדש מלבנים. יתר בתי הכנסת בנו בהתחלת המאה העשרים, כי האוכלוסיה רבתה, גם החסידות חדרה לעיירותינו והקימו ״שטיבלעך״ בשם ״בערעזנער״ טריסקער, סטעפינער ועוד. או ״בארשאפסקי שולעכל״. מענין שהבנין נבנה ע״י בעלי מלאכה שגרו בדרום העיירה, מאחר ולא היו מרוצים מסדרי בית הכנסת הברזנאי, תוך נימוק שהם מקופחים בכיבודים, העליות לתורה, ויחס הברזנאים כלפיהם, כאילו היו בנים חורגים. לפיכך, הקימו בית כנסת לעצמם. בית הכנסת הוקם על שטח של ביצה, והגישה אליו היתה על גשר עץ רחב, שמתחתיו שרצו צפרדעים שקרקוריהם התמזגו עם קולות המתפללים.

לא פעם הרגיז דבר זה את המתפללים, אבל איך אפשר להשתיק את הצפרדעים, שגם הם יצורי אלהים, ופרט שנמצאו במעמקי הביצה. המענין, שמעולם לא עלה על דעת מתפללי בית הכנסת, לחפש מוצא לייבוש הביצה, ולהיפטר מצרת הצפרדעים.

בתי כנסת

בימינו היו בטר׳ שבעה בתי כנסת. בטר׳ גופא היו חמישה, והם: ״הומילנר״ מיקובר, טריסקער, בערעזנער והבארשאפסקי שולעכל, ובשלושץ שניים, סטפינר וטריסקער.

בתי הכנסת ״ברזנר וטריסקער״ שימשו עד לפני 40־30 שנה, מרכזי לימוד התורה. בבתי הכנסת האלה, היו יושבים ולומדים האברכים שאכלו ״קעסט״ אצל חותניהם, או סתם למדנים.

אלה שלמדו לא היו סתם בטלנים, הם עסקו ב״תורה ועבודה״. ביום עסקו במסחר או במלאכה, ובלילה ישבו עד חצות ולמדו. הדבר נשמר עד 1914. רבים מהלומדים הלכו לעולמם, או שעזבו את העיירה, ואפשר היה למנות על האצבעות את מספר הלומדים. ביניהם היו גם הרבנים ר׳ ברוך זאב בייגל, ור׳ גרשון ווייסמן, אברהמצ׳י השוחט, ר׳ נחום אלתרס ור׳ אידל שלומהס, שהקדישו את זמנם הפנוי ללימוד תורה.

תקופת מלחמת העולם הראשונה 1918־1914

המלחמה החלה, רוב הגברים שבטר׳ ולוז׳ גויסו המצב הכלכלי הורע והקרבנות הראשונים מהמצב היו המשפחות שמפרנסיהן נעדרו מהבית בגלל הגיוס למלחמה, וכן ש״האמריקנקעס״ הפסיקו לקבל את הכסף מבעליהן.

בסתיו של שנת 1915 התקרבה המלחמה לסביבות וולין. המצב נעשה מתוח, אנשי הצבא הרוסי, ביחוד הקוזקים, שדדו, אנסו ורצחו, ום האוקראינים שבסביבה החלו לחקות דרכם ושדדו עוברי אורח . ושתי העיירות נשארו כמעט מנותקות מהעולם, והנסיעות היו כרוכות ב״סכנת נפשות״.

מצב זה נמשך בערך שלושה חדשים, בשתי העיירות התחילו להרגיש מחסור במזון, והאוכלוסיה התקיימה כמעט על תפוחי אדמה וקטניות שהיו במקום לרוב, אבל חסרו שמנים ומלח, ובמקום שמן השתמשו בשמן מכונות שנשאר בבית החרושת לזכוכית, על אף שלא היה ראוי למאכל, וטעמו היה מר, בכל זאת הוא נצרך לאפיית מיני לביבות ענקיות ״קוטיקעס״ – תחליף ללחם, שחסרונו הורגש. אבל למלח לא מצאו כל תחליף, ואף נמצאו אנשים שסיכנו את חייהם והלכו לאוליקי הקרובה, כעשרים ק״מ, והביאו משם חצי פוד או פוד שלם מלח לתצרוכת עצמית. בערב ראש השנה נכבשה הסביבה ובתוכה טר׳ ולוז׳ ע״י האוסטרים, ובערב יום הכיפורים נסוגו חזרה לקיברצה, עשרים ק״מ מזרחה מהמקום.

מצב הבטחון בשתי העיירות היה בכי רע. האוקראינים שדדו בכל הסביבה, היה חשש שגם על טר׳ ולוז׳ לא יפסחו. ואז התארגנה במקום הגנה עצמית בראשותו של ר׳ הירשל קנטר (הבדחן). נשק חם לא היה במקום, אבל נשק קר היה לרוב, וכל האזרחים מגיל 14 היו מחויבים לשמור על המקום, לפי התור, ביום ובלילה ללא הפוגה. ר׳ הירשל קנטר נתן להגנה הזאת פרסום רב בין איכרי הסביבה, שמועות שונות נפוצו בסביבה בין האוקראינים על ההגנה העצמית של היהודים, והטילו עליהם פחד, ולא העיזו לנגוע בטר׳ ולוז׳. בהושענע רבא 1915 נסוגו הרוסים והצבא האוסטרי־הונגרי נכנס חזרה למקום, המצב הכלכלי לא הוטב בשל השינוי, אבל המצב הביטחוני שופר ללא הכר. מאות רג׳ימנטים של הצבא התיישבו במקום ובסביבה, רוב הבתים הוחרמו לצרכי הצבא, המשפחות אשר פונו מבתיהם הועברו לבתים אחרים, בבית אשר לפני המלחמה גרו חמש נפשות הכניסו שלושים נפשות והצפיפות היתה איומה.

השלטון הצבאי ברצונו למנוע מגיפות, הנהיג פיקוח חמור על שמירת הנקיון, מספר ז׳נדרמים ביקרו בבתים, והשגיחו בקפדנות על ביצוע ההוראות.

עודני זוכר ז׳נדרם בשם פוטניק, הוא היה רגיל להסתובב ברחוב ולדבר לעצמו ״פודן, פודן״ וזה מתוך הרגל, הוא היה בין המחמירים בנקיון, לא הסתפק בנקיון החצרות, היה נכנס לבתים ומחפש מתחת לכרים שבמיטה. כל התושבים היו נאלצים לבקר אחת לשבוע בבית המרחץ, וגם להעביר את בגדיהם דרך מכונת חיטוי. בבית המרחץ היה מצוי רופא שבדק באופן יסודי את העיניים, השערות, במקום נמצאו גם ספרים, שסיפרו את השערות, ואף היו מקרים שגילחו זקניהם של יהודים אדוקים בטענה של שמירת היגיינה ואף שערות ראשן של נשים גילחו.

על אף המשטר החמור על הנקיון, לא הצליחו למנוע מגיפות, ומאות אנשים חלו, ובתי החולים היו מלאי חולי טיפוס, דיזנטריה, וכיו״ב.

לאזרחים אסור היה לצאת מחוץ לבית אחרי השעה 6 בערב, והעוברים על הוראה זו נענשו. והעונש היה קשירת הידים לאחור ותלייה על עץ על הידים הקשורות למשך שעה־שעתיים, מקומות תלייה כאלה הותקנו בהרבה מקומות בעיירה.

כל הגברים מגיל 15 עד 60 גויסו לעבודת כפייה, כגון סלילת דרכים, וחפירת ״חפירות הגנה״. העבודה היתה מפרכת ושכרה 1 ק״ג לחם ליום, חצי ק״ג מלח לשבוע וחמישה קרונות (מטבע אוסטרי) למחצית החודש. כל פועל השאיר חלק מהלחם לצרכי הבית. בצורה כזו התקימה האוכלוסיה בטר׳ ולוז׳ במשך תשעת חודשי הכיבוש ״אוסטרי־הונגרי״. קצת מהלחם שקיבלו, קצת השיגו מהחיילים שגנבו במחסני הצבא, אגב מהחיילים השיגו גם סוכר, אורז

וביסקויטים. החנויות ברובן התחסלו; אבל שלטונות הכיבוש לא דאגו להספקת מזון לאוכלוסיה. אלה היו נותנים לעתים נדירות רשיונות להביא מלוצק קצת קמח, סוכר ועוד, והיו גם מקרים שחיילים בשובם מחופשה בהונגריה הביאו חבילות מזון, ומכרו אותן בכסף רב. שלטונות הכיבוש לא דאגו לחינוך ילדי המקום, ה״מלמדים״ גויסו לעבודת כפייה, אגב לא היה מקום ללימודים.

לאחרונה נמצא כומר צבאי בשם מרקו שפתח בבית הכנסת ״בארשאפסקי״ בית ספר ללימוד השפה הגרמנית. לבית הספר נתקבלו תלמידים מגיל 12 עד 15. היינו, עד לגיל גיוס לעבודה. הוא גייס מורים מתנדבים מבין קציני הצבא, והלימודים התנהלו בשתי משמרות.

הכומר האמור היה אדם סימפטי ונעים הליכות, הוא היה שבע רצון מתלמידיו, שלדבריו, תפיסתם היתה מהירה. בתחילה לימד אותנו את הכתב בלטינית, לאחר מכן היה עובר ל״שפיציג״. בין המורים נמנה אחד בשם שווארץ, קצין אשר היכרתי אותו אישית מאחר והוא היה מבין באי ביתנו, מאחר ומזכירות מחסן המזון היתה אצלנו. והוא היה ממנהלי המחסן, על אף שהוא היה רק בן 19, דרגתו היתה גבוהה ״אוברלייטננט״.

ומקרה שאירע: הולך לו הקצין הצעיר על ״קלאטקע״ שביל העץ, ומולו מתקרב זקן כבן 70, בשם מיכאל קסלר, אחיו של שמריל השוחט, ושווארץ דחף אותו לתעלה שבצידי השביל. למחרת הגיע אותו שווארץ לבית הספר, פתח את פיו, ואני פרצתי בבכי היסטרי. הכומר מרקו, הבין שמשהו קרה ביני לבין הקצין שווארץ, ניגש אלי לשאול על פשר בכיי. עניתי, כי ברצוני לייחד עמו את הדיבור, הוא ליטף שערותי ואמר שעלי לגמור בסבלנות את השיעור והוא ידבר אתי. שווארץ לא ידע שאני ראיתי אותו בקלונו, כאשר דחף את ר׳ מיכאל קסלר.

עם תום השיעור גוללתי בפני מרקו את ענין שווארץ–קסלר. למחרת הופיע מורה אחר במקומו של שווארץ. אותו שווארץ עדיין המשיך לבוא לביתנו, ואני עשיתי כל מאמץ לא להיפגש עימו. באותו זמן, אף היה גר אצלנו מנהל המשרד שכינוהו ״די שווארצע בארד״ על שטיפח זקן שחור יפה שעיטר את פניו. שני קצינים אלה היו קרובי משפחה, ושווארץ גילה בפניו את ענין בית הספר.

ביום בהיר אחד קרא לי ה״שווארצע בארד״ למשרד, ואף הקצין שווארץ היה שם וזה פנה אלי בגרמנית רהוטה וביקשני להובילו ליהודי שהוא דחף לתעלה.

האמת, שרציתי להתחמק מזה, אבל גם ה״שווארצע בארד״ רצה ללכת עימנו באין מנוס הבאתי את שני הקצינים לר׳ מיכאל קסלר, ושווארץ התנצל בפני הזקן, שלא התכוון כלל לדחפו לתוך התעלה, אשמה בזאת רגלו שמעדה,

והדבר גרם לדחיפה, הוא ביקש, איפוא, את סליחתו, הזקן נעתר לו, וכך נסתיימה התקרית, אבל שווארץ לא נמנה יותר על צוות המורים.

ה"חזית" היתה מחולקת לשלוש ארמיות, גרמנית, אוסטרית והונגרית. וכל חבל וולין היה בידי הגרמנים וההונגרים.

ההונגרים כמעט לכל אורך וולין, והגרמנים לכל אורך פולסיה. חזית של שתי הארמיות נמשכה בקו ישר למברג–דובנו–אוליקי–בוגוסלבקי, ברסטיאן והלאה בקו ישר לקולקי ומשם לביצות פולסיה. המקום גם שימש גבול לשתי הארמיות הגרמנית וההונגרית בטר' המענין, שבחצי השני – גרמנים.

חוקי הגבולות נתקימו כאילו גבול של שתי ארצות נפרדו. אוכלוסיית לוז' סבלה סבל כפול א) מהמצב הכלכלי הקשה. ב) מהגבול שהפריד חלק אוכלוסיה מהשנייה. הגבול הגרמני היה בין ביתו של חיים מוטיס, לבין ביתו של ר' זנבל המלמד. אמנם חילקו גם רשיונות, אבל היה צורך להביא הוכחות למעבר הגבול. רק באביב 1916 העתיקו את הגבול הגרמני־הונגרי מלוזישט לזוראביץ, מרחק של 6 ק"מ.

נשמו לרווחה תושבי לוזישט, עם צאת הגרמנים מהמקום. הם חידשו קשר יותר תקין עם טרוכנברוד והסביבה. ובערב חג השבועות שנת 1916 נסוגו לפתע גם ההונגרים, ועל אף סבל של שלטון הכיבוש נדהמו תושבי טרו' ולוז' מהנסיגה מחשש בואם של הרוסים. בשני המקומות נשארו רק כמה עשרות משפחות שהפכו לפליטים. היתר ברחו לעבר הכפר טרוסטיניץ 12 ק"מ מטר' ולוז' ואילולא גנרל הונגרי בשם ניקולס ומפקדתו שהגיעו גם לכפר הזה בנסיגתם, לעבר רוזישצה, היו הופכים גם מרבית תושבי טר' ולוז' לפליטים.

כל השיירה היתה כבר בדרך שלושה ק"מ מערבית מטרוסטיניץ ביער של הכפר סוסק, בראות הגנרל שתושבי טר' ולוז' הולכים מערבה חסם את הדרך בפניהם, נשא נאום קצר ואמר שהם שוגים על שעוזבים את הבית שנולדו וגדלו, ומקבלים עליהם סבל וצרות. ועליהם לחזור מהר הביתה, הוא גם טען שמשטר הצאר יותר נוח לאחרונה מכפי שהיה בעבר. ומיד נתן פקודה לצבא להחזיר את היהודים מזרחה, וכל היהודים חזרו מי ברצון ומי באונס, בשובם נוכחו כי שגו, וכמה עשרות משפחות והרבה צעירים שהצליחו לברוח נשארו תקועים בפולין למשך שנתיים.

נפילת הצאר והמהפכה

יותר מחצי שנה חיו תושבי טר׳ ולוז׳ חיי שפע במשטר הצארי שהיה נוח ליהודים, עד שנראו סימנים רבים להתמוטטות המשטר. בשנת 1917 פרצה המהפכה והמשטר הצארי נפל. קם משטרו של קרנסקי שלא החזיק מעמד, אחריו בא משטר האטמן ששלט על מרבית ארץ אוקראינה. הבולשביקים התגברו על האטמן, ואח״כ נסוגו בפני כנופית פטלורה, שהגיעו מגליציה. המשטרים התחלפו מדי פעם, והכנופיות ביערות פולסיה, וולין התרבו, ומצב הביטחון במקום נידח זה נעשה מיום ליום יותר גרוע.

בתקופה זו שבה לתחייה ההגנה העצמית שהיתה בשנת 1915–1914 אבל לא בידים ריקות. כבר לא היה בית שלא היה בו רובה וכדורים, ורוב הנוער התאמן בקביעות בקליעה. ההגנה העצמית הצילה את שתי העיירות מהכנופיות, שבאו לעיירות לשדוד.

בתקופה ההיא קמה המדינה הפולנית והלגיונות שלה גרשו את הבולשביקים מסביבות הנהר ״בוג״. הבולשביקים הצליחו לעכב את הפולנים בסביבות קיברצי, דובנו ולבוב בקו ישר. אבל שני הצבאות לא עמדו אחד מול השני מקרוב, אלא השאירו ביניהם שטח של שלושים ק״מ בערך, כשטח הפקר, שנעשה קו ניטרלי בלתי רשמי. והעיירות טר׳ ולוז׳ נשארו תקועות במרכז שטח ההפקר.

מצב זה גרם למקום, צרות וסבל, כי נמצאנו בשטח של שני משטרים הבולשביקים והפולנים. אלה ואלה היו נכנסים למקום, שדדו וגזלו, והתושבים לא היו בטוחים בחייהם. מצד שני הפך המקום למרכז ההברחה בין ארץ פולין לבין רוסיה הבולשביסטית.

בתקופת שטח ההפקר וההברחה, בו בזמן שהמקום היה מלא זהב וסחורות לרוב, סבלה האוכלוסיה מחוסר לחם ומלח. מסיבה זו, החלה תנועה המונית של אנשים, נשים וטף לעבר העיירות אוליקה וקליבן. המונים אלה הלכו בשבילי היערות, שהיתה כרוכה בסכנת נפשות, ובהגיעם לעיירות קנו מלח והחליפו אצל הגויים שבסביבה לקמח או לדגן, שטחנו אותו על ריחיים פרימיטיביים. ריחיים אלה סודרו משתי אבנים מסותתות, מדי פעם זרקו בין האבנים קצת גרעינים וביד השניה סבבו את האבן העליונה, וכך אפו לחם. הדבר קסם להרבה אנשים שהתחילו לסחור בכך, אבל רבים נפלו קרבן לכל מיני שודדי דרכים ואפילו רוצחים, שארבו להם בשדות או ביער, אבל בכל זאת יצר החיים גבר על הסכנות. הרעב הציק מאד לאוכלוסיה, ו״השמוגל״ נמשך עד לביסוסה של המדינה הפולנית.

אלפי המבריחים שהבריחו סחורות מפולין לרוסיה בחרו את טר׳ ולוז׳ לתחנת ביניים. אחינו ב״י, מלובלין, קובל, לוצק רוזישט, היו מבריחים אלינו כל מיני סחורות, כגון: משי, חוטים, מחטים ועוד דברים שהיו ברוסיה יקרי המציאות. את הסחורה החביאו מיד בעזרת המארחים – תושבי המקום, מפני הצבאות של שני המשטרים. ומכאן המשיכו אחרים להעביר את הסחורה לרובנה דרך דרכים צז־דיות. ברובנה החליפו את הסחורה ב״זהב״ חמישיות ועשיריות או מה שכינו אז ״קלינגערס״.

בשנת 1919 התגברו הבולשביקים על הפולנים שנסוגו כמעט עד לפרברי וורשה. הבולשביקים התחילו לארגן את משטרם בכל רחבי וולין, וגם על עיירותינו לא פסחו. הגיעו אלינו מדריכים לכלכלה ולתרבות. ה״ראשית״ היה טיפול בבתי חרושת לעורות. רשמו את כל המלאי, ובהדרגה החלו להעביר את הסחורה לרוסיה. אבל בעלי בתי החרושת הצליחו ל״הערים״ על המדריכים, שבכלל לא היו בקיאים בענף זה, והיו בלילות מחליפים את העורות הגדולים, בעורות קטנים, של עגל או עזים, וגם את אלה היו גונבים בהדרגה. בזמן הזה חזר מאטל שווארץ אחד המתמידים של הישיבה מסלובודקי. הוא עזב את הישיבה על סף קבלת סמיכות לרבנות, ועבר לאודיסה ללימודי חול. ובבואו אלינו, היה כבר ״בולשביק״ בכל רמ״ח אבריו, הוא הגיע לעזרת המדריכים, בתפקיד מדריך תרבותי. הוא גייס עוזרים מבין הנוער המקומי, ארגן אסיפות ״מיטיניגים״ בכל ערב, אירגן בתי ספר ולהקות חובבי תיאטרון.

יצחק ארונסקי ואחרים נעשו לעוזריו הנאמנים וכל הנוער הפך בן לילה לבולשביסטי. התארגן גם ועד ריבולוציוני ״ריבקום״ בראשותו של שפס פלדמן, היחידי שקיבל על עצמו תפקיד אחראי כזה. אמנם ניהל את ה״ריבקום״ בהצלחה, בהיותו אמיץ־לב עמד נגד משטר הגזילה, וכמעט ששילם על כך בחייו.

הצבא הבולשביסטי נסוג עד נובוגרוד – וולינסק. התעמולנים עזבו את טר׳ ולוז׳ והנוער נשאר קצת המום, בהיותו מרוצה מהעבודה התרבותית. על הציונות עדיין לא ידעו במקומות נידחים אלה. אבל, חיש מהר באה ההתאוששות, נוצר קשר עם העולם החיצוני

ז״א עם לוצק וורשה, והחיים התרבותיים החלו להתארגן מחדש אבל בכיוון הרעיון הציוני. התחיל להגיע חומר על הציונות, נוסד גם בית ספר עברי, והעבודה התרבותית קיבלה מפנה חדש.

פעילות ציבורית ולאומית, תרבות וחברה

בשנת 1908 נוסדה במקום האגודה הציונית הראשונה. המיסדים היו ר׳ מנדל ליעלנער ״אפטייקר״. ומספר אנשים צעירים, שלום שווארץ, אהרן אוירבוך, משה יאנקיל רוטנברג, מיכאל גולדין, יוסף חיים קוטלר, פסח רויטשנידר, ובחורים צעירים מהם: יצחק הירש בורק, יוסף שווארץ, ישראליק הרמן, מאטל אוירבוך והירשל קלפקי.

הפעילות הציונית בהזמנת פנקס מאודיסה, שבו רשמו את שמות החברים ששילמו רובל אחד לשנה כדמי חבר. נערך גם איסוף כספים ע״י ״הקערות״ למען ארץ ישראל שהועבר בחגיגיות למרכז ההסתדרות הציונית באודיסה. בשיטתיות ובצנעה החלה הפעילות הציונית ורשימת המצטרפים גדלה.

התפתחות התרבות הכללית והציונית לא מצאו חן בעיני המבוגרים ואף כינו את הצעירים ״ציצילסטן״. המבוגרים חששו שמא התנועה הציונית קשורה בתנועת ״הסוציאל דימוקרטיה״.

בתקופה הנ״ל, ותושבי טרו׳ עדיין היו תחת רושם מקרה מצער. בחורה בשם דובה, בת פיסי אהרן מאירס, שנסעה בשנת 1905 לברדיצ׳ב לשרת כ״עוזרת בית״ ונעשתה חברה בתנועה מהפכנית. ובאחת ההפגנות, נהרגה מכדורי המשטרה הרוסית.

ר׳ מנדל אפטייקר נאלץ היה להעמיד את הקהל על טעותו, ולהסביר היטב את ההבדל בין התנועה הציונית לבין הסוציאליזם. אף הבטיח נאמנה, כי למשתייכים לתנועה הציונית לא יאונה כל רע.

לאט, לאט החלה האגודה הציונית לעסוק בשטח התרבותי, במקום נמצא אברך בשם ישראליק גולדין שלמד בישיבות. היה בקי בתנ״ך ובשפה העברית. כאשר הנ״ל התחתן הטילה עליו האגודה הציונית תפקיד לייסד ״חדר מתוקן״ שהיה באותה התקופה מקובל ברוסיה.

החדר המתוקן נוסד בשנת 1910, וישראליק גולדין היה המנהל והמלמד. הוא אסף כעשרים ילד בני 10, שגמרו את החדר הדרדקי, וכבר החלו בלימוד חומש.

התלמידים הראשונים היו מהמובחרים, ומהחוגים הציונים, כי סתם הורים עדיין היססו לשלוח את ילדיהם ל״חדר המתוקן״. ישראליק טען שברצונו ללמד את תלמידיו שנתיים בלבד, ואח״כ יצטרפו לחדר של ר׳ איזיקל, ללמוד גמרא, ואת השפה העברית יוכלו כבר להמשיך באופן פרטי.

ישראליק אף הביא מלוצק שני ספרי לימוד. לכל תלמיד שלו היתה כריסטומתיה (מקראה) שכנראה מחברה היה דוד פרישמן, וספר דקדוק מאת ר׳ חיים צבי לרנר ״מורה הלשון״.

הכריסטומתיה חוברה בשיטה יפה וברורה, והתלמידים התמצאו בה יפה. לעומת זאת הדקדוק היה קשה מאד, וישראליק לבדו התלבט למצוא פתרון, ולא היה מסוגל למסור לתלמידיו את תכנו.

הדבר גרם לכך, שכעבור וזצי שנה, הביא ישראליק ספר דקדוק קטן, קל להבנה וכך רכשו להם התלמידים דעת בחדר המתוקן. הם גם למדו תנ״ך בשיטה יותר מובנת, קצת דקדוק וקצת חשבון.

החדר המתוקן של ישראליק גולדין שימש כפרוזדור לחדר יותר גדול, ואף לשיטת לימודים יותר חדישה, ובחבר מורים שידיעותיהם היו יותר רחבות.

ר׳ ישראליק עזב בשנת 1912 את טרוכנברוד ונסע לאמריקה, ובמקומו הוזמן המורה דודיק מפינסק, אשר ידע את השפה העברית על בוריה, מורה מוסמך, שחידש את החדר המתוקן ובקנה מידה יותר רחב.

גם בשטח השפות הלועזיות כגון: רוסית, פולנית, ואידיש חלה התקדמות. המורה הראשון שלימד את המבוגרים אידיש היה ״ישראליק דער שרייבער״, אשר הגיע מקליבן לטרוכנברוד לייצר יין שרף, ובאותו זמן נתן שיעורים ״לאמריקנקיס״ שבעליהן היו באמריקה, ולמדו אידיש לשם יצירת קשר מכתבים.

נמצא גם אחד בשם ״דודל דער שרייבער״ ושניהם יחד לימדו את המבוגרים לכתוב אידיש בעזרת אגרון (בריוונשטעלער). השיטה הוכיחה את עצמה כקלה, ובמשך חודשיים רכשו את השפה.

החוג המתקדם למד גם שפות, רוסית ופולנית. ואף החלה תקופה של לימוד נגינה בכינור וגיטרה אצל המורים דוד ליטבינוף ויוסף ליטבאק.

היה גם מורה בשבמיכא׳ זקוסקי. שלימד רוסית ואידיש. הוא אף החדיר למוחות תלמידיו, דעות אפיקורסיות, כי הוא היה ״מהפכן״.

מיכאל זקוסקי ויוסף ליטבק הסטודנט מלוצק, הוציאו את הנוער מקפאונו. הדריכו אותו בטיולים, משחקים שירה וריקודים. מיכאל זקוסקי היה המומחה בהם. בגלל זה לא חסרו צרות לזקוסקי, כי הזקנים ראו בריקודים שבהם השתתפו בחורים ובחורות גם יחד–הפקרות. וכנראה, שגם קיבל פעם מכות על מעלליו.

זקוסקי עזב את טרוכנברוד, אבל יוסף ליטבק נשאר במקום עד לשנת 1912, ובטרוכנברוד הסתובבו כבר בחורים ובחורות בערבים ואפילו פטפטו רוסית. בלילות קיץ נשמעו מרחוק שירה ומנגינה של הנוער שבילה בשדות וביער. רוב השירים היו באידיש ורוסית. הנוער כבר ידע לנגן, בכינורות, גיטרה ומנדולינה.

יוסף ליטבק רווה נחת מעמלו. הנוער התפתח, ולא נפל בערכו מנוער אשר בערים הגדולות.

אחרי המורה ליטבק, באה לעיירה מורה מבריסק בשם ספירשטיין ומאסי גלמן מרובנה. מפי המורות האלה למדו פולנית ורוסית.

בשנת 1912 נפתח בית הספר הראשון במקום ע"י הבחור הפינסקאי דודיוק. הוא קיבל את ר' אייזיקל כמורה בבית הספר. הזמין רהיטים מתאימים, ומינה גם לעוזר את צבי קלפקו שזה עתה הגיע מישיבת הרב ריינס. דודיוק היה המנהל וגם לימד עברית ותנ"ך. ר' אייזיקל לימד גמרא וחומש והירשל קלפקו רוסית.

ר' אייזיקל לא יכול היה להיגמל מהרמת יד על התלמידים ואף מקללות. דודיוק השתדל לרסנו, בהטיפו לו מוסר, והוכיח לו כי התלמידים המקבלים מכות וקללות אינם ממושמעים בכלל.

הלימודים התנהלו בבית הספר של דודיוק לפי כללי בית ספר מודרני. והתלמידים רכשו השכלה מצוינת. בשנת 1914 עם פרוץ המלחמה העולמית נסגר בית הספר. אבל, התלמידים שרכשו השכלה באותו בית ספר יצאו בידיעות מספיקות בשפה העברית והיוו את מחדשי השפה, והיו חלוצי הציונות המחודשת.

בשנת 1917 מיד לאחר המהפכה הגיע לטרוכ' בחור כבן 25 מרוסיה, סטודנט לכלכלה באחד מהאוניברסיטאות ברוסיה. הוא נקלע למקום מסיבה בלתי ידועה, השנה שהיה בטרוכ. רכשו ממנו הרבה ידיעות. כי הנ"ל היה פדגוג יוצא מן הכלל. אלה שרצו להמשיך באוניברסיטה קיבלו תעודות בגרות "אכסטרני".

עם קבלת השלטון ברוס יה ע"י הבולשביקים עזב וייצבליט את המקום. בבית הספר החדש שנפתח שימשו תלמידיו כמורים.

משנת 1919 ועד 1920 הופסקה הפעילות התרבותית, ורק לאחר שהשלטון הפולני התבסס בגליל וולין, נפתח בית הספר העברי מחדש, ע"י יצחק ואליהו שוסטר ילידי לוזישט, שניהם בחורי ישיבה בעבר ומשכילים. שניהם ידעו את השפה העברית על בוריה, היא גם היתה שפת הלימודים בבית הספר. לבית הספר הוזמנו בתור מורות לפולנית האחיות שושנה ואסתר גלמן ויצחק ארונסקי לאידיש.

בית הספר הנ"ל התקיים עד שנת 1925, כי יצחק שוסטר עלה לארץ ישראל, ואליהו דוד שוסטר לא היה בכוחו להחזיק מעמד, ובית הספר נסגר.

ר' א.ד. שוסטר המשיך ללמד עברית באופן פרטי, והנוער רכש את השפה, השתמש בה בהסתדרות הנוער, כמו "החלוץ" הנוער הציוני, בית"ר, בבית העם, בספריה וראה פלא גם ברחוב היהודי נשמעו צלילי השפה העברית. גם תלמידי בית הספר הממלכתי הפולני "שקאלע פאוושעכנע" למדו אחרי הצהרים אצל א.ד. שוסטר, את השפה העברית.

בטרוכ׳ ולוז׳ לא היה קיים המושג של ״ביטול תורה״, בעיית הזקוקים נפתרה ע״י מיון מיוחד בראשית השנה, ואלה חולקו מי לבית הספר, מי למלמד דרדקי, ומי למלמד גמרא.

התקציב נעשה בדייקנות. אחד המלמדים נבחר כגזבר, והשתדלו לקבל כספים ממקורות שונים, כגון ״קערה של ערב יום הכיפורים״ חברה קדישא, ושכר הלימוד לנצרכים כוסה בכבוד.

יצחק ארונסקי, יליד העיירה, היה מבין מפיצי התרבות העברית במקום. מחוץ להוראה עסק בתחביב האהוב עליו, תיאטרון. ומאות הצגות הוצגו בטרו׳ ולוז׳ ביוזמתו ובסיועו האדיב.

הוא גם השקיע הרבה עמל בהפצת עתונים וספרים במקום, והודות לו קראו בטר׳ ולוז׳ עתונים וספרים. הוא גם ידע למשוך בעט סופרים, השתתף בקביעות בעתון ״וואלינער שטימע״ שהופיע ברובנה. השתתף גם ברבים מכתבי העת הספרותיים שהופיעו בפולין, והרבה משיריו ואפילו פיליטונים שלו הודפסו. הוא גם המריץ את הנוער להתחיל בפעולות ציוניות רחבות ובשנת 1921 התקשר עם המוסדות הלאומיים בוורשה. בשנה זו, אף נפתח המשרד הארץ ישראלי, ובו היו מרוכזים כל המוסדות התרבותיים והציוניים.

נתארגנה הסתדרות ״החלוץ״ להכשרת חלוצים לעלייה לארץ ישראל. הוקם גם ״בית העם״ שבו התנהלו הפעולות הציוניות שבטרו׳ ולוז׳ טרם ידעו על מפלגות, והפעולה הציונית והתרבותית התנהלה על מי מנוחות.

נוסדה גם הסתדרות הריביזיוניסטית שלא גרמה נזק לעבודה הציונית ולהיפך מהופעתה צמחה ברכה, כי הריבזיוניזם משך את כל הנוער מהברשפים, שלושץ ולוזישט שהיה עד אז ברובו מחוץ למחנה הציוני. וכך הפכו לציונים. כך גם קמה תנועת בית״ר, שהקיפה הרבה חברים וניהלה פעילות עניפה. בראש התנועה הריביזיוניסטית עמדו: יצחק ארונסקי, דוד סטרץ, פישל שצ׳רבטי וחנינה ארונסקי – שהיה אחר כך מפקד בית״ר, לאחר מכן אנשל שפילמן. באיגנטובקה עמד בראש בית״ר גד רוזנבלט ואח״כ חנה גלר.

בשנת 1928 נתארגנו גם הסתדרות ״החלוץ הכלל-ציוני״ ו״הנוער הציוני״, אשר יחד עם בית״ר כללו את טובי הנוער בעיירה, והפכו לתנועות גדולות במקום. גם מפלגת ״המדינה״ שנקראה ״גרוסמניסטים״ ע״ש גרוסמן, קמה ביוזמתו של יצחק דויטש. ו״המזרחי״ שהתארגנו ע״י יצחק גורנשטיין ואברהם סליבק, אבל התפתחותם היתה מזערית מחוסר חברים. קמה גם תנועת ״תפארת בחורים״ ביוזמתו של דוד שוסטר ואלי פוטש. הודות להתפתחות התנועות עם הנוער המצוין, נתפרסמו שתי העיירות ברחבי פולין, אפילו מנחם בגין ביקר שם בשנת 1939. התקיימו שם קורסים לאימונים בנשק מטעם האצ״ל. רוב אנשי

בית"ר שהגיעו לא"י הצטרפו לתנועת לוחמי חרות ישראל. שתי התנועות "בית"ר" ו"החלוץ הכלל ציוני" שלחו את חבריהם לקיבוצי הכשרה, ומהם היו גם שעלו לדרגת מנהיגי התנועות.

בראש המוסדות הציוניים במקום עמדו לוזי ברקאי (בורק) עד לעלייתו ארצה. מאטל בליטשטיין בתקופת 1937–39 היה אחד ממנהיגי החלוץ הכלל ציוני בפולין אשר לא זכה לעלות ארצה, מאטל בליטשטיין לאחר העברתו לוורשה למרכז החלוץ הכלל ציוני, מילאו את מקומו ישראל שפילמן ואליעזר ויינצוויג.

;בוצת פעילי התנועה הציונית בט"ב
:יניהם: זכריה אנטורג, אליעזר ברקאי, יצחק דויטש, שמעוןביידר, חנה קסלר, המורה אלי דוד שוסטר והאורח ·"ר שפירא.

טרוכנברוד ולוזישט בימי השלטון הפולני

בשנת 1920 נפתח הקשר עם אמריקה, שלו ציפו אנשי שתי העיירות שש שנים. המשפחות שראשיהן היו מנותקים מהם בתקופה זו, התקשרו עם קרוביהם. מאות משפחות החלו להתכונן להגר לאמריקה, ומאות חזרו מאמריקה לבתיהם. בשתי העיירות החלה תקופת השפע, גרמו לכך הדולרים האמריקנים, החנויות נפתחו מחדש, והיו מלאות בכל טוב.

אנשי המקום התקשרו עם הערים הגדולות, וורשה, לודז' וביאליסטוק. לשם העבירו את הדולרים שזרמו מאמריקה, משם העבירו סחורות, כל מיני סידקית, נעליים והלבשה. אחוזות רבות של התושבים הועברו מידי הבעלים שעזבו את העיירות, לבעלים שחזרו מאמריקה.

תנועת הבנייה התפתחה ללא הכר. בתים רבים נהרסו ונבנו מחדש בצורה מודרנית. נפתחו חנויות חדשות. החל להתפתח מסחר, בעצים, בקר וכיו"ב, שפע כזה מזמן לא היה במקום. אולם מצב זה, לא ארך זמן רב, ומכבש המסים של גרבסקי הגיע גם לטרוכ' ולוז' כספם של יהודי המקום החל לעבור לקופת הממשלה בצורת מסים.

הדולרים אזלו, וחיי המסחר נכנסו לשלב "נורמלי". הרווחים הופחתו, המסים גדלו, ועד מהרה התחילו אנשי המקום להתרושש. פקיד ההוצאה לפועל הפך לאורח קבוע בעיירה, המצב הלך והחמיר מיום ליום. אנשי המקום התחילו לחפש מחדש מקלט לבריחה, ברם, ההגירה לאמריקה היתה כבר מוגבלת, ורק מעטים הצליחו להגר, רבים עזבו לברזיל, ארגנטינה וקובה. הנוער עזב את המקום מי לישיבה, מי סתם לעיר גדולה, רבים עברו לקיבוצי הכשרה. היו גם כאלה שהצליחו לקבל רשיונות עלייה לארץ ישראל.

המסחר כמעט נשתתק כליל, רק בתי חרושת לעורות המשיכו את קיומם, וגם מתוך התלבטות קשה בשאלת תשלום המסים, אשר היו גבוהים מדי. המצב הכלכלי לא השתפר עד סוף קיומן של שתי העיירות, ותושביהן חיו בעוני, ורבים היו תלויים כמעט רק בעזרה שקיבלו מקרוביהם באמריקה. שני דברים בלבד הראו סימני חיים במקום, בתי החרושת לעורות והמחלבות במובן הכלכלי, והנוער התוסס הפעיל והנמרץ שהביא חיים מבחינה רוחנית.

חיי הקהילה והשלטון בטרוכנברוד לוזישט

בשנת 1930 יצא צו ממשלתי לארגן קהילות יהודיות בכל הישובים שבהם למעלה מ־1500 תושבים יהודים.

בטרוכנברוד ולוזישט נתארגנה קהילה משותפת. על בסיס של 70% מטרוכנברוד ושלושים אחוז מלוזישט. נתמנתה ועדת בחירות מטעם השלטונות במחוז, שהורכבה ממספר אנשים שהיו קרובים ל״מלכות״. הציונים היו הראשונים שארגנו רשימה מיוחדת ושמועמדיה היו נציגי כל השכבות במקום, שתי העיירות היו כמרקחה, ולא היה צל של ספק, שרשימה זו תנצח בבחירות.

בהתאם לתקנון הבחירות, אפשר היה לארגן קהילה גם ללא עריכת בחירות. בתנאי שהוגשה רשימה אחת בלבד. סעיף זה גרם תרעומת ברוב הקהילות, וגם אצלנו דאגו חברי ועדת הבחירות שתישאר רשימה אחת בלבד, בכדי להימנע מעריכת בחירות.

אכן, הוגשה הרשימה הציונית כחוק, תוך הקפדה שהכל יהיה בסדר, ושמועמדיה יופיעו בפנקס הבוחרים. ומה נדהמו הציונים בקבלם הודעה שרשימתם נפסלה בגלל אחד החותמים בשם גמפל פלדמן, אשר לא נכלל בפנקס הבוחרים.

הוברר, ששכפלו שתי רשימות, האחת מלאה, והשנייה עם השמטות של עשרות שמות, והעיקר שאלה שהושמטו היו מהציונים. לאחר בירור יסודי, נמצאה הרשימה המקורית בביתו של אחד מחברי ועדת הבחירות ששימשה לעיון לקהל הרחב. וביום הגשת הרשימות גנזו אותה, והעלו על השולחן את הרשימה עם ההשמטות.

בחירות כבר לא נערכו, וקהילת טרוכ׳ ולוז׳ היתה מורכבת לרוב מחוגים שהסתובבו בפרוזדורי מוסדות השלטון. מוסד הקהילה היה על הניר בלבד, לא התנהלו שום פעולות, והשלטון נשאר שוב בידי ה״סולטיס״. שלמה פינקלשטיין וחבריו שפעלו בניגוד לרצון האוכלוסייה. שלמה פינקלשטיין, היה מיוצאי לוצק בן למשפחת ״בריינדלה״ מטרוכנברוד ואביו נולד בטרוכ׳. הוא נשא לאשה אחת מבנותיה של העיירה והסתובב זמן רב ללא אמצעי קיום, ובסיועם של הציונים נבחר כ״סולטיס״, תוך מחשבה, שאיש צעיר ומתקדם, ידע בודאי להעריך זאת, ופעילותו תהיה לטובת האוכלוסיה. לא כן היה הדבר. הטעות נעשתה. הבחור הנ״ל נעשה לסחטן, אבל לא יכלו להיפטר ממנו, כי נעזר מתמיכת השלטונות. הציונים החלו לפעול נגדו, ובשנת 1938 נאסר, אבל הצליח להתחמק מעונש. בימי שלטון הסובייטים בשנת 1940 נאסר ע״י הקומיניסטים המקומיים, ונשלח לסיביריה. לפי השמועות שהגיעו מאוחר יותר נשאר בחיים והיה עסקן ציבור מטעם הקומוניסטים בסיביר.

מוסדות וחברות בטרוכנברוד ולוזישט

היה שם מספר מוסדות, וחברות: חברה קדישא, חברת "ש"ס" חברת תהילים, חברת נושאים, חברת משניות.

חברת קדישא, עסקה ברכישת קרקע לבית עלמין, גדירת גדר בית העלמין, טיפול במתים וקבורתם. היתה זו החברה הגדולה ביותר בין החברות. הכנסותיה שבאו ממקורות שונים היו די גדולים. היא קיבלה כספים מכל מיני מגביות, והיו כאלה שאף רינו אחרי חבריה, שהכנסותיהן מרובות מהוצאותיהן, ואין איש יודע חשבון. אבל בחברה זו התרכזו כל "התקיפים שבעיירה" והדבר נמשך ללא עוררין.

חברת "משניות"

חברת משניות היתה חברת משנה לחברה קדישא. אם כי לרשותה לא עמדו מקורות כספיים מיוחדים, היא התקיימה ממס חבר שנתי קבוע שכל חבר שילם. תמורת זה היה "מבוטח" שלאחר מותו ילמדו שנה שלמה משניות לעילוי נשמתו.

בראש החברה עמדו יודעי תורה, ורבים מהם היו גם ב"חברת קדישא"

חברת נושאים

חבריה היו מ"עמך", תפקידם היה לטפל בצד הטכני של חברה קדישא. הם נשאו את המתים, טיפלו בקבורתם, מלאכתם נעשתה "כמצווה" – והם אף השתדלו לקיימה כראוי.

חברת "ש"ס"

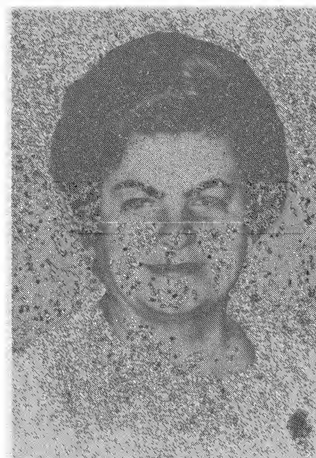
היה זה חוג למדנים שלמדו את הש"ס לפי סדר קבוע. אף קבעו זמן מדויק לסיום הש"ס. וחגיגת הסיום היתה מן המפוארות בעיירה. היא נערכה בסעודת מצווה גדולה שערכו לכבוד סיום הש"ס, ורבים ממסיימיה דרשו דרשות נלהבות. בסעודה זו, אף קבעו גם סדר יום לתקופה הבאה, וגם נתארגנו זוגות ללימוד, כי ע"פי רוב למדו שני אנשים ביחד, ואז נתקבלו גם חברים חדשים.

חברת תהילים

לחברה זו השתייכו כמעט כל תושבי העיירה טרוכ׳ ולוז׳ כי איזה יהודי לא ״אמר תהילים״ בעת ההיא. בשבת בבוקר בשעה 4 היו כבר הולכים לבית הכנסת לומר תהילים. רבים מהישישים התנדבו וקבלו עליהם את המצווה להעיר את המשכימים ל״תהילים״ אחד מאלה היה ר׳ שמואל שמעונקי הסנדלר. יהודי נמוך קומה, מגובן, בעל עינים קטנות, ונחירי אפו היו לרוב סתומי טבק הרחה. מדי שבת, בשעה 3–4 לפנות בוקר היה ר׳ שמואל שמעונקי מעיר את תושבי העיירה בקול רם ״שטייט אויף, שטייט אויף אידעלאך לעבודת הבורא״. קומו לומר תהילים. וכאשר היה עובר על יד ביתו של מתפלל בבית הכנסת המיקובר, היה דופק גם במקלו על דלת ביתו, כי הוא נמנה על מתפללי בית הכנסת מיקובר.

אורח חייו של ר׳ שמעונקי עשה רושם רב על התושבים מקטן ועד גדול, גם האורחים שהגיעו לעיירה התפעלו. ומשום כך העריצוהו ואף ה״קטנים״ שהתעוררו משנתם היו אומרים שהוא נמנה על ״ל״ו צדיקים״. רק עם מותו בטל מנהג זה.

כדאי לציין שמי שנכנס לבית המדרש בשבת לפנות בוקר, בזמן אמירת תהילים בציבור, התרשם עד עומק לבו מן המעמד הגדול והקדוש. בית המדרש היה מלא אנשים נלהבים שאמרו את מזמורי התהילים בהתלהבות עצומה ובנעימה מיוחדת, שחדרה ללבו של האדם. היתה הרגשה, שזה בית היוצר לנשמת היהודי, לחסנו ולאמצו כנגד כל הרוחות ולהכשירו להחזיק מעמד בין גלי העוני והשיעבוד. אפילו ״הגויים של שבת״ שהסיקו את התנורים, הקשיבו ביראת הכבוד לאמירת תהילים.

יצחק ופרומה דויטש

בתי הקברות בטרוכנברוד ולוזישט

בית הקברות הראשון והישן שנמצא מצד ימין של שלושץ היה משותף לשני המקומות. לפני ששים שנה התמלא, ולא היה מקום לקבור את מתיהם. אז, פתחו אנשי לוזישט בית עלמין משלהם. ואנשי טרוכנברוד פתחו בית עלמין משלהם. היה זה על הגבעה שע"י הביצה "אולוס". בית הקברות של לוזישט נקרא על שם "חיים מוטיס ניווקי" תושב העיירה אשר נדב את השטח. בית העלמין החדש בטרוכ' היה מכונה "יאנקיל קוניק", כי השטח השתייך בעבר ליאנקיל קוניק.

ביום הכיפורים תש"ג כאשר הובילו לבור ההשמדה את "יושבי הגיטו" בשלושץ ברחו רבים לצד בית העלמין החדש. הרוצחים שמו מארב ליד בית הקברות, נתנו לבורחים להתקרב אליו, ואז נקצרו האומללים באש מנשק אוטמטי ואלה מצאו את מותם בבית הקברות.

פרשת "גיוס" – לצבא:

זמן היציאה לצבא הצארי היה תמיד בחודש נובמבר או דצמבר, אבל ההכנות החלו בתקופת "ימים הנוראים" בין כסה לעשור.

כידוע היהדות לא הלכה ברצון רב לשרת בצבא הצארי – האנטישמי, וכמובן שגם אנשי טרוכ' ולוז' לא היו יוצאים מן הכלל.

אחרי ראש השנה, היו מתאספים בני ה־21 שנה, קובעים סדר יום, ובמשך כל התקופה של שישה שבועות עד לחודשיים ליום ההתייצבות לבדיקה רפואית.

כל הבחורים "איין און צוואנציגער" הפסיקו את עבודתם והתעסקותם בכל יום בשעה 10 בערב, היו מתאספים במקום שנקבע לכך, כדי להיות ערים כל הלילה. קראו לזה "עינויים" (פייניגען). בתקופה זו לא נתנו תנומה לעיניהם, אכלו מעט, כדי החזקת הנשמה בלבד, פיצוח גרעינים היה מקובל על כולם כעל דבר מרזה ומדיר שינה, גם אכלו פירות יבשים, ועוגות יבשות (קארז'עס). ולמען לא להיסחף לשיעמום, היו יוצאים בתהלוכות בעיירה ובסביבה, בשירה וזמרה, והיו עוסקים גם בכל מיני משחקים.

השירה היתה מותאמת לרוח הזמן, רובה היתה הלחנה עצמית. היו גם כאלה שהשתמטו מ"הצטרפות לחברה", אבל לא עברו על כך בשתיקה, ולא אחד הוצא בכוח מן הבית. כתוצאה מכל אלה, איבדו הרבה ממשקלם, ובשעת הבדיקה קיבלו מחוסר משקל "ארכה" לעוד שנה. היו גם כאלה שלא הצליחו להשתחרר או לא קיבלו ארכה, כי הרופא מצא שהמגויס בריא בגופו וישמין מ"פוניס קעסט". היו כאלה, שסבלו במשך שלוש שנים, לאחר שקיבלו שלוש

ארכות, ובשנה השלישית חלק השתחרר, וחלק גויס לצבא. היו גם כאלה שמחוסר רצון להתגיס, חיבלו בעצמם ונעשו בעלי מום, קלקלו אוזניים, עיניים, עקרו שיניים, עשו לעצמם "שברים", אצבעות וכל מיני מרעין בישין. הדבר גרם שרבים הפכו לבעלי מום לכל חייהם.

היו גם כאלה שערקו לעבר הים, אבל היו כאלה שחזרו מאמריקה, להתייצב לשרות הצבא, לא מסיבות פטריוטיות, אלא עקב החוק הצארי שהיה קיים, אם מישהו מהמשפחה לא התייצב לשירות הצבא, והוברר שהוא בחוץ לארץ, דין המשפחה לשלם קנס בסך 300 רובל ואז זה היה ("שיין קערבלאך"), נמצאו בחורים בחוץ לארץ שהשמינו יתר מדי, כדי להיפסל משירות, ולקבל את השחרור.

רבות מן האחוזות בטרוכ' ולוז' היו רשומות לבעלים אחרים, בכדי שהשלטונות לא יוכלו לגבות את ה"קנס". הדבר לא עזר להרבה, ולעולם לא יצאו מן התסבוכת. כי היו לרוב המשפחות שלושה או ארבעה בנים שברחו לחוץ לארץ, ולא התייצבו לצבא, השלטונות לא גבו רק ממשפחות בעד בניהם, אלא גבו את הקנסות גם בעבור אחים.

שריפות, רעמים וברקים

היו מספר רב של אסונות בגלל ברקים. הרבה נהרגו בגלל ברקים ובתים רבים נשרפו. היו גם שריפות רבות באיזור בארשאפיס. באחת השריפות בשנת 1917 נשרף כמעט כל האיזור. השריפה התחילה מביתו של הרב מברזנה (דער בערעזנער רב) ונגמרה ע"י מאטל לייבס, באותו איזור נשרפו הבתים לשני צדי הרחוב. ביחד כארבעים בתים יחד עם רפתות. גם בימי קרנסקי אירעו הצתות של בתים בידי חיילים בכדי שיוכלו לשדוד ולגנוב מתוך הבתים בשעת האנדרלמוסיה שהשתררה בעת ההיא.

בשנת 1932 נשרף כמעט כל רחוב שלושץ, ואז נספתה אישה בשם דבורה גלמן, אימה של צפורה הנמצאת בארץ, מקום מגוריה בפתח תקוה.

אגדות וגוזמאות

לפני עשרות בשנים, עדיין האמינו אנשי טרוכ׳ ולוז׳ בכל מיני כשפים, לצים, שדים ורוחות. זקני המקום, היו מספרים כל מיני אגדות וגוזמאות ש״סמרו״ שערות הראש, על שדים ורוחות, שעסקו כביכול בלילות בבתי חרושת לעורות, ובעיקר עם הסוסים, שסבבו את גלגלי הטחנה, שטחנה את קליפת הדור ששימש בתור ״אקסטרקט״ לעיבוד העורות.

מעשה בזקנה בשם חנונכה, אימם החורגת של אברהם ושלמה חניס, שמתה בשנת 1913. האישה הזאת היתה. ״מלכת האגדות״ ובנה החורג שלמה חנינעס ירש ממנה את כל האגדות, והיה חוזר עליהם בכל הזדמנות. מספרי האגדות, היו גם סוחרי סוסים ובעליהם שבקיץ עבדו סוסיהם כל היום, או השאירום ברפתות, ובלילות היו נוסעים בהם ליערות. כל אחד הצטייד באדרת חורף שלו ובשמיכה גדולה, נסעו ליער ללינת לילה. בבואם למקום המרעה, סגרו רגלי הסוסים הקדמיות בשרשרות, שלא יתרחקו מהמקום, וגם למניעת גניבת הסוסים, שהיה אז נפוץ. בעלי הסוסים התעטפו באדרותיהם הגדולות ושכבו לישון, הסוסים אכלו לשובע ובשעה 5 לפנות בוקר היו חוזרים הביתה.

אנשים אלה היו מספרים שבעיניהם ראו שדים ו״ענקים״ כגודל עצי האורן וגם ראו את מעשיהם, כמו קפיצת הסוס בלי רוכב עליו. או ששיחקו בשערות הסוס. היו גם מקרים שאנשים הותקפו כביכול ע״י מתים, או שדים, זכורני מקרה שקרה בשנת 10–1908. היה בטרוכ׳ למדן גדול בשם אברהם ישראליקס שהיה יושב בלילות על ״תורה ועבודה״ ופעם מצאו אותו מתפללי בית הכנסת הקטן בשלושץ ללא הכרה. כאשר התעורר, סיפר בהתרגשות כי בערך בשעה 12 בלילה בשבתו יחידי לומד, באו ״מתים״ עטויי תכריכים, וזרקו עליו את ה״שטנדרים״ וגם כמה ספסלים. הנ״ל היה חולה זמן רב לאחר המקרה, ועד היום לא נודע מה אירע באותו לילה לר׳ אברהם ישראליקס.

האנשים שגרו מחוץ לעיירה ״השמואל לייביס״ וה״צאליוקיס״ נחשבו לגבורים, מאחר ולא פחדו ללכת בלילה לבתיהם, דרך שדות. אבל, לכאורה היה זה פשוט הרגל וגם אלה ידעו לספר אותן האגדות והמעשיות, על שדים. לדוגמה: פעם הלך מישהו בלילה ובשביל שהיה מוביל לעיירה, שכב לו אייל ענק, וכאשר רצו לקחת את ״המציאה״ נשמע לפתע רעש, והאייל, נעלם. או מעל הגשרון שבעיירה פגשו ״ענקים״ שהתהלכו בביצה. או שראו מקור ״אש״ בהסתכלם לעבר השדות, וכשניסו להתקרב, התרחקה האש.

רק עם גמר מלחמת העולם הראשונה נשכחו כל האגדות. הדור הצעיר חדל להאמין בהן, ואף הזקנים החלו לשכוח, והכל חלף והלך.

גם אנשי לוזישט לא טמנו ידם בצלחת, גם שם היו מגזימים ומספרים מעשיות על שדים ורוחות. היו להם מקומות ששם שררו הרוחות והשדים. כמו בבית הקברות ״חיימס ניבקי״ שטח האדמה הענקי שהיה מכוסה בשוחות, הנקרא בפי אנשי המקום בשם ״בור״ ו״חיים הירש וועלדל״ זה היה שטח שעליו גדלו עצי אורן צעירים והיה שייך לחיים הירש, סבם של גד וברוך רוזנבלט.

ב״יער חיים הירש וועלדל״ שלטו הרוחות במלוא עוזם, אמנם הצבא האוסטרי–הונגרי קיצצו כמעט את כל העצים של ״היערון״, אבל האגדות והסיפורים נמשכו זמן רב.

הלוויתו של ר׳ דניאל פירר ז״ל.

האביב והקיץ בט"ל לפני המלחמה הראשונה

עם הפשרת השלגים בעיירה. מתחילה עונת האביב. באגמי המים בשדות מופיעים פרחי האביב, השדות מתכסים בירק, הביצות מתחילות להתייבש, העבודה בגני הירק והשדות בכל תוקפה. לפרות ולסוסים ניתן דרור, הם מתהלכים באופן חפשי בשטחים נרחבים ללא כל השגחה. בחודש סיון נאספות כל הבהמות לשטחים מגודרים הנקראים "קושארים" בלי רועה, או עם הרועה ליער.

הילדים נמצאים מ"חוץ לחדר" כי נמשכת תקופת בין הזמנים, המתחילה בראש חודש ניסן ונגמרת באייר. התלמידים גומרי החדר ה"דרדקי" מתכוננים לעבור למלמדים יותר גדולים, והמלמדים מסתובבים בין הורי התלמידים לאסוף את מספר התלמידים הדרוש להם ל"זמן החדש". הנערים שעברו את ה"בר מצווה" אורזים את חבילותיהם לנסוע לישיבות. מתחילים לפתוח את הבורות שבהן נשמרו במשך החורף כל תפוחי האדמה הנחוצים לזריעה ואכילה לתקופת האביב. מחוץ לעבודה עצמית עסוקים מאות איכרים מהסביבה, שבאים לכמה ימים להרויח קצת כסף מזומן. פה ושם נשמעות צעקות של מסתכסכים בעניני קרקעות. זה חרש בגבול של השני, או שבהמתו של פלוני עלתה על שטחו של אלמוני.

ל"ג בעומר

ההכנות ליום ל"ג בעומר, החלו מיד עם התחלת הלימודים, בעיקר בחדר הדרדקי, כל "העוזרים" למלמדים שמתפקידם היה לאסוף את התלמידים הקטנים לחדר ולהחזירם הביתה, התחילו לייצר קשתות וחיצים, האימהות הכינו ביצים מבושלות, וצבעו בצבע צהוב, וביום ל"ג בעומר היתה כל החבורה נוהרת אל היער. הילדים "צוידו" בקשתות עץ, ונרתיקים מלאים בביצים ומזון, רקיקים, ממתקים ומגדנות. הם שהו ביער כל היום, וחזרו משם מלאי שמחה וסיפורים שונים ששמעו על העבר.

ל"ג בעומר היה יום השמונה עשר לחודש אייר. לכאורה הגבול בין האביב לקיץ; מה שמח הלב למראה העצים הרעננים, הזרעים בגני הירק נבטו, הדשא בשדות צמח ועלה, התבואות עולות מעלה, גני הפירות פורחים במלוא הקצב, ותפארת הפרחים למיניהם. הזמיר מתחיל בשירו החד גוני, החסידות שבו

מהארצות החמות, שם שהו כל החורף, והחלו להתכונן לעונת הדגירה. ״בפה מלא שאפנו״ ביום זה אל קרבנו אויר צח, ויהי לנו למשיב נפש והתענגנו על הדר האביב.

שתי העיירות, טרוכנברוד ולוזישט היו ידועות בכל הסביבה כמקומות קייט. תושבי הערים בסביבה, היו נוהגים לבוא לשם למשך העונה הנקרא אז ״מאיובקה״ (עונת חודש מאי) לאגור כוחות וליהנות מהאויר הצח.

לצורך זה, פינו תושבי המקומות חדרים שנועדו לקייטנים, וסיפקו להם מזון בשפע, כגון שמנת, גבינה, חמאה וכיו״ב. הקייטנים התחלפו במשך העונה, וההכנסה מהם כיסתה את הגרעון של החורף הקשה. גם הנוער המקומי קיבל טובת הנאה מהקייטנים כי רובם היו עירוניים, בעלי תרבות. והיתה אפשרות לבלות איתם במשחקים, בנגינת גיטרה, בלילייקה, ערכו נשפים יחד, והצגות תיאטרון.

במשך הזמן נפתחו מקומות קייט אחרים כמו קליבן, נובוסטב ואחרים שהיו קרובים למסילת הברזל, ואלה משכו את הקייטנים אליהם. טרוכ׳ ולוז׳ ירדו מהפרק והפסיקו לשמש מעונות קיץ, והיעדר ההכנסה הזאת הורגשה במקום.

עם כל זאת בהגיע הקיץ התחילה הסביבה להתמלא בריחות נעימים וחריפים, מצמחי השדות והיער, הנוער מילא את היער, ובילו שם בכל השעות הפנויות, נוסף לכך, שימש גם היער בקיץ לתפקידים חינוכיים, כמו הרצאות, אסיפות נוער, תרגילי ספורט וכו׳.

בשבתות נתמלא היער מאות משפחות על כל ילדיהן, שבילו שם במשך כל היום והאוירה החפשית השכיחה במקצת ״צרות בית״ והדאגות המרובות של כל ימות השבוע.

הדואר

עד לשנת 1910 לא היה דואר במקום ואת תפקיד הדוורים מלאו ה"סטארוסטים" (מוכתרים). ר' יחזקאל פוטש היה נוסע פעמיים בשבוע לקולקי הסמוכה והיה מביא את הדואר למקום קבוע, שמה היו באים תושבי המקום לקבלו. הוא גם היה לוקח את כל המכתבים מתושבי המקום, היה מדביק בולים ושולח לתעודתן. אחרי ר' יחזקאל היה הדוור ר' גרשון גוליר ה"סטארוסטה" מלוזישט, שעשה זאת ביתר יעילות. הוא כבר בא לעיירה מצויד בנרתיק דואר גדול וחילק את הדואר לכל בית, לפי הכתובת הרשומה במכתב, וגם קיבל את הדואר מכל אחד כדי לשלחו למקום הנועד.

בשנת 1910 נתארגן ועד הדואר, והשתדל אצל השלטונות לפתוח דואר במקום, ושישמש גם את הסביבה הקרובה. לאחר הפצרות הסכימו השלטונות לפתוח דואר בתנאי מפורש, שהמקום בו ישוכן הדואר ישלם תמורת שכר הדירה, וכן בעבור ההובלה מקיברצה, וזה לתקופה של שנתיים.

ההסכמה ניתנה, ותושבי המקום שילמו במשך שנתיים תשלום מסוים בעבור המכתבים שקיבלו. במרוצת הזמן התפתח הדואר לשביעת רצונם של תושבי המקום והשלטונות.

גם בימי שלטון הפולנים השתתפו תושבי המקום, בהוצאות אחזקת הדואר הואיל ובגלל מצבם הירוד של תושבי המקום, היתה הכנסת הדואר מועטה, ולכן נחשב הדואר כסוכנות המחייבת את התושבים בהשתתפות ההוצאות. יש לציין, כי הבעיה הזאת היתה קיימת עד לסוף קיומן של שתי העיירות.

חתונות

כידוע היו שתי העיירות נידחות מעיר גדולה, ממסילת ברזל ומדרך המלך. הן היו תקועות כמעט בין יערות עד וביצות, שהשפיע בהרבה על התרבות במקום.

גם הנוער היה מנותק מן העולם החיצוני, לכן נעשו ה"זיווגים" בין טרוכ' ולוז' או לבין העיירות הסמוכות כגון קולקי, רוזישט, אוליק, קליבן ולעתים גם לוצק ורובנה. השדכנים היו סוחרי המכולת, החלב והמנפקטורה שהיו נוסעים למקומות הנ"ל, ובאו בקשרים עם שדכני המקום. אולם השדכנים העיקריים היו בעלי העגלות בבואם לעיר היו עוסקים בפגישות שקבעו בין המועמדים של שני המקומות. השדכן המוצלח היה פעם יהודה לייב בעל העגלה. קו הנסיעות שלו היה בין טרוכנברוד לקולקי. ר' יהודה לייב קשר הרבה שידוכים מוצלחים.

גם ר׳ אברהם שלמה בעל העגלה עסק בשדכנות בזמנו, ושטח פעולותיו היה בין טרוכ׳ ואוליקי. בזמן הפנוי הסתובב ר׳ אברהם שלמה ומקטרתו הגדולה בפיו, וכל מחשבותיו התרכזו בנקודה אחת והיא: שידוכים. הקהל היה צוחק לועג לו, היו מתלוצצים שלפעמים היה נשמט הכובע מראשו מתוך פיזור נפש, ולא היה מרגיש עד שהעירו לו על כך.

אברהם שמיליס, בעל העגלה, היה גם מחשובי השדכנים, שטח פעולותיו היה בין טרוכ׳ ולוצק. בזמנו עסק גם מנדל יאקעלס בשדכנות בין טרוכ׳ ואוליקי. בקצרה, מקצוע השדכנות היה המונופול (זכות יחיד) של בעלי העגלות.

ה״שדכנים״ ריכזו את שני הצדדים בחצי־הדרך, בין טרוכ׳ ולוצק היה מקום המפגש קיברצה. בין טרוכ׳ וקולקי היה מקום הפגישה בכפר סילציס. בין טרוכ׳ ואוליקי היה מקום המפגש תחנת הרכבת באוליקי. הפגישות נערכו בהשתתפות ההורים של שני הצדדים, שקיבלו כבר אינפורמציה מוקדמת על המועמד/ת בדבר היחוס, שדבר זה היה אז ה״עיקר״. המפגש היה ביסודו ״זיך אנקיקען״ והמחותנים כבר ניהלו מו״מ מוקדם על תנאי ההסכם, נדוניה, ״קעסט״ דירה וכיו״ב. לתנאים אלה ניתנה אז זכות יתר, מאשר נשיאת חן בעיני החתן והכלה.

במקרים רבים בוטלו השידוכים בגלל הפרת הסכמים, על אף שמשך זמן ההיכרות הזוג התאהב זה בזה.

אם התנאים היו בסדר כרצון הצדדים, היחוס היה ״הגון וראוי״, אבל אם אחד מהצעירים לא נשא חן בעיני צד שני, המחותנים מצאו כבר דרך להכריח את הצד המסרב להסכים לשידוך נגד רצונו.

באופן כזה, נעשו שידוכים רבים, והחיים של הזוגות לא היו תקינים לעולם. היו גם מקרים של ״תקיעת כף״ ששני חברים טובים שלמדו בישיבה, או שרתו בצבא יחד, נדברו ביניהם, אם ייולדו לזה בן ולשני בת, יהיה זה שידוך, ועוד מקרים של חתימת הסכם בין הצדדים על שידוך בעוד שה״חתן״ וה״כלה״ עודם בגיל הרך, או שידוך שלא בנוכחות החתן והכלה (אונטער די אויגן).

עוד בדורנו היו כאלה שהעידו שהם התחתנו בטרם ראו את החתן או הכלה. או שהיו מאורסים חמש–שש שנים וכבר בגיל 15–14 התחתנו.

עד לשנת 1912–1910 חגגו את אירועי הנשואים בטרוכ׳ ולוז׳ ברוב פאר, והחגיגה היתה נמשכת שבוע ימים.

בשבת לפני החתונה היה החתן עולה לתורה בבית הכנסת, ולאחר התפילה התקיים טקס חגיגי בשביל מתפללי בית הכנסת.

במוצאי שבת היה החתן עורך נשף הנקרא ״פארשפיל״ המשתתפים היו רק בני נוער, התזמורת היתה עפ״י רוב כפרית, הריקודים קלים כמו ״פולקה״ ״קראקוביאק״ גם הכיבודים קלים, עוגות, מי סודה, פיסטוקים וגרעינים. היו

אומרים שבמקרים רבים שימש "הרימפל" שדכן. כי בערב ההוא נוצרו הרבה זיווגים. עם גמר ה"רימפל" החלו ההכנות לחתונה ואסור היה לחתן לראות את הכלה עד החתונה. מגישת הארוחות של העיירה (הסרבירן) כבר לא יצאה מבית הכלה; כי היא היתה אופה את העוגות "לייקער". ר' יהודה לייב ה"בעל עגלה" היה מביא חבית מלאה דגים חיים ר' אנשל הבנאי, היה מבשל דגים מקצועי, היה מביא שני סירים ענקיים שהיו די מפוייחים, את הפיח מהסירים לא הסירו, כי לטענתו הפיח הוא שמחסן את הסירים אשר קיבל בירושה מאביו ר' שמעון, שגם הוא היה מבשל הדגים היחיד במקום.

את הדגים בישלו בשדה מאחורי הבתים, ור' אנשל אשר היה כבר בגיל מופלג סיפר לילדים שהקיפו את המדורה, סיפורים מענינים מהעבר הרחוק. גם ריסעלה המיילדת או צביה המיילדת, לעתים היו שתיהן ה"סערבירערס".

כאשר החתן היה מעיר אחרת היו נוהגים לצאת לקבל פניו בדרך, לשם כך היו רותמים שלושה סוסים בעגלה אחת "נאשפיץ" ועליה מספר בחורים ובחורות לבושי בגדי חג, ממקורבי הכלה. את החתן וכל המחותנים שבאו מחוץ לעיר היו מכניסים לבית הקרוב לבית שבו נערכה החתונה "איינשטיין". היה זה המקום שנועד לאיכסונם. במקרים רבים היה עוד צורך לסדר את עניני הנדוניה, שאבי הכלה לא הספיק לסדר עד החתונה, ובמקרים רבים התעכבה החופה לשעה קלה בגלל עניני הנדוניה, או תנאים אחרים, שהורי החתן עמדו בתוקף על הסדרתם לפני החופה. בטרם שהכניסו את החתן "לכסות" את הכלה, קיבל ר' לייזר הבדחן שחי עד שנת 1908 ואח"כ הרשל הבדחן את התפקיד בתור "מנחה". הושיבו את הכלה על הכיסא באמצע האולם והבדחן פתח בדברי מוסר לכלה כפי שהיה נהוג אז. המלים הראשונות היו "כלהניו, כלהניו, וויין" כלה, כלה, תבכי, הוא שר לה על החיים החדשים שהיא מתחילה עכשיו, על הקשיים בדרכה לעתיד על העול הכבד המוטל על האישה בקיום מצוות טהרת המשפחה, גידול ילדים, חרוז אחרי חרוז על חיי המשפחה בצבעים שחורים משחור, וכל זה בקול "בכי". הכלה כאשר שמעה זאת היתה מסתירה את פניה במטפחת ובבכי קורע את הלב חיכתה לחתן.

קהל הנשים העומדות מסביב לכלה אינן עומדות בנסיון, כי דברי הבדחן נגע גם לליבן. הבדחן מסיים, וכאשר מכריזים שהחתן "בא" נעלמת האוירה העצובה והחתן מתקבל בפנים צוהלות ובתשואות. את החופה היו עורכים על יד בית הכנסת שבו התפלל אבי הכלה. המון רב, אנשים, נשים וטף משתתף בתהלוכת החופה בהנהגתו של ר' פייסי שניצר מקולקי ותזמורתו המנגנת את ה"מרשים" המשובחים. קהל המלוים מחופה עוד יותר גדול, ביניהם נמצאים המונים המחכים זה זמן לחתונה, בכדי לבלות כמה שעות שמחה ואושר.

בחזרה מהחופה רוקדות לפני הזוג כמה נשים עם חלות גדולות או עוגות, הבקיאות כבר בריקודים, הן מביטות בזוג ופניהן לקהל, רוקדות לאחור. אחת מאלה היתה ברכה שווארץ, כמעט לא הייתה חתונה שהיא לא תרקוד את ה״חופה״ טאנץ. הקהל נמצא סביב בית החתונה כמעט כל הלילה. ברוב החתונות היו גם ״בדונים״ ענקיים שבו התקיימה הסעודה. הבדחן והתזמורת משמחים בסעודה את כל הקהל. הבדחן בבדיחותיו העוקצניות והמצחיקות, וכל אחד משלם כפי יכולתו. הסעודה נגמרת ואחד ממשתתפי החתונה עולה על ספסל ומתחיל להכריז על מתנות ״דרשה געשאנק״, כל אחד מביא את השי שלו והלה מכריז בקול רם את שם התורם ותרומתו. עם סיום ה״דרשה געשאנק״ מוציאים את השולחנות החוצה והריקודים נמשכים עד אור הבוקר.

החתונות וסתם חגיגות בעיירות נידחות כמו טרוכנברוד ולוזישט, שלא היו שם מקומות שעשועים שימשו מקור להתרוממות הרוח ועידוד נפשי. באותן השעות המעטות שכחו במקצת את הדאגות היום-יומיות, ובעיקר דאגות הפרנסה למשפחות הגדולות, ודאגה ל״תכלית״ בשביל בניהם ובנותיהם.

שמחת הכלולות סייעה תמיד לגילוי מיטב סגולותיה של הנפש היהודית, שהעלו מתחת למעטה האפור של חיי יום יום שפע של סבר פנים, חמימות לב. יריבים היו מתפיסים, רחוקים היו מתקרבים, ושמחת הפרט נהפכה לשמחת הכלל. כל משפחה חדשה הוחזקה בעיני הכלל כחוליה נוספת בשלשלת הדורות.

הבדחן היה ממלא תפקיד עיקרי במערכת פרטיה ודקדוקיה של החתונה המסורתית. פשוטי ״עמך״ ראו בחתונה אפשרות חוקית לעליצות. מערכת החתונה היתה מסובבת, קיום הטקסים והמנהגים בסדר הנכון הצריך ״שר הטקס״ הממזג את הפרקים הבודדים לחטיבה הרמונית. בזכות כשרונותיו של הבדחן ראו בו הכל הרוח החיה של החתונה, הוא היה צריך להופיע, כנואם, זמר מוקיון ועושה להטים.

הכליזמרים היהודים הצטינו בחוש טבעי למוסיקה, רובם לא ידעו לנגן לפי תווי־נגינה. אך ביניהם נמצאו בכל הזמנים יחידי סגולה, כמו ר׳ פייסי דער קאלקער שהיה מעורר התפעלות בלבות המוני העם שאמרו שכינורו ממלל.

משתה החתונה הכיל גם ״מרק זהב״, המנגנים משעשעים את הקהל בפרקי נגינה, הבדחן משמיע חרוזים של הומור וסטירה, מתנת-דרשה, על שם הדרשה שהיו רגילים להשמיע בשעת המשתה חתנים בני תורה. הבדחן היה מניף את המתנה ומכריז את ״החונן ונותן״ כך היתה החתונה. חדוות חיים וקדושת חיים – ערכים נצחיים שעמדו לעמנו בכל נסיונותיו הקשים ואשר נועדו להיות אבן פינה בבנין חיינו במדינתנו החפשית.

ה"זאגערינס" והעסקניות

בין כמה עשרות נשים בבית הכנסת נמצאו תמיד שתיים או שלוש נשים בכל בית כנסת ששימשו מורי דרך בשביל נשים שלא ידעו לקרוא את התפילה. ה"זאגערינס" ידעו יפה להתפלל בסידור "קורבן מנחה" וב"טייטש חומש" הן היו בקיאות בסדר התפילות של שבתות וימי חג, אף ידעו שעת הבכייה בקול רם, ואיך להנמיך את הקול מתי לעמוד, מתי לשבת, והנשים אחריהן.

ה"זאגערינס" מילאו את תפקידן גם מחוץ לבית הכנסת, בשבת אחרי הצהרים היו מתאספות נשים בבתי ה"זאגערינס" להקשיב לקריאת פרשת השבוע הטייטש חומש.

היו להן סגולות מיוחדות. שהלהיבו את הנשים המקשיבות, הן ידעו להוסיף פירושים משלהן על הפסוקים. הכנות מיוחדות עשו בבתי ה"זאגערינס" בליל תשעה באב, הנשים לא נהגו ללכת באותו ערב לבית הכנסת, אך היו מתאספות בביתן של ה"זאגערינס" הוציאו את הספסלים, הכניסו במקומם חתיכות עץ ועליהן קרשים. כולן התיישבו ביחד בחצי גורן "הזאגערין" ישבה באמצע והחלה בקול בכי ב"איכה ישבה". אחרי כל פסוק הסבירה לקהל המקשיבות את התוכן, שהוא חורבן בית המקדש. היא ידעה בעל פה את שמות הרשעים ומחריבי בית המקדש מנובזראדן ואנטיוכוס, עד לטיטוס הרשע. היא הוסיפה נופך משלה, וסיפרה על גבורת חנה ושבעת בניה. הנשים מיררו בבכי, היה מורגש דכאון על חורבן בית המקדש, הנשים מיאנות להינחם וכאשר הזאגערין הגיעה לפרשת הזבוב ש"חדר" למוחו של טיטוס הרשע, רק אז החלו המקשיבות לנגב דמעות, בשולי שמלותיהן, ואוזניהן נעשו כאפרכסת. ה"זאגערין" תיארה בלשון ציורית כיצד חדר הזבובון דרך האוזן וקדח ללא הפוגה במוחו של טיטוס הרשע, וכיצד בעברו פעם ע"י נפח – הזבוב השתתק. בקצרה: ידעו ה"זאגערינס" היטב את מלאכתן, והלהיבו בסיפוריהן את הנשים.

בכל בית כנסת היתה זאגערין אחת מקצועית. היא היתה אוספת דמי "הזכרת נשמות" בכל ראש חודש ובחודשי אלול היתה הולכת לבית הקברות, ושימשה כיועצת ומדריכה, איך לנהל את חיי המשפחה על טהרתה וכשרותה.

אחת כזאת היתה לפני 40 שנה שנקראה "צירל די וויינערין". צירל היתה אלמנה כמעט כל חייה, ומתוך הרגל היתה בוכיה גם מחוץ לכתלי בית הכנסת. היא נסעה בערוב ימיה לאמריקה, גם שם התפרנסה ממקצועה והיתה בוכיה.

שאר ה"זאגערינס" היו שלא על מנת לקבל פרס. טיפלו בעיסקי ציבור, כגון "הכנסת כלה" איסוף חלות בערב שבת או חגים בעבור משפחות נצרכות, בעזרה רפואית.

ה״זאגערינס״ ועוד מספר נשים צעירות בעלי מרץ יסדו אגודת נשים שקראו לה ״אגודת נשים״. המרכז היה בביתנו, וכל אירוע בעיירה הובא לתשומת לב ״פרומה אייזיס״, היא ידעה את כל ״שבורי הלב״ שבעיירה. כל היום היתה עסוקה בסודות ודברים נסתרים. במקרים רבים היתה התמרמרות, כי חשבו שהיא עוסקת ב״רכילות״ כי לא רק נשים באו אליה, אבל הוכח כי הרבה ענינים סודרו בזכותה, שהקהל אפילו לא ידע. כאלה היו ה״זאגערינס״ והגבאיות בעת ההיא, שלא רק היו נאה דורשות – אלא גם נאה מקיימות. במסירות רבה, וללא ליאות עסקו בצנעה בצרכי ציבור והביאו תועלת להרבה נזקקים.

העליה לארץ ישראל מטרוכנברוד ולוזישט

העולה הראשון היה ר׳ יעקב יהודה בלובשטיין (בליישטרן) בשנת 1923 עברה ביעף מרכבה שנשלחה מטעם המשרד הארץ־ישראלי בלוצק ובה ישב ר׳ יעקב יהודה בליישטרן תושב לוזישט, לבוש בגדי חג. ר׳ יעקב יהודה כבן 50 בעל לאישה ואב לילדים החליט לעזוב את משפחתו, לעלות ארצה לבנות ולהיבנות בה. הודות למקצוע הזהב שהיה בידו, ״בנאי״ וגם טייח. אך דרכו לא היתה סוגה בשושנים, כי בתקופה ההיא החל המשבר בארץ, אבל ר׳ יעקב יסד עם עוד מספר אנשים בעלי מרץ קבוצת בנין ״ובנה״ את תל־אביב. בעיית השיכון היתה גם אז חמורה, אבל שטחי חולות פנויים לא חסרו, ור׳ יעקב הקים לו ״ארמון״ שבימינו הוא ״בדון״ – במדינת היהודים ברחובות בלפור – שינקין. לכל ה״בדונים״ שנבנו אז קראו ״שכונת בלפור״. וכאשר לר׳ יעקב היה שיכון, הזמין אליו את משפחתו. לרעיתו גיסי, לא היה כלל רצון לעזוב את הבית עם חלקת האדמה ״נימר״ שעל הקורולנקיס. ליבה ניבא לה, כי בארץ אינם מלקקים דבש, ולכן הציגה לבעלה תנאים והוא הראשון, שיהא לה בית. ר׳ יאנקל הבטיח לה ב״הן צדק״ שיש לו בית – הן יש לו ספק צריף ספק בדון, בשכונת בלפור.

ר׳ יאנקל הביא את משפחתו נוהנמל ישר ל״ביתו״. אכן, לא היה זה אותו בית שגיסי התכוונה, אבל ראש המשפחה הבטיח שגם בית יהיה. רק ״סבלנות״. הישיבה בצריף הקטן הביאה לא פעם להתמרמרות, אבל את הנעשה אין להשיב, ובלית ברירה השלימה עם גורלה. בינתיים התאקלמו הילדים חיש מהר בארץ. ובמרוצת הזמן ר׳ יאנקל גם קיים את הבטחתו והכניס את המשפחה לבית, ראשית – לקומה אחת, וכעבור שנה הוסיף קומה שנייה. ובשנה השלישית היה כבר ביתו כפי שהבטיח שיהיה. המשפחה גדלה והתרחבה. ור׳ יאנקל שבק חיים לכל חי, בגיל 75 שנה.

העולה השני היה יוסף קרמן ומשפחתו, שעלו בשנת 1924.

העולה השלישי היה יעקב אנטווארג בשנת 1925. למעשה הם אשר פתחו את העליה ההמונית מטרוכנברוד ולוזישט. זו היתה פשוט הפגנה למען ארץ ישראל. הנ"ל נישא על כתפי חברים ואחריהם נהרו מאות אנשים עם ילדי בית הספר.

אחרי יעקב אנטווארג נמשכה העליה ביתר מרץ. הראשונים היו משה וולך ויצחק שוסטר צבי קלפקו ואחריו כותב השורות האלה, ועוד עשרות חברים וחברות. העלייה הזאת אשר נקראה בזמנו העלייה הרביעית נמשכה עד 1927 שנת המשבר בארץ.

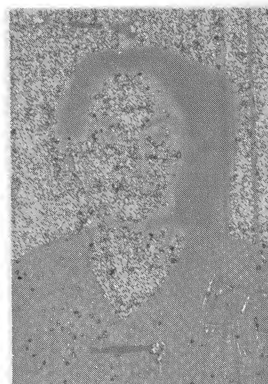
אולם משנת 1927 עד 1929 עזבו רוב העולים את הארץ וחזרו לטרו' ולוז' ביניהם כותב שורות אלה, שהצליח יחידי לחזור לארץ בשנת 1934.

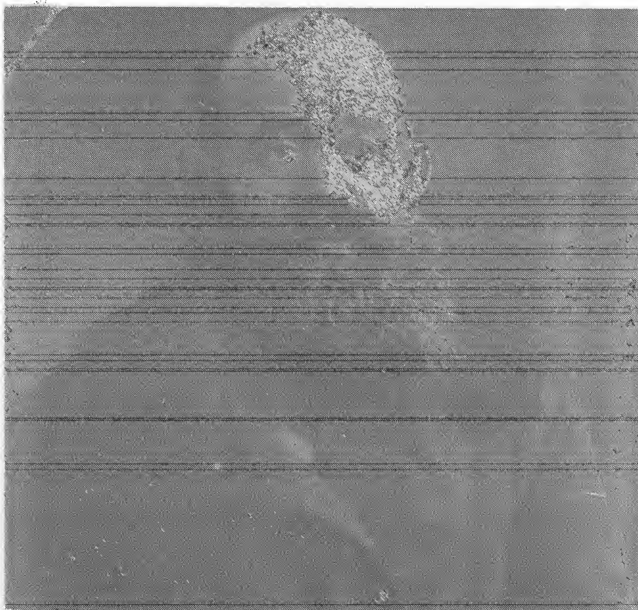
גם עשרות החוזרים מהארץ נשברו מרוב געגועיהם לארץ, וכולם כאחד תיכננו את שובם ארצה, אולם לא הספיקו.

בשנת 1934 חודשה העליה משם לארץ ועד 1942 עלו ארצה כמה עשרות אנשים, רובם ללא סרטיפיקטים, אפילו באניה "אסימה" הספינה הראשונה הבלתי ליגלית וגם ב"פריטה" הידועה עלו אנשי טרוכ' ולוז'.

גם רבים מהנוער של טרוכ' ולוז' היו בין עשרות הפליטים בוילנה בשנת 1939–40 וחלק ניכר מהם גם הצליח לעלות ארצה. שאר הנוער נשאר במקום והושמד ע"י הרוצחים השפלים.

בעלייה האחרונה של טרוכ' ולוז' היו אחרוני הניצולים משני המקומות ובכך נסתם הגולל על העלייה מטרוכ' ולוז'

יעקב יהודה בלובשטין,
העולה הראשון מלוזישט.
ואשתו גיסיה

רבנים בטרוכנברוד

תקופה מסוימת היה המקום ללא רב דמתא. וכמו בכל המקומות של אוכלוסיה זעומה, מילא את תפקידי הקודש השוחט, ושבלעדיו אז בודאי לא יכול היה להתקיים יישוב יהודי.

הרב הראשון שכיהן בטר' היה ר' איצי וואלף או שקראו לו בשם "אלטער דיין" ויש שעודם זוכרים בשם כזה. הוא היה אחד הלמדנים הגדולים בתקופה ההיא, אבל היה קפדן ומחמיר.

כידוע, היו תושבי המקום כולם יראי שמים, וגם אנשים פשוטים כיבדו את הרב, וראו בו מנהיג רוחני הראוי לאיצטלא שלו.

הרב היה מעורב בין הבריות, ועיניו היו פקוחות על הכל, ולא נעלם ממנו דבר. בעצמו היה משגיח על הכשרות, על הצניעות, ועל המקווה. על שלושה דברים אלה לא סמך על אף אחד, כי ראה בהן מעיקרי היהדות. בזמנו חל גם איסור על איש ואשתו לטייל ביחד בעיירה, בעיניו היתה זו עבירה, ואבוי לבן אדם שספר קצץ לו במקצת את פיאותיו, או שניסה "ליישר" קצת את הזקן, או מי שמיהר לגמור את ה"שמונה עשרה". מבט חטוף על אישה היה חטא שלא יכופר, אישה לא גילחה את ראשה, או שערה שיצאה מתחת ל"שביס", או שהרשתה לעצמה לקצר בשמלתה.

אנשים שעברו עבירות אלה היו צפויים ל"חרם" ושנים רבות לאחר מותו של אלטער דיין, זכרו אנשי טר' את ה"יד החזקה" שלו. הרב איצ'י וואלף הלך לעולמו בזיקנה מופלגת, בערך לפני 50 שנה. השאיר אחריו שני בנים, חיים ויחזקאל, ור' חיים הבכור ירש את כיסא הרבנות.

את ר' חיים כינו בשם "חיים דער דיין". הוא ירש הרבה ממידותיו של אביו. היה ירא שמים, מעורב בין הבריות, אבל יותר מתון מאביו, בידעו שמשטר היד החזקה של אביו היה חמור מדי. הוא גם היה פיקח, וכל זה עזר לו לפרנסה, כי נהגו להתדיין אצלו, והוא חיסל הרבה מריבות, ומאידך פסקי הדין שלו היו מתוחכמים מאד.

ר' חיים נפטר בשנת 1910 אחרי שבתו על כס הרבנות בטר' בערך 10 שנים. היחידה שנשארה בחיים ממשפחת ר' חיים הדיין, היא בתו יוכבד גרדין מבני ברק.

לאחר מות ר' חיים הדיין השיאו את בתו הבכורה נחמה לאברך ברוך זאב מרובנה, בחור ישיבה ובן תורה, שהוכתר כרב בטר' כי בנו גרשון היה עדיין עול ימים, וכאן פרץ סכסוך גדול. משפחת ה"הרש ברויקיס" התמרדה, והביאה רב שני לעיירה בטענה שהעיירה גדלה, תושביה רבו, והיא יכולה כבר לשאת על שכמה שני רבנים.

ר׳ ברוך זאב היה עדיין צעיר, ענוותן וביישן, ואם כי ידיעותיו בתורה היו עמוקות, אבל במבט החיצוני לא משך יתר תשומת לב, כך שאי אפשר היה להימנע מ״חסידי הברזנר״ כפי שכינו את הצד השני, להימנע מהכתרת רב שני, דבר שגרם למריבות בלתי פוסקות.

הרב של צד ה״בערעזנער״ היה משה בידר (פרלמוטר) ובטר׳ כינוהו ״בערעזנער רב״ היה בן תורה, פיקח וחריף, ורכש חיבה בין הרבה חוגים בעיירה, ואף בין המתנגדים לו. האחרונים לא יכלו בלי להכיר במידותיו הטובות, ואישיותו המקסימה של ר׳ משה.

מלחמת הרבנים נמשכה שנים רבות, עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה שהביאה על העיירה ותושביה, דאגות יותר חמורות.

אנשי טרו׳ ולוז׳ החלו להיאבק עם מלחמת קיום קשה. וכמעט שמלחמת הרבנים נשכחה. השלטון האוסטרי־הונגרי החרים את כל בתי הכנסת, למטרות צבאיות, והרב ברוך זאב בייגל הסתגר בד׳ אמותיו של בית הכנסת המיקובר, שלא הוחרם מחמת עתיקותו. הרב הצעיר לא היה מסוגל לעמוד במבחן הקשה, הוא ישב במשך תשעת החדשים של תקופת הכיבוש, ועסק בלימוד תורה יומם ולילה, קיים את ״והגית בו״ אבל נמנע לבוא במגע עם אדם מבחוץ.

לעומת זאת ר׳ משה או ״דער בערעזנער רב״ בהיותו כבר בגיל 40 שנה בקי ומנוסה בחיים, התאושש חיש מהר והתחיל מיד להשתדל בפני השלטונות להביא הקלות בחומרת המשטר. הרב משה שלט היטב בשפה הגרמנית והודות להשתדלויותיו הסכימו השלטונות ששוחטים יעסקו במלאכתם, ואף ישחטו חלק מהבשר המיועד בשביל הצבא לפי דיני ישראל, בכדי שהאוכלוסיה תוכל להשתמש בחלקי גוף הבהמה שהצבא אינו משתמש בהם, כמו רגליים, ראש, כל אלה קיבלו השוחטים כשכר עבודתם ומכרו לתושבים. חלקו של הרב היה גם ביסוד בית הספר לשפה הגרמנית, מיסודו של הכומר מרקו. הכומר הבטיח לרב משה שבקרוב יתחילו גם ללמד לימודי קודש, אבל הדבר לא קוים. בכל זאת, לא התייאש הרב משה, אסף נערים צעירים שעוד לא חלה עליהם גזירת עבודת כפייה, והרביץ בהם תורת ישראל בביתו. יחד עם זאת קיבל הבטחה מהכומר מרקו שלא יפיץ תורה מיסיונרית בבית ספר, ואכן הבטחה זו קוימה.

אכן, מלחמת הרבנים לא נתחדשה, בא מיפנה, שחיסל את הסכסוך.

הרב משה נפטר, ביחד עם עוד נכבדי העיר במגיפת הטיפוס, שפרצה אז בטר׳ ולוז׳ המתבדלים לא הזמינו יותר רב נוסף, והגיע קץ לסכסוך.

הרב ברוך זאב ניספה יחד עם בני קהילתו, בי״ד אב תש״ב־1942.

הרב גרשון וויסמן

הרב גרשון נולד בטרוכנברוד בשנת 1897, בן הרב חיים הדיין. דור רביעי לשושלת הרבנים. נתייתם מאביו בשנת השלוש עשרה לחייו. ר׳ גרשון קיבל את חינוכו הראשון אצל ר׳ אייזיקל המלמד ואצל אביו הרב. אחרי מות אביו עזב ר׳ גרשון את העיירה והמשיך את לימודיו בישיבות קלצק, וולקוביסק וישיבות גדולות אחרות.

הוא היה אחד המתמידים הידועים בין בחורי הישיבה, ואח״כ ל״אומר השיעור״ היינו מרצה בישיבות ואחד מגדולי מטיפי ״המוסר״.

בשובו בשנת 1926 הביתה, נשא את קרובתו, בתו של הרב שמעון גולדשטיין מלוזישט, ומיד הוזמן לכהן כרב שני בטרוכנברוד מצד הברזנאי.

ר׳ גרשון היה דומה בהרבה לסבו ר׳ איצי וואלף, היה אדוק קיצוני, צנוע בהליכותיו, הסתפק במועט, הטיף מוסר לזולת, מחמיר שבמחמירים, מתפלל בקול רם, כחסידי קרלין. לאט לאט; נעשה ר׳ גרשון מקובל בעיירה, התחיל להצטיין בפסקי דין, ונחשב בזכויות שוות לרב שני בעיירה.

בשנת 1940 נאסר הרב גרשון באשמת מסחר בלתי ליגלי, בשמרים וסחרות אחרות, על אף שהסוחרת היתה אשתו, שנאלצה לעזור למחית המשפחה בימים קשים, בכל זאת קיבל עליו הרב גרשון את האשמה ונידון למאסר.

הכל האמינו כי ר׳ גרשון לא יצא חי מבית הסוהר, הוא הועבר לבית סוהר ברוסיה, חי על לחם צר ומים לחץ, אבל כאשר עברו שנית על התיק שלו, שוחרר.

רבים מבני העיירה באו להשתתף בטקס ״ברכת הגומל״ של הרב שניצל ממוות. אבל המוות השיגו ביום י״ד באב בש״ב 1942, יחד עם כל יהודי טרו׳ ולוז׳

הרב ר׳ שמעון גולדשטיין

גם על לוזישט הקטנה לא פסחה מלחמה וריב בין צדדים, ולכל צד רב ושוחט משלו. צד אחד נקרא ״נאש גראד״ שברובו גר בצד הדרומי שבלוזישט, והצד השני נקרא שוסטערלאך, שברובו גר בצד הצפוני.

ר׳ שמעון גולדשטיין, חתנו של ר׳ איצי וואלף אלטער הדיין מטרוכנברוד היה מצד ״הנאש גראד״. הוא היה בן תורה גדול, עניו, מכונס בעצמו, נחבא אל הכלים וישב יומם ולילה על התורה. חי כל ימיו בדחקות, ואשתו הרבנית נאלצה להיות סוחרת ולעזור לפרנסה.

גם הוא ניספה בי״ד באב יחד עם קהילתו הקטנה.

הרב זלמן שוסטר

הרב זלמן היה מעורב בין הבריות, פיקח ואחד הבוררים המוכשרים, הוזמן ליישב סכסוכים לא רק בטרו׳ ולוז׳ אלא בכל הסביבה, ואמנם ר׳ זלמן עסק בדיני תורה יותר מרבנות, ולכן נקרא בשם ״זלמן דער דיין״.

הוא גם אהב את העבודה, ובעונה הבוערת בימי הקיץ היה מתפנה מהבוררויות ועובד במרץ במשקו הפרטי, יחד עם כל בני משפחתו.

בחייו עוד הספיק להשיא את בתו לבנו של הרב ר׳ משה הברזנאי, מר ישראל בידר, חכם, מלומד ומורה במזריץ׳. ואת בתו השניה השיא לר׳ אליהו רביץ העילוי אשר ידע את כל הש״ס בעל פה, ואשר שימש ראש הישיבות בלוצק ורובנה. ר׳ זלמן היה גם ידוע בעוז רוחו וביום המר והאחרון לחייו ולחיי קהילתו, בעמדו לפני הרוצחים ביקש מהם רשות לומר וידוי. הרשות ניתנה לו.

ר׳ זלמן פנה אל ההולכים למוות והסביר להם את מהות קידוש השם. והבטיח להם שניקמת האלהים בוא תבוא. הוא גם פנה לרוצחים בנאום נלהב, עד שכדור בקדקדו הפסיקו.

שוחטים בטרוכנברוד

ר׳ איצי קסלר הוא איצי שוחט, היה השוחט הראשון במקום. ולו היו שלושה בנים, ר׳ משה, ר׳ שמריל היו השוחטים במקום, והבן השלישי, היה לסוחר בעיירה קולקי.

ר׳ משה היה יהודי פיקח, נוח לבריות. ר׳ שמריל היה קיצוני בדיעותיו לא דיבר בשבת דברי חול; ניזהר לעמוד בקירבת אישה.

בטרו׳ ולוז׳ היו שני אנשים שלא דיברו כמעט בשבת, והוא; ר׳ שמריל השוחט ור׳ אברהם פוטש או אברהם ״עלקיס״ (אביו של אליהו פוטש הנמצא בארץ) דבר שהיה נדיר ברוסיה ובפולין.

ר׳ משה השוחט נפטר בשנת 1912 ור׳ שמריל בשנת 1920.

לאחר מות שני האחים, נשאר אברהם קסלר בנו של ר׳ משה, ואשר קסלר בנו של ר׳ שמריל–השוחטים היחידים בטרוכנברוד.

אברהמצי ואשר, שניהם צעירים ובעלי מרץ, מילאו את תפקידם בנאמנות. מתחרים לא היו להם מ״חוץ״ למקרה אחד שמשפחת ״החוניאקיס״ משפחת הקצבים בעיירה ניסו להביא שוחט נוסף שהיה דווקא אחד מיוצאי משפחת השוחטים הנ״ל.

הקהל הרחב ברובו התנגד להסגת גבול, ואיש לא אכל משחיטת השוחט

הצעיר. אברהמצי ואשר, מילאו עוד תפקידים ציבוריים בעיירה. הם דאגו בחורף למילוי בית הקירור בקרח, ומילאו גם תפקידם בתור ״ביידערס״ בבית המרחץ היחידי שהיה במקום.

אברהמצי ומשפחתו ניספו בי״ד באב תש״ב. ואשר, הושמד ביום כיפור תש״ג. ובמותם הופסקה שושלת השוחטים של ר׳ איצי השוחט.

מאברהמצי השוחט היחידה שנשארה היא בתו חנה קסלר הנמצאת בארץ.

השוחטים בלוזישט

ר׳ דניאל היה חתנו של ר׳ איצי וואלף (אלטער דיין) וגיסו של הרב שמעון גולדשטיין בלוזישט מצד ״הנאש גראד״.

עד לשנת 1927 היה ר׳ דניאל השוחט היחידי בלוזישט והסביבה ובשנה הנ״ל מינו ה״שוסטערלאך״ שוחט משלהם. השוחט הצעיר ר׳ שמעון סליבקי היה בנו של ר׳ זנבל המלמד וחתנו של ר׳ זלמן הדיין. ומאז היו כבר שני שוחטים נפרדים. לכל צד שוחט משלו.

למלחמת צדדים רצינית לא גרם הצעד הזה. ר׳ דניאל היה יהודי חכם, נוכח לדעת כי התנגדותו לא תביא ברכה למקום, ובכדי להימנע מריב, עבר על כך בשתיקה.

בשנת 1927 השיא ר׳ דניאל את בתו לבן אחיו בשם יצחק פירר ומסר לידיו את השחיטה ומאז היו בלוזישט שני שוחטים צעירים, שפרנסתם בלוזישט לא היתה מספיקה, ונאלצו לנדוד בכפרי הסביבה בין יהודי הכפר, למצוא פרנסה, ורק בימי חמישי עבדו למען יהודי לוזישט.

ר׳ דניאל היה מבורך בבנים ובנות, ואשתו רחל, עסקה במקח וממכר עם האיכרים שבסביבה, ועזרה לפרנס את המשפחה הענפה. על אף חיי הדחק התברך ר׳ דניאל בהומור, ולבדיחותיו יצאו מוניטין בסביבה. הוא היה תמיד שמח בחלקו, צחק בעצמו והירבה להצחיק אחרים. נוח לבריות ומצניע לכת, והודות לסגולות אלה הצליח למנוע מהצד השני למנות שוחט נפרד במשך 50 שנה.

הוא השיא את בנותיו לאברכי משי, שברובם היו שוחטים. עליהם נמנה ר׳ אהרן הרב ושו״ב בקיברצי. אחד מבניו היה שוחט ידוע בעיר לוצק ואחד שוחט ברוסיה.

בשנת 1938 נפטר ר׳ דניאל לאחר מחלה ממושכת. מותו עשה רושם כביר בכל הסביבה, והלוויתו היתה רבת משתתפים, שכמוה עוד לא נראתה בלוזישט.

כמעט כל תושבי טרוכנברוד ולוזישט ליוו את ר׳ דניאל למנוחת עולמים. המענין, שזו הפעם הראשונה בקורות טרוב׳ ולוז׳ שהירשו לצלם בהלוויה, וזו הונצחה בהרבה צילומים.

יצחק פירר ושמעון סליבקי השוחטים הצעירים שנשארו לאחר מות ר׳ דניאל, ניספו ע״י המרצחים ביום י״ד באב תש״ב 1942.

חזנים

ר׳ פיני באלאבאן הגיע לטר׳ בשנות השמונים למאה התשע עשרה. הוא נשא לאישה את בתו של איזי בן אברהם מרדכי המכונה ׳איזי דער גראבער״, בשם איטה המכונה ״איטעצקי איזיס״.

ר׳ פיני נולד בלוצק, למשפחה ענייה, קיבל את חינוכו ב״חדר״ ובתלמוד תורה ואח״כ בישיבה.

פיני הצעיר היה מחונן בקול ערב, ושימש כזמר במקהלת בית הכנסת בלוצק.

איזי שנחשב לעשיר בט׳ בחר בפיני כבעל בשביל איטה בתו היחידה, העניק לזוג נדוניה, בית חדש וחלקת אדמה.

ר׳ פיני פתח מחסן לקמח וסוכר למכירה בסיטונות, ההצלחה האירה לו פנים, ובמשך זמן קצר היה לאחד מעשירי העיירה.

ר׳ פיני היה חסיד ״טריסק״. היה מהראשונים שארגן את חסידי טריסק, ובנה בית כנסת מיוחד על אדמתו וכספו. עד שפיני הגיע למקום, לא שמעו אנשי העיירה חזן טוב בהיותם מנותקים כמעט מהעולם. ר׳ פיני היה החזן בבית הכנסת שלו, והנעים בזמירות ובתפילותיו לאנשי העיירה. כמחווה, היה עובר ביתר בתי הכנסת, התפלל במקום אחד מעריב, בבית כנסת אחר שחרית, ובשלישי מוסף. במשך הזמן אירגן מקהלה שהיתה לו לעזר, ובעיקר בימים הנוראים ריתק את קהל מתפלליו, שנהרו מכל העיירה ליהנות מתפילותיו.

בית הכנסת שהוא שימש כחזן הפך למקדש בזעיר אנפין, קטן וצר, והמתפללים הבלתי קבועים היו נאלצים להסתופף מסביב לבית הכנסת. כל אלה שנימנו על המקהלה שלו, הפכו לבעלי תפילה מצוינים. עודני זוכר, שתפילת תשליך בהדרכתו של ר׳ פיני היתה אחת התופעות היפות בעיירה. מתפללי שני בתי הכנסת הטריסקר והמיקובר היו עורכים במשותף את ה״תשליך״. בראש התהלוכה צעד הרב, ר׳ פיני החזן עם כל אנשי המקהלה, ולאחר טקס ניעור הכיסים ״השלכת עוונות״ הרב ופיני החזן וקהל של מאות יהודים רוקדים ומוחאים כף לפי קצב השירה של ר׳ פיני ומקהלתו. ״תשליך״ זה בל יימחה מזכרון תושבי העיירה.

ר׳ פיני מת ערירי בשנת 1912.

ר' יחזקאל פוטש

אחד מעוזריו של ר' פיני, היחידי שלמד את כל ניגוניו, שימש אחריו כחזן. על אף שקולו לא היה כקולו של ר' פיני. היה זה יחזקאל פוטש, אשר שימש כחזן בבית הכנסת הומילנר.

בשנת 1922 עזב ר' יחזקאל את טרוכ' והתיישב באמריקה. שם עוד הספיק מספר שנים לשמש כחזן באחד מבתי הכנסת בניו־יורק, ומת בשיבה טובה.

ר' משה הירש

ר' משה הירש לא היה רק מלמד, שאת המקצוע, ירש מאביו ר' אלטער. הוא נחשב לאחד מבעלי התפילה הטובים שבעיירה. בהיותו מחונן בקול רם חזק ונקי, ואף קריאתו בתורה היתה מהמשובחות.

הוא היה מראשוני העוזרים של ר' פיני, ולכן נבחר כחזן ראשי בבית הכנסת המיקובר. הוא היה גדוש ידע וחכמה, אהב לספר בדיחות שנפוצו ברבים. הוא גם נחשב למספר קורות שתי העיירות, ורשם הרבה למזכרת. ר' משה נחשב לאחד הלמדנים בעיירה, ואירגן קבוצות לומדי תורה ומשניות.

על אף שהיה ירא שמים, אהב גם לעיין בדברי חול, קרא הרבה מיצירות הספרות באידיש, וידע לצטט את מנדלי, שלום עליכם אנסקי, שלום אש ואחרים. גם את העתונות שהיתה נפוצה באידיש קרא והיה בקי בפוליטיקה.

בשנת 1932 מת, ואחרי ארונו הלכו רבים מאנשי טרוכנברוד ולוזישט.

שלושה מנכדיו של ר' משה הירש הם האחים רוטנברג הנמצאים בארץ.

ר' אידל שמש

ר' אידל שמש, היה מבין בעלי תפילה המשובחים בבית הכנסת הברזנאי. על אף שקולו נשמע צרוד, הרי היתה "מתיקות" בתפילותיו. תפילתו היתה בקצב מהיר, בקול רם, כמעט בנוסח הקרליני. בשעת התפילה היה נוהג לשים את היד על האוזן הימנית, כדוגמת ר' פיני.

הוא מת בטרם נכנסו הגרמנים לעיירה.

חיים רובן

נולד בטרוכנברוד, בעל קול טנור, גם הוא קיבל הדרכה אצל ר׳ פיני. ובהיותו בארצות הברית שימש כשמש וחזן בבית כנסת קטן, ולמד הרבה אצל חזנים בעלי שם.

בשובו, התפלל בבית הכנסת בשלושץ ובימים נוראים עבר לפני התיבה בבית החרושת של זכוכית, שם סידרו פקידי ועובדי ה״הוטה״ היהודיים מנין.

הוא רכש נסיון רב באמריקה, וידע לארגן מקהלה.

הוא עזב את טרוכ׳ בשנת 1922, עבר לאמריקה שם נפטר.

ר׳ דניאל פירר

נולד בעיירה קטנה טרוביץ, שלושים ק״מ דרומית - מערבית מלוצק. היה חתנו של ר׳ איצי וולף, רבה הראשון של טרוכ׳ ולוז׳ הוא קיבל הדרכה בחזנות בלוצק, קולו לא היה חזק ביותר, אך מרגש ומרטיט את שומעיו.

זמן רב התפלל בשבתות בבית הכנסת הומילנר, ובימים הנוראים הלכו הרבה מטרוכנברוד ללוזישט, להאזין לתפילתו הערבה של ר׳ דניאל.

מלמדים בטרוכנברוד

ר׳ אלטער המלמד

ר׳ אלטער אביו של ר׳ משה הירש, היה מהמלמדים הראשונים בטרוכ׳ בר־אורין וגם מחונן בפיקחות. יחד עם זאת, היה רגזן, ולא ״הקפדן מלמד״, לא היה מסוגל לשמש כמלמד ומדריך. הואיל, ומנת חלקם של תלמידיו היו מכות, קללות וגידופים.

תלמידים בני תורה, לא יצאו מחדרו של ר׳ אלטער.

בניגוד לר׳ אלטער, היה כבר בנו ר׳ משה הירש מתון, ולא פעם התבטא, כי הוא אינו מסוגל ללכת בדרכי קודמיו. ונהג במידת הרחמים.

התפלל בבית הכנסת שלו, היחידי בגיטו, כל תפילת ליל יום הכיפורים בשנת תש״ג ולמחרת בבוקר הושמד יחד עם 700 יהודים, נקבר על חלקת אדמה הקרובה לביתו.

מאטל הוכברג

מאטל הוכברג (מאטל דער שמש) יליד אוסטרוזיץ, מחוז דובנו, היה מלמד דרדקי ושמש בבית הכנסת מיקובר. היה לו, קול ערב ונעים, ועלה במשך הזמן בסולם החזנות. והיה לאחד החזנים הטובים בעיירה. מתפללי בית הכנסת מיקובר נהנו מאוד מ״התפילה והרינה״ של ר׳ מאטל. הוא גם ידע לארגן בהצלחה רבה מקהלה.

ר׳ מאטל ניספה בי״ד באב תש״ב, יחד עם בני הקהילה.

ר׳ אברהם חנינאס (בוראק)

נולד בטרוכ׳ בשנות הששים למאה התשע עשרה. הצטיין בתפילה טובה ונעימה. היה בקיא בקריאת התורה שנשמעה במרחק רב מבית הכנסת הומילנר.

הוא לא התפרנס מחזנות שהיתה לו רק כ״תחביב״.

ר׳ אברהם מת לפני כניסת הגרמנים למקום.

ר׳ אברהם יונה דרזנר

נולד בשנות השבעים למאה התשע עשרה בטרוכנברוד. אחד מהסלתה ושמנה בעיירה, חובב שירה. בנעוריו היה מהזמרים הטובים של ר׳ פיני.

היה מעורב עם הבריות, עסקן ציבורי פעיל במקום, איש עליז ושמח בחלקו.

הוא נחשב כבעל תפילה טוב, בעל קול רם ונעים, בעל קורא מוכשר. התפלל בבית הכנסת ״סטעפאניער״ בשלושץ שע״י ביתו. יש לציין שהוא היה חזן שלא על מנת לקבל פרס.

איש אופטימי, ואף בלכתו לבור המוות, לא נפל ברוחו. ביום הכיפורים האחרון הלך עם ידידו הנאמן לייב שפילמן, שלובי זרוע, זקופי קומה עד הבור, ושרו בלחש, וכך נפלו על קידוש השם. שני הידידים שבחייהם ובמותם לא נפרדו.

מרדכי לייב המלמד

היה בעל ידיעות עמוקות בתנ״ך ובגמרא, אבל חוסר בסגולות פדגוגיות, גרמו לתלמידיו צביטות וקללות.

מרדכי לייב התפרנס ממלמדות וחזנות. היה בעל תפילה טוב. התפלל בנוסח הקרליני, מקורו מפולסיה. כל ימיו שימש כחזן בבית הכנסת ה״טריסקער״.

ר׳ מרדכי לייב נפטר בשנת 1928.

אייזי המלמד

הוא היה מלמד ב׳–50 – 70 במאה התשע עשרה. בניגוד לר׳ מאיר המלמד שהיה אחיו שהצטיין תמיד בזעפו, היה ר׳ איזי שקט ומתון. אבל הוא עזב את ה״מלמדות״ ופתח בית חרושת לעורות.

ר׳ שמואל המלמד

ר׳ שמואל המלמד ״שמואליקל״ נולד בלוזישט. בן תורה גדול לא היה, אולם במעט הידיעות שהיו לו, מסר היטב לתלמידיו. הוא גם לימד לתלמידיו קצת עברית ואידיש, שבימים ההם אמרו (״ער לערינט אויך שרייבן״). בשנת 1929 עבר לגור לקובל.

ר׳ אייזיקל המלמד

נולד בטרוכנברוד. יהודי נמוך קומה וגבנוני. בקי בתנ״ך ומחונן בסגולות פדגוגיות (של הימים ההם). תלמידיו יצאו ממנו בידיעות עמוקות בתלמוד, אם כי גידופים ומכות היו גם אצלו. זוכר אני שאחד התלמידים לא ידע לפני חג הפסח את ״שיר השירים״, ובידעו שצפויות לו ״מלקות״ שריין את גבו במצות, וש ״הקאנצ״יק״ החל לטייל עליו נשמעו הדי התפוצציות המצות, התלמידים פרצו בצחוק, וגם ר׳ אייזיקל צחק אתם.

הוא היה היחידי שתלמידיו כיבדו אותו, אבל גם פחדו מפניו.

ר׳ אייזיקל עבר מטרוכ׳ לאוליקי, גם שם עסק במלמדות, וזמן רב היה בין החשובים במקום. ניספה יחד עם הרבי אלתרוניו מאוליקי ונכבדים אחרים משם.

ר׳ יהודה מאיר סוקולובסקי

היה מלמד בשלושץ. יהודי בעל אופי חלש, ולא יכול היה להשתלט על תלמידיו. הם גם לא רכשו ממנו דבר. בשעת הלימודים היה נוהג לעיין בספר, שלא היה בו כל קשר עם הלימודים. היה בעל ספריה ענקית מלאה ספרים יקרי־ערך.

היה מלמד עד לשנת 1920.

קויפצי סוקולובסקי

בנו של ר׳ יהודה מאיר, היה מלמד דרדקי.

ר׳ ירחמיאל וינר

ר׳ ירחמיאל נולד בטרוב׳ למשפחת השמואלאקיס. יהודי שקט ומתון וגם בעל סגולות פדגוגיות בזעיר אנפין. תלמידיו רכשו לו כבוד. הוא מת במלחמת העולם הראשונה.

יוסף בקר ״יוסלה המלמד״

נולד ברוזישט והיה מלמד דרדקי בטרוב׳ 40 שנה. אם כי גם לו היו חסרונות של מלמדים מן העיירות הקטנות, בכל זאת היו לו סגולות מיוחדות וידע את מלאכת המלמדות כראוי. הוא נחשב למלמד הדרדקי הראשון הטוב שבעיירה. ותמיד היה לו ״חדר״ ענקי, וכמעט כל תושבי העיירה שלחו את ילדיהם ליאסעלע המלמד.

ניספה בי״ד באב תש״ב עם רוב תושבי טרוכנברוד ולוזישט.

הירש לייב שמאיס

מלמד דרדקי. שנים רבות באיזור שלושץ. אליו נשלחו תלמידים רק עד גיל 6. היינו, לימוד קריאת עברי בלבד. תקופה מסוימת עבד במשותף עם יוסלה המלמד.

ניספה בי״ד באב תש״ב, עם כל תושבי שלושץ.

ר׳ זייול סליבקי

ר׳ זייול היה מלמד בלוזישט. יהודי משכיל ונבון. ידע גמרא, תנ״ך ביסודיות. ידע לכתוב עברית. התנהגותו היתה אצילית, וכך גם השפיע על תלמידיו. ובימים הנוראים כשהיו באים לשמוע את ר׳ דניאל היה ר׳ זייויל מזמין אותנו בהפסקה ליהנות מיצירותיו, שירים בעברית, שאף פעם לא ראו אור.

הושמד בי״ד באב, תש״ב.

ר׳ קויפצי

בחור ישיבה לשעבר. בקי בתוספות, צנוע ובר לבב.

לא היה מלמד רשמי ובעל מקצוע. אלא היה מזמין נערים ונותן להם שעורים באחד מבתי הכנסת שבעיירה. נולד בטרוכנברוד וגר בלוזישט.

הושמד עם כל התושבים בי״ד באב תש״ב.

רבי דוד מלמד

היה מלמד דרדקי והירבה ללמד חומש בלוזישט שנים רבות. בשנת 1930 עבר לגור בעיירה הסמוכה קולקי, ושם המשיך ללמד עד שנפטר.

ואם במלמדים עסקינן, עלי לציין כי רוב מלמדי טרוכנברוד ולוזישט לא היו פדגוגים טובים, היחידים שאולי היו מסוגלים ללמד, נמנו גם הם על מרביצי ״מלקות״, קללות וגידופים. דבר נוסף שסיגלו להם המלמדים, הם ניצלו את התלמידים לעבודות בית, כגון שאיבת מים, נסירת עצים, איסוף השחת ברפת, בשדה וכיו״ב. בקצרה: ניצלו את התלמידים לעבודות פרטיות.

על אף כל אלה יצאו מטרוכנברוד ולוזישט הרבה בחורים שהצטיינו בלימודים והיוו מקום ראשון כ״מתמידים״ בישיבות שברחבי רוסיה ופולין.

בחורי ישיבה ("בנים אובדים")

טרוכנברוד היתה ידועה בחוגי הישיבות בפולין ורוסיה הצארית, בגלל בחורי הישיבה הרבים שיצאו משם, ושהיו מפוזרים בבתי הישיבה שבמדינה.

בחורי הישיבה נקראו על פי רוב בשמם הפרטי, בהוספת המקום שממנו יצאו. לפיכך, התפרסמו טרוכנברוד ולוזישט בהרבה מקומות, למרות שכמעט לא נמצאו על המפה. רוב בחורי הישיבה חזרו למקום, אחדים הצליחו לעלות בסולם הקריירה, ואחרים נשארו סתם בעולם הרחב כאלמונים.

ברצוני להקדיש לכל אלה שנחשבו לבנים אובדים כמה מלים ולספר את קורות חייהם.

משה מלמד (או: משה ווילנער, או משה עני רייזיס)

משה מלמד נולד בשנת 1885 בטרוכנברוד להורים עניים ומכובדים. משה נתייתם בילדותו, על כן קראוהו משה העני רייזיס, משה גדל בביתם של סבא וסבתא בשם הירשקה וחיה שרה. עד שנת 1900 היה יושב משה בבית הכנסת והיה אחד הנערים הטובים שבעיירה. לחכמתו לא היה גבול, היה אחד מעוזריו של מלמדים קשישים כמו אברהם ישראליקס או יצחק אייזיס (בעלה של צופה אייזיס) או ר' אייזיקל המלמד שלמדו יומם ולילה, וגם לימדו לבחורים כמו אברהמצי השוחט, יצחק יקירס, פנחס הירש, אברהם יונה, בעריל רויטענבערג (שאולס) נחום רוטנברג (אלתרס) והצעיר שביניהם משה העני רייזיס, שידע פחות מהם אבל התברך בחריפות המוח והיה על כן חביב על המלמדים, שלימדו שלא על מנת לקבל פרס. למשה החכם ניבאו עתיד מפואר ובראשית המאה העשרים הלבישה העני רייזי את בנה שעבר את הבר־מצווה מלפני שנתיים או שלוש. נתנה לו שקיק ובו כמה זוגות לבנים, מספר כיכרות לחם כצידה לדרך לצאת לעולם הגדול, למצוא בו את מזלו. הסבתא חיה שרה העניקה לנכדה שני רובל להוצאות נסיעה, אבל משה נסע עד וילנה "תחת הספסל" כפי שנהגו בחורי ישיבה בימים ההם. והגיע לישיבה עם צרור כספו. משה הסתדר בישיבה כיתר הבחורים דאג למקום לינה ו"ימים" והתחיל להוכיח בקיאותו גם בישיבת וילנה, אם כי היו שם הרבה חריפי מוח. במשך הזמן, היה לאחד ה"מתמידים", אבל יחד עם זאת התחיל ל"עיין" בספרי חול, למען יוכל להשתלם ולעמוד לבחינות אכסטרניות (לקבל תעודת בגרות מבלי ללמוד בגימנסיה). משה הצטיין בלימודיו, עשה חייל גם בלימודי חול, עד שלפתע הכיר כומר, שגר לא רחוק מהישיבה. הכומר היה בעל נכסים רבים, ריננו אחריו כי מזרע היהודים בא. הוא

שם עינו על הבחור הצנום, ובעל עינים השחורות, ובא עימו בדברים, עד שפעם הציע למשה חדר מרווח בביתו. משה בחר להתייעץ תחילה עם מנהלי הישיבה, והם הסכימו לכך, כי הכומר היה ידוע כאוהב ישראל.

אכן הרבה זמן לא המשיך כבר משה את לימודיו בישיבה, הכומר מינה אותו למנהל נכסיו, ואף רשם על שמו בית. משה ניהל את הנכסים בהצלחה, וגם ניסה את מזלו במסחר. כעבור שנים אחדות מת הכומר, ומשה נשאר בעל נכסים. במשך שנים רבות היה מבקר בעיירת מולדתו הקטנה, בכל שנה בחודש אלול. הוא לא שכח את האנשים, בלכתו ברחוב הכיר אפילו את הנכדים של רבים. וזה לאחר שלושים שנה שנעדר מהמקום.

משה מלמד הוגלה ע״י הנאצים למחנה עבודה בגרמניה, ומת ימים ספורים בטרם השחרור ע״י בנות הברית. אחריו נשאר בנו בכורו שניצל וחי בארץ.

חיים שפרהס

חיים נולד בהתחלת שנות התשעים למאה התשע עשרה. הוא היה נכדו של ר׳ אברהם שלמה בעל העגלה. חיים לא היה יתום כמשה דער ווילנער. אבל אביו היה אדם מפוזר וכל ימיו לא דאג לפרנסה ולא חי חיים תקינים עם אשתו.

חיימקה היה מבחורי החמד של העיירה. היה חריף מוח, למד בשקידה בבית הכנסת. אבל היה שתקן וצנוע ובאחד הביקורים של משה דער ווילנער בעיירה, לקח את חברו חיימקה שהיה צעיר ממנו לוילנה.

חיים נשאר בישיבה שנים רבות, למד גם דברי חול וקרא ספרות באידיש ולועזית. במשך הזמן עזב חיים את הישיבה מצד אחד מוסמך לרבנות, ומצד שני מלא וגדוש ידיעות אחרות. הוא נעשה למורה ומרצה במוסדות ההשכלה בווילנה, וגם השתתף בכתבי עת המדעים והספרותיים, הוא היה גם מתמטיקאי. חיים היה מבקר בעיירה לעתים רחוקות מאד. ואחרי זה נעלם מהאופק, הוא לא בא לעיירה וגם משה דער ווילנער ידידו מנעוריו חדל לראותו. היו גירסאות שונות בקשר להיעלמו. אחדים אמרו, שהוא השתגע ומסתובב בערי פולין. גירסה שנייה שהחליף את שמו וקיבל משרה גבוהה באחד ממוסדות ההשכלה בפולין. גירסה שלישית היתה, כי עזב בכלל את המדינה ונמצא באחת הארצות של אמריקה. בכל אופן בשביל טרוכנברוד היה חיים שפרהס, אחד הבנים האובדים.

מאטל שווארץ (מאטל שלוימהס)

מאטל נולד בערך בשנת 1894–95 בטרוכנברוד. כתם אדום על פניו, היה לו מלידה. בילדותו הצטיין באופיו השקט והעדין. היה אחד התלמידים המצטיינים אצל ר׳ אייזיקל המלמד, על אף שלא היה חריף מוח. לעומת זת היה מבורך בסגולות אחרות. היה לו רצון טוב, היה ממושמע. והיה חביב על ר׳ אייזיקל שניבא למאטל עתיד טוב.

בשנת 1910 עזב מאטל שלוימהס את טרוכנברוד בדרכו לישיבת סלובודקי שם נפגש עם בחורי ישיבה שעסקו גם בלימודי חול בזמנם הפנוי, אבל לא הלך בדרכיהם. הוא נעשה אחד המתמידים בישיבה, ולאחר שנתיים בא לחגים הביתה; דרש באחד מבתי הכנסת שבעיירה. בשנת 1914 עמד לקבל סמיכות לרבנות, וכאן חל משבר בנפשו ומאטל החליט להשתלם במדעי החול, עזב את הישיבה וחזר הביתה בהתחלת המלחמה הראשונה.

בבואו לעיירה קשר קשרים עם הנוער ונעשה אחד מהם, הוא יושב ולומד בשקידה רוסית. לאחר נסיגת האוסטרים מהסביבה עוזב מאטל את העיירה ושם פעמיו לאודיסה. כאן ממשיך מאטל בלימודיו, מקבל תעודת בגרות, וממשיך בלימודים אוניברסליים.

בשנת 1917 בא לביקור לטרוכנברוד והוא כבר חצי קומוניסט, זה לא היה מאטל מסלובודקי. יהודי טרוכנברוד, בייחוד הלומדים המופלגים בעיירה, עקמו אף, הייתכן שמאטל המתמיד ייהפך לאפיקורס.

מאטל עוזב שוב את העיירה. המהפכה בכל תקפה, וחוזר לאחר שנה עם הבולשביקים. הוא מארגן את חיי התרבות במקום, עוזב שוב את העיירה עם הבולשיביקים בנסיגתם מפני הפולנים.

מאז לא שמעו ממנו דבר. אמרו: שנפל קרבן בטיהור הגדול ברוסיה בשנת 1926, בהיותו קומיסר באודיסה.

המעניין שלדברי עד ראייה, מאטל שווארץ חי.

גודי קליימן מספר: בהיותו במחנה העבודה ברוסיה, סיפרו לו הגויים שקומנדיר המחנה הוא יהודי בשם שווארץ. פעם בשעת מפקד, עבר הקומנדיר בין שורות הפועלים ושאל אצל כל אחד את שמו, ומקום מוצאו. כאשר הגיע לגודי, ושמע את השם זופיובקה, שאל אותו שנית. ״אוטקודא״ וגודי השיב, זופיובקה מחוז לוצק. הקומנדיר המשיך ללכת, ופעם אחר פעם היפנה את ראשו לגודי. כך היה שבכל הזדמנות נשאל גודי, מאיפה הוא בא, וכאשר שאל פעם את הקומנדיר, למה הוא מתענין בו במיוחד, קיבל כתשובה הזמנה לביתו. וכאשר גודי הגיע לביתו, שאל אותו פעמים רבות אם הוא מטרוכנברוד, ושאל אם גודי

הכיר את משפחת שווארץ וכשגודי ענה לו בחיוב נאנח הקומנדיר אנחה עמוקה. הודות לכך, סודר גודי בעבודה טובה ונוחה. והסתבר ללא כל ספק, שאכן זהו מאטל שווארץ על כל סימניו, הכתם האדום על פניו, שערות שיבה, ומרכיב משקפיים. זהו הקומנדיר – מאטל שלוימהס – המתמיד מישיבת סלובודקי.

יאנקל בורק (יאשקי)

יאנקל נולד בטרוכנברוד בערך בשנת 94–1893 בן למשפחת רבנים. בנעוריו היה אחד הבחורים הרגילים בעיירה, לא הצטיין בלימודיו, ואף לא התמיד בהם.

כאשר יאנקל הגיע לגיל שבע עשרה נסע לישיבת ווילנה. הקהל בעיירה לא נתן דעתו במיוחד לנסיעה, כי ידעו, שאין לו הסגולות לכך. יאנקיל לא האריך ימים בישיבה אבל גם לא נטש את לימודיו, אבל הכיוון היה אחר. הוא למד במרץ רוסית, הצליח במשך זמן קצר לעמוד בבחינות אכסטרניות, וקיבל תעודת בגרות. זמן קצר למד בטכניון בווילנה ובפרוץ מלחמת העולם הראשונה עובר לרוסיה להשתלם בלימודיו. הוא השתלם במכונאות, וכטכנאי התגייס לצי הרוסי ועלה לדרגת קצינות גבוהה בצי הרוסי.

בשנת 1917 מבקר יאשקי בורק, כקצין רוסי בעיירה. לאחר שהייה קצרה עזב את המקום, ומאז נעלמו עקבותיו.

אליהו גלמן

אליהו נולד בשנת 1899 בטרוכנברוד. היה ילד רגיל, ללא כישורים מיוחדים, תלמיד לא רע – אבל לא נחשב בין הטובים. כאשר גדל והגיע לבחרות, נעשה לסוחר עורות. הימים הם ימי שלטון הפולני הראשונים, עדיין אין הגבלות, אין עוד מסים, סוחרים מצליחים להרויח יפה, ואלי בתוכם.

לפתע, שמועה מוזרה. אלי חנה רייזיס נעלם מן העיירה, לאן? – שמועות על שמועות. אחד מספר שנסע לארגנטינה. ואחרים כאילו הוא נסע לישיבה. הייתכן, אלי הסוחר המוצלח בגיל 21 מצטרף לישיבה. ואכן, נתאשרה שמועה זו. אלי נסע לישיבה הידועה בקלצק, מתבודד ומתנזר מכל הקשור עם העולם החיצוני. הוא מצליח בלימודיו והינו אחד מהמתמידים. הוא מנתק את כל הקשרים עם עיירת הולדתו, ונעשה אחת הדמויות הידועות בחוגי הישיבות בפולין. שמו של ר׳ אליהו מטרוכנברוד, היה ידוע לכל. הוא היה חתנו של הרב זלמן שוסטר מלוזישט, ששמו היה ידוע בסביבות וולין.

ר׳ אליהו כסוחר זריז לשעבר, מקבל עליו תפקידים של מארגן ומנהל ישיבות חדשות ומצליח לבסס את קיומן של הרבה ישיבות. הוא נשאר בקלצק, בא בברית נשואין עם אחת מבנות קלצק ונעשה ״בעל בית״.

לאחר נשואיו עסק ר׳ אליהו בסחר עורות, וביחד עם זה היה מחשובי בעלי הבתים והעסקנים בעיר קלצק.

אהרן כץ (ארקי)

אהרן בן פייביש וזיסל כץ נולד בטרוכנברוד בשנת 1912 למד בחדר ובבית הספר של יצחק וא.ד. שוסטר. בשנת 1926 בגיל ארבע עשרה עזב את המקום בדרכו לישיבה. הוא התחיל בישיבת ביאלו ואח״כ נכנס לישיבת מזריץ הגדולה שבבתי הישיבה מנוברודק. בהיותו שקט ומתון, התאים את עצמו מהר מאד ללימוד מוסר הנהוגים עפ״י רוב בישיבות נוברודק. הוא ניתק קשריו עם הבית ועיירת מולדתו. לאחר זמן קצר נחשב ארקי מהתלמידים המצוינים, בעל כשרון ותפיסה חד. מלמדי הישיבה מנבאים לו עתיד מזהיר. ארקי לומד במזריץ שש שנים, ובשנת 1932, מחליט מרכז הישיבות לייסד ישיבות בארצות הבלטיות, ולמטרה זאת נבחרו טובי התלמידים מישיבת מזריץ, לשמש כמדריכים בישיבות. ארקי עוזב את ארץ מולדתו ומשפחתו ומקבל על עצמו את התפקיד של מרביץ תורה בלטלנד.

הוא ועוד מספר פרחי ישיבת מזריץ, מנהלים ישיבה גדולה בעיר דבינסק בכשרון רב ובהצלחה.

באמצע שנת 1939 נתקבלו ממנו ידיעות שהוא עדיין נמצא בישיבה, ובכך נפסק כל הקשר עמו, מאחר ולטלנד נכבשה ע״י הסובייטים. על גורלו של ארקי לא נודע דבר.

שמואל גולר

שמואל נולד בטרוכנברוד בשנת 1912 בן לאלמנה בשם בתיה. אביו מת באמריקה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. שמואל גדל כיתום בביתו של סבו, יאנקל ציביהס הבנאי שברחוב הפראדליך. למד בחדר עד גיל שתים עשרה. ומיד לאחר הבר־מצווה יצא ללמוד בישיבות. לוצק, רובנה, ביאלה ומזריץ. בשנת 1932 נבחר עם עוד שמונה בחורים מישיבת מזריץ בתור גרעין של ישיבת נוברודק בלטלנד. הוא עובר לדבינסק ולומד בישיבה עד שנת 1936, עד שנשא לאישה אחת מבנות דבינסק.

שמאול נתקל בקשיי החיים, הפרנסה אינה מצויה, והוא מחליט לעלות ארצה, וכאן במולדת מצא את הקשר עם בני עיירתו. הוא משתקע בחיפה, עובד עבודה פיזית בעבודת הבנין, מתלבט כרבים אחרים, בקשיי עבודה, קשיי פרנסה וגם בדירת מגורים. אשתו רוקחת מוסמכת מנסה לעזור לבעלה, אבל אינה משיגה עבודה, בינתיים מתכוננת להיות אמא. ושוב דאגות חדשות, דירה קטנה ואמצעים מעטים. אשתו של שמואל נוסעת ללטלנד ללדת ע״י אמא שלה.

בשנת 1937 בתקופת המאורעות התגייס שמואל לנוטרות, כל יום נמצא במקומות מסוכנים, וביום כ״ז בניסן תרצ״ט, נופל שמואל בחיפה מכדורי המרצחים של המופתי.

יצחק חיים בן הרב ברוך זאב בייגל

יצחק חיים נולד בטרוכנברוד בשנת 1912. הוא נקרא על שמות של הסבא חיים וסבא יצחק, ושמו בישראל היה יצחק חיים.

כמה שנים בילה בחדרו של יאסעלע המלמד. ואחרי זה למד בעזרת אביו הרב בייגל בבית. בגיל 10 לקח אותו דודו ר׳ גרשון לישיבת קמניץ פודולסק.

כדרך המתמידים, לא הירבה בביקורי בית. רק ליום ה״בר מצווה״ שלו שב הביתה, להניח תפילין במחיצתו של אביו הרב בייגל, ורבים מבני העיירה ובעיקר בני הנוער לא ידעו כלל שלרב בייגל יש בן בישיבה, כי כמעט לא ביקר בעיירה. יצחק חיים נתפרסם כאחד המתמידים בחוגי הישיבות ועסק בחריצות בלימוד מוסר. הוא הצליח בלימודיו, ועתידו כרב בישראל היה מובטח לו.

לפי הידיעות ברח יצחק חיים לרוסיה. עד היום לא נודע מה גורלו של יצחק חיים.

מאיר דניאלס (פירר)

מאיר בן דניאל השוחט נולד בלוזישט בשנת 1998, למד בחדר במקום ואחר כך בבית הכנסת. הוא נשלח ע״י אביו השוחט לישיבת זוויהל, שהיתה תחת פיקוחו של העילוי מזוויהל.

מאיר למד בשקידה, היה ממעט בביקורים בבית ונחשב לאחד התלמידים הטובים בישיבת זוויהל. בשנת 1919 לאחר שנובגרוד וולינסק נשאר בתחום הסובייטי נשאר גם מאיר שם, ולא שב הביתה. מאיר נדד עם עוד עשרות בחורים לפנים רוסיה, וקיבל סמיכות לרב – שוחט. מזמן לזמן נתקבלו ממנו ידיעות על מצבו הרע.

ר' דניאל השוחט השתדל להחזירו מרוסיה ולא הצליח. מאיר נשאר ברוסיה, ולא ידוע גורלו.

יאנקל פירר

יאנקל בן דניאל השוחט נולד בשנת 1900 בלוזישט. למד ברובנה וביאלה ובשנת 1923 חזר מהישיבות ור' דניאל התחיל ללמדו שחיטה.

יאנקל למד מהר את המקצוע ועזר הרבה לאביו. אבל יחד עם זה הוא נתפס בהתנהגות לא טובה שאינה הולמת את מקצועו. הוא קרא הרבה ברוסית ואידיש מתקשר עם הנוער בטרוכנברוד, מטייל איתם בלילות. התנהגות זו גרמה, שר' דניאל וויתר על בנו השוחט, ומסר את השחיטה לחתנו.

יאנקל הסתובב במקום תקופה קצרה, עזב את לוזישט בדרכו לוילנה שם עמד בבחינת הבגרות ונכנס לטכניון. הוא התקיים בדחקות משיעורים פרטיים, המשיך ללמוד בטכניון וגם בסמינר למורים. הוא הפך במרוצת הזמן לאידישיסט, מעורב בחוגיהם. גם את וילנה עזב והתיישב בעיירה קטנה בסביבות וילנה, שם ניהל בית ספר באידיש. לטרוכנברוד לוזישט עיירות מולדתו – לא חזר.

בעיות הרפואה

יעקב לייב החובש

במשך עשרות השנים הראשונות לא היה במקום אפילו חובש. בשנות השמונים למאה התשע עשרה הגיע לעיירה חובש זקן בשם יעקב לייבי לנר. הוא בא מהעיר הומל שבגליל סמולנסק יחד עם בנו מנדל, שהיה עוד עול ימים. יעקב לייב היה חובש מומחה ברוסית קראו לו "פעלדשער", הוא היה שיכור כרוני והסתבך באיזה ענין, ונענש להיות מורחק ממקום מגורים. הוא טיפל בהצלחה בחולים ומנדל בנו פתח מחסן לרפואות, כך שאת התרופות שרשם אבא השיגו אצל בנו.

יעקב לייב הפעלדשער לא יכול היה להיגמל לחלוטין משתיית יתר, רוב הזמן היה שיכור, דבר שהפריע לו בעבודה. מלבד עבודתו בהושטת עזרה רפואית היה מומחה לעשיית מומים, דבר שנדרש כדי להשתחרר מהצבא. והוא קצץ אצבעות, קילקל עיניים ועוד הרבה נזקים לגוף.

יעקב לייב חלה, היה שנים אחדות צמוד למיטה, ובשנת 1905–6 מת. ובנו, שסבל הרבה בזיונות נשם לרווחה.

שמילו "הרופא"

שמילו רויטשניידר בא לעיירה כמעט באותו זמן עם יעקב לייב הפעלדשער. הוא גם היה חובש מוסמך ובעיירה קראו לו שמילו – הרופא.

הוא היה בעל נסיון בשטח הרפואי, אבל סבל ממחלה כרונית בעיניים. ולעת זיקנה אף התעוור. שני הפלדשרים היו יריבים ביניהם. שטח המחייה לא הספיק לשניהם. לשמילו הרופא נולדו בן ובת, בנו הוא פסח רויטשניידער, הידוע לכולנו. ולפני שנים רבות קראו לו בשם פסח דעם "רופאס".

על חשבונו של דוד הרופא, רבים התלוצצו. הוא בדק את החולים מבלי שיראה אותם, ובמבטא "פולסי" היה אומר "איך וועל אייך געבן פראשעקלאך" את אלה היה לבדו מייצר, ואח"כ התמחה בנו בתוצרת רפואות.

לתושבי טרוכנברוד ולוזישט היו אלה המומחים הרפואיים. ורק כאשר אדם נטה למות נסעו עם החולה ללוצק ובמקרים רבים נפח החולה נשמתו בדרך.

מנדל אפטייקר

מנדל ילנר, בנו של יעקב לייב הפעלדשער, היה יהודי עדין נפש. בניגוד לאביו השיכור עסק ברפואה במקום כשלושים שנה, היה לו כבר נסיון בכימיה והתמחה לערוך גם "בדיקות דם" שונות. בית החרושת לזכוכית שבמקום עמד תחת פיקוחו של רופא מקולקי בשם קופיליאן, פעמיים בשבוע בא לצורך זה למקום. ותושבי טרוכנברוד ולוזישט שהיו זקוקים לרופא, חיכו לו בדרך שהגיע, והזמינו אותו לביקורים, באופן כזה היה מטפל גם בחולי המקום – פעמיים בשבוע. אבל מנדל אפטייקר היה בעת ההיא המטפל העיקרי בחולי טרוכנברוד ולוזישט, היה לעתים גם מתייעץ עם הרופא קופיליאן שהיה משבח את מנדל, כבעל נסיון בשטח הרפואי.

בשנת 1918 חלה מנדל אפטייקר בטיפוס ומת, בהיותו בן 45. כל תושבי טרוכנברוד ולוזישט השתתפו בהלווייתו של אדם ישר אהוב על הבריות ושחסרונו היה מורגש בכל השטחים. מנדל ילנר, השאיר שלושה בנים ובת, והם: מואליק, מיכאל, מיכל אחות בקולק, ואשר דוד ילנר הצעיר שנמצא בקובה.

טוביה שטארקמאן

טוביה שטארקמאן נולד ברובנה. היה רוקח מוסמך. ולאחר מות מנדל אפטייקר הזמינו אותו בני מנדל ילנר כשותף ופתחו על שמו ועל רשיונו בית מרקחת

בתקופה ההיא היה כבר רופא מוסמך במקום, אם כי בהפסקות, ושטארקמאן עסק במתן רפואות. כעבור זמן קצר פירק את השותפות עם בניו של מנדל אפטייקר, ופתח בית מרקחת. הוא היה מעורב עם הבריות, התחיל לעסוק גם בעניני ציבור במקום, נולדו לו בנים ובנות, וגר במקום כשמונים שנים.

כפי שציינתי לעיל, גרו במקום רופאים בהפסקות, ושטארקמאן שעסק ב"ריפוי חולים" היה זהיר, ולא התערב במקרים קשים. הוא נעשה מאד פופולרי במקום, עסק בעניני תרבות, קרנות ציוניות, בלב חם וער ללא פרסום.

בשנת 1927 מכר שטארקמאן את בית המרקחת, ועבר לגור ברובנה. שם כנראה לא הצליח להסתדר, עבר לסביבות פינסק ובכפר בפולסיה פתח בית מרקחת. עסקיו היו טובים, והגרמנים לא נגעו בו לרעה. בניו ברחו ליערות פולסיה לפרטיזנים, ביום אחד כאשר הגיעו הביתה לא מצאו את הוריהם בחיים.

שני בנים נשארו בחיים, שאחד מהם הגיע ארצה, ובת בשם זוסיה שהיגרה לברזיל.

ד"ר יוסף באט

יליד העיירה ורקוביצה, שבמחוז דובנו, שירת את המקום במשך שנתיים כרופא. היה קשור בפעילות ציונית עם העסקנים המקומיים, שיתף פעולה בכל מפעלי התחייה הלאומית.

ד"ר גולדברג אברהם

ד"ר גולדברג יליד לוצק. סיים את האוניברסיטה בצרפת. הגיע למקום כרופא מתחיל, היה שנתיים וחזר ללוצק.

ד"ר גריפל

יליד לבוב. נשא לאישה אחת הבנות למשפחת זרצקי בלוצק. גם הוא היה במקום כשנתיים. ד"ר גריפל נשאר בחיים, עלה ארצה ומשמש כרופא.

אלה היו העיירות טרוכנברוד ולוזישט. כאלה היו יהודיה. עליהם ידווה הלב, שעלה עליהם הכורת.

שנים ותקופות כחלום תעופינה. כבמחזה עובר לנגד עינינו הווי תוסס של ששון ויגון. תמונות מרהיבות עין ומזעזעות נפש עד שבקושי נדביק את קצב מרוצן ונקלוט את תוכנן.

הצבנו גל־עד לטרוכנברוד ולוזישט שאינן. למטרה זו מצטרפים פרקי החויות, מכל אלה ניצבות קהילותינו כסמל של חברת האדם הטובה, אשר שקדו על שמירת צלם האדם בכל הנסיבות ובכל התנאים, וטבעו מדות לעצמן ועקרונות חיים שכולם טהרה.

זכרונות. זכרונות וכולם מוכיחים כי לא עשוקה היתה ילדותנו, אור כיסופים נגה על מעשינו.

עולם יקר ומרגש, עם הרבה עצב ועגמה.
כמה יקר, קסום וחתום בלבי, לכל ימי חלדי.

הערכים הציבוריים אשר יצרו טרוכנברוד ולוזישט–היו ליוצאיהן מקור לערגה וכיסופים. גם לאחר השואה הגדולה, כאשר אדמתה בגדה בנו והיתה לנו אדמה משכלת, הרי בטרוכנברוד ולוזישט היה גלום כל הטוב והחיוב, והן מאחדות את פזוריהן לחטיבה אחת.

ועד "קרן היסוד" בט"ב ב–1928.
עומדים מימין: יואל ילנר, צבי קלפקה, אליעזר ברקאי, שמעון בידר, זכריה אנטורג, יוסף רוטנברג.
יושבים: אליהו דוד שוסטר, ר' הרשל "הבדחן" האורח מטעם קה"י. ד"ר שפירא, הרוקח שטרקמן ויוסף וויסמן.

טיפוסים

כל מקום והטיפוסים משלו. גם לטרוכנברוד לא חסרו טיפוסים למיניהם ואף משוגעים משלה.

היה טיפש בשם חיים פאצקי. הוא היה דודם של שאפס ויעקב וולף. כל ימיו תבע את חלקו באדמות ה"היקותיאליקוס" הוא אף איים להעביר את החלקה שלו למניביץ שם התחתן.

אברהמ'צי

אברהמ'צי היה בנו של יאנקל הויז. בנעוריו היה בחור חמד, בחור ישיבה ואף הוסמך לרבנות. בלומדו בישיבה היה כבר בין אלה שהחזיקו מאחורי הספסל ספרי חול, ואמנם היה אברהמ'צי בקי בספרות. בשובו מהישיבה נשא לאישה את שפרה בתה של הזאגערין המפורסמת. הוא למד גם שחיטה, ועמד לקבל משרה ברבנות באחת העיירות הקטנות שבסביבה, ובינתיים לימד מספר בחורים תורה.

בשנת 1901 השתגע גם הוא כאביו, וכעבור זמן קצר מת. אשתו שפרה נשברה, מרוב צער ויגון ומתה זמן קצר לאחר מותו.

דושקה

דושקה לא היתה ילידת המקום. אבל התאזרחה בטרוכנברוד וגרה שם כעשר שנים. היא נולדה בלוצק בשנות השמונים למאה התשע עשרה. היתה שם אחת הבחורות היפות, אינטליגנטית למשפחה מכובדת סיימה את הגימנסיה, ולאחר אהבה נכזבת עם סטודנט בנו של עורך דין (לא יהודי) השתגעה. היא עזבה את לוצק והשתקעה בשנת 1905 בטרוכנברוד, להיות רחוקה מהמקום שאירע לה האסון. בשנים הראשונות לבואה לטרוכנברוד עזרה הרבה לבחורות שהשתתפו בריקודים. הבחורות הפיקו ממנה תועלת מרובה, כי ידעה את מלאכת הריקוד להפליא.

היא היתה פטפטנית גדולה, ואלה היוו קצת מן העבר שלה, וכאשר היתה מתנה צרותיה – איש לא הבחין כי אינה שפויה בדעתה.

בתקופת חייה בטרוכנברוד לא רצתה לשמוע על לוצק עיר מולדתה, אבל לאט שכחה, והיא עברה חזרה ללוצק ולאחר זמן קצר נפטרה.

ראובנצי – ראובן ויינר

ראובנצי נולד בטרוכנבורד. בשנות השבעים למאה התשע עשרה. בשנת 1844 השתתף במלחמת רוסיה – יפן, ונפל בשבי היפנים.

בשובו מהשבי, היה כבר נשוי, התחיל להראות סימני שיגעון, מבלי שיפריע לו הדבר במקצועו – סנדלרות. הוא הרויח למחייתו, רק לעתים רחוקות היה יוצא לרחוב ועושה תרגילי צבא ובשבתות היה עובר בכל בתי הכנסת שבעיירה ועושה "מפקד" המתפללים, ואף היה מצווה לעתים "לקום" ו"לשבת".

ראובנצי מת בשנת 1918 ממחלת דלקת הריאות.

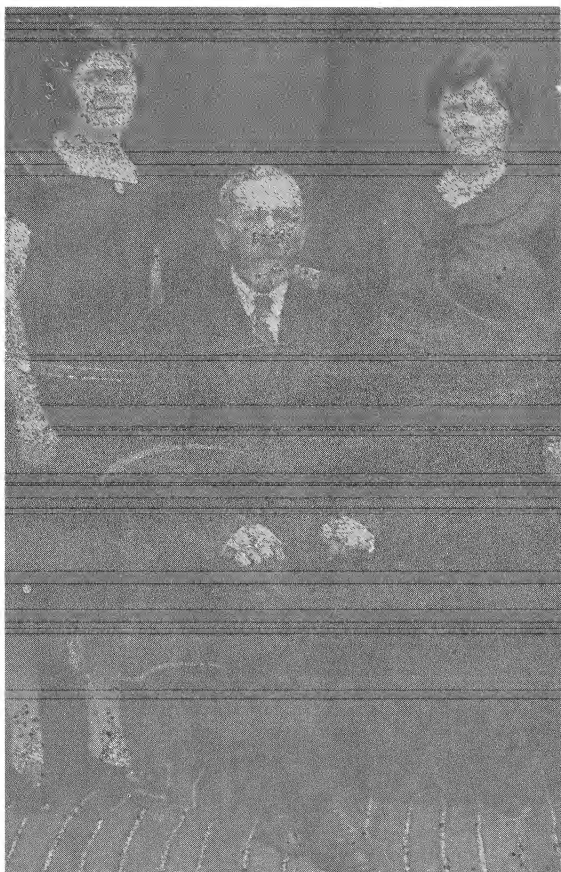
ליפשה

ליפשה שנולדה בטרוכנברוד, היתה בתו של וולוול גלוז ה"בעל טכסי" היא היתה יפהפיית המקום, אבל העריכה את עצמה מאד. בנעוריה היתה לועגת לאנשים. זה אינו יפה, זה אינו "חכם" וזה אינו מתלבש כראוי.

ליפשה התחתנה ועברה לגור לברזנה. וכעבור שנים אחדות באה לביקור בעיירה עם שני ילדיה בני 4 – 6. בעיירה וסביבתה היתה אז מגיפת דיפטריה ושני בניה של ליפשה מתו. האסון זיעזע את עצביה ותקופה קצרה היתה במצב של דיכאון נפשי אבל החלימה וילדה עוד שני בנים. כעבור שנים אחדות השתגעה לגמרי. ובשנת 1916 חזרה לטרוכנברוד. היא היתה מסתובבת בשדות, ביערות ובבתי העיירה השקטים. אבל עדיין נותר לה על אף שגעונה "מענה לשון" די חזק.

זכרקי

זכריה הסנדלר או כפי שקראו לו "זכרקי" נולד בטרוכנברוד בשנות השמונים למאה התשע עשרה בן למשפחת ה"לייבילער" היה נער דפקטיבי. וכשגדל השיאו אותו לקונצי האילמת נכדה של ר' שמואל שמעונקי. קונצי היתה תופרת לבנים, ור' שמואל שמעונקי לימד לזכריה את מלאכת תיקון נעליים, וכך התפרנס זכרקי הטיפש עם אשתו קונצי האילמת. ובשנת 1917–18 נתברך הזוג בילדה. לאושרה של קונצי לא היה גבול. בתקופת שלטון הפולנים נטש זכרקי הטיפש את מלאכת "תיקון הנעלים" והתמסר לענינים ציבוריים, כמו, שליחויות שונות, שמירה ושמשות בבית הכנסת. בשנת 1927–28 התחיל לשרת את המשטרה בנקיון הבית בשליחויות ובאותו זמן גילה במשטרה "דברים" שלא היו רצויים לתושבים, הציבור הרחב לא היה מעונין כלל בשירותו במשטרה, ובשנת 1934 נורה ונהרג ע"י שוטר שיכור בבית המשטרה.

אברהם ופרומה בורק, וקרובתם בלומה
(הוריו של אליעזר ברקאי).

"השוחט" ר' אברהם קסלר, אשתו ובנו.

ר' אברהם בן חנינא בורק ובנותיו שרה ובוזי.
("בעל־קורא" בביה"כ הומילנר, ומלמד משניות בצבור)

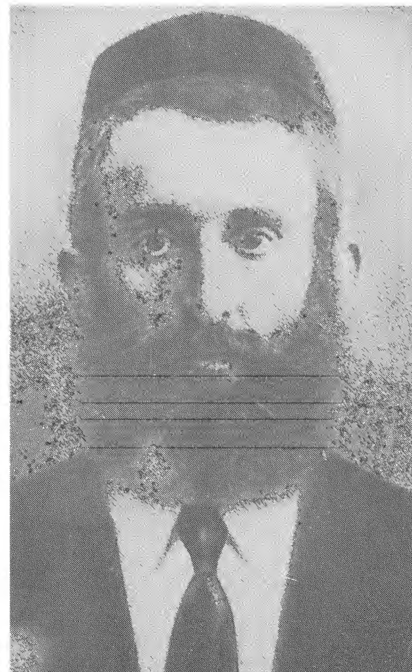

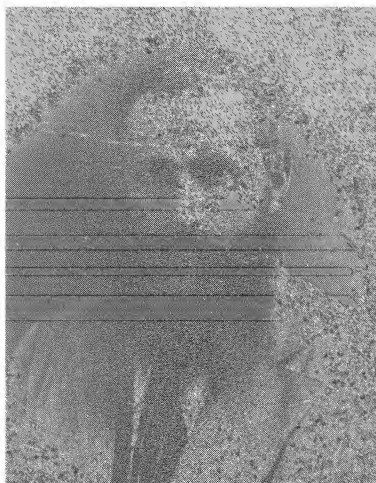
אייזיקל המלמד, יצחק בנו ומשפחתו.

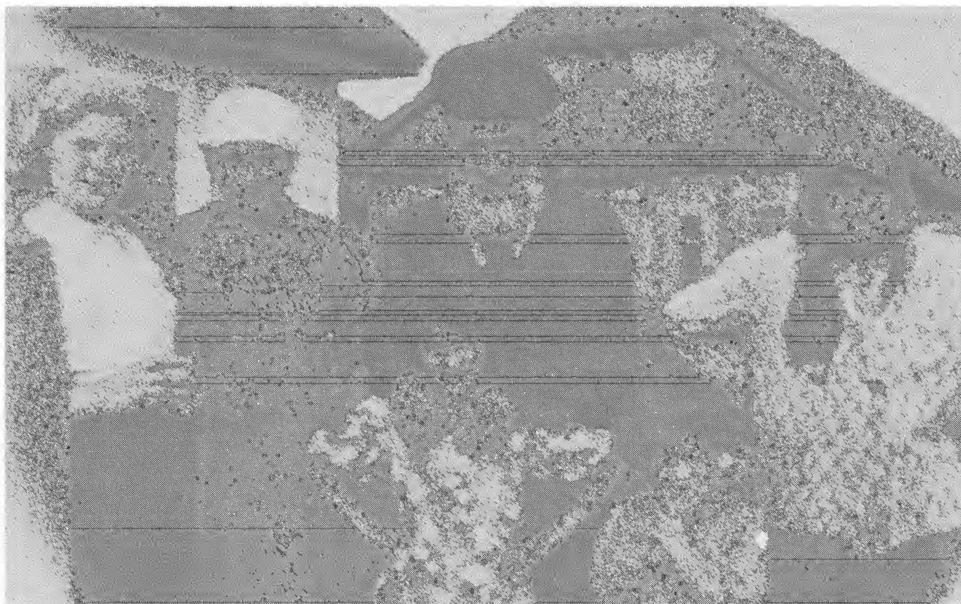
ר׳ משה הירש רויטנברג ״המלמד״.

ר׳ משה־בר פוטש

ר׳ יוסף שמש (אחיו של אברהם מנדל.)

משפ' ר' דניאל פירר (שוחט וש"ץ מלוז'ישט)

חייקה וחיים בן־נון, יהודית ושאול סלעי.

הלוויתו של דניאל
(מצד שמאל של התמונה רבי זייוול המלמד)

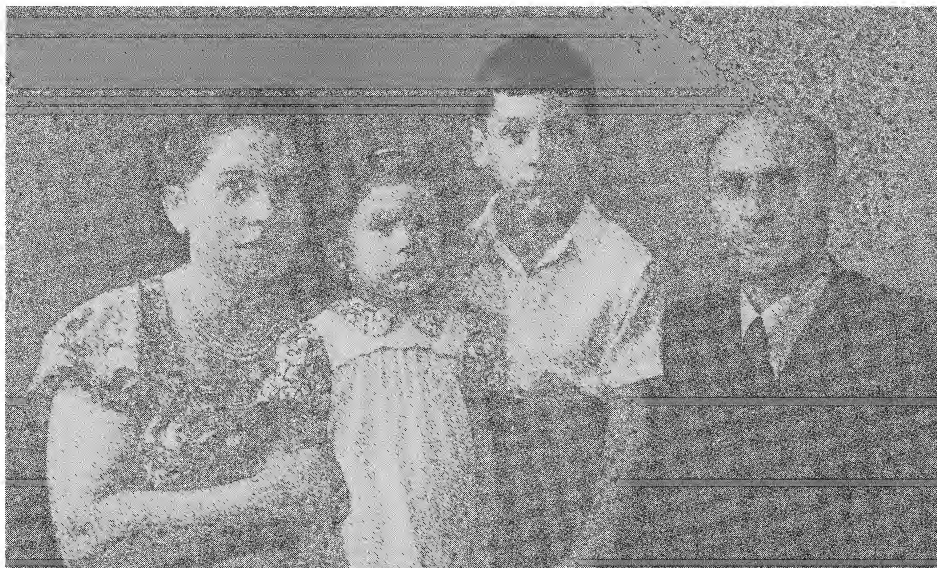
חיים יעקב ומלכה פלדמן, ובנם בנימין. הבת רחל ובנה (אשתו של אלי פוטש בן משה־דב) והבת רייזל (ההורים וב"ב של אברהם פלדמן).

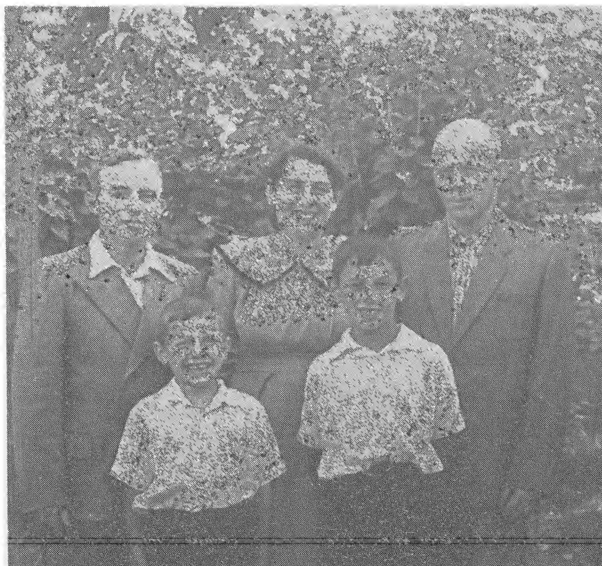
משפ' אלי פוטש.

משפחת משה ומינדלניידן
עומדים מימין: איטה, הרשל, משה, פסיה
יושבים: הניה, יעקב, בילה, מינדל והילדות דבורה ונחמקה.

משה ופנינה גורביץ והילדים יעקב ושרית

מימין: אביגדור ופסיה שוסטר, אליהו הוכברג והילדים משה וגרישה

דוד ומרים שורץ

מיין שטייטעלע טראכענבראד

אדיינקמאל מיינע עלטערן, ברודער און שוועסטער און אלע טייערע יידן וועלכע האבן געלעבט און געשאפן און אזוי טראגיש אומגעקומען דורך היטלר ימ״ש וועלכע זענען אפילו ניט געבראכט צו קבר ישראל.

דוד שווארץ
(שלמה שמואל לייבס א זון)

א

מיט יארן צוריק האט דער רוסישער צאר אלעקסאנדער דער ערשטער, ארויסגעלאזט א מאניפעסט, אז יידן וואס וועלן זיך באזעצן אויף לאנד און ווערן ערד־ארבעטער, וועלן האבן די זעלבע רעכטן ווי אלע פויערים און אחוץ דעם וועלן זייערע קינדער ווערן באפרייט פון מיליטער־דינסט אויף א צייט פון 25 יאר.

זענען זיך אונזערע עלטער־זיידעס צונויפגעקומען צו אן אסיפה. מ׳האט אויסגעקלובן א קאמיטעט, וואס איז געקומען אויספארשן די געגנט, וו עס שטייט היינט דאס שטעטל טראכינבראד.

די ערד האט געהערט צו דריי פריצים ברידער. אז מ׳האט געהאלטן ביים קויפן, האבן די דריי ברידער פארלאנגט אז מ׳זאל אויף דער ערד גרינדן דריי קאלאניעס, וואס זאלן טראגן די נעמען פון די ברידער. אונזערע עלטער־זיידעס האבן דעם תנאי אנגענומען. דער עלטסטער פון די ברידער האט געהייסן: סאפין, דער צווייטער – איגנאץ און דער דריטער – יוזעף. מיין שטעטל האט מען דעריבער גערופן – סאפיווקא, דאס צווייטע – איגנאטאווקא, און דאס דריטע איז געווארן א דייטשע קאלאניע און האט געהייסן: יאזעפינע.

אבער אחוץ די גויאישע, האבן די שטעטלעך געהאט אויך יידישע נעמען. מיין שטעטל האט מען גערופן טראכינבראד. פארוואס האט מען עס אזוי גערופן?

ווייל דער טייך וואס פלוסט דורך מיין שטעטל הייסט: בראד. און אין דעם טייך בראד איז דאן א גוי מיט א וואגן און צוויי אקסן אריינגעפארן און איז דערטרונקען געווארן. דער גוי האט געהייסן: טראכים. האט מען דאס שטעטל א נאמען געגעבן טראכינבראד און אזוי הייסט עס ביזן היינטיקן טאג.

אונזערע עלטער־זיידעס האבן פארלאזט זייערע אלטע היימען און זענען ארויף אויף דער נייער ערד. זיי האבן איבערגענומען א וויסטע געגנט, א ווילדן וואלד און א וויסטע ערד, מיט וואסערן, זומפן, שלאנגען און וועלף.

קודם כל האט מען דאס לאנד געדארפט אנטוויקלען. מ׳האט געווארפן א גורל און יעדער האט באקומען זיין חלק. דאן האט מען געמאכט אין דער מיט א וועג און יעדער האט זיך אויסגעבויט אויף זיין שטח א הויז מיטן פראנט צו דעם נייעם וועג. הינטער דער שטוב האט יעדער געהאט זיין פעלד, אין דער לענג פון אן אמעריקאנישער מייל. יעדער האט געהאט צו 30 מארג פעלד און מער. די גאס איז געווען 5 וויארסט די לענג.

די הייזער האט מען געבויט פון דעם געהילץ וואס מ׳האט אויסגעהאקט אין א אייגענעם וועלדל. מען האט געבויט ממש אן איין איינציקן טשוואק. די שטוב מיטן שטאל פאר פערד און בהמות זענען געווען צוזאמען. די הינער האט מען געהאלטן אונטערן ״קאטש״ (אויוון), קארטאפל האט מען געהאלטן אונטער די בעטן. ווינטער, אין די גרויסע פרעסט, האט מען אויך די קעלבער געהאלטן אין די שטיבער.

די גאס איז פול געווען מיט וואסערן און טיפע בלאטעס. האט מען פוןביידע זייטן גאס געגראבן ראוועס פאר די וואסערן, אין דער מיט האט מען אנגעלייגט קשאקעס און צווייגן און איבערגעדעקט מיט ערד. דאס האט אביסל געהאלפן, אז מ׳זאל קאנען פארן. ביזן היינטיקן טאג וועגדט מען דארט אן אזוינע מיטלען.

ב

איצט וועל איך באשרייבן ווי אזוי אונזערע עלטער־זיידעס האבן אנגעהויבן באארבעטן די פעלדער.

אזוי ווי זיי זענען תמיד געווען שטאט־מענטשן, איז דאס זיי נישט אזוי לייכט אנגעקומען. צוערשט האט מען געדארפט אפרייניקן די ערד פון די קשאקעס, ביימער, ווילדגראזן און פארשידענע ווילדפלאנצן; אויסרייסן אלץ מיט די ווארצלען, ערשט נאכדעם האט מען זיך גענומען אקערן און זייען.

געזייעט האט מען קארן, האבער, גערשטן און פראסע. מען האט געזעצט קארטאפל און אלערליי גרינוואַרג, וואס זיי האבן געדארפט פארן אייגענעם געברויך. יעדער האט געהאט א זשארנע אין וועלכער מ׳האט דעם קארן פאריבן אויף מעל. פונעם גערשטן האט מען געמאכט גוטע פערלגרופן יעדער האט

געהאט א סטופע (מערזער) געמאכט פון האלץ. מ׳האט אפגעהאקט א קלאץ און אויסגעבערענט א לאך אין מיטן פון שטאם. דאן האט מען צוגעפאסט א דרענגל מיט וועלכן מ׳האט געקלאפט אין מערזער. דעם גערשטן האט מען אריינגעשיט אין דעם ווארעמען אויוון, נאכדעם ווי מ׳האט דאס ברויט ארויסגענומען. דארט, אין ווארעמען אויוון, האט ער זיך אויסגעטרוקנט, דאן האט מען אים אריינגעשאטן אינם מערזער און אזוי לאנג געקלאפט מיטן דרענגל. ביז ס׳איז געווארן גרויפן. די דאזיקע ארבעט האט מען תמיד געמאכט דאנערשטיק ביינאכט, כדי צו קענען פרייטיק די גרויפן שטעלן אין טשאלנט, אויף שבת.

אזוי האט מען אויך געטון מיט פראסע. פון פראסע האט מען געמאכט הירזש. די ארבעט איז געווען זייער א שווערע. האט זיך געפונען א ״קלוגער״ ייד, וואס האט געוואלט ווייזן, אז ער קאן איינשפארן א סך ארבעט. ער האט זיך געטראכט: נאכוואס זאל ער זעצן פראסע און דארפן אזויפיל ארבעטן ביז ס׳וועט ארויסקומען הירזש ער וועט בעסער זעצן הירזש וועט ארויסקומען, פערטיקער ירזש. האט ער גענומען א מעסטל פראסע און אפגעקלאפט אויף הירזש און דעם הירזש פארזייעט. דער ייד נעמט זיך ווארטן און דער הירזש גייט נישט אויף. האט ער געפרעגט ביי זיינע שכנים ווי דאס קומט, וואס זייער פראסע איז אויפגעגאנגען און זיין הירזש נישט?

א לאנגע צייט האבן די שכנים געהאט פון וואס צו לאבן. דאס זעלבע איז געווען מיט א פרוי, זי האט געזעצט פאסאליעס נאר אנשטאט צו זעצן אפגעטרעטן איין שורה פון דער צווייטער, האט זי געוואלט איינשפארן פלאץ און געזעצט געדיכט, איינע ביי דער אנדערער. אויפגעגאנגען איז טאקע – אבער קיין פאסאליעס האט זי נישט געהאט.

אבער מיט דער צייט האבן זיך די שטאט־יידן אויסגעלערנט די מלאכה און זענען געווארן גוטע לאנדווירטן און זענען מיט זייער לעבן צופרידן געווען. און מ׳קאן אויף אונזערע זיידעס זאגן, אז זייער באשלוס צו ווערן פויערים, און בכלל זייער קוק אויף דער צוקונפט איז געווען א ריכטיקער און א געזונטער. מיר זעען דאך ווי בעת דער וועלט־מלחמה זענען יידן אין די שטעט אויסגעגאנגען פאר הונגער. אבער אין טב׳ האט מען געהאט צו עסן. אפשר נישט גענוג ברויט, אבער קארטאפל, פאסאליעס און גרינווארג איז געווען בשפע. און טאקע מילך אויך. ווייל ניינציק פראצענט פון די טב׳ קאלאניסטן האבן געהאט בהמות און עופות. קיין מעל האט מען נישט באקומען, ווייל ארום טב׳ זענען געווען די אקאפעס (טראנשייען). פון איין זייט דייטשן און פון דער אנדערער זייט – די רוסן. מ׳האט נישט געקענט אריין און נישט ארויספירן.מ׳האט נאך גדארפט געבן עסן די זעלנער. קוים זענען זיי אריין אין א יידישער שטוב, האט מען זיך תיכף גדארפט נעמען שיילן קארטאפל, קאכן און זיי האדעווען.

אז מיין ברודערל האט אמאל געכאפט א קארטאפל, האט ער געקראגן א פאטש פון א רוסישן סאלדאט. ס׳איז נאך א נס וואס אונזער שטעטל איז נישט אוועק מיטן פייער פון די קאנאנען, וואס האבן טאג און נאכט געדונערט, כאטש די דעבער זענען אלע געווען פון שטרוי. גאט אליין האט אונזער שטעטל אפגעהיטן.

ביז צו דער מלחמה האט אונזער שטעטל געלעבט אין ווילשטאנד. ס׳זענען געווען א סך רייכע ״בעלי־בתים״. אבער זינט ס׳איז ארונטערגעפאלן אנטער פוילן, זענען אלע ״בעלי־בתים״ פאראָרעמט געווארן. די פוילישע רעגירונג האט אנגעפירט א העץ־פראפאגאנדע צווישן די פויערים, אז זיי זאלן נישט קויפן ביי יידן. די רעגירונג האט געגרינדעט קאפעראטיוון אין די דערפער און די ארומיקע פויערים זענען מער נישט געקומען קיין טב׳ איינקויפן. זענען גרויסע און קליינע יידישע קראמען אונטערגעגאנגען. עס איז נישט געווען פון וואס צו לעבן, האבן זיך יידן ענערגישער גענומען באארבעטן זייערע פעלדער. פון דעם איז געווען כאטש צום עסן. געלט האבן זיי אבער נישט געהאט.ס׳איז נישט געווען וועמען צו פארקויפן די פראדוקטן. איז מען ארומגעגאנגען נאך א גראשן, ארומגעגאנגען נאקעט און בארוועס.

ווען איך האב מיט 5 יאר צוריק, (אין 1934), באזוכט מיין שטעטל, האב איך מיך אליין געקענט איבערצייגן, אז ס׳איז נישט געווען קיין גראשן אויף צו קויפן א ביסל נאפט און מ׳האט געמוזט זיצן אין דער פינצטער. איך האב געזען ווי דער מאן איז אהיימגעקומען פון דער ארבעט און נישט געפונען קיין ברויט, נאר קארטאפל ״אין די העמדלאך״ און נישט מער. אבער מ׳איז געווען צופרידן און זיך נישט באקלאגט. כמעט אלע האבן בהמות געהאט, אבער פאר דער מילך האבן זיי זייער ווייניק אפגענומען. מיין פאטער האט געהאט 2 בהמות, האט ער פאר דער מילך פון א גאנצער וואך געקויפט ביי דעם פאכטער: הייוון, זאלץ, צוקער, בוימל און נאפט. אויף ווייצנמעל האט שוין נישט געקלעקט.

ג.

איצט וועל איך מיך אומקערן צום אונהויב און ווייטער באשרייבן מיין שטעטל טב׳. די לאנגע גאס האט עטלעכע נעמען. פון דרום צו צפון רופט זי זיך בארשאפעס, דערנאך קומט דאס שטעטל, ווייטער די לאווישיס, שעלישטיר און פראדילאך. און איצט די נעמען פון די איינוווינער פון צווייטן דור. דער ערשטער ייד האט געהייסן מאטעס מיט דער גרויסער בארד. זיין ווייב – באנציע פון די בארשאפעס. ער איז געווען אין זומער א מאליער און ווינטער האט ער געארבעט ביי מיין זיידן אין דער גארבארניע. אז זיין ווייב באנציע פלעג זיך וועלן מיט אים

אדורכרעדן, בעת ער האט געארבעט, האט זי זיך אוועקגעשטעלט ביים שוועל פון איר שטוב און א געשריי געטון:

– מאטעס!

האט ער באלד דערהערט, און א זאג געטון:

– מיין באנציע רופט מיך.

דאן פלעגט ער ארויס פון דער גארבארניע, זיך אוועקשטעלן פאר דער טיר און זיך מיט איר אדורכשמועסן.

ווייסט איר, ווי ווייט ס׳איז געווען פון אונדזער גארבאניע ביז צו איר שטוב? – סך הכל 3 וויארסט. דערפאר האט מען זי גערופן ״באנציע מיט דער קאלאטע״. דאס הייסט: מיטן גארגל.

און איצט וועל איך גיין ווייטער מיט דער גאס: שמחה חדש׳עס, יעקב־לייב דער באראזניק, שמואל דער ערשטער גארבארניק, שמואל יואל, הערשקע באלעצקעס, הערש־לייב דער לוטוואק, שמעון אורי טעפער, משהלע שוסטער, אלטער דער מלמד געווען א גוטער מלמד. אבער א בייזער ייד געווען. פלעג שטארק שלאגן די תלמידים, מיט אונטערגעריסענע אויערן זענען זיי פון אים ארויס. האבן אים איינמאל די תלמידים אפגעטון א שפיצל: אין רבינס שטוב איז געווען א קעלבל. ווען ער איז ארויס אין גאס, האבן די תלמידים גענומען א הייסע קארטאפל און זי אריינגעטון אונטער דעם קעלבלס עק. דאס קעלבל איז ווילד געווארן, אנגעהויבן ארומשפרינגען און אנגעארבעט אין שטוב א גאנצן חורבן.

נאר לאמיר צוריק קערן צו די נעמען: יאסל דער מלמד, ברוך טענצער, א רייכער ייד לויט יענער צייט געווען. געוווינט אנטקעגן דער ברעזנער שול. יאקיר לייבישס, סאסיע. איר ערשטער מאן האט געהייסן פיניע. ער איז דערהרגעט געווארן פארנדיק קיין ראוונע. אראפגעשפרונגען פון וואגן בעת די פערד זענען שטארק געלאפן בארג־אראפ און זיך פארטשעפעט א פוס. איר צווייטער מאן האט געהייסן פאליק. שלמה הערש בערס, אבע, האט געהאט אן אליניצע, ווו מ׳מאכט בוימל. נחום יאסי, עלע מיט דער בולקע, חיים נטע שוסטער, שאול אבראמצ׳יקס. געווען באקאנט אלס גרויסער עסער. איצ׳ע שוסטער, נחום שוסטער, אברהם דער לאנגער, פעטער דודיע, יוסל דער געלער, געהאט אן אליניצע, אייזע דער פופיק, געווען א קאזיאנער ראבינער. גרשון בער, א צאדיק, משה־הערש, געווען מיין רבי. ער איז געווען דעם אלטן מלמ׳דס א זון. אזוי ווי זיין פאטער איז געווען א בייזער, איז ער געווען א דימענט. בעת דער פאטער פלעגט רייסן אויערן, פלעגט ער בלויז מוסרן. זיין מוסרן איז אבער געווען ערגער ווי שלאגן. מאלי־חייצעס, זי האט געהאט פיר זון. הענעך־יאנטל, איז געווען א מלמד. לייב דער גרויסער, לייב דער קליינער, שמואל פנחסעס, חיים מאליעס, אייזי מיט דער נאז, פיניע, געווען א גוטער חזן (אין דער טריסקער שול) דבורה׳ניו מיט איר זון דוד דאס פריצ׳ל. בריינדעלע, איצ׳ע דער שוחט און זיינע צוויי זון

משה און שמערל,ביידע שוחטים. לייב ארמאירס, א קצב, חיימקע דער בעדער, העלטשיק קצב, איציק דער טקאטש. משה מאטיע דער שניידער. חנא דער לאנגער, קצב (פאראיארן געשטארבן). דער אלטער דיין, א טייערער ייד, א צדיק (מיקיווער שול). חיים דער שמש. חיים יואל דער סטאליער, אברהם שלמה וואלף דער סופר, ברוך ציוויעס. (ציוויע איז געווען א באבע – פלייגט העלפן פרויען צו געבוירן די קינדער), משה ניו דער מלמד, יענקל אשר וואלפס, רבקלע, שמואל שמעון דער שוסטער – א טייער יידל ער פלעג אלע שבת פארטאג גיין פון שטוב צו שטוב און וועקן צו תהילים. די גרעסטע פרעסט האבן אים ניט אפגעהאלטן.

ד

חנה־גיטלס. איר מאן שאיע איז געווען א מלמד. ער איז פון דער נאטור געווען א גוטער מענטש. די תלמידים האבן פאר אים קיין מורא נישט געהאט און פלעגן אים טאנצן אויפן קאפ.

זומער־צייט פלעגט יעדער טב׳ער באלעבאס אויסשעפן זיין ברונעם, ד״ה אים אויסרייניקן פון שמוץ. אין איינעם א זומער האט אויך דער מלמד אויסגעשעפט זיין ברונעם. ווען דער רבי איז אריין אין ברונעם, זענען זיינע תלמידים געשטאנען פון דרויסן און איבערגענומען די פולע עמערס מיט בלאטע. אז דער מלמד איז שוין געווען באלד פארטיק מיט דער ארבעט, האבן די תלמידים אוועקגענומען פון ברונעם דעם לייטער און זענען אנטלאפן. דאס וואסער אין ברונעם האט געקוועלט פון אלע זייטן. דער רבי שטייט שוין איבער די קני אין וואסער, ער שרייט, בעט, מ׳זאל אים געבן דעם לייטער. נאר די תלמידים שטייען פון דער ווייטנס און קייכן פאר געלעכטער. און אז דאס וואסער אין ברונעם האט שוין געגרייכט דעם רבין ביזן גארטל, האבן אים ערשט די ״טייערע״ תלמידים אריינגעשטעלט דעם לייטער...

פינחס דער טעסלער, יוסף־לייב, שראליק, אסתר־לאהס, זייערע זין זענען געווען גרויסע לערנערס. עליע סנדערס, משה־איצינקע – חניטשקי, געהאט א גארבארניע, יענקל דער קאוואל, יהודה־מאיר דער מלמד, יונה־וואלף דער שוסטער, יענקל ציוויעס, א טעסלער, דודיע און כאסקל, געווען שטארקע מענטשן, יעדער האט געקענט אויפעסן א פערטל מעסטל קארטאפל אויף אמאל. זיי פלעגן לאכן, וואס מענטשן באקלאגן זיך אז די ציין טוען זיי וויי. א ביין – האבן זיי געזאגט – קאן נישט וויי־טאן. איז עמעצער געגאנגען מיט ברילן אדער מיט א שטעקן, האבן זיי געזאגט אז דאס טוען זיי אויס גאוה, שלמה־שמואל און גרשון עטי־פייגעס, שמאיע־שייקע, געצעלע און יאסע יעקב און זיין ווייב חוה די ״באבע״, יעקב זיסיע דער שוסטער, יענקל דער קרומער כאסקל לייב, זעליק דער שניידער, יודל דער שטומער, גיטל־רחל, משה יוסל וואלצעס, משה־בער,

שמילינקע, געהאט א גארבארניע, א קליין שולעכל און א באד. יהודה בעריש – געווען א פרנס־חודש. יענקל דער קאוואל – די לעצטע שטוב פון די שעלישטיר ווו מ׳איז געפארן קיין לוצק. נאך צוויי פאמיליעס, וואס זייערע פעלדער זענען געווען נאך די שטעטלישע נחלות: עליעלייב און זיין איידים און מיין זיידע שמואל־לייב.

איך בייט מיינע לאנדסלייט, אז זיי זאלן זיך נישט חידושן, וואס איך האב דערמאנט אייניקע נעמען פון דריטן דור. די דאזיקע מענטשן האבן חתונה געהאט קיין טב׳ און זיך דא באזעצט. איך וואלט געקענט אויסרעכענען אלע נעמען פון דריטן און פערדן דור, אבער ס׳וואלט פארנומען צופיל פלאץ. אויב ס׳אינטערעסירט אייך, מיינע ליבע לאנדסלייט, וועל איך אייך באשרייבן פון אונזערע טאטעס, ביז צום פערדן דור. ווייטער ווייס איך נישט, ווייל איך בין שוין 32 יאר פון טב׳.

ה

איצט וועל איך באשרייבן מיט וואס אונזערע זיידעס האבן זיך פארנומען. עס זענען געווען פאבטערס גארבארניעס, קלייארניעס כל מיני פאבריקלעך און ווארשטאטן; געווען שוסטערס, שניידערס, מלמדים, סטאליערס, קאוואלס, שלאסערס, מולערס, בריקן־לייגערס, וואלד־ארבעטער, ציגעלניעס א פאבריק פון ברעטער און האלץ רעדער א גלאז־פאבריק. יידן האבן געהאט פרנסה, געווען פארשידענע קראמען און קלייטלעך, גלעזערס, וואלד־סוחרים, קצבים, אקסן־סוחרים, בהמות־ציכטלער, וואס פלעגן זיי פירן קיין ווארשע, סוחרים וואס פלעגן ליפערן קיין פרייסן געגנז און אייער. מיליטער־ליפעראנטן פון היי, פלייש און פערד. א סך יידן האבן אויך געלעבט פון זייערע פעלדער. און אויך די אלע סוחרים און בעלי מלאכות וואס איך האב דערמאנט, האבן א חוץ זייערע פראפעסיעס אויך באארבעט זייערע פעלדער, אליין און אויך מיט פרעמדער הילף. מחוץ קארן און ווייץ האט די ערד אלעס ארויסגעגעבן. האט מען גארנישט געדארפט צוקויפן ווי נאר ברויט און פלייש. די גאר ארעמע, וואס האבן נישט געהאט קיין געלט אויף ברויט און פלייש אויף שבת, האבן זיך באנוגנט מיט קארטאפל און פאסאליעס, און יעדער פאר זיך האט געלעבט רואיק און צופרידן. מ׳ האט געפירט א ״בעלהבתיש״ און יידיש לעבן, אפגעהיט יידישקייט ווי גאט האט געבאטן. איז געקומען דער פרייטיק, האט זיך יעדערער פרי אפגעפארעט פון דער ארבעט, נאכמיטאג זענען יונג און אלט געלאפן אין מרחץ אריין, מ׳האט זיך אנגעטון די שבתדיקע מלבושים און געגאנגען אין שול אריין. זומערלעך איז געווען א מחיה צו הערן זאגן דעם ״שלום עליכם״, די ״כל מקדש״ ניגונים פון די פאטערס און קינדער האבן זיך צעטראגן איבער דער גאנצער גאס און צעגאנגען

אין יעדן אבר. נאכן עסן האט מען זיך אויסגעזעצט אויף די פריזבעס און איינגעאטעמט די שמעקעדיקע ריחות פון די גראזן און בוימער וואס האבן געבליט, און פון די סאסנעס פון ראדז׳יווילס וואלד. קיין עלעקטרי אדער לאמטערנס זענען נישט געווען, אבער אין די הערצער איז געווען ליכטיק און די אויגן האבן געלויכטן און באלויכטן די פינצטערניש פון ארום. געשלאפן איז מען רואיק און זיכער, נישט מורא געהאט פאר גנבים אדער סתם אן איבערפאל פון רשעים. שבת פארטאג איז מען אויפגעשטאנען, פון אלע אפענע פענצטער האט ארויסגעקלונגען דער שיינער נגון פון תהילים-זאגן און פון ״מעביר״ זיין די סדרה. די פרויען זענען אויך נישט געשטאנען ליידיק. זיי האבן שוין אין דער פרי געדארפט ווארטן אויף דער גויע וואס קומט שבת אויסמעלקן די בהמות, און אויף דעם גוישן פאסטעך וואס טרייבט ארויס די בהמות צום פאשען אין וואלד אריין.

נאכן מעביר זיין די סדרה האט מען געטרונקען די געשמאקע ציקאריע וואס מ׳האט אראפגענומען פון פעקעלאך. די מילך איז געווען גוט איינגעבריט, מיט א דיקער הויט. דאן האט מען אנגעטון די קאפאטעס מיט די גארטלען, אנגעטון דעם טלית, די ציצית אריינגעשטעקט אין גארטל און מ׳איז געגאנגען אין שול אריין גאנצע משפחות׳ווייז: דער זיידע מיטן טאטן מיט אלע קינדער און אייניקלעך – א גאנצער ״רעגימענט״.

אהיים איז מען געקומען אויפגעלייגט, פריילעך, מ׳האט געמאכט קידוש, זיך געוואשן (אפילו די קליינע יינגלעך) און זיך געלאזט וואויל גייןביים גוטן פיטשא און ביים טשאלנט וואס נאר א מלאך אליין האט אים אין אויוון אזוי מחיהדיק אויסגעברוינט. מען האט דערלאנגט דעם אמתן קארטאפל-קוגל. ווער שמועסט, אז עמעצער האט נאך געהאט א שטיקל קישקע – איז דאס געווען א שבת ווי גאט האט געבאטן. און נאכן פלייש פון טשאלנט און דעם צימעס האט מען געבענטשט און מ׳איז געגאנגען שלאפן. קוים אויפגעשטאנען פון שלאף, האט שוין געווארט אויפן טיש דאס הייסע גלעזל טיי וואס מ׳האט ארויסגענומען פון אויוון. דאן איז די גאנצע פאמיליע ארויס אויף א שפאציר צו די פעלדער און גערטנער, כדי צו זען און שעפן נחת, ווי אלץ איז אויפגעגאנגען, ווי עס וואקסט און בליט. נאר דער דארפס-מענטש קען פילן דעם טעם דערפון. דער שטאטישער מענטש קען דאס נישט פארשטיין. א סך זענען געגאנגען שפאצירן אין ראדז יווילער וואלד. קליינע קינדער פלעגן דארטן מיטן מויל אפרייסן יאגעדעס און עסן. ווייל אום שבת טאר מען דאך נישט רייסן מיט די הענט.

נאכן שפאציר פלעגן די מענער גיין אין שול אריין צו מנחה. דאן איז מען אהיימגעקומען צום שלוש-סעודות – א גוטער בארשט מיט סמעטענע אונטערגעשלאגן, און ווידער האבן זיך די זמירות-געזאנגען צעקלונגען איבער דער גאנצער גאס. נאך מעריב האט מען געמאכט הבדלה. די פרויען זענען אוועק

אין די שטאלן אויסמעלקן די קי, דאן האט מען זיך גענומען אויסשלאגן די פוטער, ווייל זונטיק פרי האט מען זי געדארפט אוועקפירן קיין לוצק.

ו

א סך זאכן זענען דא ווילד געוואקסן: יאגאדעס, לאביטשעס, בראסלינעס, זשאכלינעס, ווילדע עפל און בארעלעך. שוואמען זענען נאך א רעגן געוואקסן ווי אויף הייוון. פון יאגעדעס און לאביטשעס האט מען געקאכט האמעלע. מ׳האט עס געעסן מיט ברויט, מ׳האט באלד דערקאנט ווען די קינדער האבן עס געעסן: זייערע ליפעלעך זענען שוין געווען פארפארבט און די ציינדלעך זענען בלוי געווען. וואס מ׳האט נישט געקענט אויפעסן, האט מען געטריקנט. אויך די בארעלעך האט מען געטריקנט און ס׳איז געווען צימעס און קאמפאט אויף א גאנצן ווינטער.

אין אסיען האט מען פון די גערטנער אראפגענומען די קארטאפל און די פאסאליעס. די קארטאפלעס האט מען ארונטערגעשיט אונטער די בעטן און די פאסאליעס – אויף די בוידעמער. קארטאפל אויף פסח און פאר נאסיניע האט מען פארגראבן אין א גרוב וואס מ׳האט געמאכט אין גארטן. פון איין זייט האט מען געלייגט די פסחדיקע און פון דער אנדערער זייט – פאר נאסיניע (צום פארזייען) די קארטאפלעס וואס זענען פון פראסט זיס געווארן, האט מען פארברויכט אויף פסח צום רייבן און באקן. גענזנשמאלץ איז געווען גענוג און אויך אייער האט מען שוין פון פורים אנגעהויבן צו זאמלען אויף פסח. יעדער באלעבאס האט געהאדעוועט גענז און אינדיקעס און דאס שמאלץ האט מען געהאט אויף א גאנץ יאר. פון גארטן האט מען אריינגענומען רעטעכער, מייערן, בוריקעס, מ׳האט געזייערט איגערקעס און קרויט. פלייש איז ווינטער קארג געווען, אבער דאס הויפט עסן איז געווען קארטאפל און פאסאליעס. די פאמיליעס זענען געווען גרויסע. האט מען געבאקן קאטיקעס, באבקעס און לאטקעס. אלץ פון קארטאפל. האבן די שטעטישע יידן אונז טאקע גערופן ״די טב׳ קארטאפלעס.״

אפשר מיינט איר אבער אז די טב׳ער יידן זענען געווען שוואכע מענטשן? האט איר א גרויסן טעות, זיי האבן דווקא געשמט פאר די שטארקסטע יידן פון דער געגנט. ווען די גויים פון דער געגנט פלעגן זיך נישט גוט באנעמען, פלעגט מען זיי גלייך ״ווייזן דעם וועג פון טב׳. און זיי פלעגן מורא האבן צו קומען צוריק אין שטעטל אריין.

די טב׳ער יידן זענען כמעט אלע געווען חסידים. פיר רביים האבן אין טב׳ געהאט שולן אויף זייערע נעמען. ס׳איז געווען א ברעזנער שול, א טריסקער, א האליקער און א סטעפינער־שול. אחוץ דעם פלעגן יעדעס מאל קומען קיין טב׳ פארשידענע רביים: דער קאריצער, דער קאשיפקער, דער לוצקער, דער

מעקאריוּוער, דער קארלינער א חוץ אייניקלעך. אין דעם שבת, ווען א רבי איז געקומען, איז געווען גאר פריילעך אין שטעטל. מ׳האט פארבראכט א גאנצע וואך. יעדן אוונט איז מען געגאנגען צום רבין פארברענגען. די חסידים האבן געטרינקען שנאפס און דער רבי האט ״געזאגט״ תורה און סתם דערציילט ״מעשיות״. קיין רבי האט צו טב׳ נישט דערלייגט פלעגט תמיד ארויספירן פון שטעטל פון 50 ביז 100 רובל. ווען א רבי פלייגט דארפן אנקומען קיין טב׳, זענען די חסידים ארויס אונטערן שטעטל אים מקבל פנים זיין מיט גרויס כבוד. ביינאכט פלעגט מען אנצינדן שטורקאצן און מיט געזאנג אים אריינפירן אין שטעטל אריין.

מיט 50 יאר צוריק זענען אין טב׳ געווען א סך יינגע לייט וואס פלעגן זיצן און לערנען אין דער מיקיוּוער שול, ווו דער אלטער דיין זצ״ל פלעג לערנען. אז איך בין געווען אין דער היים, אין יאר 1934, האט מיך געפריידט צו זען יונגע בחורים וועלכע זענען געווען אין ישיבות און זענען צוריקגעקומען גרויסע לערנערס. אז איך האב מיט זיי גערעדט, האט יעדער געזאגט אויפן צווייטן, אז ער איז ״אן אפענער מוח״. טייערע קינדער! זעלטן אז א פאמיליע זאל נישט האבן געהאט א קינד אין דער ישיבה. אונטערן פוילישן רעזשים זענען די יידן פאראַרימט געוואָרן. די קינדער האבן נישט געהאט וואס צו טון אין דער היים, זענען זיי אוועק אין די ישיבות כדי צו לערנען. פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה האבן זיך א סך אויסגעלערנט א מלאכה, א סך זענען אויך אוועק קיין אמעריקע.

טראַכּינבראָד איז אין די לעצטע יאר׳ן געווען ציוניסטיש. צעניעריקע קינדער האבן שוין אנגעהערט צו די ציוניסטישע קלובן.

ז

איצט וויל איך באשרייבן א שטיקל געשיכטע פון מיט 123 יאר צוריק, וואס מיין זיידע שמואל־לייב האט מיר דערציילט:

זיינע עלטערן האבן געהאט 5 קינדער. די עלטערע זענען געווען 3 מיידלעך און די יינגערע – 2 יינגלעך. מיין זיידע איז געווען דאס יינגסטע קינד. ווען ער איז אלט געווען 7 יאר זענען די עלטערן געשטארבן. אים האט זיין פעטער יענקל גענומען צו זיך און זיין 9 יעריק ברודערל האבן די ״כאפערס״ געכאפט און מ׳האט אים אוועקגעשיקט אין ווייטן רוסלאנד. אין יענע יארן האט די רוסישע רעגירונג געכאפט א סך קליינע יידישע קינדער און זיי דערצויגן פאר סאלדאטן. אין דער ערשטער צייט האט מיין זיידע געארבעט אין שטוב, געהאלפן דער מומען ביי אלע שטובארבעטן. און אז ער איז עלטער געווארן, האט ער געארבעט אינעם פעטערס גארבארניע. געטון די שווערסטע ארבעטן.

איין מאל האט ער זיך דערוווסט אז די רוסישע כאפערס לויערן אויף אים און ווילן אים אויך אוועקנעמען ווי זיין ברודערל, איז ער אנטלאפן אין דעם שכנישן

דארף סטאוואק. דארט האט ער אויך געטראפן אנדערע 13 יינגלעך וואס זענען ווי ער אנטלאפן פאר די כאפערס. ער איז דאן אלט געווען 12 יאר. אין דעם דארף איז אויך געווען א גארבארניע, דעם באזיצער האט מען גערופן ר׳ מאיר בראנפן. אזוי ווי מיין זיידע האט שוין געקענט די מלאכה, האט ער זיך באלד געשטעלט ארבעטן און אנגעהויבן צו ביסלעך פארדינען. דארט האט זיך דער זיידע זייער גוט געהאט. עסן און טרינקען צו דער זעט, דער באלעבאס איז געווען א פארמעגלעכער ייד. אחוץ די גארבארניע האט ער אויך געהאט א גראלניע (ווו מען לייטערט שנאפס). די באלעבאסטע (רייזל האט זי געהייסן) איז אויך געווען א וווילע. זי האט די יינגלעך זייער אפגעהיט. בראנפן האט מען דארט געטרונקען ווי וואסער. אחוץ דעם וואס אין דער גארבארניע איז תמיד געשטאנען א טאפ מיט בראנפן. האט נאך יעדער בחור געהאט א שטרוי, מ׳פלעגט אריינגיין אין קאמער, זיך ארויפלייגן אויף א פאס און מיט דער שטרוי אזוי לאנג ציען דעם בראנפן, ביז מ׳פלעגט אנשלאפן ווערן אויפן פאס. פון די דאזיקע אמאליקע קליינע יינגלעך זענען אויסגעוואקסן געזונטע, גרויסע יונגען. איידער מיין זיידע האט פארלאזט דאס דארף, האט ער זיך דעוווסט, אז אין טב׳ וואלט ער זיך געקענט צושרייבן צו דער קאלאניע. און אזוי ארום פטור ווערן פון מיליטער־דינסט. ער איז געקומען קיין טב׳ אין ס׳איז אים גארנישט שווער אנגעקומען זיך צוצושרייבן צו דער געמיינדע, אזוי ארום איז ער געווארן א טב׳ער בירגער.

ער האט זיך באלד געשטעלט ארבעטן אין שמואלס גארבארניע און מחמת ער איז געווען א מעבאניקער, האט ער פארדינט 2 גילדן א וואך. אין דער זעלבער צייט האט ער זיך באקאנט מיט א מיידל.ביילע, זי איז געווען די טאכטער פון ר׳ עלי־לייב באראק, וואס איז געווען אן איידעם פון ר׳ מאיר בראנפן פון סטאוואק. ער האט מיט ביילע חתונה געהאט און באקומען נדן 100 גילדן. א ביסל אפגעשפארטע געלט האט ער אויך געהאט, האט ער געקויפט א שטוב נעבן מאטיע חיימ׳ס און געמאכט א גארבארניע. אבער לאנג האט ער אין דער שטוב נישט געקענט ארבעטן, ווייל די שכנים האבן אים דערקיטשעט. האט ער אלץ פארקויפט און געקויפט לאנד און וואלד נאך די שטעטלדיקע פעלדער. דאס לאנד האט געהערט צו און אלטן יידן (איך האב זיין נאמען פארגעסן) דער ייד האט געהאט א זון וואס מ׳האט אים צוגענומען אין מיליטער נאך איידער ער האט זיך באזעצט אין טב׳.

אויף דעם אפגעקויפטן באדן איז געשטאנען א שטוב. האט דער זיידע געבראכט פון דער אלטער שטוב די בעטן. די באבע האט אים געהאלפן ארויסגראבן די 6 ביטן פון דער קאמער, איבערקאטשען זיי דורכן וואלד און זיי איינגראבן אין דער נייער קאמער.

ווען איך בין געווען אין דער היים מיט 5 יאר צוריק, האב איך געזען אז די זעלבע 6 ביטן זענען נאך דא און מען ארבעט מיט זיי נאך אזוי גוט ווי צוריק מיט 32 יאר.

מיין זיידע פלעגט מיר תמיד זאגן אז ״פון א שלעכטן שכן דארף מען אנטלויפן. דערפאר וווין איך אין וואלד, ווו קיינער טשעפעט מיך נישט״. איין מאל – דערציילט מיר דער זיידע – קומט צו אים אריין אן אלטער מאן און זאגט, אז די ערד געהערט אים,אז דער טאטע זיינער האט נישט געהאט קיין רעכט עס צו פארקויפן אן זיין צושטימונג. דאס איז געווען דער זון פון יענעם אלטן, וואס האט דאס פעלד פארקויפט. ער האט אפגעדינט 25 יאר און איז צוריקגעקומען גרוי און אלט. בקיצור דער סאלדאט האט דעם זיידן איינגעגעבן אין געריכט. דער זיידע, האט געבראכט עדות: די גוים וואס האבן א סך יארן בעארבעט זיינע פעלדער, און ער האט געוווּנען. פון דעסטוועגן האט דער זיידע דעם אויסגעדינטן סאלדאט געגעבן עטלעכע רובל און יענער האט אונטערגעשריבן אז ער האט צום זיידן מער קיין פרעטענזיעס נישט.

ח

אזוי האט זיך מיין זיידע געלעבט אויף זיין נחלה, זיך אלץ מער ארויפגעארבעט, אויסגעבאוועט זיבן קינדער, 5 זין און צוויי טעכטער, זיי חתונה געמאכט און געהאלפן זיי זיך איינארדענען. אהוץ דער גארבארניע האט ער געהאט זיינע פעלדער, בהמות און עופות און ס׳איז געווען ווי מ׳זאגט, א יוסטע הויז.

די ארבעטער פון זיידנס גארבארניע פלעגן זיך צו דער ארבעט נישט מיטברענגען קיין עסן, נאר בלויז ברויט. געגעסן האט מען צוזאמען, מיטן זיידן. מ׳פלעגט אנשמירן דאס ברויט מיט פוטער, ארויפלייגן א גרויס שטיק פרישן קעז, דאן פלעגט מען אריינגיין אין קאמער און צוטרינקען מילך וויפל מ׳האט געוואלט. די באבע פלעגט זיך נוהג זיין אפצובאקן יעדן דאנערשטיק אויף דער נאכט אן אויוון געבעקס און דאס פרייטיק צעטיילן פאר ארעמע לייט. און זעלטן אז עס איז נישט געווען ביים טיש קיין אורח.

דעם זיידנס לעדער האט געהאט א שם. סוחרים פון די ווייטסטע געגנטן פלעגן קומען קויפן אונזער לעדער, פון וואקזאל פלעגן זיי מיט וועגענער מוזן פארן א גאנצע נאכט, זיך טאפטשען אין די טיפע בלאטעס, ביז זיי זענען פארטאג דערפארן צום זיידנס גארבארניע. ווען נישט דיין גוטע סחורה – פלעגן זיי זאגן צום זיידן אדער צו מיין טאטן, – וואלטן מיר אזוי ווייט נישט געפארן!

יא, די סוחרים זענען געווען צופרידן, סיי פון דער גוטער סחורה און סיי פון זיידנס באהאנדלונג. זיי האבן זיך דא געפילט ווי ביי זיך אינדערהיים. האבן געגעסן און געטרונקען דאס שענסטע און דאס בעסטע, די שטאט-יידן האבן זיך גאר מחיה געווען מיט דער גוטער סמעטענע, מיט דער פעטער מילך און מיט דער

מחיהדיקער וואלדלופט. געשלאפן זענען זיי זומער צוזאמען מיט אונדז קינדער, אין די היי־שאפנס, און ווינטער אין שטוב.

די ארבעט־איינטיילונג אין מיין זיידנס גארבארניע איז אזא געווען:

7 אזייגער אין דער פרי האט מען זיך געשטעלט ארבעטן. 12 אזייגער האט מען געגעסן. נאכן עסן האט מען זיך געדארפט לייגן שלאפן. געלעגן איז מען זומער אין היי און ווינטער אין שטוב. נאך א שעה שלאפן, איז מען אויפגעשטאנען און מ׳האט זיך געדארפט אביסל ״בארען״, (גימנאסטיק בלע״ז) יעדער מיט זיין פארטנער. אפילו דער זיידע פלעג זיך אויך דורכבארען מיט עמעצן.

דאס עסן איז זומער מיינסטנס באשטאנען פון גרינוואַרג: א גוטער רעטעך, אוגערקעס, ציבעלעס און אנדערע ירקות, באגאסן מיט פרישער סמעטענע, מ׳האט זיך געזעצט ארום גרויסן טיש, אלע, אייגענע און פרעמדע. דאן האט מען דערלאנגט א ״יושקע״ פון קארטאפלעס מיט יונגע פאסאליעס, מיט פוטער. 4 אזייגער האט מען געגעסן מיטאג.

כמעט דאס זעלבע, נאר אנשטאט די ״יושקע״ האט מען געגעסן קארטאפל מיט די העמדלעך מיט ״פודסמעטענע״, דאס איז סמעטענע אויסגעמישט מיט זויערמילך. ווינטער איז 4 א זייגער שוין נאכט. פלעגט מען פארן עסן, אפדאווענען מנחה און מעריב, און טאקע מיט א מנין און דערנאך זיך ערשט גענומען צום עסן. אפעטיט האט גאט צו דאנקען קיינמאל נישט געפעלט. מ׳האט געקייט מיט ביידע באקן, די פנימער זענען אזש רויט און פארשוויצט געווארן בעתן עסן. איז אמאל אריינגעקומען א בארדיטשעווער סוחר און דערזעענדיק ביים טיש דעם דערהיצטן און פארשוויצטן עולם, האט ער געפרעגט ״צי זענען זיי נישט חלילה קראנק אויף מאזלען״.

אזוי האט מען געלעבט אין דער קאלאניע, רואיק און צופרידן, און ווי דער זיידע מיט דער באבע, האבן אויך געלעבט דער טאטע מיט דער מאמע. די ארבעטער האבן זיך ביים זיידן געפילט ווי אין דער היים און קיינמאל דעם ארבעטס־פלאץ נישט געביטן. איינער איז נאך אלס יונגל אריין ארבעטן צום זיידן, און ערשט מיט 7 יאר צוריק אויפגעהערט. ער איז דאן אלט געווען 90 יאר.

ווען איך בין געווען אין דער היים (אין יאר 1934) האב איך אים געזען. ער איז נאך געווען קיין ע״ה א געזונטער ייד. זיין פאטער מענדל האט נאך ביי אונז געארבעט.

ט

מיין זיידע האט זיך נוהג געווען, אויפצושטיין יעדן פארטאג, אפצורעכטן חצות און זאגן תהילים. שבת פלעגט ער לאזן ברענען דעם לאמפ א גאנצע נאכט, כדי ער זאל קאנען אויפשטיין אזייגער־צוויי פארטאג און "זאגן". אויך מיך פלעגט ער וועקן פון שלאף און זאגן: "צייט אויפצושטיין, דודל, נעמען א יידיש ווארט אין מויל אריין". פלעג איך אויפשטיין, אפזאגן גאנץ תהילים, דאן מעביר געווען די סדרה און אפגעדאוונט פון פארנט. אזוי האב איך מיך אויפגעפירט אויך נאך דער חתונה און אזוי בין איך מיך נוהג אויך דא, אין אמעריקע.

אז איך האב אנגעהויבן לייגן תפילין האט ער מיר אנגעזאגט, אז איך זאל יעדן פרימארגן זאגן תהילים. און די דאזיקע צוואה האלט איך ביזן היינטיקן טאג.

– אז דו ווילסט האבן א היים – פלעגט ער מיך תמיד לערנען – זאלסטו אויפנעמען מענטשן, זיי געבן עסן און טרינקען און א בעט אויף צו נעכטיקן, דערפאר אז דו וועסט קומען צו זיי, וועסטו אין דער פרעמד אויך האבן א היים.

אז דו גייסט אין גאס – פלעגט ער מיר זאגן – און זעסט א מענטש קומט דיר אנטקעגן, זאלסטו דיך פעדערן אים דעם "גוטמארגן" אדער "גוט אוונט" צו זאגן, ניט ווארטן אז יענער זאל דאס קודם טון.

ער איז אויך געווען א גרויסער מומחה אין זיין פאך און א זעלטענער סוחר. ער פלעג מיך אפט מיטנעמען אין דער גרויסער שטאט, וווּ ער האט געקויפט פעל, און איך האב מיר נישט איינמאל צוגעקוקט, ווי ער שאצט אפ סחורהביים ערשטן בליק און ווי ער רעכנט אויס אויפן קאפ די גרעסטע חשבונות.

איר וועט זיך זיכער חידושן וואס איך רעד אזויפיל פון זיידן און דערמאן גארנישט מיין טאטן, געזונט זאל ער מיר זיין, וועל איך אייך דאס פארענטפערן:

מיין פאטער איז גאנצע 7 יאר אין דער היים נישט געווען. ער איז געווען פון די ערשטע קינדער אין טב וואס האבן זיך שוין געדארפט שטעלן צום פריזיוו, און קיין גרויס חשק צו זיין א סאלדאט האט ער, פארשטייט זיך, נישט געהאט. ס'איז געווען א קאמפאניע וואס פאר 500 רובל האבן זיי געמאכט א פאס. האט מען די חברה געמסרט. און צווישן די יינגעלייט וואס האבן געהאט אזוינע פעסער, איז אויך מיין טאטע געווען. ער האט זיך באהאלטן, קודם אין טב' גופא, און אז מ'האט אים געמסרט, האט ער געמוזט אנטלויפן קיין ליטע. מיין מוטער איז אליין געבליבן מיט פיר קליינע קינדער, דריי יינגלעך און א מיידל. איך בין געווען דאס עלטסטע קינד.

אין ליטע האט דער טאטע באקומען ארבעט אין א גארבארניע און איז באלד געווארן דער גאנצער פארטרויטער פון געשעפט. דער בעל־הבית האט אים ליב באקומען און זיך אויף אים פארלאזן מיט אלץ. ער פלעגט פארן אויף יארידן, אליין קויפן און פארקויפן.

א היים, צו אונדז, פלעגט ער נאר קומען איינמאל אין יאר, אויף סוכות. דער זיידע האט שוין דעמאלט געמוזט ארויספארן צום קיווריצער וואקזאל, ביינאכט, און מיטנעמען פרויען־קליידער, וועלכע דער טאטע האט אנגעטון און איז אזוי, פארקליידט אלס פרוי, אנגעקומען אהיים. מוצא יום טוב האט ער זיך ווידער איבערגעטון אין פרויען־קליידער און אוועק צום וואקזאל. אזוי יעדעס יאר. די מאמע, א יונגע פרוי מיט 4 קליינע קינדער האט נישט אויפגעהערט צו וויינען אויף איר ביטערן גורל. און גאט האט איר געוויין דערהערט: נאך 7 יאר איז געקומען אן אמנעסטיע און מיין פאטער איז ענדלעך אהיים געקומען.

דעם זיידנס גארבארניע – האט דעמאלט שוואך געארבעט, דעם זיידן איז נישט גוט געגאנגען. אז דער טאטע איז צוריק געקומען, האט ער זיך א נעם־געטון צו דער גארבארניע, זי פארגרעסערט און אויסגעבויט, אריינגעבראכט נייע פארבעסערטע מכשירים, ער האט איבערגענומען דאס גאנצע געשעפט און עס ווידער אויפגעלעבט. דער זיידע האט אים אלץ איבערגעלאזט און אליין זיך ווייניק געמישט. ער פלעגט יעדן טאג, אין דער פרי און פארנאכט, זיך לאזן פירן מיטן פערד און וועגעלע אין שול אריין (ווייל מיר האבן דאך געוווינט ווייט פון שטעטל) און געלעבט זיך רואיק.

איינמאל זאג איך אים, אז איך וויל פארן קיין אמעריקע, הייבט ער וויינען און זאגט: – איך ווייס דאך, מיין קינד, אז דו קלויבסט זיך אהין צו פארן. און שפעטער וועסטו דאך די איבריקע אויך ארויסנעמען, ווער־זשע וועט מיך באוויינען און נאך מיר קדיש זאגן אז איך וועל שטארבן? האב איך אים צוגעזאגט אז איך וועל נישט פארן, איך האב געזען ווי א״נייע״ נשמה איז אין אים אריין.

איינמאל איז אנגעקומען א בריוו פון אן אומבאקאנטן, אז ער זוכט א ברודער מיט דעם זיידנס נאמען. האט זיך דער זיידע פארשטייט זיך, אפגערופן. מיט א שטיקל צייט שפעטער איז געקומען דער ״אומבאקאנטער״, וועלכער איז טאקע געווען דעם זיידנס לייבלעכער ברודער. שוין אן עלטערער מאן, ענדלעך צום זיידן, ווי צוויי טראפן וואסער. ער האט געזאגט, אז ער איז א גענעראל און איז א געשמאדטער. נאר ער וועט זיך באמיען צו אנטלויפן פון רוסלאנד און ווידער ווערן א ייד. א שטיקל צייט איז ער ביי אונז געווען, דאן איז ער אוועקגעפארן און מער האט מען שוין פון אים נישט געהערט. דאס איז געווען דעם זיידנס ברודער וואס מען האט אים פערכאפט אלס קינד אין מיליטער אריין.

יעדן פרייטיק צו נאכטס, נאכן עסן, פלעגן זיך אלע קינדער און אייניקלעך צונויפקומען צום זיידן. דעמאלט האט ער גאר אויפגעלעבט, ער פלעגט זינגען און די אייניקלעך האבן געטאנצט. ער פלעגט זיי דערציילן פארשידענע מעשיות, און ווונדער פון גוטע־יידן, אין וועלכע ער האט געגלויבט. ער אליין איז געפארן צום סיכזשער רבין זצ״ל.

איינמאל – האט ער דערציילט – איז ער געזעסן ביים רבינס טיש. ס׳איז געווען שבועות. פלוצלינג איז דורכן אפענעם פענצטער אריינגעפלויגן א פויגעלע און זיך זינגענדיק אוועקגעשטעלט אויפן רבינס טעלער געטרעלערט און ווידער אוועקגעפלויגן.

– ווייסט איר ווער דאס פויגעלע איז געווען ? – האט דער רבי געזאגט – דאס איז געווען דוד המלך!...

ער האט דערפאר געהייסן אפדרוקן עטלעכע הונדערט תהלימ׳לעך, נאר קיין ״בית״ האט ער נישט געהייסן דרוקן. די בית׳ן וועט ער אליין, דער רבי, ארייננשרייבן. די געדרוקטע תהלימ׳לעך האט דער רבי דאן פארקויפט די חסידים צו רובל א שטיק. אזא תהלימל׳ האב איך נאך היינט אין אמעריקע.

אז דער רבי איז נפטר געווארן זענען זיינע חסידים געפארן צום סטעפינער רבין. און אויך מיין זיידע און דער טאטע זענען צו אים געפארן. און מיר אלע זענען ביזן היינטיקן טאג סטעפינער חסידים.

דער זיידע האט תמיד דערציילט מעשיות און מופתים פונם רבין און פון אנדערע גוטע–יידן.

אין די ערשטע יארן – האט דער זיידע דערציילט – איז טב׳ געווען פארפלייצט מיט שלאנגען. זיי פלעגן קומען אין די שטובער, די קינדער האבן זיך מיט זיי געשפילט, זיי האבן געגעסן צוזאמען מיט די קינדער. זיי האבן טאקע קיינעם חלילה נישט געביסן, האבן קיין שלעכטס נישט געטון, אבער ס׳איז פארט נישט געווען פון זיי אויסצוהאלטן. איז אמאל געקומען קיין טב׳ א רבי (איך געדענק נישט זיין נאמען) האבן זיך די טב׳ער יידן באקלאגט אויף די שלאנגען, האט דער רבי געזאגט:

– איך וועל זיי פארטרייבן!

ער איז ארויס אין פעלד, אנגעריסן א בינטל גראז און געשאקלט מיט דעם איבערן פעלד, זאגנדיק דערביי עפעס א שפרוך.

פון דעמאלט אן זענען טאקע אין טב׳ מער קיין שלאנגען נישט געווען.

מיט 40 יאר צוריק האט זיך אין טב׳ באוויזן א פייערל. יעדן אוונט האט מען עס געזען שוועבן לעבן וואלד. אמאל איז דאס פייערל געווען גרויס, אמאל – קלענער. אמאל האט מען עס געזען נידעריק, ביי דער ערד און אמאל – אין דער

הויך. אזוי פלעגט עס צוגעקומען גאנץ נאנט צו די הייזער. נאר אז מ׳פלעגט צוגיין צו דעם, איז עס פארשווונדן. מיר זענען שוין דערצו צוגעוווינט געווארן און האבן שוין קיין מורא נישט געהאט.

ביי הערשל שייעס חתונה, וועלכע איז פארגעקומעןביים זיידן פאסין אין שטוב, האט דאס פייערל דערנענטערט ביז צום שטוב. אלע מחותנים און כליזמר זענען ארויס, און דאס פייערל אנגעקוקט, עס איז געווען זייער קלאר, האבער ווען מיר האבן זיך צו דעם דערנענטערט איז דאס פארשווינדן.

איינמאל איז צו אונז געקומען א סוחר פון קליוואן, קויפן לעדער. ער האט אנגעלאדן א פולן וואגן און איז ארויסגעפארן. אז דער וואגן איז געקומען צום לוצקער וועג, איז דאס פייערל דערשינען און זיך אוועקגעשטעלט אין מיטן וועג. די פערד האבן זיך דערשראקן און נישט געוואלט ווייטער גיין. דער סוחר האט זיך געמוזט אומקערן קיין טב׳ און ערשט אז ס׳איז ליכטיק געווארן, האט ער זיך געלאזט אין וועג אריין.

איינמאל, שבועות ביינאכט, האבן דריי יינגעלייט פון די שעלישטיר (כאסקל יאסיס, בענצי כאסקל-לייבס און עלי געציס) אוועקגעפירט זייערע פערד אין קארלענקיס קאשארן. האט זיך פלוצליך באוויזן דאס פייערל און זיך צו זיי דערנענטערט. די פערד זענען אין ווילדן שרעק אנטלאפן און די יינגעלייט האבן זיך ארויפגעכאפט אויף א פלויט. אבער דאס פייערל איז זיי נאך געגיין. האבן זיי אנגעהויבן צו שרייען מיט ווילדע קולות, ביז ס׳איז געקומען יאסיק מיכאלטשיק מיט דער ביקס און אויסגעשאסן. ערשט דעמאלט איז עס פארשווונדן.

גייענדיק אהיים פון חדר, באנאכט, האב איך דאס פייערל נישט איינמאל געזען. איך האב מיך שוין מיט אים געהאט צוגעוווינט. ביז צו דער ערשטער וועלט-מלחמה איז עס געווען. דאן איז עס שפורלאז פארשווונדן. און ביזן היינטיקן טאג ווייסט קיינער נישט וואס דאס איז אזוינס געווען.

י״א

די קינדער וואס זענען אויסגעוואקסן אין טב׳ זענען געווען געזונטע און שטארקע. א טב׳ער בחור האט געקענט אוועקלייגן צען גויים.

אין דער צייט פון פריזיוו פלעגן קומען זיך אויסבאהאלטן אין טב׳ יינגעלייט פון די שכנישע שטעטלעך. איינמאל האט מען זיי ״געמסרט״ און אפילו אנגעגעבן די שטוב ווו זיי האלטן זיך־אויף. זענען אנגעקומען סאלדאטן און די שטוב ארומגערינגלט. זענען באלד ארויס טב׳ער בחורים און זיך אקעגנגעשטעלט די סאלדאטן. ס׳איז געקומען צו א געשלעג, די טב׳ער יינגען האבן ארויסגעריסן פון די סאלדאטן די ביקסן און זיי צעבראכן אויף זייערע פלייצעס. זיי זענען קוים אנטלאפן מיטן לעבן. דער אפיציר האט דאן צונויפגענומען די גויים פון די

ארומיקע דערפער, זיי האבן ארומגערינגלט דאס שטעטל, די שלעגערס געכאפט, זיי אוועקגעפירט קיין לוצק און איינגעזעצט אין תפיסה. מ'וואלט זיי זיכער פארשיקט קיין סיביר. דאס שטעטל האט אבער נישט גערוט. מ'האט אוועקגעשיקט א דעלעגאציע קיין פעטערבורג און מ'האט די שלעגערס באפרייט.

קאצאפעס וואס האבן געארבעט אין שכנותדיקן טארטאק, האבן זיך איינמאל אין טב' אנגעשיכורט און זיך גענומען צו די יידן, זיך "צעפירן די הענט". זענען ארויס עטלעכע ייִנגען און זיי אזוי צעשלאגן, אז זיי זענען ליגן געבליבן אויף דער ערד צעביילטע און צעקיילטע. זיי האבן שוין פארזאגט קינדס-קינדער נישט אנצוהייבן מיט טב'ער יידן.

ווען איך בין געווען אין טב' אין יאר 1934, האט מען מיר דערציילט אזא מעשה: עטלעכע באנדיטן, וואס זענען נאכן רוסישן בירגער־קריג פארבליבן אין פוילן, זענען געווארן שומרים פון ראדזיווילס וואלד זיי פלעגן מיט זייערע פערד צוקומען ביז צו דער גרענעץ פון טב' און ווען זיי האבן געטראפן, האבן זיי געשלאגן, אפילו פרויען און קינדער נישט געשוינט. האבן זיך איינמאל אין א שבת צונויפגענומען עטלעכע טב'ער ייִנגעלייט און זיך באהאלטן אונטער די קשאקעס פארן וואלד. איינעם האט מען אריינגעשיקט אין וואלד אריין. ווי די שומרים האבן אים נאר דערזען, זענען זיי אים באפאלן. דאן זענען ארויס פון צווישן די בוימער די ייִנגען און מ'האט די שומרים אזוי צעשלאגן אז זיי זענען קוים אנטלאפן מיטן לעבן. דער פריץ האט קעגן די יונגעלייט פארפירט א פראצעס. די יידן האבן אבער געווונען און דער פריץ איז געצוווּנגען געווארן אפצוזאגן די באנדע פון דער ארבעט.

יא, די אייניקלעך האבן געירשנט די גבורה און דעם שטאלץ פון זייערע עלטער־זיידעס פון הונדערט יאר צוריק.

מיינע ליבע לאנדסלייט! איך ווייס אז ווען איר וועט לייענען די באשרייבונגען וועגן אונזער געבוירן־שטעטל וועט איר הנאה האבן און, פונקט ווי איך, זיין שטאלץ אויף אונזערע זיידעס. זיי האבן פארלאזט אין די שטעט פארמעגלעכע הייזער, א באקוועם און לייכט לעבן און זענען אוועק אין א ווילדעניש. זיי האבן גאנץ אנדערש געקוקט אויף דער שטאט, זיי האבן געפילט אז די שטאטישע פרנסות זענען געבויט אויף לופט און ווינט, און האבן זיך פארגענומען צו בויען פאר זייערע קינדער און קינדס־קינדער א זיכערע צוקונפט. א פריי און געזונט לעבן אין שויס פון דער נאטור. און דאס איז זיי געלונגען. זיי האבן דערצויגן זיבן דורות, געזונטע מענטשן און גוטע יידן.

אין די לעצטע יארן זענען א סך קינדער אנטלאפן קיין ווילנע און פון דארטן – קיין ארץ ישראל. זיי דארפן זיך נישט ערשט אנהויבן לערנען לאנדווירטשאפט. זיי קומען פארטיקע פויערים, קענען לערנען און קענען אויך די העבראישע

שפראך. אין די בריוו וואס מ׳באקומט פון זיי שרייבן זיי, אז זיי זענען גליקלעך און זענען גרייט זיך מקריב צו זיין פאר ארץ ישראל. זיי האבן געירשנט פון זייערע זיידעס דאס עקשנות, גובר צו זיין אלע שוועריקייטן און דערגרייכן דעם ציל.

י״ב

איצט וויל איך איבערגעבן וואס איך מיט מיין פרוי האבן אין אונזער שטעטל געזען ווען מיר האבן עס באזוכט אין יאר 1934.

9 אזייגער אין אוונט זענען מיר ארויסגעפארן פון ווארשע און זענען אנגעקומען צום קוויריצער וואקזאל ארום 6 אזייגער אין דער פרי. דער פרימארגן איז געווען א שיינער, א לויטערער. ס׳איז געווען אין חודש אוגוסט. ווען די באן האט זיך אפגעשטעלט און מיר זענען אן יסגעשטיגן, האבן מיר פאר זיך געזען דריי יונגע־לייט וואס האבן אויף אונז געווארט. איינער איז געווען שמוליק־דוד דעם מוליערס זון. דער צווייטער, יאסקע שמואלס, און דער דריטער – א קאלקער. דאס זענען געווען בעלי עגלות וואס האבן אויף אונז געווארט מיט זייערע פערד און וועגעלעך. שוין צוויי מעת־לעת – האבן זיי געזאגט – ווארטן זיי אויף אונז.

אז מיר האבן זיי דערזען, זענען אונז טרערן פון די אויגן גערינען. זיי זענען געווען אפגעריסן און אפגעשליסן, אפילו די לאטעס זענען שוין געווען צעריסן און ס׳האבן פון זיי ארויסגעקוקט די נאקעטע לייבער.

שמואליק וואס איז שוין אמאל געווען אין אמעריקע, האט מיר דערציילט אויף ענגליש, אז מיין ברודער שלום האט אים געשיקט צום וואקזאל אונז צו ברענגען. און איצט זענען דיביידע געקומען און ווילן אויך האבן דעם כבוד אונז צו פירן. האב איך אים געענטפערט, אז ער זאל טון ווי ער פארשטייט. האט שמואליק געמאכט אזא פשרה: אלע דריי וועגעלעך האבן געהאט צו צוויי פערד. האט ער אויסגעשפאנט פון זיין וועגעלע א פערד און אים איינגעשפאנט אין צווייטן וואגן, און יענעמס פערד איינגעשפאנט אין זיין וואגן, אונז האט ער געפירט אויף זיין וואגן. דעם קאלקער האט ער געהייסן פארן אהיים ווייל אים קומט גארניט.

פארנדיק שוין אויף מיין פאטערס פעלד, האבן מיר באגעגנט קינדער, וואס זענען געקומען פון וואלד מיט יאגדעס. – אט גייען אייערע שוועסטערס קינדער – האט שמואליק געזאגט, ווייזנדיק אויף די קינדער. דער וואגן האט זיך אפגעשטעלט און מיר האבן די קינדער ארויפגענומען און זיי אויסגעקושט יעדעס אבר. אז מיר האבן זיך דערנענטערט צו מיין פאטערס הויז, זענען די קינדער אראפגעשפרונגען פון וואגן און זענען געלאפן פארויס, אנזאגן מיין פאטער די בשורה. ער איז אונז אנטקעגן געלאפן, אונז געפאלן אויפן האלז. מיר

האבן קיין ווארט נישט געקענט ארויסברענגען, די טרערן האן יעדעס ווארט דערשטיקט.

ענדלעך האט אונז דער טאטע אריינגעפירט אין מיין ברודערס הויז. און איך האב מיך ערשט דערוווסט, אז דעם טאטנס הויז מיט דער גארבארניע זענען מיט א חודש צוריק, אפגעברענט געווארן.

אין יענעם, פרייטיק צונאכטס זענען אלע אוועק צום בן־זכר פון מיין ברודערס זון. האט מען ארויסגעגנבעט דאס גאנצע לעדער פון בוידעם. דערנאך – אונטערגעצונדן די שטוב מיט דער גארבארניע. מיין ברודערס צוויי שטאלן זענען אויך פארברענט געווארן. ביז דאס שטעטל איז זיך צונויפגעלאפן איז שוין אלץ אוועק מיטן פייער. דאס איז געווען די ערשטע שריפה זינט דער זיידע האט די גארבארניע געגרינדעט.

שמואליק דעם בעל־עגלה האב איך געפרעגט וואס אים קומט פארן פארן, זאגט ער מיר, אז ער פארלאזט זיך אויף מיר און דערביי גיט ער מיר אנצוהערן, אז ער האט אויך א שותף צום געשעפט. איך האב אים געגעבן 5 דאלער. און אויך דעם אנדערן האב איך באפרידיקט. זיי האבן מיט דעם געלד געקענט לעבן א גאנצע וואך.

י"ג

און איצט האט זיך אנגעהויבן די אמתע שמחה. אלע פריינט און באקאנטע, און סתם מענטשן פון שטעטל האבן אנגעהויבן צו שטראמען מיך צו באגריסן און אפצונעמען גרוסן פון זייערע פריינט און קרובים. אין שטוב איז ניט געווען קיין פלאץ, האט מען אויסגעשטעלט בענק אין דרויסן. טאג טעגלעך זענען געקומען נייע מענטשן, ס'האט זיך ביי אונז געטומלט און גערוישט ווי אין א בינשטאק. מ'האט דעם טאטן "מקנא געווען וואס ער האט אזעלכע חשובע געסט, וואס זענען געקומען מעבר לים זיך מיט אים צו זען.

איך האב מיגעבראכט פאר כמעט אלע לאנדסלייט געלט פון זייערע פריינט און קרובים פון אמעריקע. איך האב יעדן געצאלט אין דאלארן און נישט אין זלאטעס, כדי מ'זאל מיך נישט חושד זיין, אז איך האב עפעס א פראפיט דערביי. אסך פון די מענטשן האבן געוווינט אין אנדערע שטעט און שטעטלעך, – האב איך געמוזט אהין פארן. אויף אזוינע רייזעס האב איך מיטגענומען מיין ברודער שלום. דאס ערשטע זענען מיר געפארן קיין האליק. דארט האב איך אלע בעקאנט געמאכט ווו איך שטיי־איין, און זיי באשטעלט צו מיר. באלד איז מיין סטאנציע איבערגעפולט געווארן מיט מענטשן. ס'האבן זיך אויך געיאוועט פארשידענע אינסטיטוציעס און פאריינען, וואס האבן געבעטן שפענדונגען. אזוינע זאכן האב איך שוין איבערגעגעבן מיין ברודער, ער זאל יעדן געבן וויפל ער פארשטייט. אין

האליק האב איך מיך געזען מיטן האליקער רבין און אים איבערגעלאזט א שיינעם ״פדיון״.

פון האליק זענען מיר געפארן קיין ראוונע. דארט האב איך געדארפט איינעם איבערגעבן פון זיין שוועסטער 40 דאלער. ער האט געוווינט אין א קעלער. ווען איך בין אריין אין שטוב, האט מיר אקעגנגעשלאגן א דומפער ריח. ער האט מיר דערציילט אז ער איז קראנק פון דער דומפער, נאסער וואוינונג, אבער ער קאן זיך נישט פארגינען א בעסערע דירה. אויך דא איז ער שולדיק פאר 6 חדשים דירה־געלט און מ׳וויל אים ארויסווארפן, ער איז שוין שולדיק 90 זלאטעס.

איך האב אים געזאגט, אז זיין שוועסטער פון אמעריקע האט אים געלט געשיקט און אים אפגעציילט 10 דאלער. זיין פנים האט אנגעהויבן צו בייטן די פארב. אז איך האב אים איבערגעגעבן דעם צווייטן 10 דאלער־באנקנאט, איז ער אויפגעשפרונגען פונעם בענקל.ביים דריטן 10 דאלער־באנקנאט, האט ער מיך אנגעקוקט מיט אויפגעריסענע אויגן, און ביים פערדן צענערל האט ער אנגעהויבן טאנצן איבער דער שטוב. אזא סצענע האב איך נאך קיינמאל נישט געזען אין מיין לעבן.

פון ראוונע זענען מיר געפארן קיין לוצק, און דארט – דאסזעלבע ווי אין האליק. און אויך די זעלבע בקשות פון פאריינען און אנשטאלטן. אין לוצק האב איך מיך געטראפן מיט מיין פרוי. זי האט באזוכט א פלימעניצע. פון דאנען בין איך מיט מיין פרוי געפארן קיין ווישינקע אויף קבר אבות, געפארן זענען מיר מיט א שיפל אויפן סטיר. ס׳איז געווארן נאכט. אויפן שיפל זענען אויך געפארן אסך יידן. זיי האבן תיכף דערשנאפט אז מיר זענען אמעריקאנער און באלד האבן זיי אונז ארומגערינגלט און באווארפן מיט פארשידענע פראגן וועגן דעם לעבן אין אמעריקע. אלע האבן אונז מקנא געווען און יעדעס מאל האט זיך ארויסגעריסן א זיפץ פון אנאנדערער ברוסט.

די יידן האבן אונז געווארנט, אז אנקומענדיק שפעט ביינאכט קיין ווישינקע, זאלן מיר זיך נישט ארויזסכאפן, אז מיר זענען אמעריקאנער, מיר זאלן קיין ענגליש נישט רעדן, ווייל ס׳איז זייער געפערלעך. דער באלעבאס פון שיף איז אויך געווען א ייד. האבן זיי אים אנגעזאגט, אז דער גוי וואס ווארט אויפן אנקומען פון שיפל, זאל אונז צופירן צום שוחט און זאגן, אז טראכינבראדער זענען געקומען. די יידן זענען אויסגעשטיגן אין ראזשישט און אונז איבערגעלאזט אין טויט־שרעק. מיר זענען אנגעקומען צום ברעג פון ווישינקע 12 אזייגער ביינאכט.

דער גוי וואס האט ביים ברעג געווארט, האט אונז צוגעפירט צום שוחט, (דער יונגער שוחט איז געווען אשר, נחום אלטערס א זון), געקלאפט אין פענצטער און געזאגט אז טב׳עצס ווילן איבערנעכטיקן. דער שוחט האט געעפנט. זיין בעט האט ער אפגעטרעטן מיין פרוי און מיך האט ער געלייגט אויף א באנק. איך קען אייך

זאגן, אז איך האב א גאנצע נאכט נישט צוגעמאכט אן אויג און שוין געדאנקט גאט אז ס'האט אנגעהויבן צו טאגן אזא מורא האבן די פאראכאד־יידן אונז אנגעוואָרפן.

מיר זענען ארויס אין גאס און זיך געלאזט גיין צו מיין שווערס הויז. פון דעם גאנצן שטעטל זענען בלויז געבליבן עטלעכע האלב חרובע הייזלעך. מיר זענען צוגעקומען צו דעם פלאץ, ווו דעם שווערס הויז און גארבארניע זענען געשטאנען און געפונען א ליידיקן פלאץ. בלויז איין איינציקער בארנבוים איז געבליבן. די שטוב, די גארבארניע און די שטאלן זענען בעת דער מלחמה פארברענט געווארן. די ווערבעס וואס זענען געשטאנען ביי דעם סטיר האט דער טייך אוועקגעריסן. די אלטע גרויסע שול, דאס בית־המדרש, דאס שוויץ־באד – אלץ איז חרוב ונחרב געווארן.

י"ד

פאר דער מלחמה איז ווישינקע געווען א בליענדיק שטעטל. יידן האבן געהאט פרנסה, זענען געווען שיינע בעלי־בתים און גרויסע לערנער. מיין שווער ישראל־בער איז געווען אין שטעטל אן אנגעזעענער באלעבאס, א גרויסער לערנער און א ייד א חכם, האט מען געדארפט פארענטפערן א הארבע קשיא אדער זיך אן עצה האלטן וועגן א וויכטיקן ענין, איז מען געקומען צום שווער. גויים פלעגן צו אים קומען זיך בעראטן אין פעלד־זאכן, און אפילו צו א קראנקן האט מען דעם שווער גערופן. ער פלעגט דעם קראנקן באטראכטן און זאגן וואס מ'זאל טון און צי מ'דארף רופן א דאקטער.

ער האט מיר אמאל דערציילט, אז ווישינקע איז גאר א אלטע שטאט. נאך אלס יונגער־מאן האט ער געטראפן אויפן אלטן בית־עולם מצבות וואס זענען שוין אלט געווען איבער דריי הונדערט יאר. צוריק מיט יארן איז ראזשישטש געווען א קליין שטעטל און ווישינקע איז געווען א כרך. די טויטע פלעגט מען פירן פון ראזשישטש קיין ווישינקע – א מהלך פון צען מייל. און היינט האב איך אין ווישינקע געטראפן קוים א מנין יידן. דערקעגן ראזישטש איז געווארן א שטאט.

מיר זענען געשטאנען אויף דעם ליידיקן פוסטן פלאץ ווו מיין שווערס הויז איז אמאל געשטאנען און באוויינט דעם חורבן פון יידישע הייזער, פון יידישע קהילות.

מיין פרוי האט מיר דערציילט:

מיט עטלעכע און פערציק יאר צוריק האט די ערשטע שיף אנגעהויבן צו גיין אויפן סטיר. אין ווישינקע האט זיך דאס שיפל אפגעשטעלט פאר זייער הויז. דער קאפיטאן האט מיט א גראבן שטריק צוגעבונדן די שיף צו א ווערבע־בוים. ער איז אריין אין זייער שטוב און געזאגט אז דא, פאר אונזער הויז וועט מען מאכן די

סטאנציע. און היינט – זאגט מיין פרוי – זענען מיר ארויס פון שיף ווי גנבים, ביינאכט אין דער פינצטער און האבן מורא געהאט ארויסצורעדן א ווארט פארן גוי.

דער דאזיקער פלאץ איז אמאל געווען דער צענטער פון שטעטל. היינט איז פון אלעמען געבליבן בלויז דער בארנבוים! פון אלץ איז געווארן אש און פארעך! דאס באלעבאטיש הויז ווו שטענדיק פלעגן מענטשן באקומען עצות פון טאטן און הילף פון דער מאמען, איז מער נישטא.

פון דאנען זענען מיר אוועק צום הייליקן־ארט, מיר האבן מיט זיך מיטגענומען אן אלטע פרוי. אויפן בית־עלמין איז קיין פארקן נישטא, און קיין מצבות זעט מען נישט. און ווו דער שווער ליגט ווייסט קיינער נישט. קיין זקנים, וואס זאלן דאס געדענקען, זענען נישטא און די יונגע ווייסן נישט. זענען מיר געשטאנען און באוויינט אויך דעם חורבן פון יידישע קברים.

פרעג איך: ווו זענען די אלטע מצבות, וואס מיין שווער האט תמיד אזוי אפגעהיט? – דערציילט מיר די אלטע ״זאגערין״, אז זינט מיין שווער איז געשטארבן איז קיינער נישט געבליבן וואס זאל זיי אפהיטן.

זענען מיר אוועק פונעם הייליקן־ארט מיט א שווער געמיט. מיר האבן זיך אפגעזעגנט מיט די עטלעכע מענטשן פון שטעטל און זענען אוועקגעפארן קיין ראזשישטש.

קיין ראזשישטש זענען מיר אנגעקומען מיטאג צייט, און זענען פארפארן צו מיין פרויס א שוועסטער פון איין מאמען. זי האט זיך מיט אונזשטארק געפריידט. איך האב מיין פרוי געלאזט ביי דער שוועסטער און אליין בין איך אוועק אויפזוכן אן אלטן פעטער וואס זיין זון פון קאלומבוס האט מיטגעשיקט געלט פאר אים. איך האב מיך צו אים דערפרעגט, און אריינקומענדיק אין שטוב האב איך געטראפן א שיין אלט יידל, אבער נעבעך בלינד אויףביידע אויגן. ער האט מיר געגעבן שלום און הערנדיק אז איך ברענג אים געלט און גרוסן פון זיין זון, האט ער מיין האנט נישט ארויסגעלאזט און געזאגט: ״איך וועל האלטן אייער האנט, וועט זיך מיר דאכטן אז איך רעד מיט מיין קינד״. אן פון בלינדע אויגן האבן די טרערן נישט אויפגעהערט צו רינען.

אין ראזשישטש האב איך מיך פארזאמט 2 טעג. מיין פרוי איז געבליבן איבער ראש השנה ביי איר שוועסטער און איך בין אוועקגעפארן קיין טב׳, כדי דעם הייליקן יום־טוב צו פארברענגען מיט מיין פאטער.

ערב יום־טוב זענען אלע קינדער מיטן טאטן געגאנגען אויפן הייליקן ארט. איך בין צוגעפאלן צו דער מאמעס קבר און אויסגעגאסן מיין פארביטערט הארץ, איך האב געוויינט אויפן גאנצן יידישן לעבן, וואס איז חרוב געווארן, איך האב געוויינט, וואס די מאמע האט נישט דערלעבט צו זען זיך מיט איר וויטן זון און שעפן נחת. דאן זענען מיר געגאנגען צו די קברים פון מיינע זיידעס און פעטערס.

נאכער זענען מיר אוועק צום אלטן בית-עלמין ווו מיינע עלטער-זיידעס און באבעס ליגן. דאס אלטע הייליקע ארט איז פארוואקסן מיט א געדיכטן וואלד פון דעמבעס און סאסנע-ביימער. מ׳דערקענט שוין דא איבערהויפט נישט קיין קברים, זיי האבן זיך אויסגעגלייכט מיט דער ערד.

שטייענדיק ביי דעם קבר פון אונזער זיידן, האבן מיר זיך געטראפן מיר זעליג ישראל-משה׳ס. א קאלאניסט פון דער שכונתדיקער יידישער לאנדווירטשאפט קאלאניע, לאז׳ישץ.

ראש השנה אין דער פרי זענען מיר אלע צוזאמען געגאנגען אין שול אריין, ווינענדיק ווייט פון שטעטל, פלעגן מיר תמיד גיין אין שול אריין צוזאמען: דער זיידע ע״ה, דער טאטע מיט זייערע קינדער, דעם טאטנס ברודער מיט זייערע קינדער, – אזוי אויך איצט. אז די שטאט-יידן האבן אונז דערזען אנקומען, האט יעדער געזאגט: ״אט גייען שוין די שמואל-לייביס, שוין צייט צו גיין אין שול אריין״.

אזוי פלעגט מען אונז רופן – ״די שמואל לייביס״, אויפן זיידנס נאמען.

מ׳האט זיך באלד געשטעלט דאווענען. און איך האב געטראכט, אז ענדלעך וועל איך נאך אזויפיל יארן, ווידער פילן אינעם דאווענען דעם טעם פון מיינע יינגלשע יארן.

אלע יארן אין אמעריקע האב איך געבענקט נאך דער טב׳ער שול, נאך די טב׳ער ראש השנה׳ס און יום כיפר׳ס ווען יידן מיט די טליתים איבער די קעפ האבן זיך צעוויגט ווי ביימער אין א שטורעם-ווינט, און זייערע געשרייען און געוויינען האבן געקענט לעברען הימלען! אבער דאס איצטיקע דאווענען דערמאנט גארנישט דאס אמאליקע. ס׳פעלט די ווארימקייט, די קדושה, דער ברען פון אמאל. א טיפער ווייטיק האט מיך ארומגענומען. א פוסטקייט און א ליידיקייט.

נאכן דאווענען פרעג איך: ווו איז אהינגעקומען די אמאליקע התלהבות? דאס מתיקות, דאס פייער?

ענטפערט מען מיר: די וועלט-מלחמה האט דאס פייער אויסגעלאשן. יידן זענען געבליבן אן א דאך איבערן קאפ, אן ברויט, נאקעט און בארוועס. זענען די הערצער פארשטיינערט, די טרערן – פארגליווערט געווארן.

יום כיפור האב איך געדאוונט אין לוצק – אויך נישט אנדערש ווי אין טב׳. סוכות האב איך ווידער פארבראכט מיטן טאטן. יעדער באלעבאס האט געמאכט א סוכה פאר זיין הויז. יעדער האט געמאכט קידוש שטיל, וואכעדיק. און אויך דער שמחת-תורה איז אדורך אין דער שטיל. ווו איז אהינגעקומען די לויטערע פרייד, די טענץ און געזאנגען פון די אמאליקע שמחת תורה? איך בין געקומען א דארשטיקער, צו טרינקען פון יענע קוואלן, זיך אנצוווארעמען ביי יענע יידישע פייערן, און געטראפן די קוואלן אויסגעטריקנט און די פייערן פארלאשן!

ט״ו

איצט וועל איך דערציילן וואס אונזערע טב׳ער האבן איבערגעלעבט בעת און נאך דער מלחמה, וועט איר פארשטיין פארוואס זיי זענען אזוי צעבראכן און דערשלאגן געווארן פיזיש און גייסטיג. שעה׳ן־לאנג איז מען געזעסן און נישט מיד געווארן צו דערציילן.

די אקאפעס (טראנשייען) זענען געווען ארום אונזער שטעטל. די הארמאטן האבן טאג און נאכט געדונערט. אבער דאס איז נאך נישט געווען דאס ערגסטע. מ׳האט זיך שוין דערצו צוגעוווינט. דאס ערגסטע איז געווען, וואס די ארמייען האבן זיך אלע מאל געביטן. אז די רוסן זענען ארויס זענען די דייטשן געקומען. האבן די דייטשן אפגעצויגן, האבן ווידער די רוסן באזעצט דאס שטעטל. געליטן האט דאס שטעטל מער פון די רוסן. ווי באלד זיי זענען אריין, זענען תיכף געקומען די קאמאנדירן צו מיין פאטער און פארלאנגט לעדער. מ׳האט געמוזט געבן און באקומען פון זיי א פאפיר, אז נאך דער מלחמה וועט מען באצאלן. ס׳האבן נישט געפעלט קיין קלעפ פאר נישט גיך ענטפערן, פאר נישט קענען געבן דאס קוואנטום לעדער וואס זיי האבן געפאדערט. זענען די פאליאקן אריין, האט מען פריש געשלאגן און גערויבט פראנק און פריי. און אז די מלחמה האט זיך געענדיקט האבן זיך ערשט געיאוועט באנדעס, רויבערס און רוצחים, וואס האבן געהרגעט גערויבט און געפייניקט יידן. די זעלנער פלעגן קומען ביי טאג, די באנדיטן – ביינאכט. און ווייסט איר ווער די באנדיטן זענען געווען? – צו אונזער גרויסער שאנד מוז איך עס דערציילן: דאס זענען געווען יידישע באנדיטן פון ראזשישט פון קלעפ און פייניקונגען איז מיין מוטער געשטארבן. מ׳ין ברודער איז פון זייערע קלעפ אפגעלעגן עטלעכע חדשים שווער קראנק און מ׳האט געצווייפלט, צי ער וועט נאך אויפשטיין. קיין לעדער האבן זיי נישט פארלאנגט, נאר געלט. זיי האבן אלעס פון די שטיבער אויסגערויבט. אפילו דאס בעטגעוואנט. שפעטער האט מען צוויי פון זיי געכאפט. זיי האבן זיך ארומגעדרייט נעבן אונדזערע פעלדער און יעדן פארבייגייער באפאלן. מ׳האט זיי געכאפט און איבערגעגעבן די פוילישע סאלדאטן, וועלכע האבן זיי אוועקגעפירט אונטער דער באד און אויפן ארט דערשאסן. זייערע פרויען זענען דאן געקומען אפנעמען זייערע טויטע קערפערס.

נאך דער מלחמה איז די לאגע פון די טב׳ער יידן נישט בעסער געווארן. די מערסטע פרנסות האט מען פון זיי צוגענומען. מיט קיין וואלד האט א ייד נישט געטארט האנדלען. קיין געשעפטן און קלייטלעך האבן זיי מער נישט געקענט האלטן. נאכדעם ווי די פוילישע רעגירונג האט איבעראל געעפנט קאאפעראטיוון און כסדר געהעצט די גויים קעגן יידן, זענען די גויים פון די ארומיקע דערפער נישט מער געקומען קיין טב׳, נאר איינגעקויפט ביי זיך אין דארף, אין די

קריסטלעכע געוועלבער. די שטיירען וואס מ׳האט ארויפגעלייגט אויף יידישע סוחרים זענען אזוינע גרויסע געווען, אז ס׳איז נישט מעגלעך געווען צו צאלן. האט מען ארויסגעפירט פון יידישע שטיבלעך דאס לעצטע שטיקל מעבל, און אלץ וואס האט נאך געהאט א שטיקל ווערט, מען האט פון די שטאלן ארויסגענומען די בהמות און זיי פארקויפט פאר די שולדיקע שטייערן.

איז דאס שטעטל אלץ מער און מער פאראָרימט געווארן, ביז ס׳איז שוין נישט געווען דער גראשן אויף צו קויפן א ביסל נאפט פארן לאמפ. נאך א גליק וואס אין שטוב האבן נישט געפעלט קיין קארטאפל און פאסאליעס.

– אז ס׳ווערן שוין צוגעגעסן די פאסאליעס – האט מיר געזאגט א פרוי – דאן רייס איך ארויס פון גארטן א רעטעך, שאב אים אפ און מיר עסן אזוילאנג, ביז דער קאפ ווערט אונז פארמאראטשעט און מיר שלאפן־איין.

אונזער קומען קיין טב׳ און דער באזוך פון נאך צוויי לאנדסלייט, האט אריינגעבראכט אין שטעטל אביסל לעבן און אויך – עטלעכע שיינע דאלער. געדארפט האב איך קומען צוזאמען מיט די אנדערע לאנדסלייט. אבער זיי האבן זיך אין אמעריקע פרעיר אפגע־פארטיקט און זענען געקומען די ערשטע. דערפאר זענען זיי (צוזאמען מיט זייערע פרויען) אויך פריער אוועקגעפארן.

אז איך האב מיר צוגעקוקט די סצענעס פונעם געזעגענען זיך; ווי מ׳איז געלעגן אויף די העלזער און געוויינט – האט מיר דאס הארץ פארקלעמט פאר ווייטיק. איך האב מיך דערמאנט אז אט באלד וועל איך מיך דארפן צעשיידן פון מיין פאטער און פון אלע נאנטסטע און ליבסטע, אפשר שוין אויף תמיד.

אז איך בין געזעסן מיטן טאטן, ברודער און שוועסטער, האבן זיי שוין געוויינט, דערמאנענדיק זיך אז באלד, באלד וועל אויך איך אוועקפארן. איך האב כלומרשט געלאכט, אבער דאס הארץ איז מיר געווען שווער. וואס מער די צייט פון אונזער אוועקפארן האט זיך דערנענטערט, אלץ מער האבן מיר זיך געטוליעט איינער צום צווייטן, אלץ מער האבן מיר זיך געהאט צו דערציילן און דערציילן. און פונקט דעמאלט זענען אין שטוב אריין די מענטשן, וואס האבן נאר וואס באגלייט זייערע נאנטע צום וואקזאל. און זיי האבן זיך ערשט רעכט צעוויינט, און נאך פארגרעסערט אונזער ווייטיק.

הארט פאר אונזער אוועקפארן, זאגט מיר דער טאטע:

מיין קינד, איך וועל דיר געבן א מתנה וואס איז דיר זיכער טייער. דאס איז דעם זיידנס תהילימל, וואס ער האט אמאל באקומען פונעם סכיזשער רבין. דו ביזט דאך אויך א סכיזשער חסיד, ביזטו ווערט צו האבן זיין תהילימל.

איך בין געווען גערירט ביז טרערן. דאס איז די טייערסטע מתנה פאר מיר. איך האלט עס ווי אן ״אבן־טוב״, און אז איך זאג אין דעם ספר׳ל תהילים, דערמאן איך מיך אין די אמאליקע יארן, ווען איך בין געווען א קליין יינגל און דער זיידע האט

מיך פארטאג אויפגעוועקט זאגן תהילים. דאן זע איך פאר מיר ווידער דעם זיידן און הער זיין זיסן תהילים־ניגון.

ווען דער טאג פון אוועקפארן איז געקומען, איז זיך דאס גאנצע שטעטל געקומען געזעגענען. דער גארטן איז געווען פול מיט מענטשן.

א זעלטן געפיל האט מיך באהערשט, זעענדיק זיך ארומגערינגלט פון אלע מיינע נאנטע און ליבע – טאטע, ברודער, שוועסטער, פעטערס, מומעס קוזענס! און א מאדנע פארלאנג האב איך געהאט: צו זען מיין משפחה אויסגעשטעלט אין גרופן, פאמילינווייז. איך האב פון זיי דאס געבעטן און זיי האבן מיר צוליב געטון. זיך אויסגעשטעלט אזוי ווי איך האב געוואלט. און דער טאטע מיט דער מומען זענען געשטאנען אין מיטן.

אז איך האב זיי אזוי געזען שטיין, האט זיך פון מיינע ליפן ארויסגעריסן א ברכה. איך האב זיי געבענטשט. איך האב מיך דאן פון יעדן באזונדער געזעגנט. דאן האבן מיר זיך געלאזט גיין, באגלייט פון שטעטל און פון דער גאנצער משפחה.

מיר זענען געגאנגען דורך די פעלדער. וואס ווייטער, זענען אלץ ווינציקער מענטשן נאכגעגאנגען. צום סוף האבן מיר זיך נאכאמאל געזעגנט מיט די אייגענע און זיך אויפגעזעצט אויפן וואגן וואס האט אויף אונז געווארט. מיר זענען שוין געווען ווייט אוועק פון טב׳. די צוריקגעבליבענע זענען שוין לאנג פארשווונדן פון אונזערע אויגן, נאר זייער הארצברעכנדיקע געוויין האט אונז נאך לאנג פארפאלגט.

ט״ז

קיין ווארשע זענען מיר אנגעקומען מיד און צעבראכן. פון ווארשע זענען מיר געפארן קיין טריעסט, כדי פון דארטן קיין ארץ־ישראל צו פארן. פון טריעסט זענען אויך געפארן קיין א״י 1100 מענטשן. אין טריעסט האבן מיר געדארפט ווארטן צוויי טעג, ווייל די ערשטע שיף האט נישט געקענט אויפנעמען אלע מענטשן. אויף דער צווייטער שיף זענען מיר געפארן ערשטע קלאס. מיר האבן דא געטראפן אסך יידן און אונזער שטימונג איז בעסער געווארן. מיר זענען מיטגעריסן געווארן פון די חלוצישע געזאנגען און זייערע פלאקערנדיקע טענץ. אין זייער קאראהאד האבן זיי אריינגעריסן יונג און אלט, יידן מיט בערד און אן בערד. הענט אויף אקסלען האבן זיך פארפלאכטן און ס׳איז אוועק א טאנץ איבערן גאנצן דעק פון שיף. אונזערע הערצער זענען איבערגעגאנגען פאר פרייד, צוקוקנדיק דאס און פון די אויגן זענען געגאסן טרערן. די פרישע וונדן פון פוילן האבן אנגעהויבן זיך צו היילן. איך האב ערשט אצינד אנגעהויבן צו

פארשטיין דאס, וואס איך האב געהערט און געזען אינעם שיף "רעקס" וואס האט אונז געפירט פון אמעריקע קיין איטאליע.

גאנצע פאמיליעס איטאליענער זענען געפארן באזוכן זייער היימלאנד. מוסאליניס רעגירונג האט פאר די אמעריקאנישע איטאליענער געמאכט גרויסע רייזע־הנחות און זיי גערופן זיי זאלן זען, וואס מוסאליני האט אלץ אויפגעטון אין זייער פאטערלאנד. זענען זיי מאסנווייז געפארן. דעם גאנצן וועג געזונגען און געהוליעט. וואס מער די שיף האט זיך דערנענטערט קיין איטאליע, זענען זיי אלץ פריילעכער געווארן. מיר, די עטלעכע יידן, האבן זיי מקנא געווען: זיי פארן אהיים, האבן זייער אייגענע היים. און מיר? מיר פארן זיך זען מיט אונזערע נאנטע קרובים און פריינט, וואס האבן אליין נישט קיין היים, קיין אייגן לאנד. און מיר האבן ערשט דא, אויפן שיף "רעקס" דערפילט ווי היימלאז מיר יידן זענען!

אז מ'האט שוין געזען דעם ערשט טונקלען פלעק־לאנד, איז פלוצים אויסגעוואקסן א יונגער איטאליענער, ער האט זיך אויפגעשטעלט אין דער הויך, און אנגעהויבן צו באזונגען דאס פאטערלאנד, מיט אזא זיסער מעלאדיע, וואס האט אונז דאס חיות ארויסגענומען.

איך האב אנגעקוקט די לויכטנדיקע פנימער פון די איטאליענער און געטראכט: די דאזיקע מענטשן האבן אויס ארימקייט פארלאזט זייער היים־לאנד. זיי לעבן אין אמעריקע שוין יארנלאנג, זענען שוין אינגאנצן אמעריקאניזירט, זענען רייך געווארן אין אמעריקע. און דאך – קוים האבן זיי דערזען דאס שטיקל שווארצע ערד פון איטאליע, דערוועקט זיך אין זיי אזא ליבשאפט און בעגייסטערונג, צו זייער פאטערלאנד.

און איצט, פארנדיק קיין א"י, זעענדיק די באגייסטערונג פון אונזערע חלוצים און חלוצות, האבן מיר אנגעהויבן צו פארשטיין יענע איטאליענער.

מיר פארן קיין ארץ ישראל! דאס לאנד פון די יידן! אונזער אייגן לאנד! איז ווי קאן מען רואיק בלייבן, און נישט מיטזינגען, נישט מיטטאנצן?

נעבן מיר שטייט א ייד, ווייזט ער מיר מיטן פינגער אויפן ים און זאגט: איר זעט? אט דא האט יונה הנביא זיך באהאלטן אויף א שיף. דאס איז געווען ניט ווייט פון יפו. און דער ייד זאגט: אז איר וועט אראפ פון דער שיף, וועטאיר זען זאכן, וואס איר האט געלערנט אין חומש.

די שיף האט זיך אפגעשטעלט און מיר זענען אדורך די קאמיסיע וואס האט קאנטראלירט אונזערע פעסער. מיר זענען אריין אין א קליין אראביש שיפל, וואס איז מיט אונז געשוווּמען צווישן פעלזן און זיך דאן אפגעשטעלט ביים אלטן "קעסל־גארדן". מיר האבן גענומען אן אויטא און זיך געלאזט פארן צו מיין שוועסטער. זאגט צו אונז דער שאפער: דאס איז די אלטע שטאט יפו, באלד וועלן מיר אריינפארן אין דער נייער שטאט, תל־אביב, וועט איר זען א מאדערנע שטאט.

אז מיר האבן דערזען תל־אביב, די הונדערט פראצענטיק יידישע שטאט, זענען אונז די הערצער געוואקסן פאר פרייד.

מיר זענען צוגעפארן צו מיין שוועסטער, וואס וווינט נישט ווייט פונעם טייך ירקון. לעבן דער ציגעלניע האט זי אן אייגן הייזל: זי איז די יינגסטע פון אונזער פאמיליע. צוואנציק יאר האבן מיר זיך נישט געזען. קענט איר אייך פארשטעלן די פרייד פונעם ווידערזען זיך.

זי האט צוויי שיינע יינגלעך איר מאן האט אייגענע צוויי פאר פערד און וואגן. ער פירט מאטעריאל פאר בוי־בנינים און ס׳גייט אים נישט שלעכט.

דעם צווייטן טאג זענען מיר געפארן קיין פתח תקוה, אויסצוזוכן א באקאנטן, וואס איז געווען א חזן ביי אונז אין קאלאמבוס. זיין נאמען איז אנשל פרידמאן, מיר האבן אים אבער נישט געטראפן, ווייל ער האט זיך איבערגעצויגן קיין תל־אביב, ווו מיר האבן אים אויף דעם דריטן טאג געפונען. ער האט אונז זייער גוט אויפגענומען. איך האב אים געפרעגט, צי ער ווייסט נישט ווו מ׳קען ערגעץ קויפן באדן, אויף וועלכן מ׳קען פלאנצן א פרדס. זאגט ער מיר, אז ער האט ערשט מיט צוויי וואכן צוריק געקויפט 30 דונאם באדן און די חברה האט נאך צו פארקויפן. זאג איך צו אים: קומט שוין מיט מיר אהין! און טאקע באלד זענען מיר געווען אין דעם משרד (אפיס) און זיך דורכגערעדט. און טאקע תיכף געכאפט א מאשין און אוועקגעפארן אנקוקן דעם באדן. צוריקגעקומען, האט מען געמאכט דעם קאנטראקט, איך האב געקויפט 30 דונאם לאנד.

אז איך בין מיטן חזן צוריקגעקומען צו אים אהיים און דערציילט מיין פרוי, וועגן מיין קויפן, האט זי זיך זייער געפרייט. און איך – נאך מער. איך האב געפילט אז איך האב געטון א גוטע און נוצלעכע זאך – פארן יידישן פאלק. און טאקע פאר מיר אליין אויך. איך האב ביי מיר אפגעמאכט, אז אזוי גיך ווי מעגלעך וועל איך מיך נעמען פלאנצן.

אבער דערווייל זענען אויסגעבראכן די אומרועץ, און מ׳האט געמוזט אפלייגן דעם פלאן אויף א פאסיקערע צייט. איך האף צו גאט, אז ער וועט אונזער פאלק אויפריכטן און איך מיט מיין פאמיליע מיט כלל ישראל וועלן זוכה זיין זיך צו באזעצן אין אונזער אייגן לאנד.

י״ז

פון תל־אביב זענען מיר געפארן אויף שבת קיין ירושלים. שבת זענען מיר געגאנגען דאווענען צו דעם כותל־מערבי.

יידן פון דער גאנצער וועלט האט מען דא געקענט זען.

אט קומט צו א ייד קורץ געקליידעט, מיט א גלאנצענדיקן רוסישן קאשקעט און רוסישע שטיוול ער שפארט־אן דעם קאפ אין דעם אלטן שטיין, און זיינע ליפן ציטערן. אזוי שטייט ער עטלעכע מינוט נעמט קושן די שטיינער און גייט אוועק. ס׳קומט צו אן אלטער הויכגעוויקסיקער ייד אנגעטון אין טלית, ער היבט אן קושן די שטיינער, פון אויבן אראפ און פון אונטן ארויף. דאן ערשט שטעלט ער זיך דאווענען. אזוי האבן מיר זיך אנגעזען פארשידענע סצענעס. ווי מיר שטייען אזוי דערזע איך פון ווייטן דריי יידן אנגעטון אין אידישע שבתדיקע קליידער. איינעם פון זיי האב איך דערקענט. ער פלעגט קומען צו מיר אין שטוב אריין, קאסירן פאר דיסקין אנשטאלט. זיין נאמען איז געלבשטיין. אויך ער האט אונז באלד דערקענט און אונז איינגעלאדן צו זיך אהיים צו מיטאג.

נאכן עסן האט אונז געלבשטיין ארומגעפירט אין אלע אלטע שולן, אונז אלעס געוויזן און דערציילט פון יעדער שול באזונדערס. דאן האט ער אונז צוגעפירט צו אונזער האטעל און צוגעזאגט, אז מארגן זונטיק 9 אזייגער אין דער פרי וועט ער ווידער קומען און אונז פירן וווהין מיר וועלן נאר וועלן.

זונטיק פונקטלעך 9 אזייגער איז ער טאקע געקומען און מיר זענען געפארן קיין חברון צו דער מערת המכפלה און צו רחלס קבר. ארום 9 אין אוונט זענען מיר צוריקגעקומען.

שבת צו מנחה בין איך געווען ביים הרב קוק ז״ל און האב שוין דארט געגעסן שלוש־סעודות. דער רב האט געזאגט תורה פון דער סדרה חיי־שרה – האב איך נאך אזוינס נישט געהערט. איך האב שוין אין מיין לעבן געהערט ״זאגן״ אסך חסידישע רבי׳ס, אבער דאס וואס איך האב דא געהערט איז געווען עפעס גאר אנדערש! ס׳זענען געווען זייער פיל מענטשן ביים טיש. נאכן בענטשן גייט ער צו מיר צו, גיט מיר שלום און פרעגט מיך, ווער און פון וואנען איך בין. זאג איך אים:

איך בין פון אמעריקע.

פרעגט ער:

– פון וועלכער שטאט?

זאג איך:

– פון קאלומבוס אהייא.

זאגט ער:

– איך ווייס. איך בין געווען אין קליוולענד. און וואס טוט איר דא:

זאג איך:

– איך בין געקומען זען ארץ־ישראל, און האב שוין דא געקויפט 30 דונאם באדן.

ער האט די גאנצע צייט געהאלטן מיין האנט אין זיינער. ווי ער האט געהערט אז איך האב געקויפט באדן האט ער מיך אנגעכאפט אויך מיט דער צווייטער האנט און מיר געווינטשן גליק, און ער האט גאר אנגעקוואלן. ס׳זאלן נאר מקוים ווערן די ברכות!

נאך מערב בין איך אוועק אין מיין האטעל (ווארשאווסקי) מיר האבן אין ירושלים פארבראכט א גאנצע וואך. דעם צווייטן שבת זענען מיר געווען אין תל־אביב, פארבראכט מיט מיין שוועסטער און מיט אסך טב׳ער לאנדסלייט – לויטער יינגע מענטשן. אלע זענען בעלי־מלאכות – בריקן–לייגערס, טישלערס, עלעקטרא־טעכניקער. א סך האבן שוין אייגענע הייזלעך. אלע זענען גליקלעך, וואס זיי זענען אין א״י. אסך שיקן געלט קיין טב׳ צו זייערע קרובים. מיינער א קוזין, מאיר־דוד אנטווארג, איז א סטאליער. ער האט שוין אן אייגענעם ווארשטאט מיט 4 ארבעטער. ער האט מיר דערציילט, אז כדי אויסצופירן אלע באשטעלונגען, האט ער שוין באשטעלט א מאשין פון ענגלאנד פאר 500 דאלער. ער האט שוין אן אייגן הייזל פון האלץ אויפן הדר הכרמל, אויך א קו מיט א קעלבל. זיי פאשן־זיך אויפן כרמל, און פארנאכט טרייבט זיי דאס ווייב אהיים. איצט נעמט ער זיך בויען א געמויערט הויז פון 3 שטאק. די בענק גיבן אים געלט און די שכנים גיבן אים געלט אין פאראויס, אבי ער זאל זיי פארדינגען דירות. זיין ברודער, יעקב־עליע האט אויך געקויפט עטלעכע מגרשים. ער איז אויך א סטאליער, אזוי האבן זיך אלע טב׳ער שיין ארויפגעארבעט. איך וואלט זיי געקענט אלע אויסרעכענען מיט די נעמען. אונזערע טב׳ער אין א״י זענען צו מיר געקומען מיט אזא פראיעקט: אז מיר, טב׳ער לאנדסלייט אין אמעריקע, זאלן ארויסנעמען וואס מער טב׳ער יינגעלייט קיין א״י. און מיר זאלן קויפן אין א״י באדן און אויף דעם באדן באזעצן טב׳ער לאנדסלייט.

היינט איז שוין דער דאזיקער פראיעקט נישט אויספירבאר.

י״ח

איר געדענקט מיינע טייערע לאנדסלייט, דעם פלאן וואס איך האב געמאכט מיט עטלעכע יאר צוריק, אז מיר זאלן אין יעדער אמעריקאער שטאט גרינדן פאריינען, וואס זאלן האבן די אויפגאבן צו העלפן אונזערע פריינט אין טב׳?

איר האט מיך, און מאיר קאליר, געפאלגט און געגרינדט פאריינען, וואס האבן זייער אסך אויפגעטון פאר אונזער טב׳. און היינט מוזן מיר אונזער ארבעט פארזעצן אין אן אנדער ריכטונג: מיר דארפן צונויפשפארן א גרעסערע סומע געלט און איינקויפן אין א״י באדן אויף די נעמען פון אונזערע זיידעס, אדער פלאנצן א וואלד, אז זייערע נעמען זאלן פאראייביקט ווערן. און דאס קענען מיר זייער לייכט דורכפירן.

און נאך א זאך: מיר זאלן זאמלען מאטעריאל וועגן אונזער טראכינברארד און ארויסגעבן א בוך. איך האב געשריבן דאס, וואס איך האב געוווסט און געדענקט. אנדערע קענען שרייבן זייערע זכרונות. איך האב מיינסטנס געשריבן וועגן צווייטן דור, זאלן אנדערע שרייבן וועגן ערשטן, אנדערע ווידער–וועגן דריטן דור.

מ׳וואלט געדארפט צוזאמענרופן א קאנגרעס פון אלע טב׳ער אין אמעריקע און די דעלעגאטן זאלן קומען מיט פלענער און פארשלאגן, וויאזוי דאס בוך ארויסצוגעבן. אזא בוך וואלט זיך גוט פארקויפט, און מיט דעם געלט וואלט מען געקענט אסך אויפטון.

מיינע ליבע פריינט! ווען איר וועט לייענען מיין באשרייבונג, זאלט איר זיך צונויפקומען, יעדער אין זיין שטאט. און מיר באלד שרייבן, אייער מיינונג וועגן מיין פארשלאג.

לאמיר זיין די ערשטע. לאמיר ווייזן א ביישפיל פאר אנדערע לאנדסלייט, ווי מיר האבן דאס געטון מיט אונדזערע טב׳ער פאריינען, מיר זענען געווען די ערשטע. אויף אונז קוקנדיק זענען אנטשטאנען אין די שטעט אויך אנדערע פאריינען, ווי: לוצק, קאלק, ראזשישט קאוולע און ראוונע.

פון א״י בין איך מיט מיין פרוי אוועקגעפארן אין א פריילעכער און געהויבענער שטימונג נישט אזוי ווי פון פוילן. ס׳האט זיך אונז גארנישט געגלוסט אוועקצופארן פון דעם שיינעם טייערן לאנד. נאר מיינע ענינים האבן אונז נישט דערלויבט לענגער צו בלייבן. מיין פרוי, וואס איז נישט אינגאנאצן געזונט, האט זיך אין א״י געפילט געזונט און צופרידן און מיר בעטן גאט, אז ער זאל אונז צוריקברענגען קיין א״י און מיר זאלן זיך דארט אויסלעבן אונזערע יארן.

אויפן שיף, צוריק קיין אמעריקע, זענען מיטגעפארן אויך צוויי אראבישע פאמיליעס, וואס לעבן אין אמעריקע און האבן באזוכט זייערע קרובים אין א״י.

מיר האבן זיך מיט זיי צערעדט. זאגט איינער, אז מער וועט ער שוין נישט באזוכן א״י, כאטש ער האט דארט זיינע עלטערן. פרעג איך אים די סיבה. זאגט ער: ווייל ער וויל נישט דארט קראנק ווערן. די גאנצע צייט – זאגט ער – איז ער קראנק געווען. און ער ווייזט מיר, אז דערגאנצער קערפער איז פול מיט וואונדן, וואס ער האט אין ״פאלעסטיין״ באקומען. דער צווייטער האט אויך געזאגט, אז מער וועט ער אהין נישט פארן, אנגעבענדיק אן אנדערן תירוץ.

זאג איך צו מיין פרוי: מיר האבן אין א״י נישט קיין טאטעמאמע, און געבוירן זענען מיר דארט אויך נישט, און מיר האבן דאס לאנד אזוי ליב באקומען, אז ס׳גליסט זיך אונז נישט אוועקצופארן. און זיי, די אראבער, זענען דארט, געבוירן, האבן עלטערן, קרובים, פריינט, און אנטלויפן פון זייער היים. איז דאס נישט זאג איך – א נס? אן ״אצבע אלהים״?

זאגט – מיר מיין פרוי:

– ״דאס הארץ זאגט מיר אז מיר וועלן זיין אין ארץ ישראל״

ענטפער איך איר דערויף:

– ווי דערלעבט מען דאס שוין!

יא, נישטא מער אונדזער טייערע היימשטאט טראכינבראד. דערפאר אבער געפינען מיר א טרייסט אין אונזער ווידער אויפגעלעבטער מדינת ישראל. פול מיט בענקשאפט אהין, פארענדיק איך מיינע זכרונות.

איטה בוניאן ובעלה – לוס אנג׳לס
מהפעילות ביותר למען בית ט״ל בארה״ב

משפחת שלמה שורץ.
עומדים מימין: משה יוסף, אנשל שפילמן, אסתר ואהרון שורץ, טוביה שורץ, חוה פרידמן, ישראל שפילמן, שלום, לייבל וברכה שורץ. שורה שניה באמצע יושבים: שלמה שורץ ואשתו, חייקל וחנהלה שפילמן. שורה אחרונה: שרה שפילמן, חנה פרידמן (צפורן) ודורה שפילמן.

משפ׳ לייב ורייזל שפילמן (1930)
מימין: ישראל, שרה, לייב ורייזל, דורה ואנשל.
יושבים: וובצ׳יק, חנה״לה וחייקל.

רייזל שפילמן (שורץ) ומרים שורץ

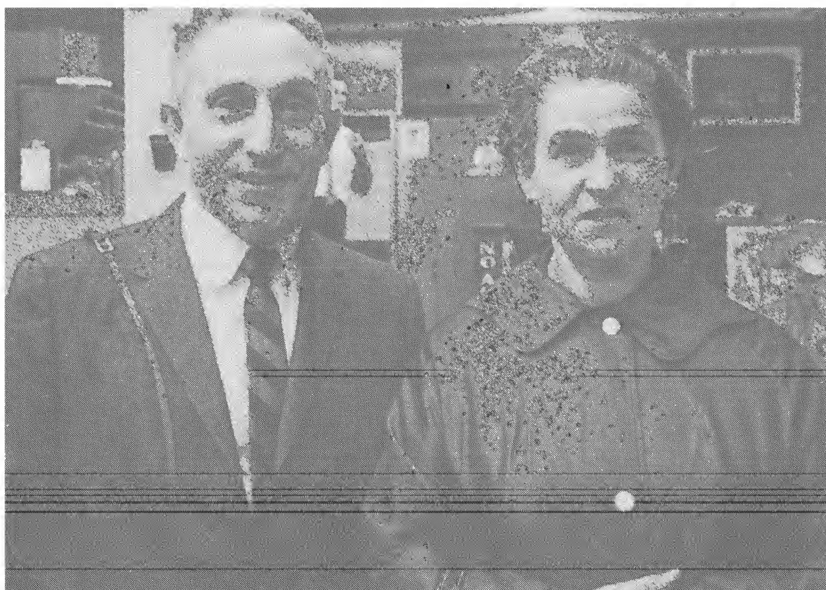
ישראל ודבורה הלמן.

זלטה בורק והילדים, חיים יצחק ויהודית

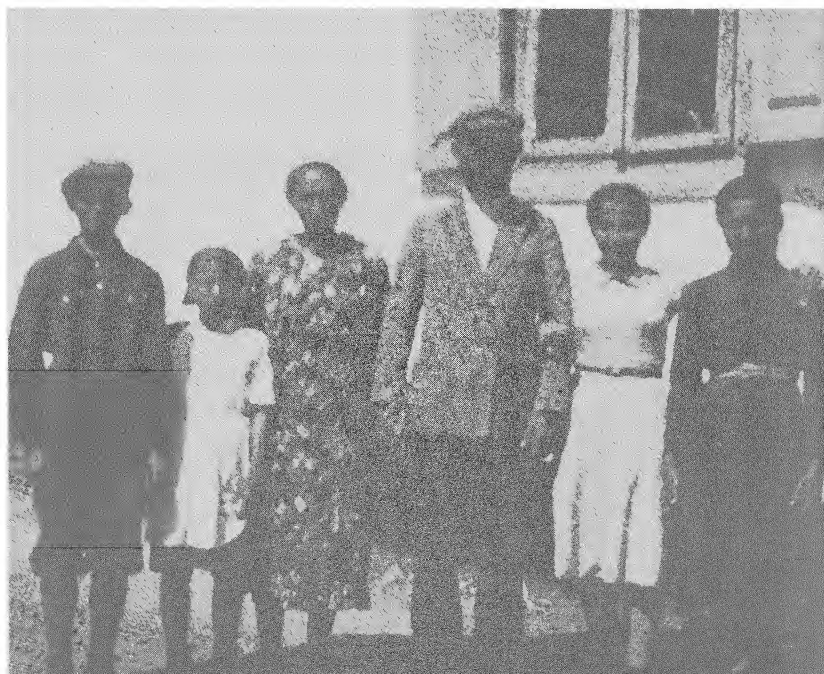

ברכה שורץ, מימינה שרה שפילמן
חנה"לה שפילמן, משמאלה חנה
פרידמן (צפורן) ודורה שפילמן.

מרדכי ומינדל פרידמן

משפ' יעקב פרידמן
מימין: הבנות: טיבל וחנה (צפורן), ההורים: יעקב וחוה והילדים חיה ושמואל.

קבוצת עולים מט"ל משנות ה–20.
הלל מאליס, משה וולך, צבי קלפקה, אריה ליברמן. יעקב אנטורג, יעקב שוסטר ואליעזר ברקאי.

בוני וחייקה בליטשטין,
פנחס כץ ואיסר רויטנברג.

משפחת דוד ומרים שורץ (ארה"ב)
עומדים משמאל: אהרון דשנר, אדית שורץ־דשנר, ג'ק ועלמה שורץ, דודי, הרי, שרה וסו שורץ
גרלד פרידמן וסם שלונסקי.
יושבים משמאל: דוד דשנר, מרים ודוד שורץ, גואן ושרה שלונסקי והילדים הרי, רוני ומרק.
יושבות על הרצפה: שילה ולאורה דשנר (מיטשל).

הכנסת ספרי תורה לבית ט"ל
מימין ברקע דוד סטרץ, יצחק דויטש, אברהם פוטש והרב בריודא.

כנס שארית הפליטה יוצאי וולין
ביניהם דבורה סוקולר ובעלה לשעבר ברוך ז"ל, שלמה בייננבוים ואחרים.

אברהם פוטש

תקופת מלחמת העולם הראשונה

(דבריו במסיבה בעת בקורו האחרון בשנת 1977)

ס׳ איז א פארגעניגן זיין מיט אייך. איך האב ברוך השם אין אמעריקע אסך פריינט. אבער אזעלכע פריינט ווו איר זענט צו מיר, דאס איז א אויסנאם. מיין פארגעניגן איז, ווען איך קום, און זיי אייך. איך בין דא געווען 3 מאל, דאס זעלבע מיין פרוי. נאר ווען איך האב געטראכט פארען אויף חופש, האבען מיר באשלאסן קומען קיין ישראל, כדי זיך טרעפן מיט מיינע אייגענע.

די געשיכטע פון אונדזער שטעטל, פון די יארן וועלכע איך געדיינק, ד.ה. פון 70 יאר צוריק. אין בין ב״ה 75 יאר און איך געדיינק זאכן, ווען איך בין געווען אקינד פון 5 יאר. אין יענע יארן זענען געווען די מלמדים, אייזיקל, משה הערש, אברהם סראליק וועלכער איז געווען איינער פון די געהויבענסטע, ער איז געווען מאדערנער, עד איז געווארן א״בורר״. ווו ס׳איז געווען א סכסוך, האט מען אים גענומען אלס בורר. זייער אקלוֹגער איד, היינטיגע צייט וואלט מען אין אים געזעהן א״גאון״. ער האט געהאט סמיכות אויף רבנות, און געווען אגמרא מלמד. ער האט אויך געלערנט אנדערע לימודים.

אין 1909 האט אונדזער שטעטל אנגעהויבן ווערן א ביסל מאדערן. און מען האט אנגעהויבן לערנען קינדער אין מאדערנעם וועג. נישט בלויז לערנען חומש, רשי און גמרא נאר אויך תנ״ך, עברית, דקדוק. האט מען אנגעהויבן זוכן לערער, זיי זאלן קאנען עברית און תנ״ך. צופעליג איז געקומען אלס גאסט צו אונדז אין שטעטל דודיוק פון פינסק. ער איז געווען א לערער פון תנ״ך, תורה האבן ממשיך געווען לערנען די מלמדים, אבער העבראייש, נישט ״וידבר״ ער האט גערעדט, נאר עברית בעברית. ער האט געשאפן א בית ספר צוזאמען מיט אייזיקל מלמד. יצחק שוסטער איז געווען אגוטער מאדערנער מלמד, עברית בעברית, שרייבן אויף עברית, חיבורים, דקדוק, אזוי ארום האט זיך אנגעהויבן אין טראכענבראד אנטוויקלען א נייער דור.

יוסף אייזנשטט האט געלערנט צוזאמען מיט מיר, ביי יצחק שוסטער אין בית ספר. שמואליק אברהם ישראליקס איז ארויסגערופן געווארן קיין ראוונע, און דארט האט ער במשך 5 יאר געווען אלערער. אין 1914, ווען ס׳איז אויסגעבראכן די מלחמה, האט ער זיך אומגעקערט קיין טראכענבראד. דאן האב איך אנגהויבן לערנען ביי אברהם סראליקס. מיין טאטע זייענדיק אין אמעריקע האט אים געבעטן ער זאל מיט מיר לערנען ״מסכת חולין״ און ״יורה דעה״.

מין טאטנס פלאן איז געווען מיר ארויסנעמען קיין אמעריקע, און דארט זאל איך זיין ״איינער פון די כלי קודש״. ליידער, אין 1914, ווען די מלחמה האט אויסגעבראכן האט זיך איבעגעריסן אונדזער קאראספאנדענץ, אויס בריוו, און בוודאי האבן מיר אופגעהערט קריגן ווי שטענדיק געלט. און די אמעריקאנער פאמיליעס אין טראכענבראד, זענען געבליבן ווי אויפן וואסער. מיר אליין זענען געווען 5 קינדער, וואס האט געקענט א פרוי טון? קיין שכר לימוד, איז נישט געווען מיט וואס צאלען. איך בין דאן אלט געווען 12 יאר, איך בין געווען א חבר מיטן בערעזנער זון יעקב. איצט איז ער אין באלטימאר א רב. פלעג איך האפט צו זיי אריינגיין.

האט ער מיר איינמאל געזאגט. אברהם; איך ווייס גאנץ גוט אז דיין מאמע איז ניט אומשטאנד צאלען שכר לימוד. וויל איך, זאלסט לערנען צוזאמען מיט מיין יאנקלען. אבער נישט לאנג איז דאס געווען, איינמאל,זאגט מיר דער רבי ״את עצמך תקנת – ואת עצמנו לא תיקנת״ – דו לערנסט, אבער וואס איז מיט אזוי פיל קינדער, וואס דרייען זיך ארום, זיי זענען דאך גוטע קינדער, מיט גוטע קעפ; אבער ליידער האבן זיי נישט ווער זאל פאר זיי צאלן שכר לימוד, נעם האט די קינדער, ארגאניזיר זיי, געפין א לידיק הויז (און לידיקע הייזער זענען דאן געווען) און אליין האט ער אונדז אנגעוויזן א הויז, נישט ווייט פון אים, ביי איינעם מענדל, נעם די הויז, און איך וועל קומען און אייך געבן שיעורים.

איך, און מיכאל דעם אפטייקערס, און די 2 זון פון הערשיל חידס, די וועלכער די פאליאקען האבן צוזאמען מיטן פאטער געשאסן בראש השנה. זענען מיר געווען 5 יוסף אייזנשטאדט איז שוין דאן געווען אין ראוונע. מיר האבן צוזאמען צונויפגעשטעלט א ישיבה, און דער בערעזנער רב איז ארינגעקומען, און פאר אונדז געזאגט א שיעור. 2 שעה פאר גרעסערע קינדער און א שעה צייט, פאר די קלענערע קינדער. אין אווינט האבן מיר געלערנט אלע צוזאמען. אונדזער איניציאטיוו האט געהאט דערפאלג, און ס׳האבן זיך צונויפגעקליבן עטליכע און דרייסיק קינדער. מיר זענען געווען זעקס עלטערע וואס האבן געלערינט די קליינע קינדער. אליין האבן מיר אויסגעהאלטן די הויז, מיר פלעגן פארן אין וואלד, האבן האלץ, און באהייצן און באליכטן די הויז.

די אמעריקאנער פרויען, האבן פשוט ניט געהאט פון וואס דערציען חיונה. איבעהויפט ווען ס׳פלעג אנקומען פאר פסח. האבן מיר ארגאניזירט צוזאמען מיט עטליכע מיידלאך וועלכע מיר האבן פאראינטערעסירט, אויך מיט אונדזער לערער ווייסבליט, וואס האט פארמאגט א טעאטראלישע נשמה, האט ער אונדז אויסגע לערנט מאכן אפארשטעלונג און דער האמילנער שול. דארט איז געווען א גאלעריע (די ווייבערשע שול), זענען מיר אוועק צום רבין און געפרעגט, צי וועט ער אונדז דערלויבן דורכפירן אטעאטער פארשטעלונג אין דער גאלעריע.

דאס געלט וואס וועט אריינקומען, די גאנצע הכנסה, וועט זיין לטובת מעות חטים, באקן מצות פאר די נויטבאדערפטיקע און זיי דאס אריינברענגען אין שטוב אריין. דער רב האט אונדז דעקלערט, נישט נאר ער איז מסכים, נאר ער וועט אויך זיין אנוועזנד אויף דער פארשטעלונג. האבן מיר טאקע פארקויפט בילעטן, און ס'האט זיך אנגעקליבן א גרויסער "עולם". געשפילט האבן מיר "הערצילע דער מיוחס". פון די געלדער, האבן מיר געקויפט מעל, געבאקן מצות ביי חיה שרה קאטלער. מיר האבן אליין אריינגעטראגן יעדער נויטיקע פאמיליע, נישט נאר מצות אויך הייער און שמאלץ, הינער, כדי די נצרכים זאלן נישט פאשטערן יום־טוב. די זעלבע חברה האט אויך ארגאניזירט א"לינת הצדק", קראנקע האבן ניט געפעלט, פליטים זענען געקומען פון קאלק, נאכדעם ווי קאלק איז אפגעברענט געווארן; און מענטשן זענען געקומען נאקעט און בארוויס. אויך אידן ביי אשטעטל ביי קאוועל, זענען געווען ביי אונדז אין שטעטל אלס פליטים. טראכענבראדער אידן "רחמנים בני רחמנים" האבן אריינגענומען צו זיך פליטים.

מען וואלט געקאנט א בוך באשרייבן וועגן די וואורימקייט, הארציגקייט וועלכער טראכענבראדער אידן האבן ארויסגעוויזן, פאר נצרכים. אויב איך האב אשטיקל ברויט, און דער צווייטער האט ניט, דארף איך זיך טיילן מיט אים, ביי אידן זענען ניטא קיין הונגעריקע, אזוי האבן זיך געפירט אונדזערע עלטערן, אזוי האבן מיר געלערנט פון זיי.

אין יאר 1916 איז נאך אמעריקע געווען אפשגעשלאסן, אבער אונדזער שטעטל איז געווען געבענטש מיט דעם וואס יעדער האט געהאט באדן, און דאס בעארבעט, און אויך אגארטן איז געווען ביים שטוב, מיט אייגענע גרינוואַרג, קארטאפל אויף א גאנץ יאר. אמת, אז ביי די אמעריקאנער זענען געווען נויטבאדערפטיגע. איך האב געהאט אפעלד וועלכער אגוי האט בעארבעטהאט גענומען 1/3 און מיר איז געבליבן 2/3. איך בין שוין דאן געווען אפאליטיקער, מיין זיידע יחזקאל איז געווען א סטאראסטע פון שטעטל 50 יאר. ער איז אויך געווען א מוהל, שלא על מנת לקבל פרס נאר "לשם מצווה". ביי יעדער משפחה איז געווען א כבוד אים האבן אלס מוהל. ער איז געווען א איר וואס האט איבערגעלערנט ש"ס זיבן מאל. דאס זיבעטע מאל האט ער געענדיקט אין אמעריקא. לערנען יעדן טאג א דף גמרא דארף געדויערן 7 יאר צו א סיום. אגב, אלע זיינע יארן האט ער געהאט אקאנצעסיע אויף ביר, ווער ס'האט געדארפט א טובה האט געוויסט דעם אדרעס פון יחזקאל'ן.

ווען די באלשעוויקעס זענען אנגעקומען קיין טראכענבראד, האבן זיי גערופן א פארזאמלונג, און די אידישע קאמוניסטען האבן אנגעוויזן, דער איז אבורז'וי דעם דארף מען פארשיקן קיין רוסלאנד. צווישן אנדערע, האבן זיי אנגעוויזן אויף פיני דער אמעריקאנער, יאנטיל אייזיס, איך האב דאס ניט געקאנט ליידען, האב איך אויפגעשטאנען און פראטעסטירט. דאס איז געווען אין דער האמילנער שול,

איך האב ערקלערט אז די פארזאמלונג איז ניט לעגאל, מ׳זאל זיך צוגיין, און נישט ארויסטראגן נישט געווינשענע רעזולטאטן, פארשטענדליך, אז מ׳האט מיר גלייך ארומגערינגעלט מיט די ביקסן און דער קאמענדאנט פון שטעטל פאלקאווניק איוואנאוו, האט מיר ארויסגענומען פון זיי, ער האט געזאגט; אז איך בין געראטעוועט, ער האט געהייסן רופן די אלע וועלכע מ׳האט געוואלט פארשיקן, אויך האט ער צוגעגעבן, מ׳זאל מיר אויסוויילן אלס פארשטייער פון דער פארזאמלונג, איך האב אים געזאגט, איך בין דאך נישט מער ווי 14–15 יאר אלט, ניין זאגט ער, עס מאכט נישט, דו האסט מער שכל פון די אלע. זיין פארשלאג האב איך ניט געוואלט אננעמען, ס׳איז דאך געווען א גרויסע פאראנטווארטליכקייט, צו שטיין אין שפיץ פון רעוואלוציאנער קאמיטעט. דאן, האט מען אויסגעקליבן שאפס פעלדמאן, פאר דעם פריזידאטעל צוזאמען מיט נאך עטליכע מיטגלידער.

ווען די באלשעוויקעס זענען אוועק, און ס׳זענען אריין די פאליאקן איז די ערשטע זאך וואס די מערדער האבן געטון, כאפן א אידן מיט אבארד, און צוויי סאלדאטן האבן אים געהאלטן ביי דער האנט, און מיט אשווערד אפגעשניטן די בארד. דאס זענען געווען די ערשטע האלייטשיקעס וואס זענען צו אונדז אריין. קומענדיק קיין קיווערצע; די ערשטע פראגע וואס זיי האבן געפרעגט די גויים, ווו זענען די אידן וועלכע האבן מיטגעארבעט מיט די באלשעוויקעס, איינער פון די גויים האבן אנגעוויזן אויף הערשלס שטיב דאס ער און זיינע צוויי זון זענען געווען פראוואקאטארס און האבן מיטגעארבעט מיט די קאמוניסטען. זענען זיי גלייך געגאנגען צו דער הויז. דאס הויז איז געווען פארמאכט, האבן זיי געפרעגט די שכנים, ווו זענען זיי, האט מען געענטפערט, היינט איז ביי די אידן יום־טוב, זענען זיי זיכער אין שול. זענען זיי אוועק אין שול, זיי ארויסגענומען אין וואלד האבן זיי געהייסן אויסגראבן אגריב, און האבן אלע דריי געשאסן.

ווען מיר האבן זיך דערוויסט פון דער טראגישער בשורה, האבן מיר געפארן זיי ארויסנעמען און ברייגגען אין טראכענבראד אויפן בית עולם לקבר ישראל. מיט דעם האבן זיי זיך ניט באנוגענט, זיי האבן נאר געוואלט וויסן, ווער זענען געווען די פירער פון די קאמוניסטען אין שטעטל, האט מען זיי געגעבן מיין נאמען, זענען זיי געקומען צום מיין זיידען, פרעגן ווו בין איך. איך דערוויסענדיק זיך פון דעם, האב׳ יך בעהאלטן. דריי מאל זענען זיי געקומען מיר זוכען, און צום לעצטן מאל, האבן זיי געפאדערט פון מיין זיידען ער זאל מיר זאגען, דאס אומבאדינקט מוז איך זיך צושטעלן אין פאליציי, באטאנענדיק. דאס זיי ווייסען אז איך האב קיין שלעכטס ניט געטון; נאר אפגעהיט די רעכט פון די איינוווינער וויסענדיק, אז שטענדיק בעהאלטן זיך איז אוממעגלאך, האב איך זיך צוגעשטעלט אין פאסטערונעק. דער פאסטערונעק איז געווען ביי יעקב ווילפ אין שטיב, ווען איך בין געקומען אין דער פאליציי, האט מיר דער קאמענדאנט בלויז געפרעגט, ווו זענען די ביכער וואס מיר האבן געפירט אין דער צייט פון דעם קאמוניסטישן

רעזשים. איך האב געענפערט; מיר האבן ניט געפירט קיין ביכער, מיר האבן בלויז דורכגעפירט טאג טעגליכ לויפנדיקע ארבעט, האבן זיי מיר געהייסן גיין א היים, און האבן מיר געזאגט, אויב די ווילסט ווערן דער סאלטיס פון שטעטיל, וועלן מר ממליץ זיין פאר דיר. מען האט גערופן א פארזאמלונג און מיר פארגעלייגט אלס סאלטיס, איך האב פארגעשלאגן אויסוויילן יהושע טשערפאק, און איך וועל זיין דער פארטרעטער. אזוי איז געווען ביז איך בין געפארן קיין אמעריקע.

נאך א קוריאז פון יענער צייט. מאטל שווארץ, שלמה שמואליקס א זון איז מיט דעם איינפלוס פון דבורה׳ן וועלכע איז געווען אקאמוניסטקע, אויך געווארן א קאמוניסט, און איז אוועק מיט דער רויטער ארמיי, און דארט געווארן אקאלאנעל.

זאל הייליק בלייבן דער אנדענק פון אונדזערע ליבע און טייערע אידן, אומגעקומענע פון די דייטשישע און אוקראיניזשע מערדער.

(שיקלט ועובד ט. דרורי)

התנועה הציונית

מפלגות, והסתדרויות נוער.

הגות כינסה אנשי התרבות, וליכדה אותם לחבורה אחת. המועדונים שימשו להם אכסניה להזדמן יחד, ובמה להשמיע את דבריהם. הם היו מאוחדים בשאיפותיהם להשגת מטרה אחת.

שונים היו במזגם, הלכי רוחם, תפיסותיהם ונתיבות מחשבותיהם. ממקורות תרבות שונים שאבו. נימוקים שונים הדריכום. נגד עיניהם היתה אמת אחת צרופה, גאולת ישראל וכיסופים למולדת.

הנתיבות המוליכות אל הארץ היעודה הקסומה, היו בגדר חידה המחכה לפתרון. אותה חיפשו, ובלי הרף העמידוה לדיון ולבירור.

עמידתם היתה קבועה, רצופה, מתמידה ומלאת השראה. על משמרת אחת עמדו. מעל מצפה אחד צפו, מתוך אספקלריה אחת ראו את החזון.

הציונות בטרוכנברוד ולוזישט נאצלה מלבבות "עמך". קולטת ניצוצותיה, וקורנת מאורה ומחומה. האמונה והבטחון הם שהעבירו את "האש" והלהיבו את הלבבות. פעולה ענפה ואינטנסיבית התנהלה בטרוכנבורד–לוזישט בשו־ה הציונות והתרבות העברית. הן הצטיינו בהישגיהן למען הקרנות הלאומיות. ההסתדרות הציונית היתה הרוח הדוחף והפעיל, בחיי הציבור בעיירותינו עמלה לא היה לשוא, הודות לה ניטען בלב רבים הרגש הלאומי, נדבקו ברוח התחיה, שהיה מפכה בחיי עמנו ולימים מצאו דרכם להכשרה ולעליה לארץ ישראל.

העבר מספר, על מעללי אדם, מאבקים ציוניים. אוהבי עיון ולימוד, מחפשי החוטים שנטוו ונארגו במסכת דור הולך, ונמסכים לדור בא.

ניתקו הנימין, אך מרטטים ומשתזרים בדור יוצאי טרוכנברוד–לוזישט במולדת.

י. ויינר

מוסדות ותנועות נוער

טוביה דרורי

עוד לפני מלחמת העולם הראשונה היתה קיימת בטרוכנברוד תנועה ציונית בשם "חיבת ציון". בין חבריה נמנו, יוסף ציטרין, יצחק ארונסקי, אליעזר בוראק, אברם פוטש, יוסף איזנשטט ועוד. המבוגר ביניהם והיוזם היה, כפי שקראו לו יוזיפ. פעילותם העיקרית היתה באיסוף תרומות לקרן הקיימת לישראל.

בימי המהפכה ב־1917–1912, המוני הנוער בטרוכנברוד הצטרפו למפלגה הקומוניסטית, ורק הקבוצה הנבחרת נשארה מחוץ לזרם הקומוניסטי.

בפרוס השלטון הפולני, חידשה הקבוצה את פעילותה, ועיקר עיסוקם היה להושיט עזרה למשפחות חסרות אמצעים.

בגמר המלחמה החלה ההגירה מט"ב. יהודה לייב בלובשטיין, הגיע כעולה הראשון לישראל. בשנת 1923 החליט להביא את משפחתו ארצה (6 נפשות), הוא הצטלם ע"י הבית הכי יפה בתל אביב, בתקופה ההיא, שלח את התמונה לאישתו והזמין אותה עם הילדים לבוא ולגור יחד עמו בבית זה.

תוך זמן קצר אמנם הגיעה משפחתו ארצה, אבל נאלצו לגור בצריף עלוב בחולותיה של תל אביב. בשנת 1924 עלה ארצה יעקב אנטוורג, אשר בהיפרדו מטרוכנברוד, נישא על כפיים של הנוער עד לאחר היציאה מן העיירה. בהגיעו ארצה, התיישב בחיפה עם משפחתו, ולאחר זמן לא רב הביא ארצה את אחיו, מאיר דוד ומשפחתו, ואת בן אחותו בן ציון אנטוורג שנפטר לאחר תקופה קצרה ממחלת השחפת, שהיתה אז נפוצה.

בשנת 1926 עלתה ארצה קבוצה גדולה, ביניהם אליעזר בוראק (ברקאי) ועקב המצב החומרי הקשה, חוסר עבודה, חזרו כולם לטרוכנברוד. אליעזר בוראק עם משפחתו חזרו ארצה, בעלייה בלתי ליגלית.

עלייה גדולה באופן יחסי היתה בתקופת סידקוב, שאיפשר עלייה לאנשים שעסקו בחקלאות, והתחייבו להמשיך בכך, גם בארץ.

עד מלחמת העולם השנייה ב־1938 עלו ארצה לפי סרטיפיקטים, עוד מספר מצעירי העיירה שעברו הכשרה בפולין, ומספר רב עלה באופן בלתי ליגלי. מספר קטן מהם הצטרפו לקיבוצים, וכל היתר הסתדרו בערים הגדולות ובמושבות.

עד מלחמת העולם השנייה היו כבר בארץ כארבעים וחמש משפחות מיוצאי ט"ל.

יוסף לפידות, **משפחת יוכבד לפידות**

בשנת 1881 נולדה בעיירה טרוכנברוד, שנקראה ג״כ סופיובקה, יוכבד לפידס להוריה הניה רייזל וזכריה מלמד. יוכבד היתה למעשה בת דודה של אהרון יצחק. היות ובמשפחה דיברו על יופיה, נסע יום אחד אהרון יצחק לפולין לאותה עיירה מצ׳רנוביץ, על מנת להכיר מקרוב את יוכבד בת דודתו ונשא אותה לאשה.

ליוכבד היו שלשה אחים. אחד מהם משה מלמד נספה בשואה ביחד עם אשתו ובנו ואילו שני הנותרים היגרו לארצות הברית, והקימו שם משפחה ענפה, הנמצאת בקשר עם משפחתנו בארץ.

בתחילת שנות החמישים ביקר לראשונה בארץ אחיה של סבתי יוכבד, ששמו היה אליעזר יהודה מילר (מלמד) ורעיתו ריזה. ביקור זה יצר למעשה את הקשר בין המשפחה שהיגרה מאירופה לארצות הברית, לבין חלק מהמשפחה הנמצאת בארץ, קשר המתמשך עד היום.

ליוכבד ואהרון יצחק לפידות היו שישה בנים ובת.

בשנת 1925 עלה לארץ הראשון – הבן צבי, ואחריו עלו לארץ כל יתר בני המשפחה. היות וכל המשפחה עלתה לארץ לפני מלחמת העולם השניה, לא נפגעו בשואה וכולם הקימו משפחות בארץ. ידוע לי כי אבי ז״ל ניסה להגיע לארץ עם אמו לחתונת האח צבי, אך בגלל טעות ברישום נאלצו לחזור כלעומת שבאו.

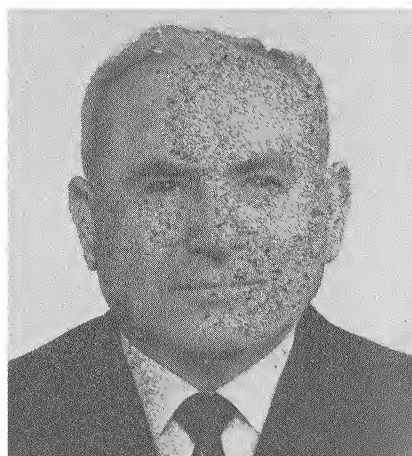
בני משפחת לפידות מסבים לשולחן ביחד עם ההורים יוכבד ואהרן יצחק לפידות, ערב נסיעתו של האח צבי לארץ-ישראל.

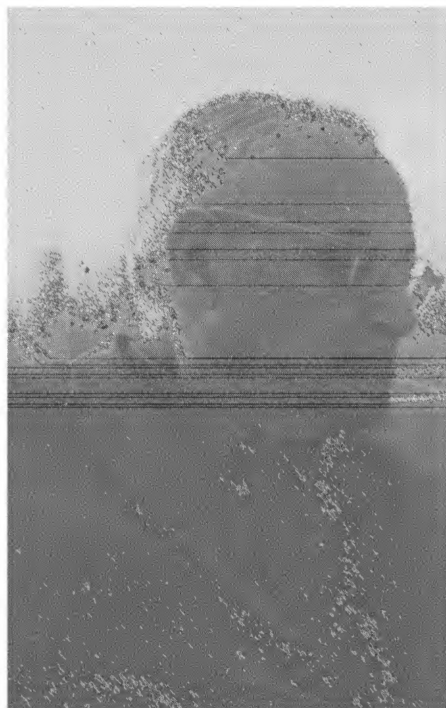
מימין: יואל ילנר, שושנה ברקאי, אסתר טולקין, ש. הלנר, שפרה גלמן, חיים גלמן. שורה שניה: רבקה ויסמן, דבורה דרז'נר ת.ז. בליטשטין ראובנכיס, בוזי מילימבקר, חוה בורק, חיים פירר. שורה שלישית: פסי בליטשטין, ראובנכיס. שורה רביעית: אליעזר בורקאי, חיים אייזנשטט, מני לדר, יוסף איזנשטט.

חוג דרמטי בט"ב בשנות השלושים בהדרכת ש. ביידר.

שמואל ביסקר (מפעילי ט"ל בחיפה)
חבר הנהלת בית ט"ל

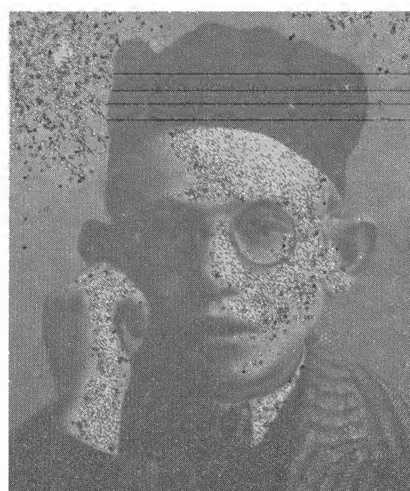

חנה קסלר מקיבוץ אשדות יעקב

יהושע שמש (ארה"ב)

דניאל כ"ץ

קבוצת בחורי ישיבה מזופיובקה.
עומדים מימין: יצחק רויטנברג,, חיים חזקאל־ס, לייבל פסח־ס.
יושבים: ווייסמן, לייבל קסלר וברוך שיינביין.

טוביה אנטורג

טוביה שוורץ

בישיבת ביאלה פודלסק.

משה ואסתר וולך והילדים מרדכי ואריה 1925

משפחת וולך בישראל
מימין: יעל, מרדכי, ג'וני פרידמן (שוורץ) מיכל, רבקה ומשה.

מימין: שרה־לאה רוטנברג, הניה רבקה גלוז, בונצי קסלר, זלטה טפר אחד הבנים: יונטלה בידר

קבוצת בנות מזופיובקה 1932.
שורה ראשונה מימין: רבקה שוסטר, חנה קסלר, חנה גלוז.
יושבות: מינה שוסטר רבקה רויטנברג, אטל שאמעס.

קבלת פנים למשפחת ביסקר מברזיל:
מימין: אנשל שפילמן-(נואם), אברהם ושינדל ביסקר (בתו של ר' זינויל מלוזישט), אריה ביסקר ואשתו.

אנשי ט"ל משארית הפליטה בגרמניה – 1947.
שורה ראשונה מימין: לייבל דיק, יהושע קסלר, יוסף גלוז, גרשון רויטנברג, צבי אנטורג וואווי ארליכגרכט, לייבל פוטש, שמשון רויטנברג.
שורה שניה מימין: הרשל גלמן, דוד שוסטר, יצחק קרמן, יצחק גורנשטין, נחמן רויטנברג, יצחק רויטנברג, פליק בילינסקי, ברל שאמעס.
יושבים: אסתר טולקין ובתה, בטי גורנשטין והתינוק, דבורה קיפרשמיד ובתם.

הפרידה מטוביה שורץ לרגל נסיעתו לקנדה, מלוות חנה פרידמן ודורה שפילמן.

קבוצת בית"רים:
מימין: הניה־רבקה גלוז (מזכירת הקן), אנשל שפילמן (מפקד הקן), טוביה שורץ מפקד קן בורשא (צפון), צבי גלמן ראש מחלקת הארגון.

החיים הרוחניים בט״ל, בין שתי מלחמות העולם, (1939–1921) התנהלו על פני שני מישורים. הדתיים והרוחניים. שהיו שלובים אחד בשני, כפי שהיה מקובל בימים ההם בעיירות הקטנות שבפולין. לא היה צעיר שלא למד ב״חדר״ בהיותו ילד, ולא היה בחור שלא למד בישיבה, אם תקופה קצרה או ארוכה. מלמדי הדרדקים בט״ל היו יוסף בקר (יוסלה המלמד), יודל שמש ועוד. השלב השני היה מרדכי לייב בולמש, והשלב השלישי מלמד גמרא, אייזיק בארשאפ הסופר סת״ם, שמאי ציטרין, ומשה הרש רוטנברג. זנבל סליווקי, שהיה ידען גדול בדקדוק עברי, ובמקרא. אברהם חנינאס שהיה בעל קורא בבית הכנסת הומילנר ולימד משניות ו״עין יעקב״ למתפללים, שלא על מנת לקבל פרס.

ואם פרטנו כלי קודש, נשלים את הרשימה, עם שמות הרבנים והשוחטים. הרב בייגל ברוך זאב, הרב גרשון ווייסמן. והרב זלמן שוסטר, והרב שמעון גולדשטיין מלוזישט. השוחטים, אשר קסלר, אברהם קסלר, יצחק פורר, שמעון סליווקה.

גם בתקופת מלחמת העולם הראשונה לא הוזנח החינוך בט״ל, ועל זה ברשימתו של אברהם פוטש.

לאחר המלחמה הקים ר׳ אליהו מלוזישט עם הרב זיינבל ״ישיבה״ בבית כנסת של רב יונה, ובו למדו בעיקר, בחורים מטרוכנברוד, כמו, ארקי ביילה רחלס, דוד סטרץ בנו של רב יונה, אשר פישפדר, יצחק ארונסקי, ואחרים מאותו גיל. והסיבה העיקרית, שרבי אליהו עבר לרובנה לכהן כראש ישיבה. נאמר עליו, שהוא היה גאון בתלמוד. ורב זיינבל עם יודל שמש פתחו ״תלמוד־תורה״ בבית הכנסת ברזנר, ושם למדתי אצל ר׳ זנביל, גם אנשל שפילמן למד שם.

באותו זמן הגיע לטרוכנברוד ר׳ זאב (לא ידוע לי מהיכן הגיע) ויחד עם ר׳ אהרן יסדו ישיבה שכמעט כל הצעירים מטר׳, שלמדו כבר גמרא, והצטרפו לישיבה. משם היכרתי את שמריל גולדשטיין, אגב היו גם מספר תלמידים מהסביבה. אבל, גם ישיבה זו לא החזיקה מעמד, לאחר שנתיים התפרקה, ורוב התלמידים התפזרו לישיבות בפולין. ללא הגזמה אפשר לציין, כי כמעט ולא היתה ישיבה שלא למדו שם בחורים מטרוכנברוד.

בחינוך החילוני בלט בעיקר המורה אלי–דוד שוסטר. שלימד עברית, תנ״ך, חשבון וכתיב. בשנת 1932 הגיע לטר׳ המורה יצחק שוסטר, שהקים את בית הספר ״תרבות״. שם למדו עברית. התלמידים היו לרוב מובחרים, בעיקר אלה, שהוריהם יכלו לשלם שכר לימוד, כולל רכישת ספרים. רובם ילידי 1910–1914. בשנת 1926 עלה המורה שוסטר לארץ ישראל, ובית הספר ״תרבות״ התפרק. יצחק שוסטר ירד לאחר שנה מהארץ, אבל לא חזר לטר׳, התיישב בלודמיר, וניספה יחד עם משפחתו בשואה.

קבוצת תלמידי בית הספר "תרבות" נסעו לוילנה, להמשיך בלימודיהם חלק התחיל בפעולה פוליטית במפלגה הקומוניסטית, נאסרו, ולא סיימו את לימודיהם.

בשנת 1931 נפתח בטר' בית ספר פולני ממלכתי "שקאלא פאושעכני" וזה בהתאם לחוק חינוך חובה שהיה אז קיים בפולין, בית ספר זה, המשיך להתקיים עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. מחזור התלמידים היו ילידי 19–1918, ולרוב היו בנות, מאחר ורוב הבנים בגילים אלה למדו ב"ישיבות" וההורים לא הסכימו לשלוח את בניהם לנוכרים. אבל, במשך הזמן, היו נאלצים גם הבנים ללמוד בבית ספר, מכוח החוק.

המורה יצחק ארונסקי השתלב, בתוך בית הספר הפולני, ולימד שם "דת" (רליגיה) לילדים היהודיים. מנהל בית הספר, היה ממוצא פולני, אבל רוב המורות המוסמכות להוראה היו יהודיות (אחת מהן התחתנה עם חנינא ארונסקי) והמורה אלי דוד המשיך לתת שיעורים בעברית, אך תלמידיו היו מעטים.

מורים אלה, מסוגם של אלי דוד וזנבל, והמלמדים, ראשי ישיבה מט"ל, כולם היו בעלי השכלה, כל אחד בשטח שלו. הם חיו בעוני ובדחקות, לקיים "כך דרכה של תורה" והמשיכו במשימתם החינוכית, כאילו לכך נולדו "ושיננתם לבניכם"...

ואם תשאלו, מהיכן שאב הנוער הנהדר הזה, בכל התנועות הציוניות את הלהט והאמונה באידיאלים, כל אחד בתנועתו ובפעילותו, ומהו המעיין שממנו שאבו את מימיו, הרי הם לפניכם, אותם המורים, המלמדים, בתי הספר והישיבות, שהישקו את מימיהם לכל צמאי הדעת.

לאחר המלחמה הראשונה, המשיכו בפעולה הציונית. פעילות זו, היתה מתבטאת בשיחות חברתיות על נושאים שונים, היה זה מסביב לשולחנות בית העם המקומי, שם היו גם עתונים לקריאה, מספיק היה שהגיע לעיירה אכסמפלר אחד של עיתון, וכולם שאבו ממנו את הידיעות שסבבו על חיי היהודים בפולין, בעולם ובעיקר בארץ ישראל. הנוער היה רגיל לקרוא הרבה, למטרה זו היתה הספרייה הצבורית, אליה נהרו להחליף ספרים בתשלום מינימלי.

בשבתות בזמן קריאת התורה, ובעיקר בחגים, אספו נדרים למען הקרן קיימת וקרן היסוד, שהיוו למעשה את הקשר הבלעדי עם התנועה הציונית. התוצאה של פעולות אלה היתה כפי שנאמר לעיל, בעלייתו של יעקב אנטוורג לארץ בשנת 1924. יסוד בית ספר תרבות, עד לעלייתה של הקבוצה ב־1926 ושובה לטב' ב־1927, ובראשם אליעזר ברקאי שהיה מן הדומיננטיים והפעילים בין הציונים בט"ל, את אמינותם, את השליטה הבלעדית על דעת הקהל הציוני. אז נוצר הרקע, ונזרע הזרע להתפלגות הנוער לזרמים שונים ולמפלגות שונות. הציונים הכלליים ותנועת הנוער שלה, הנוער הציוני, הריביזיוניסטים (בית"ר) הפועל הציוני (החלוץ) ועד למפלגה הקומוניסטית, שהיתה מצומצמת בכמות, אבל בפעילות רבה.

אנשל שפילמן

ארגונים ותנועות נוער בעשור האחרון

ב־1928 התארגנה המפלגה הרביזיוניסטית ב־ט״ב.

בראש קבוצת המארגנים עמדו הרוקח שטרקמן, דוד סטרץ, האחים יצחק וחנינא ארונסקי, והמורה פישל שטשערבאטה.

זכור לי בהיותי נער כבן 12 שנה, כאשר התקימה אסיפת זכרון (אקדמיה) לזכרו של ד״ר בנימין זאב הרצל. הנואם הראשי היה דוד סטרץ, יו״ר של הסניף המקומי של הרביזיוניסטים. אליו השתיכו רבים מהבוגרים בט״ל. הרצאתו ארכה כשעתיים. האולם היה מלא אנשים ושרר שקט והקשבה באולם במשך כל זמן ההרצאה הארוכה, שנראתה לי כי אין לה קץ.

הוא דיבר על הרצל ורעיון המדינה העברית. השתמש במונח ״יודנשטאט״ זאת היתה מילת קסם עבורי. דיבר על ממשיך דרכו על זאב ז׳בוטינסקי, יוצר הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה.

באותה תקופה התארגן גם ארגון החלוץ. בראשו עמד שיקה ארונסקי – שהיה פוזל בעין אחת אבל איש מוכשר, בעל לשון חלקה וחריפה – כפי שהצטיינו בכך, כל בני משפחת ארונסקי. – הם ירשו זאת מאביהם לייבל שהיה בורסקי, גם יתר הילדים, ובנותיו צביה וצלי השתייכו לבית״ר.

מבית ארונסקי יצאו 3 מנהיגים לתנועות הנוער בט״ל.

שנים מהם לבית״ר והרביזיוניסטים ואחד להחלוץ הכללי, בתנועת החלוץ היו כעשרים חברים אשר יצאו ברובם לקבוצי הכשרה כדי לקבל רשיונות ולהתכונן לעליה לא״י, חלקם הצליחו בכך אחרי שנים של עבודת פרך בקיבוצי הכשרה. מיותר לציין כי לבני ט״ל שהיו מורגלים בעבודה פיזית בחקלאות ובמלאכה, היתה כל ההכשרה הזאת מיותרת, אבל זה היה הנוהג לכל אחד שרצה להגיע לא״י. רבים מהחלוצים נשארו בגולה, ונספו עם כל היהודים בשואה. בגלל חילוקי דעות פוליטיים בין ההסתדרות הציונית לבין זאב ז׳בוטינסקי, על הנושא של מטרת הציונות, עזב ז׳בוטינסקי את התנועה והקים תנועה ציונית חדשה. אז נשללה זכות העליה מאת כל הבית״רים באשר הם, ונסגרו בפניהם שערי א״י.

סניף מכבי–בית"ר

בראשית שנות השלושים הקים חנינא ארונסקי מועדון נוער בשם מכבי – ובו הצליח לרכז את מרבית הנוער בט"ל.

עיקר פעולותיו של מכבי, מלבד עבודה למען הקק"ל שהתנהלו בערבים. בלימוד עברית, ואידיש ספרותית מתוך מילונים – חנינא ארונסקי היה מקריא מאמרים ראשיים של העתונות היומית בפני החברים. למדו גיאוגרפיה של א"י והיסטוריה יהודית.

בלילות שבת ובמוצאי שבתות היה חנינא מארגן ערבים ספרותיים והרצאות בנושאים פוליטיים שירה וריקודים.

ב־1932 הפך מכבי לבית"ר באופן רשמי, ארונסקי התמנה למפקד הקן – ובית"ר קיבל תנופה חזקה, רב הנוער בט"ל נהר אל המועדון אשר היה ממוקם בביתו של משה יונטלס, בו שקקו חיים ופעילות רבה, שהקיפה את כל שכבות הנוער ואף סחפה אתה גם את ההורים. תקופה קצרה שהה בט"ל יצחק רוטנברג שהיה מחשובי הבית"רים באיזור והוא הקדיש ממרצו וכישוריו לחינוך ולפיתוח הקן – עד שיצא להכשרה ולא חזר יותר לעבוד בקן.

תקופה חדשה

ב־1936 נפתח בלוצק קורס איזורי לסמלים הקורס ארך 3 שבועות, הדריכו בו מיטב המרצים והמדריכים שעמדו לרשות התנועה בגליל וולין. וביניהם יוסף כרוסט ואברהם אמפר. החניכים חיו בקורס בתנאי מחנה ופנימיה. מזופיובקה השתתפו בו הניה רבקה גלוז ואנשל שפילמן. הלימודים נמשכו משעות הבוקר המוקדמות עד השעות הקטנות של הלילה וכללו: היסטוריה של עם ישראל וארץ־ישראל, גיאוגרפיה של א"י דמוגרפיה של העם היהודי. פסיכולוגיה, חינוך – תורת זאב ז'בוטינסקי, תולדות הלגיון העברי ואידאולוגיה של בית"ר הכל בשפה העברית.

החניכים תרגלו תרגילי סדר, ותרגילי כח, ומשמעת צבאית בית"רית, מספר פעמים צעדו החניכים במחלקות לעבר הקסרקטינים של הצבא הפולני במקום. למדו שימוש בנשק – וקליעה למטרה – במסגרת ההכשרה הטרום צבאית, (פ.וו.) שהיתה נהוגה בפולניה, עבור תלמידי בתי הספר התכוניים בכיתות הגבוהות, וכן לסטודנטים של האוניברסיטאות.

בגמר הקורס חזרו אנשל והניה רבקה לקן – הניה רבקה התמנתה למזכירת הקן ומדריכה של קבוצות בנות ע"ש שרה אהרונסון. אנשל התמנה למפקד הקן כי חנינא לא הרגיש את עצמו מספיק "צעיר" ומתאים לתקופה החדשה שאפפה את בית"ר והוא ביקש להתמסר למועדון של הצה"ר, אליו השתייכו בוגרי בית"ר והרביזיוניסטים.

הקן גדל ושקק חיים, העבודה בקן התקדמה לפי התכנית המלאה והרשמית של נציבות בית"ר בורשה, הביתר"ים על תלבושתם המלאה חולקו לדרגות, והדרגות לפלוגות, לפי הגילים והמינים ולפי ההתפתחות החברתית והחינוכית. השפה המדוברת היתה עברית. הרמה עלתה ועמדה בכל הקריטריונים הנהוגים בבית"ר לכל פרטיה ודקדוקיה. פעמיים בשבוע היו נפגשות היחידות בקן כדי ללמוד ציונות ואידאולוגיה, להתאמן בתרגילי סדר, הכשרה הגנתית ומשחקי צופיות.

בלילות שבת היו מתארגנים "עונגי שבת" – בהן היו שומעים הרצאות, קוראים את מאמרו של ז'בוטינסקי, שרים ורוקדים עד מאוחר בלילה. לקראת סיום הערב היו הבית"רים מסתדרים בשורות צפופות כשפניהם מזרחה וקוראים בצותא ובקול את "תפילת השבוע" – התפילה, שחיבר אהרון פרופס נציב בית"ר בפולין.

מסיימים את הערב בשירת ההמנון בשוב ה'... – מי שלא ראה ולא שמע את הטקס הזה לא ידע התרגשות אמיתית מהי. מרגש מאוד היה המחזה, כאשר עשרות או מאות בית"רים עומדים צפופים בשורות – בהתלהבות ובהתרגשות מאופקת בסדר מופתי, כשרצינות אופפת את הכל, והאוירה מתוחה כשפניהם מופנות מזרחה לכוון ארץ-ישראל וחוזרים משפט–משפט, אחרי המפקד, הקורא את התפילה המיוחדת הזו – בה הם נשבעים אמונים לעם ישראל וארץ ישראל ומסיימים: "כה יתן וכה יוסיף אלהי צבאות ישראל".

בשבתות בשעות אחרי הצהרים, היו מתאספים שוב היחידות ביער הסמוך, ועוברים על פעילות השבוע בתרגילים במשחקים ותחרויות ספורט שונות. לפנות ערב לקראת גמר היום היו מסתדרים במסדר על אחד המגרשים הנרחבים אם ביער או בעירה. כל הפלוגות כשמפקדיהם בראשם על תלבושתם המלאה – בצורת ח. אחרי אשר המפקד היה מקבל את דו"ח הנוכחים מפי ה"קצין תורן", היה מקריא את פקודת היום – הכל בחגיגיות ובהתרוממות רוח, שהשפעתו היתה ניכרת על פני החניכים והוריהם והקהל הרחב שהסתופפו מאחורי השורות – שותפים להתרגשות בניהם. לאחר שירת ההמנון בשוב ה' וברכת תל-חי אדירה, התפזרו החניכים לבתיהם – לשאוף כח ומרץ לשבוע הבא.

כל הפעילות הזאת מטרתה היתה לחנך את הנוער שיהיה מוכן ומסוגל למלא את התפקידים אשר ידרשו בארץ-ישראל, כפי שהגדיר יוסף טרומפלדור באומרו: דרוש חייל אתה חייל, יש צורך בפועל אתה פועל – דרוש מורה אתה מורה... לא לחינם קרא ז'בוטינסקי את תנועת בית"ר ע"ש הגיבור יוסף

טרומפלדור. כוונתו להכין צבא לוחמים, אשר יקימו–יבנו ויגנו, על ארץ ישראל כמדינה העברית.

הפעילות החיצונית התבטאה, באיסוף כספים עבור קרן תל-חי. והפצת העתונות של התנועה "המדינה" – שבועון בעברית, "די וועלט" – שבועון באידיש מלבד העתון היומי "דער מאמענט" בו השתתף ז'בוטינסקי בכתיבת המאמר מדי שבוע. אחר כך הופיעו עתוני האצ"ל "די–טאט" באידיש שהפך ליומון ו"ירוזולומיה ויזוולוניוה", שבועון בשפה הפולנית. – שני עתונים אלה הופיעו בפולניה, עד שנת 1939.

החלוקה ליחידות בבית"ר. היו שלש דרגות: דרגה א': מורכבת מילדים קטנים כיתות ג'–ה' שנקראו, נשרים. דרגה ב' תלמידים כיתות ז'–ח'. דרגה ג' שכללה את בוגרי בית"ר. כל דרגה ודרגה היתה מחולקת לפלוגות, בראש הדרגות והפלוגות עמדו מפקדים ומדריכים שהוכנו וחונכו בקורסים פנימיים מיוחדים.

כל הפלוגות נקראו על שמות גיבורי ישראל – אשר על פי חייהם ומותם התחנכו הבית"רים כגון – דבורה הנביאה, שמשון, שרה אהרונסון, שרה צ'יזיק, דבורה דרכלר, בר כוכבא. המעבר מדרגה לדרגה היה מלווה בבחינות ובטקסים מיוחדים שהשאירו את רישומם על הבית"רים והוסיפו נופך ועניין בהתקדמות ובהתפתחות מבחינת הגיל, הלימודים, וההכשרה התרבותית וההגנתית. השאיפה הרמה ביותר, אליה שאף הבית"רי להגיע, למעמד של בגרות; כאשר הבית"רי עבר את כל הבחינות והמבחנים והוכשר, לנדור את הנדר הבית"רי. או אז היה מתארגן אירוע רב רושם ורב חשיבות בטקסיות, בסמליות רבה ומרתקת, כאשר הבית"רי נשבע את שבועת בית"ר; שבועת אימונים לעם ישראל נושק לדגל, מפקדו מצמיד לו לדש בגדו את הסמל המקודש לבית"ר "סמל הנדר הבית"רי", אשר תוכנו, קודש לעם ישראל, לארץ ישראל, למדינה העברית ולראש בית"ר. את סמל הנדר היו הזכאים עונדים על דש בגדיהם בחגים ובאירועים מיוחדים, צורת סמל הנדר היא, מגן בצבע דגל כחול לבן ועליו מגל וחרב.

נודרי הנדר הקדישו את עצמם להקמת המדינה העברית, כל מחשבותיהם והגיגיהם חייבים להיות מופנים לארץ־ישראל. והם מכשירים את עצמם לכל תפקיד ולכל מצב שיידרשו לַעמוד בו, רוחנית ופיזית, הכל קודש למטרה זאת.

הבוגרים יצאו לפלוגות הכשרה, על מנת להכשיר את עצמם לתנאים הקשים שיתקלו בהם בארץ־ישראל. שם בילו את מיטב שנותיהם מתוך צפיה בכליון עיניים לרשיון עליה שניתן טיפין טיפין, עד שפרץ המשבר ביחסים בתוך התנועה הציונית, והבית"רים נידונו להשאר בגלויות, נסגרו בפניהם שערי ארץ ישראל, שכל כך כמהו אליה, על מנת להלחם על תקומתה ולבנותה.

עליה בלתי ליגלית

התנועה הרביזיוניסטית ובית״ר לא נכנעו לגזירות, לא כלפי ההסתדרות הציונית ולא כלפי הבריטים. הם התחילו לארגן עליה בלתי ליגלית, שקראו לה ״עליה ב״ או ״עליה אף על פי״. רבבות נהרו ונרשמו לעליה זאת, אלפים הצליחו להגיע לארץ ישראל למרות ההתנכלויות מצד מנהיגי הסוכנות והממשלה הבריטית ומאות אלפים התכוננו להמשיך ולחתור לא״י. מבית״ר בזופיובקה הצליחו להגיע לא״י ביילה (ניידן) ויצחק שחורי. לפניהם נסעו בדרך זו שתי בנות מחופניוב שתיהן שמותיהן רחל, אחרים כבר לא הצליחו כי פרצה המלחמה ונסגרה העליה לגמרי כפי שנתקה אחר כך את פתיל חייהם של כל יהודי אירופה וביניהם את יהודי קדושי ט״ל ובתוכם פאר הנוער העברי בט״ל.

קן בית״ר בזופיובקה היה אחד מהטובים ביותר בפולניה, בגלל רוב חבריו יחסית למספר התושבים במקום, וכן ברמה החינוכית הגבוהה שהוקנתה לבית״רים.

ב־1937 התארגן קורס מרכזי ארצי למדריכים בלודז׳ בפיקודו של אהרון פרופס בעצמו ובהדרכתם של מיטב המדריכים והמרצים, השתתף בקורס זה והשתלם אנשל שפילמן בעצמו וכן עזר בהדרכה לידו של אברהם אמפר.

קורס זה הקים סגל של מדריכים ממדרגה ראשונה עבור בית״ר פולין, וגם זופיובקה נהנתה מפירות קורס זה.

אנשל חזר מהקורס כשהוא עשיר יותר בידע, מנוסה יותר בהדרכה וכו׳ רכש בטחון עצמי – אשר עזרו לו לפתח ולהניח יסודות חדשים להתקדמות רבת משמעות, אשר נתנה אותותיה בצורה משמעותית בתוכן. באיכות ובכמות והעמידה את ט״ל במרכז העבודה והמאמצים של האצ״ל בפולין לקראת המלחמה לחרות ישראל.

בשנת 1938 התארגנה בט״ל קיטנה ע״ש שלמה בן יוסף בה השתתפו בית״רים מט״ל וכן מהקנים הקרובים באיזור.

(המשך ראה בספר האיש שקיים את הנדר.) [עמוד 180]

תנועת "הנוער הציוני"

"הנוער הציוני" חרת על דגלו, התחדשות לאומית ותרבותית לעלייה והגשמה, ולזקיפות קומה יהודית בגולה.

הנוער הציוני, שדבק בכור מחצבתו היה בדעה, כי חובה קדושה להגביר את האמונה ברעיון הציונות הכללית, ולהעמידה במלוא זהרה ועושרה הרוחני לעתיד.

במיזוג הנוער, בערכי תנועת התחייה הלאומית–ציונית, על רקע המציאות היהודית בגולה, וההגשמה החלוצית בארץ-ישראל, ביקש "הנוער הציוני" להדגיש את ייחודו של גיל הנעורים, את היכולת ליצור ערכי חיים מרהיבים בשילוב תרבות עברית.

יחד עם זאת המשיך בטיפוח החינוך לחיבת העם היהודי ולהסתדרות הציונית המשמשת בית נאמן להמוני עם ישראל.

י. ויינר

הנוער הציוני

שמואל וגניה פוטש

בשנות השלושים התפלגה המפלגה הכלל ציונית, לשתי מפלגות: כלל ציונית, ופרוגרסיבית – ליברלית, בהנהגתו של ד"ר משה קליינבום (סנה) המגמה היתה להכשיר נוער פרוגרסיבי – ליברלי להגשמה עצמית לעלות ארצה, להקים קבוצים בארץ (אחד מהם היה ניצנים) ולא רק להסתפק באיסוף כספים לקרן הקיימת וקרן היסוד. באותה תקופה היו קיימות בטרוכנברוד עוד שלוש תנועות: החלוץ, בית"ר והתנועה הקומוניסטית. גם אצלנו התחילו להתארגן, הכח המפעיל היה המחנך המוכשר – מוטל בליטשטיין, ועוזריו אליעזר וינצויג וישראליק שפילמן. הצטרפו לתנועת הנוער החדשה שכללה ממיטב הנוער של טרוכנברוד מתוך מניעים אידיאולוגים של ליברליזם – פרוגרסיבי חלוצי. למעשה קמה תנועת הנוער הציוני רק ב־1934 כשמחזור ראשון גמר את בית-הספר.

כתוצאה ממיגוון הפעולות בכל השטחים, חינוכיות, תרבותיות, חברתיות, הפכה תוך תקופה קצרה למדי, תנועת הנוער החדשה, לתנועה חשובה בעיר.

התחלנו לפעול בכל הלהט והמרץ, התנועה נתנה לנו מוצא מהתסכול, שלא יכולנו להמשיך ללמוד, מחוסר אמצעים. אני זוכר כאילו זה קרה אתמול. ישבנו ביער בקיץ ושוחחנו מה לעשות? כל-כך רצינו להמשיך ללמוד, לדעת, להתקדם, לגלות דברים, היינו תלמידות טובות רחל לרנר ז"ל, פסי גוטמן, פסי בליטשטין ז"ל, שרה שפילמן ז"ל, דאבלה רוטנברג ז"ל, ואני.

שנתיים לימדתי ילדים קטנים והתמסרתי בכל ליבי ומרצי לתנועה, אחרי שנתיים נסעתי לרובנה ללמוד.

אני עוצמת עיני וחוזרת, חמישים שנה אחורה לטרוכנברוד. ערב רגיל ביום חול, ירח מלא, שמיים בהירים שתי שורות בתים, כביש ארוך, ארוך, באמצע, סביב, שדות ולאחריהם יערות של רדזויל וקוטוב, שקט לילי, הבתים חצי רדומים, ואנחנו – מוטל אליעזר וישראליק כבר מוכנים, עומדים על יד המועדון שואלים כולם ישנם? יוצאים לשדה, לא רחוק מהיער. עשינו מדורה התישבנו סביב המדורה, מוטל מדבר בעניני דיומא אחר־כך עובר לסיפורים על ארץ ישראל, על הגליל וכו׳. ספר גם על הקיבוץ ניצנים שלא מזמן נוסד, משוחחים ומתחילים בשירה, שירי געגועים, שירי התלהבות, של רחל, טשרניכובסקי ועוד. אנו מפליגים בדמיון לארץ ישראל. כן לפני כמה שבועות גמרנו ללמוד בעל־פה ״פאן טאדאוש״ של אדם מיצקוויטש והמוטו שלו ״מולדתי את כמו הבריאות רק מי שאין לו בריאות יודע כיצד להעריך אותך״ משירה עוברים לריקודים. רוקדים ושרים, ההתלהבות גוברת עד אין סוף.

״ארים דעם פייער, זינגען מיר לידער, די נאכט איז טייער אין מיר ווערן נישט מידער״

המדורה דועכת ואנחנו חוזרים למציאות אפורה. חוזרים הביתה. קשה לתאר את הרומנטיקה, ההתלהבות, הרצון לבוא לישראל ולבנות מולדת.

עתה לאחר שהתנועה התארגנה למופת, סופח מוטל, להנהגה הראשית שבוורשה, מקום בו עבד עד לפני המלחמה, את מקומו תפסו החניכים שלו, אליעזר וינצוייג וישראליק שפילמן, שהיו מוכשרים ובעלי כושר ארגון יוצא מן הכלל, דבר אשר התבטא בארגון פעיליות תרבותיות – ארגון הצגות, חוגים וכו׳, וכן חינוך להגשמה חלוצית. ואכן בשנת 1939 יצאו להכשרה שלושה נציגים – ישראל בס, יצחק שוסטר ז״ל, ושמואל פוטש עם תחילת הכיבוש הסוביטי, בא מפנה מכריע בתנועה התקשרו מההנהלה הראשית אשר היתה אז בביאליסטוק ע״י החברים בטרוכנברוד לשם התארגנות לבריחה בעזרת שליח מביאליסטוק, ולעלות לארץ.

״הנוֹער הציוני״ בטרוכנברוד היה אחת התופעות היפות בחיינו, אשר גם כיום בהזכרנו בה נוסף לבבנו הוד וזוך שלא מעלמא הדין, מתוך געגועים נזכרים בימים ההם ימים משופעים באידיאלים שהאצילו על נושאיהם. חבל על אותו דור שנעקר ביד זדונית ואיננו.

גד רוזנבלט

קן בית״ר באיגנטובקה

קן בית״ר באיגנטובקה הוקם בחורף 1932 ביזמתו של יצחק דויטש בשיתוף ועדה מארגנת שהייתה מורכבת מזכריהו קסלר; שפרה גאלער ושפרה דיק. בשלב ראשון מנה הקן כ־20 חברים אבל עם הזמן נוספו הרבה בני נוער והקן מנה למעלה מ־50 בית״רים. כמפקד בית״ר מונה זכריהו קסלר אשר פיתח פעילות רבה בקן.

זכריהו קסלר היה גם פעיל מאוד באירגון קיבוץ הכשרה של בית״ר במקום, ועזר רבות לביסוסו הכלכלי ולתעסוקתו, באחד הימים החליט לצאת בעצמו להכשרה בעיירת לאקאץ, לקיבוץ ההכשרה של בית״ר במקום, אלא, איתרע מזלו ובאחד הימים בקיץ 1933, בעת רחיצתו בנהר, טבע.

עם מותו חלה התרופפות בפעילות הקן, עד שהתגבשה קבוצה חדשה של פעילים שנכנסה לפעילות עליהם נמנה שייקה קימלבלאט שקיבל אף את המינוי של מפקד קן, לידו פעלה מפקדה שכללה את חנה גילר, מרדכי סוסנה ושיינדל גולר.

זו הפעם הראשונה שבקן המקומי, בפיקודו של מוטל סוסנה – שהשתתף בקורס לסמלים ואשר בגמר הקורס חזר לאיגנטובקה בקיץ 1935, – התקיימו תרגילי סדר סדירים וקבועים. פעילותו של מוטל סוסנה נמשכה עד 1936 עת יצא לעבוד בחווה חקלאית שבניהולו של האגרונום שפילפוגל, אישיות ידועה ממייסדי ״אורט״ שבפולין. מחורף 1936 ועד קיץ 1939 התמנה גד רוזנבלט כמפקד הקן, רוזנבלט הרחיב את מפקדת הקן שכללה את חנה גילר, שיינדל גולר, הרשיל קסלר, ושמיריל קסלר, בתקופתו התרחבה הפעילות בקן וכללה הרבה פעילויות פוליטיות ותרבותיות במקום. חוגי אוהדי ז׳בוטינסקי התרחבו והוקם סניף הצה״ר, הקשר עם קן בית״ר בזופיופקה נעשה הדוק יותר ובעיקר שיתוף הפעולה עם מפקדו אנשיל שפילמן, שהוכר על ידי כולם כאישיות דומיננטית ומנהיגה, בערבי שבתות ובעיקר בקיץ, היה רוזנבלט מגיע לקן זופיופקה לשם הקראת שירים בנושאים אקטואליים של הזמן ההוא, היינו, בנושאי עליה בלתי חוקית, שבירת ההבלגה, וכן באירגון צבאי לאומי.

בשבתות ובחגים היה מופיע בבתי־כנסת שבאיגנטובקה וכן בבית־הכנסת ״הוורשפסאי״ שבזופיובקה. מנהג היה בבית״ר איגנטובקה שבכל מוצאי חג שמחת־תורה היו מארגנים תהלוכת לפידים עד לבית־הכנסת הסטולנאי, ועל במה מוכנה היה גד רוזנבלט נואם, ומלהיב את היהודים שהיו כל כך כמהים לציון ולעליה לארץ.

רוזנבלט עזב את איגנטובקה ואת קן בית״ר בקיץ 1939 עת שיצא ללמד באחד הכפרים במטרה לאסוף כסף להוצאות עליה ארצה בעליה ב׳.

הקן באיגנטובקה נוהל אז ע״י חנה גולד – שהיתה מסורה ונאמנה בכל מאודה למועדון ולחברים, לא היה בה הכח והיכולת לפתח ולקיים את הסניף במתכונתו הטבעית והמועדון הצטמק, אם כי לא נסגר ולא התפרק עד אשר קן בית״ר בזופיובקה בא לעזרה, בהדרכה, בהרצאות ובפעולות חינוכיות

המפלגה הקומוניסטית

כמה מבחורי ישיבה שנקלעו לוילנה **עברו לטכניון** והצטרפו לקומוניסטים. מספר חברים וחברות ממיטב הנוער שבמקום ייסדו גרעין של המפלגה הקומוניסטית. אמנם הם לא הצליחו למשוך אליהם את המוני הנוער שבמקום אבל התקיימו. תעמולה חריפה נגד הציונים לא ניהלו, הואיל והתנועה הציונית היתה חזקה, וחששו לתגובה נגדית, ולא רצו לקומם את דעת הקהל נגדם, ומאחר ופעילותם היתה מוגבלת, ולא הפריעה לתנועה הציונית במקום לא נגעו בהם לרעה, אם כי מפעם לפעם הצליחו למשוך אליהם אחד או שניים מהנוער. אבל הסתעפות התנועה הציונית הביאה לקיפאון בפעילות המפלגה הקומוניסטית. מלחמה קרה בין התנועה הציונית לבין המפלגה הקומוניסטית התנהלה עד לשנת 1939. היינו עד לפרוץ מלחמת העולם השניה. רק אז התגשמה שאיפתם של המנהיגים המקומיים, שהגיעו לשלטון. הסובייטים כבשו את כל חבל וולין והקומוניסטים נהיו הבעלים של שתי העיירות. הנוער נאלץ ליהפך בן לילה לקומסומולים, ומי שלא נכנע להם עבר לוילנה תוך תקווה לעלות ארצה ואמנם אחדים מהם הצליחו בכך.

במרוצת הזמן, נתאכזבו הרבה מהקומוניסטים וחדלו לראות בשלטון הקומוניסטי ״גן עדן״ אבל לאחרים היה סיפוק בעובדה שהגיעו לגדולה, והם השליטים האמיתיים, ושאיפתם התגשמה. שמחה זו לא ארכה הרבה זמן. הגרמנים התקיפו את רוסיה הסוביטית, ורוב הקומוניסטים ברחו עם הצבא הסוביטי הנסוג.

המערכת

אנשל שפילמן לא ידע בחייו מסלולים קצרים. בשקדנות מדהימה, באורך רוח למופת. בחריצות גדולה, בכשרון ובידע, עשה לו נתיבים אל הנוער בתחומים השונים של חיי ציבור. כמפקד בית״ר, הוציא מוניטין לעיירתנו, כמקום למחנה קיץ לבית״ר, הסוואה לקורס ראשון של אצ״ל בפולין. ואחריו קורסים נוספים למפקדי אצ״ל בפולין. כך זכתה טרוכנברוד שכל ה״מי־ומי״ של מפקדי בית״ר, יחד עם הנציב דאז מנחם בגין, ביקרו וחזו בפעילות התוססת של העיירה, שהמשך מבורך – במולדת, במאמץ עילאי לשחרורה ולעצמאותה.

לאנשל שפילמן מבט מכוון למרחוק וכושר לראות את הנולד. הוא תמיד מקור בלתי נדלה לעצה טובה ולרוח איתנה, תוסס ומתסיס, מאגר לרעיונות ולמחשבות מקוריות.

מטרוכנברוד עיירתנו, אנשל נושא רציפות של פעילות במחתרת לחירות קשורים ואחוזים יחדיו.

י. ויינר

מתוך הספר האיש שקיים את הנדר

אנשל שפילמן

בקיץ 1938 בא מישה קליין לזופיובקה לפי הוראה מאברהם אמפר, לארגן במקום מחנה קיץ לבית״רים אשר בסביבה ובאיזור לוצק. זה היה חייב להיות, הסוואה לקורס חשאי ראשון של האצ״ל בפולין, שיקום בגמר המחנה. הקמנו את המחנה על שמו של עולה הגרדום שלמה בן–יוסף הי״ד, שהיה מראשוני החברים בתאים החשאיים בלוצק (על תעודת הגיוס של שלמה בן יוסף חתום אברהם אמפר שהיה אז הממונה מטעם מפקדת הגליל על מחלקת ההכשרה והעליה של בית״ר). אני זכיתי להיפגש ולהיפרד משלמה בן יוסף לפני עליתו ארצה, באחד הלילות כשבאנו לבקר את התאים שבלוצק במועדון בית״ר, פגשנו את שלמה בן יוסף, והוא נשאר איתנו עד מאוחר בלילה, כשהוא יושב מקשיב ובולע כל מילה שנאמרה באותה פגישה. אכן בחור נהדר היה, שתקן, נאמן ומסור, חזק אופי ומוצק גוף. מי פילל אז שבחור שקט זה יגיע למעלות גבורה ואומץ־לב. כאלה, כפי שהתגלה בזמן הפעולה, אחריה, ובעיקר בעמידתו האיתנה במשפט ובצעידתו בגאון אלי גרדום לקראת התהילה והגבורה שאין למעלה ממנה.

בשנה זאת עלה גם ארצה דויד זוברמן (טהורי) שהיה מראשוני חברי התאים בהורוכוב עוד בשנת 1935, ביחד עם נח כרומרס, שפיצמן מרוזישט שלמה בן־יוסף, וולף שניידר, שלום רפופורט, יצחק פבריקנט מלוצק, שרגא ברון

מלודמיר ואחרים. דויד התפרסם כשומר על כבוד העם היהודי בצבא הפולני, בהכותו חייל אנטישמי שהעליב את היהודים והוא עצמו במדי הצבא הפולני.

מפקד המחנה בזופיובקה היה, כאמור מישה קליין, שהיה גם מפקד בית״ר בטורצ׳ין. המדריכה היתה חסיה שפירא, חניכתו של מישה קליין. התארחה לקראת סיום המחנה גם חברתה, עדינה ליאור, גם היא מהראשונות התאים החשאיים בוולין.

ליום שבת אחת באו להתארח במחנה כל הבית״רים הבוגרים של קן בית״ר לוצק. המחנה התקיים בבית קרובי, שלום וברכה שוורץ. בתיהם, שדותיהם ושדות הורי, היו בקצה העיירה, סמוכים ליער קירולנקו. המקום הזה היה האידיאלי ביותר לקורס חשאי, קורס לנשק ולטקטיקה לפיצוץ ולמחתרת. הקורס הראשון למפקדים של האצ״ל בפולין.

דודי (ראש הקהילה בזופיובקה) היה המחסנאי של הקורס. היה מוסר מדי בוקר את הנשק לאברהם ובערב היה מטמינו בסליק סודי שהיה בנוי בעליית הגג. כל הבית ובית השכנים מאותה המשפחה, השדות אשר מסביב, שימשו לקורס לאימונים, למגורים ולמגורי מפקד הקורס ועוזרו. למטווחים יצאנו כשכל אחד יורה רק שלושה כדורים, ליערות רדזיביל, או קירולנקו וכן בחורשת היהודי דוד קופרשמיד.

מפקד הקורס היה דב (אהרן הייכמן) עוזרו יוסף סטבסקי (אחיו של אברהם סטבסקי, מגבורי העלילה של רצח אורלזרוב, מארגן עליה ב׳ בפולין לפני פרוץ המלחמה. אברהם סטבסקי נרצח בהיותו על האניה ״אלטלנה״ בחופי תל־אביב ב־1948).

דודתי ברכה היתה הפטרונית של הקורס, היא פיקחה על המטבח ועל הסידורים האחרים. מה רבה היתה החיבה והקשר הנפשי ביניהם לבין אברהם. יהיו דפים אלה עדות ומצבה על קברותיהם של יהודים יקרים אלה, שנרצחו על ידי הנאצים, ולא זכו לראות בהגשמת חלומם הנפלא, מדינה עברית בארץ ישראל. בנם טוביה־טדי שוורץ, שהיה חבר התאים בזופיובקה וסגן מפקד קן ביתר ורשה (צפון) שם למד, היגר ב־1939 לקנדה, השתתף במלחמה באירופה בשורות חיל האויר הקנדי, היה מראשי בית״ר והצה״ר בקנדה ובארצות הברית. נפטר כשהתכונן לעלות ארצה, ונקבר ליד קברו של שלמה בן יוסף בראש פינה.

בהיות הקורס הזה הראשון, אשר ממנו עתידים היו לצאת המפקדים הראשונים לאצ״ל בפולין, בא במיוחד לקורס בתור מפקד ומדריך, חבר המפקדה הראשית של האצ״ל בא״י דב (אהרן הייכמן) ש״יצק״ בתוך חניכיו את ה״פלדה״, את היציבות והבטחון העצמי הדרוש למפקדים. למרות היותנו מפקדים ותיקים בתאים, הוא ״הקציע את החיספוסים״ ויישר את ההדורים החיצוניים והפנימיים.

הוא נתן את "הליטוש האחרון" לבחורים לקראת היותם מפקדים. הוא החדיר בהם את ההרגשה של כוח בצורה מופלאה ביותר.

בערבים, בגבור הגעגועים, היה יושב דב בחושך הרחק מאתנו על הדשא, מתחת אחד העצים שענפיהם נופלים – יורדים למטה ומהווים כעין סוכה המתאימה להתבודדות ולמנוחה כשהוא מסלסל את קולו בשירי ארץ ישראל ובשירי המרד. היינו זוחלים על בטננו בחשאי ובשקט, על מנת להתקרב ככל האפשר אל מקום שכבו שלא ירגיש, כדי לא להפריע לו ולא להפסיק את שירתו, את זרם געגועיו למולדת, לארגון, לחבריו, לבנו גיורא שנולאו לו אז 5 שנים.

לפי חוקי המחתרת והסודיות, לא הופיעו החניכים בשמותיהם וכתובותיהם. לכל אחד היה מספרו האישי. אברהם הכיר את רובם. ואני, כיוון שהייתי תושב המקום ועל שמי הגיעו כל המכתבים מהורי החניכים, יכולתי לקשור את שם השולח עם "המספר" המקבל. אולם התעלמתי. חוקי הקונספירציה בלמו תמיד את הסקרנות. ואכן אלה שלא הכרתי מקודם, נשארו בְלתי מוכרים לי בגמר הקורס. רק עם חלק מהם נפגשתי אחר־כך בפעולות שונות בחו"ל ועם אחרים בא"י במחתרת לח"י.

מענין לציין כי חוקי הקונספירציה שחייבו אותנו בגולה מראשית ארגון התאים היו לא פחות חמורים מאלה שחייבו אותנו במחתרת בא"י. ואני מעיר נקודה זאת מתוך כאב וצער. כי בחירת האנשים לתאים בגולה היתה כה קפדנית וכה חמורה ואף מופרזת. מועמד שלא ענה על הדרישות המחמירות ביותר לא התקבל. ככה היו רק בודדים בכל קן בית"ר ה"מיוחסים" והמאושרים שהתקבלו. כשהגענו ארצה התברר לי שזאת היתה שגיאה חמורה וטעות גדולה: כי רבים, רבים היו מתאימים ומוכשרים. בסקרי עכשיו בדמיוני את הבית"רים שהיו בקן זופיובקה, לוצק וילנה, קובנה ואחרים, שהכרתי במשך תקופת ביקורי ונדודי נוכחתי לדעת כי יכולנו לגייס רבים מאוד מכל קן וקן, וחטאנו בזה לא רק פעם אחת. טעויות אלה חזרו ונישנו מספר פעמים.

לי עצמי לא היה קל להשתתף בקורס וגם למלא את התפקידים של מארגן ומטפל בסידורים שונים מסביב לקורס. לא יכולתי גם להינתק לגמרי מקשרים עם קן בית"ר במקום. לא פעם חשבתי שלא אצליח לסיימו כראוי. אברהם היה זה שעודד אותי וחיזק את ידיי, ובהשפעתו החזקתי מעמד וסיימתיו לא בין החלשים.

יום אחד, ואנו בתרגילי סדר, צעידה בשתי שורות חזית כשבכל אחת מהן כ־12 חניכים, אברהם הגבוה מכולם משמש סמן ימני בשורה א'. עמנואל שטראסברג (הנגבי) סמן בשורה ב', דב המפקד עומד במרחק של כ־30 מטר מאתנו, לצידו וכשלושה מטר מאחוריו יוסף סטבסקי סגנו. דב כולו מתוח, חזהו המרובע בולט קדימה, גופו נטוי כמיתר, וכל יישותו אומרת כוח ועוז. עיני דב יורות זיקי אש והוא כרוח סערה העומדת לפרוץ ולשטוף את הכל, אבל הוא סגור ומאופק והוא פוקד בקול עמוק וצלול. קולו מזרז, מעורר, מדרבן: "שמאל ימין! שמאל ימין!...

במקום דרוך!" והכל חייב להיות ישר, קצוב והרגליים מתרוממות ויורדות כאחת. ומכאן "שינוי תבנית לשורת עורף וחזור לשורת חזית. ובנין שדירת חזית אחת, ממקום דרוך", ולפי פקודה קדי–מה! והשורה מתקדמת ישרה כסרגל, נעה כגוש אחד והרגליים מתרוממות ויורדות כאחת, ואני ראשי כנראה בדברים אחרים. ממולי במרחק של כמאה מטר עומדת רייזלה, מסתתרת בין העצים מפחד ה"דב" ומסתכלת ב"גיבורה" שרק אתמול ראתה אותו כמפקד "כל יכול" כעת הוא עצמו חייל פשוט בשורה, ממלא פקודות. אני מאבד את הקצב והכל מתבלבל לי בראש ואיני מתקדם כנראה כמו כולם. כי פתאם ושמי מספר 17, מנסר בחלל בצעקה מאיימת – מחרידה, "17 האומלל" שמאל ימין, שמאל ימין, הרם ברכיים!... בחסות המרחק שבינינו ובין המפקד, מגניב אברהם גם הערה משלו בלחש, "אנשל, מה איתך?" ואני, עולמי חשך עלי, משתדל, מדרבן את החושים ו"תופש" בחזרה את הקצב. ודב פוקד, שנה כיוון... והשדירה תיסוג – לאחו–ר פנה! והכל דופק כשעון. טראך – טראך! טראך – טראך!

בשנה הבאה, 1939, באותו מקום ועל אותו מגרש, תרגלתי אותם תרגילים עם בית"רים מקומיים כשבשתי שורות חזיתיות צועדים 50 חניכים זה היה יפה להפליא. יעקב פוליאקוב (גלבוע) ויעקב טונקל (בנאי) עומדים מרחוק ומסתכלים. זה היה בשבת אחת, בשעות ההפסקה של הקורס השני למפקדים של האצ"ל בפולין. באותה שנה ביקרו בקורס מנחם בגין, שהיה אז נציב בית"ר פולין. וחרמוני שהיה הנציג של הארגון בשלטון בית"ר ומנהל המחלקה להכשרה צבאית.הם חזו בעבודת הקורס ביום, ובתרגילי א"ש לילה בשדות. בנות תאי הארגון בזופיובקה. בלה ניידין, יפה קליינמן חנה שוסטר חנה צפורן ואחותי דורה, ניסו להציג בפני האורחים תרגילי ריטמיקה, אבל מרוב התרגשות שכחו הכל, התבלבלו ונכשלו. הדבר היחיד המקסים שנשאר מנסיון זה היה הסומק בפניהן.

בתרגילי הלילה למדנו טקטיקה, חדירות, מעקבים ולבסוף לפנות בוקר, היינו מתקיפים את העיירה מכל עבר בלוויית תרגילי ירי עם רעש והמולה. התושבים, שהיו כולם יהודים, הופרעו משנתם לא אחת. הם לא הפריעו לנו, לא התערבו, הבינו במה העניין. הם ראו בנו את הלוחמים למדינה עברית בא"י בעתיד הקרוב, העריכו והעריצו את המפקד המסתורי ואת חניכיו. הגוי היחיד שגר בעיירה היה ממיוחסי השלטון, מהלגיונרים של פילסודסקי. בעל בית מרזח. הוא התלונן בפני המשטרה על ההפרעות מצד ה"פלשטנצקים" גוי זה הפסיק להתלונן כשקיבל תשובה מרגעת "יודעים על כך..." ואין צורך להפריע להם.

שניים גמרו את הקורס בהצטיינות והם אברהם אמפר ובן-ציון זוברמן (טהורי) והוסמכו ישר לדרגות של ראשי קבוצה. היתר גמרו כסגנים, רק בודדים לא עברו את המיבחנים. השתתפה בקורס הזה עדינה, מוותיקות התאים אשר בטורצין–ורשה. ואכן היתה היא הבחורה היחידה בקורס, ולא קל היה לה לעבוד

ולהמשיך יחד עם הבנים גם אלה שלא עמדו במיבחנים לא מנע מהם הדבר להיות אח״כ מפקדים ולוחמים ללא חת בבוא הזמן במחתרת של לח״י בא״י.

ייזכר לטובה הלוחם יוסף רוזנבאום (ברוך) הי״ד. שנפל במלחמת החרות והתנהגותו היתה לדוגמה ולמופת. מלחמתו ומותו שימשו לנו למקור כוח וגבורה, לאורם התחנכו והמשיכו להילחם חבריו בלח״י.

באשר למדריך, מפקד הקורס: לא פגשתי במדריך צבא ומוכשר ממנו גם במחתרת בא״י, וגם בתקופת שרותי במילואים בצה״ל.

למרות שעם בואנו ארצה השתנו התנאים וגדלו הצרכים. תרגילי הסדר היו מיותרים בהחלט. אופן לימוד הנשק היה אחר. היינו פרטיזנים, ולא אנשי צבא סדיר. כל הטקטיקה שונתה לטקטיקה מהפכנית, גם בגישה וגם באופיים של הדברים.

סיימנו את הקורס במסיבה עליזה ובלגימת כוסיות וודקה, כראוי למפקדים אנשי צבא. רוב החניכים לא ידעו לשתות בגלל היותם מפקדים בבית״ר. ז״א צופים, ושתיית אלכוהול היתה בניגוד לחוקי הצופיות אולם כחיילים התביישו לא להשתתף ב״שתיה״. והם היו ״מסכנים״ מאד – התנדנדו על רגליהם ולא החזיקו מעמד. היתר, שהיו כבר ותיקי התאים החשאיים ועברו תרגילי הסתגלות וחישול שהתכוננו לחיי מחתרת מזה שנים, ידעו לשתות וגם להחזיק מעמד.

הסיום החגיגי היה דרוש כדי להתפרק מהמתח של הקורס. היה צריך להשתחרר מאוירת המאמצים והלימודים, ממשמעת הברזל. ואכן אין עוד משמעת בערב זה. דב נעלם לשעה קלה והתעורר חוש ההומור שקיבל כנפיים והחברה ״השתוללו״ קצת. אברהם אמפר קורע (למי שהצליח) בצפורני שתי אצבעותיו את השרוולים מהחולצות החגיגיות הלבנות מהכתף ולמטה. זאת הפעם הראשונה שראינו את אברהם משתובב.

באותו קיץ של 1939 הטיל עלי שוב אברהם לארגן קורס לסגנים בזופיובקה, וזה היה אחד משלושת הקורסים למפקדים שהתקיימו באותה עת בפולין. שוב באו חניכים מוולין ומכל המחוזות אשר בפולין ללמוד. שוב התווספו מפקדי תאים חדשים של האצ״ל בפולין. הקורס השני התקיים ליד נ. פינסק והשלישי במזריץ׳. שהיה מטעם בית״ר. פיקד עליו הלל צור. כמו כן התקיימו באותה עת קורסים לאמון צבאי מטעם הארגון בארצות הבלטיות, בהם התאמנו ואף סיימו כל קציני נציבות בית״ר בליטא עם יוסף גלזמן בראשם. פולרביץ, יבורוביץ, רזניקוביץ ואחרים שקבלו תוארים של מפקדים בארגון.

על הקורס בזופיובקה פיקד יעקב פוליאקוב (גלבוע) עזרו לידו בהדרכה, יעקב בנאי, ואנכי בארגון וניהול. הקורס קיים מטווחים עם תחמושת חיה ביערות אשר בסביבה. איכרי הסביבה היו עוברים ומתעכבים ומתלחשים: מה זה? מי אלה? והקשבתי כשאחד האיכרים עונה להם: ״אלה הם פלשטינצ׳קים, המתאמנים להילחם נגד הערבים ונגד האנגלים בא״י. הם רוצים לשחרר את פלשטינה, כמו

שעשו הפולנים למען פולין בימי קושצ׳יושקו ודומברובסקי. השלטונות שלנו עוזרים להם״. ההסבר התקבל על דעת יתר האיכרים, זה היה כמעט נכון.

נגמר הקורס השני בזופיובקה, פוליאקוב חזר ארצה. בנאי חזר למחוז ברנוביץ׳ להמשך הפעולה. אנו משמנים את הנשק ומאחסנים אותו לקורסים הבאים, כך אמנם קיווינו. אני יצאתי לארגן תאים חדשים בערי הסביבה. ברובנה קליבן זדולבונוב, דרז׳נה אוליקה, קולקי, איגנטובקה וכו׳ ובאותה עת, באותם המקומות אנו מנהלים מגביות רבות – הצלחה למען הארגון והסיסמה היא: נשק ללוחמי החזית בא״י. לפני קיום הקורס השני בזופיובקה. פנתה אלי מפקדת בית״ר בוולין, ששכנה אז באוסטרוג, בפקודה לארגן מחנה קיץ מרכזי של בית״ר וולין בזופיובקה. מפקד הגליל היה אז גדלבסקי וסגנו העו״ד ברוך חסיד. מנהל מחלקת התרבות היה המשורר שלמה סקולסקי, בן־ציון טהורי היה אחראי על ההכשרה הצבאית.

לא יכולתי להיענות לפקודה זאת למרות רצוני העז לעזור ולקיים את המחנה הזה. המקום היה כבר מיועד לקורס השני של האצ״ל. להשיב בסירוב לא יכולתי, כי לא היתה כל סיבה מתקבלת על הדעת. לגלות את הסיבה האמיתית גם כן לא יכולתי מפאת חוקי הקונספירציה. אברהם יעץ לי לא לענות בכלל, להתעלם מהפניה של מפקדת הגליל ועל־ידי כך אפטר מכל ״הצרות וההסברים״ וכך אמנם עשיתי. כידוע הקפיד מאד אברהם על שמירת חוקי הקונספירציה ואף החמיר בהם. בן־ציון ידע את הסיבה האמיתית לשתיקתי. לא יכולתי לגלות את קיום הקורס שהוא סודי מוחלט. המחנה הגדול והמרכזי לוולין התארגן בנובוסטב שעל יד העיר קלבן. מפקד המחנה היה אליהו גדלבסקי עצמו ועזרו לידו סגנו. עו״ד ברוך חסיד וחבר המפקדה הגלילית המשורר סקולסק שהיה האחראי על ההדרכה התרבותית במחנה. אני התמניתי כאחראי לאימון צבאי. מפקד הגליל גדלבסקי לא קיבל את מינויי ברצון הוא נעלב בגלל אי־היענותי לבקשתו לארגן את המחנה בזופיובקה. הוא חשב כי זלזלתי בו ובמפקדת הגליל, כי אפילו לא הסברתי את סיבת אי היענותי לבקשתו. בן ציון צריך היה ל״יישב״ את ההדורים, ואולי אף גילה לו את הסיבה האמיתית להתנהגותי.

עזרו לידי בהדרכה שלושה בוגרי הקורסים לסגנים. צבי תבורי מזופיובקה, אפרים פישביין מרובנה, ויעקב בניס (בן־טוב) מלוצק. ביום הדרכנו את התכנית הרשמית של בית״ר ובלילות התקיימו ועדות קבלה מאחורי מסך וקבלנו חברים חדשים לארגון. המחנה מנה כמאתיים חניכים בוגרי בית״ר. רובם תלמידי תיכון משכבת הלגיון והיו ממיטב הנוער היהודי אשר בוולין – ואכן רבים היו המומלצים להתקבל לשורות הארגון. במחנה היתה גם קבוצה קטנה בת 30 ילדים מבית״ר הצעירה. אחת מהן היא גולדה בינובים שניצלה עם כל משפחתה ונמצאת בישראל. ביקרו בקורס נתן זילברשטיין, מפקד בית״ר ברובנה ומפקד התאים במקום וכן דיטה שטריק, מהבולטות בבנות רובנה וחברת הארגון. בגמר

המלחמה הגיעה ארצה דיטה, במדים של קפטן של צבא פולין, והיתה אחר־כך ממייסדות שדה־בוקר. ביקרו שם הנערות בבה מנזה והבית״ריה רוזן, אחותו של ברוך רוזן ממנהיגי הרביזיוניסטים, ומפקד ברית החייל ברובנה. שלמה סקולסקי היה מרבה להקריא משירי אורי צבי גרינברג לפני חניכי המחנה. הוא השתתף בתרגילים של א״ש לילה. כמו כן הצטרף אלינו ב״משלחת עונשין״ לאחת המשפחות, אשר בנם איש ״השומר צעיר״ התקיף בית״רי צעיר שעבר בודד בשדות ובמכה בראשו השקיע את תברוגת המתכת של הסמל הבית״רי – המנורה, בתוך עצם גולגלתו של הנער. המשפחה התחננה על הבן שנעלם מרוב פחד ולא חזר לביתו, ואנו ויתרנו וסלחנו לו.

לילה אחד חדרנו בחשאי לַמחנה הקיץ של ״השומר הצעיר״ שהיה בקירבתנו וכשלא מצאנו את הדגל על תורן המחנה, וזה היה בניגוד לחוקי הצופיות, הצלחנו לסחוב מהם את התורן שגובהו היה כ־14 מטר, מבלי שהרגישו בכך כלל ופרקנו להם את המחנה. זאת היתה בושה וכשלון עבורם ולפי חוקי הצופיות, חייבים היו להתקפל ולעזוב את המקום.

לא הרחק מאתנו התמקם גם מחנה גדול של הנוער הפולני מבני משפחות המשטרה הפולנית, שכידוע היו אלה מהמיוחסים בפולין. ההתחרות בינינו היתה גדולה, אבל ידנו היתה על העליונה. בהופעותינו, במצעדינו ובתרגילים עלינו עליהם בהרבה. במו אזני שמעתי לא פעם, כשמדריכם מטיף להם מוסר כי עליהם להתבייש שהיהודים מצליחים טוב יותר, ויפה יותר מהם.

אם כי לא היה לאברהם קשר ישיר למחנה זה, ולמה שהתרחש בו קיבל דיווח ועמדנו בקשר מכתבים כל הזמן – עד שקרה האסון הגדול, פרצה מלחמת העולם השנייה. הקשר עם אברהם נותק, עד שנתחדש כעבור מספר חדשים.

עם סיום המחנה המרכזי של בית״ר וולין בנובוסטב יצאתי בלוויית יעקב בניס לנהל את המגבית המיוחדת של הארגון בערי הסביבה. באותה עת ביקרנו בתאים הקיימים וארגנו גם חדשים. קיימנו אסיפות פומביות באולמות ובבתי־הכנסת. ההתלהבות וההערצה לפעולות הארגון בא״י היתה רבה ותורגמה מיד למעשים. ביקרנו בבתי יהודים אמידים והשגנו סכומים גדולים למגבית והיו אף שהתחייבו בתשלומים חדשיים נכבדים לְמַעַן המטרה בא״י. זכורני שלא נתקלנו בהתנגדות מצד מתנגדינו מבין אנשי השמאל מלבד בקליבן. זה היה בשבת בבית הכנסת, הוזהרתי קודם לכן כי בראש המתנגדים ישנו אדם אחד, תוקפני, המקים שערוריות, ובאמצעות מכות ״מפוצץ״ את ההתכנסויות ואין מה לעשות נגדו, כי הוא גם עומד בקשרים עם המשטרה המקומית ומשרת אותה ועל כן הוא בן־חסותה. העסקנים המקומיים של בית״ר והריביזיוניסטים היססו אם לקיים את האסיפה, מתוך חשש ונסיון העבר. הבית״רים אף היו מהססים לבוא לבית הכנסת בתלבושת בית״ר. יעקב ואני החלטנו דווקא להופיע בתלבושת בית״ר על כל סימני הדרגות והחגור.

באנו לבית הכנסת בלי ליווי של חברינו המקומיים ועלינו ישר לבמה. יעקב תפס עמדה מאחורי על מנת להגן עלי מהתקפה פתאומית מאחור, ואני פתחתי ישר בקריאה לכל המתנגדים מכל הסוגים והושטתי את ידי לשלום – באמרי: הבה נקום כולנו יחד נגד אויבינו שקמו עלינו להשמידנו בא״י. התחילה כבר המלחמה האמיתית לחרות ישראל. ארור מי שלא יתן את ידו להצלת העם. הדברים כנראה נאמרו בלהט כה רב שהיכו בתדהמה את אלה שהתכוננו להפריע. הם הופתעו ולא פצו פה. יחד עם כל הקהל עמדו והקשיבו לסיפורים על המלחמה בא״י. מתנגדנו, סוכן המשטרה ראה שנכשל, התחמק מהמקום ועזב את בית הכנסת, יעקב השתחרר מהמתח והופיע לצידי. בעיניו ראיתי כי אין עוד לחשוש והייתי חופשי לדבר לפי התכנית.

הסוכן שלח בכל זאת שוטר לבית־הכנסת בתואנה שמקיימים אסיפה בלתי חוקית ואכן הופיע שוטר לידי על הבמה ודרש להראות לו את הרשיון. יו״ר הרביזיוניסטים במקום אמר לו שמתקיימת כעת תפילה ואסור להפריע ושיחכה עד הסוף, גמרתי את דברי בפסוק ״ולמלשינים בא״י וגם פה לא תהיה תקווה״ והקהל נראה צוחק ושמח. מעשה זה ומעשים דומים מצד מתנגדי התנועה והארגון הרחיקו רבים מאוהדיהם וקרנם ירדה. מקום זה היה מאז ומתמיד מבצר של מתנגדים וזה היה אחד מהנדירים ביותר בכל גליל וולין כי רובם הגדול של יהודי וולין היו אוהדי בית״ר והארגון בכל נפשם ומאודם.

יהדות וולין כידוע היתה יהדות חסידית ואוליקה שימשה מקור מושבו של הרבי מאוליקה ר׳ אלתר שהיה מקובל בסביבותינו. גם אבי, שלא היה חסיד כלל היה מבקר אצלו מדי שנה בשנה מתוך מסורת אבות ומגיש לו את מתנתו ומביא ממנו את ברכתו. עם בואי למקום ביקרתי אצלו ואחרי שנודע לו מי אני ומוצאי בירך אותי להצלחה. בשבת הרציתי בבית הכנסת שבו התפלל וגם שם היתה ההצלחה מלאה. שמשו של הרבי שהיה אוהד התנועה, סיפר שהרבי אמר למקורביו, כי ״סימני הגאולה נראים בכל מקום, ופעמי המשיח קרובים לבוא״. אכן ראה הרבי את ה״סימנים״ ושמע את ״פעמי המשיח״, אבל איש לא שמע את רעש החורבן שהקדים את פעמי המשיח.

על ארגון תאים חדשים דווחתי לבן־ציון טהורי, שהיה מפקד המחוז. על הפעולה הכללית, ההסברה, התעמולה וארגון המגבית, דיווחתי לאברהם, העברתי את הכספים לוורשה למרכז.

מספר שבועות לפני פרוץ המלחמה כתב ז׳בוטינסקי מתוך ניתוח המצב הבינלאומי כי הוא אינו מאמין שתפרוץ מלחמה, הוא ידע כי מלחמה תהרוס את כל תקוותיו ואת כל חלומותיו, שהגשמתם קרובה לבוא. מלחמה אם תפרוץ תהרוס את הכל ותעמיד בסכנה את העם בגולה. ז׳בוטינסקי הרגיש גם את משק כנפי הגאולה מתקרב ובא.

ז׳בוטינסקי ידע והכיר את הנאצים עוד בראשית עלייתם לשלטון, ופעולותיהם נגד היהודים. הוא הכריז חרם כלכלי בכל העולם היהודי על גרמניה, על סחורותיה, ייצורה וכלכלתה. הוא חשב על ידי כך להכריח אותם להפסיק את פעולותיהם נגד היהודים בגרמניה. יחד עם זאת הציג לעם היהודי ולגויים את תכניתו: אנו נוציא את אחינו מארצותיכם לארץ ישראל. עזרו לנו ואנו נעזור לכם. תכנית זו לא התקבלה על דעת היהודים ונתקלה בהתנגדותם של האנגלים, ואין פלא שגם הגויים "המעונינים" לא הגיעו לידי ביצועה.

המלחמה פרצה בעוצמה רבה ובמהירות מסחררת, שרפה את כל אירופה והרסה את הכל. בתוך ההרס הכללי התחוללה הטרגדיה האיומה של העם היהודי, של ז׳בוטינסקי, כל חלומותיו – חלומותינו. כל תקוותיו – תקוותינו התפוררו. כל בניניו הפוליטיים שהיו מבוססים על אירופה ויהדות אירופה נשרפו ועולמנו חרב.

ז׳בוטינסקי עבר לארצות הברית, משם תיכנן ופעל להקמת צבא עברי שישתתף בצד בנות הברית במלחמה נגד הגרמנים.

לבו של ז׳בוטינסקי, שבע המלחמות ותלאות, הלב היהודי הגדול והחם נדם בו, ואחרון הענקים כרע ונפל.

תחת מטר הפצצות הגרמניות הניתכות ארצה נדד אברהם אמפר בין רבבות פליטים ביחד עם רבים ממנהיגי התנועה הלאומית מפקדי בית״ר וחיילי הארגון מזרחה, החבורה מתפוררת, כל אחד רץ בנפרד על מנת להציל את נפשו. מנחם בגין, חרמוני ונתן פרידמן מגיעים לקובל ומשם ללבוב, מתאכסנים בביתו של כרוסט, שואפים לגבול הרומני, אך לשווא משם הם עוברים לווילנה. אברהם, אחרי היותו מספר שבועות בביתו בלודמיר, מגיע לוילנה לפי קריאתו של נתן פרידמן ילין. וילנה שעברה תחת שלטונה של ליטא לפי הסכם ריבנטרופ–מולוטוב על חלוקת פולין, היתה המקום היחידי שאפשר היה להתאסף שם ולחכות לימים הבאים. מוילנה קרא לנו אברהם על ידי מרדכי קביור, תנחום רבינוביץ, משה ברז, משה דרבסקי, ויודל קרוליצקי, שעברו את הגבול הרוסי, לבוא אליו לליטא כארץ נייטרלית, משם אולי יהיו סיכויים לחפש דרך לא״י. בינתיים אפשר לארגן את החיים המקומיים וכן את הלוחמים שיגיעו מכל קצווי פולין ולפתח בינתיים עבודה ארגונית.

עוד לפני כן, טרם קיבלנו את הקשר ואת הקריאה של אברהם מוילנה התכנסנו מפקדי התאים במחוז וולין בלוצק, ואחר כך בקובל, לפגישה חשאית מפחד הקומוניסטים המקומיים, החלטנו לחפש מעבר בגבול הרומני לכיוון א״י. לקיים את התאים ולארגן תאים ציוניים קטנים וחשאיים. התאים התאספו בעליות גג ובמקומות סתר. דיברו עברית ושרו משירי ציון על מנת להמשיך במסורת של מחתרת ציונית ברוסיה הסובייטית.

חשבנו שהמלחמה תיגמר מהר ונוכל להמשיך בעבודתנו ובמלחמתנו למען ארץ ישראל. מהעיר קובל שלחנו את יעקב בניס (בן־טוב) מלוצק ואת פנחס קופלברג מקובל, בוגר הקורס בזופיובקה, כחלוצים למציאת קשרים ודרך מעבר בגבול הרומני. שניהם נתפסו ונאסרו. כנראה, בהלשנת אחד "הידידים" עליו סמכו. פנחס ויעקב הושמו בכלא והועברו אחר כך למחנות הסגר ברוסיה הצפונית הקרה, כעבור שנים הצליח יעקב להגיע ארצה כחייל פולני בצבא הגנרל אנדרס שהוקם ברוסיה והוא בריא ושלם, הצטרף ללח"י. קופלברג אף הוא הצטרף לצבא הפולני, לחם בגרמנים והגיע אף הוא ארצה בסוף המלחמה. אחריהם יצאו שוב מקובל לגבול הרומני גרשון פוגאץ, שיינטופ וארקה שטיין (צור) ובסביבות קוסוב – קוטי נאסרו אף הם על ידי הרוסים. גרשון וצור הגיעו אחר־כך עם הצבא הפולני לארץ ישראל שיינטופ מת במעצר.

מהפגישה בלוצק חזרתי לזופיובקה. שימננו את הנשק ששימש את שני הקורסים. ארזנו אותו בארגז מפח מרוח בזפת מכל צדדיו והסתרנו אותו באדמה בשדות הורי, מתחת לעץ פרי גדול, כסימן, ומתוך מחשבה להוציאו לכשירחיב עדיין קיווינו. עזרו לי חברי שני התאים, כשהצעירים מאיר דרז'נר וגרשון רוטנברג ז"ל עומדים על המשמר להזהירנו מפני הקומוניסטים היהודיים. צבי גלמן ויצחק סוסנה חפרו וסתמו את הבור. שני אקדחים חדשים, אחד בראונינג קליבר 7.65 הסתרתי בעליית הגג בביתנו ומסרתי על המקום לאחי ישראל שיידע עליו לכל מקרה שיבוא. והשני, רבע בראונינג קליבר 6.36 הסתרנו בעליית הגג של צבי גלמן. כלים אלה ועוד כלי תופי ישן בלי כדורים, שנשאר בחוץ, היוו את הנשק הראשון ששימש לפרטיזנים בני זופיובקה והסביבה, ובראשם גד רוזנבלט וחיים וטשין, שלחמו נגד הגרמנים. בתחילה בנפרד בקבוצה מקומית, ויותר מאוחר בקבוצה גדולה יותר, הצטרפו לחטיבת קאופאק ביערות אוקראינה והרי הקרפטים. בין הפרטיזנים האלה הצטיינו במיוחד הצעירים חברי בית"ר שהוכיחו את עצמם במלחמה, במעשי גבורה, ואף קיבלו אותות הצטיינות. מהם שנשארו בחיים יוסף גלוז, סני רוזנזון ואחרים שהגיעו אחר־כך ארצה או היגרו לארה"ב. קבוצת פרטיזנים התארגנה גם בקולק, בראשותם של אנשי הארגון הבית"רים יוקל ברנבלום, יעקב ליפלבסקי והאחרים זגמונד ובוריס חאצ'וק, יתרת הציוד של הקורסים והארכיון של בית"ר ודגל בית"ר הסתרנו באדמה בבית הוריו של דב בן־טוב.

למרות שנותק הקשר עם יעקב ופנחס שהלכו לגבול הרומני, יצאנו שוב קבוצה חדשה לגבול הזה, בקבוצה היו: בן־ציון זוברמן, בוקי אינבינדר, אריה בויקו, אברהם שטיינברג ואנכי. הגענו לשנאטין, עיירת גבול פולנית, ששימשה לפני המלחמה כמקום ריכוז של העלייה הבלתי לגלית לא"י. לפני שהספקנו להתרחק מהרכבת נעצרנו על ידי משמרות רוסיים, אחרי שנחקרנו מספר ימים, טענו כי אנו פליטים מוורשה, המחפשים את הוריהם ובני משפחותיהם, שוחררנו וחזרנו הביתה.

יום אחד הגיעו שליחיו של אברהם אמפר מוילנה, הם חברינו מרדכי קביור ומשה דרבסקי, בוגרי הקורס בזופיובקה והדריכו אותנו איך לעבור את הגבול הרוסי ליטאי דרך העיר לידא, שם מחכים לנו חברינו מבית רובינוביץ, דרכם נתקשר עם מורה־דרך ונעבור בלילה את הגבול לליטא.

ההוראה היתה כי בינתיים יבואו רק המפקדים. אברהם איננו מוכן לקחת על אחריותו גורל אנשים רבים, כי ספק אם הפעולה תוכתר בהצלחה, יש ספק אם כולם יגיעו לתעודתם בליטא הנייטרלית. יש סכנה להיתפס על הגבול, להיהרג או להישלח לסיביר, ואחרי הכל, אין עדיין הבטחון מה יהיה גורלנו בליטא, אם בכלל נוכל להמשיך משם לא״י, אבל צריך לנסות.

בנסיון יציאה מהמקום, נאסרתי ע״י הקומוניסטים היהודים. נחקרתי ושוחררתי. למחרת בלילה חמקנו אברהם שטיינברג ואני, דרך היערות ברגל עד לפסי הרכבת בקו לוצק. הרכבת האפילה והחשוכה שהיו בה עדיין סימני ההפצצות של האוירונים הגרמנים, היתה מאיטה את מהלכה, ליד תחנות ביניים קטנות, בדרך בין עיר לעיר לפני שהיתה נעצרת לדקות מספר, בזמן האטת מסעה, קפצנו ועלינו עליה ונבלענו בתוך החושך. בתחנות הראשיות עמדו בלשים שחיפשו ובלשו אחרי אנשים חשודים על מנת להורידם ולאסרם. לא ירדנו בתחנות אלה, נשארנו בתוך הקרונות החשוכים והמשכנו בדרכנו. וככה עלה בידינו להתחמק מידיהם ומעינם הבולשת ולהגיע עד קובל מקום שבו מתארגנות קבוצות, הפעם ״לגנוב״ את הגבול הליטאי, ושוב אנו יוצאים אותה קבוצה, בצירוף יודל טוריסקי, חיסיה ועדינה מטורצין. הנסיון אינו מצליח, הסוכן הסתלק עם הכסף שקיבל תמורת העברתנו את הגבול, שוב נאסרנו, שוב טולטלנו ממקום למקום, נחקרנו על ידי הבולשת הרוסית. ואנו חוזרים על סיפורנו, כי אנו פליטים מוורשה, והיות והיינו מצויים ואמונים על קונספירציה, השמדנו עוד בתחילה את תעודות הזהות שלנו. כל המסמכים והתמונות מבית״ר הסתרנו באדמה עוד בהיותנו בבית. אחרים נתפסו עם התמונות והמסמכים ועם הדגל אשר לקחו עמם על מנת להצילו – אלה נשפטו ונאסרו כקונטרבולוציונרים. התירוצים עזרו, שוחררנו והוזהרנו לבל נסתובב בסביבות הגבול. שוב ניסינו, והנסיון השני הצליח.

״גנבים בלילה״

זה היה בליל סילבסטר, לילה של סערות שלג וכפור מקפיא אברים. שומרי הגבולות משני הצדדים, הרוסים והליטאים חוגגים את חגם, או סתם מתעצלים להסתובב בסערה ובכפור. התכנסנו עם חשיכה בביתו של איכר מורה־דרך שביקתתו נמצאה ליד הגבול, ותמורת תשלום שמן התכוננו לחצות את הגבול בהדרכתו.

לפני היציאה שכבו החבר'ה לנוח. ביקתת האיכר היתה מוסקת ומחוממת היטב. למרות שלא היינו שבעים, לא היה לאף אחד תיאבון לאכול מפאת המתיחות, שתינו כוס תה חם, ובחצות עם גבור הסערה יצאנו לדרך. המוביל בראש ואנו בשורה עורפית אחריו כשמרחק לא גדול מפריד בין אחד לשני. ההליכה היתה קשה ומייגעת, השלג היה גבוה עד לברכיים, במקומות שונים אף שקענו מעל למתניים. הכוחות אזלו, אבל עשינו מאמץ עליון והיה חם בגוף וברגלים. אני שהלכתי מאחורי המוביל, עצרתיו מדי פעם בפעם, לבדוק אם כולם נוכחים. קרה אף שנותק הקשר מאמצע הטור עם חיסיה. חיסיה, בחורה עדינה ושברירית מבחינה גופנית, קשה היה לה להתקדם בקצב שלנו ועוד סחבה מזוודה לא קטנה עם חפצים הקשורה ברצועות עור על גבה. נעצרנו, זה היה לפני הגבול ממש, חזרתי עם המוביל בעקבות הטור אחורנית לחפש את חיסיה ואת יתר החברים. כשאחרים שוכבים בשלג ומחכים לנו. לבסוף מצאנו אותם כשהם יושבים ומחכים. חיסיה איבדה את קו הראיה עם ההולכים לפניה ולא ידעה לאן לפנות. לצעוק ולקרוא לאלה שלפניה אסור היה. על מנת להקל עליה לקחתי ממנה את המזוודה, חרף מחאותיה ומסרתיה לאריה בויקו, היחידי שלא היה לו משא כבד לשאת, רק תיק קטן היה בידו. אריה נהג בשכל, למה לו לסחוב דברים רבים שיכבידו עליו, בכסף אפשר לקנות הכל בכל מקום. וכסף כנראה היה לו, מהכספים שקיבל מאברהם בוורשה עם עזבם את העיר. החברים האחרים: אברהם שטיינברג ויודל טוריסקי, התחלפו וסחבו את המזוודה של חיסיה.

הגענו בשקט לגבול ושמענו רעש מתקרב. פחד תקף אותנו. היינו בטוחים שמשמרות הרוסיים או ליטאיים לפנינו. רבצנו בשלג בשקט וחיכינו. היו אלה רגעים ארוכים שנתמשכו זמן רב. הלב דפק בחזקה ומחשבות הטרידו את מוחנו הנה נפלנו בידי שומרי הגבול והכל אבוד. לבסוף התברר כי לשווא היה פחדנו היו אלה מבריחים שעברו את הגבול מכיוון ליטא לרוסיה. אבן נגולה מעל הלב. לא התגלינו בפניהם וכאשר הם התרחקו, התחלנו בריצה בכל כוחותינו כשאנו מושכים בקושי את רגלינו מערימות השלג ושוקעים שוב. אני בעקבות המוביל משתדל לא לאבדו, מפחד שמא יברח לנו כפי שקרה לרבים אחרים ממש בגבול. שמרתי על הקשר עם הטור מאחורי, האנשים היו עייפים מאד. המוביל הצביע מדי פעם על גוש שחור שנראה בעומק הלילה לפנינו באמרו: נגיע עד הגוש ההוא, שהם קבוצת עצים הנמצאים מעבר לגבול ואנו בליטא. אחרי שעברנו מספר "גושים" כאלה, הגענו אמנם בכל זאת לחורשה שהיתה מעבר לגבול הרוסי. היינו בסביבות איישישוק לא הרחק מוילנה – בתוך ליטא.

כולם השתרעו בין העצים בתוך השלג רעבים, עייפים ורצוצים. הלחם שקנינו אצל האיכר שהיה חם ישר מן התנור קפא מהכפור, אי אפשר היה לנגוס בו וללעוס אותו. הוצאתי מתרמילי חבילה עם קוביות סוכר ותחבתי לכל אחד מהחברה קוביות לפה. זה עזר. זה ממש "פקח את עיניהם" אחרי מנוחה קצרה

עזבה השלישיה הראשונה את המקום לכיוון איישישוק. המוביל, עדינה ואנכי שנראינו כאיכרים ליטאים מהסביבה עם שקים על הגב. באים למכור סחורתם ביריד אשר באיישיקוק. זה היה ביום ששי עם שחר. פגשנו בדרך חיילים ליטאים ממשמר הגבול וברכנום בקול רם. מה שלמדנו מפי המוביל "לאבאס דיאנאס" (בוקר טוב) בליטאית ואכן הם אמנם לא עצרו אותנו, אם מתוך נימוס או מתוך שהאמינו באמת שאנו איכרים ליטאים. באיישיקוק חיכו לנו חברים שיצאו להעביר את הנותרים המחכים בחורשה. בלילה, בחשאי סידרו לנו נסיעה בעגלות רתומות לסוסים לוילנה העיר. ניצלנו.

בירושלים דליטא

אברהם קיבל בשמחה את פנינו, התרגשותו היתה גדולה, החוויר והאדים חליפות, סוף סוף, אחרי מאורעות ותלאות רבים של מלחמה, של סובייטים, של גרמנים, של ליטאים אנו שוב יחד. אברהם דאג לכל הסידורים. עוד קבוצות באו בעקבותינו, אבל מעטים וביניהם חברי תאים. גם בית"רים בודדים מאנשי וולין הסתננו על דעת עצמם והצליחו להגיע קבוצות ובודדים. גם אנשי זופיובקה הגיעו בחלקם, הצעירים שניסו מספר פעמים ונכשלו בגבול הליטאי, התאכזבו התעייפו וחזרו לבתיהם. בין הבאים מאנשי זופיובקה היו מלבד שטיינברג גם אנטורג(דרורי) גילדין (בן־טוב) בליטשטיין (תבורי) צבי גלמן, חנה פרידמן דבורה בס, מכלה שוסטר חנה פוטש ואחיה שמואל (ציוני כללי) ובת הרב פייגה בייגל שהיתה המחנכת של "בנות יעקב" בווילנה.

בווילנה התמקמו רבים מאנשינו בפנימיה אשר ברחוב פורטובה, כולם התרכזו סביב המטבח המשותף שהתארגן ונתמך על ידי הג'וינט ברחוב קרולבסקה. רבים מצאו להם חדרי מגורים בעיר אצל גויים תמורת שכר חודשי ששולם גם כן על־ידי הג'וינט. כולנו היינו בזכויות של פליטים, פליטי מלחמה. אברהם גר אצל משפחת בודג'ר שבנם עלה לא"י עוד לפני המלחמה. בן־ציון ואני גרנו אצל קרובי משפחתי משה מלמד. ברחוב יזואיצקה. הבית היה סמוך לבית הסוהר בווילנה, שהיה במרכז העיר, לשם היו מובילים מדי יום ביומו אסירים רבים. בעיקר מבין הפולנים שרק אתמול היו שליטי העיר הזאת. בנם היחידי של משפחת מלמד, סאליק, הגיע אחר כך באניה "אלטלנה" כחבר האצ"ל. הוא היחידי שנשאר מכל המשפחה הזאת, הוריו הושמדו יחד עם כל יהדות וילנה על ידי הנאצים. בוילנה אורגנו חברי הארגון בתאים, בשתי גונדות, הוילנאית ממחוז וילנה, והגונדה המורכבת מהפליטים, מלבד זאת שגשגה עבודת הארגון בליטא כולה. אחרי

שקיבלה תגבורת גדולה של מפקדים ומדריכים מבין הפליטים. בראש הארגון בליטא עמד מי שהיה נציב בית"ר יוסף גלזמן. המדריכים – הסגנים מבין הפליטים: דוד בגין, צבי בליטשטיין, שמעון רוזנפלד ויוסף רוזנבאום, נשלחו לעזרה בתפקידי הדרכה בתאי הארגון בשאולי, אוקמרגה, ינובה ובקיידאן.

אברהם מינה את בן־ציון כמפקד גונדת הפליטים, ואותי למפקד הגונדה הוילנאית. יחד אתו עברנו לבדוק את עבודת התאים. יעקב אורלנסקו הדריך תא שהיה מורכב מסטודנטים וילנאים מארגון "מסדה" שניצלו את הזדמנות ביקורינו וטענו שאין תכנית האימונים מספיק רצינית עבור "לוחמים מהפכניים". כמו כן טענו כי המשמעת הצבאית החמורה מפריעה להקנות רוח מהפכנית ומחשבה עצמאית לחברי התאים. בוגרי קורסים לסגנים שהיוו את המפקדים של תאי וילנה, אותם אימן אברהם קודם לכן בעצמו, העביר אלי, וכך הכרתי את המפקדים המופלאים מבין אנשי וילנה. כל אחד מהם פעל גדולות. רובם נפלו בקרבות כפרטיזנים, כל אחד וסיפורו, כל אחד וגורלו.

משפחת פרימן
מימין: דב, משה ואשתו, מלכהָ אנשל ויעקב.

מתוך הספר "חיילים אלמונים"
מאת יעקב בנאי

„זופיובקה"

זופיובקה הוא שם עיירה ווהלינאית קטנה, שבה התקיים הקורס הראשון למפקדי הארגון הצבאי הלאומי. ולמה נבחרה עיירה זאת דוקא, התברר לי בבואי לשם.

עיירה על טהרת יהודים, כמעט „גויים־ריין", כלומר בלי גויים. ואם אני אומר „כמעט בלי גויים", הרי ניתן להגדיר זאת בדיוק מתימאטי: 4 — ארבעה גויים פולנים והם:

מנהל בית־הספר, מפקח המשטרה, פקיד הדואר, ואחרון אחרון: „הגוי של שבת".

כמובן, שארבעה אלה היו בטלים לא בששים כי אם ב„שש מאות ששים שש". היהודים חיו שם את חייהם ממש כמו במלכות שלהם. שם נתקלתי לראשונה ביהודים עובדי־אדמה. ואני חושב, שכדאי להזכיר זאת כי לא בצדק נצטיירה תמונה לא רק בלב הגוים כי אם גם בלב רבים מבין הנוער שלנו בארץ־ישראל, שהיהודים בגולה היו עם של סוחרים או קבצנים, יכל חייהם דמע ותלאות. ודאי שאחוז גדול באורח יחסי של העם חי בערים. אולם הוא היה החלק הבולט והתוסס, אך היה היו חיים שקטים וטהורים של יהודים בחיק הטבע נוסף לחיי עמל של יהודים פועלים ובעלי־מלאכה ויצרנים בערים ובעיירות. כדאי שידע הנוער שלנו פה, שהדיבורים על חיי־„טפילים" של היהודים הם עלילות שוא של שונאי ישראל.

בזופיובקה ראיתי יהודים הולכים אחר מחרשתם ויהודי מוציא פרותיו לשדה ובהגיע עת התפילה הוא עומד שם בשדהו ומתפלל לאלהיו, כאילו עמד בבית־כנסת. תמונה זו נחרתה עמוק בנפשי וזה טעם ראשון שטעמתי ממה שדימינו בנפשותינו על חיי יהודי בארצו. ואחר כך ראיתי שם ילדים, לא נוער של ארגונים, כי אם ממש ילדים קטנים רוקדים בשדה ובפיהם שירים עבריים.

איזו עיירת פלאים זו זופיובקה!...

ועל רקע זה של חיי שלווה וטוהר, של יהודים עמלים ומתפללים על האדמה, על רקע זה עברה עלי החוויה העמוקה של הקורס הצבאי בהדרכת מפקדים מארץ־ישראל. שהרי — אותו שקט של יהודי זופיובקה, שקט על גבי הר־געש היה. ואותה אדמה — לא אדמתו היתה, לא אדמת אבות אבותיו. ועל כן גם לא אדמת בני בניו. מי יודע אם נותר בחיים ילד אחד מאותם ילדי־חן יהודים, השרים שירים עבריים על אדמת גויים.

חיילים אלמונים

ארבעת הגויים ההם כוחם גדול היה מכוחם של אלפי היהודים. גורל דמים של עיירה יהודית על אדמת גויים.

ומתוך ידיעת גורל זו ישבו עשרים וארבעה בחורים יהודים בעיירה זו ולמדו מפיהם וידיהם של דב (אהרון חייכמן) ויוסף סטבסקי, שני שליחי הארגון מן הארץ — את תורת מלחמת השחרור.

מפקד הקורס היה דב (הוא אהרון חייכמן) וקשה לבטא מה עמוק היה היה הרושם שעשה בנו איש הארגון הארצישראלי הזה.

אנחנו מכבים דלקות שלהם

אנשל שפילמן מספר על הקורס ומפקדו:

„הרושם וההשפעה של מפקד הקורס — היה כביר. התנהגותו והופעתו החיצונית עשתה רושם עמוק בכל יהודי העיירה וכן בקרב הגויים בסביבה — הן הפולנים והן האוקראינים. היחס אליו היה יחס כבוד והערצה. בידעם שהוא קצין יהודי מארץ־ישראל, המאמן חיילים בשביל הצבא העברי הלוחם בארץ ישראל נגד הערבים והמתמרד באנגלים. האמונים בנשק חם היו סוד לכל האכו״ב אך סוד גלוי, גם המשטרה ידעה על זאת למרות שלא קבלנו רשיון לקורס כזה — ואף לא ביקשנו.

הקורס היה חשאי בתכלית. החניכים לא הכירו אחד את משנהו — ולא הופיעו בשמותיהם הנכונים, וכן לא ידע איש על מוצא חברו. המשטרה לא הפריעה אף פעם ולא נשאלו שאלות בקשר לירויות שנשמעו בסביבה — וכן על הרעש באישון לילה שנגרמו על־ידי תרגילי א״ש לילה.

פעם האזנתי לשיחת איכרים ביער, שעה שחברי הקורס קיימו מטווח: האכרים הסתתרו מאחורי העצים במרחק מה מהמקום. שמעתי אחד לוחש „צריך להודיע למשטרה שהיהודים נושאים נשק ויורים".

והשני משיב לו: „אל תהיה טפש. הם חיילים מפלשתינה ומתאמנים על מנת שיחזרו וילחמו שמה נגד האנגלים והערבים הפראים המתנפלים עליהם."

חוזר הראשון ושואל: „אז למה הם באו דוקא לכאן, אם הם מפלשתינה?"

והשני חוזר ומסביר: „למה אינך מבין? הם כמו הלגיונרים הפולנים עם דומברובסקי שהתאמנו בחוץ־לארץ".

מקרה מענין קרה שם לדב המפקד:

בסתיו, לאחר שהאכרים אספו את התבואות לגרנים, היו פורצות שרפות הצתות הדדיות של האכרים עקב שנאה או ריב־שכנים. דלקות כאלה פעם בכפרים שונים בסביבה והיו מאירות את כל האופק.

מוקם צבא שחרור עברי

בפרוץ דלקה כזאת, שאיימה על כפר שלם מאחר והבתים היו מכוסים קש, היתה האש בנקל מתפשטת מבית לבית ומגורן לגורן ומבקתה לבקתה. אנשי הסביבה היו עוזרים בכבוי הדלקות.

באחת הדלקות בכפר הסמוך יצאו מכבי־האש של זופיובקה על עגלות רתומות לסוסים לעזרת הכפר.

דב, בראותו זאת, קפץ על עגלה והגיע לכפר — ולתמהונו הגדול מצא כל אחד מאכרי הכפר עומד על גג בקתתו עם דלי מים ונשי הכפר עומדות בפתח בתיהם ומנפנפות עם תמונות קדושות ותרפים לכוון האש — כסגולה שהאש תשנה את כוונה לעבר השכן...

דב עבר מבקתה לבקתה והוריד בכוח את האכרים מהגגות ובקללות עסיסיות, ברוסית ובפולנית ארגן את כולם לכבוי האש. פעולתו נשאה פרי, כולם נשמעו לו בלי אומר ודברים — למרות מסורת של שנים ואמונות תפלות — נחלצו לפעולת איתור האש. ה„פלשתינצ׳יק" זכה להערכה והערצה מצד כולם. גם השוטרים הודו לו על העבודה היפה שעשה והצליח בזה, מה שהם לא הצליחו, למרות הפחד שהיו מטילים על האיכרים וגאוות האדונים ששררה בם כלפי האכרים האוקראינים."

ודאי שלמדנו ממנו הרבה בשימוש בנשק, אך עכשיו ראינו שמה שעשינו בשטח זה לפני כן, ביוזמתנו וכוהות עצמנו, לא היה אלא משחק ילדים. עכשיו למדנו תורת חבלה, וגם „אלף בית" בטקטיקה של גרילה וקרבות רחוב. אולם כל זה הכשיר את הגוף ואת הידים, חשוב מזה מה שהכשיר את הרוח, את הנפש.

גם כאן נוכחנו לדעת, שמה שנראה לנו כשיא החשאיות במסגרת „תאי החמישה" איננו אלא „אלף בית" לגבי הבעיות המחתרתיות באמת הצפויות לנו בעתיד. כאן הרגשנו שעלה אלינו אדם ממחתרת ממש, מחיי מחתרת ממש, והוא מכניס אותנו לרוח החיים ההם על כל יופיים הרומנטי ועל כל חומרתם המעשית.

הרצאותיו על מהותו של איש הארגון, על אופיו, ממש עיצבו אותנו עיצוב מוחש. הנה הוא מעביר לנגד עינינו את סכנת הפרובוקטורים, הסוכנים של הבולשת, החודרים לתא מחתרתי והוא מלמדנו איך לטפל בהם, הוא מרחיק לכת: הוא כבר מכניסנו למצב של נתפסים, של כלואים, ומלמדנו כיצד להתנהג במקרה מאסר, כיצד לשתוק, כיצד „לשבת"... בקורס הראשון שבעיירה זופיובקה שבווהלין, קיבלנו שיעורים.

אתה זוכר, אנשל שפילמן, איש זופיובקה? האם שיעוריו אלו של אהרונצ׳יק

חיילים אלמונים

הייבמן בשדות עיירתך פעלו בך גם באותם ימים ולילות בהם עמדת בפני חוקרים ושופטים בריטיים וייצגת בגאון וגבורה את לח"י?

ועוד חידוש מצאנו בדמות ארצישראלית זאת של מפקד ארגוני.

באחד הערבים ערך דב מסיבה צנועה לכבוד יום ההולדת החמישה של בנו גיורא — בארץ.

והיה גם בזה כוח חינוכי רב; הן היינו כולנו בנים לאבות יהודים, יהודים עמלים וטרודים וטרוחים כל הימים בדאגות פרנסה לכלכל ביתם וילדיהם. והנה ראה זה חדש:

אב יהודי עוזב את בנו הקטן בארץ ויוצא לעיירה נידחת בירכתי פולין כדי ללמד בני יהודים קשת של המאה העשרים. כדי להדריכם למלחמה בארץ.

לא, אבות שכאלה לא ראינו בעריה ועיירותיה של פולין.

לא רק גיורא, זה הצבר, הוא פרי חדש של העם העברי. גם אביו, היוצא להקים לוחמים עברים, גם הוא עברי חדש.

כך יצאנו מקורס זופיובקה כאלו נולדנו מחדש, רוחות חדשות בנו וכוחות חדשים.

עשרים ושניים בדרגות „סגנים" דרגות עבריות ראשונות ושניים — אברהם אמפר ובן־ציון זוברמן בדרגות „ראשי קבוצות": מפקדים ראשונים של גלות פולין לארגון הצבאי הלאומי.

ולבסוף: מצבת זכרון צנועה לזכר משפחת שווארץ שבזופיובקה, אשר העמידה לרשות הקורס הראשון של האצ"ל בפולין את ביתה ואת שדותיה. בורסקאי היה שווארץ, ביתו בקצה העיירה ומתוך להט יהודי בלבד, שלא חלילה על מנת לקבל פרס, מסר את דירתו ואדמותיו סביב — לאימונינו. ואשתו היתה המבשלת לנו ובכמה שמחה ואהבה עשתה זאת...

לא זכו לראות נחת מאותם בחורים יהודים אשר התאמנו בביתם לקראת מלחמת הקודש.

אל יישכח זכרם של יהודים אלה.

טוביה דרורי

דור הולך ודור בא

מתוך עבודת גמר באוניברסיטת תל־אביב

המאורעות האחרונים בדיזנגוף 30 שבו נרצחו אברהם אמפר זליג ז״ק, ופציעתם של משה סבוראי ויעקב לבשטין, ובמיוחד הרצח של יאיר, היו הימים הקשים ביותר בתולדות לח״י. מעטים מאד מנאמני יאיר שנשארו עדיין מחוץ לכתלי בית הסוהר, הסתובבו בהרגשה הנוראה שאין עוד מי שיובילם וידריכם. ״לרוב חברי התנועה היה יאיר אגדה בימי חייו, ולא כל שכן לאחר שמסר את חייו מתוך הכרה מלאה למען הרעיון. וכשנרצח יאיר נוצרה בבת־אחת ההרגשה הנוראה והמדכאת שהתנועה היא גוף ללא ראש״. (יעקב אורנשטין) ״לא היה גדול משברנו בנפול יאיר, לא היתה עמנו מרבית האנושות. אפילו בני עמנו, כמעט כולם נצבו נגדנו״ (נ. ילין־מור. לח״י עמ׳ 23) ואצל חברים אחרים מתוך יאושם חרצו דין: ״שהעסק נגמר״. ובכל זאת קמה התנועה לתחיה.

מי היו, איפא אלה שבאו למלא את מקומם של הנופלים והנחשלים בדרך ונתנו יד וכתף למעטים, שומרי הגחלת שנשארו חבויים בפרדסים, לצעוד מחדש אל המלחמה למען הגשמת מטרותיה של תנועת לח״י?

כפי שנזכר כבר בהקשרים שונים, היו השנים האחרונות של שנות השלושים, שנים של פעילות קדחתנית של ה״ארגון״ בגלות ובמיוחד בפולניה. יאיר ישב בוורשה, עיר הבירה של פולניה, קשר קשרים עם חוגי הקצונה הצבאית הפולנית שהיתה לממשלה השלטת בארצם ובהשפעת יאיר הפכו להיות בעלי ברית נאמנים לארגון הצבאי הלאומי, כמובן מתוך אינטרס פולני עצמו במדיניות היהודית הפנימית. עזרתם התבטאה בהדרכה צבאית ואספקת נשק. תנופה ומרץ רב הורגש גם בשטח ההסברה והתעמולה למען מטרות הארגון. נרכש אז היומון היידישאי ״דער מאמענט״ עתון רב השפעה ביהדות הפולנית, שמעתה השתתפו בו ממיטב הפובליציסטים של התנועה הרביזיוניסטית מארץ ישראל ומהגולה ובראשם זאב ז׳בוטינסקי, אורי צבי גרינברג ואחרים. הוצא לאור עתון ערב חדש בשם ״די טאט״ (המעש) בעריכת נתן פרידמן־ילין ושמואל מרלין שהיה כולו תחת השפעת פעילי הארגון מארץ ישראל. ושני אקטיביסטים ותיקים ד״ר אבא אחימאיר וד״ר י.ה. ייבין מן המשתתפים הקבועים בו, והעתון כל־כלו לוהט ברעיון מלחמת השחרור.

גם באמון הצבאי של חברי הארגון חל מפנה דרמטי. לא עוד תרגילי סדר ומשחקים אחרים בצבאיות, אלא אורגנו קורסים צבאיים ממשיים בהדרכת מדריכים מארץ ישראל וגם בהדרכת אנשי צבא פולנים. וכאן אבקש רשות לסטות מן הנושא אל ספור שלכאורה נראה שלא מן הענין.

היה היתה פעם עיירה יהודית קטנה בוולין, פולניה, (היום ברית המועצות) שישבו בה כשלוש מאות משפחות וכולן יהודיות, שנקראה באופן רשמי זופיובקה, ובפי יהודי המקום והיהודים שבסביבה היתה ידועה בשם: טרוכנברוד. כל תושביה היו יראי שמים ו״חסידים״. תשעה בתי־כנסת ששמשו את יהודי זופיובקה והסביבה. שלוש פעמים:בכל יום שהזכירו שש פעמים ביום את ציון וירושלים.

אפילו הנוער הקומוניסטי לא העז שלא להיות נוכח, לפחות ביום שבת, בשעת התפילה. תושביה התפרנסו בעיקר מחקלאות, מלאכה ובעלי מקצוע בעבוד עורות. כמובן שהיו מספר קטן של חנויות מכולת ושלוש חנויות של בדים ששמשו גם את האכרים שבסביבה.

על עיירה זאת כותב יעקב בנאי בספרו ״חיילים אלמונים״: זופיובקה הוא שם עיירה ווליניאית קטנה שבה התקיים הקורס הראשון למפקדי הארגון הצבאי הלאומי שאני הייתי בין חניכיו. היהודים חיו שם את חייהם ממש כמו במלכות שלהם. שם נתקלתי לראשונה ביהודים עובדי אדמה.

בזופיובקה ראיתי יהודים הולכים אחר מחרשתם, ויהודי המוציא פרותיו לשדה. ובהגיע עת התפילה הוא עומד בשדהו ומתפלל לאלוהיו כאלו עמד בבית־הכנסת.

תמונה זו נחרתה עמוק בנפשי וזה טעם ראשון שטעמתי ממה שדימינו בנפשותינו על חיי יהודי בארצו. וגם ראיתי שם ילדים, לא נוער של ארגונים, כי אם ממש ילדים קטנים רוקדים בשדה, משחקים ובפיהם שירים עבריים. איזה עיירת פלאים זו זופיובקה!

מי יודע אם נותר בחיים ילד אחד מאותם ילדי־חן יהודיים השרים שירים עבריים על אדמת גויים בניכר.

ובעירה זאת המוקפת יערות של ראדזיביל וקורולנקו, שנמשכו לעשרות קילומטרים נולדתי ונשמתי את ריח השדה, לבלוב העצים, ואווירה של בית הכנסת. וכשהייתי בן 12 שנה החליטו הורי שעלי להיות רב בישראל, ולכן שלחו אותי ללמוד ב״ישיבה״, בביאלה־פודלסק, בישיבת ״בית יוסף״ מיסודו של ר׳ ישראל סלנטר ז״ל, שאחד היסודות שלה היה למוד המוסר, כמו ״ספר הישר״, ״מסילת ישרים״ ואחרים. וזה היה בשנת תרפ״ט. מאורעות דמים בארץ והיהודים ארגנו עצרת מחאה, ו״יזכור״ לזכר הנשחטים בחברון. ואני שומע נאומים ״חוצבי־אש״, על הציונות, על ״הצהרת בלפור״, על זכותו של העם היהודי לארץ, ועל גבורת בניו לממש את הזכויות האלה. והניצוץ הראשון לציונות הבזיק במוחי.

"ביאלה" היתה עיר גדולה יחסית עם הרבה תנועות נוער, יהודיות ולא יהודיות ציוניות ולא ציוניות, כמו הבונד, והנוער הקומוניסטי וגם חוברות קריאה לא חסרו. התחלתי לקרא מכל הבא ליד, בעיקר חוברות על נושאים ציוניים, ונמשכתי ביותר אחרי נושאי הגבורה בארץ ישראל, והרשימה אותי במיוחד חוברת שיצאה מטעם בית"ר על תולדות יוסף תרומפלדור ועל עמידת הגבורה שלו בתל חי. שהלהיבה אותי במיוחד, אמרתו האחרונה "טוב למות בעד ארצנו".

הסלקציה אחרי חומר קריאה הלכה וגדלה. חוברות ההסברה של תנועת "החלוץ" על עבודת אדמה בארץ ישראל ועל הקמת ישובים ובנית הארץ לא עשו עלי עוד רושם. אני חקלאי מבטן ומלידה. גם הסוציאליזם של "השומר הצעיר" לא ענין אותי. אכלתי "ימים" בישיבה ולא ענין אותי אם ישנם יותר עשירים ממני. וגם דעות כאלה לא התאימו לרוח הספר "מסילת ישרים".

כבר אז התענינתי בבעיה הערבית. בזמנו הופיעה חוברת של זאב ז'בוטינסקי, "האיסלם" ועד היום אני יודע את תכנה כמעט בע"פ (שדרך אגב לא עמדה במבחן ההיסטוריה).

מרוב התלהבות משכתי אחרי עוד תשעה תלמידים מהישיבה וארגנתי קבוצת בית"ר. התקשרנו עם "קן בית"ר" במקום, והיינו יוצאים מחוץ לעיר לשיחות "ותרגילי סדר" עד שהדבר נודע להנהלת "הישיבה".

בתחילה ניסו לשכנע אותי הרבנים וראש הישיבה על הפסול שבציונות. ועל הרצל שכל בניו היו "משומדים", ואף ערכו חיפושים אצלי בחדר המגורים למצא חומר ולא מצאו (כי לא ידעו לחפש).

בסופו של דבר, רמז לי פעם ראש הישיבה באצבעו שאגש אליו, וכשהתקרבתי ועמדתי מולו כדי הושטת יד, קבלתי ממנו "סטירה" בצרוף צו גרוש מ"הישיבה". למרות שאחרי יומים הוא קרא לי אליו ובקש את סליחתי ונתן לי "מכתב המלצה" שאסע לישיבה אחרת. לא יכולתי עוד להמשיך באורח חיים כזה. נסעתי הביתה ואני בן חמש עשרה.

בזופיובקה מצאתי תנועת נוער בשם "מכבי", שברוחה היתה קרובה לבית"ר. הצטרפתי אליהם ומשכתי אחרי את אנשל שפילמן ועוד חברים שאינם עוד בחיים. במשך הזמן הוכרזה התנועה כ-"קן בית"ר".

עוד בשנת 1933 הגיעו אלינו שמועות מארץ ישראל על "ברית הבריונים" והספורים הלהיבו את דמיונינו. "קן בית"ר" הלך והתרחב עד שהקיף את רוב הנוער בזופיובקה (איזה נוער נפלא היה ואיננו עוד!).

טוביה שורץ ומשה פוטש בוורשא 1936.

ישראל שפילמן בצבא הפולני.

שמואל פישביין בתור רב צבאי עם כומר קתולי בצבא הפולני.

סניף החלוץ בזופיובקה. במרכז: ראש הסניף שיקה ארונסקי.

קבוצת הרצליה של החלוץ הכלל ציוני בזופיובקה.

תנועת המזרחי באיגנטובקה
שורה ראשונה: חיים ווטצ'ין, רייזל ביסקר, שפרה דיק. למעלה משמאל: אברהם פלדמן, טיומה שיינביין.

הנוער ציוני בזופיובקה (1938).

צבי בליטשטיין (תבורי)

גולדה בייננבוים

אנשל שפילמן

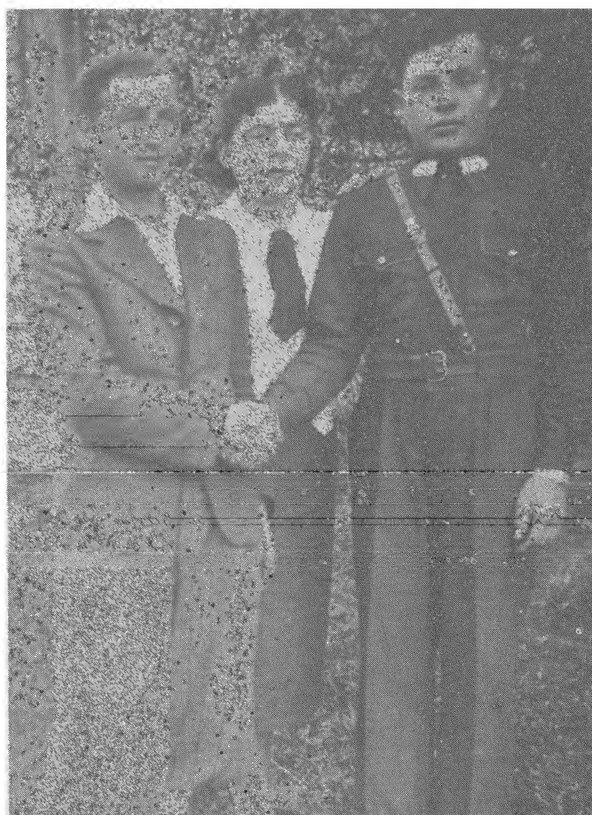

מחנה קיץ של בית"ר בנובוסטב 1939
אנשל שפילמן מדריך ראשי, עוזרים לידו: צבי בליטשטיין, יעקב בניס (בן טוב) מלוצק, פישביין מרובנה בין הילדים: גולדה בייננבוים

מחנה קיץ ע״ש שלמה בן־יוסף בזופיובקה 1938.
שלום וברכה שורץ בפתח ביתם.

יצחק ומכלה שוסטר

צבי, אטל וירחמיאל גלמן.

הניה רבקה גלוז

מכלה שוסטר.

רייזלה גלפרסון מדובנה

שרה שפילמן

בי"ס "תרבות" בטרוכינברוד 1924 בהנהלתם של יצחק ואלי דוד שוסטר.

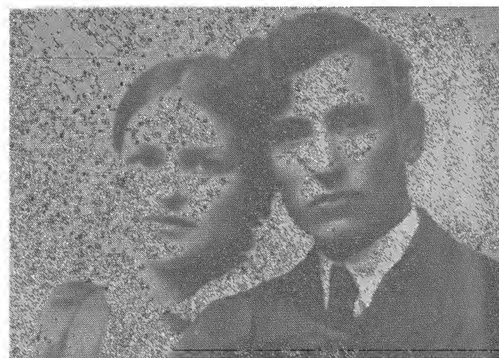
ביה"ס הפולני הראשון בטרוכינברוד
באמצע יושבים משמאל לימין: המנהל הפולני לידו פסיה בליטשטיין, המורים רגינה ויצחק ארונסקי.

ביה"ס הממ. בזופיובקה כתה ז' 1932.
שורה ראשונה. פסיה גוטמן, שרה זבאר, קיילה בולמש, פרידה קסלר, חנה פרידמן, דובה רויטנברג.
שורה שניה: הניה פוטש, שרה שפילמן, דבורה בס, שוסטר וילה, פסיה שוסטר, רחל לרנר, בריינדל ליברמן חייקה צ'רפק.
בין המורים: יצחק ארונסקי, המנהל דרסלר, אשתו הנקה והמורה רגינה.

ארצי גורנשטיין

רחל גורנשטיין

הרשל וחייה ניידן (שורץ)

רייצי גורנשטיין ובעלה.

בני המשפחות שפילמן, משה יוסף שורץ, ישראל ודבורה הלמן.

קבוצת ילדים ברח' בטרוכינברוד
בחזית: נחום שורץ. מאחוריו,
מאיר שורץ ומרים בליטשטין.

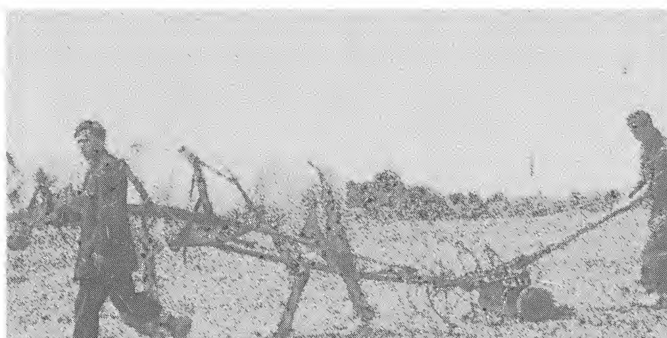
גני ילדים בזופיובקה, בהנהלת אסתר טולקין (קרמן) ושיקה ארונסקי.

צבי גלמן.

החורשים: טוביה אנטורג וחברו מפינסק
בחוות "אורט" במרגלובקה־ליטה בדרך לעליתם ארצה קיץ 1940.

הקמת המצבה לצבי גלמן שנפטר בוילנה בדרכו ארצה בקיץ 1940.
משמאל לימין: שמואל פוטש, מכלה שוסטר, דבורה בס, אברהם שטינברג, טוביה אנטורג (דרורי), שמואל קרפל, ברוך אינבינדר (לוצק), דוב גילדין (בן טוב), חנה פרידמן (צפורן) חנה פוטש.

מראשוני יוצאי ט״ל בחיפה.
למעלה מימין: יהושע וטובה ביסקר, שמואל ודבורה ביסקר, פלדמן אברהם ולאה, יעקב ושושנה אנטורג, הבן דוד, יום־טוב בידר ואשתו.

למטה מימין: יצחק שחורי, שושנה ברקאי, מונקה (שוסטר) אלפרין, ומשה סטרץ (1939).

משה פוטש (עם הפטיש ביד) בהקמת "חומה ומגדל" ע"י בית אלפא.

חיה פוטש ע"י הקומביין בקבוץ נען.

קבוצת גפירים (1938) השני מימין אברהם פלדמן.

טוביה שורץ ומרדכי וולך (קבוץ חמדיה).

אברהם פלדמן ושמואל ביסקר (פועלי בנין 1937)

מסיבה לאברהם גלר (באמצע) לפני גיוסו לצה"ל.

ישראל וחוה גרדין, יהודית ושאול סלעי

חברים נוסעים להכשרה. רוצים להגיע לארץ ישראל בכל הדרכים אבל השערים נעולים, ובעיקר בפני בית״רים. הפעילות הציונית נמשכת במלא המרץ. אין כמעט נער או נערה, בחור או בחורה שאינם שייכים לאחת התנועות הציוניות (התנועה השניה בגודלה היה ״הנוער הציוני״).

בשנת 1937 קיים כבר בזופיובקה ״תא״ חזק של הארגון הצבאי הלאומי מבחירי הנוער מבית״ר שבראשו עומד אנשל שפילמן היוזם והמארגן של התא. קורס צבאי ראשון למפקדי הארגון על אדמת אירופה נערך בסתיו 1938 בעיירתנו זופיובקה, בפקודו ובהדרכתו של אהרון חייכמן ממפקדת הארגון הצבאי הלאומי שנשלח במיוחד מארץ ישראל, שנעזר על ידי יוסף סטבסקי מפקד הארגון בסניף תל אביב. בקורס השתתפו 24 איש מראשי ״התאים״ בפולין רובם מפלך ווהלין. שנים ממשתפי הקורס (אברהם אמפר ובן־ציון זוברמן) המצטינים בו קבלו את התואר ״ראש קבוצה״ ולשאר המסיימים הוענק התואר ״סגן״.

בהתחלת 1939 התקיימו עוד שלושה קורסים וכולם בהדרכת שליחים מארץ ישראל. אחד מהם התקיים שוב בזופיובקה ואחרים – בפינסק, ע״י מזריץ׳ ובביאליסטוק.

גם בליטא התקיים קורס למדריכים. ובהרבה מקומות אחרים, בהדרכת בוגרי הקורסים המרכזיים.

גולת הכותרת היה קורס הקצינים שנערך בחדשי מרס – מאי ב״אנדריכוב״ בתוך הרי הקרפטים שהשתתפו בו 25 מפקדים בכירים של הארגון הצבאי הלאומי בארץ ישראל בהדרכתם של קציני צבא פולנים.

והנה צמח גוף ההולך וגודל ומתחזק, שלא נודע כמותו בתולדות העם היהודי מימי בר כוכבא, ואם נרצה מימי דוד אלרואי, גוף צבאי יהודי ששאיפתו אחת ויחידה, לשחרר את ארץ ישראל ולהקים בה מדינה יהודית. נרקמה תכנית להכשיר תוך זמן קצר, לכל היותר שנתיים, ארבעים אלף צעירים מזוינים בנשק, שיגיעו אל חופי הארץ בצי אניות מנמלים באיטליה במטרה להשתלט על הארץ ולהכריז בה על מדינה יהודית.

בלהט הפעילות נתפס הנוער בכל ערי הארץ פולניה ועירותיה. כל הכוחות מרוכזים במשימה האחת הקדושה: להכין צבא שחרור עברי. נדמה היה לך שאתה שומע את פעמי המשיח, שאבי הי״ד חלם עליהם בין אמירת פרק תהילים אחד למשנהו, ואמי הי״ד, שהקשיבה בעינים חולמניות כשתרגמתי לה את מילות השיר ״חיילים אלמונים״ ליידיש, בזמן שהכינה ארוחה דלה לבני ביתה, ברוכת ילדים.

פעמי משיח, ואולי חבלי משיח, מי יודע? כי בינתיים ״השטן״ ״בלבל את היוצרות״. התחילה מלחמת העולם השניה. שקברה את בעלי החלומות בקברים שחפרו לעצמם, אי שם ביער קורולנקו, ונשרפה זופיובקה זאת, עם כל יהדות אירופה.

מוראות המלחמה טרם הגיעו לזופיובקה. עיירה זו שנמצאת בתוך יערות מבודדת מן העולם הגדול בלי דרכי גישה נוחים אליה אינה נמצאת ע״י נהר שרגילים לעבור בו אוניות נוסעים או משא. רחוקה, עשרים קילומטר מתחנת רכבת, אמצעי התחבורה המקובלת אז בפולניה. לכן סימנים של מלחמה לא נכרים בה עדיין. השלוה עוד נסוכה עליה כמקודם. רק פה ושם נראים פליטים פולנים שבורחים מהחזיתות, ומהם נודע לנו שהרוסים עברו את הגבול ותופסים את כל מזרח פולניה. רוב רובו של הנוער בעיירה היה מאורגן בתנועות ציוניות, בית״ר, הנוער הציוני, החלוץ והמזרחי. אולם היו ביניהם גם נוער קומוניסטי, נוער טוב בעלי הכרה מרקסיסטית שחיו בתקופת שלטון הפולני במחתרת ושאחדים מהם הספיקו לשבת שנים בבית הסוהר בפולניה (שדרך אגב היו ביניהם לבין הנוער הבית״רי יחסים טובים מאד).

כרגיל בעירה קטנה הכרנו אחד את השני: יחד למדנו, יחד שחקנו וכשבגרנו שוחחנו באופן גלוי על פוליטיקה. אנחנו ידענו את כל הסודות של המחתרת הקומוניסטית (ולפעמים גם עזרנו להם נגד המשטרה הפולנית) והם גם ידעו על הקורסים של הארגון הצבאי הלאומי שמתקימים בעיירתנו. וידעו שיש לנו נשק ושמעו גם יריות.

כבר בימים הראשונים לבואם של הרוסים אלינו. תפסו הקומוניסטים היהודים את השלטון בעיירה, את המשטרה את הדואר וכו׳. בהתחלה ניסו למשוך אותנו לפעילות קומוניסטית. שתפו אותנו בעצרות־עם, בפעילות חברתית, בהצגות תיאטרון, אבל בלי הצלחה יתרה. ואז החליטו (כנראה ע״י לחץ מגבוה) לאסור אותנו (תלמיד שלי בא לאסור אותי). בחקירה הראשונה שאלו אותנו על הנשק ואם אנחנו עדיין מאורגנים. אנחנו לא התיחסנו לכל החקירות ברצינות יתרה. הקרבה החברתית בינינו היתה יותר מדי חזקה בכדי שיעיזו להרע לנו. לבסוף שוחררנו. חזרנו הביתה. אבל היה לנו ברור שלא נוכל להמשיך לשבת ולחכות למאסר הבא. התקוות שאולי תגמר המלחמה ונוכל להמשיך בדרכנו הציונית, הלכו ונמוגו. הקשרים עם העולם החצוני נותקו כליל, לא עלה על דעתנו להשאר אזרחים במדינה תחת שמי סטאלין. אם כן צריך לחפש דרך לצאת ״מגן העדן״ כל זמן שלא מאוחר עדיין. מפקדי התאים שבמחוז וולין נסו על דעת עצמם לשלוח שליחים לגבול הרומני, לברר אם אפשר לעבור שם את הגבול בדרך לא״י. יעקב בניס – בן טוב (היום חבר קבוץ כברי) ופנחס קופלברג בוגרי הקורס בזופיובקה, יצאו לגבול ונאסרו. כנראה ע״י הלשנה של אחד ״הידידים״, ונשלחו למחנות הסגר ברוסיה. (יעקב חזר ארצה עם צבא אנדרס בסוף שנת 1942 והצטרף ללח״י). אחריהם נשלחו עוד שניים ונפלו באותו הפח. במקום אחר חפשו מנהיגי התנועה הלאומית מפלט ממוראות המלחמה, וגם דרך הצלה מהגן־עדן הרוסי, ביניהם מנחם בגין, חרמוני ונתן פרידמן־ילין (היום ילין־מור) הם מגיעים עד לבוב, במטרה לעבור משם לגבול הרומני אך לשוא, אחרו את המועד כשהגבול

הרומני היה פתוח לפליטים מפולניה. הם מחליטים לחזור שוב צפונה במטרה להגיע לוילנה שעברה תחת שלטונה של ליטא, לפי הסכם ריבנטרופ–מולוטוב. על חלוקת פולין. לשם מגיע גם אברהם אמפר, שתפס אז מקום ראשי בין מפקדי הארגון הצבאי הלאומי בפולין. ומוילנה נשלחים שליחים לאזור הכבוש הרוסי להודיע לכל מי שרוצה, לעבור לוילנה אולי יהיו סכויים לחפש משם דרך לא״י.

דבר השליחות הגיע כמובן גם לזופיובקה. אולם ההחלטה ״מגבוה״ ליציאה התעכבה משום מה. (הידיעות על ריכוזי נוער ציוני ובחורי ישיבה בוילנה היגיעו אלינו עוד מקודם).

בינתים החורף מתקרב. כבר אמצע אוקטובר וידענו שעלינו ״לגנוב״ גבולות ומי יודע להיכן נתגלגל בימים ולילות בדרך־לא־דרך, ומוטב להקדים את תקופת השלג והכפור. ועוד, סבלנותי כבר פקעה. עד מתי נחכה? אנחנו עלולים לאחר גם הזדמנות זאת. החלטתי לצאת על דעת עצמי. גם דב בן־טוב, אברהם שטינברג ודבורה בס הצטרפו אלי. ידענו בערך, את הדרך בה אנחנו צריכים להגיע עד הגבול: לידה, איישישוק ועד הגבול ושם כבר נראה.

קבענו שכל אחד מאתנו יגיע בערב אחד לתחנת הרכבת (עשרים ק״מ מעיירתנו) בדרך משלו, בכדי שחברינו הקומוניסטים לא ירגישו בהעדרנו ועל כוונתנו להסתלק מהם.

בערב המיועד נפגשנו דבורה, דב ואני ע״י הרכבת כפי שקבענו אבל אברהם הג׳ינג׳י לא הגיע. חכינו זמן מה וברגע האחרון עלינו על הרכבת לבדנו. (אח״כ התברר, שהג׳ינג׳י שעליו היה להגיע ברגל מזופיובקה לרכבת, נתפס במקרה בדרך ע״י אחד מֵחברינו הקומוניסטים, והוא שאלו לדרכו. התרוצים של הג׳ינג׳י לא הועילו והוא החזיר אותו לזופיובקה והגיע לוילנה עם הקבוצה השניה. החבר שלנו הקומוניסט, נמצא כיום בארץ. הוא ציוני טוב ועמו רוב הקומוניסטים מזופיובקה).

ברכבת התישבנו כל אחד בתא נפרד משני טעמים: אחד שלא לעורר חשד. ושנית – אולי נשמע מהנוסעים רמז על הדרך שבה אנחנו מעונינים. וכולנו ״אוזן״.

בתא שאני ישבתי, נמצאו בו גם שני פולנים ו״בחצי אוזן״ שמעתי שהם משוחחים על וילנה. לאט לאט פתחתי אתם בשיחה והתברר לי שגם הם ״התועים בדרכי החיים״. הם כבר היו שם, ועתה הם חוזרים לוילנה. אבל עליהם עוד להתעכב במקום שהוא. ספרתי להם גם אני את סודי והתיעצתי בהם על הדרך שבה עלינו לנסוע. הם לא יעצו לנו לנסוע דרך איישישוק, כי שם השמירה על הגבול היא חזקה מאד, ואנחנו עלולים להאסר. במקום זה, עלינו לפנות יותר מזרחה ולרדת בכפר קטן 15 ק״מ מהגבול ושם גר יהודי בשם גולדברג, ואם נפנה אליו, הוא יעזור לנו לעבור את הגבול.

דברי הפולנים היו משכנעים. ראינו שהם בקיאים בדרכים ואחרי התיעצות עם שותפי החלטנו לקבל את דעתם.

בבוקר מוקדם מאד שבקושי אפשר היה "להכיר בין זאב לבין כלב" הגענו לכפר. מתחנת הרכבת היה עלינו ללכת כ־שני ק"מ. בדרך לא פגשנו נפש חיה, וגם בכפר ישנו עדיין כולם ולא היה את מי לשאול היכן גר גולדברג. להסתובב ככה עם החבילות היה מסוכן מדי. החלטנו שאני ודב נסתתר בין העצים עם החבילות ודבורה תיגש לבית אחד לשאול על גולדברג. ואם אני אפול בפח יוכלו הם להסתלק.

נגשתי אל בית אחד. דפקתי בדלת, והנה זה הבית של גולדברג. ספרתי לו בקצור שאני יהודי ואת מטרת בואי אליו.

היהודי נראה מבוהל מאד, אמרתי לו שעמי נמצאים עוד שני חברים המחכים בחוץ. והוא שלח אותי לקרא להם. הוא הכניס אותנו לחדר צדדי סגר את הדלת אחריו ואמר לנו שאצלו לא נוכל להשאר כי בדיוק בבית ממולו נמצא משרד של נ.ק.ו.ד. (שוטרי חרש רוסיים) ובדרך כלל איך הצלחנו להגיע אליו? והם עלולים לבוא עוד מעט לשתות תה. כ־8 ק"מ מכפר זה גר דודו. הוא יעביר אותנו אליו ושם נהיה יותר בטוחים. המלה בטוחים קצת עודדה אותנו. "חטפתי נשימה" ואמרתי לו: עשה כפי שאתה מבין. הסוסים נרתמו מהר ואנחנו על העגלה. נשמנו עוד פעם לרווחה. הגענו אל הדוד. זוג זקנים, בית כפרי טפוסי, שליש שקוע באדמה מכוסה בגג של קש. בפנים נקי. רצפת האדמה מרוחה עם אדמה אדומה שהוסיפה יותר ציוריות לחדר. גולדברג מסתודד עם דודו. (הנשימה שוב נעצרת) הזקן מכניס אותנו לחדר צדדי ודב נזכר שהנה הגיע זמן קריאת שמע של שחרית. הוא מוציא את התפילין מהחבילה שלו, מניח תפילין ומתחיל להתפלל. תוך רגעים פותח הזקן את הדלת ורואה את דב עם התפילין, נחה עליו רוח ה' והתחיל לברך אותנו, והוסיף: "כבר 20 שנה שלא ראיתי צעיר יהודי מניח תפילין". כשפגה ההתפעלות שלו ידענו באופן סופי שאנחנו נמצאים על "הקו הנכון".

כל היום רץ "הדוד" לאן שרץ, ולפנות ערב הודיע לנו שעוד מעט תגיע עגלה ותקח אותנו לבית אכר למרחק חמשה עשר ק"מ מהגבול ומשם נצא עם שני אנשים המבריחים סחורות משני צדי הגבול.

כדבריו יצאנו בעגלה כשאנחנו מְכוסים בקש. טרם עברו עשר דקות, שמענו פתאום קול צעקה: סטוי! (עמוד) זהְ הסוף, חשבתי. אבל לא, בעל העגלה החליף מספר מילים קולנית עם מישהו והמשיך בדרכו. (התברר שמרוב התרגשות והחושך שירד כבר, עלה בעל העגלה על צנור נפט שעבר בקרבת הדרך).

הגענו לבית האכר ושם התחיל המו"מ על התשלום. נתנו להם כל הכסף שהיה לנו, וזה לא סיפק אותם, הבטחנו להם את "פתום ורעמסס" וב־אחת עשרה בלילה יצאנו לדרך ברגל. אחרי חצי שעה הליכה התחיל לרדת גשם ואח"כ שלג, ושוב גשם, ושוב שלג וחוזר חלילה, כאילו התחרו ביניהם, מי מהם ילוה את "הצדיקים" האלה בדרכם לארץ הקודש. (אנחנו היינו בוחרים בשלג ממנו, לפחות, לא נרטבים כל כך) בינתים אנחנו כבר רטובים עד לשד העצמות. אחרי בערך שלוש

שעות הליכה, מודיע לנו "המוביל" שאנחנו עומדים לעבור עוד מעט את הגבול, ושאנחנו צריכים להיות זהירים ושקטים.

והנה, הגענו לנחל צר שעליו היו מונחות מספר קורות עץ לרוחב הנחל, ועליהן עלינו לעבור ואז נהיה מצד השני של הגבול.

המוביל הולך בראש, ושותפו בסוף, וכלנו יד ביד. פתאום התחלק דב ונפל לתוך המים. רעש הרוח והגשם היו חזקים מרעש הנפילה של דב ושומרי הגבול נמו בודאי, את שנתם, אי שם במחבואם בפני הגשם והקור. ואפילו כלב לא חרץ לשונו.

משינו את דב מהמים ועברנו את הנחל. המלוים המשיכו עמנו עוד מספר ק"מ, עד שהגענו לפנות בוקר לכפר אחד. הם עזבו אותנו והלכו לדרכם ואנחנו לדרכנו.

הלילה הזה היה אור ליום ששי בשבוע. עברנו כפרים ובכל כפר מצאנו יהודי שהצד השוה ביניהם היה – שכולם היו עניים מרודים. שספק אם להם עצמם, היה מה לאכול לארוחת בוקר. אבל נתנו לנו לנוח מעט.

המשכנו ללכת כל היום הששי והגענו לוילנה כשהנרות של שבת בצבצו כבר מבעד לחלונות של הבתים היהודיים.

המקום הקרוב ביותר היה קבוץ של "החלוץ" ברח' סובוץ'. כשהגענו לשם, כבר מצאנו במקום מאות ואולי אלפי בני נוער, שהגיעו כבר מקודם בכדי למצא מקלט ומנוחה מהכבוש הרוסי. מצאנו לנו פינה באחד החדרים וגם קצת קש. והצענו לנו מקום מנוחה על הרצפה.

אני התעוררתי ביום ראשון בבוקר עם חום גבוה. עד סוף השבוע שכבתי כך על הרצפה ולא היה למי לדבר אני זוכר שהביאו לי מדי פעם קצת מים חמים ותו לא. החום ירד וביום שבת מצאנו כבר קשר עם קבוצת בית"רים שהתרכזו מסביב למטבח של הג'וינט ברחוב קרולבסקי.

יום יום הגיעו קבוצות בית"רים לוילנה ואחרי שבועים הגיעו עוד תשעה בנות ובנים מזופיובקה. ביניהם אנשל שפילמן. אברהם שטינברג, (הג'ינג'י), צבי תבורי, צבי גלמן, חנה פרידמן, מכלה שוסטר, חנה פוטש ואחיה שמואל, גצי גלמן, בת הרב פייגה בייגל וחיה בס.

חברי "התאים" של הארגון הצבאי הלאומי התמקמו בפנימיה ברח' פורטובה 5 שהיתה שייכת לגונדת הפליטים שבראשה עמד בן־ציון טהורי (אז זוברמן). דב ואני היינו בתא אחד עם הפינסקאים. לפי דברי בן ציון טהורי התרכזו בוילנה כ־600 בית"רים וביניהם כ־150 חברי הארגון.

אברהם אמפר היה המפקד שכוון את הפעולות של הארגון, שהתבטאו בהמשך האמונים בנשק וגם בגיוס חברים חדשים.

ימי החופש לא האריכו הרבה. בקיץ 1940 "שוחררו" גם ליטא, לטביה ואסטוניה על ידי ה"צבא האדום" והוקמו שם ממשלות קומוניסטיות.

עוד לפני כן, החליטו נתן פרידמן־ילין ואברהם אמפר על פזור הגונדות ועל פרוק האינטרנט ברח' פורטובה 5. כנראה בעקבות השמועות על הכבוש הסוביטי הקרוב, לשם זהירות שלא ליפול כפרי בשל בידי השלטונות הסוביטיים.

החברים התפזרו בכל ערי ליטא ועירותיה וכפריה. קבוצה אחת בערך כ־שלושים איש התארגנו בחוה חקלאית אצל פריץ יהודי ליטאי בשם גולדברג (שוב אותו השם) ביניהם היינו שלוש בנות וארבע בנים מזופיובקה. עבדנו בחוה בהדרכתו של האגרונום שפילפוגל, שנשלח אלינו מטעם איא"ס. (חברה שעסקה בהקניית מקצוע החקלאות לנוער היהודי).

בתקופה זו נעשו שני נסיונות לתור אחר אפשרות לחצות את הים הבלטי באמצעות סירות ולהגיע לשבדיה. שני שליחים מהחוה שלנו חזרו מהר מדי בטרם שנסו לברר משהו. הנסיון האחרון נעשה ע"י מרדכי אורינגל ז"ל. בחור מוכשר, מפקד הפנימיה בפורטובה 5. מרדכי התקשר עם סוכן שבגד בו. הוסגר לידי השלטונות הסוביטיים והוגלה לסיביר. כעבור ארבע עשרה שנה חזר ארצה מרוסיה. נפטר לפני כמה שנים.

ממשלת ליטא הקומוניסטית הלאימה את כל אדמות המדינה וכמובן גם את החוה של גולדברג. ולנו נעשה המקום "צר" מכל הבחינות, והחלטנו להתפזר לקבוצות יותר קטנות. 4 זופיובקאים ושתי הבנות עברנו לגור באוקמרגה (וילקומיר). חסיה שפירא ועדינה הצטרפו אח"כ אלינו, כי לא היה להם היכן להיות וממה להתקיים.

באוקמרגה התפרנסו מכל מיני עבודות. כחוטבי עצים וחופרי בורות ועד עבודות בחקלאות, הבנות ישבו בבית. וכשלא היתה עבודה יצאתי מספר פעמים לוילנה וקובנה וקניתי ומכרתי כל מיני סידקית ובעיקר מכרתי גרבי משי בשוק. וכך היתה לי גם הזדמנות להפגש עם "החברה".

פעם נודע לי שהרוסים נותנים היתרי יציאה לחו"ל לאלה שיש להם הוכחה בכתב מאיזה שהיא שגרירות שבחוץ לארץ נמצא עבורם סרטיפיקט או כל רשיון כניסה למדינה אחרת, וש"החברה" התחילו כבר לזייף מכתבים מהקונסוליה הבריטית במוסקבה, שנמצאים עבורם סרטיפיקטים בתורכיה, וכבר פנו ל־נ.ק.ו.ד. לקבל אשורי יציאה. וחלק כבר הצליחו בדרך זו או אחרת לעזוב את רוסיה ביניהם נתן ילין־מור, אברהם אמפר ועוד מנהיגים מהתנועה הציונית שהיו להם באמת סרטיפיקטים בתורכיה, היו כאלה שטענו נגד הגשת בקשות כאלה ל־נ.ק.ו.ד. מפחד שמא ינצלו הרוסים את רשימת מגישי הבקשות ויתפסו את כל הציונים המסוכנים וישלחו אותם לסיביר. והיו כבר באותו הזמן מאסרים המוניים. וגם מנחם בגין נאסר אז.

חזרתי לאוקמרגה להתיעץ עם חברי והחלטנו שאין לנו מה להפסיד. חזרנו לקובנה קנינו את המכתבים המזויפים, כתבנו את תולדות חיינו "המזויפים ומסרנו אותם ל־נ.ק.ו.ד. בתאריך שהצטרכנו לקבל את התשובה עמדו בתו

שורה שלמה של בחורים כולם "מהחברה" והתלבטנו מי יכנס הראשון. החלטתי להכנס ואחר מספר שאלות מעטות קבלתי את הויזה ואחרי כל היתר. עמדה עוד בעיה לפנינו: היינו צריכים לשלם את דמי הנסיעה בדולרים ואיפה לוקחים בברית המועצות דולרים? טלגרמה לארצות הברית לקרובים ואחרי יומים קבלנו תשובה ששולמו עבורנו מאה דולר הוצאות נסיעה. בפברואר יצאו מספר קבוצות דרך מוסקבה אודסה והים השחור לתורכיה וכשהגיעו לנמל איסטמבול התברר לשלטונות התורכיים, שאין בכלל לאנשים האלה סרטיפיקטים ואז הודיעו לשגריר התורכי במוסקבה, לא לתת עוד ויזות מעבר לאנשים שיבואו עם הנירות המזויפות, ואלה שהגיעו כבר לתורכיה הורדו מהאניה בשתדלנותו של יהודי יקר ובעל השפעה בתורכיה בשם ברוד ונשלחו לנמל קטן בדרום תורכיה – מרסין עד שהסוכנות היהודית תשלח עבורם סרטיפיקטים. הם הגיעו ארצה קבוצות, קבוצות בחדשים יוני – יולי 1941.

וביום השני של חודש מרץ 1941 הגיעה הקבוצה שלנו, תשעה אנשים, למוסקבה. פנינו לשגרירות התורכית לקבל את ויזת המעבר דרך תורכיה לארץ־ישראל. השגריר מסתכל על הניר ואומר לנו "יוק" ומגרש אותנו מהשגרירות. שבועיים הסתובבנו במוסקבה. בקרנו בכל הקונסוליות והשגרירויות שבמוסקבה, השגנו ויזות מעבר מארצות דרום־אמרקניות וממזרח הרחוק, אבל לא ממזרח הקרוב כפי שרצינו. לבסוף החלטנו לפנות לשגרירות הבריטית במוסקבה. קודם פנינו לנספח הצבאי הבריטי. הודענו לו שאנחנו אזרחים פולנים ואנו רוצים להצטרף לצבא הפולני החונה בארץ ישראל. הנספח העמיד אותנו בשורה, שאל מספר שאלות לכל אחד, העביר כמה תרגילי סדר וכנראה שמצאנו חן בעיניו ושלח אותנו עם מכתב לשגריר הבריטי, (כמדומני ששמו היה מאיסקי).

השגריר קבל אותנו באדיבות רבה ואחרי שיחה נתן לנו מכתב לשגרירות התורכית, שתתן לנו ויזת מעבר לא"י. אבל השגריר התורכי הכיר אותנו כבר, וגרש אותנו עוד לפני שראה את המכתב מהשגרירות הבריטית. חזרנו אל השגרירות הבריטית ורק אחרי שיחה טלפונית קולנית, חזרנו וקבלנו את ויזת המעבר התורכית.

למחרת היום יצאנו ברכבת לכוון אודסה. כשהגענו לקחו אותנו ישר לנמל, ראינו כבר מרחוק את האניה הגואלת "סונטיה". פתאום שמנו לב שאחד מהחברה חסר. התחלנו לשאול על סיבות העדרו. והודענו שלא נזוז מהמקום עד שלא יבוא חברנו. בינתיים הגיע הזמן לעלות על האניה ואנחנו לא זזים. אז יצא אלינו פקיד אחד, שנשלח או שיצא ביזמתו ואמר לנו ביידיש: "טראגט זיך אפ שנעל פין דאנען כל זמן איר קענט. דא איז רוסלאנד". (תסתלקו מהר מכאן כל זמן שאתם יכולים, כאן זה רוסיה) הבננו את הרמז, ועלינו מהר על האניה בלי להסתכל אחורנית, וחיכינו לרגע שהאניה תפליג. (אחרי שנים נודע לנו שאת

הבחור הורידו עוד מהרכבת באמצע הדרך לאודיסה, כנראה שדיבר משהו לא לענין, והחזירו ללוצק, מקום הולדתו ושם דנו אותו ל־עשר שנים בבית סוהר. סוף ספורו נגמר בגיטו אצל הגרמנים).

עד שהאניה הגיעה לתורכיה, ועד שהכרנו את אותו היהודי היקר בראד שהיה "לשם דבר" לכל פליט יהודי – שבא להוריד אותנו מהאניה, לא האמננו שהצלחנו לעזוב את רוסיה ואנחנו בדרך לארץ ישראל.

הלילה הראשון באיסטמבול לא עצמנו עין כמעט, השתוללנו משמחה עד הבוקר. למחרת נודע לנו ששתי הקבוצות אשר יצאו לפנינו יושבות עדיין במרסינה ומחכות לסרטיפיקטים.

אחרי יומים הושיב אותנו בראד על הרכבת התורכית ויצאנו לכוון סוריה בירות, ומבירות באוטובוסים עד שהגענו לראש הנקרה ושם עלתה המשטרה הבריטית על האוטובוסים והוליכו אותנו ישר לעתלית למחנה המעצר. וזה היה ב־30 במרץ 1941.

כמובן, שמטרתנו לא היתה להתגייס לצבא הפולני, לכן נשארנו "לשבת" במחנה עתלית כ־14 חודש.

ב־2 ליוני 1941 הגיעו מתורכיה החברה שישבו במרסינה. להם נודע על הפלוג באצ"ל עוד בתורכיה. אנחנו ידענו על כך רק כעבור זמן בשבתנו בעתלית.

ביחד, עם הקבוצה של מרסינה, הגענו כשלושים וחמישה איש ואישה, שהרוב מהם הצטרף ללח"י. 2– 3 הצטרפו לאצ"ל ואחרים היו סתם פעילים בתנועה הרביזיוניסטית.

עמנו בעתלית "ישבו" קבוצות בית"רים מבולגריה שהגיעו עם האניה הבלתי לגלית "דוריאן" שארבע מהם הצטרפו ללח"י, כשהשתחררו מעתלית מספר שבועות אחרינו.

בחודשים הראשונים "בשבתנו" בעתלית לא שמענו דבר וחצי דבר על הנעשה בחוץ, וטרם ידענו על הפלוג. מן "הגפירים" היהודים ששרתו במחנה ויותר בעתונות קראנו מדי פעם על "פושעים" שתוקעים סכין בגב הישוב ועל "שודדי בנקים".

פעם הביאו למרפאה שלנו בעתלית שני חולים שישבו במזרע, צבי הדרי ויעקב שטופר (שניהם נפטרו) והם סיפרו לנו על הפלוג. לא הופתענו הרבה. למעשה כל חבר "ארגון" בחו"ל הרגיש תמיד אי־שם בלבו שבוא יבוא היום שנצטרך להפרד מהתנועה הרביזיוניסטית בגלל תפיסות שונות בבעיות פוליטיות לגבי בריטניה ושאלת הפרימאט.* ומשום שלא היינו מעורבים באופן ישיר בפלוג ובספיחיו, ראינו בפלוג הנתקות מהתנועה הרביזיוניסטית, כאשר חלק מחברי "הארגון" לא יכלו להשתחרר מהסנטימנטים לתנועת – האם.

כאמור היינו בקבוצה בעתלית תשעה בחורים וביניהם ששה חברי הארגון, ארבעה מזופיובקה, יהודה מפינסק וצבי מקלץ, לכל הששה היה ברור שאנו שייכים לקבוצת יאיר ושבאנו ארצה להלחם למען מדינה יהודית כי להלחם בהיטלר לא הצטרכנו לשם כך לבא ארצה ישראל.

עם הקבוצה שהיתה במרסין – תורכיה הגיע ארצה אנשל שפילמן בן עיירתנו, מן היום הראשון לבואו ארצה נכנס לפעילות אינטנסיבית בלח״י. בסתו 1941 בא לבקרנו בעתלית (זאת היתה שיחה בין צדי גדר התיל) הוא רק הודיע שמחכים לנו בחוץ.

לעתלית בא גם לבקרנו חיים לנדאו ז״ל (חבר הכנסת לשעבר) אנחנו התיחסנו לבקור בקרירות מופגנת והוא הוציא את המסקנה כפי שהוציא וזה היה לנו הקשר האחרון עם התנועה הרביזיוניסטית בארץ.

לימים הגיעו עוד מספר קטן של אנשי ״הארגון״ עם צבא ״אנדרס״ וגם הם הצטרפו ללח״י, ביניהם יעקב בניס – בן־טוב שנאסר בגבול הרומני ב־1939. העלתי את כל הפרשה הזאת על הניר משני טעמים: האחד, לספר מי נשאר או כמה נשארו מכל הנוער העצום שהיה בפולניה ושחלק קטן, קטן מאד התרכז בוילנה, שמהם רק כ־35 איש הגיעו לארץ ישראל, והם שמלאו את מקומם של הנופלים והנחשלים בדרך, בתקופה המרה שבין הפלוג באצ״ל עד נפילתו של יאיר.

והטעם השני. הרשיתי לעצמי לענות על השאלה שבשאלון הנ״ל מדוע הצטרפתי ללח״י. נדמה לי שהטפוס שהצגתי בפרשה זו יכול להיות דוגמה ראשונה לרוב אנשי לח״י שהכרתי. אנשים תמימים, בהחלט לא אוונטוריסטים, שהתחנכו על ״וירושלים עירך ברחמים תשוב״ שבתפילת ״שמונה עשרה״ שלוש פעמים ביום. על ״אתה בחרתנו מכל העמים״, על אדנות עם ישראל על ארץ ישראל. ובגופם היו מוכנים לממש את ״תקות שנות האלפים״ ושום אספקט אחר לבעית העם לא ענין אותם. וזה לא נאמר רק לגבי אלה שנולדו בחוץ לארץ והתחנכו שם, אלא גם על חברי לח״י ילידי הארץ. אומר יצחק חסון, חבר לח״י, יליד הארץ: ״מהחנוך הלאומי שקבלתי בבית ובסביבה. וכששמעתי מיאיר את המונח ״אדנות״ על הארץ הזאת, הרגשתי פתאום איזו שהיא התרוממות הנפש, עילית ובפרט כשנתנו לי אקדח ויכולתי לתקוע אותו בכל מקום שהוא, בלי צרמוניות, ובלי לקפוץ לדום, ובלי לקרא, המפקד! הייתי מוכן לעשות את הכול בכדי לא לאבד את ההרגשה: להיות אדון לעצמי במולדת חפשית״.

עוד נחזור בפרק הבא על משמעות התשובות של החברים לשאלה זאת מהאספקט הפוליטי אבל מנקודת הראות הרגשית והאידיאית קיים קונצנזוס לגבי התשובה לשאלה הזאת.

כינוס יוצאי ט"ל בארגנטינה 1954
במרכז טוביה דרורי

השואה

קרן קימת לישראל

עצים
בחורשת קדושי טרוכנברוד ולוזישטי
נטעו ע"י
ארגון יוצאי טרוכנברוד ולוזישט

לזכר נשמות אנשי הצבור:
אשר קסלר, אברהם קסלר, יצחק פירר,
שמעון סליווקה. זנבל סליווקה, מרדכי הוכברג,
יודל שומע, מרדכי בולמש, איזיק בארשאף
ויוסף בקר

הרב זלמן שוסטר
הרב שמעון גולדשטיין
שנספו במשטר האימים הנאצי

הרב בצלאל ברוך-זאב והרבנית בייגל נחמה
הרב ויסמן גרשון והרבנית ויסמן יאטה-רייזל
שנספו במשטר האימים הנאצי

המשרד המרכזי לקרן הקיימת לישראל בארץ-ישראל

יעקב ווינר

לאור נר הזכרון

ילדותו של אדם נגררת אחריו כל ימיו, והוא טועם בה תמיד טעם חיים. לא סתם זכרונות נעימים, שאדם משתקע בהם להנאתו, מתבל קצת את חייו האפורים, וממזג קורטוב חמימות, בתוך ים הפושרין שהוא חוצה בו יום–יום.

לא חלום העבר של העיירות טרוכנברוד–לוזישט שאנו חולמים בהקיץ, או בשעת דמדומי בין השמשות. כי הילדות, בדרך כלל, היא שירת החיים. וחביבה היא עלינו, לא בגלל שהיא הנקודה הרחוקה ביותר של העבר, אלא מפני שהיא, דמות דיוקנה של חיינו הטבעיים, בבואת נפשנו הטהורה והתמימה.

ילדותו של האדם, היא כתר החיים ותור הזהב. אז, חושיו עדיין שלמים, אין בהם פגם, העיניים לא סונוורו משפע של אורות מתעים, האזנים לא נסתמו מפני קול שאונם של גלי החיים הגועשים.

אמנם, גם ילדותנו בט״ל, לא היתה סוגה בשושנים, אף היא הנאה וצער כרוכים בה, ברבות הימים – ממרחק – כאשר אנו מעלים על לבנו, את חיי ילדותנו, ניתן לנו לצרף צירופים שונים במסכת החיים, לחרוז את העיקר, ולהבליע את הטפל, לשלב בה כמה שילובים, ולתת לה פנים חדשות במקצת.

כל אדם רואה את ילדותו בכמה פנים. וכדרך ראייתו – השפעתה. יוצאי טרוכנברוד–לוזישט יצרו בספר זה, את ילדותם מחדש, ונפחו בה נשמה.

מן המרחק, צופים יוצאי ט״ל בשחר חייהם, ומתמלאת הנפש געגועים טמירים אל עולם שחלף. וכל כמה שירחק – ירבו געגועינו.

לעתים הילדות מחלחלת בתוך איברינו. נתלית בזיז ביתנו, שהיה ואיננו. מרחפת ביערות, שרוייה בעיירת מולדתנו, צופה על פני הנהר, שוכנת בבית הכנסת העתיק, שסודות ורזין מרפרפים בחללו, ואפלולית בו, וצינת תמיד, אף משוטטת במרחבי שדה, ולפעמים, מקבלת צורת חברים, פרצופי שכנים. בית הספר, תנועת נוער.

מראות אלה – אינם נמחים, והם מנותני הוד הילדות. לפיכך, גונזו בתוך לבנו. אשרינו – שזכינו להעלות חזון ילדותנו עלי ספר.

הכל יודעים, שכל יצירה אמיתית אין היוצר מתכוון בה לעצמו בלבד. בדרך שהוא מוצא תיקונו ביצירתה. כך, ימצאו בני ט״ל תקנה בקריאתה. שע״י כך, נעשים שותפים לה. שכן ימצאו בה, לא סתם זכרונות, אלא מין ילדות עילאה. הצרופה והזקוקה בכור החיים, שיש בה חיים ויצירה כאחד. וכל מה שתרבה שמחת הנפש של היצירה, כך תגדל הברכה.

בספר ט״ל – פתחנו שער להיכל הנפש של בני עירנו.

חיי נעורים בטרוכנברוד–לוזישט דמו לפרח. פרח אשר ניתק עלה אחד או שניים מעתרת עליו הרבים – ויפרח.

עתה, עם אבדן יקירינו – נבל הפרח.

אבני יקר, נרקמו בתוך היריעה אשר ניצבה בעיירת מולדתנו. חרותים המה בכל זכרון, בכנפי צפרים, בנגוהות כוכבים.

היה, נכון, לבי – לצאת עמי לדרך, אל טרוכנברוד–לוזישט.

בקע סגורך – לבי – ונצא לט״ל של הימים ההם.

היה נא בעזרי, להיות צלם חי, לבני ט״ל, לתאר את יפעתה, שלוותה וקסם נעוריה.

רבים ישבו בצילך עיירתי. דורות שלמים. רבים באו בחצרותיך, בך מצאנו את החיים אשר בקרבנו, ואת החדווה שהסתתרה בחיים. הן חלקי בחיים – מידכם בא לי, לכן – ינוצץ אורך עיירתי, בתוך דמעותי.

לא אירא מהדממה השוממה – אשר בטרוכנברוד–לוזישט, כי הולך אני לחפש את האתמול שחלף, אארח לחברה כוכבי שמים ובתהומות הצללים אטבול.

שלח שלהבתך במנורת יגוני, כי הלילה אפל. הפנס אשר אנכי נושא בידי, אינו מאיר את החשכה, אף במקום אילן פורח – מזעיף הוא פניו, כדמות אימים ובלהה. לבבי סוער, גועש, ברקים זעומי פנים. רוחות הסער מיבבות. פני אדם, רעולי אפלה, מבעד לערפל הדמעות, אני מתאמץ לחזות פנים, ולא אדע, אל נכון אם יראו.

יער עבות מצל, שופע–יונק מעבי קרקע פורה. טבולי שמש זהב וטלטולי ירח מגד. אילן אילן ושרשיו העסיסיים, המדושנים והמרווים על פארותיו, סנסניו וזלזליו השוקקים, ועולמות בוקעים ותוססים, וכוכבים מכביבים, ומהלים מעל לראשינו. מנצנצים, רוקמים וגומעים את הנצח.

הנה האילן הענק, אדם יהודי באהלו... איננו בטרוכנברוד–לוזישט.

ואין גם הציצים הרכים, הבנים והבנות, התמימים והישרים והעדינים. הנאהבים והנעימים, עם יפי עינים, עם תום חלומם. רוך נשמתם, וזוך אמונתם, עם ריח פרחים ורחש נביטה, עם צהלת רינתם וקסם שירתם...

כל אלה הושמדו, נקטפו עם השורש.

וכי יש בכוחו של אדם, להעלות ולשחזר באמצעי הבעה בשורות קצובות, אפילו מעט מזעיר ממה שהתרחש במציאות האיומה? מרחק הזמן, פעל את פעולתו המגבשת, ואיפשר לאמוד מחדש את אשר התרחש. חדירה לאותם רבדים של הנפש. חלום, חזון – שבאמצעותם מסוגל האדם להינתק, במידה רבה מן הזוועות שאפפוהו, בעת שהותו במחנה ריכוז, או שעליהן שמע או קרא.

צעיף שחור – את עוטה כיום עיירתי. לבעבור הסתר פניך, לא לראותך, בלי יקירינו. בחלומות – אראך, כי נבצר ממני לקוות, לראותם בחיים.

מתוך מחשכי העננים המאפילים את העיירה, בוקעות קרני נהרה. הן עולות ומתעצמות לפלגי זכרונות על חיים יהודיים למופת. אנשים תמימים, צנועים, שקטים וישרים.

אשא קינה עליכם, אנשי עמל, ברי־לב. הנה אתם עוברים לפני, ואני רואה אתכם כמו אז, אך ורק בעיני רוחי, כי הונף הגרזן עליכם והכריתכם. לבי יחלום את נדיבותכם ותפארתכם, יחלום ויקונן כאחד.

חלום בלהות רודף אותי. רואה אני, את יהודי עיירתי מדוכאים ומבוהלים, מעוותים מפחד, ועיניהם נעוצות בשומריהם. אנשי הגיסטאפו המכוונים את מכונת היריה, לקצור קציר. ובעוד שעה קצרה, וטרטור מכונות המשחית נשמע, ואתם, בני טרוכנברוד–לוזישט, מפרפרים ונופלים כשבלים מאחרי הקוצר. והבורות מתמלאים גופות המומות, פצועות וגוססות.

אין זה חלום בלהות – לאסוננו – זוהי מציאות אכזרית. וביערות שהיה הנוער היהודי מבלה, בקיץ מתענג על שירי ביאליק, ומשמיע מנגינות ארץ־ישראל, שם קברי אחים.

והיום – אין אנו יכולים לדבר אליהם, אלא רק עליהם.

בחרדת קודש וברטט נפשי עמוק, אנו מדליקים נר נשמה, ליקירינו הבלתי נשכחים – בהוצאת ספר זה לזכרם.

אכן, הקרע שבלבנו, והפצע הפתוח טרם הגליד, מעין הדמעות רותח, והעין הצופה לתוך מרחקי הזמן, רואה הכל, את הבתים אשר ישבנו בהם ואינם, החיים שהתנהלו בבתים אלה, חיי הפרט וחיי הכלל, חיי קהילות טרוכנברוד–לוזישט שאיננה.

היה, היתה קהילת ט״ל, בדם ובאש עלתה השמימה, אך היא חיה בלבנו.

לא שכחנו, לא נשכח, ולא נניח כי ישכחו.

...לקטם נא אלוה, מעפר הארץ, הרחק מקברותיהם. יהיו, יקירינו תמיד נגד עיניך. תנצרם בכף ימינך. הערה עליהם, אור ממרום, הסתירם תחת צל כנפיך, שמרם עם כל קדושי עמנו לעד.

ספר קהילת ט״ל, לא יהיה אוטוביוגרפיה, ואף לא ביוגרפיה כלשהי. אעפ״כ החולש כאן על הכתוב יהא יסוד הזכרונות האישיים של בני עירנו זכרונות מימי שלשום, מימי אתמול, זכרונות ברקע.

נשאלנו ונסינו להשיב:

למה בעצם, ישבנו לנער מעל נפשנו את העבר? שיחזור זה למי נחוץ? – מה ממריץ אנשיה שהאביב מאחורי גבם. והסתיו כבר לכד אותם, מה ממריץ לאדם, להביע רשמיו, לכתוב זכרונותיו.

הגורמים שייכים לתת מודע, אכן, ריח האביב המשומר, האביב המאסף, הנועל את תהלוכת האביבים. מעלה את הבושם החרוך של האש ששרפה את עיירתנו.

ביקשנו להציל מתוך הדליקה ומלשונות האש, אך מעט זכרונות, כי הזכרונות שבספרנו, הם זכרונות שהלב להם מעין כספת נעולה. הם אישיים – אך לא פרטיים.

העלאת זכרונות, הרי זה שיחזור העבר. נוטל האדם מזמנו ומפליג אל עברו. זהו מסע אל העבר.

הנוסטלגיה הסיטונית כלפי השנים היפות ההן שחלפו בטרוכנברוד–לוזישט קוסמת לנו, דרך כלל אין הזכרונות מהווים מעשי היסטוריה, הם אולי ההיסטוריה. נדלית היא מהלב ומהמוח.

צמרמורת אוחזת, בהעלותי על דעתי, שכל בני משפחתי, כל מכרי, ידידי חברינו לעבודה ציבורית וציונית, וכל יתר בני העיירה היקרים למקטון ועד גדול, גברים ונשים וטף – האמנם, כולם הובלו לטבח?

והבתים הקטנים, עומדים קודרים, אלמים, נעזבים, נעצבים לבנים אשר יצאו מבלי לשוב. אותן קופסאות נחמדות תכלת–לבן, שהיו תלויות על הקירות, בחברה מכובדת, של הרמב״ם, הגאון מווילנה, ד״ר הרצל, ״מבוישות״ והשממית קנתה שביתה בקרבכן, ואורגת את אריגיה על פיכן, באין מפריע. ו״שכנינו הטובים״ זכו מן ההפקר, בבתים שנותרו לפליטה.

ומה גורלך בית המדרש, שספגת שנים על שנים, תפילות זכות של הורינו, ומה גורלו של ארון קודש מצופה קישוטים, מעשה מלאכת מחשבת. ואתה, ה״נר תמיד״ בקיר הדרומי, שבצלך ישבו תלמידי חכמים יהודים למדנים ו״בלעו״ דפי גמרא ״זאגט די הייליגע גמרא״.

שם גם האזינו, שנים לדרשנים למיניהם ולמטיפים לציונות מכל הסוגים. לעתים הלב מסרב להאמין, המחשבה איננה משלימה, כי כל זה איננו.

מתוך שחיי הכלל היו ספוגים יהדות. נעשו יחסים בין כל חוגי הציבור. בין צדיק ועם הארץ. כל אלה חדרו לבית המדרש. יהודים עמלים, בעלי מלאכות, הכל שותפים לתורה. החן של יהודי טרוכנברוד–לוזישט מעשרם הפנימי הוא בא. הכל בחייהם נקבע קביעות של נוסח, מעשים וצורות עברו בירושה מדור לדור. בששונם היה צפון צער, הניגונים שכלי הזמר השמיעו באזני הכלה, הביאו עד כלות הנפש. תחת החופה התייפחה האם והסבתא ויהודי סתם. לשמע בשורה טובה, פורצים בקול בוכים. היהודים אומרים שירה. המתמיד על גבי הגמרא, החייט הגחון על זוג מכנסיים. הסנדלר – עת יתקן נעליים ומזמר הרבי בטרם יפתח את פיו בדברי תורה.

סגנון החיים לא היה מוגבל למעשים שבדת בלבד. לא רק שבת וחג – צורה יש לו. מה מאכלות יאכלו בימים מסוימים. כיצד נועלים וחולצים את הנעליים. כל קטע של פיוט, של תפילה, ניגון מיוחד נתייחד לו. כל פרט פרצוף – נתרקם לו.

עניות, צרות ויסורים היו בשפע. בתי מרזח של יי״ש היו. אבל שיכורים יהודים – לא היו. לא נתנו בכוס עינם – כי אם בספר. יהודים יגעים אחרי יום עמל קשה, יושבים עם גמרות פתוחות, מתעמקים בתוספות.

שיר הערש הפופולרי הוא ״תורה יקרה מכל סחורה״. משנולד ילד, קוראים ״שמע״ על עריסתו. כשמביאים את הילד בפעם הראשונה ל״חדר״ עוטפים אותו בטלית. לימוד התורה היה בבחינת שירה של כיסופין, מין השתפכות הנפש. בדף גמרא ביקשו להרגיש עולמות עליונים. כי בתורה שפוך האור הגנוז מששת ימי בראשית. הם שיקעו עצמם בעבודת השם, כי עולם בלא תורה – אין לו קיום.

אמונה, לב, פנימיות, רגש אנושי וכל מיני מידות טובות. סללו את הדרך לאנשי טרוכנברוד–לוזישט. התפילה היתה השתפכות הנפש לפני בורא שמיים וארץ. סידור התפילה – הספר העממי ביותר. יקר וקדוש. כל מלה שבו – אבן יקרה. הם הרגישו מתיקות בקיום מצוות הכנסת אורחים, בעטיפת טלית והנחת תפילין.

וכי מי דיבר בט״ל על אמונה? – כלום אפשר שלא להרגיש כי יש אלוהים בעולם? – כלום אפשר שלא לראות, כי מלוא כל הארץ כבודו. לדרוש מיהודים אלה, שיקיימו תרי״ג מצוות, היא מיותרת. לחיות על־פי שולחן ערוך – הרי זה כמעט דרך הטבע. חיים ללא תורה ומצוות – היה בעיניהם חיי תוהו ובוהו.

תורת ישראל היתה תוכן חייהם. בהווייתם ובצורתם רוח ישראל היתה שפוכה עליהם, והדריכה אותה בכל אורחותיהם. בנימוסיהם והליכותיהם, בקודש ובחול, בספירות ההגות ובמערכות העשייה. בעבודת הכלל, ובמלאכות השיגרה.

באש רוח ישראל נדלקו, באורו ראו מטרת חייהם. מוסרם היה להם לקו ולפלס בכל פעליהם. הקו הישר, נמתח במידות חייהם. נאמנות יהודית–אנושית זוהרת, לא היתה בגדר הרגשה שבלב וניב שפתיים, אלא שלשלת מעשים גדולה.

מובטחנו, שכל מי שיעיין בספר ט״ל, יתגלו ויעלו לפניו, הדי שירה, שירת חייהם של דור גדול עלילה, שומר חותם ישראל באמונה.

כל דור חייב לשמור על קורותיו. בני ט״ל, מעטים מני רבים, שזכו לעלות ארצה, נוכח אבדן יקיריהם והריסת הבית הישן, טוב שרשמו לדורות, אשר ראו עיניהם, ושמעו אזניהם, ושמור בזכרונם, והתרפקו על זכר טרוכנברוד–לוזישט, והציבו להן זכר בכתב, אנדרטת פאר ליהדות שרשית, שהזהירה בזוהר מיוחד לשעתה ולדורות.

בין נתיבי הליל בעיירתי הקטנה מתפתל שביל, בין חצרות של בתים קטנים.

בעקלתוני סמטה ארוץ. הדי כנורות לב, שנימיהן חלום בעצב ניגוניהם משמיעים.

לא אוכל לחשוף רגשות, להביע כמיהות וגעגועים. אף אותן הרגשות אשר נצברו מאור הלב. והם עולים עכשיו על גדותיו.

ההפלגה לפינות המרוחקות, ההתייחדות עם הדמויות, לזכר עולם ענוג, רחוק וקרוב.

נער הייתי – וגם זקנתי...

אזכור פגישה ראשונה עם עינים גדולות, ואור נגוהות שסינוור וחדר עמוק. ילד הייתי. צעיר ונפעם. מול עצמתו הגדולה של האיש עטור הזקן.

כיצד אתה לומד, שאל סבא שלי, בקולו הערב.

חייכתי בביישנות והעיניים הביטו על סבא.

טוב...

ואת התורה אתה אוהב? – המשיך בליחושו, ועיניו בפני הנבוכים.

כן, סבא, אני אוהב.

רציתי ללטף את שער השלג הנח על חזהו, לחוש את הרכות הנפלאה המעטרת את דמותו. הוא לקח ידי – בשתי כפותיו וברכני.

גדלתי. עזבתי את ט"ל, זכיתי לעלות לארץ ישראל. ואלך לסבי לקבל ברכתו.

נדמתי, והדמעות זלגו לפתע, שטפו ללא בושה.

שפתיו ממלמלות, עיניו עצומות. הניח כפו על ראשי, סע, נכדי היקר, לארץ־ישראל הקדושה, ותבנה מהרה ותגדל כבודה...

על יד ביתנו היה גן עצים נחמד. בו היכו שורש עצי פרי למיניהם. תפוחים, אגסים, שזיפים, דובדבנים. ובתווך עמד אלון. מוצל, אשר בצלו ישבנו בחרבוני צהרים. צפרי רננים איוו להם למושב את גננו. וירנינו מוצאי ערב ובוקר. שירת הזמיר משכה את לבבי, בעבותות נועם, ותמלא נפשי עונג אין קץ.

לעתים עמדתי שעות שלמות בדמי הערב והטיתי אוזן לקול מנגינותיו.

הומה הלב, לזכר עיירתנו טרוכנברוד–לוזישט.

משחר נעורי נחרתה בזכרוני עיירתי, רחובותיה, סמטאותיה ושביליה המתפתלים. כולה שופעת שמש ואור. בתי העץ מכוסי רעפים ומבעד לחלונותיהם מציצים תינוקות של בית־רבן.

קטנה היתה עיירתי, אך מלאת צדקה וחסד. לא מופלגת בעושר, שבתות וחגים פזורים על פני החולין, כאיי פלא נכספים. הנה הגיעה השבת ומאות נחפזים לבית הכנסת להתקדש לקראת השבת. הנה אראם בהליכתם זו, אפילו ההליכה מעין תפילה זכה. כל ששת ימי החול – אינם אלא פרוזדור לטרקלינה, וחוזרים בנחת ומתנשאים בחללה של העיירה השקטה ניגוני שבת.

ובשבת בבוקר משכימים לבית הכנסת, לומר תהלים, ושוב בניגון של עצב וכיסופים. תפילת שחרית ומוסף, ואף הסעודה השלישית משולבת זמירות וברכות.

והחגים הנעימים, והשמחות.

נפשי אפופת אלם, מדלגת על פני בתיה ההרוסים, ומתקפל אני באזלת ניב, לראות עיירתי, עוטה יגון. עיירתי בה שילחו אויבים, לפרום צעיף רוממותה.

על פני גשרי ערגונות אתהלך. כי היו לי הורים, אחים ואחיות וקרובים, ובני עיירתי – כולם קדושים וטהורים – שלא נטמנו בתכריכים. קדיש לא אמרנו

אחריהם. שבעה לא ישבנו, וקריעה לא קרענו. ובתי התפילה – עומדים שוממים ונואשים ודרכיהם אבלות מבלי באי מועד. ומה גורלם של ספרי תורה, כתרי התורה, עצי חיים, ש״סים, ספרי משניות, ויורה דעה, חושן משפט. ויתר ספרי הקודש.

נחמתי – כי ידעתי נאמנה – שבני ט״ל במולדת בלבם יגון, זוכרים ואינם שוכחים. ועד ספר זכרון זה המשמש יד ושם לקהילת ט״ל.

כל מי שיעיין בספר ״קהילת ט״ל״ ימצא תיאורי מציאות, ציורים נאמנים חיים ורוטטים, שיש בהם משום עיצוב דמות – דיוקנה של ״ט״ל״ עיירה זו, שתורה ועמל כפיים הילכו בה צמודים יחדיו, שגדלה וחינכה בנים לתורה ולתעודה, עיירה עניה בחומר, ועשירה ברוח, יהודים תמימי־דרך וישרי־צעד. אשר כל ימיהם היה קודש לתורה ועבודה, ואשר על אף העבודה המפרכת בכל ימות השבוע, העלו את שבתם וחגם לדרגה עליונה של קדושה וטוהר. להתרוממות הרוח ולעליית נשמה.

לא רבים הן מהעיירות שבוולין שהוציאו מתוכן אנשים כה תוססים ופעלתנים שמסרו את נפשם וגופם לבנין הארץ. היהדות בטרוכנברוד–לוזישט, היתה הומה ופעילה, שרשית וחיונית. בית גידול לכל התנועות והזרמים הציוניים שגנוז בתוכן עושר רוחני, מעין חיים מפכה. מסכת גדולה אשר ישן וחדש היו שזורים ושלובים בהן.

החלקים בספר זה מפליאים. האור שהוטל, אינו אור פנס קטן, אלא אור פרוז׳קטור המאיר למרחק. בתיאורים של בני עירנו בארץ ומחוצה לה. רחשי קול המיה, אבני גזית. הכל נושם רחבות וגבהות, וניתן, בעין יפה, לא רק התרפקות סנטימנטלית, כי אם גם בבקיאות וידיעה עמוקה.

עם קריאה בספר, צפים ועולים בבת־אחת לנגד עינינו זכרונות נשכחים דורות שלמים עם מאווייהם ושאיפותיהם. כל צלילי ילדות ונעורים שעברו ונשארו רותתים על מיתרי הנפש – כאילו קמים לתחיה ומעירים רטט העבר הנעים.

בספר – דמויות רבות המתלבטות במלוא קומתן, מציאות יהודית–מסורתית. שינקה ממקורות תרבות עתיקת־יומין.

בספר – דמותה האצילה של האם העבריה, האם והרעיה, כפי שהיא מופיעה מבין דפי הספר בכל טוהר נפשה, פשטותה, אהבתה ומסירותה לבית ולמשפחה. שכל פינות הבית קורנות מזהרה.

בספר – בית אבא. הבית היהודי שהיה קורן בזהרה של שכינת ישראל. בטוהר חיי המשפחה ונקיונה.

לא אגזים באמרי, כי מיטב סגולותיהם חברו יחד בספר זה, כי אין אלה זכרונות במובן הרגיל, השיגרתי, לפנינו פרקי יצירה, שעם היותם מעורים בחוויות הפרט, לא נשארו מסויגים בתחומם האישי.

רוך ואדיבות וגעגועים טמירים, יסוד של רעות וחברות. חוט אצילות נמשך מדף אל דף. האם לא ירעד לבנו, להכנסת אורחים בבתי טרוכנברוד–לוזישט שהביעה כל כך הרבה עדנה.

זאת ואף זאת. עם חשיפת החן האנושי וההצמדות לאדם, מראים יוצאי ט״ל ברשימותיהם חיבה אל הטבע ואל החי, המשתלבים שילוב אורגני בהסתכלות ובחוויות. משיכה עזה להם לנופים, ליער, ולבסוף, אודים מוצלים מגיא־ההריגה, תיאוריהם המרטטים, של האדם שנוגף ונחלתו נסתחפה בסער קרבות. ומסביב כאב צורב.

בוכה הלב על חיים תוססים ונאצלים, אשר היו ואינם.

ואם גם יפוג הכאב, לא יתמעט הזוהר הבוקע מתוך דפי הספר.

ואם חשיבות לספר – ליוצאי ט״ל, שהכירו הווי זה, משנה חשיבות לבנים ולנכדים. לדור הצעיר אשר ימצא בו נשמת האומה וקיומה.

עצוב הוא הניגון הבוקע מדפים אלה. תכנו של הספר עוצב מידי הורינו אחינו ואחיותינו בט״ל שגודעו, מהרגלים שקוטעו, העיניים שנסתמאו, מהלבבות שחדלו לפעום. הכנורות שנדמו, ומכל ההדר והיקר, שניגר כמים.

אין זה ספר של חולין. אלה הם דפי תפילה.

כל אות מוטבעת בדמע.

זהו ספר הקינות, על חורבן טרוכנברוד–לוזישט.

נבצר מאתנו לנקוב שמות כל יקירינו, אף כולם הם בכתובים. זהו כנס רבתי של נשמות יקירינו, שיחיו לעד בלבותינו ובלב האומה כולה.

גוילי הספר, הם עורקי כלי הדם. בהם נאגר דם ילדי ט״ל הקדושים והטהורים ככרובים.

הספר – הוא זבול עולמה, משכן נצח, לנשמת העיר.

הספר – הוא נר תמיד לנשמות קדושי ט״ל, הי״ד.

הספר – הוא עדות וזכרון לקהילה יהודית, שתרמה מיטב תרומתה לאוצר האומה.

על־כן אתה הולך שבי אחרי הספר, המבנה והיופי שלו, העולים בד בבד עם חשיבות הנושא ותכנו.

במסגרת כזאת נתונות רק יצירות מופת המשתמרות לעד.

מיר ווערן ניט פארגעסן!

צו קאן מען פארגעסן, טראכעבראד – לאזישט?

איז מעגלאך פארגעסן די געסלאך, וואס אין זייערע בלאטעס, האבן געטראטן אונדזערע בארוויסע פיסלעך?

קאן מען פארגעסן, די קליינע הייזלעך, וועלכע האבן זיך געטוליעט, און געקלאמערט איינס צום צווייטן.

איז מעגלאך פארגעסן, די טייערע יידן, טיף גלויביקע, שטאלצירנדע מיט גאט פון "אברהם, יצחק און יעקב".

אונדזערע שולן, וועלכע טאג טעגלאך, האט מען אין זיי פארגאסן טרערן "ותחזינה עינינו בשובך לציון".

די שיינקייט פון שבתים, ימים טובים אין וועלכע זיי האבן געפייערט, מיט חן און ווירדע. מיר ווערן אייביק געדיינקען!

ווייל פון זיי, אונדזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער האבן מיר אונדזער ליבשאפט צו ישראל און אהבת ישראל, באקומען.

מיר ווערן ניט פארגעסן!

טראכענבראד – לאזישט, עקזיסטורט שוין מער נישט. אבער מיר רעשטן, געראטעוועטע וואס זענען איינגעווארצלט אין ישראל, די וואס זעצן פאר דעם וועג פאר באפרייונג, זייער אנטייל צו קולטור.

מיר זענען ווי א נר נשמה פאר די דורות פון דער פארגאנגענייט. און די ליכט וועט באשיינען דורות.

י. בידער

אשמדאי

מיט אמאל האט אשמדאי באקומען מאכט,
צוגעגזלט מלך׳ס רינג און זיגל,
פארפינסטערט וועלט מיט שווארצע שרים–פליגל
און לאכט – –
צעשיט איף גאנצער וועלט טייוולאנישן געלעכטער:
אלטע, פעסטע בוימער־שטאמען ברעכט ער,
אלטע טעמפלען הייליקע פארשוועכט ער,
פארברענט אויף שייטער־הויפנס וואס סאיז מענטשן טייער,
און שטעקט ארויס דעם הימל חוזק־צונג פון פייער –
כא – כא – כא!
דונערט זיין געלעכטער איבער אלע וועלט־עקן.
פליען שווארצע כמארעס – הארדעס אן אַ שיעור טייוולאנים,
מיט שווארצע פליגל אלע, און פון ווילדן פנים
זעט מען רויטע פייער–צונגען שטעקן –
און אלע פלעכטן זיך צונויף אין טאנץ ארום׳ן קיסר.
ווערט דער שדים טאנץ אלץ ווילדער, הייסער.
זיילן רויך פון שייטער הויפנס קנוילן זיך אלץ העכער,
דונערט שדישער געלעכטער שטארקער, פרעכער – כא – כא – כא!
אויסדערוויילטער מענטש האט אפגעלאזט די הענט.
ביילט נישט אויס קיין פויסט, פארשטומט איז זיין געשריי,
ציטערט שטום אויף זיינע ליפן נישט דערזאגטער ווייי.
קאלטער גזלן קוקט אן רויק, ווי סברענט,
ווי סווערט געבראכט אויף אשמדאיס מזבח גאר א קרבן –
אוצרות גאלר, וואס מיט מי האט מענטש דערוואָרבן.
ארט נישט מענטשן, וואס זיין רייכטום ווערט פארדארבן?
זעט נישט מענטש, אז פייער שלינגט איין גיך
אויף זיין שטאלצן ״איך״?
און קיין גבור איז נישטא אין מענטשן לאנר אין ברייטן,
ווי סהאט א מאל פאסירט ביי יידן,
וואס זאל באצייטנס טייוול קיסר שמידן
אין שווערע, מיטן שם באצירטע, קייטן.
נישט קיין העלדן האט דער דור פון טעכניק און פון ספארט
נישט קיין שם המפורש, נישט קיין געטלעך ווארט.
נישטא קיין גאט אין הארצן, קיין גייסט קיין עכטער –
דונערס טריומפירנדיק אשמדאיס געלעכטער:
כא – כא – כא!

אליעזר ברקאי

צוויי קוואלן

צווישן טיפע וועלדער
אין גרינע פעלדער
האבן – צוויי קוואלן, געררוישט.

א דור פון מענטשן ריזן.
האבן זיך דארט באוויזן.
שטאדט – אויף דארף געטוישט.

מער פון הונדערט יאר געקעמפט מיט דער נאטור.
און געריסן – די וועלדער.

געטריקנט די זומפן, געבויט
געגראבן – און געמויערט
געאקערט – די וועלדער

און ווען אויף דער וועלט
האבן מיליאנען, אידן געברענט
ווייל דער אשמדאי – איז דערשינען

האבן אויף די צוויי קוואלן
מיט די ריזן מענטשן – ענטרינען.

געווידמעט טראכענבראד – לאזישט
צום 9־טן יארצייט, שנת תשי״ב

סיפורו של גויל מוצל מאש

גד רוזנבלט

באחד־הימים, שח בפני לתומו יהודי, בלתי מוכר לי, שגם בקשני לא לנקוב בשמו, את סיפור המעשה שקרה לו באביב 1945, עת צעד עם הצבא האדום, בעקבות הגרמנים הנסוגים. בעוברו בעיירות החרבות והשרופות טרוכנברוד ולוזישט, הבחין בכנופית אכרים אוקראינים, יושבים בצוותא באחד המגרשים בעיירה, שהיה מלא בגרוטאות אבן עץ וסמרטוטים, כשהם מחזיקים בידם גזרי עור וקלף משאריות ספרי־תורה, וחותכים בסכינים פיסות עור וקלף לשם תפירת נעליים, סנדלים וסלים.

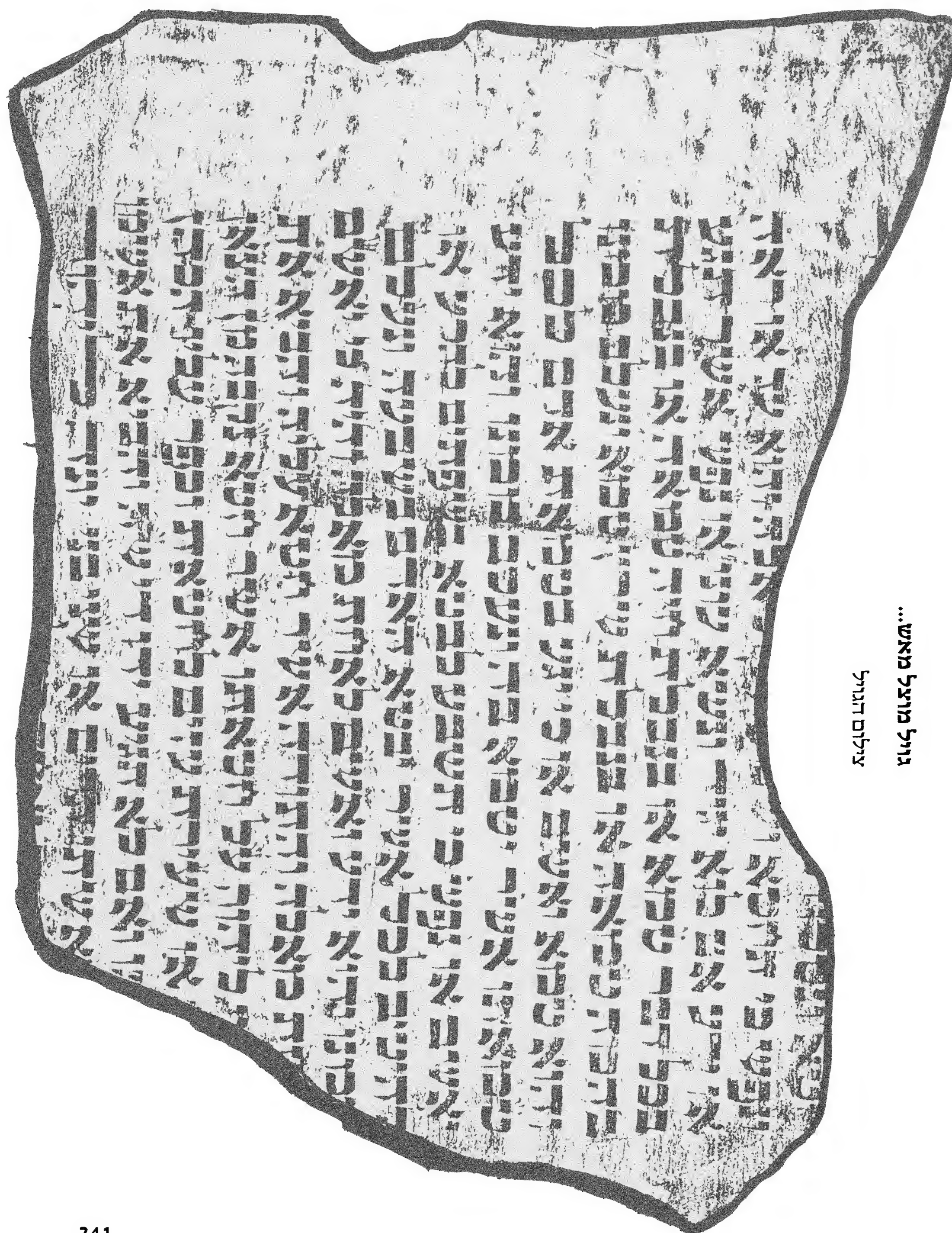
הלב היהודי נשבר בקרבו בראותו את חילול הקודש ובזיון ספר התורה וכהרף עיין חטף מידי אוקראיני פיסת קלף אחת והסתלק במהירות מהמקום.

היהודי הזה לאחר־מכן המשיך להשתתף בקרבות נגד הגרמנים ולחם בכל החזיתות עד כיבוש ברלין: בכל אותו הזמן האמין כי זכה להיוותר בחיים אך־ורק בזכות פיסת הקלף של ספר התורה שהציל, ומעשה זה חילצו מכל הצרות שארעו לו עד שזכה לעלות ארצה.

מאותו היום חלפו 40 שנה, וכל העת שמר על הקלף כעל בבת עינו. באחד הימים, בקיץ שעבר, פגש במקרה "בעל הקלף" באחד מאנשי קולקי, ותוך כדי שיחה איתו על כל מיני נושאים סיפר לו על מעשה הקלף השמור עמו. בשמעו את המעשה המדהים הזה סיפר האיש מקולקי "לבעל הקלף" על קיום ארגון יוצאי טרוכנברוד ולוזישט הפעיל בארץ ואירגון מוסדות צבור, ובית כנסת שמתפללים בו יום יום, והוא המליץ בפניו למסור את הקלף ליוצאי ט"ל, בנימוק, כי הגורל רצה שקלף זה ימצא את מנוחתו בכבוד, בבית־הכנסת שהקימו יוצאי ט"ל בישראל לזכרם של תשעה בתי־כנסת שנחרבו על ידי הגרמנים ועוזריהם האוקראינים ימח־שמם.

בתחילה, לא הרצה "בעל־הקלף" אפילו לחשוב על "פרידה" מפיסת הקלף הזו, אך לאחר מספר שיחות ושיכנועים, נאות למסור את הקלף לארגון יוצאי ט"ל.

כאמור, ביקש "בעל הקלף" להישאר בעילום שם, ורצונות של אדם־כבודו.

גויל מוצל מאש...

צילום הגויל

"רירענדער בריוו פון א אידן איידער ער איז געגאנגען צום קרעמאטאריע."

פון אברהם בן שרה-רבקה

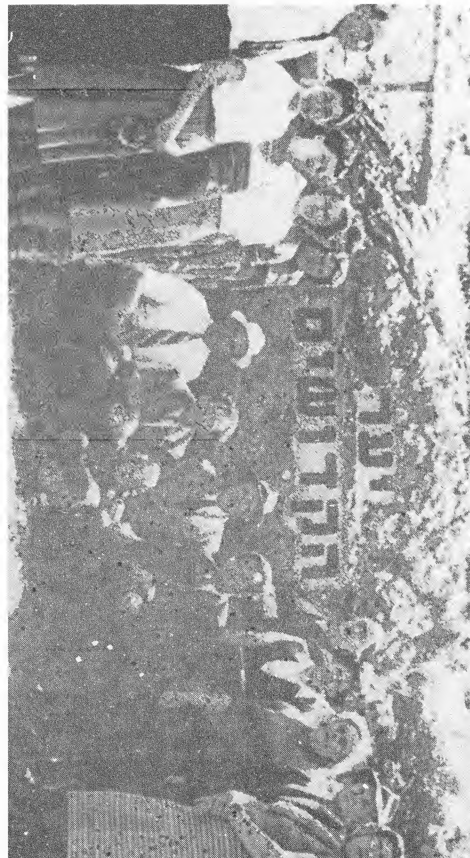
דער בריוו וועלכן מיר גיבען דא, האט אגוי געפונען אין דער קעשענע פון איינעם פון די געהרגעטע אידן ווי. עס איז צו זעהן האט דער איד געשריבן דעם בריוו, בעת ער איז מיט זיין משפחה געגאנגן צום טויט געטריבן פון די נאציס, האפנדיק. אז בדרך נס, וועט דער בריוו דערגרייכן אין אידישע הענט.

דער גוי וואס האט דעם בריוו געפונען האט איבערגעגיבן צו הרב משה שטיינבערג דער בראדער רב. בעת ער איז נאך דער באפרייונג געקומען קיין ראוונע, כדי דארט ווידער צו ארגאניזירן דאס רעליגיעזר לעבן. דער אינהאלט פון בריוו:

ב"ה, לאחינו בני ישראל, עס איז געקומען אונדזער צייט, מיר מוזן גלייך ווי אלע אידן, וואס זיינען אונטער ממלכת הרשעה גיין על קדושת שמו יתברך..." דער שרייבער פון די שורות איז אברהם בר' שמאי הלוי ציטרין שנולד בעיר טראכונבראד. מיין פאטער, ר' שמאי ציטרין הנולד אין באלך און אזון להמפורסם ר' מאיר זאב. מיינע עלטערן האבן געוואוינט אין ראוונע, דער פאטער איז געהרגעט געווארן פאראיארן – מיט זיין איידעם צוזאמען – אין ראוונע די מוטער שרה רבקה בת ר' אליקום געציל געלמאן פון טראכינבראד מיט דער גאנצער פאמיליע זענען געהרגיט געווארן דורך די רוצחישע הענט אין ראוונע.

דאס ערשטע זאלט איר אויסזוכן אונדזערע קרובים, אז אונדזערע ביינער זאלן זיך נישט וואלגערן, אונדזערע נעמן זאלן כאטשבי בלייבן לזכרון. די קרובים זאלן נאך אונדז קדיש זאגן און האלטן אונדזער יארצייט. פארגעסט ניט אונדז נהרגים ונשחטים על לא חמס בכפינו.

אברהם בן שרה רבקה
שמע ישראל ד' אלוקינו, ד' אחד

נטיעת חורשה ע"ש קדושי ט"ל.

מיכלה בורק.

פייגל דעם רב״ס

יוסף פוקסמן

(דוקומנטן – ארויס געגעבן אין ניו־יורק 1964)

די קוידענאווער רביצין, פערעלע, איז געווען איינע פון די ערשטע, וואס האט געהאלפן גרינדן דעם "ווייבערישן בית המדרש" אין ווילנער געטא, וואס דאס איז געווען א פרומע פרויען־ארגאניזאציע אין געטא, וואס איז געגרינדעט געווארן פון דער בארימטער פייגעלע דעם רב׳ס" א טאכטער פון הרב בייגעל פון טראכימבראד (וואלין).

וועגן דער דאזיקער פרויען־ארגאניזאציע "דער ווייבערישער בית המדרש", וואס האט עקסיסטירט אין ווילנער געטא, גיט מיר איבער גאר אינטערעסאנטע פרטים דער יידישער פאלקלאריסט און היסטאריקער יוסף פוקסמאן, וועלבער איז געווען אין ווילנער געטא, און ער האט זיך געראטעוועט על־פי־נס, און היינט געפינט ער זיך אין ברוקלין, ניו־יארק.

דער "ווייבערישער בית המדרש" האט זיך פריער געפונען אין הויז אויף שפיטאלנע גאס נומער 9, אין דער דירה פון חסידישן שוחט ר׳ אהרן ידידאוויטש, הי״ד. שפעטער איז דער "ווייבערישער בית המדרש" איבערגעטראגן געווארן אין דער דירה פון דער רביצין רייז, פון לוצק, און נאך שפעטער אין דער יאטקעווער קלויז.

דער "ווייבערישער בית המדרש" איז געגרינרעט געווארן פון "פייגל דעם רב׳ס", נאכדעם ווי די יידן זיינען אין חודש סעפטעמבער 1941, איינגעשפארט געווארן אין די ווענט פון דער ענגער געטא.

"פייגל דעם רב׳ס" האט מיט א גרופע בית יעקב מיידלעך און בית יעקב לערערינס פון פארשיידענע שטעט און שטעטלעך ארגאניזירט די רעליגיעזע מיידלעך און פרויען אין ווילנער געטא. די אויפגאבע פון דער ארגאניזאציע איז געווען, יעדן טאג זיך צונויפצוקומען אויף דער שפיטאלנע גאס נומער 9 און מע האט געדאוונט בציבור און געזאגט תהלים בציבור. אנגעפירט מיטן דאוונען און מיטן תהלים־זאגן האט "פייגעלע דעם רב׳ם".

די ערשטע פרומע מיידלעך און פרויען וואס זיינען צוגעשטאנען צו דער פרומער פרויען־ארגאניזאציע, זיינען געווען: רייזל ארליאנסקי פון בריסק, שושנה סטאראבינעץ פון מיר, לאה רייז און אירס א שוועסטער פון לוצק, ברײנדל פון פינסק, רישל פון דערעוונע, ברכה און איר שוועסטער פון ביאליסטאק, מלכהלע פון פאלאנקע, בערקאוויטש פון לוצק, רות פון פראנקפורט אם מיין, די רביצין שוב פון ווילנע מיט איר טאכטער, די רביצין בערעק מיט איר טאכטער, די רביצין בערקאוויטש, די רביצין עפשטיין, די רביצין

פערעלע פערלאוו פון קוידענאוו־באראנאוויטש, די רביצין דערעצין, די רביצין לעוויטאן פון ראקישקי און פיל אנדערע.

די דאזיקע פרומע פרויען־ארגאניזאציע פללעגט אין "ווייבערישן בית המדרש" יעדן שבת לערנען די פרשה פון דער וואך מיט רש"י און אויך אנדערע מפרשים, פרקי אבות דינים פון שולחן ערוך און אויך פארשיידענע אויסצוגן פון מוסר־ספרים (פארשטייט זיך, אלץ אין יידיש).

די פאפולאריטעט פון דער דאזיקער פרומער פרויען־ארגאניזאציע איז מיט יעדן טאג געוואקסן אין געטא. די צאל צוהערערינס פון איר תורה און מוסר־דרשות איז געוואקסן.

די דירה פון שוחט ידידאוויטש, וואו דער ווייבערישער בית המדרש האט זיך פריער געפונען, איז געווארן צו קליין אריינצונעמען אזא גרויסע צאל פרויען. איז דער ווייבערישער בית המדרש אריבערגעטראגן געווארן אויף דער יאטקעווער גאס, אין הויז פון דער רביצין רייז פון לוצק. די פאלקס־קיך אויף דער דייטשער גאס געשטעלט געווארן אין רשות פון דער פרומער פרויען־ארגאניזאציע.

דאס דאווענען, דאס לערנען, די תורה־ און מוסר־שמועסן און דאס תהילים־זאגן איז געווען נאר פאר פרויען. "מיר זיינען אבער באקאנט אייניקע פאלן – שרייבט מר. יוסף פוקסמאן – ווען "פייגעלע דעם רב׳ס" האט איינגעלאדן אויך מענער אלס לערער און דרשנים. איינער פון זיי איז געווען ר׳ יעקב זעלווין (אדער זעלדין), פון די גדולי המוסר אין פארמלחמהדיקן פוילן".

א רעפעראט אויף דער טעמע: "שבת – דער ווינקלשטיין און פונדאמענט פון יידישקייט", איז פאר די רעליגיעזע פרויען געהאלטן געווארן פון דעם יונגן רעליגיעזן דיכטער און קדוש, חיים סעמיאטיצקי, הי"ד. מיט א מוסר־דרשה איז דארט ארויסגעטראטן יאסל ביאליסטאקער. אויך שלום שוב האט געהאלטן פאר די פרומע פרויען א רעפעראט וועגן קידוש השם. די רעדנער־מענער זיינען תמיד פארגעשטעלט געווארן דורך "פייגעלע דעם רב׳ס".

בעת די צוזאמענטרעפן אין דער פאלקס־קיך, אויף דער דייטשער גאס נומער 31, זיינען די ווענט פון וויבערישן בית המדרש געווען באפוצט מיט גרויסע געכתיבהטע לאזונגען, געשריבן פון א סופר. אייניקע פון זיי זיינען געווען: "אין הדורות נגאלים אלא בזכות נשים צדקניות שיש בהם" (די דורות ווערן נישט אויסגעלייזט, נאר אין זכות פון די נשים צדקניות וואס זיינען צווישן זיי פאראן); "בזכות נשים צדקניות נגאלו ישראל" (אין זכות פון די נשים צדקניות זיינען די יידן אויסגאלייזט געווארן); "לא חרבה ירושלים אלא בשביל שחללו את השבת" (ירושלים איז נישט חרוב געווארן, נאר ווייל די יידן האבן מחלל שבת געווען); "קדושים תהיו" (זייט הייליק); "היט שבת, און דער שבת וועט אייך היטן". "בשכר נשים צדקניות נגאלו ישראל" (אין שכר פון די נשים צדקניות זיינען די יידן אויסגאלייזט געווארן).

"איך האב געהאט אין מיין באזיץ צוויי געשריבענע דברי תורה – שרייבט מר. פוקסמאן – פון "פייגעלע דעם רב'ס", וועלכע זיינען געווען מיט דער הסכמה און אונטערשריפט פון ר' יעקב לוצקער הי"ד (זעלודין). איין מאנוסקריפט האט געהאט דעם טיטול: "ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה", אויף דער פרשה חיי שרה. דער צווייטער מאנוסקריפט האט געהאט דעם טיטול: "ויצב יעקב מצבה על קבורתה", אויף דער פרשה וישלח.ביידע מאנוסקריפטן געפינען זיך אין היסטארישן אינסטיטוט אין ווארשע (א שאד וואס מר. פוקסמאן האט ניט די דאזיקע מאנוסקריפטן. ווען ער זאל זיך ווענדן צום היסטארישן אינסטיטוט אין ווארשע, בין איך זיכער אז דער פירער פון אינסטיטוט, ד"ר בער מארך וואלט אים געשיקט פאטאסטאטן פון די דאזיקע מאנוסקריפטן, און מיר האלטן, אז מר. פוקסמאן דארף עס טאקע טאן). און אנדערן מאנוסקריפט, מיטן טיטול: 'כל אשר תאמר אליך שרה, שמע בקולה", האב איך איבערגעגעבן דעם ווילנער רב, עאך דעם ווי ווילנע איז באפרייט געווארן פון די דייטשע מערדער".

א סך פון די מיידלעך, פייגעלעס חסיד'יסטעס, האבן שטענדיק מיט זיך געטראגן קליינע סידורימלעך. אויך די רביצין פערלאוו האט תמיד מיט זיך געטראגן אזא קליין סידורל. אויף די אינעווייניקסטע טאוולען איז געווען אויפגעשריבן דאס פאלגנדיקע:

"השמים ושמי השמים, הארץ וכל אשר עליה לא נבראו אלא למען ולצורך האדם" (די הימלען און די ערד און אלץ וואס עס איז פאראן אויף דער ערד איז באשאפן געווארן בלויז פער דעם מענטשן). שפעטער איז געקומען: "אליך ד' נפשי אשא", און דאן איז געקומען די ברכה וואס מע דארף מאכן, ווען מען קומט אום אויף קידוש השם:

"ברוך אתה ד' אלוקינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וצונו לקדש שמו ושם ישראל ברבים"...

און ווען די דייטשן האבן געכאפט די רביצין פערעלע פערלאוו, האט זי מסתמא מיטגענומען מיט זיך דאס דאזיקע סידורל און געמאכט די ברכה אויף קידוש השם...

דער גרעסטער טייל פון די מיידלעך פון פייגעלעס פרומען קרייז, שרייבט מר. פוקסמאן, האט נישט געארבעט אויף די דייטשע פלאצוווקעס, כדי נישט מחלל שבת צו זיין. זיי האבן געארבעט אין געטא און געווארן. "באשיצט" מיט די אזויגערופענע שוץ־שיינען. קיין איינע פון זיי האט ניט געהאט קיין "געלן" שיין, וועלכער האט "געזיכערט" דאס לעבן פון זיין באזיצער.

א סך פון די מיידלעך זיינען געווען צוגעשריבן אלס פיקטיווע פרויען צו מענער, וועלכע האבן געהאט "שיינען". זיי האבן אבער געוואוינט באזונדער, הגם לויט די געטא־רעגולאציעס, האבן אזעלכע "פארפעלקער" געדארפט וואוינען אין איין דירה...

מיטן אויסנאם פון איין מיידל, ברײנדל פון פינסק, האבן זיך אלע פייגעלעס מיידלעך געראטעוועט פון אלע שחיטות. אין א שײנעם, ליכטיקן זומערטאג אין חודש סעפטעמבער, 1943, איז געכאפט געווארן פייגעלע דעם רב׳ס מיט דעם גרעסטן טייל פון אירע מיידלעך דורך די דייטשע מערדער, ימח שמם. זיי זיינען געטריבן געווארן אונטער די באגנעטן פון די דייטשע, אוקראינישע און ליטווישע באנדיטן צום סעלעקציע־פלאץ אויף ראסע אין ווילנע. א טייל פון זיי האט מען געשיקט אויף ״לינקס״. פייגעלע דעם רב׳ס מיט דעם גרעסטן טייל פון אירע נשמה־חברטעס זיינען אוועקגעשטעלט געווארן ״רעכטס״, וואס דאס האט באטייט – לעבן...

אין פארמאכטע און פארשלאסענע וואגאנעס, ווי בהמות, זיינען זיי אוועקגעשיקט געווארן קיין ריגע. אין חודש יולי, 1944, ווען די אפענסיווע פון די סאוועטישע ארמייען האט דערגרייכט לעטלאנד, איז די גרעסטע צאל איינגעשפארטע אין די צוואנציק לעטלענדישע ארבעטס– און צוואנג־לאגערן איבערגעפירט געווארן אין דעם טרויעריק־בארימטן לאגער שטוטהאף, לעבן דאנציג.

אהין איז אויך אריבערגעפירט געווארן ״פייגעלע דעם רב׳ס״ פון טראכימבראד, צוזאמען מיט א סך פון אירע חברטעס. נאר צוויי פון זיי האבן זיך געראטעוועט, די רביצין בערקאוויטש און איר טאכטער, וועלבע געפינען זיך איצט אין ישראל. אלע אנדערע זיינען אומגעקומען פון הונגער און פון פארשיידענע קראנקייטן. ״פייגעלע דעם רב׳ס״ איז גלייך נאך דער באפרייאונג געשטארבן פון פלעקטיפוס.

המלחמה בצורר הנאצי

אש אחזה ביער

מתוך ספרו של גד רוזנבלט

בספר, מעלה בן־עירנו, גד רוזנבלט, הפרטיזן המפקד, את פרשת התארגנותה של קבוצת פרטיזנים יהודים.
מבין השיטין של רשימות־היומן בוקעת ועולה האידיאה המנחה את חבורת הצעירים שבשתי עיירותינו – טרוכנברוד ולוזישט, ללחימתם האקטיבית על החיים ועל הכבוד.

בפתח הפרשה
חורבן שני ישובים של איכרים יהודים

עד פרוץ מלחמת גרמניה–פולין חיו היהודים בשלוה ובשפע. יחסי שלום שררו ביניהם לבין שכניהם הנוצרים, הפולנים והאוקראינים. היו להם משקים משגשגים, בוסתנים משופעים בפירות. החנויות המועטות היו גדושות סחורות מסחורות שונות. משפרצה המלחמה, עם תבוסת פולין, עברו העיירות לידי השלטונות הסוביטיים. היהודים לא נפגעו, המשיכו בעבודתם, אף קלטו מאות פליטים יהודים, שנהרו לכאן מפולין הכבושה בידי הנאצים. בשנת 1941 היו בזופיובקה כ־5000 נפש, ובאיגנטובקה – כ־1800.

מצב זה נשתנה כליל עם ההתקפה הגרמנית על רוסיה, ב־22 ביוני 1941. ההתפוצצויות האדירות, שנשמעו מכיוון צומאן וקיבארץ, העידו כי אכן התרחש אסון. רבים קמו ויצאו מזרחה, לכיוון סארני, רובנה. אלה, וכן פליטים רבים מפולין הכבושה, שוטטו בדרכי הנסיגה של הצבא האדום, ביערות, בכבישים ובצדי מסילת־הרכבת. הפצצות האויב עשו בהם שמות, אך הנותרים בחיים הוסיפו להתנהל הלאה, מזרחה.

רע ומר היה גם גורלם של היהודים שנשארו במקומם.

אחרי כמה ימי בין־השמשות, שבין שלטון למשנהו, וקרבות מרים בסביבת הנהר סטיר בוולין שבאוקראינה המערבית, בין יחידות סוביטיות ובין פלוגות־מחץ נאציות, נכנסו הנאצים לזופיובקה–איגנטובקה, רכובים על אופנועים ומזוינים בנשק אוטומטי. בן־רגע נתרוקן הרחוב הראשי מאנשים. הכל הסתתרו בכל פינה שהיא, בעליות־גג, בשדות ובחורשות. הלילה בא והיהודים עלו על משכבם מתוך חששות כבדים. התושבים הפולנים והאוקראינים חגגו את כניסת הגרמנים, השתוללו ברחובות וירו להנאתם לכל עבר. משהאיר השחר

התחילו השוצמאנים, אלה השוטרים האוקראיניים מטעם הנאצים, נוסעים מבית לבית ובוזזים ביזה, נוטלים כל דבר־ערך ומעמיסים אותו על העגלות המתנהלות בעקבותיהם.

כעבור יומיים ראו יהודי זופיובקה–איגנטובקה את איכרי הסביבה פושטים על השדות והחורשות. את שכניהם אלה ראו היהודים תמיד בחינת ידידים נאמנים, וקשרים אמיצים נתקיימו ביניהם כל הימים. והנה דווקא שכניהם אלה שדדו את הסוסים והבקר, חטפו כל שנזדמן לידיהם והובילו לבתיהם. הרחוב היהודי הפך הפקר. כל גוי עשה כאוות־נפשו. ידוע ידע – חיי היהודים ורכושם הפקר, וכל הקודם זוכה, וכל המרבה לשדוד הרי זה משובח!

ופרשת הסחיטות החלה. לכל יהודי שני הדביקו תו של קומוניסט, ואוי לו למי שעבד בתקופת הסוביטים באיזו משרה ממשלתית. צעירי קלופוצ׳ין, סילנה, ז׳וראביץ, מיקוב, דומאשוב, הלכו מבית לבית וגילו ״קומוניסטים״. החשוד היה נותן הכל, בכדי לבטל את ההאשמה ולסתום את פיות המקטרגים. משלא נותר לו מה לתת עוד, היה נאלץ לרדת למחתרת, לן ביערות, ומתעלם מעין העיירה.

יום אחד נתקבלה במחוז צומאן פקודה להוביל את כל הבקר לתחנת־הרכבת, לשם משלוח לגרמניה. בעיירות קמה יללה גדולה, שכן יהודי זופיובקה–איגנטובקה חיו עכשיו אך על משק החלב ותוצרתו, ואולם דבר לא הועיל, הגרמנים השיגו את שלהם. עשרות שוצמאנים רכובים על סוסים, ואלות בידיהם, זירזו את איסוף הבקר, והוא נשלח לצומאן, ומשם לגרמניה.

כעבור ימים מספר נתקבלה שוב פקודה מצומאן לאסוף דמי־כופר, כמה מאות אלפי רובל, תוך חמש שעות. אנשי היודנראט קראו את בני העיר לאסיפה דחופה והטילו על כל משפחה סכום מסוים, והכסף נאסף.

גם עבודות־כפייה הוטלו על העיירות, והן חויבו להעמיד מכסות קצובות של פועלים. הללו נשלחו לעבוד בסביבת קיבארץ–לוצק. כל משמרת עבדה שבעה־עשר ימים, ולאחר מכן היתה באה להחליפה משמרת אחרת. הכנת המשמרות הוטלה על היודנראט, שערך רשימה כללית של כוח האדם הנמצא במקום וחילק את האנשים למשמרות, למען ידע כל אחד אימתי עליו להתיצב לעבודה. היודנראט הקים ״משטרה יהודית״, שהוטל עליה לשקוד על הוצאת הפקודות אל הפועל, אך זו הסתאבה עד מהרה. קרו מקרים רבים של הכאת נשים וזקנים, אף רינּנו אחרי השוטרים, שהם שותים לשכרה ושולחים ידם בביזה.

עם פלישת הנאצים נשבר מטה־לחמם של התושבים. במבואות העיירה שוטטו שוצמאנים מזוינים שלא נתנו לתושבי המקום לצאת ולבוא, ומר היה גורלו של הנתפס בהברחת מצרכים אל העיירה. בכל זאת נמצאו אנשים ששמו נפשם בכפם והיו חומקים מן העיירה לפני עלות השחר או בחשכת הליל, כדי להגיע אל הפולנים והאוקראינים. הם נטלו עמם בגדים, תכשיטים או זהב, ותמורתם קיבלו קמח, תפוחי־אדמה, חלב ושומן. כך התפרנסו חלק מהתושבים. אחוז מסוים

קיבלו המבריחים, היתר ניתן לבעל הסחורה. למעטים מן התושבים עוד הספיקה התוצרת החקלאית הדלה שנותרה לפליטה אחרי כל הסריקות. השאר, אנשי הבורסקי, התפרנסו מעסקים עם מבריחים ואיכרים מהסביבה. הללו היו מספקים להם הכל תמורת עור ומגפיים. חלק מהתמורה קיבלו התושבים בגרעיני דגן. הדגן היה נטחן לקמח, אך כיון שחל על היהודים איסור לטחון בטחנות־קמח, המציא מאן־דהו טחנת־יד. זו היתה עשויה שני בולי עץ, זה על גבי זה, מחוזקים מבפנים בחתיכות ברזל. "טחנה" כזו היתה מוצגת על שולחן. שופכים את הגרעינים לתוך חור שבבול עץ העליון, והקמח הטחון היה מסתנן מתוך נקב שבבול העץ התחתון. קמח זה, שדמה לסובין עם קליפות, היה נאפה ונאכל בכבוד גדול. טחינת הקמח היתה נעשית בחשאין, ומשמרות היו משוטטים על־יד הבית, חוששים שמא יעבור שוצמאן וישמע את רעש הטחינה.

גם בעלי־המלאכה, נפחים, חייטים וסנדלרים, הרוויחו את לחמם ולא ידעו חרפת רעב. אולם רבים סבלו רעב, התקיימו על קצת תפוחי־אדמה רקובים ומבושלים למחצה, ופרוסת לחם־סובין. גם האנשים שנשלחו לעבודות־כפייה בקיבארץ, או עבדו במנסרות וביערות, התקיימו על כיכר לחם אחת לשבוע. בשארית כוחותיהם הוסיפו האנשים לעבוד, מתוך תקוה כי יעבור זעם, וחייהם ייותרו להם לפליטה.

אנשי זופיובקה–איגנטובקה, שעבדו במשמרות בקיבארץ, היו יוצאים בתורם לדרך, קבוצות–קבוצות, מהלך חצי יום מהעיירה. את קבוצות היוצאים ליוו תמיד שוצמאנים, שהיו מתעללים באנשים ומכים את הנחשלים. בהשתדלות היודנראט סולק לזמן־מה משמר השוצמאנים, אך מקץ שבועות אחדים שוב הופיעו שוצמאנים בליווי הקבוצות. היה זה אות מבשר־רעות. ואמנם, באותה קבוצה נהרגו יהודים באמצע הדרך, בין אוזארוב וקיבארץ, ואף השאר לא שבו עוד הביתה. מפה לאוזן נמסר, שכולם נהרגו על־ידי הגרמנים והשוצמאנים.

האנשים שעבדו בקיבארץ גרו בבתים עזובים, בצריפים, באורוות ובמחסנים שע"י תחנת־הרכבת. הם היו עובדים, מעלות השחר ועל לשקיעת החמה, בפריקת קרונות עצים ופחם בחפירת תעלות, בבנין ובהעברת משאות. העבודה המפרכת לא הפחידה את האנשים. רק הלילות הארוכים הטילו עליהם מורא. גרמנים ושוצמאנים היו סרים לבקר את ה"ז'ידי" או ה"יודען", מנחיתים להם מהלומות או יורים מעל לראשיהם. הגדול בתענוגיהם של הנאצים היה לשפוך מים על האנשים העייפים והישנים. מי שיצא בשלום מעבודת־הכפייה בקיבארץ וחזר לביתו, היה מברך ברכת־הגומל, כאילו חזר מהעולם הבא.

והיתה גם עבודת יער. שומרי־היערות היו באים מדי שבוע לחטוף אנשים לעבודה. האנשים עבדו בגריפת שלג, פינוי הדרך מבולי־עץ רקובים, חציבת קרח באגמים ובבצות, ייבוש הכבול ועוד.

אנשי זופיובקה–איגנטובקה קיוו שזכות עבודתם תעמוד להם להינצל מהריגה, אך תקותם נכזבה. וביום החיסול צעדו פלוגות אנשי־העבודה בקיבארץ לקבר שנכרה להם, ככל אחיהם היהודים.

בחדשים הראשונים לפלישה, הופיע בזופיובקה–איגנטובקה גרמני, בשם קלינגאר, שהופקד על תעשיית העורות במקום. לא עברו ימים מרובים ואנשי המקום התחילו להתלחש, שקלינגאר אינו כלל גרמני אף לא פולקסדויטש, אלא יהודי מסתתר המתחפש לגרמני. ואמנם, קלינגאר היטיב עם היהודים, ריסן את השוצמאנים, מנע בעדם מלהתעלל ביהודים. סיפרו עליו, על קלינגאר, שבימי לימודיו באוניברסיטה בגרמניה, נתיידד עם גרמני אחד, והלה שמר לו חסד נעורים ומינהו לגאביטס־קומיסאר, החולש על כל מחוז לוצק. השוצמאנים דעתם לא היתה נוחה מקלינגאר, והם החליטו להיפטר ממנו. בליל חורף אחד, בחצות, שעה שיצא מבית היודנראט, התנקש בו פולקסדויטש אחד והרגו.

אחריו הופיע ממונה אחר, בשם פאנצ׳נאקו, אוקראיני לאומני, ולו בן – שוצמאן רצחני. פאנצ׳אנקו האב היה רודף בצע ואוהב שוחד. ואכן, הזהב זרם לכיסיו. איחרו לשקול לו את דמי השבוע, מיד שלח את השוצמאנים לערוך סריקה בבורסקי. היה טוען, כי חסרות פיסות–עור, ואוסר את ה״חשודים״, ולא היה משחררם אלא לאחר שהביאו לו את ה״מנה השבועית״. בנו של פאנצ׳אנקו, השוצמאן, היה מבין הראשונים שרצח והסגיר יהודים מסתתרים בידי הנאצים. לימים, כשיצאנו ליער כפלוגת פרטיזנים, שמענו רבות על מעלליו של האב פאנצ׳אנקו, והוצאנו עליו פסק דין מוות. עדיין נשארו אז בזופיובקה כמה משפחות של בורסקים. משעמדנו להוציא את פסק־הדין לפועל, בא חברנו הרשל ניידן, ובדמעות שליש התחנן והפציר לדחות את ביצוע פסק־הדין, כי חשש לנקמת הנאצים בשרידי המשפחות שנותרו במקום. אמרנו לו כי גורל היהודים נחרץ, ואם יישארו בעיירה, לא יהא גורלם שונה מגורל אחיהם שנלקחו למוות לפניהם. אין ליהודים דרך הצלה אלא לצאת אל היער וללחום באויב. ועם זאת, לא יכולנו לעמוד בפני דמעותיו ותחנוניו של ניידן, ונענינו לו. ופאנצ׳אנקו הוסיף לגרוף זהב ולרצוח תושבים.

יחסי השכנות הטובים עם הגויים הפכו מכבר להיות נחלת העבר. המוז׳יק האוקראיני והאיכר הפולני התנכרו ליהודים שחיו אתם בשכנות שנים על שנים. משהרגישו כי הותרה הרצועה, היו הם הראשונים שחשו לבוז בז. אף היותר ״הגונים״ שבהם לא נמנעו ממעשי גזל, אלא חיפו על מעשיהם במלים חסודות והסתייעו ב״שכל הישר״. יש אשר יפנה אוקראיני ״הגון״ אל שכנו בזו הלשון: ״תן לי, אברהם, את העגלה. אשלם לך בפוד * חיטה. הן אם אני לא אקח, יקחנה מישהו אחר בחינם״. ואילו אחרים דיברו דברים ברורים יותר ובזזו באין מפריע. מבוקר עד ערב היו מסתופפים בעיירות, מציצים בבתים, בחצרות, ומחלקים בינם לבין עצמם את השלל המזומן להם. היו מורים באצבע על הבתים שנשאו חן

בעיניהם ומשתבחים זה בפני זה, שהנה בקרוב, אחרי הריגת הבעלים ינחלו אותם.

התעמולה הנאצית בקרב האוקראינים הוכתרה בהצלחה. שנאת האוקראינים למשטר הסוביטי נוספה על שנאתם לעם היהודי. למראשית הפלישה, נתפרסמו קולות־קוראים לאוכלוסיה האוקראינית לתת יד ל״מלחמת השחרור מעול השעבוד הסוביטי״ ולהשמדת יהודים. בכל כפר ועיר אורגנה משטרה מיוחדת, של ״שוצמאנים״, שתפקידם היה ללחום נגד הקומוניסטים, היהודים והפרטיזנים. האוקראינים סבורים היו, כי בזכות הטבח ביהודים יסייעו בידיהם הנאצים לגרש את הפולנים, והם יירשו את אוקראינה כולה. השוצמאנים שיתפו פעולה עם הגרמנים עד סוף חורף 1942. לאחר מכן נצטרפו רבים מהם אל כנופיות ה״פרטיזנים הלאומנים״ ע״ש באנדארה ובולבה. הללו היו פושטים על הכפרים ועורכים טבח בפולנים וביהודים גם יחד. באשר עברו, זרעו הרס וחורבן. סיסמתם היתה: טיהור אוקראינה מיהודים, פולנים, רוסים וגרמנים, אך לאמיתו של דבר לא נגעו בגרמנים לרעה. ברדיפתם את היהודים לא נפלו האוקראינים באכזריותם מהשטן הנאצי. הם רצחו וטבחו, חנקו נשים ותינוקות, ארבו ליהודים מסתתרים ביערות, והרגום לבלי השאיר שריד.

התושבים הפולנים קיבלו אף הם בהכנעה את הפולש הנאצי. משפתחו האוקראינים ברציחת פולנים, התארגנו הפולנים להגנה, העמידו משמרות סביב כפריהם. הטבח ההדדי נמשך זמן רב, אך ידם של האוקראינים היתה על העליונה. הם השמידו כפרים ועיירות, ורבים מן הפולנים נמלטו אל מעבר לנהר בוג.

וכך הקיץ הקץ על יהודי זופיובקה–איגנטובקה. ביום י״א אב תש״ב כונסו יהודי המקום ע״י השוצמאנים אל הרחוב הראשי, ל״אסיפה״. גם לאחר שכבר נורו יריות, ונפלו קרבנות ראשונים, ר׳ שלום שוורץ והאשה זלטה סוסנה ממאזורשצ׳ינה, האמינו היהודים, שאך ״מקרה״ רע הוא, והם כונסו לשם חלוקת ״שיינים״*. לאחר שעה ארוכה בא מפקד־הנפה הנאצי של צומאן, וכינס סביבו את השוצמאנים, הקומנדנט האוקראיני והפולקסדויטשים. הוא ציוה על הבורסקים ללכת לפרבר שאלישצ׳ה, ששם יתגוררו יחדיו כפלוגת־עבודה, ועל השאר להתפזר. אנשי איגנטובקה ומאזורשצ׳ינה נצטוו ללכת לבתיהם ולחזור לזופיובקה כעבור שעתיים. כשהגיעו אנשי איגנטובקה לבתיהם, ראו שבפתחי הבתים ניצבים שוצמאנים מזוינים. נטלו איש איש צרור מיטלטליו ויצאו לזופיובקה. ובעוד תהלוכת הזקנים, הנשים והטף צועדת על פני העיירה, פתחו השוצמאנים באש אל ההמון. ע״י בית־המטבחיים נפלו חללים רבים, ובהם אמי, שרה רוזנבלט הי״ד. עם הישמע היריות, השליכו האנשים את החבילות והחלו לרוץ. אותו לילה לא חדלו היריות. הלכו מבית לבית, הוציאו את מי שהוציאו והרגוהו. כך נורה יצחק פירר, השוחט של איגנטובקה, ורבים אחרים.

למחרת היה הרחוב מת. איש לא הרהיב עוז לשרבב ראשו החוצה. רק שוצמאנים וגרמנים שוטטו בו וירו ללא הרף.

ויהי ערב ויהי בוקר. שקט מוזר השתרר בעיירה. שוב גונבה תקוה ללבות האנשים הכלואים בבתיהם. אך לא ארכה השעה והופיעו פלוגות שוצמאנים והכריזו: "יהודים, צאו לעבודה, ללוצק!" הם התפזרו בכל החצרות והוציאו את האנשים מהבתים וממקומות־הסתר. התהלוכה האחרונה צעדה לעבר יארומלה ויוזאָפין, בעוד האוקראינים והגרמנים ממטירים עליה אש. מהבורות הכרויים ביער בקעו זעקות מחרידות, עד שטרטור מכונת־היריה שם להן קץ. הבורות נגדשו גופות, והדם הציף את האדמה.

קצם המר והנמהר של תושבי שתי העיירות - מחוץ לבורסקים ובני משפחותיהם, שרוכזו בפרבר שאלישצ'ה, ומעטים שהצליחו לברוח ליערות - בא בי"ב־י"ד אב תש"ב, לאחר יותר ממאה שנה לייסודן בידי יהודים. את הבתים הרסו ושרפו אחרי־כן, בפעולת נקם, חברינו הפרטיזנים. המעטים מבני העיירות שנותרו בחיים, נסו אל היערות. מהם הצטרפו לקבוצת הפרטיזנים שקמה ביערות צומאן, ומהם - ליחידות אחרות של פרטיזנים. זופיובקה–איגנטובקה נמחקו מעל פני האדמה. רק העפר המכסה את הבורות, קברות־האחים, מזכיר ומספר על חיים יהודיים שפיכו בישובים הללו, ישובי איכרים יהודים באדמת הגולה, אשר יד השטן היתה בהם לגדעם ללא רחם.

פרשה ראשונה

פלוגה לבדד תשכון

חברי חיים ווטשין ואני היינו ראשונים בזופיובקה, שהעלינו את הרעיון של פלוגות התגוננות ופרטיזנים. כבר בסוף שנת 1941 נתקיים בירור חשאי על נושא זה בין אנשי המפלגות הציוניות במקום, אך חלק ניכר מן המשתתפים שללו עדיין את דבר ההתגוננות. אולם אנו לא ויתרנו על רעיון זה, וימים ולילות טיכסנו עצות, איך להתחיל בהכנות, מבלי שהדבר ייודע בטרם זמן לגרמנים, לאוקראינים, וגם לאנשי היודנראט והמשטרה. החלטנו לטפח בסתר את רעיון ההתגוננות, ביחוד בקרב הנוער. אסיפות חשאיות רבות קוימו בזופיובקה–איגנטובקה, ובהן החדרנו את רעיון ההתנגדות והלחימה.

ימי החיסול מצאונו בעיצומה של עבודת ההכנה. רבים מחברינו התנגדו לאויב בשעת הובלתם לטבח. חברנו יצחק שוסטר, שהוסע במכונית שנסעו בה השוצמאנים, הסתער עליהם, והאנשים החלו לפרק מעליהם את הנשק. תגבורת של גרמנים שנסעה בעקבותיהם עזרה לבלום אותם. המתמרדים הוכו קשות והובלו לטבח.

אחרי יום הטבח בי״ד באב, שוב לא היה טעם להימנע מפעולות התגוננות. אשר נותרו בחיים ידעו כי אף ימיהם ספורים. היינו בחינת נידונים למוות המחכים לתליין שיבוא ויבצע את פסק־הדין. מיואשים מכל וכל, חזרו רבים על דברי הרב מה־יפית מרובנה, אשר, כפי שסופר, בשעה שהובל לטבח, הפשיל את הארבע־כנפות שלו, הרימם כלפי שמים וקרא קריאה גדולה ומרה: ״בני ישראל, השמים ריקים, לית דין ולית דיין!״

והיה מי שישב, בימים ההם דווקא, על התורה ועל העבודה, עיין בזוהר, ש״ס ואמר פרקי תהילים. בדרך זאת ביקש להכשיר עצמו ליום הדין הממשמש ובא. וכך גם באו יהודים, שהסתתרו ביערות אחרי הטבח בי״ד באב, לבית הכנסת ביום הכיפורים, אל התפילה. אותו בוקר הקיפו אותם הגרמנים, והם נטבחו כולם כאחד.

מני אז בטלו כל הסייגים שבגינם השהינו את ביצוע תכניותינו. הנוער שנותר בחיים נקרא להתארגן, לתפוס בנשק וללמוד דרכי קרב.

הועדנו פגישה של פעילי הנוער שנשארו בחיים – מהקומוניסטים ועד בית"ר. ביניהם היו מוטל בליטשטין, ישראליק שפילמן, אידל פרליוק, יוסף פופליק, אריה קוטשר, הרשל ניידן, חיים רוזנזון, חיים ווטשין, ואני. כמקום־מפגש בחרנו את גורנו של שטיינברג שבירכתי העיירה. פתחתי את האסיפה בציון מצבנו הנואש כשאנו עומדים על ספ האבדון. במצב זה עלינו לשכוח את העבר הרצוף של חילוקי־דעות והשקפות נוגדות ולמצוא שפה משותפת. חרב האויב תשיג את הבודדים. נתארגן, כפרטיזנים, נצא היערה, נלמד דרכי קרב ושימוש בנשק. נלחם ונעמוד על נפשנו, וניקום את נקמת דם אחינו שהובלו לטבח. ואם נגזר עלינו למות, נמות בכבוד, מות גיבורים–לוחמים.

ברוח זו דיבר גם חיים ווטשין. לא נותרה לנו – אמר חיים – אלא דרך אחת: להיאבק על נפשותינו. עלינו להתארגן, להשיג נשק, וללמוד את השימוש בו. נחיה ביער, במחתרת, כפלוגה פרטיזנית.

הרשל ניידן סיפר, שעד הימים האחרונים עוד נפתה להאמין, כי האנשים ה"חיוניים", כמאמרם של הגרמנים, למאמץ המלחמתי הגרמני, יושארו בחיים. מיום שנתחוורה לי האמת – אמר הרשל – נתפסתי לרעיון הלחימה. ובטוחני שנמצא שותפים לפעולה גם בקרב אנשי הכפרים הסמוכים. נצא היערה, נשוטט בשדות, ונחפש קשר עם פרטיזנים ועם צנחנים. נעמוד בקשר עם זופיובקה ונדאג לשרידי תושביה.

נעימה שלאחר יאוש חלחלה בדברי מוטל בליטשטין. אין הוא מאמין כי נצליח להתארגן, להשיג נשק ולעמוד בפני הנאצים. ומי אנו שנוציא עצמנו מכלל ישראל. הטובים אנו מאחינו שהובלו לטבח? מוטל סיים את דבריו ברוח נכאה ועזב את האסיפה. לעומתו קם אידל פרליוק ותבע שבל ירפו דברי בליטשטין את ידינו, הוא הציע להתארגן בחמישיות בקבוצות בנות חמישה אנשים כל אחת, אשר יתאמנו בנשק חם ובשיטות־לחימה פרטיזניות.

עם תום האסיפה נבחר ועד בן ארבעה חברים: חיים ווטשין, גד רוזנבלט, חיים רוזנזון, הרשל ניידן. על הועד הוטל לארגן פלוגה פרטיזנית, להשיג נשק, לקשור קשר עם אנשי־מחתרת אוקראיניים, ולנהל תעמולת התגוננות בין הנותרים בגיטו.

בישיבת הועד הראשונה נידונו כמה שאלות, והן: מועד היציאה ליער, רכישת נשק, קשר עם אנשי־מחתרת אוקראיניים.

היו חברים שטענו, כי כל זמן שאפשר להימצא בעיירה, יש לנצל אפשרות זו, על־מנת לאגור נשק ותחמושת. שהרי אם נצא מיד היערה, נתקל בקשיים גדולים לאלתר. ומוטב כי אנשי הכפרים האוקראיניים לא יבחינו בהימצאנו ביער, כל־עוד אין לנו כמות מספקת של נשק. לעומת זאת, סברו אחרים, שכל יום של

שהייה ביער, כל עוד יש עורף בעיירה, לא יסולא בפז. יקשה עלינו הרבה יותר לעזוב בימי הבהלה של חיסולו הגמור של הגיטו, אשר בוא יבוא. אז לא נצליח להוציא את האנשים מן הגיטו ולהצילם מכליה. דעה זו נתקבלה על דעת הועד, והוחלט להתחיל מיד בהוצאת האנשים היערה.

חיים רוזנזון, אותו בחור אמיץ שנקלע לזופיובקה עם גלי הפליטים שזרמו אליה ממערב פולין, מעברו השני של נהר בוג, הציע לקנות כמה אקדחים ושני רובים אצל פולנים מכרים מכפר זאגאיניק שעל־יד קיבארץ. סמכנו על חיים, ששירת בצבא הפולני וידע את השימוש בכמה סוגי נשק.

כך הוחלט, שהרשל ניידן ישתדל לקשור קשרים עם הקומוניסטים האוקראינים, שבכפרי ז׳וראביץ, רידניק, קלופוצ׳ין והורודישץ. עלי הוטל לחפש קשר אל החיילים הרוסיים שנותקו מיחידותיהם ונשארו בכפרים בזמן נסיגתו הגדולה של הצבא האדום.

בהתאם להחלטת הועד, להוציא את האנשים היערה, אורגנה הכיתה הראשונה, ביחוד מבין אלה שלא היה להם עוד קשר משפחתי עם הגיטו.

בהתאם להחלטת הועד, להוציא את האנשים היערה, אורגנה הכיתה הראשונה, מבין אלה ביחוד שלא היה להם עוד קשר משפחתי עם הגיטו.

כל הזמן הראשון כירסם בלבבות הפחד מפני העתיד הבלתי נודע, חיי שדה ויער. דאגות רבות הטרידו אותנו בלי הרף: איך נסתדר ביער? היכן נחסה בימות הגשמים? מה יהיה, אם ניתקל בשומרי היער המזוינים, הבולשים אחרי יהודים בכל פינה ושביל ביער, יומם ולילה? איפה נקח מצרכי מזון, ואיך נתקין לנו תבשילים? כלום נסתנן אל הכפרים בלילות, על־מנת להצטייד בדברי מאכל, או מוטב כי נכין לנו מלאי של צנימים בגיטו, ואחר־כך נעבירו ליער? ומה יהא על קודש הקודשים שלנו, על הנשק? עד כה השגנו שני רובים ואקדח אחד. איך נשיג נשק נוסף? ומי יאמן את האנשים? הרי אנשינו ברובם לא החזיקו רובה או אקדח מימיהם.

ידיעות מזעזעות נתקבלו מן הגיטו. הוברר לנו, שימי יושביו ספורים. הכרחי לעורר תנועת הגנה בגיטו, ונשק אין.

מפה לאוזן סופר, שבחור אחד, פסח שמש מלוצק, התקשר עם איש־מחתרת אוקראיני, אלכסנדר פיליוק, המכונה אלכס, פיליוק זה, בן למשפחה אוקראינית, למד בבית־ספר אוקראיני בקלופוצ׳ין, הצטרף לשורות הנוער הקומוניסטי במחתרת, ונאסר על־ידי הפולנים. עם פרוץ מלחמת־העולם, נמלט אלכס ממחנה־הריכוז קארטוז–בארזה, והגיע לכפר־מולדתו. ומשפרצה המלחמה הגרמנית–רוסית, ונכנס הצבא הנאצי לכפר, הסתלק אלכס מהבית וירד למחתרת. הוא התקשר עם חברים מהכפרים הסמוכים, ביניהם המורה מישה מכפר הורודישץ, עובד הדואר לשעבר אנדריי מכפר ז׳וראביץ, מנהל טחנת־הקמח אוגון מכפר מיקוב, והאסיר הפוליטי לשעבר איוואן מכפר

ז'וראביץ. הם הצליחו להשיג קצת נשק ותחמושת. פרט לאלכס, נשארו כל היתר בבתיהם, עסקו בתעמולה בעל־פה ובכתב, וקיימו קשר הדוק ביניהם לבין עצמם.

משנודע לנו, כי פסח שמש הצליח להתקשר עם אלכס, ביקשנו דרך למצוא את שניהם. ידענו, שיש להם מקום־מפגש ביער, ושם הם גם מתאמנים בנשק. מפעם לפעם היה מופיע מישהו ומספר, שראה את פסח משוטט בלילות בגיטו. סיפרו, כי בא אל הגיטו, הוציא מתוכו את הבחורה דורה פוטאש, ושב עמה אל הפרטיזנים, ליער. לא נותר לנו אלא לגשת לקלופוצ'ין בעצמנו, ששה ק"מ מזרחית מזופיובקה, ולהשתדל להתקשר עם אלכס. אך כיצד נדע לזהות את אלכס, והלא איש מאתנו אינו מכירו? ומנין לנו הבטחון שהוא ירצה לבוא אתנו בדברים? בלית ברירה, החלטנו לגשת לאלכס, ולבקש את עזרתו בארגון פלוגת פרטיזנים מקומית.

אחרי מנוחה קלה קמנו, חיים ווטשין ואני, והתחלנו ללכת בירכתי יער הליבנה. שירכנו רגלינו בזהירות, כשאנו צופים מפעם לפעם לצדדין. אמנם ידענו, שהגרמנים לא פשטו עדיין על היערות כדי לחפש יהודים, אך לעומת זאת משוטטים בהם שומרי־היערות, ומבקשים הזדמנות לשדוד מיהודי זוג מגפיים או מעיל. האקדח התופי, שהיה מוצנע בכיסי, היה טעון כדורים, אך לא הייתי בטוח אם אפשר בכלל לירות בו. ואפילו אם אפשר, הרי יריה כזו בטרם זמנה עלולה להיות בעוכרינו. כל עוד לא הצלחנו להוציא את אנשינו היערה ולציידם כהלכה, אסור שידעו כי כבר יש לנו נשק. מוטב כי השוצמאנים והשומרים, שייתקלו בנו ביערות, יחשבו אותנו לבורחים מן הגיטו ולא לפרטיזנים. ועוד טעם חייב אותנו לזהירות. אותו זמן שוטטו ביערות סילנה, קלופוצ'ין וקורושצ'י משפחות של בורחים מן הגיטאות. היו איכרים שריחמו עליהם והעניקו להם מפעם לפעם קצת תפוחי־אדמה או לחם, אך אם ייודע לשוצמאנים על פעילותם של יהודים מזוינים, פרטיזנים, הרי יצא הקצף על כל היהודים, ושום יהודי לא יזכה עוד לעזרת האיכרים. בעוון תמיכה בפרטיזנים הועלו אז בתים רבים של איכרים באש. לא רצינו על כן שבשלב זה ייודע הדבר שיש לנו נשק. רק לאחר שיהיה לנו די נשק, נוכל לקחת תחת חסותנו את היהודים המסתתרים ביערות.

החשנו את התקדמותנו. דילגנו מעל התעלה והגענו שוב לשדה־כבול. התקדמנו עד לשטח המים העומדים, ובקפיצות ודילוגים הצלחנו לגמא גם מישור זה. הגענו למבואות זופיובקה.

לנגדנו התרוממה ערימת שחת גבוהה. חיים ווטשין טיפס עליה בזריזות והשקיף לצד זופיובקה. נדמה, הכל שם כשורה, אלא ששורר שם שקט כבד מדי... החלטנו להיכנס לבין השיחים, לרבוץ קצת ולהמתין.

פתע שמענו רשרוש. עשינו אזננו כאפרכסת, ומה רבה היתה תדהמתנו בראותנו את הרשל ניידן משרך רגליו בעייפות ומגשש בסבך, כדי לפלס לו שביל. קראנו לו חרש. הרשל ניגש אלינו, והוא ממרר בבכי: "מזה יומיים אנו בשדה.

אשתי וילדי יצאו אתי. אתמול נתקלנו בשומרי־יערות, שפתחו עלינו באש. התפזרנו לכל עבר. בני משפחתי נעלמו מעיני, ועד עכשיו איני מוצא אותם". הרגענו אותו והבטחנו לו שנעשה עמו בחיפוש בני משפחתו. אחר סיפר לנו מה התרחש בעיירה: לפני יומיים בא שוצמאן מכיר ומסר, שלמחר נועד יום החיסול של שארית היהודים בעיירה. הפעם יחוסלו גם הבורסקים. זאת שמע מפי ראש־המשטרה הגרמני מצומאן, וגם פאנצ׳אנקי, מנהל הבורסקי, אישר זאת בסעודתם השבועית המשותפת. הידיעה פשטה בן־רגע בין אנשי הגיטו, ובערוב היום עזבו כאיש אחד את העיירה ויצאו לשדות, ליער. הם פזורים כאן בכל פינה, מסתתרים ומשקיפים מרחוק על העיירה. משראו הגרמנים מה התרחש החליטו להחזיר את היהודים בדרכי מרמה אל הגיטו. הם שלחו שוצמאנים בלתי־מזוינים אל היער, וכשתפסו הללו יהודים מן הבורחים, לא נזפו בהם, אלא דיברו אליהם בנחת, הכחישו את השמועה שהגרמנים רוצים לחסלם, ושידלום לחזור העירה. ואמנם, יהודים החליטו לחזור לגיטו.

הרשל שלה מכיסו פרוסות־לחם אחדות ונתנן לנו. אכלנון ברעבתנות. סיפרנו לו את פרשת ההליכה לקלופוצ׳ין. ומה הפתענו כשאמר לנו, שעוד מעט נוכל לראות את אלכס, ושהוא יודע את מקום־הימצאו. לפני יומיים שיגר אליו אלכס שליח מיוחד, להודיעו את מקום־מחבואו. גמרנו אומר, שמיד נלך לראות את אלכס, ואחר־כך נלך לחפש את משפחתו של הרשל.

משהתקדמנו כמה מאות צעדים, הופתענו לשמע קריאת־שמחה מפי הרשל, שמצא את אשתו ושני ילדיו חבויים בצל שיח ו רועידים מפחד. לשמחתו לא היה קץ. נחנו קצת והוספנו ללכת. וחצינו את התעלה, עברנו את שדה הכבול ולימינו של שביל היער השגחנו באיש משוטט, כשרובה על כתפו. לשלושת צפצופיו של הרשל, השיב האיש בצפצוף ממושך. הבינונו שמצאנו את אלכס.

ראינו לפנינו גבר כבן שלושים, רחב־כתפים, וחיוך משכנע מפזז על שפתיו. ישבנו על גדם והתחלנו לגלגל שיחה. גוללנו בפניו את תכניתנו וביקשנו ממנו עזרה בארגון, בנשק ובקשר. אלכס נעץ בנו עיניו הפיקחות ואמר:

– ובכן, רצונכם להיות פרטיזנים. ניחא! אך דעו לכם, שאין אדם הופך לפרטיזן בן־יום. שעה שתצליחו במו־ידיכם להבעיר מדורה בליל גשם, מעצים רטובים, רק אז תהיו רשאים לראות עצמכם כפרטיזנים טובים.

לא תפסנו, מה לפרטיזנים ולמדורה בליל־גשם, אך מקץ זמן נוכחנו לדעת שהצדק היה עם אלכס פיליוק.

בהמשך השיחה עם אלכס, גוללנו בפניו בעיות רבות שהתחבטנו בהן. בראש וראשונה מבקשים אנו ללמד את אנשינו שימוש ברובה, תמרוני שדה ותרגילי קרב. יש בדעתנו לעקור בקרוב מהאיזור הזה, ולפנות מזרחה, כדי למצוא שם פרטיזנים סוביטיים, או לעבור את קו החזית ולהצטרף לצבא האדום. אף התכונה לקראת החורף הקרב כרוכות עמה דאגות מרובות. העלינו סברה, כי מוטב שלא

נבנה את כל המקלטים במקום מרוכז אחד, אלא נפזר את מקומות השתכנותנו בעשר – חמש עשרה נקודות שונות, בכל רחבי היערות של קלופוצ׳ין, צומאן, סילנה וקורושצ׳י. אם נעשה כן – נצליח לתמרן ולהעלים את מקומות מגורינו מעיני הגרמנים ושומרי היערות.

דבר רכישת הנשק עמד בראש דאגתנו. אלכס, כאוקראיני, ייקל לו להשיג נשק, ובעזרתו נוכל לצייד את פלוגתנו, לפי התכנית הארעית, ברובה אחד לכל חמישיה. כן הצענו לאלכס להתחיל בתעמולה, בעל־פה ובכתב, בין איכרי הסביבה. יש להסביר לאכרים, שיד הסוביטים תשיג תמיד את אלה המשתפים פעולה עם הגרמנים, את אלה השולחים את בניהם לשרת כשוצמאנים. יש להחדיר למוחות האנשים, שמועד השחרור קרב, הצבא האדום יחזור עד מהרה, ואז יתנו כל הבוגדים את הדין.

אלכס חלק על דעתנו. אל לנו לנדוד ביערות, אלא להתרכז במקום אחד ולשהות בו זמן ממושך. מוקדם עדיין לעזוב סביבה זו וללכת מזרחה. גם כאן יש שדה־פעולה נרחב לקבוצה מאורגנת. מוכן הוא להתקשר עם חבריו ולדאוג לנשק בשבילנו, אך עלינו להבטיח לו, שנימצא כל הזמן בסביבת קלופוצ׳ין, כפר מולדתו. כאן יהיה הבסיס, ומכאן נצא לפעולות. אכן, בתעמולה יש להתחיל ללא דיחוי. הוא יימצא אתנו ביער במשך כל שעות היום, לעת לילה ישוב לביתו. ״לכם כבר אין בית, אך לי עוד אשה וילד, וגם הורים, ואני חייב לדאוג גם להם״.

אלכס הוסיף וסיפר לנו, כי חברים הרבה לו בכפרים הסמוכים. חברו בכפר הורודישץ, המורה מישה, יש לו מלאי של כדורי מקלע פיני, וכמה רימונים. חברו בכפר מיקוב, אוגון, יש ברשותו כמה עשרות רימונים וכן כדורי רובה. ועוד שמע, שהאיכר קורניי מכפר מיקוב הוריד מטאנק סוביטי נטוש, ביערות סילנה, מקלע משובח עם כמה מחסניות. יש לגשת אליו בלילה וליטול ממנו את הנשק.

בכדי ליצור אוירה של קבוצה פרטיזנית, הציע אלכס, שכל אחד מאתנו יטול לעצמו כינוי אוקראיני או רוסי. הדברים נראו בעינינו, ומיד קבענו כינויים לכל אנשינו. לחיים ווטשין נקבע השם ״פטי״, לכותב הטורים הללו – ״גרישה״, לנטע קימלבלאט – ״צועני״, לאריה קוצ׳אר – ״סוכוי״, וכיוצא באלה.

אלכס אמר לנו עם פרידה, כי יש בדעתו לגשת מחר בערב לכפר הורודישץ, אל מישה, לשוחח אתו על כל הדברים ולהיוועץ בו. קבענו איפוא סיסמא מוסכמת בינינו, של שריקות, ונפרדנו. נדברנו, כי נחכה לו מחר בערב ליד הדרך להורודישץ, ונילווה אליו בלכתו אל מישה.

זמן רב עוד עמדנו והבטנו בעקבות אלכס ההולך ומתרחק מאתנו. ובלבנו מנקרת המחשבה: מה יצמח מקשר זה? האם זה יחולל מפנה בארגון קבוצתנו? היעמוד אלכס בדיבורו ויעזור בהשגת נשק? ושמא אין תוכו כברו? אכן, הביקור המיועד בכפר הורודישץ יעיד על רצינות כוונותיו של אלכס.

עם נסיגת הצבא האדום, ביוני 1941, נשאר בסביבה נשק וציוד צבאי למכביר.

כל הדרך לסילנה ודרומה לצומאן היתה גדושה טאנקים ועגלות־גרר שהיו עמוסות רובים, כדורים, רימונים ומקלעים.

האוקראינים בסביבה עטו על השלל הזה וסחבו מכל הבא ליד. הם ניצלו היטב את שלושת–ארבעת הימים שבין נסיגת הצבא האדום לבין כניסת הנאצים, ואגרו נשק רב. איכרים היו יוצאים עם בוקר בעגלות ליערות, לרעות כאילו את סוסיהם בכרי המרעה הדשנים שביער, ולאמיתו של דבר, היו מובילים את הנשק הביתה בערוב היום, או מטמינים אותו ביער. היו כפרים, שמחסנים שלמים של נשק נאגרו בהם. אחר־כך עבר נשק זה לידי הפרטיזנים או הלאומנים האוקראיניים. אף המסחר בנשק פשט מאוד.

יהודי זופיובקה–איגנטובקה התחקו מרחוק על הנעשה והחשו. הלב ניבא, שביום מן הימים יופנה נשק זה נגדנו, אלא שלא היה בידינו דבר לעשותו. ההסתה האנטישמית הפרועה, שהתנהלה באמצעות עלונים צהובים שהומטרו ממטוסים, החלה לתת פרי, והאוקראינים והפולנים שבסביבה כבר חרשו מזימות נגדנו.

באותם ערבי יוני 1941, ניצבים היינו אצל החלונות המוגפים ומשקיפים מבין החרכים בחרדה על הדרך בה התנהלו עשרות עגלות של אוקראינים. ידענו שנשק טמון בהן. בצבירת־נשק זו לא היה לנו כל חלק. איש לא העלה על דעתו כי ביום מן הימים יהיה נשק זה דרוש לנו.

באחד מאותם הלילות הלך חברי אברהם גושקה בחוצות העיירה ומצא רובה. תחילה נרתע ולא ידע מה לעשות בו, ובכל זאת החליט להסתירו בתעלה, בין העשב הסמיך. בהשכמת הבוקר סר אלי וסח לי על הדבר. אמרתי לו, שיגש בחשאי לאותו מקום ויגבב על הרובה שיחים, להסתירו מעין זרים, ובערב נשוב וניקח את הרובה, ונצניעו במקום־סתר בטוח יותר. ואיזהו מקום בטוח? הווה אומר: בבית־הקברות היהודי, מתחת לאחת מאבני המצבות. ואמנם, הרובה היה מונח במקום הסתר למעלה משנה.

משהחילונו לארגן את פלוגתנו, נזכרנו ברובה זה. האחים יצחק ונטע קימלבלאט נשלחו להוציא את הרובה ממחבואו, אך לא הצליחו למצוא את המקום. סוף־סוף, בליל ירח אחד, הובא הרובה לבית המפקדה שלנו בגיטו. התבוננתי בו, ולא ראיתי דבר. "איזה מין רובה הוא זה?' – שאלתי. והרי אין זה אלא גרוטת ברזל חלוד. העץ רקוב בחלקו, הקנה גדוש אדמה, הבריח מכוסה שכבת חלודה עבה. בכל־זאת, שמחתי מאוד. הרי זה סימן טוב – אמרתי לעצמי – שאת הרובה הראשון השגנו אנו עצמנו, בלא עזרתו של אלכס.

בלילה העברנו את הרובה היערה ופתחנו במירוקו. ניקינו אותו בחול, שמן ומשחה, בסמרטוטים וקרעי כותונת, שפשפנו סנטימטר אחרי סנטימטר. והנה נגלה הרובה לעינינו בכל הדרו, מצוחצח ומבהיק, ונוסף עלינו הרגשת בטחון. כל אחד מאתנו רצה ללטף אותו "רק פעם אחת", לכוונו לו "רק פעם אחת" אל מטרה

מדומה. רוחנו עלתה כדי כך, ששכחנו כי אין לנו אפילו כדור אחד. הוספנו לחלום על רובים, אקדחים, כדורים ואף גם מקלעים...

כעבור יומיים קיבלתי אקדח תופי מידי ובצ׳יק שפילמן, נער כבן ארבע עשרה, שאחיו ישראל היה אתנו בפלוגה. אמנם, מעתה היה לי אקדח, אך להשתמש בו לא יכולתי, כי לא היו לי כדורים מתאימים לו.

באותם הימים פנו אלינו כמה בחורים – יוסל פופליק, בובה ארליכגאריכט, מאיר דראז׳נר ועוד, וסחו לנו על מקומות שבהם הטמינו אנשי צבא סוביטיים, לפני נסיגתם, רובים, אוטומטים למחצה וכדורים. החלטנו לנסות למצוא את הנשק החבוי.

והנה נתברר כי מתחת לבנין שבו גרו שוצמאנים וגרמנים, הוטמנו כמה ארגזים גדושים כדורים ורובה אוטומטי למחצה.

בליל חושך אחד נגשנו בזחילה אל המקום והחילונו לחפור. עבדנו כשלוש שעות ולא גילינו דבר. כמעט ואמרנו נואש, ופתאום מצא דראז׳נר קת של רובה. חיש מהר שלה אותו בכוח והחל מנפנף בו לעיני הכל. מרוב שמחה, יצאנו מגדרנו. השמענו קריאות שמחה והרבינו להג, עד שקולנו הגיע אל בית השוצמאנים, ואז ניתך עלינו ברד כדורים. זמזום הכדורים החזירנו אל המציאות האפורה. מיהרנו להתחמק, עשינו קפנדריה דרך גדרי תיל ומי ביצות שנקוו מהגשמים. הגענו למפקדה במצב של אפיסת־כוחות, אך בהתרוממות הרוח.

רובה אוטומטי למחצה – משמע הגברת כוח, אך מה יהיה בדבר כדורים?

למחרת נודע לנו, מפי יצחק מוניס, כי ביער הקרוב טמונים כמה ארגזי תחמושת. מיד יצאנו לחפשם. חפרנו לילות תמימים ולא מצאנו דבר. הוספנו לחפור, בעקשנות ובחריקת שיניים, עד אשר נתקלנו, לילה אחד, במשהו קשה, שהשמיע צליל מתכתי. היה זה ארגז מצופה מתכת, ובו כדורי רובה, מאותם הארגזים שהוטמנו ע״י חיילים סוביטים בנסיגתם, או ע״י איכרים אוקראינים מהסביבה. אך מה איכפת לנו – מי ״הכין״ אותם בשבילנו? העיקר, שהם לפנינו. הוצאנו חמישה ארגזים וגררנו אותם אתנו. במבואי זופיובקה חפרנו בור והסתרנו בו את ארגזי הכדורים.

ידענו, שכדורים המונחים זמן רב באדמה לחה טעונים טיפול, ניקוי, יבוש, ואין אדמת היער הלחה מקום יאה לכך. לפיכך אמרנו להכניסם בחשאי לתוך העיירה, לאיזה בית בגיטו. כמקום אחסון להם הועדנו את בית־הכנסת של חסידי אוליקה, שהסתננו לתוכו דרך כניסה צדדית. בית־הכנסת גדוש היה רהיטים ומיטלטלין, שהגרמנים אספום מבתי יהודים שנטבחו. שמירה לא הופקדה עליו. הגרמנים ידעו שיהודים לא ילכו לקחת חפצים מבית־הכנסת, ולשוצמאנים האוקראינים והפולנים לא היתה דריסת־רגל בגיטו פנימה. היה זה איפוא, בעינינו, מקום בטוח ביותר. אבל איך נעלימם מעין השוצמאנים השומרים על מבואות הגיטו?

באחד מערבי סתיו 1942 ניתך מטר סוחף, מלווה סערה. עלטה עטתה את העיירה. ערב זה יאה היה לביצוע משימתנו. הוצאנו את ארגזי הכדורים מן הבור והכנסנום אל הגיטו לבית־הכנסת.

העלינו את הכדורים לעלית הגג ושכבנו לפוש מעט. לכשיאיר השחר, נוריק את הארגזים ונתחיל בעבודה. שיערנו, שכדורים הרבה נרטבו ונפגמו, אך כיון שהארגזים היו מצופים פח מסביב, קיווינו שנמצא גם כמות נכבדה של כדורים כשרים לשימוש. והנה בבוקר, כשהתחלנו להוציאם ולבודדם, אם יבשים הם ואם אבק השריפה שבהם עודנו מרשרש, התחלחלנו ממש: הארגז האחד ברובו רטוב בפנים. בארגז שני – כמעט כל הכדורים מוחלדים. גם בארגזים השלישי והרביעי הכדורים רטובים, ואין להם כל תקנה. רק מחצית הארגז החמישי נשתמרה כתיקונה, ורשרוש אבק–השריפה בכדורים נשמע בבירור.

התחלנו לנקות את הכדורים המוחלדים. המלאכה נמשכה ימים על ימים. השתמשנו באולרים, בחול יבש, בסמרטוטים ובשברי זכוכית. כשבועיים ימים ישבו כמה מאנשינו, בפיקוחו של שמעון סליבקה, בעליית גג בית־הכנסת וניקו את הכדורים. לבסוף הוציאו מלאכה מתוקנת – הכדורים נראו ממורקים למשעי ומתנוצצים.

הצלחנו להשיג כמה רימונים סוביטים ושמחנו עליהם כמוצאי שלל רב. את הרימונים לא פירקנו. הפצצים נשארו בתוכם כל הזמן, עד שעזבנו את יערות בראסציאן ונדדנו מזרחה.

ראשית ספטמבר 1942 התארגנו בגיטו, קבוצה בת כמה עשרות אנשים, והתכוננו ליציאה ליער. ראשונים יצאו 15 איש, וביניהם חיים ווטשין ואני. את המחנה הארעי שלנו קבענו ע״י קלופוצ׳ין, ביער הליבנים, בקירבת תעלת הכבול המוליכה למיקוב. הקימונו לנו סוכות נצרים במעבי היער, בפינה נידחת, מוסתרת מעין רואים וללא גישה של שביל כלשהו.

בליל סתיו גשום הוליך אותנו אלכס אל חברו מישה, המורה בכפר הורודישץ. ארבעה היינו שנלווינו אליו: פטי, סוכוי, חיים רוזנזון ואני. מצאנו את מישה חיוור ורועד, וסוקר אותנו בעיניו השחורות. דומה, מבטו אמר: למה תטרידוני בשעה זו? אך אט–אט התנער והתחיל מגולל בפנינו את כל הידוע לו על דבר נשק ואנשים. בכפר סילנה הקרוב ישנם אנשים העשויים להצטרף אלינו, אם נצליח להתקשר אתם. כן יש לאל ידו לקבל נשק ותחמושת מקשרים כפריים. לכשיקבל את הנשק, ישמח למסרו לנו, אלא שעלינו להיות זהירים ביותר, ולא לשוטט בכפר, שתמיד הוא רוחש שוצמאנים. יש להישמר גם מפני תושבי הכפר, שכן אלה מוכנים להסגיר כל אדם בידי הגרמנים. הוא מציע כי יבוא אליו קשר מדי שבוע בשבוע, לקבל ידיעות מהנעשה במחוז צומאן. מאמין הוא שיצליח לקלוט ידיעות מקיפות על כל המעניין אותנו.

גם לאקדחי באה הגאולה בפגישה זו קיבלתי מידי מישה כמאתים כדורי מקלע פיני. אמנם, כדורים אלה היו גדולים מכפי הדרוש לי, אך בעמל רב ובתחבולות שונות הצלחתי כעבור זמן־מה להתאימם לאקדחי.

נפרדנו ממישה ודרך השדות יצאנו היערה. כל הדרך הפכתי בדעתי: מה לאנשים כמישה ולמחתרת? בעל לאשה הוא ואב לילד, יושב בבית חם, ואינו סובל מהגרמנים. מדי חודש בחדשו הוא מקבל את משכורתו, כמורה וכמנהל בית־הספר. מה לו איפוא ולמחתרת? אילו בא מי וסיפר, שמישה המורה, זה האיש השקט והמיושב, מסייע בידי אנשי המחתרת, לא היו הדברים מתקבלים על הדעת. אכן, עובדה היא, שבין בני העם האוקראיני, שכה הרעו לנו בימי פורענות אלה, היו גם רבים כמישה, אלכס ואחרים, שהושיטו לנו יד אחים נאמנה ותומכת.

הגענו היערה אחרי חצות. עם פרידה, אמר לנו אלכס כי מחר נלך לז׳וראביץ, להיפגש עם עוד חבר, וגם למיקוב, לקחת רימונים, ואותו מקלע מהטאנק הנטוש.

למקום מחננו ביער הגענו לפנות בוקר. הכל ישנו שינה עמוקה. בעמדות השמירה ניצבו זקיפינו. כשקרבנו, השמענו כדין את הסיסמה ונכנסנו לתחום המחנה. הצענו לנו מצע מעלים ועשבים. עודנו מתכוננים לשכב, וגשם החל יורד. הגשם ניתך שעה ארוכה ללא הפוגות ונרטבנו כהוגן. משפסק הגשם, העלינו מדורה וייבשנו את בגדינו. אחדים מאתנו החלו לנקות את הרובה, ואני נגשתי לטפל באקדחי. אקדח נאה נפל בחלקי, אלא שעדיין לא ידעתי אם עשוי הוא לירות.

בערוב היום בא אלכס והביא לנו שלוש כיכרות לחם טרי, סיר מלא גבינה ותפוחי־אדמה מבושלים. זה ימים רבים שלא בא אל פינו מאכל־מלכים כזה!

בערב יצאנו, משלחת בת ששה אנשים, לדרך. תחילה שמנו פנינו לכפר מיקוב. שם, אצל אוגון, ישנם, לפי דברי מישה, כעשרים רימונים וכמה מאות כדורים.

בבתי הכפר דלקו עששיות־נפט קטנות. כלבי החצרות נבחו והקימו שאון רב, ולהקות האווזים המגעגעים הצטרפו למקהלה. חיכינו עד שהקולות נדמו, ונכנסנו לבית.

בכניסתנו, היה אוגון מסב עם אשתו ושני ילדיו ליד התנור ואוכל דייסת גריסים בחלב. הבית היה מטויח, ושטיחים כפריים כיסו את הקירות. על אחד הכתלים תלויה היתה תמונת־איקונין של האם הקדושה. אוגון הזמיננו לסעוד אתו, ונענינו לו ברצון. הצבנו משמרות ליד הבית, אם כי ידענו שאותו יום שורר שקט בכפר. רק אתמול ביקרו כאן גרמנים, החרימו שלושים ראשי־בקר והסתלקו.

אחרי הסעודה יצא אתנו אוגון החוצה. הסברנו לו מטרת בואנו והטעמנו כי נשלחנו ע״י המורה מישה. אוגון הכיר את אלכס זה מכבר, אף היה עמו יחד במאסר. עתה התייצב ללא היסוס לצדנו. אמרנו לו כי אנו הולכים לכפר ז׳וראביץ, ובעוד שעתיים נחזור. הוא הבטיח כי יחכה לנו בירכתי היער ובידו הרימונים והכדורים. שמנו פנינו לז׳וראביץ.

ז׳וראביץ הוא כפר גדול ובו כחמש מאות בתים, טחנת קמח גדולה, כנסיה גדולה ובית־ספר תיכוני. בשנת 1935 נתגלה כאן מעין המפכה מי פלאים, היפים לריפוי חולי שגרון. מאז החלו נוהרים הנה בימות הקיץ מאות אורחים. הנסיך קורולאנקו, מעשירי הכפר, בעל קרקעות ויערות הרבה, בנה בתי־מלון מסביב למעיין. בבוא הסוביטים למקום בשנת 1939, מצאו כאן סנטוריום נאה ובנוי לתלפיות. הם שלחו הנה להבראה פועלים ופקידים. אנשי הכפר שיווקו את תוצרתם החקלאית בבית־ההבראה, רבים אף מצאו בו עבודה, והכפר שגשג ופרח.

משמאל לכפר השתרע מישור של אדמת כבול עמוקה. הכבול היה מסוג מובחר, והסוביטים אירגנו כאן פלוגות חופרים, מאנשי הסביבה שעבדו בחפירה. בין העובדים היה אחד אנטון, אוקראיני צעיר וצנום, בעל קומה ממוצעת. הכרתיו היטב, מימי עבודתי במפעל כרכז המשק. והנה אל אנטון זה הביאנו עכשיו אלכס. הופתעתי מאוד. לא שיערתי, שהמדובר בו. ושוב שאלתי את עצמי: מדוע בחור כזה עוזב את ביתו והולך היערה? יש לו הורים, אח אחות, בית חם ומסודר, ובכל זאת הוא קם באשון לילה ומצטרף למחנה פרטיזנים!

אנטון הכירני ושמח לפגישה. הוא הבטיח, שכעבור שבוע יצטרף אלינו. תחילה רוצה הוא להסדיר קשר עם אדם מהימן, שיהא מוכן לפעול למעננו. אלכס סיפר לאנטון על פגישותינו עם מישה ואוגון, וביקשו שישתדל לבוא היערה מזוין ברובה.

חזרנו למיקוב באותה הדרך. בירכתי היער מצאנו את אוגון יושב וממתין לנו. לידו היו מונחים כעשרה רימונים ותרמיל צבאי גדוש כדורים.

נדברתי עם אלכס והחלטנו לגשת עתה למשקו של קורניי הצולע, ולהוציא מידיו את הנשק שאגר בזמן נסיגת הסוביטים. אלכס הציע, שתחילה נפנה אליו בדברי נועם, אך אם אלה לא יועילו – נושיט לו את ונצווה עליו לכרות לעצמו קבר, ואז – נשק או מוות!

למשקו של קורניי הצולע הגענו אחר חצות. הדובה הגדולה כבר פנתה מזרחה, הירח נעלם מאחורי העננים. מעבר החצר הקדמית הגיעה לאזנינו איוושת עצים מתנועעים ברוח. הכלבים החלו נובחים ומשתערים עלינו. מהגורן, מאצל ערימת השחת, בקע קול, ספק צעקה ספק שאלה: ״מי שם?״

– ידידים אנו, גש הנה! השיבונו.

מפתח שער הגורן גח בחשכה איש צולע, מכורבל בלבנים, הוא התקדם פסיעות מספר ושאל:

– ובכן, מי אתם, הבאים אלי בחצות?

אלכס נגש אליו ראשון ואנחנו אחריו:

– פרטיזנים סוביטים אנו. באנו אליך, כי יודעים אנו שהטמנת באדמה נשק, נשק טוב, אוטומטי. מלחמה לנו עתה בפאשיסטים הגרמנים. באנו איפוא לבקשך שתתן לנו את הנשק. אנו מבטיחים לך, שאיש לא ידע זאת. ובבוא השחרור, והצבא האדום יחזור הנה, זכור נזכרך לטובה, ותבוא על שכרך!

קורניי הצולע האזין לדברים והחשה קמעא. אחר הסתכל סביבו ופיהק:

– אני – נשק... חמדתם לכם לצון? נו, ניחא, איש זקן אני, ואפשר כבר לשטות בי, אבל ילדי, אין זה יאה. מה לעשות, עולם שכזה!

קורניי כילה דבריו והתחיל להיסוג לעבר הגורן. אלכס תפס בימינו ואמר:

– ובכן, דוד קורניי, לא התולים עמנו, באנו לקחת נשק, שבעזרתו נוכל להילחם בגרמנים הפאשיסטים! אל תשתטה, תן מיד את הנשק, ולא – מרה תהיה אחריתך.

קורניי נרעד ונאנח. "נשק? מה לי ולנשק?" – מלמל ללא הרף.

– ובכן, חברים, נקח אותו אתנו – הכריז אלכס – ואז נראה אם יש לו נשק או לאו.

פטי ואני אחזנו בו וגררנוהו אחרינו. אלכס נתעכב קמעא בגורן. רחקנו מהבית מרחק מה, ואלכס הגיע ואת בידו. הוא פנה בקול רם אל קורניי:

– ובכן, קורניי, שעותיך ספורות, באת זה תחפור לך קבר, ואנו נירה בך. הסברנו מבוקשנו, ואתה סירבת, לא נותרה לנו דרך אלא להרוג אותך, כמשתף פעולה עם הגרמנים. אנו יודעים שיש לך מקלע שפרקת אותו מטאנק סוביטי ביערות סילנה. במקלע זה אנו רוצים, ואם לא תמסרנו לרשותנו, נחסלך. נותרו לך עשר דקות למתן תשובה.

ישבנו מסביב לחכות לתשובתו של קורניי הצולע. הכנסנו כדורים לקנה וחיכינו. עד מהרה נשמע קולו של קורניי:

– אין לי שום דבר! עשו בי כחפצכם. אתם טועים, בני!

– ובכן, דוד, חפור לך קבר! ברגע האחרון תגיד וידוי. ושהדי במרומים, כאן תנוח בעוד רבע שעה. הזדרז, כי אין לנו פנאי. צריכים אנו לבקר עוד כמה אנשים מסוגך!

חרש נטל קורניי את האת והחל לחפור. הבור הנחפר הלך והעמיק, התל מסביב הפליג והתנשא. הירח הופיע שוב בפאתי השמים והאיר את ירכתי היער.

– סיימת לחפור, רד ונסיים אתך את החשבון! קראתי בהתרגשות.

קורניי ירד והשתטח על קרקעית הבור.

– ובכן, חברים, אנו מוציאים היום פסק־דין־מוות ראשון על בוגד העם, שבסרבו לתת לנו נשק – הוא עוזר לגרמנים. בל יחוס לבכם על הכדור שתריקו על נבלה זו, על בן־כלבה זה! היכונו לירות! קרא אלכס.

ואז בקעה מהבור צעקה איומה: – אני נותן... איני אלא מטורף! בגלל גרוטת ברזל נכון הייתי לקפח את חיי. דימיתי כי אערים עליכם, אך אתם לא נרתעתם. אמנם כן, סמוך לגורן, באדמה, הטמנתי מקלע. בואו וקבלוהו! גם ארגז כדורים אתן לכם.

בלב כולנו חלפה מחשבת פליאה: איך יכול היה קורניי לנהוג כך, להחזיק מעמד עד הסוף? אכן, קשיות־עורף בלתי מצויה!

מאחורי הגורן חפר קורניי רגעים מספר באדמה, עד שגילה ומסר לידינו את המקלע, קנה רזרבי וכמה מאות כדורים. שמנו הכל בשק ופנינו לדרכנו.

הגענו למחננו ביער עם עלות השחר.

באותם הימים בזופיובקה השתוללו פאנצ׳אנקו האוקראיני וכנופיתו, ורדפו עד חרמה את יהודי העיירה. ועדיין היו יהודים, בעיקר בין הבורסקים, שנתנו אמון בהבטחות הגרמנים ולא רצו לעזוב את העיירה. לא אחת התרינו בהם, שהנאצים זוממים להשמידם, ומוטב שימלטו נפשם בעוד מועד, אלא שהם לא שעו לדברינו. דומה, כי החליטו להישאר עד שיקיץ עליהם הקץ. כיון שכך, חיבלנו תחבולות כיצד להצילם בעל־כרחם. לאחר שיקול־דעת מרובה נמנינו וגמרנו להתקיף את זופיובקה. אותו זמן כבר היו לנו שמונה רובים ושנים־עשר רימונים, ולכל רובה – מחמישים עד מאה כדור. ידענו באילו בתים משתכנים הגרמנים והשוצמאנים. לפי התכנית, היה על כל אחד מאתנו לקרב אל בית מסוים ולזרוק לתוכו רימון. אחרי־כן נפתח על הבית באש, ומי שיקפוץ מהחלון או ינסה לנוס דרך הדלת, נחסלהו ביריות. קבוצה שניה משלנו תצית בו בזמן את העיירה בעשרה מקומות שונים ולא תשאיר זכר מהרכוש שהגרמנים והשוצמאנים התכוננו להעביר לבתיהם.

הודענו על תכניתנו להרשל ניידן וביקשנו שיודיע ליהודים כי עליהם לעזוב את העיירה. כעבור שלושה ימים התקרבנו לעיירה וחיכינו לניידן. ומה נדהמנו כשהרשל הופיע עם עוד יהודי, ובבכיות ותחנונים מסרו לנו על בקשתם של היהודים לבל נעשה דבר. הם החליטו להישאר בעיירה ויהי מה. לא הועילו דברי ההסברה והשכנוע שלנו. אכן, צחוק הגורל היה זה, שדווקא היהודים יצילו הפעם את הגרמנים והשוצמאנים...

נרגזים וזועפים חזרנו אל המחנה, אף שקשה היה לנו ללמד חובה על תושבי העיירה הנבוכים והנדכאים.

יום המחרת נועד לפעולות עונשין. שמועה גונבה אלינו, כי שומר היערות איוואן מכה יהודים ומגרשם מן היער, והשומר אנטון מכפר יארומלה הוא רוצח מועד.

הוחוור לנו, שבכדי להצליח בפעולה, יש להתגנב אל המטרה מבעוד יום, להימצא לא הרחק ממנה, להמתין עד שמחשיך, ובחסות החשכה – להגיח. כן יש להבטיח עגלות וסוסים משובחים לתחבורה. באופן כזה עומד לרשותנו חצי לילה, לשם שיבה אל המחנה ולהסוואה.

גם בפעולות העונשין האמורות נהגנו כן. חמישה היינו ביוצאים: פטי, חיים, אני, אלכס ואנטון מכפר ז׳וראביץ, שנצטרף אלינו סוף–סוף, עם רובהו. אנטון

הבין לבסוף, שישיבה ממושכת באפס מעשה בקירבת כפרו אינה לרוחנו, וקיבל את הדין. אם היינו לפרטיזנים, שומה עלינו לפעול, וביחוד כשיש כבר בידינו נשק.

אותו זמן כבר היתה קבוצתנו לפלוגה, שמנתה שלושים ושמונה איש. פטי נבחר לפוליטרוק, דהיינו – מדריך פוליטי, ואני – למפקד הפלוגה. אלכס פיליוק, חיים רוזנזון, הרשל ניידן וסוכוי הופקדו אף הם על ענפים שונים. ידינו היו מלאות עבודה בתכנון הפעולות, קבלת אנשים חדשים לפלוגה, קשרים עם הכפריים, דאגה לנשק וכיוצא באלה.

אני וחברי פטי עבדנו מתוך הרמוניה גמורה בניהול הפלוגה. אוירה זו השפיעה על כל אנשי הפלוגה, ואיש לא העלה על דעתו לעבור על פקודותינו. ואמנם, אנשי הפלוגה כבר הפכו להיות פרטיזנים לכל דבר. אף אוירת היער עשתה את שלה. הפרטיזנים שקדו על קיום המשמעת בחיי הפלוגה. לא קרה, שמישהו נרדם על משמרתו. בכל לילה ולילה, אחר חצות, היינו, פטי ואני, קמים לבדוק את השמירה, ותמיד נוכחנו לדעת שהכל כשורה. ואולי בשל כך לא הפתיעו אותנו הגרמנים ושומרי היערות אפילו פעם אחת. אנשי הפלוגה מילאו את הפקודות בהבנה וללא ויכוחים. היציאה לפעולה לא היתה בגדר חובה. מספר המתנדבים עלה על הדרוש, ואם התלונן מי – הרי רק על כך שלא נלקח לפעולה.

משהחלטנו על פעולת העונשין נגד אנטון מכפר יארומלה, פנה אלינו אלכס וביקש להצטרף אלינו. היינו מופתעים כלשהו. אמנם, ידענו את טוהר לבו ואת נאמנותו, ואעפ״כ לא פיללנו שיהיה מוכן להשתתף בפעולת תגמול נגד רוצח יהודים. גם את אנטון צירף אליו ל״טבילת אש״ ראשונה. ״יראה נא איך אוואן, שומר היערות, עומד לדין על הכאת יהודים. יחזה נא בביצוע דין־מוות על הפאשיסט הפטליוראי, המרצח אנטון מיארומלה!״

אותו לילה נשבה רוח זלעפות קרה. יצאנו חמושים ברובים ובמקלע הטאנקי. זו לנו הפעם הראשונה שיצאנו לפעולה עם המקלע. העגלון הפולני מחזיק במושכות ומאיץ בסוסים. אין הוא יודע מי אנו ולאן אנו נוסעים. כשפקדנו עליו בביתו לרפד את העגלה בשכבת־חציר גבוהה, דימה, אל נכון, שנצא לדרך רחוקה. לא הבין, שהדבר דרוש לנו כדי שנוכל לשבת על סולמות העגלה, כשרגלינו משורבבות החוצה, מוכנים לקפוץ ולתפוש עמדה במקרה של סכנת קרב.

נסענו כשעה וקרבנו לביתו של שומר היערות איוואן. הבית היה מואר. דומה, שהאנשים ישבו במטבח, באגף האחורי של הבית. ירדנו מהעגלה, ציווינו על העגלון להאכיל את הסוסים ולהמתין לשובנו.

התדפקנו על הדלת, וקול עבה ומגושם השמיע מבפנים:

– מי שם?

– אנו שוצמאנים מקיבארץ!

– בבקשה להיכנס, ביתי פתוח לפניכם, ברוכים הבאים. נכנסנו. אשת שומר היערות הביאה נר שעוה והציגה אותו בקצה השולחן. בעקבותיה נכנס איוואן, אוקראיני נמוך־קומה ובעל שפם חום־כהה, חרוך מרוב עישון. הלה החל למדוד אותנו במבטו, הסתכל ולא פצה פיהו. הוא הכירנו עוד מלפני המלחמה, ונדהם לפגישה הבלתי צפויה. לבו לא ניבא לו טובות. פתחנו ואמרנו:

– איוואן, אתה מכיר אותנו, לא כן?

- ודאי שאני מכיר אותך, ואותו, ואותו. אבל מה עושה ביניכם איש זה משלנו, מקלופוצ׳ין? האיך נקלע זה אליכם?

– מיד תבין – התנשא קולו של פיליוק ברחבי הבית. הוא חש אליו בצעדים גסים, ובן־רגע הדהדו רעמי סטירות, בלווית נופך של קללות וגידופים:

– מנוול שכמותך, איך מלאך לבך לגרש אנשים אומללים מהיער? אנו מתרים בך, שאם תוסיף לעשות כן – מרה תהיה אחריתך. ועתה נפצפץ את כל עצמותיך, עד שתבין מה עוללת. ודע, רק זו הפעם אנו נוהגים בך לפנים משורת הדין!

המטרנו עליו מהלומות בקתות הרובים, עד שצנח ארצה. פקדנו על אשתו להביא דלי מים ולשפוך עליו. לבסוף עזבנו את הבית והתרינו בו, שאם נשמע עליו תלונה נוספת, הרי ידנו, היד הנוקמת של הפרטיזנים, תשיגנו.

ישבנו בעגלה ושמנו פנינו אל משכנו של אנטון מיארומלה.

יארומלה הוא כפר אוקראיני קטן, שבתיו ברובם גגותיהם קש, אך יש בו גם בתים גדולים, עם גגות עץ, השייכים לעשירי המקום. האדמה כאן מקצתה שחורה ודשנה, ומקצתה חול חום ומדובלל, שבשנת גשמים מצליחים האיכרים לגדל עליו דגן ותפוחי־אדמה.

כדי להגיע למחוז חפצנו, היה עלינו לחצות את רחבת הרחוב הראשי. באיזו קרן רחוב גר אנטון? האיש הראשון שפגשנו בכפר הראה לנו את מקום מגוריו. נדברנו, כי אלכס ייכנס ראשון, ויקשור אתו שיחה באוקראינית, ואחרי־כן אכנס אני. שאר החברים נצטוו להקיף את הבית ולפקוח עין על החלונות. קרבנו לחלון, ואלכס הקיש על החלון בחזקה.

– אנו מהמחוז, מקיבארץ, באנו לבקרך – קרא אלכס. שום תשובה לא הגיעה מהבית פנימה.

– פתח את הדלת, אל תפחד, אנו שוצמאנים מקיבארץ, דבר דחוף לנו אליך.

דמות עטופה לבן, עם פרצוף מבוהל, ניבטה אלינו החוצה. – כן, אני הוא זה – השיב הפרצוף המבוהל.

– בודאי שזה אתה, פתח כבר את הדלת, לכל הרוחות – קרא אלכס.

מהבית בקע קול המולה. הפציע אור חיוור של עששית נפט. אלכס ואני בדקנו

את רובינו, פתחנו את הנצרות והעברנו את הרובים ליד ימין, במצב של כוננות.

הדלת נפתחה. דמות מגושמת, גבוהה ורחבת־כתפים שירבבה ראשה החוצה ופנתה אלינו בברכה:

– תהילה לאוקראינה!

– תהילה לאוקראינה – השיבונו בקול.

– אני שמח לקבל פניכם, אחים, יש בפי להשמיעכם בשורות טובות. שמא תשתו משהו?

– בודאי – השיב אלכס.

– מאריה תביאי יי״ש, ואני ארוץ למחסן להביא קתלי־חזיר.

– אין צורך. לא באנו לכאן לסעוד. יש לנו בירור קטן, ומיד נסתלק.

– בירור קטן, מה פירוש?

– מסרו לנו, שתמורת כופר, אתה מחביא אצלך בגורן שנים־עשר יהודים, – השיב אלכס.

– אני – יהודים?! יצאתם מדעתכם! – קרא אנטון בהתרגשות.

– כן, אתה מחביא יהודים!

– כאן נפלה טעות, ידידים! רק אתמול תפשתי עשרה יהודים, ביניהם שתי בחורות, כפתי אותם והובלתים לקיבארץ. לפני שבועיים גיליתי מקלט ביער, בדרך ליארומלה, ובו ששה אנשים, הרגתי את כולם בגרזן. לפני חודש הרגתי שני ילדים שדפקו על דלת ביתי בלילה. ואתם אומרים שאני מחביא יהודים?!

– אנשים טובים, אתם טועים! התערבה מאריה בשיחה. – אני רבה אתו כל הזמן. יהודים מסכנים, אומרת אני, על שום מה להרגם? והוא, השטן מקנן בלבו, יום ולילה הוא משוטט בדרכים, ביערות ובכפרים ומחפש אותם.

אמת ענתה בי אשתי, זנחתי את כל העבודה בשדה, ואני מתמסר רק לענין אחד. הרי זה ענין קדוש. עוד בימי פטליורה הייתי עורף ראשי יהודים. פשוט, איני סובל אותם. צאו וראו, גרזן זה שבפינה – עולה לי חמישה מארקים. הזמנתיו אצל הנפח בקיבארץ, לחטיבת עצים, כביכול. לאמיתו של דבר, הרי הוא מיועד לרוצץ קדקדי יהודים. כבר ניסיתיו על ראשיהם של שני הילדים וחיסלתים בתנופה אחת. אף הגה לא השמיעו. חסל! עכשיו אתם כבר מאמינים לי?

– מאמינים, מאמינים, ובכל–זאת תסע אתנו לקיבארץ!

לקיבארץ – קרא אנטון – מה פתאום? מה שיש לי להגיד, אמרתי. מחר עלי להיפגש עם איוואן, שומר היערות. מוג־לב הוא, מגרש יהודים מהיער, אבל אינו הורג אותם. מחר צריך איוואן לסייר ביער ולראות אם יש בו יהודים. אף אני אשוטט שם, ואם יפלו לידי – אחסלם כהרף־עין.

– אין דבר, הם לא יברחו. אם לא מחר, הרי מחרתיים יפלו לידיך. התכונן לנסיעה! קרא פיליוק.

מאריה הביאה לחם, שמנת וויי״ש. מזגנו לנו כוסות יי״ש. כשניגש אנטון אלינו, להשיק כוסו בכוסותינו, הבחין פתאום בכפתורי מעילו של אלכס שמעליהם בולטים כוכבים מחומשים. מיד נשמטה הכוס מידו והוא התחלחל והחוויר.

– מאריה, אני אבוד! פלט זעקה גדולה. אותו רגע אחזנו ברובים ופקדנו עליו לזוז.

בדחיפות הוצאנו אותו מהבית. אמרנו לו, שדעתו נטרפה עליו, ואין לו לחשוש מפנינו. פשוט, עלינו לבקר אצל הגרמנים בקיבארץ בענין היהודים המסתתרים. אנטון נרגע קצת והלך אל העגלה. הושבנו את אנטון באמצע, פטי ואלכס לימינו, אנטון שלנו וחיים רוזנזון – לשמאלו, ואני לפניו. העגלה זזה.

בפעולה זו ביקשנו גם לרכוש תעודות־זיהוי אריות במועצה הכפרית המקומית. ביערות קלופוצ׳ין, סילנה, דוברה, דומאשוב, לופאטין, שוטטו בחורות ונשים יהודיות, שרצו להתחפש לנוצריות, אך לא היו להן תעודות־זיהוי. הבטחנו להשיג להן תעודות כאלו. והנה עתה הגיעה שעת־הכושר לכך.

הגענו לבנין המועצה. אלכס, פטי וחיים נכנסו לבנין. אנטון מז׳וראביץ שוטט בחוץ, ואני נשארתי בעגלה, מול הרוצח. יושב אני ומתבונן בפרצוף זה, שעד לפני שעה קלה נראה לנו כה איום, ועכשיו הריהו בידינו. היה לי חשק להגיד לו את אשר בלבי, שידע לאן מובילים אותו, שירגיש את אשר הרגישו קרבנותיו. היה ברצוני להגיד לו, שכאן כולנו יהודים, ודווקא אנו עושים אתו עכשיו חשבון. מה נכספתי, שלבו יפרפר כלבותיהם של קרבנותיו. אבל עוד חזון למועד!

תחילה נביאו אל המחנה ונחקור אותו, נוציא מפיו כל מיני ידיעות.

עודני שוקע במחשבות, ופתע אני מרגיש מהלומה ברגלי, כהרף־עין נזרק קת הרובה שלי הצדה, ואנטון קם וקפץ מהעגלה. בו ברגע תפסתי את הרובה האוטומטי למחצה וכיוונתיו אל הבורח. פקדתי עליו להיעצר, אולם הוא הוסיף לרוץ. לחצתי על ההדק וצרור כדורים נפלט. אנטון נפל ארצה. בינתיים באו פטי, אלכס וחיים בריצה ושאלוני לפשר היריות. ניגשנו אל הגוויה ומיששנוה. היא לא זעה.

– מת! – קרא חיים.

– מת! – קרא גם פטי.

הצעתי שנקח את הגוויה ונשרפנה ביער, לבל ידעו היכן נעלם אנטון. עונש זה ירתיע את האחרים. העגלון הפולני הוציא קצת קש ושחת והציע מקום בשביל הגוויה. העמסנוה על העגלה וכיסינו אותה בקש. התיישבנו, כרגיל, מסביב, על הסולמות, בעוד רגלינו משורבבות החוצה. עזבנו את יארומלה.

בהגיענו אל היער, נעצרנו לנסות את המקלע ולראות אם הוא פועל כהלכה. ירינו כמה צרורות וכמה יריות בודדות והמשכנו לנסוע. פתע הרגשתי, שמשהו זע תחתי. סבור הייתי, שאין זה אלא מחמת טלטולי הדרך, ואולם לתדהמתי

הרבה הבחנתי כי הגוויה היא שזעה ומפרכסת. אנטון הוציא ידיו וראשו מהשחת ואמר:

– ובכן, אני בידכם, לשבט או לחסד, אך האם כדאי לכם להרוג אותי? אני מציע לכם להשאירני בחיים, ואנטון החי יתן יותר מאשר אנטון המת. סודות רבים ידועים לי, אגלה לכם הכל, ובשכר זה אני מבקש שתשאירוני בחיים. אהיה אתכם, אלחם אתכם, אף אני רוצה להיות פרטיזן.

– כלב בן כלב, שכב שם ואל תפטפט! – קרא פטי.

הוספנו לנסוע. עברנו על פני יער יארומלה, ויער ז׳וראביץ, וסוף–סוף הגענו למקום החניה הקבוע שלנו. הורדנו את אנטון מהעגלה, והשכבנוהו בשדה. העגלון הפולני פרק את כל השחת והקש, התיר את סוסיו והאכילם מהשחת שהשאיר למושב. יתר השחת והקש היו מגואלים בדמו של אנטון.

אנטון שכב ונעץ בנו עיניו.

העלינו מדורה גדולה וסעדנו את לבנו. גם העגלון הוזמן לסעוד עמנו.

מדי פעם, אחרי כל פעולה ופעולה, היינו מתחבטים קשה בשאלה – כיצד לנהוג לגבי אנשים שבאו אתנו במגע אגב הפעולה. מה, למשל, דינו של איכר תועה שפגש בנו בדרך מקרה? ומה דינו של עגלון שהובילנו לפעולה? כלום נסביר לו מי אנחנו ומה חפצנו? אכן, הפעם לא היה לנו כל ספק. ראינו איך צהל העגלון כל הדרך על השתתפו בפעולה זו. אחרי הסעודה הענקנו לו שלוש מאות רובל והסברנו לו, שאנו פרטיזנים סוביטים, והיום נקמנו במשתף פעולה נאצי, שהסגיר חיילים סוביטים לידי הגרמנים, ורצח יהודים. הוספנו, שאם הגרמנים יחקרוהו, יגיד להם, כי אנו צנחנים סוביטים.

העגלון הודה לנו ונסע לדרכו.

אנטון הוסיף ללטוש אלינו עינים מבוהלות. פצעו, כפי הנראה, לא הכאיב לו ביותר, כי כחייל מנוסה עצר ביד את הדם השותת.

נגשנו אליו וישבנו סביב.

– הגד, אנטון, כמה יהודים הרגת? שאלתיו.

– לא הרגתי שום יהודי!

– כיצד לא הרגת! הלא אתה במו פיך סיפרת לנו!

– סיפרתי לכם, כי חשבתיכם לשוצמאנים, אבל לאמיתו של דבר לא נגעתי בשום יהודי לרעה.

– אל תכזב. ספר הכל! – קרא פטי.

– לא הרגתי שום יהודי, מלמל אנטון.

– אומרים עליך, שאתה אדם פיקח. ובכן תבין, שגם אנו איננו טיפשים, ספר הכל! אמר אלכס.

– אספר לכם את האמת, יש לי מה להציע לכם, אבל בתנאי שתשאירוני בחיים!

– ספר על היהודים! שיסעו פטי.

– כן, אני יודע את העניינים, הייתי במפקדה. השאירוני בחיים, אתרפא ואהיה אתכם, אספר לכם הכל.

– ספר את כל הידוע לך, אמרתי.

– אני יודע על תנועה לאומית המתחילה להתארגן ברחבי אוקראינה נגד הרוסים ונגד הגרמנים.

– ונגד היהודים? – שאלתי.

– כן, גם נגד היהודים, ונגד הפולנים. הם רוצים שאוקראינה תהיה לאוקראינים.

– ומה עוד? – שאל פטי.

– יש להם הרבה נשק. רבים מהם ברחו ליערות וממשיכים לברוח. גם הגרמנים חמשו אותם ללחום נגד הפרטיזנים.

– על אילו פרטיזנים אתה מדבר? – שאלתי.

– אינני יודע. הגרמנים לא אמרו מי הם. לפני שבועיים הדביקו בכפר מודעות המכריזות שבזמן האחרון משוטטים בסביבה שודדים, ומי שרוצה לרכוש נשק, יוכל לקבלו.

– האם קיבלתם נשק? – שאל פטי.

– לא, רק הכינותי רשימה של האנשים שביקשו נשק ומסרתיה לגרמנים.

– מה עוד ידוע לך? – שאל אלכט.

– אני יודע איפה טמונים כמה מקלעים וכדורים. ואני יודע שהגרמנים מתכוננים לשלוח אנשים מאוקראינה לעבודה בגרמניה.

– ספר, מה עשית ביהודים שתפסת – הוספתי.

– לא עשיתי מאומה, לא תפסתי יהודים.

קמנו ופרשנו הצדה להתיעצות קצרה. הידיעה בדבר הלאומנים האוקראיניים הדאיגה אותנו. בימים הבאים, אל-נכון, ייתוספו גם אלה על המתנכלים לנו.

הוצאנו עליו פסק-דין מוות – פסק-הדין הראשון. בצרור כדורים מרובי חיסלתיו. וחשתי את מתק הנקמה – נקמת דם הילדים, הנשים והגברים שהרוצח הרג במו ידיו. משיגיע שמע המעשה לאזני האיכרים – שוב לא ישישו להסגיר יהודים בידי הגרמנים.

הגרמנים ביצעו את ההשמדה שלבים-שלבים. עם החיסול הראשון, בי"ד אב, והחיסול השני, ביום הכיפורים, הקיץ הקץ על מרבית יהודי המקום. בעיירה נותרו מעטים בלבד, בעיקר אנשי מקצוע הבורסקאות, שהיו עדיין "חיוניים" למאמץ המלחמה הגרמני, ובני משפחותיהם. מספרם של אלה לא עלה על 150 איש. הם התגוררו בבתים שהגרמנים העמידו לרשותם.

במרוצת הימים, לאחר שפחתו החיפושים אחרי היהודים המסתתרים, חזרו לעיירה עשרות יהודים. הם נעזרו, במישרין או בעקיפין, על-ידי אותם בעלי המקצוע שנותרו בעיירה בתקופת החיסול. אך הרוב המכריע מבין אלה שהצליחו למלט נפשם מצפרני המרצחים לא חזרו עוד לעיירה, אלא המשיכו

להסתתר ביערות, בחורשות ובשדות. רק בחסות החשכה היו מתגנבים לפרברי העיירה, על מנת לקבל מאנשי הבורסקאות אוכל ובגדים.

פעמים אחדות אמרנו להעביר ליערות גם אותם היהודים שעדיין נשארו בעיירה. אך הללו היססו, קיוו שהגרמנים ישאירום בחיים בזכות עבודתם ה"חיונית". הם גם נרתעו מפני המצוקה שביער, מפני המחסור.

אותם שמצאו להם מפלט ביערות, סידרו לעצמם משכנות ומחסות בתוכם. אחדים בנו להם מקלטים חפורים באדמה. מסווים היו את פתח הכניסה למקלט, ומפזרים את עפר החפירה במרחק ניכר. את המקלט עצמו כיסו לשם הסוואה במחטי עץ אורן. האנשים רובם היה להם מלאי זעיר של מזון, מלח ונפט, כדי צרכם לשבועות מספר. הם חיו במקלטים משפחתיים. בפינות נידחות שבעומק היער, התרחקו משבילים, דרכים ומעברים של שומרי היערות ותושבי הסביבה האוקראינים והפולנים. מקלטים אחדים נבנו בתוך־תוכן של ביצות קטנות, שלא נתייבשו גם בימי הקיץ הלוהטים. על גבי בולי־עץ השקועים בבוץ אפשר היה להגיע אל המקלטים האלה.

עוזרים היינו ככל שיכולנו ליהודים אלה. אחרי כל פעולה של רכישת מזון ובגדים מהשוצמאנים בכפרים האוקראינים, היינו מעבירים כמויות ניכרות של אוכל, דברי הלבשה, בעיקר מגפיים, למשפחות הללו. היינו מבקרים אצלם תכופות ומלמדים אותם דרכי שמירה וזהירות ביערות.

נשים ובנות יהודיות רבות הסתתרו ביערות קלופוצ'ין. לופאטין, סילנה, הורודישץ, צומאן, זאגאיניק ומאידאן, והיו זקוקות לתעודות־זיהוי אוקראיניות, על מנת שתוכלנה להתחפש כגויות ולהסתדר בערים. הצלחנו להשיג ולהמציא להן את התעודות המבוקשות.

והיו בין שוכני היערות יהודים שבזו לכללי הזהירות ביער, ומתוך אמונה פאטאליסטית, שהכל נחרץ מראש, הפקירו ממש את חייהם. לכל כדור – כתובת שלו – היו אומרים – ואם גורלם נועד לחיסול, הרי שום זהירות לא תעמוד להם. קצרה ידנו מלעזור לאנשים הללו. היו אלה ברובם שרידי משפחות ענפות, שלא ראו עוד טעם לחייהם. מתרוצצים היו בגלוי, לאור היום, בשבילים המסוכנים ביותר, ללא מטרה, וחיפשו את המוות.

יחידתנו לוחמת היתה, ולפיכך לא יכולנו לספח אליה אנשים נעדרי כושר קרבי, וכן קשישים וילדים. במפקדה נטושים היו ויכוחים ערים על דרכי העזרה ליהודים אלה. הצנחנים, אנשי אליושה, התנגדו בתוקף להרחבת המסגרת על־ידי קליטת אנשים לא לוחמים. בדעה זו תמך גם אלכס פיליוק. לדבריו עשויה יחידה קטנה להיכנס לקרב ויש לה סיכוי אף לעמוד, או לסגת בסדר, אך ערב־רב של לוחמים, נשים, קשישים, וטף – גורלו נחרץ לאבדון בהתנגשות הראשונה.

הוצע להעביר משפחות ויחידים לבתי האיכרים בסביבה, אך אנשי היער חששו שמא יבגדו בהם האיכרים וימסרו אותם לגרמנים. הם העדיפו את היער על פני

גורן האיכר, ואף החורף הקרב ובא לא הרתיע אותם. הם האמינו, שהמקלטים החפורים בעמקי האדמה יחזיקו את החום, ואפשר יהיה גם להדליק מדורות קטנות. אכן, בראש דאגתם היתה הספקת המזון. מצבם הורע למן הימים הראשונים לרדת השלג. השלג הבוגדני גילה את עקבותיהם והוביל את הרודפים ישר אל מקום מקלטם.

לאחר שנאלצנו לנטוש את הסביבה, שימשו מחסנינו העזובים זמן רב מקור כלכלה לכל אנשי היער שזכו לצאת בשלום מכל הסריקות והרדיפות שבאו עליהם.

בסוף תקופת היאחזותנו ביערות צומאן הגיעה לאזנינו שמועה אודות כמה בחורים שהתארגנו, השיגו רובים והתחילו לפעול בסביבת דוברה. הכרנו אחד מהבחורים הללו, ברוך גלוז, צעיר גברתן, רחב־כתפיים וגבה־קומה, שהיה ידוע כבעל אגרוף, וכל איכרי הסביבה נתייראו מפניו. הבחורים עסקו בעיקר בהשגת מזון ומלבוש לעצמם ולמשפחותיהם, שחיו במקלטים שביערות. שלחנו קשר למצוא את הבחורים ולהציע להם להצטרף ליחידתנו, אך הקשר לא הצליח לשכנע אותם. הם העדיפו להישאר עצמאיים ולפעול לבד, מבלי להכיר במרותה של יחידה מאורגנת. כעבור זמן מה נודע לנו על סופם המר: באחד הימים נתקלו, במבואות אחד הכפרים, בסיור גרמני או אוקראיני. הם נלחמו בגבורה עד טיפת דמם האחרונה, ואף הסבו אבדות לאויב.

הולכים היינו בשביל שביער הליבנה, ופתע נצמד מבטנו בתדהמה אל אחד האילנות. על הענף תלויה היתה טלית, שארבע כנפותיה התנופפו ברוח. למרגלות האילן הבהבה מדורה דועכת, ובקירבתה סיר קטן מלא תפוחי־אדמה. בצד מונח היה שק מרופד. אלה אוהליך, יעקב, משכנותיך, ישראל! מכאן, כפי הנראה, ברח יהודי, שהסתתר ביער מאימת המרצחים. מי יודע, אם עודנו בחיים? נותרו רק ארבע הכנפות בין שמים וארץ, ברוח ובשלג. היהודי לא נטש את אמונתו, וגם ברגעיו האחרונים התפלל לבורא, שראה ושתק, ולא נחלץ לעזרה...

משהגענו סוף–סוף אל מחסננו, החלו יורדים פתותי שלג גסים. היה זה לנו ממש נס מן השמים. עתה אפשר להיכנס ללא חשש לתחום המקלט. השלג החדש יכסה את העקבות כליל.

את אליושה ואנשיו מצאנו מדוכדכים ומודאגים. הם נותרו כאן רק חמישה אנשים. השאר נשלחו לפעולת חבלה לקיבארץ וטרם חזרו. מי יודע מה אונה להם? ואם לא יוסיף השלג לרדת – איך יחזרו?

אלכס הציע להתקין מעין מזחלת, שנוכל לצאת בה לפעולות.

– ומה יהא על עקבות המזחלת? – שאלתי. אלכס לא ידע מה להשיב.

סאבין הציע, שמכאן ואילך נבצע את פעולותינו רק בלילות של סופות שלג. בליל כזה אין נשארים עקבות, ואפשר לגמא במזחלות עשרות קילומטרים, ולחזור לבסיס בשלום. דבריו נראו בעינינו.

לובן השלג העלה בזכרוני, משום מה, את ערב יום הכיפורים, מלפני כחדשיים. התגלחתי ביער, והחלטתי להתגנב אל הגיטו שבעיירה, לבלות בו את יום הכיפורים. איזה כוח טמיר משך אותי ללכת ולהימצא עם יהודי העיירה, להיות עמהם בתפילה ולקונן בקהלם על גורל עמנו.

ניקיתי את אקדחי, שימנתיו והכינותי לי ארבעים כדור. נגשתי אל פטי וסחתי לו שאני מתעתד ללכת, לכשיחשיך, לעיירה, אל הגיטו, וביקשתיו שישגיח בהיעדרי על אנשי הפלוגה. פטי נעץ בי עיניו ואמר בתוקף: "לא! אינך הולך! איני מסכים שתלך!" ניסיתי להפציר בו ולשכנעו, אך פטי עמד בשלו. ויתרתי איפוא על תכניתי, אך כל אותו יום הייתי מרוגז וקשה רוח. פטי ניסה לפייסני, לדובבני, אבל אני הפניתי אליו עורף.

למחרת בערב הגיע קשרנו, מיכל מלר, והוא ממרר בבכי ומספר כי לפנות בוקר חיסלו הגרמנים את הגיטו, והוציאו את שארית אנשיו להורג. הוא, מיכל, הצליח להימלט. אחריו הגיע סני רוזנזון, אחיו של חברנו חיים, ואף הוא סיפר על הטבח, ועל התקוממותו של משה–יוסף הבורסקי בזמן חפירת הבורות. וזה אשר סיפר:

לפנות בוקר הקיפו גרמנים ושוצמאנים את הגיטו והעמידו משמרות מסביב. כשקמו היהודים משנתם וראו את הגרמנים והשוצמאנים המשוטטים בגיטו, הבינו שהקיץ עליהם הקץ. קמה זעקה ושוועה גדולה. כמה אנשים ניסו לברוח. הגרמנים והשוצמאנים פתחו באש והרגו בו במקום עשרות אנשים. את השאר ריכזו במכלאה והציבו משמרות סביב. אחר באו שמונה גרמנים, בחרו עשרים יהודים בריאים, נתנו בידיהם אתים וציוום לכרות בורות, מהלך חצי קילומטר מהמקום. גרמני ממושקף עמד להשגיח על החופרים ולהורות להם היכן לחפור. פתאום קם משה–יוסף, יהודי כבן ארבעים, וזעק: "יהודים! בין כך ובין כך – בעוד שעה נהיה מתים. לפחות, נעשה נקמה! קחו את האתים שלכם עירפו את ראשי המרצחים!" והוא תפש את האת והנחיתו על ראש הגרמני הממושקף. יתר האנשים החזיקו אחריו. ניטש קרב בין היהודים ובין הגרמנים המזוינים. הגרמנים פתחו ביריות, אך גם כמה גרמנים נהרגו. כך נפלו חמישה־עשר איש מן החופרים. חמישה הצליחו לברוח, ביניהם סני רוזנזון ומלר. הזעקות והיריות נשמעו בעיירה, ואנשים פרצו את המכלאה והחלו לנוס. הגרמנים והשוצמאנים פתחו באש, ורבים נפלו בבריחתם. בין הבורחים היו גם פרטיזנים משלנו, שבאו הביתה ליום הכיפורים: שמעון סליבקה, אברהם זילבארמינץ ואחרים. כולם נפלו מכדורי המרצחים.

אילו הייתי אני שם, בודאי הייתי יורה באקדחי, אך לבסוף לא היה גורלי שונה מגורל שאר החברים. אכן, הודות לפטי שמנעני מלכת לגיטו, נשארתי בחיים.

עייפים ורצוצים חזרו אנשינו מפעולת לילה. תוך חילופי יריות, הצליחו לסגת היערה עם חמש עגלות גדושות אספקה שאספו מהשוטרים ומהוריהם, ונועדה לאחסון במחסנינו.

היתה שעת לפנות בוקר. אליעזר העירני משינה עמוקה. לפני עמד פטי, מכוסה פתותי שלג ורועד מקור. עזרתי לו לפשוט מעילו ופיניתי לו את מקומי ליד המדורה הבוערת. פטי פתח לספר על תלאות הלילה, איך התקיפו אותם הגרמנים והשוצמאנים, בשיתוף פעולה עם משמר מזוין של אנשי הכפר, וקרב קשה ניטש ביניהם. לבסוף הצליחו לסגת משם עם כל הכבודה.

הקימונו את כל החבורה, לפרוק את האספקה, ולחפור מחסן ארעי. לשם כך חילקתי את האנשים לפורקים ולחופרים. אידל פרליוק, פרטיזן טוב ובחור חרוץ, שהשתתף בפעולת הלילה, ניגש אלי והפציר בי שאחליף את תפקידו. במקום לעזור בפריקה הוא רוצה לצאת לשמירה. נעתרתי לו, ואליעזר זאלדמן הצטרף לפלוגת הפורקים במקום פרליוק.

פקדתי על יואל שצ׳ארבאטה שיכין אוכל חם לאנשים שחזרו מפעולה. העבודה התנהלה במרץ ובהתלהבות. רק סאבין סרה רוחו. הלאומנים – אמר לי – מתחילים לשתף פעולה עם הגרמנים, מעתה יקשה יותר לפעול.

לאחר פת שחרית קמו האנשים להמשיך בעבודה. קצתם לקחו אתם את רוביהם, וקצתם השאירו את הנשק ופרשו לעבודה. כבר פעמים מספר הכרזנו, שאסור לו לפרטיזן לזוז ממקומו בלי נשק, שמא לא תהיה לו אפשרות אחרי־כן לשוב ולקחתו. בכל זאת נמצאו כאלה שלא דקדקו בכך. גם הפעם החזיר פטי כמה אנשים על־מנת שיטלו עמם את נשקם.

משיצאנו, פטי ואני, לסיורנו, מצאנו את פרליוק עומד על המשמר ומשקיף על צומת השבילים המוליכים למחנה, ואת סני רוזנזון ויעקב ניידן בעמדות הצפונית והמערבית.

חיבבתי מאד את יעקב ניידן, בחור בן שש־עשרה, עליז, אמיץ ופיקח, שידע תמיד להיחלץ מכל צרה. באחד הימים אץ אלי וסיפר, שזה עתה היו בקירבתו גרמנים והלכו. שאלתיו: ״מה פירוש, היו והלכו?״ השיב לי: ״עמדתי על המשמר, צמוד לאילן ובלתי נראה. פתע שמעתי, שמישהו הולך בקירבתי. סבור הייתי, שאתם המשוטטים כאן, אך מה נדהמתי בראותי מדים תכולים של גרמנים, כעשרים במספר, שעברו בטור עורפי בסמוך לי ולא השגיחו בי. אילו המשיכו להתקרב אלי, כי אז הייתי פותח עליהם באש, להזהירכם על הסכנה, אך בראותי שהם פנו והלכו לכיוון אחר, נצמדתי לעץ ביתר שאת וחיכיתי שיתרחקו. והרי אני לפניכם!״ ניידן סח לי כל זאת ולא ניכרו בפניו כל אותות התרגשות בספרו. אכן, אנשינו נתחשלו בצוק העתים.

כתום סיורנו חזרנו אל המחנה. ישבנו סביב המדורה ופתחנו בניקוי הנשק, בזה אחר זה, לפי תור. הנהגנו שיטת זהירות זו, שאם יפתיעונו הגרמנים שעה שאנו מנקים נשק, לא יימצא כל הנשק מפורק. פטי ניקה את רובהו אחרי, ומשגמר לנקותו, התחיל יואל שצ׳ארבאטה לנקות את המקלע. יואל, זה היהודי שעליו סיפרו לנו הצנחנים כי מצאוהו ביער, נעשה אמנם טבח מרצונו הטוב, אך מסרנו

לו גם את המקלע, כיון שהיה היחיד בינינו שהספיק לסיים את השרות הצבאי עד פרוץ המלחמה. עוד זה מנקה את המקלע, והנה נשמעה יריה ממזרח ואחריה מטר יריות מכל עבר. לעזאזל, הגרמנים מתקיפים אותנו.

– אבל מדוע לא שמענו את ירית האזהרה של אידל פרליוק? – שאלתי את פטי.

שלחתי קשר להביא את האנשים משטח החפירה של המחסן. ערכנו את הגנתנו משלושת העברים: מזרח, צפון ודרום. במערב השתרע שדה גדול של ביצות ושיחים, ושיערנו שהגרמנים לא יתקיפו מצד זה.

אליושה וחלק מאנשינו תפשו עמדות לצד דרום, אלכס וכמה אנשים – לצד צפון, וסאבין, פטי, אני, שצ׳ארבאטה, אליעזר, סני ונפתלי שארפשטין תפשנו עמדות במזרח. אכן, הפעם יהא עלינו להילחם עד בוא הלילה, כיון שאנו מוקפים מכל הצדדים, ואפשר יהיה לסגת רק דרך הביצות, בחסות החשכה. יואל שצ׳ארבאטה גמר להרכיב את המקלע, וסני נתמנה כעוזרו. הכינונו רימונים והננו מוכנים לקרב.

לסאבין, קצין הצבא המנוסה בקרבות, נמסר לנהל את הקרב. פקודתו היתה: לא לירות, אלא להניח לגרמנים ולשוצמאנים להתקרב אלינו עד עשרים מטר, ורק אחר־כך לקום ולעבור להתקפה בתרועת קרב גדולה. כל לוחם יתפוס עמדה מאחורי אילן, יצפה לפניו ויחכה לפקודות.

השתררה דממה. האם זה שקט שלפני סערה, או שמא נרתעו הגרמנים וחזרו כלעומת שבאו? אך הנה בוקעות יריות, צעקות בגרמנית, רוסית, אוקראינית. מטר היריות גובר והולך. אנחנו שומעים כבר את צעקת הקרב של השרשרת הראשונה. עוד מעט ונראה אותם. התרגשותנו מתעצמת והולכת. זה לנו הקרב הראשון פנים אל פנים, המבחן האמיתי, טבילת־האש הממשית.

אני שולח מבט לעבר סאבין. עיניו, דומה, מבריקות ויורות אש ירוקה. כל־כולו דרוך לקראת הקרב. רובץ הוא ליד אילן עתיק־יומין, מתקן את מצב הרובה שבידו. שצ׳ארבאטה מטפל במקלע שלו ומקים רעש, וסאבין מזכה אותו במבט זועם. לצד צפון, רואה אני את אלכס החייכני, כשהוא מתרומם ומבקש למצוא לו מחסה יותר ראוי. אנדריי מז׳וראביץ שוכב ומחזיק את רובהו הכן. הוא מישיר מבטו לפנים. את אליושה קל להכיר, שוכב הוא מכורבל בפרוותו החומה, והאוטומט הפיני נטוי נכחו. על התרמיל הצבאי לידו מונחות שתי דיסקות רזרביות. משמאל לו שוכבת האלחוטאית לולה, בידה חבילת חומר־נפץ: אם, חלילה, צפויה סכנה שהמכשיר יפול ביד האויב, יש לפני־כן להשמידו. פניה חיוורים, אבל חייכניים. שולי כובעה הקובאני מתנופפים ברוח.

השרשרת המתקיפה הולכת וקרבה. עוד אסור לנו לפתוח באש, עוד יש לחכות. שרשרת של קוזאקים, לבושים מעילים ירוקים, מריעים תרועת־קרב. ופתאום רואים אנו והנה סאבין מזדקף מלא קומתו וצועק: "אחים רוסים, על מי אתם יורים? על רוסים, פרטיזנים, על אחיכם הלוחמים בגרמנים? חידלו לירות,

הצטרפו אלינו ונילחם יחד בגרמנים!" האש חדלה, בשרשרת המתקיפים קמה המולה, בקעו צעקות בגרמנית, אך כעבור דקות מספר נתחדשו היריות, והשרשרת שבה והתקדמה בזחילה לעברנו.

הריעונו "הורה!". סאבין, פטי, שצ'ארבאטה ואני הזדקפנו במרכז. אחרינו קמו אליושה ואלכס עם אנשיו. טרטורי המקלע, האוטומטים והרובים שלנו התמזגו עם זעקת הקרב והרעידו את החלל. התקדמנו בניתורים מאילן אל אילן, מגזע אל גזע. קריאות הלוחמים משני הצדדים התעצמו והלכו. ופתאום הפכו המתקיפים את פניהם והחלו בורחים. הגרמנים והשוצמאנים – ראשונים, ובעקבותיהם – הקוזאקים. לא תפסנו מה קרה כאן, אך לא הרבינו מחשבות ויצאנו לדלוק אחריהם. ראינו שהם גוררים אתם כמה הרוגים ופצועים.

משחזרנו לבסיס, מצאנו את אידל פרליוק מוטל הרוג, ורובהו איננו. לאחר שלושה חדשים, כשלקחנו קוזאקים בשבי ליד קורושצ'י, נודע לנו מפי קוזאק שבוי, שהזקיף שלנו התנמנם על משמרתו, שעה שהתגנבו אליו הגרמנים וחיסלוהו.

החלטנו להסתלק מהמקום, כי ידענו שמחר תתחדש ההתקפה. תחילה היה עלינו להשמיד את האספקה וכל המיתקנים שהקימונו במקום. יצקנו על האספקה נפט והעלינו אותה באש. עמדנו ותלינו עינינו בתימרות העשן המתאבכות ולבנו דואב: במו ידינו משמידים אנו את האספקה שהיתה עשויה לכלכלנו זמן ממושך.

בערוב היום סרקנו את הסביבה וגילינו כמה קוזאקים מסתתרים לא הרחק מאתנו; אל נכון, ברחו בזמן הקרב ותעו ביער. רצינו לקחתם בשבי, אך הם פתחו עלינו באש. הצלחנו לחסל אחד, ויתרם חמקו.

אתא לילה. פתותי שלג ירדו, והרטיבות והקור חדרו עד למוח העצמות. המפקדה התכנסה לדון במצב. ברור, שאחרי כשלון התקפתם ירכזו הגרמנים כוחות רבים וישתדלו למגר אותנו. מה, אם כן, עלינו לעשות? הנישאר בסביבה זו או לאו? אמנם, יש לנו מקלטים במקומות אחדים ביער, אך אין השימוש בהם בא עתה בחשבון, כיון שהעקבות בשלג יסגירו אותנו. ומה יהיה על קבוצתו של אליושה – הלא ישנה פקודה ממוסקבה לא לעזוב את המקום? ואלה שטרם חזרו מפעולות החבלה – איך ימצאונו? אלכס הציע לפנות לביצות פינסק. הוא משוכנע, על יסוד סיורו זה מקרוב, שנמצא שם פלוגות גדולות של פרטיזנים, ונוכל להצטרף אליהן. ואילו אליושה התנגד בכל תוקף לעזיבת המקום. לדעתו, צריכים אנו להסתלק מכאן לכמה שבועות בלבד, ואחר־כך לחזור. אני ופטי היינו תמימי־דעים עם אלכס. רצינו לצאת למרחב ולהתקשר עם גדודי פרטיזנים אחרים. הוברר לנו שוב, שאליושה אינו מעונין בארגון פלוגה גדולה, לפי שהוא זקוק רק לקבוצה מצומצמת שתסייע לחבלניו. כל שידולינו ודיבורינו בזכות פלוגה גדולה לא נתקבלו על דעתו. אבן, עכשיו נזדמנה לנו שעת כושר להיפרד.

ברוב דעות קיבלנו החלטה לעקור מכאן ולפנות לכיוון ביצות פינסק.

אנו חונים בסביבת ויסוצק. שלחנו שלושה אנשים לסייר בכפרים הסמוכים. הללו חזרו וסיפרו, כי אין רואים גרמנים ושוצמאנים. אמנם, איכרים שנסעו ליריד בוויסוצק ובדומברוביץ ראו שם הרבה גרמנים ושוצמאנים, אך כנראה אין הללו יוצאים אל מחוץ לעיר.

סוקר אני על סביבי ורואה את חברי הפרטיזנים. עסוקים הם איש–איש בשלו, אך מהווים כולםצוות דרוך למאבק. ורגש טוב של אחוה וחברות, של אמונה ובטחון ממלא אותי.

פטי יושב ומשוחח עם סאבין. פני סאבין רצינים, משהו מעיק עליו.

יואל שצ׳ארבאטה אירעה לו היום תקלה. שעה שניקה את המקלע, נפלט ממנו צרור כדורים ופגע בתקרה. הד היריות נשמע למרחוק, והדבר הסב לנו דאגה מרובה.

אליעזר זאלדמן ויעקב ניידן – צמד–חמד, ואני נהנה למראיהם. בחורים כארזים הם, קלי תנועה ומהירי תפיסה. כל שליחות שמטילים עליהם הם ממלאים ברצון ובדייקנות.

שוחחתי היום ארוכות עם הרשל ניידן. אין הוא מוצא מרגוע לנפשו מאז עזבו את יערות צומאן. כמה מבני משפחתו עודם מסתתרים ביערות הללו. הבטחתי להרשל, שמשנתאחד עם גדודי הפרטיזנים המאורגנים, נבקש שיאפשרו לנו לשוב לאיזור מגורינו, או לשגר משלחת, שתקבץ את כל האנשים המסתתרים באזורי קולקי, זופיובקה, צומאן, קיבארץ. הדברים נתקבלו על דעתו של הרשל.

סני רוזנזון רוחו עגומה עליו. חרד הוא לגורל אחיו חיים שנשאר עם החבלנים ביערות צומאן. היזכה עוד להתראות אתו?

יוסף גלוז עליז, כדרכו, מרבה לשתות יי״ש. שום בעיות ודאגות אינן מטרידות אותו. מאושר הוא ברובה שנפל בחלקו. ביערות צומאן שוטט רק עם מקל ביד, וכל תשוקתו היתה לרובה, והנה זכה לממש תשוקתו.

מדי חשבי על אנשינו, נזכר אני במאיר סוסנה ז״ל, בחור שתקן ופיקח, בעל ידי זהב. ביצע כל שהוטל עליו על צד היותר טוב. לכל עבודה מפרכת, לכל פעולה חש בלב שלם. בפעולת סיור בכפר רידניק כיתרוהו גרמנים, ושבו אותו חי. נשק לא היה לו. וכך נפל על משמרתו, קרבן ראשון לפלוגתנו. ימים רבים התאבלנו עליו.

האחים קימלבלאט, נטע ויצחק, מנקים את רוביהם, וכרגיל – נטוש ביניהם ויכוח. בובה ארליכגאריכט, בן השמונה עשרה, הנבון והפיקח, מכנס סביבו בשעת המנוחה את בני החבורה ומספר בדיחות. כשאני מתבונן בו, נזכר אני, איך ראיתיו בשעת הקרב ביער קולע למטרה בדייקנות ובבטחה. אכן, בן חיל!

עליז וזריז הוא ישראל בס. חוש סיור מפותח לו, ותמיד הוא ראשון לכל מיני שליחויות שבהתנדבות, וממלא את המוטל עליו בתכלית השלמות. פרטיזן מושלם הוא. וכמוהו נפתלי שארפשטין, בחור גבה קומה ויפה תואר. גלי הנסיגה מפני היטלר הביאוהו לעיירתנו, בה חי עד לארגון הפלוגה. אף הוא ממלא את

המוטל עליו בנאמנות ובאחריות.

מביט אני באנשים ומהרהר: כל אחד ואחד עולם מלא הוא, עולם בפני עצמו, ואולם כעת הרינו משפחה ענפה אחת, משפחת פרטיזנים.

בצהריים אני ניגש אל הבית שבו חונה קבוצת הפרטיזנים היהודים מקולקי, שאף הם הגיעו בדרכם הנה. חייצ׳יק החייכני מסיח עם יוסף גורנשטין. צמד–חמד! אדם קופר פניו חמורים, משהו מטרידו. ״סבורני – אומר הוא – שנשארו ביערות עוד הרבה יהודים״.

– אמנם כן, אבל יש בדעתנו לשלוח בקרוב משלחת למקומות ההם, ולכנס את כל מי שנמצא שם.

עיני אדם אורו – מצוין, גרישה! אף אני רוצה להיות בין אנשי המשלחת!

הבחור העומד ומשקיף מבעד לחלון הוא אברהם בוסליק. הוא הצטרף אלינו לאחר שפגש בנו ביער, בלכתו עם רב־סרן רוסי לפעולת חבלה. בחור מסודר ומצוחצח, שפמו השחור מבהיק, וכולו אומר דריכות צבאית למופת.

ועוד אתם בחור בשם אגבויר, כבן שלושים. מספרים עליו שהוא חייל טוב.

לפנות ערב אדמו השמים וכל המערב כוסה עננים יורקי אש. הנוגה האדום הליט את היקום. האיכרים הגיחו מבתיהם והשקיפו אל השמים. קצתם מלמלו תפילה חרישית. ויש אשר השמיעו רתת: ״דם בעולם, דם, הרבה דם!״

עברנו את הכפר הגדול סטאראסילו. האיכרים ניצבו בפתחי הבתים והגישו לנו חלב, גבינה, בשר ולחם. הבנות עמדו וקרצו אלינו בעיניהן. היינו מרוצים מאד והרגשנו עצמנו כחיים לכל דבר.

מחוז חפצנו הוא הכפר צ׳ארמין. אומרים, שבסביבה זו אפשר למצוא את אנשי דיאדיא מישה. רק שלשום ביקרו כאן כמה מהם, לקחו לחם ובשר. הם שהעלו באש, לא הרחק מכאן, טחנת קמח, שהגרמנים היו סרים אליהם לשם קבלת קמח.

לפנות ערב הגענו לצ׳ארמין. בתי הכפר פזורים בתוך יער אורנים. הבתים נמוכים, מרוחקים זה מזה, ולידם מכלאות בקר. השתכנו בשני בתים משני עברי הדרך, והצבנו משמרות מסביב לבתים. לא ארכה השעה ובעל־הבית בא בריצה ומילמל בהתרגשות, שלא הרחק מכאן, ביער, ראה גרמנים באים במזחלות ואף רכובים על סוסים. לא נותר פנאי לשיקולים. יצאנו מיד החוצה ותפשנו עמדות. להסתלק מן הכפר אי אפשר היה, כי השלג נערם שכבות–שכבות, ואילו נסוגונו, היינו נופלים אחד–אחד מכדורי האויב. לא היתה איפוא ברירה אלא להתגונן. מקלעו של שצ׳ארבאטה הוצב בין שתי הגרנות. שאר האנשים התפזרו מסביב. החברים הנמצאים בבית השני עדיין אינם יודעים דבר. איך להודיע להם?

הרגעים נמשכים כשנים, הושלך הס. כולנו נרגשים ומתוחים לקראת הקרב. אנו רובצים על השלג, ומשקיפים על השביל. והנה שני אנשים קרבים והולכים לעומתנו, בקומה זקופה, בהליכה בוטחת. מה משונה: מעילים לבנים, כובעים מפוספסים ואדומים. כלום גרמנים הם אלה? אנו מניחים להם להתקרב.

הראשונים בעמדותינו קוראים בקול:

– מי אתם?

– פרטיזנים רוסיים, – מהדהד קולם.

– ומי אותם גרמנים ההולכים בעקבותיכם? – קורא סאבין.

– אין כאן שום גרמנים, אנחנו רק לבושים מדי גרמנים!

– אם כן, קרבו לכאן! – קורא פטי.

השניים ניגשו אלינו. היו אלה בחורים גבוהים, מזוינים במקלעים פיניים. עומדים אנו ובוחנים איש את רעהו.

– מנין אתם, חבריה? – שאלתי.

– אנו מחטיבתו של קובפאק.

– מי הוא זה קובפאק?

– מפקד חטיבה של פרטיזנים סוביטים. ומי אתם, חבריה?

– אנו פלוגה פרטיזנית מקומית.

– ומה אתם עושים כאן?

– אנו במסע, מחפשים קשר עם הפרטיזנים המאורגנים.

– מצוין, שיחק לכם המזל, מצאתם מה שחיפשתם.

מיד חזר אחד מהם אל אנשיו, לבשר להם את הבשורה. כעבור דקות מספר באה משלחת בת חמישה אנשים. בעקבותיה התנהלה כל הכבודה במזחלות ועל גבי סוסים. ראש המשלחת, לבוש מעיל גרמני, ניגש אלינו והתוודע.

– שמי קאפיטאן באראז׳נוי, אני מפקד הפעולה.

– נעים מאד השיבותי, הצגתי את אנשי. – זהו פטי, הפוליטרוק שלנו, וזה סאבין, איש המפקדה, ושמי גרישה, מפקד הפלוגה.

נכנסנו הביתה וישבנו לשוחח.

בחוץ החלו אנשינו להתיידד עם הקובפאקאים. צצו הצעות חליפין על מגפיים, רובים, אקדחים ושעונים. כל אחד מבקש להוליך שולל את חברו. נתתי עיני במתרחש ומסרתי הוראות לחדול מזה.

האחים קימלבלאט עומדים בחצר זעומי פנים ומתווכחים ביניהם בחום ובלהט רב. אני יוצא אליהם.

– מה קרה? מדוע אתם רבים שוב ביניכם?

– הבה ואספר לך, גרישה – פתח נטע, לאחר היסוס מה. – יצחק טוען, שהללו אך מעמידים פני פרטיזנים, ולאמיתו של דבר אינם אלא גרמנים וקוזאקים, המוליכים אותנו שולל.

– האמנם כך אתה סבור, יצחק? – שאלתי.

– כן, גרישה, את הורי הובילו להורג בלי נשק, ואותי ואת נטע מובילים עם נשק!

– הבלים, אל תחשוש, בטוחים אנו, שאלה הם פרטיזנים באמת.

חזרתי אל הבית. קפיטן באראז׳נוי הוסיף וסיפר על החטיבה, על מיבצעים וקרבות שניהלו קודם הגיעם לכאן. בהמשך השיחה הציע לנו להצטרף לחטיבה ולבוא אתם. מגמת פניהם עתה – ליוזאפין.

התיעצנו והחלטנו לקבל את ההצעה. לאחר שעה קלה זזנו מצ׳ארמין ויצאנו במזחלות לכיוון יוזאפין.

השמים היו בהירים. השלג חרק מתחת למזחלות, לבותינו התרוננו משמחה: מצאנו את הפרטיזנים שכה הרבינו לחפשם. חיפשנו את דיאדיא מישה – ומצאנו את קובפאק.

בחצות הגענו לכפר במעבה־היער והתפזרנו בבתים לחניה. הפעם לא הצבנו משמרות – אנשי קובפאק שמרו גם על ביתנו. לראשונה, מאז יצאנו למסע, ישנו בשלוה ובבטחה.

בבוקר שלח אלינו הקאפיטאן באראז׳נוי קשר והודיע לנו להתכונן להמשך המסע. גייסנו מזחלות מכל איכרי הכפר, ושיירת המזחלות שמה לדרך פניה.

רואה אני עדר שוורים פוסע לפנינו. עדר זה – מנין? אחד הפרטיזנים הסביר לי, כי בהשכמת הבוקר נשלחה אחת המחלקות למשק חקלאי גרמני בקירבת מקום ולקחה את העדר. עכשיו הוא מובל לבסיס של אנשי קובפאק.

אנחנו מתקדמים בעצלתיים. השוורים מתנהלים בנחת ומושכים במזחלות הרתומות אליהם. מעיף אני מבט אחורה ורואה את בני חבורתנו יושבים שמחים ושאננים, במרכז השיירה, ומגלגלים שיחה זה עם זה. בראש רוכב בארז׳נוי על סוסו, ואחריו – כעשרה פרשים. יתר אנשיו מחליקים על מזחלות. בתווך משתרך עדר השוורים, כחמישים ראש, אחריהם מחליקים אנשי פלוגתנו בארבע מזחלות. ואחרינו – חמש מזחלות עם אנשי קובפאק.

עברנו כעשרה קילומטרים. חולפים אנו על פני מנסרה גדולה ביער. הרבה עצים ערוכים כאן, מזומנים למשלוח, כלום הוכנו בשביל הגרמנים? גמרנו אומר להעלותם באש ועד מהרה מתאבכות מהבנין תימרות עשן גדולות.

קרבנו והגענו אל גשר־עץ. המעבר עליו הוא מפותל מאד. משני צידי הדרך מעורמים ענפי אורן רבים. חיל החלוץ עובר את הגשר, והעדר מגיע עדיו. פתאום נשמע נפץ יריה. רגע קט דימיתי שמישהו משלנו ירה, ואולם מטר היריות שבא לאחר מכן העמידני על טעותי המרה.

קפצנו מהמזחלות, ותפשנו עמדות מאחורי האילנות. עדר השוורים משתולל ומתפרע. היריות הפילו בו חללים הרבה. גוויות השוורים סותמות את המעבר, והדרך נותקה. מטר היריות מתעצם והולך. גרמנים מדלגים בין בולי העץ ויורים. רואה אני את סאבין, עומד מאחורי אילן ויורה בשקט, אל המטרה. פטי יורה לסירוגין ומנתר מאילן לאילן. ופתאום רואה אני שסאבין קורס ונופל. זחלתי אליו. הוא שותת דם. צרור כדורים פילח את חזהו. אני מנסה לעזור לו, לטפל בפצע.

הוא פוקח את עיניו ולוחש בשארית כוחותיו: "לך, גרישה, אני אבוד, קח את הרובה שלי, אל תשכחוני..."

ראשו של סאבין צנח. לבי נתחמץ למראה סאבין הגוסס, זה האיש הנאמן והמסור, שזנח את ביתו, אשתו, בני עמו, והתחבר אלינו, ליהודים, להיות לנו לעזר. הוא רצה, במופת חייו האישיים, למחות את כתם החרפה מעל העם האוקראיני, שרבים מבניו נתנו יד לנאצים בהשמדת יהודים. אדם דגול היה, וזכרו יענון תמיד בלבותינו.

עם שאני כורע ליד סאבין, הוסח הקרב מדעתי לחלוטין. משזקפתי ראשי, ראיתי כי איש משלנו ומהקובפאקאים לא נשאר במקום. אל נכון נסוגו לימין הדרך. קמתי והתחלתי לרוץ. רצתי מערבה, בין האילנות, שעה ארוכה, עד ששמעתי צהלת סוסים, והבחנתי בריכוז אנשינו שיצאו מהיער.

הודעתי לחברים על מות סאבין. פניהם לבשו עצבות. פטי – דמעות נקוו בעיניו. מאנשי קובפאק נפצעו ארבעה אנשים. פקדנו את האנשים והמשכנו בדרכנו. מעתה הלכנו רגלי, כי לא היו לנו מזחלות. על כל מעוף עין ראינו רק יער ויער. מכל הכבודה נותרו רק המזחלות הראשונות, שעברו את הגשר לפני הקרב. ההליכה בשלג, שנערם בשכבות גבוהות, התישה את כוחותינו, אך אל לנו לחשוב על חניה. באראז'נוי מכריז, שהכרחי להגיע עוד היום לבסיס, ולהודיע לקובפאק על ריכוז הגרמנים, שנתקלנו בהם בדרכנו.

תשושים ויגעים הגענו לכפר. זהו כפר פולאסי טיפוסי, וברחובותיו משוטטים פרטיזנים הרבה. הם נעצרים לרגע ומשהים מבטם בתהלוכה שלנו.

ליד בית שבמרכז הכפר עמדנו מלכת. באראז'נוי קורא לי ולפטי הצדה, מביע צערו על נפילת סאבין, ומודיענו שעלינו להתכונן לפגישה עם המפקד הכללי. עתה רשאים אנו לדעת, שכפר זה נקרא גלושקאביצ'י, והפרטיזנים חונים גם בכפרים הסמוכים: קופישצ'ה ופריבילוביץ.

אני משתף בהתיעצות גם את אדם קופר והרשל ניידן. חזרנו והחלטנו, כי נבקש שיתירו לנו לשגר משלחת, כדי לרכז את האנשים מסביבתנו ואת אלה המסתתרים ביערות קיבארץ, צומאן, ברסציאן, קולקי ורידניק.

מבחוץ נשמעה קריאה: "מפקדי הפרטיזנים המקומיים מוזמנים למטה!" פטי ואני נכנסנו לבית שממול, בית כפרי גדול ובו ארבעה חדרים. בחדר ההמתנה ניצבים פרטיזנים מזוינים. מחדר סמוך נשמע תקתוק מכונת־כתיבה. נתבקשנו להיכנס לחדר שמצד ימין. אל שולחן גדול הסבו ששה אנשים, גחונים על מפות. הקאפיטאן באראז'נוי עמד ליד אדם קשיש, והצביע על נקודה מסוימת במפה. הושמעו השמות צומאן, קיבארץ. עמדנו וחיכינו. הקומיסאר סאמיון רודניוב זקף ראשו, תלה בנו עיניו השחורות והמבריקות ואמר:

– ובכן, אתם הסנוניות הראשונות מוולין? אתם שארגנתם את הפרטיזנים? שבו, בבקשה.

כל הנוכחים חדלו לעיין במפות ונתנו עיניהם בנו.
סגן פולקובניק מזוקן פנה אלינו ושאל אם מוכנים אנו למסור דו״ח מלא על

פעולתנו. עניתי בחיוב. באזימה, ראש המטה, החליף דברים עם בעל זקן־התיש, הוא קובפאק, ואחר פנה אלינו:

– חברים פרטיזנים, אנו שמחים לבואכם. הננו להציע לכם שלוש הצעות ורשאים אתם לבחור בזו הנראית לכם:

1. תצטרפו לחטיבה והאנשים יפוזרו בין כל הגדודים;
2. תצטרפו לחטיבה ותוסיפו לקיים את פלוגתכם במסגרתה. אנו נוסיף לכם אנשים ונשק.
3. נספק לכם נשק ומכשיר אלחוט. תמשיכו בקיומכם העצמאי, כאשר עד כה.

ביקשנו שהות קלה, על־מנת להתיעץ. רצינו לשאול את פי אנשינו.

כל האנשים העדיפו להצטרף לחטיבה במפוזר, לכל הגדודים. לא ראינו טעם, לאחר שסוף–סוף נתגשם רצוננו – לבוא בקשר עם חטיבה פרטיזנית מאורגנת – לחזור ולהינתק ממנה. אנשינו לא אומנו די הצורך לפעול באופן עצמאי, בשטח בלתי־מוכר, ובתפקידי חבלה ולחימה. ביקשנו ללמוד מהפרטיזנים הותיקים דרכי לחימה ופעולה. אך גם לא ראינו אפשרות לעצמנו לפעול כפלוגה יהודית מיוחדת במסגרת החטיבה. היו לנו חששות כבדים, שפלוגה יהודית, כיהודים וכפרטיזנים, תהיה צפויה לסבל ולנגישות מצדדים שונים. סבורים היינו, שאם ניבדל – תוטלנה עלינו משימות מלחמתיות שלא נוכל לעמוד בהן. לפיכך הכרענו לפיזורנו, כיחידים, בין כל הגדודים שבחטיבה.

מסרנו לראש המטה באזימה על ההחלטה. מיד התחיל לשבץ אותנו בגדודים ומחלקות. עוד באותו ערב התפזרנו למקומותינו החדשים.

אותו יום, בחמישי לדצמבר 1942, בכפר גלושקאביצ׳י, הפסיקה הפלוגה הפרטיזנית היהודית את קיומה העצמאי, ושובצה בתוך חטיבת הפרטיזנים של קובפאק.

אותה שעה עסקה משלחת מאנשינו, בהתאם למוסכם עם המטה, בהכנות נמרצות לקראת המסע ליערות צומאן. הרשל ניידן, חייצ׳יק ועוד כמה אנשים, עמדו לצאת למחרת היום לדרך. היה עליהם להגיע ליערות צומאן, קלופוצ׳ין, קולקי, רידניק, לרכז ולגייס את האנשים שיפגשו בדרכם. לבי מלא חרדה. מי יודע אם יצליחו חברינו, החוזרים אל אזורי מגורינו, לאסוף את השיות הנידחות.

שוחחתי עם הרשל ארוכות וביקשתיו להקפיד על הזהירות, לא ללון בבתי איכרים ולא להפריז בשתיית משקאות חריפים.

פנינו במסענו מזרחה ויצאנו לסביבת קולקי. אנו חונים בכפר קטן, מוקף יער. מגמת פנינו – לכפר בולשוי–סטודאן. בצהריים פגשתי את פטי ונדברנו, כי נפנה למטה ונבקש, שהפלוגה התשיעית תסטה מכיוון המסע מערבה, על־מנת שתעבור ביערות צומאן. רוצים אנו, לבקר בעיירות מולדת שלנו ולראות מה

מתרחש שם, אולי נצליח למצוא יהודים ולספחם אלינו. מפקד הפלוגה תמך בבקשתנו, לאחר שגוללנו בפניו את תכניתנו: לחסל את הגרמנים ואת שני הפולקסדויטשים שנשארו בז׳וראביץ ובזופיובקה, לשרוף את טחנת־הקמח הגדולה, ולחפש קשר עם קבוצתו של אליושה ועם היהודים שנותרו בחיים.

המטה אישר את תכניתנו, ומפקד הפלוגה חילק את האנשים לשתי מחלקות, האחת נמסרה לידי, והשניה – לפטי.

יצאנו ופנינו לכיוון ז׳וראביץ. כאן, במשק גרמני, יש ראשי־בקר רבים ולחם די הצורך. נכנסנו למשק, הוצאנו את הבקר, העמסנו את המזחלות בשקי לחם, ויצאנו בכיוון מיקוב. משעברנו את גשר הכבול, נשמעו יריות. שניים מסוסינו נפצעו. פקדתי לפתוח באש על הכפר מכל המקלעים שברשותנו, והכפר נשתתק. כשהגענו ליער מיקוב, לקחתי עמי פולני מקומי בתור מורה־דרך. מפיו נודע לי, כי לפני עשרה ימים חיסלו הגרמנים את שארית הפליטה שבגיטו זופיובקה.

במשך המסע קבענו, פטי ואנוכי, את תכנית ההתקפה המשולבת על זופיובקה. פטי צריך היה להתקדם ולהתקיף את הבית הגדול שליד בית־הכנסת האוליקי ברחוב שאלישצ׳י, ומחלקתי – את טחנת־הקמח ואת ביתו של הפולקסדויטש יוליוס.

הגענו אחר חצות למבואות הגיטו, וכל אחד פנה לדרכו. אני ואנשי התקדמנו דרך שדות מכוסים שלג ובית־הקברות הישן, עד שהגענו לטחנת־הקמח. לא הרחק ממנה ניצב ביתו של יוליוס. בשני טורים עורפיים התחלנו להתקרב אל הבית. פתאום פילח צרור יריות את הדממה, ולאחריו ניתך מטר יריות מכל הכיוונים. מהבית נראו צללים מתרחקים. ירינו בעקבותיהם, אך איחרנו את המועד – יוליוס ואנשיו נמלטו. הדבר חרה לי מאד. גיבבתי ערימות קש והבערתי את טחנת־הקמח ואת ביתו של יוליוס. כהרף־עין אדמו השמים מהשריפה הגדולה. העלינו באש עוד בתים של הפולקסדויטשים והצטרפנו אל מחלקתו של פטי. גם לו לא האיר המזל פניו. אחד מאנשיו פתח באש לפני הזמן, וטרם הספיק פטי להקיף את הבית ולזרוק רימונים, קפצו הגרמנים והשוצמאנים דרך החלונות וברחו לשדות, כשרק תחתוניהם לבשרם. כשלון פעולתנו ציער אותנו מאד.

המשכנו בדרכנו וסרנו לכמה ממקלטינו הישנים שביער, בתקוה שנמצא בהם יהודים מסתתרים או את אנשי אליושה. המקלטים היו פרוצים והרוסים. כפי הנראה, ביקרו כאן הגרמנים אחרי עזיבתנו את היער. משם המשכנו ליער קורושצ׳י. כאן, בבית שומר היערות, חונה משמר קוזאקים, ואותו אמרנו להתקיף. התקרבנו לעבר הבית, הקפנו אותו מכל עבר וחיכינו עד שמישהו יקום ויצא החוצה. יכולנו לגשת לחלונות ולהשליך פנימה רימונים, כי בחוץ לא היתה שמירה, אבל רצינו לתפוס את הקוזאקים חיים.

לבסוף יצא אחד הקוזאקים החוצה. אחד משלנו בא אצל פשפש הגדר וקרא לו לגשת. הקוזאק היסס תחילה, אך משראה לוע אוטומט פיני מכוון נכחו. ניגש

רועד ומבוהל, ופוזל לצדדין. מפקד המחלקה, דאמידוב, חקר אותו, והקוזאק סיפר, כי הם כאן עשרים איש, שבויי־מלחמה מסביבת חרקוב, וביער הם שוהים שלושה חדשים.

הפוליטרוק השתער עליו בשצף־קצף: "חזירים, בני־כלבות, בוגדים שכמותכם! דעו, שאנו כאן מאות אנשים, פרטיזנים סוביטים. לך ואמור לחבריך, שיצאו תיכף ומיד החוצה בידים מורמות. תכפרו על עוונכם, רק אם תלחמו אתנו שכם אחד נגד הנאצים".

הקוזאק נשא רגליו ורץ לביתו. ואנו התכוננו לכל צרה שלא תבוא. המקלעים הוצבו מסביב לגדר. הרובאים דרכו רוביהם ופתחו את הנצרות. הכל היו מוכנים. חיכינו רגעים מספר, והנה נפתחת הדלת וזוג ידים מורמות מבצבץ על הסף, ואחריהם עוד ועוד זוגות ידים. אני מונה חמש־עשרה, שמונה־עשרה, עשרים זוגות. משמע, שכולם נכנעו. אנו נכנסים לחצר, כיתה אחרי כיתה, סוקרים את פרצופיהם של הקוזאקים. אותם הפרצופים שראינו לפנינו בזמן שהותקפנו ביערות בראסציאן, אותם הבוגדים. פטי תקפו זעם, תפס את רובהו והתחיל חובט בקת על ימין ועל שמאל. "בוגדים, נבזים, נאצים!" – הדהד קולו של פטי בכל החצר. מפקד המחלקה ניגש אליו ומפציר בו להירגע, ופטי מבליג ומשתתק.

מן הבית שמשמאל מובל בידי פרטיזן אסיר חדש. אני מתבונן בו ומכיר את סאשה, הקשר שלנו לשעבר, שסיפק לנו בשעתו מפות. הפרטיזן טוען, שמצא בביתו רובה, ובוודאי אף הוא הנהו מן הקוזאקים. העמדתיו על טעותו, סיפרתי לו על עזרתו של סאשה לפלוגתנו בימי שהותנו ביער. וכך חילצתיו מידי הפרטיזנים והחזרתיו אל אשתו וילדיו.

סיכמנו לעצמנו את מיבצעה של פלוגתנו. הבאנו עמנו עשרות מזחלות עמוסות לחם ועשרות ראשי בקר. שתי פלוגות של קוזאקים עברו לצדנו. אך תקותנו, להציל את שארית יהודי זופיובקה, נכזבה. אילו הקדמנו לצאת לשם בעשרה ימים, אפשר שהיינו מספיקים עוד להציל. וגדול הכאב.

למחרת הלכתי שוב לפגוש את פטי. ביקשתי לשוחח עמו ולהסיח בפניו הרהורי לבי. לילות על לילות טירדתני השאלה: מה קרה להמוני עמנו, שהושיטו צוארם לשחיטה, בלא שעמדו על נפשם? איך הצליחו הנאצים לבצע מזימתם השטנית, להוליכנו שולל, משלב אל שלב, עד לחיסול הגמור. מיליוני היהודים שנטבחו, מאוקראינה ומבאלורוסיה, כלום לא יכלו להינצל, לברוח ליערות, להצטרף לגדודי הפרטיזנים?

פטי נראה רענן, ויצא לקראתי. הוא שמע, שהיום עוד נחנה כאן, ומחר נמשיך במסע. אומרים, שכאן מתחיל האיזור שבו פועלות כל מיני כנופיות לאומניות. לכל כנופיה שטח־מחיה משלה. הפולנים מתגוננים מפני האוקראינים, והאוקראינים פושטים על הפולנים. מפי הסיירים שמע, שכאשר נצלח את הנהר סלוץ', נגיע לשטח שהוא על טהרת הלאומנים האוקראינים, הבאנדארובצים

והבולבובצים. הללו מאורגנים היטב, וכוחותיהם העיקריים מרוכזים ביערות. שם הכינו מקלטים ומחסני מזון. מסביב לכפרים מצויה שמירה, ובהופיע מישהו חשוד, פושטת השמועה כהרף־עין בין כל הכפרים הסמוכים והרחוקים, באמצעות רצים רכובים על סוסים. פולנים רבים משמשים כשוטרים במשטרה הנאצית. אחרי שרבים מהאוקראינים ברחו ליערות על נשקם, ועל רקע התנפלויות האוקראינים על הפולנים, ליבו הגרמנים את השנאה בין שני העמים ונסתייעו בצד האחד לדיכוי הצד השני. מדי ערב האדימו השמים משריפות וכפרים פולנים ואוקראינים עלו באש. אלה שחטו בסכינים, ואלה – במגלים. הללו הלמו על הראשים בפטישים והללו – בגרזנים. הטבח ההדדי נמשך, והגרמנים חיככו ידיהם בהנאה ורוו נחת. העליתי סברה, שבאיזור יערות צומאן כבר מצויות בודאי כנופיות של אוקראינים. הזכרתי לפטי, איך סיפר אנטון מיארומלה לפני שחיסלנוהו, על התנועה הלאומנית. גם מפי הקשר של ז'וראביץ שמענו על כך. ואף אנדרי סאבין, כשהצטרף אלינו ביער, העמידנו על הסכנה הנשקפת לנו מפניה.

ביני לביני נכנסנו בשיחה על השאלות המציקות לנו.

– כיצד קרה הדבר – שאל פטי – שיהודים הובלו כצאן לטבח, בלא שינסו להתקומם, לעמוד על נפשם?

– אף אני הוגה בכך ימים ולילות. בעיני רוחי רואה אני כל יהודי מבני עיירתנו, בלכתם לבית־הכנסת ובעבדם בשדה ובבית. כל אלה אינם כבר, חוסלו באכזריות, ולא בידי הנאצים בלבד. גם ידי אוקראינים והפולנים מגואלות בדם יהודי, ואלמלא אלה – היו מאות ואלפי יהודים נשארים בחיים. אך שאלה אחת אינה נותנת לי מנוח, אחרי שגימאנו עם קובפאק אלפי קילומטרים, למדנו את שיטות הלחימה ואת סדרי הפרטיזנים: כלום לא יכולנו גם אנו לארגן גדודי פרטיזנים יהודים?

– רובים וכדורים אפשר היה להשיג, אך התזכור, כמה קשה היה הדבר? התזכור את יחסם העוין של אנשי היודנראט אלינו? בכל זאת הצלחנו להוציא ארבעים–חמישים איש ליערות, למדנו לתפוש נשק. אמצעים דלים ביותר עמדו לרשותנו, חסרי נסיון היינו, אף רכים בשנים. לימוד הקליעה למטרה והיריה ברובה לא עלה לנו בנקל. היה עלינו להשתתף בקרבות בעודנו "ירוקים", לעסוק בפעולות חבלה, להיפרע ממרצחי יהודים וממשתפי פעולה. זכור את הלילות, כששוטטנו ביערות, כדי לחלק תעודות־זיהוי אריות לנשים יהודיות. זכור איך עברנו ממחנה יהודי למשנהו וחילקנו בגדים ואוכל. עשינו כמיטב יכולתנו, ואין לנו במה להתבייש.

– ואיזה מזל רע היה למשלחת שלנו, כששלחנו את הרשל ניידן להביא לכאן את היהודים שנשארו בחיים. הוא מת מות גיבורים, ועמו נספו עוד עשרות אנשים, שהיו יכולים להיות היום אתנו. בקרוב נחדור שוב ליערות צומאן, ואז עלינו

לחזור ולבקש ממפקדינו, שיתירו לנו לעבור אותם לאורכם ולרוחבם ולחפש יהודים. אולי נמצא שרידים מהם ונצרפם אלינו.

– צדקת, כן נעשה. אך השאלה במקומה עומדת: איך כלתה אלינו הרעה? מדוע לא קמו המוני עמנו ללחום בצורר, להכביד עליו את מלאכת השטן, להפר את מזימת ההשמדה. נדמה לי, שכמה גורמים פעלו וחברו כאן יחדיו. העם היהודי והנוער שלו חסרים מזה דורות רבים כל מסורת של לחימה, לא קיבלו חינוך של התגוננות. כשהגרמנים באו, מצאו אותנו חסרי כל מגן, והנאצים ועוזריהם היטיבו לנצל את הדבר. היהודי לא הכיר את הנאצי כמות שהוא. הוא קיווה שהכל יבוא על מקומו בשלום, לכשיעבור זעם. הוא לא העלה על דעתו, שהנאצים יהרגו את כל היהודים. אף האמין שהעולם הנאור, אמריקה, אנגליה ורוסיה, לא יעמדו מנגד. אפילו בעמדו נוכח הבור הפעור, עוד ציפה לנס. רק בודדים קמו וארגנו פלוגות התגוננות. עסקני הציבור ואנשי הצמרת של המפלגות השונות ברחוב היהודי – נעלמו מהאופק. מהם שחלשה דעתם והשתתפו ביודנראטים, מהם שהסתתרו ומהם שחוסלו. אלה שקמו לכונן התנגדות היו צעירים וחסרי נסיון ולא זכו בתמיכת הציבור הרחב. ושכנינו, בני העמים שבקרבם ישבנו, עוד סייעו ברובם לנאצים במלאכת ההשמדה. הללו שוטטו ביערות ובשדות והרגו את כל אלה שהצליחו להימלט מהכדור הגרמני. שנאתם אלינו גדולה היא, ואחת שאיפתם – לרדוף, להשמיד ולאבד כל נפש חיה בתוכנו – גברים, נשים וטף.

– לדידי, היה כאן עוד גורם והוא – הקשר המשפחתי ההדוק שבקרב היהודים. גברים רבים לא יצאו ליערות ללחום, מאחר שחששו לגורל בני משפחותיהם. במקרים הרבה יכלו הבעלים להימלט, אך הם לא רצו להפקיר את משפחותיהם.

– צדקת. האמונים למשפחה מנעו יהודים רבים מלהציל את חייהם. יחדיו נתייסרו בכל היסורים, יחדיו רעבו ללחם, יחדיו גם הסתתרו והובלו להורג, לבורות או למשרפות. הנאצים הוליכו את האנשים שולל עד לרגעי חייהם האחרונים. הם אמרו להם, שאם יעבדו כהלכה ויתמסרו לעבודתם, יישארו בחיים. היהודים האמינו להם בתום־לב. בזופיובקה התקינו עורות לשם משלוח לגרמניה. בעיר שניה הכינו מדים לצבא, ובעיר שלישית – מצרכים חיוניים אחרים. אנשים אלה, גם בעמדם על סף האבדון, עוד האמינו לגרמנים והיו סבורים שמעבירים אותם למקום אחר, לעבודה אחרת. כך חוסלו השרידים הללו. הם סבלו עד הסוף, ראו את כל שלבי הטבח, הבורות שנכרו להם. לו ידענו אז מה שאנו יודעים היום – יהודים הרבה היו נשארים בחיים. הרבה לימדתנו מלחמת הפרטיזנים בעורף, ביערות, בשדות. למדנו, שגם כדור שלנו יורה ופוגע, שגם הגרמני שותת דם בפגוע בו כדור–נקם של פרטיזנים.

יערות צומאן הם בבחינת ערש פלוגתנו. כל שעל אדמה כאן – דומה שכבר עברתיו כמה וכמה פעמים, חניתי ולחמתי כאן.

נזכר אני בראשית התהוות פלוגתנו, במדורות הראשונות, בלילות הראשונים, מעלה בזכרוני אותו יום לא רחוק בו יצאנו ליערות לארגן את הפלוגה, ויום בו רכשנו את הרובה הראשון, ולילה בו יצאנו לפעולת־נקם, ולילה, בו נועדנו עם מישה המורה, אלכס פיליוק, סאבין ואנטון. דרכינו נפרדו. אנו מצאנו את מקומנו בחטיבתו של קובפאק, והרינו שנית בסביבה זו. מי יודע, מה גורלם של חיים רוזנזון, דניאל רידניקר, סאשה וכל שנשארו ביערות צומאן? ומה אירע לאליושה ואלכס שחזרו לכאן? ומה אונה לשרידי היהודים שהיו פזורים ביערות בחורף 1942–3? אם אמנם נותרו בחיים, אפשר יהיה להתקשר אתם ולצרפם לחטיבה.

כל שהיה, כל שחלף – מצטייר בזכרוני בבהירות גמורה: כל איש, כל אשה וילד, כל העיירה, יום השחיטה ויום היציאה ליער, ואותו לילה בו עברנו בסך בחוצות הגיטו, מזוינים ברובים מספר, והזקנים והזקנות ברכונו וקראו אחרינו בבכי: "נקמו את נקמתנו. אנו – ימינו ספורים, אין לנו מוצא, אך אתם, הצעירים, לכו והצליחו!"

נזכר אני, ערב אחד התאספנו ביער לאימונים. פטי ואני הדרכנו את אנשי הפלוגה בשיטות ניידות. הבחורים ישבו, לאור הירח, ובלעו כל מלה שיצאה מפינו. עם בחורים כאלה אפשר להגדיל לעשות, אמרתי בלבי. אך הגורל רצה אחרת: השחיטה, שחלה ביום הכיפורים, שמה קץ לחיי רבים מהבחורים הללו. יחדיו הובלו לטבח עם שאר יהודי הגיטו. היו שהתקוממו וניסו לברוח, אולם נורו במנוסתם משדה־ההריגה.

והנה אני רואה בעיני רוחי את סבתי גולדה, אשה נבונה ופקחית, בת ששים וחמש, יושבת בביתה שבגיטו וקוראה כל היום ב"צאינה וראינה", קוראת ובוכה. את כל ילדיה ונכדיה שיכלה, ורק אני, יחיד, נשארתי לה לפליטה. היא שמעה, כי יצאתי לארגן פלוגה פרטיזנית והיא גאה על כך. העתירה תפילתה לאלוהים, שאצליח במעשי ואקום את נקמת העם. אותו יום, שלושה ימים לפני יום הכיפורים, מצאתי את סבתי גולדה יושבת ומתפללת. ניגשתי אליה ונשקתי לה, נשיקת פרידה. סבתא הסירה משקפיה ונתנה בי עיניה הטובות: "יעזור לך אלוהים! יודעת אני כי ימי ספורים, אבל אתה תחיה וצריך לחיות. אל לך להישאר בגיטו. לך לשלום!" שוב לא ראיתי את סבתי. ביום הכיפורים נאספה אל עמה, יחד עם שארית עדת זופיובקה.

ושוב נזכר אני ביער הקודר, יער צומאן, הרווי אנקת נשים אומללות, יומיים אחרי השחיטה. ילדים עזובים, זקנים גלמודים, הכל מקוננים את קינת החורבן. והנה מצטיירים לעיני גדודי פרטיזנים, התרים אחרי התליינים. רואה אני אותם בגאונם, באומץ לבם ובגבורתם. ואני, המאושר, שזכיתי להימנות עמהם, צועד אתם כשבידי המקלע, ולוחם אתם שכם אחד את מלחמת העם, נוקם באויב את נקמת אחי הנשחטים, הנחנקים. אני, המאושר, שראיתי נקם, שדרכתי על חללי הגרמנים בבראגין, על גדות הפריפיאט, בבוכצ'ה, בקודרה, בוויאזישצ'י,

בגלושקאביצ׳י, בטאטאריב – הנה אני שוב ביערות צומאן.

עם כניסתנו הפעם ליערות, אירעה לנו תקלה רצינית. אך נכנסנו ליער, נשמעו תחילה יריות בודדות, אך עד מהרה נתעצמו היריות וניתכו במבול אכזרי. לא ידענו מי המתקיפים אותנו. לבסוף התברר, כי אין אלה אלא פרטיזנים סוביטים כמותנו, הפרטיזנים של מאדוואדיב. יצאנו מהקרב בשן ועין. עד שהמתקיפים עמדו על טעותם, כבר נפצעו כמה מאנשינו, וכמה סוסים נהרגו.

מפי לייזר זאלדמן, מגדודו של קולבאקה, שמעתי על הקרב הזה. אף הוא היה בין הנתקפים. משניתכו עליהם היריות, הבין מיד, שכאן, ביערות צומאן חונים פרטיזנים או באנדארובצים, ולא גרמנים. בשעת ההתקפה שמע מהצד השני פקודות וקריאות ברוסית, אף הכיר את קולו של אליושה, מפקד הצנחנים, שהיה אתנו בשעתו ביערות צומאן, נסע אתנו צפונה ואחר חזר דרומה, לפי פקודת מטה הפרטיזנים. לייזר הודיע מיד למפקדו על הדבר, והלה – למפקד הגדוד. האש הופסקה, ושני הצדדים הנלחמים התוודעו זה אל זה. ואמנם התברר, שאלה הם אנשי מאדוואדיב, החונים ביער זה. הם באו ליערות צומאן עוד בחודש אפריל, וריכזו על־ידם את כל קבוצות הפרטיזנים שביערות אלה, וביניהם גם את קבוצתם של אליושה ואלכס.

משנודע לי הדבר, הלכתי יחד עם פטי ושצ׳ארבאטה לראות את אליושה ואלכס. עברנו כשלושה קילומטרים עד שהגענו למקום חנייתם של אנשי מאדוואדיב. את אליושה ולולה האלחוטאית מצאנו באוהל אחד, ואת אלכס ואנדריי מז׳וראביץ – באוהל שני. כולנו צהלנו על הפגישה ושאלנו לשלומם של דניאל רידניקר, חיים רוזנזון ושאר הצנחנים – סאשה, בוריס, ואנקה. אלכס השפיל עיניו ולא השיב. אליושה סיפר לי אחר־כך, שכולם נפלו בזמן האחרון. כשחזרו מהמסע שעשו אתנו צפונה, פתחו בהכנות לקראת החורף. אותה תקופה יצאו לפעולות רק בלילות של סופות שלגים. באחד מימי מארץ יצא סאשה עם שאר בני קבוצתו לחבל בפסי הרכבת, לא הרחק מהעיירה אוליקה. אותו זמן כבר הוצבה על הפסים שמירה. איכרי הסביבה עמדו במשמרות ופקחו עין על המסילה. כל אימת ששמעו רשרוש חשוד, היו הולמים על הפסים בברזל או שורקים במשרוקית, ומזעיקים על־ידי כך את הגרמנים. סאשה ואנשיו התקרבו למקום שנערמו בו ענפים יבשים. הענפים נשברו וחרקו תחת מדרך רגליהם. האיכרים פתחו בשריקות. ביקש סאשה לשים חיש מהר את המוקש מתחת לפסים ולהסתלק, כי בעוד חצי שעה עתידה היתה לעבור רכבת עמוסת ציוד ממערב למזרח. לפתע התפוצץ המוקש בידיו, והוא קיפח את חייו.

– ומה אונה לדניאל רידניקר ולחיים רוזנזון? – שאלתי את אלכס.

אלכס החשה קמעא, אחר פתח ואמר:

– לאחר פעולת חבלה מוצלחת, כשהורידו מהפסים רכבת בת ארבעים קרונות, טעונות ציוד כבד, חזרו דניאל, חיים ואנקה ובוריס שמחים מקיבארץ. הם התנהלו

כל הלילה, עברו את יער קיבארץ ואת כפר אוזארוב, והמשיכו בדרך יוזאפין, עד שהגיעו לבתים הראשונים העומדים לא הרחק מהכפר הפולני זאגאיניק. נכנסו לבית וישבו לאכול. היה זה לפנות בוקר. אכלו, שתו, מרוצים היו מהצלחת פעולתם וסיפרו עליה לפולני, בעל־הבית. פתאום נשמעו מבחוץ יריות. מיד נטלו נשקם וחשו החוצה, ירדו לתעלה סמוכה והשיבו אש. היער היה רחוק מהם. נכחם השתרע שדה, שהגרמנים שלטו עליו. לגרמנים, שעברו שם, נודע על דבר הפרטיזנים הנמצאים בבית וסועדים לבם. אפשר שהפולנים או האוקראינים הלשינו עליהם. הם החזיקו מעמד כשעתיים, קטלו ששה גרמנים, שהתקרבו אליהם, הטילו את כל הרימונים שהיו ברשותם, ולחמו עד הכדור האחרון. בכל הסביבה מספרים עתה על הקרב הנואש, קרב הגבורה של קבוצה זו.

ענן תוגה ירד עלינו בשמענו על מות החברים. אילו בחורים היו! נזכר אני בדברי חיים: "יש להכות בגרמנים בכל הדרכים ובכל המקומות. יש לטפח את השנאה לגרמנים לדורי דורות, ואלה שיישארו בחיים יספרו לבניהם ולבני בניהם מה עוללו לנו הנאצים".

אותם רגעים היו עיני חיים מצועפות בדם.

זוכרני, בימים הראשונים לצאתנו ליער, חיפשנו נשק ולא הצלחנו להשיגו. ואז הצעתי להוליך שולל שני שוצמאנים בגיטו ולספר להם כאילו הסתרנו בעיירה הקרובה, איגנטובקה, לפני הטבח, מטמון זהב, ואם הם ילכו אתנו לשם, נתחלק בשלל. כוונתי היתה – להסתיר בבית זה כמה מחברינו, להתנפל על השוצמאנים ולחסלם, וליטול את נשקם. חיים התלהב מתכנית זו ומוכן היה לצאת אפילו לבדו למארב. הדבר לא קם, כיון שלשרידי היהודים במקום נודע על כך והם חששו מפני התוצאות.

ושוב נזכר אני, שכאשר קיבלנו את המקלע הטאנקי, רבץ חיים לידו שעות וימים והתאמן בו. לאחר מכן, כשנסענו ליארומלה לחסל את אנטון, התחנן חיים לפנינו, כי ניח לו להיכנס אל הבית ולחסל את אנטון. אך אנו לא רצינו לחסל אותו בביתו. וחיים היה מאוכזב מאד כשהשארנו אותו בחוץ, על המשמר. חיים נפל כגיבור: תמות נפשי עם פלישתים! סיפרו, שחיים יכול היה להינצל, לחמוק בזחילה מהתעלה, אך לא רצה לעזוב את חבריו ויחד אתם נשאר בקרב עד תום.

גם דניאל, בחור יקר זה, איננו עוד בארץ החיים. דניאל הגדיל לעשות בימים הראשונים לצאתנו ליער. הוא עמד בקשר הדוק עם סאבין, טיפל בעניני נשק, השתתף תמיד בכל הפעולות ומעולם לא ביקש מנוחה לעצמו. ראשון היה לכל קרב ופעולה, אמיץ וגאה, חדור רוח נקמה.

בוריס הצטרף אלינו עם הצנחנים, כשהוא צולע על רגלו הימנית. בשעת הצניחה נפלט מהאוטומט שלו צרור כדורים וחדר לבשר שאצל הירך. הוא היה מתנהל ביער, נשען על מקלו, וידו השניה תופשת בנשק. ועמו סאשה החבלן, נמוך הקומה ובעל הפנים השוחקות. רובהו, שלא מש מידיו, היה מורכב עליו

"משתיק-קול". סאשה, בוריס, ואנקה – לזכותם ייזקפו עשרים וחמש רכבות שהורידו מהפסים.

שעה ארוכה עוד גלגלנו שיחה עם אליושה ואלכס, על פעולותיהם למן היום שנפרדנו מהם, ועל חייהם כאן יחד עם אנשי מאדוואדיב. עבודתם – עיקר חבלה ומיקוש בקו קובל–רובנה. גם לולה האלחוטאית השתנתה, נעשתה יותר נשית ורצינית. ניכר עליה שהיא בהריון. אליושה צוחק ומסמיק כשאני מאחל לו מזל־טוב על קשריו עם לולה.

יצאנו מיערות צומאן בשעות היום, ולפנות ערב הגענו להורודישץ ועשינו חניה ביער סמוך לכפר פולני. עברנו במסע זה על פני כפרים המוכרים לי מאז. אכן, את סילנה כמעט ולא הכרתי. הכפר הרוס ושרוף. אותו גורל מצא גם את הורודישץ, מקצתה חרבה ומקצתה שרופה. שאלתי את הכפריים על גורל יהודי זופיובקה, אך איש לא ידע לענות לי דבר. אחדים נדו בראשיהם וסיפרו, שבלילות מסתננים לכפר יהודים לבקש לחם ותפוחי־אדמה. בסביבה, אומרים הם, פועלת קבוצת פרטיזנים יהודית, אך אין הם יודעים מקום הימצאה.

אחד איכר סיפר לי מה עוללו הגרמנים בסתיו: יום אחד באו לכפר והתחילו מעבירים את האוכלוסיה למקום אחר, כביכול – לסביבת לוצק, ואילו לאמיתו של דבר, אין איש יודע להיכן נעלמו שלושים העגלות הגדושות כפריים, שיצאו לכיוון בלתי ידוע. גם בסילנה ובכפרים הסמוכים חזרה פרשה מעין זו. בקלופוצ׳ין ריכזו את התושבים בגרנות ושרפו אותם חיים "בעוון תמיכה בפרטיזנים".

סרתי לשעה קלה לכפר הפולני השכן. פגשתי שם הרבה פולנים. את נשותיהם וטפם ריכזו בכמה בתים. משאלתים לטעמו של דבר, השיבו לי, כי חוששים הם מפני התקפה של המרצחים האוקראינים. הכפר מקיים שמירה מתמדת, משגיח בשבע עיניים שמא יופיעו באנדארובצים. כשנים־עשר קילומטר מכאן, סמוך ליוזאפין, ישנו עוד כפר פולני, ושמו פשאפראז׳ה. הללו, תושבי פשאפראז׳ה, עומדים בקשר עם פרטיזנים סוביטים, הנחלצים לעזרתם בשעת הצורך.

הפולנים נראים מבוהלים. הנשים חיוורות, הילדים מלוכלכים, וחזות פני הכל אומרת יאוש ופחד, פחד מפני הלילה והחשכה, הגרזן והסכין. שאלתי את הפולנים על אודות יהודי זופיובקה.

– רוצים אנו לקחתם אתנו – אמרתי. – אל תחששו, ספרו מה ידוע לכם עליהם.

אחר פולני הפטיר בחצי־פה, כי כמה יהודים באים לכאן פעמיים בשבוע לקחת לחם ודברי מאכל. בדבריו גילה טפח וכיסה טפחיים. ראיתי שהוא סוקר באי אמון את מדי הגרמניים, את משקפי ואת הרובה הגרמני הקצר. נגשתי אליו והנחתי ידי על שכמו:

– זהירותך מוצאת חן בעיני. אך דע לך, שאני יהודי מזופיובקה. הייתי מפקדה של הפלוגה היהודית שפעלה כאן עד דצמבר 1942, וכעת אנו מאוחדים עם הפרטיזנים שבבאן. אמור נא לי, היכן הוא מקום הימצאם של היהודים?

עיני הפולני אורו. מיד קם ואמר:

– אני מוכן להביאם לפניך. אין להם מפלט אלא אם כן ילכו עמכם. אלה שניצלו מידי הגרמנים – יפלו בידי האוקראינים. הבאנדארובצים משתלטים על כל היערות.

היום רד. מיהרתי לחזור למחנה. הבטחתי לבוא למחרת ולהביא אתי מכתב ליהודי זופיובקה.

חלפתי על פני המשמר, ועל סיסמתו "קובל–לוצק!" השיבותי: "ארבע ועוד שלוש!" הגעתי למחנה. הכל ישבו סביב המדורות ושוחחו. הצטרפתי למסובים, ואולם דעתי היתה פזורה עלי. שאלתי את נפשי להזדקן בעשרים וארבע שעות ולפגוש את שרידי יהודי זופיובקה. אחרי ארוחת הערב ניגשתי לפטי וסיפרתי לו הכל. גם פטי קיבל את הבשורה בהתרגשות ואמר שיש לעשות הכל כדי להביאם אלינו, לחטיבה.

כל הלילה לא עצמתי עין. כבסרט נע נגולה לעיני כל פרשת ההשמדה. כל איש כאילו התיצב לפני והתחנן שנצרפנו אלינו, שנציל את חייו. אחרי ליל־שימורים זה, קמתי בבוקר, נטלתי גליון נייר והתחלתי לכתוב. עיני זולגות דמעות, לבי שותת דם וידי רועדת:

אל שרידי יהודי זופיובקה–איגנטובקה, באשר הם שם. מכתב זה שולח לכם גד רוזנבלט הנמצא כאן, עם חיים ווטשין, ביערות הקרובים, בלווית פרטיזנים רוסיים.

זו לנו פעם שניה שאנו נמצאים באיזור זה, איזור זופיובקה, וכאז, בפברואר 1943, כן עתה רוצים אנו להתקשר אתכם ולצרפכם אלינו. החטיבה שלנו תקבל אתכם בזרועות פתוחות. כאן תמצאו סעד, חברים נאמנים וחברים לקרב. אין לכם עתיד ביערות הללו, השורצים באנדארובצים. המוצא היחיד הוא ללכת אתנו. אני מאמין שמפקדינו יסכימו לקבל את כולכם גם אם יש ביניכם תשושים וחולים.

אני מצפה בקוצר־רוח לרגע שאוכל להתראות אתכם.

בן עירכם גד רוזנבלט.

הלכתי אל הכפר ומסרתי את המכתב בידי האיכר הפולני. ביקשתיו לרוץ מיד אל היהודים ולהביא את כולם למחנה עד הצהרים.

שהיתי בבית האיכר עוד כשעה ובני־ביתו תינו בפני את פרשת האימים והתלאה של התקופה האחרונה: מגור, חורבן ורצח. ריבון העולמים, איזה עולם הוא זה!

שבתי למחנה ומיד נגשתי לבאקראדזה והודעתי לו על דבר שרידי היהודים שבכאן.

– אך זו הפעם, חבר מפקד, מבקש אני, לגלות לי סוד צבאי: הנשהה כאן עד הערב או נעקור קודם לכן? רצוני לדעת זאת. כיון שאני מעוניין שאותם יהודים יספיקו לבוא אלינו.

באקראדזה הבטיחני להשיב לי על שאלתי. נגשתי לפטי ומסרתי לו על השתלשלות העניינים. בינתיים חזר באקראדזה וקרא אותנו לסור אל וארשיגורה.

וארשיגורה עמד בקרבת המטה וגילגל שיחה עם איש מוכר לנו. לכל הרוחות, מי הוא זה?

משנודע למישה, מפי אלכס, על הימצאנו כאן, עם חטיבת קובפאק, החליט לסור אלינו לראותנו. המשמר שלנו תפסו כשנסע בעגלה, רתומה לסוס אחד, בשטח היער שלנו. נטלוהו ומסרוהו לידי וארשיגורה. מישה סיפר שסר לכאן כדי לראות את מכיריו הותיקים, ונקב בשמו של פטי ובשמי. וארשיגורה ביקש מבאקראדזה לשלחנו אליו לאלתר.

והנה לפנינו מישה המורה, הקשר שלנו לשעבר. הוא זן עיניו בנו, ואנו – בו. וארשיגורה ובאקראדזה עומדים ומסתכלים בתמיהה על שלושתנו. מישה מספר לנו שצרות רבות באו עליו בזמן האחרון, בעטיים של הבאנדארובצים. הללו חשדו בו שהוא משתף פעולה עם פרטיזנים. הם לקחו אותו היערה והחזיקוהו בידיהם במשך שבוע ימים, עד ששיכנע אותם כי חשד־שוא הוא. עכשיו הוא עומד בקשר עם אנשי מאדוואדיב ואליושה.

נגשתי לווארשיגורה, התייצבתי דום וביקשתי רשות לפנות אליו. משניתנה לי הרשות, אמרתי:

– בסביבה זו מצויה עיירתנו. פה ביערות, כפי שידוע לך, פעלנו בטרם הצטרפנו אל היחידה הצבאית 00117. עכשיו נודע לי על יהודים המסתתרים ביערות. הבוקר שיגרתי אליהם מכתב, באמצעות איכר פולני, וביקשתים להצטרף אלינו. פניתי תחילה, כדין, למפקד באקראדזה, חבר תת־פולקובניק, ואני מבקש לדעת אם נשהה כאן עד הערב.

– ואתה בטוח שנקבלם אלינו? – שאל וארשיגורה.

– בטוח אני, חבר תת־פולקובניק. הם לוחמים כמונו ואנשי־יער, ולא יקשה עלינו להפכם לפרטיזנים.

– ניחא, נישאר כאן עד הערב, ברם נצור פיך ואל תגלה זאת לאיש. ואשר לאנשיך – נראה אחרי כן.

נטלתי רשות יציאה, נגשתי לפטי ולמישה, שוחחנו קצת ונפרדנו.

אחר־הצהריים הופיע רץ וקרא אותי למטה. אזרחים הרבה – אומר הוא – צובאים על המטה ומבקשים להתגייס. עד שהגעתי, כבר היה וארשיגורה מגלגל שיחה עם אנשינו, אנשי זופיובקה. ראיתי ביניהם את מרדכי, חיה ורוזה צ׳ארפאק, יעקב ומרדכי ויינר, שמואל פישפיידר, מיכל מלר, טיומה, ביילה רויטנברג, אוסטיק ועוד. התחבקתי אתם ודמעות נתקשרו בעיני. בא גם פטי, אף הוא נרגש כולו ובוכה כילד. כל אנשי המטה – וויצאכוביץ, פאנין, רודיוב, וארשיגורה – עומדים ומביטים בנו בהזילנו דמעות כאב וגיל. לאחר מכן הטה

אותנו וארשיגורה הצדה ובישר לנו שמתוך אמונו והערכתו לנו, הסכים המטה לא לערוך לחדשים קבלה אישית, אלא לקבלם במרוכז ולשבצם בפלוגות. הוא ביקשנו להסביר לחדשים את מהות חיי החטיבה וקשייהם. היראים ורכי־הלבב ילכו וישובו כלעומת שבאו.

כינסנו את האנשים, ופטי ואני גוללנו בפניהם את כל בעיות החטיבה. עד שעה מאוחרת ישבנו ושוחחנו. היום רד. עוד מעט ונפתח במסע חדש דרומה, מסע של שיגרה לגבינו, אך לחדשים הריהו כפותח דף חדש בחייהם.

אנו יוצאים לדרך. עוד הלילה נחצה את מסילת רובנה – קובל, אחרי־כן נפתח במסע מערבה, נגמא מרחבים צחיחים בלא יער ועץ, מרחבים השורצים באנדארובצים.

הקומיסאר עומד ומתחקה אחרינו בהתקדמנו. גם קובפאק, רכוב על סוסו, נועץ בנו מבטו, עוקב אחרי היציאה.

כשחצינו את הגבול, נורו עלינו כמה יריות על־ידי שומרי הגבול. אנשי באראז׳נוי קטלו בו במקום שניים מהשומרים, והשאר התפזרו בבהלה.

מישור עצום משתרע לפנינו. בתים יפים מסוידים, גדרות אבן. אנו מתקדמים במהירות רבה. לפנות בוקר הגענו לאיזה כפר וחנינו בו. התשיעית שלנו יוצאת לשמירה. אני ושצ׳ארבאטה שומרים ונחים לסירוגין, האחד שומר והשני מתנמנם במשך מחצית השעה.

ליל גשם היה, וכרגיל, רצנו במשך כל הלילה, גימאנו כששים וחמישה קילומטר. תוך כך קרה אסון ל״חדשים״ שלנו: בילה רויטנברג וברל שיינביין נתקעו באמצע הדרך, לא הספיקו לרוץ בעקבות המסע. פטי ואני מודאגים מאוד: מי יודע מה יאונה להם באיזור זה, שאין בו אף יהודי אחד. לבנו נצבט מצער, ואולם קצרה ידנו מלעזור לאומללים הללו. הדבר נודע לי מפי שמואל פישפיידר. אף הוא חדש, אך כבר הספיק להתאקלם ולהתערות בחטיבה. מכנים אותו בשם ״סאמיון הגיבור״, ולא בכדי זכה לתואר זה. כשבאו הגרמנים והקיפו את מקום מגוריו, ליד קיבארץ, כדי להוציא את האנשים להריגה, חטף שמואל גרזן, התייצב על סף ביתו, ובבוא הגרמני הראשון, הניף את גרזנו וקטלו בו במקום. אחר־כך חטף את הפאראבאלום של ההרוג, יצא בריצה אל הרחוב, ופתח ביריות על הגרמנים שהמטירו עליו אש. תוך כדי יריות, הצליח לצאת מטווח האש ולנוס היערה. שם אירגן סביבו כמה אנשים, ועבר ליערות צומאן. בזמן שהייתנו בכפר הורודישץ, הופיע בלווית עשרים איש מזופיובקה, ונתקבל לפלוגה התשיעית שלנו.

השניים שפיגרו, בילה וברל, אפשר שבכל זאת יצליחו להגיע אלינו. עקבות העגלות, הסוסים והאנשים הוטבעו בבוץ, ואם יתחקו על העקבות, ימצאו את הדרך.

השמש יצאה וייבשה את האדמה, ורננת הציפורים נשמעה מבעד לבדי העצים. לא הספקנו לחטוף שינה קצת, והנה הותקפנו על־ידי הגרמנים. לא הרחק מכאן נמצאת העיירה סקאלאט. משנודע לגרמנים החונים בה על בואנו ליער – יצאו להתקיפנו. אנשי הפלוגה השלישית ופרשיו של לאנקין הפילו בהם חללים הרבה והניסו את השרידים לכל עבר.

חייצ׳יק סיפר לי בבת־שחוק על קרב זה. בדגן הבשל שכיסה את השדות שנמתחו מהיער עד העיירה, צעדו שרשרות גרמנים וסרקו את השטח. על כל שעל נתעכבו, צנחו ארצה והמטירו אש על השדה שלפניהם ועל היער המשתרע בירכתי השדה. מפקד השלישית קארפאנקו, נתן פקודה לא לפתוח באש עד אם יתן הוראה לכך. אנשינו רבצו בתעלה המפרידה בין היער לשדות הדגן ואצבעותיהם צמודות להדקי המקלעים והתת־מקלעים. דרושים היו עצבים חזקים מפלדה, אומר חייצ׳יק. הגע בעצמך! אנשינו שוכבים ורואים את הגרמנים לפניהם מהלך של ארבע מאות, שלוש מאות, מאתים מטר, ועדיין אסור לפתוח עליהם באש, עד אם יתן קארפאנקו את האות. אך הנה נשמעה שריקה חזקה, וכל הכלים שלנו פתחו בבת־אחת בהמטרת אש וקצרו במתקיפים ובדגן גם יחד. כאיש אחד קמה השלישית ובתרועה גדולה השתרעה על הגרמנים. שרידי הגרמנים פתחו במנוסה מבוהלת. מעטים הצליחו להגיע אל העיירה, ובעקבותיהם דלקו הפלוגה השלישית ופרשיו של לאנקין. הם חדרו לעיירה ונכנסו בקרב עם שרידי חיל־המצב ואנשי השלטון האזרחי, הגרמנים והאוקראינים. אנשינו שרפו, חיבלו והשמידו הכל. בזמן הפעולות נתקלו במחנה־מעצר של יהודים מגודר בתיל. הם שחררו את היהודים, ואלה התנפלו לרגלי הפרטיזנים בנשיקות ובדמעות גיל. וגם פאבלובסקי זכה בכמויות גדולות של יי״ש, סוכר, שמן, חמאה, קמח, בשר, דברי הלבשה ועורות.

עמדתי על אם־הדרך וראיתי את אנשי הפלוגה השלישית בשובם מן הקרב, לבושים מדים חדשים, ונעולים מגפיים שבזזו בסקאלאט. צועדים היו ושרים, והיער התרונן מקולותיהם. לנו היו רק שני הרוגים וכמה פצועים.

הלכתי בלווית פטי לראות את היהודים ששוחררו בסקאלאט. עברנו את כל היער והגענו עד המטה. סמוך לשם מצאנו למעלה ממאה איש; נשים, ילדים, צעירים וזקנים, יושבים ואוכלים בצל האילנות. נגשתי אל אחד האנשים ושאלתיו באידיש לשלומו. ביקשתיו שיספר לי על המחנה ועל אנשי סקאלאט. הלה סיפר לי כי בעיר היה מחנה עבודה, והאנשים עבדו בעבודות־כפיה. מפקידה לפקידה היו הגרמנים מוצאים אנשים מתוכם ו״מעבירים״ אותם למקום בלתי ידוע. האחרונים בתור נכלאו מאחורי גדר־התיל וחיכו לגזר־דינם, עד שבאנו ושחררנו אותם.

הניצולים היו נבוכים ונרעשים, ולא ידעו אם עליהם לשמוח על הצלתם או למרר בבכי על מאות יקיריהם שכלו ואינם. הם נועצים בי עיניהם, ואני רואה שהפחד ניבט בהן. נזכרתי, שאני לבוש מדים גרמניים מכף רגל ועד ראש. הבהרתי

להם פשר דבר והרגעתים. פטי משוטט ביניהם ומגלגל עמהם שיחה. ברור, שרבים מאלה יצטרפו אל חטיבתנו, ובעיקר, הצעירים שבהם. תהיתי, מה יהא גורלם של הזקנים והילדים. במצבנו, מצב של חטיבה ניידת, תוך קרבות בלתי־פוסקים עם האויב, מן הנמנע יהיה לצרפם אלינו. אך פטי סבור, שיש להם סיכוי להישאר בחיים ולמצוא מקלט אצל איכרי הסביבה או ביערות.

בשובי למחנה, בא אלי שצ׳ארבאטה וסיפר לי כי נקרא למטה, אל קובפאק ורודניוב. הם הסבירו לו, כי הוחלט לארגן את כל היהודים ששוחררו ממחנה סקאלאט בפלוגה מיוחדת, כיון שאלה זקוקים להכשרה פרטיזנית ולאימונים מוגברים, עד שיכשרו לבוא בקהל הפרטיזנים. יש איפוא בדעתם למנותו כמפקד הפלוגה הזאת. שצ׳ארבאטה לא ידע מה להשיב וביקש שהות עד הערב, כדי להיוועץ בפטי ובי. פטי סבור, שאין ברירה אלא לוותר על השתייכותנו לפלוגות החביבות עלינו, שקלטו אותנו כה יפה, ולהתמסר להקמת הפלוגה הלאומית. אף אני בדעה, שענין כבודנו היהודי עומד מעל לכל, ועלינו להתמסר להפיכת האנשים האלה לחיילים, לפרטיזנים ראויים. סיכמנו כי בפני הפיקוד תוגש ההצעה הבאה של מבנה הפלוגה העתידה לקום: מפקד הפלוגה – יואל שצ׳ארבאטה, מדריך פוליטי – חיים ווטשין (פטי), מפקד מחלקה א׳ – גד רוזנבלט, מפקד מחלקה ב׳ – אדם קופר מפקד מחלקה ג׳ – זיסי חייצ׳יק. היות והחומר האנושי בפלוגה זו רופף מאד, ועדיין לא קנה לו הרגלי־קרב ומשמעת מסע, הצענו למנות שלושה מפקדי־מחלקות, במקום שניים שכרגיל, ושכל מחלקה תמנה עד עשרים וחמישה איש, ותהא מחולקת לשתי כיתות. כן החלטנו לבקש מהפיקוד, שיעביר את כל היהודים הנמצאים בגדוד הראשון לפלוגה החדשה. תגבורת זו תסייע בידינו לגבש פלוגה לוחמת ויציבה. נוסף לכך החלטנו להגיש בקשה מיוחדת לחון את חברתנו, שגורשה מהחטיבה, ולצרפה לפלוגה הלאומית שלנו.

לפנות־ערב חזר שצ׳ארבאטה מהמטה צוהל ומעודד. הבטיחו הכל, אומר הוא, נעתרו לכל הבקשות: למתן נשק אוטומטי, לסידור תחבורה, לטיפול מיוחד בכל עניני הפלוגה. גם החברה חוננה.

ריכזנו את כל אנשי סקאלאט בשטח מיוחד שהוקצה לנו ביער. שמואל פישפיידר נתמנה לאפסנאי והוא, שצ׳ארבאטה ואני נגשנו למטה לקבל נשק ואמצעי־תחבורה. קיבלנו ששים וחמישה רובים ועשר עגלות להובלת אספקה ותחמושת. ערכנו את הארגון הפנימי ושיבצנו את האנשים למחלקות ולכיתות. הפלוגה כולה מנתה שבעים וחמישה איש, בכללם עשר בחורות. הקימותי למחלקתי מחנה מיוחד. התחלתי לאמן את אנשי בשימוש ברובה, רימון וכו׳.

היום רד, והשמש ירדה לטבול במי הזברוץ׳. בכל רחבי היער הודלקו מדורות, מחלקה מחלקה ומדורתה. אף אני העליתי מדורה וישבתי עם אנשי מחלקתי מסביב. האש פיזרה את החשיכה, והלבבות התחממו קמעא. מאושר הייתי

בשבתי אתם שבת־אחים, כאחד מן העושים במלאכת הנקם, כאחד מן המלמדים בני יהודה קשת. סוקר אני את פניהם המשולהבים של אנשי מחלקתי, ואינני מכירם. האם אלה הם האנשים ששוחררו רק לפני שלושה ימים ממחנה סקאלאט? האם הם הם שהיו לפני ימים ספורים עבדים נרצעים ונידונים למוות, כלואים ומסוגרים ומחכים למוות הגואל? החליפו בגדיהם, צחצחו מגפיהם, קומתם נזדקפה, שביב תקוה בעיניהם, וכל חזותם אומרת חירות.

הצגתי את שני מפקדי הכיתות לפני אנשי המחלקה.

– אלה מפקדיכם – אמרתי – שינהיגו אתכם בקרבות הצפויים לכם. לוחמים ותיקים הם שכבר נוסו בטבילות־אש רבות ועליכם לציית להם. אנו, אנשי הפיקוד, נעשה כמיטב יכלתנו כדי להכשירכם ולסייע בידיכם להתגבר על קשיי הקליטה. שיחק לכם המזל שהחטיבה, בקרב עם האויב, הגיעה עד סקאלאט ושחררה אתכם. עתה הנה ניתן גם לכם נשק כדי להכות בנאצים, לקטול את מרצחי הורינו, ילדינו ונשותינו, את מחריבי עמנו. שמרו על נשק זה מכל משמר! למדו להשתמש בו כהלכה, לקלוע למטרה! אל תכזיבו! אל תכתימו את שם הפלוגה וכבודה במעשים הנוגדים את חוק הפרטיזנים! זכרו, כי חטיבתנו, היחידה הצבאית מס׳ 00117, מקפידה בכל החומרה על מילוי הפקודה מס׳ 200, האוסרת לקחת משהו מתושבי המקום, בין דברי מאכל ובין דברי הלבשה. זכרו, כי כל העובר על פקודה זו מתחייב בנפשו!

לאחר מכן נתפתחה שיחה ערה וחפשית. בהמשך השיחה נשאלתי: לאן אנו מועידים פנינו, ואם נעבור את סקאלאט שנית? השיבותי, כי הנוהג בחטיבה הוא – שלעולם אין שואלים להיכן הולכים. מסלול המסע ותכניות הפעולה הם סודה הצבאי של המפקדה בלבד.

וכטוב לבנו בשיחה, נשא אחד הותיקים קולו ופתח באחד משירי הפרטיזנים החביבים עלינו. מסופר בו על פרטיזן צעיר שנפל שדוד, שם באדמת טרשים, בשדה בור. שאר החברים החרו החזיקו אחריו. והד היער מוליך את קול השירה הרחק הרחק, להרי זברוץ׳ ויערותיה.

האש הולכת ודועכת. עת לישון. עברתי במחנה ונגשתי למדורות שסביבתן עדיין ישבו פרטיזנים מפלוגות שונות ונתנו קולם בשיר. כולם היו במצב־רוח מרומם, הסיחו כל דאגה מלב. הגעתי לפלוגה התשיעית, פלוגתי לשעבר, ומצאתי את באקראדזה יושב אצל תיבת פטיפון ומשמיע מפעם לפעם תקליט אחר. ביחוד נתחבב עליו תקליט המשמיע נעימה דתית מחג־המולד. ״זהו טאנגו מצוין!״ – לוחש לי באקראדזה, ואני נענה לו בחיוך.

נגשתי לשצ׳ארבאטה ומצאתיו באהלו. נרגש הוא היום. אין זה דבר של מה בכך – להיות לפתע למפקד פלוגה! שומה עליו ליישב בעיות שונות, ורובצות עליו טרדות הרבה. ״גרישה, – אומר לי שצ׳ארבאטה, – אני מקוה שניישב הכל בכוחות משותפים!״ בודאי! כולנו עמלים באמונה. פטי, אדם קופר, חייצ׳יק, כולנו ששים

למלא את המוטל עלינו. צר לנו, שרק היהודים מהבאטאליון הראשון הפוטיבלי, עברו אלינו ואילו שאר היהודים, מהבאטאליונים האחרים, נשארו בפלוגותיבם, ביניהם – סני רוזנזון והאחים קימלבלאט. גם יוסף גורנשטין, מהפלוגה השלישית, החליט ברגע האחרון לא לעזוב את פלוגתו של קארפאנקו. ניסיתי לשדל את יוסף, אך ללא הועיל.

עליתי על משכבי, כשאני שקוע בהרהורים על מאורעות היום ועל הפלוגה השביעית שלנו, אשר שם זה הוענק לה לאחר שהפלוגה שנשאה קודם שם זה פוזרה, כתוצאה ממפלה בקרב. התפללתי לאלוהים, שכדבר הזה לא יקרה לפלוגתנו אנו.

לפנות ערב עקרנו דרומה. התנהלנו כל שעות הלילה. בבוקר מצאנו עצמנו ביער המתנשא על חופו של נהר. גם הלילה קשתה להם, לאנשי, ההליכה. מחנות העבודה הנאציים סחטו את כל כוחותיהם, והאנשים הגיעו אלינו תשושים מאוד. שצ׳ארבאטה סיפר לי, שרבים מהתשושים ומהילדים נלווים אל שיירת האספקה של פאבלובסקי. הלה מוביל אותם בעגלות, ועם כל חניה הוא משתדל לסדרם אצל איכרים. לפי הוראתו של קובפאק, משאיר פאבלובסקי לאיכר, המקבל אליו יהודי לאכסון, מצרכים ממצרכים שונים. ברור, שצעד זה נעשה בחשאי, בהסתר מן השכנים.

קמתי בצהריים והלכתי לרחוץ בנהר. לקחתי אתי, כרגיל, את נשקי. רבים מאנשינו כבר רוחצים. וארשיגורה, באזימה, קובפאק משתכשכים במים, מתיזים סילונים זה על זה ומשתובבים כילדים קטנים. נכנסתי המימה, ואת בגדי ונשקי הנחתי ליד שיח בגדה. לא עברו אלא דקות מעטות וטרטור מנועי מטוסים החריש את אזנינו. חמישה אוירונים טסו מעל הנהר, אל היער שממול. קולות נפץ אדירים רעמו, וטרטור מקלעים ניסר בחלל. המטוסים חגו מעל השטח וירו בלי הרף. מהיער ומהנהר בקעו זעקות הפצועים.

זחלתי והגעתי אל השיח שלידו השארתי את הנשק והבגדים. האוירונים, שכילו מלאכתם הקטלנית, נעלמו מן העין. חשתי אל המחנה שביער. לבי ניבא לי רעות. הגעתי לפלוגה, ועולמי חשך עלי. השדה מבותר היה מן הבורות שכרו הפצצות. כמה עגלות נתרסקו, והסוסים סרוחים כשבטניהם מרוטשות. מכל עבר בקעו אנקות פצועים. שאר האנשים שכבו מבוהלים, המומים, חסרי־אונים. התחלתי לכנס את אנשי הפלוגה ולרכז את הפצועים. בין הפצועים היו שצ׳ארבאטה, אדם קופר, זיסי חייצ׳יק, פימה גאלפאנד ועוד רבים. כמעט כל מנגנון הפיקוד נפגע. השכבנו את הפצועים על העגלות שנשארו שלמות ושלחנום למחלקה הרפואית של המטה.

אכן, מזל ביש! כל־כך הרבה פצועים אצלנו, וזה רק אחרי ימים מספר לארגונה. אך אין פנאי להתמסר להרהורים נוגים. ריכזתי את הפרטיזנים שיצאו בשלום מן ההפצצה וערכתי מיפקד. בשורה התייצבו ארבעים וחמישה איש. כל מפקדי המחלקות והכיתות היו פצועים. נשארו שלמים רק המדריך הפוליטי, חיים ווטשין, שני מפקדי כיתות ואנוכי.

עודני עומד עם הפרטיזנים, והרץ הפלוגתי מופיע ומודיע לי, שמפקד החטיבה, גנרל קובפאק, והתת־פולקובניק, וארשיגורה, קרבים ובאים אלינו. באתי במבוכה. פגישה כזו, לפתע, בנסיבות כה עגומות, אחרי הפצצה, כשהמחנה הפלוגתי חרב כולו, ומסביב תוהו ובוהו. לא הספקתי להתיישב בדעתי, והנה קובפאק פוסע לקראתי, כשהוא נשען על מטה־הרועים שלו, ולידו וארשיגורה ובאזימה. נתתי פקודה לעבור לעמידת דום, התמתחתי ודיווחתי על ארבעים וחמשת האנשים הערוכים בשורה, ועל כל השאר – שנפצעו ונשלחו למחנה הרפואי: "הפלוגה השביעית, גנרל–מאיור, ערוכה לפקודתך".

– הפלוגה, עמוד נוח! – פקד קובפאק. הוא עמד וסקר את האנשים, החשה קמעא, אחר אמר:

– עליכם לדעת, שאנו אנשי צבא, ולפנינו דרך קשה וארוכה. מבין אני לקשיי הסתגלותכם, אך אין ברירה. שומה עליכם להיות פרטיזנים, ככל השאר, או לא להיות בחטיבה. אלה המבקשים לפרוש מאתנו – רשאים לעשות זאת ואנו נסייע בידיהם להסתדר בסביבה זו, כשם שכבר סידרנו רבים מכם, למן היום שיצאנו מסקאלאט. החלשים, והיראים מפני הקשיים – יצאו מן השורה. אך הנשארים חייבים לדעת, שכל דיני הפרטיזנים יחולו עליהם. רבים מכם נפצעו, אך נשתדל למלא את החסר. לא היה עליכם להתרוצץ בזמן ההפצצה. יש להיצמד לקרקע ולשכב ללא תנועה. מעתה יפקד עליכם החבר גריגורי רוזנבלט, וכמדריך פוליטי יוסיף לשמש החבר פטי ווטשין.

קובפאק מסר לי את הפיקוד, ופנה לדרכו עם אנשי מטהו. ביקשתי את פטי לערוך שיחה עם אנשי הפלוגה ולעודדם קמעא. בדקתי את רשימת אנשי, לראות אם יש ביניהם בעלי עבר צבאי, כדי למנותם לתפקידי מפקד־כיתה. מצאתי שניים שלגביהם צוין ברשימה כי שירתו בצבא הפולני. הוצאתים ממעגל המסובים בשיחה, ושידלתים לקבל את התפקיד. הם חששו ליטול על עצמם אחריות כזאת, ביחוד עם אנשים בלתי מאומנים אך לבסוף קיבלו את הדין.

הרץ הפלוגתי הודיעני, שבעוד שעתיים נצא למסע. סרתי אל המחלקה הרפואית של המטה, לבקר את הפצועים. מצאתי שם כמעט את כולם, מחוץ לשצ׳ארבאטה ופימה, שנפצעו קל וביקשו לקחתם אל הפלוגה בעגלה.

פטי ביקש מפאבלובסקי חמש עגלות חדשות תחת אלו שניזקו בהפצצה. הלה הזעים פנים, ריטן וחרק שן, אך לבסוף ציוה למסור לנו את העגלות. לשיירת האספקה שלנו נוספו הפעם שלוש עגלות פצועים.

עם חשכה יצאנו מהיער. התנהלנו בעקבות הפלוגה התשיעית, של באקראדזה. כל הדרך פקחנו עין על המחלקות, לבל תפגרנה. הנהגנו כי כל אחד מאנשינו יסע בתורו, לסירוגין, במשך רבע שעה בעגלה. הודות לכך נחו הפרטיזנים תוך כדי המסע ונתעודדו בהרבה. פטי ואני החלטנו לא לרכוב על סוסינו. אסרנום לעגלות, והלכנו ברגל עם כל השאר, במשך כל המסע דרומה.

היום האיר, והאוירונים מתחילים להופיע. אם אמנם אמת הדבר, שלפנינו יערות עבותים, שוב לא נירא מפני האוירונים. כלום יראנו מפניהם שעה שחנינו ביערותיה העבותים של רוסיה–הלבנה?

שצ׳ארבאטה עבר לפלוגה התשיעית, עד שיחלים מפצעיו. אחרי־כן ישוב אלינו.

פגשתי את יצחק קימלבלאט כשרוחו עגומה עליו. בצליחת נחל לומניצה, נהרג על־ידו חברו אברהם קוץ. זה האחרון בא אלינו מיערות קולקי, השתתף במסע צפונה לגלושקאביצ׳י, שובץ אחר־כך בפלוגת החבלנים של אברמוב, עד שמצא את מותו על עגלתו, הלילה, עם צליחת הנחל. ועוד סיפר לי יצחק, שמועה ששמע מפי אברמוב, כי הגרמנים ועוזריהם נמלטו בבהלה, מאימת הפרטיזנים של קובפאק, מהערים הקרובות, סטאניסלאבוב וטארנופול, ופנו לעבר לבוב.

בבוקר התקדרו השמים וגשם סוחף ניתך על "היער השחור". המאסארשמיטים, שהפציצו אותנו שעה תמימה, הסתלקו ונעלמו עם רדת הגשם. בכניסתנו ליער, נפגעו עגלות אספקה רבות של פאבלובסקי, שהיו במאסף, אך הפלוגות והכוח המרכזי עברו בשלום ומצאו מחסה בעבי היער.

נחנו כהלכה, אף שהגשם לא פסק. המסעות הממושכים הוגיעו אותנו מאד. איני יודע מה מריץ אותנו דרומה, בכל זאת חדורים הכל מרץ ובטחון. משהו עלום מפיח בנו עידוד ומשכיחנו את כל תלאותינו.

האילנות נוטפים סילוני מים. הדרך הפכה לבוץ שחור ודביק. ביער נקוות שלוליות הרבה. ואולם אנו מוסיפים לנוע, ואיננו נותנים דעתנו על הגשם והבוץ. הצרה היא – ענין האוכל. אסור להעלות מדורה ולהתקין תבשיל חם, והסוכר המעורב בחמאה היה לנו לזרא.

הוספנו לחנות ביער, ועם רדת הלילה התקדמנו. הפיקוד מעונין, כפי הנראה, שהאנשים יינפשו כהלכה, בטרם נפנה אל הרי הקארפאטים.

בהמשך מסענו התקדמנו ביער גם בשעות היום. היער עבות והעצים גבוהים ועתיקי־יומין. האוירונים טסו מעל היער, תרו והטילו מטענם, ואולם המסע לא נפגע.

בלכתי עם פטי ואנשי פלוגתו ביער הבחנו בכמה אנשים הבורחים מפנינו. דלקנו אחריהם ותפסנום. היו אלה שני זוגות צעירים, שרעדו מפחד. התבוננו בהם היטב והכרנו, שאחינו בני ישראל המה. נרגשים היינו מאוד, והדיבר ניטל מפינו. עודנו עומדים נרעשים, ללא הגה, והנה אני שומע את אחת הצעירות לוחשת לבן־זוגה, כי אבוד אבדו, שכן נפלו בידי גרמנים ואוקראינים. והצעירים כולם ממררים בבכי. נבוכותי כליל, אך מיד תפסתי, כי המדים שעלינו, מדי קצין גרמני – עלי, וסגינו של שוטר אוקראיני – על פטי, הטעו והחרידו אותם. הרגעתים ואמרתי להם ביידיש כי פרטיזנים יהודים אנו. הם לא האמינו למשמע אזניהם. הולכנום אל השיירה והושבנום על העגלות לנוח. הם סיפרו לנו, שהנם משרידי הבורסקים של גיטו סטאניסלאבוב ונותרו אחרונים במחנה. משנודע להם, לפני ימים מספר, כי עומדים לחסל את הגיטו, נמלטו ממנו לעת לילה היערה.

הם סיפרו על הטבח האיום שערכו הגרמנים ביהודי המקום, ועל היהודים שנפלו ב"יער השחור" מידי פולנים ואוקראינים. הללו, אנשי ההרים, מתגוררים בקירבת היער ועוסקים במרעה צאן ובקר, ומפקידה לפקידה גם בחטיבת עצים ביערות הסביבה. לבושים הם בגדים מתוצרת ביתית; כובע עמוק לראשם, ולרגליהם – נעלים מעוטפות בבלואי־סחבות. לרוב מזוינים הם בגרזן קטן, בעל ידית ארוכה. רבים מהאוקראינים הללו השתתפו בטבח היהודים אך נמצאו גם כאלה שסייעו ליהודים בלחם ובלבוש.

קיבלנו הוראה מהמטה להביא את אנשי סטאניסלאבוב לחקירה. וארשיגורה הטה אותם לקרן־זוית כעבור שעה קלה חזר וארשיגורה אלינו, כשפניו מפיקות רצינות, ושאל:

– האם בטוחים אתם בכך, שאלה הם יהודים?

– בודאי – השיב פטי, – אין בכך כל ספק.

– ועל פי מה קבעתם את הדבר?

– בראש וראשונה, לפי חיתוך הדיבור.

– ומה פשר חפיסת הרעל שמצאתי אצל הצעירה הבלונדית?

נדהמנו, אך עד מהרה נתאושש פטי ואמר:

– בינה נא, חבר תת פולקובניק, היהודים חוששים פן יפלו בידי האויב, והם מעדיפים לבלוע סם־מוות מאשר להתענות בידי הנאצים.

– ואילו בי נתעורר חשד, שהגרמנים שלחו אלינו מרגלים, מחופשים כיהודים, כדי להכניס רעל בתבשילים. סומך אני על דבריכם כי הכל כשורה, ובכל זאת, שימו לב! השגיחו בשבע עינים!

חזרנו למחנה עם ה"חדשים" ושיבצנו אותם בכיתה. לפנות־ערב חדל הגשם. האוירונים עודם חגים מעל היער וזורעים פצצות. הרחק מכאן מיתמרת לשון אש. אפשר שזהו כפר אוצולי קטן העולה באש. מאתנו לא נפגע איש, מקפידים אנו על ההסוואה.

פגשתי בקובפאק שטייל לתומו ביער. משהשגיח בי, דרש בשלום הפלוגה ובשלום הפצועים, וביחוד התעניין בשלומו של שצ׳ארבאטה.

הפלוגה השביעית שלנו גוררת כל הזמן חמישה־עשר פצועים מהבאטאליון הראשון. אלה הם פרטיזנים מחרקוב, סומי, קורסק, אוריול, קיוב, סבארדלובסק. העליות והירידות הבלתי פוסקות מתישות את כוחותינו. אכן, בחורינו מתמתחים עד קצה הגבול, ואולם מי יודע אם נחזיק מעמד?

בשעת חניה מתרכזים כל הפצועים במרפאת המטה. שם בודקים אותם הרופאים, מחליפים להם תחבושות ומטפלים בהם כפי הצורך.

פחד נופל עלי בכל פעם שאני מעיף מבט במחנה הפצועים. מספר הפצועים גדל והולך מיום ליום. ושפתי דובבות בלחש תפילה: ״אם נגזר עלי למות, מי יתן ואמות לאלתר, בלא יסורים; ואם איפצע, הלואי ואיפצע פצעים קלים, שאוכל להמשיך בקרב, ולא אפול למעמסה על חברי״.

אחרי כל פרק מסע, תופסת פלוגתנו בשעת החניה גיזרה לשמירה ולהגנה. יום אחד תפסנו גיזרה כזו, יחד עם אנשי הפלוגה החמישית. מטוסי האויב הפציצו אותנו בלא הרף, ורבים מאתנו נפגעו. גם מפלוגתנו נהרגו חמישה אנשים ואחדים נפצעו. פטי שכב לידי, ופתאום הבחין בתנועה חשודה. נדמה לו, שמקיפים אותנו. נתתי פקודה לאחד הבחורים לזחול לכיוון ההוא, להתקדם כחמישים מטר ולעקוף סלע גדול שחצץ בינינו לבין השדה שבו כאילו נע האויב. הבחור פרץ בבכי והתחנן לפני שלא אשלחנו. בעינים דומעות טען, שהוא שריד אחרון למשפחה גדולה וענפה, ואם יזחל עכשיו, שוב לא יחזור לעולם. לפי חוקי הצבא, היה עלי להעמידו לדין על אי־ציות, אך דמעות הבחור נגעו אל לבי. פטרתיו במנוד־ראש, ושלחתי אחר תחתיו. כעבור דקות מספר הופיעו מעל ההר כעשרה מאסארשמיטים והפציצו אותנו קשה. אחת הפצצות פגעה במישרין בבחור אשר זה עתה ביקש על נפשו ונשאר במקומו, ואילו זה שזחל תחתיו אל הסלע יצא מההפצצה בשלום, אך בשובו מצא כי מרבית בני־כיתתו נפגעו למוות בהפצצה הקטלנית. צא וחשוב מה הן דרכי הגורל במלחמה!

לפנות ערב נקראנו, פטי ואני, למטה. באזימה הסביר למפקדי הפלוגות ולפוליטרוקים את המצב לאשורו, והודיע על החלטת המטה לערוך את המשך מסע החטיבה לא במרוכז, אלא במפוצל, כשכל אחת מן הקבוצות תפלס לה דרך בעצמה. אנו נפרדים עתה זה מזה, על־מנת להתאחד אחר־כך שנית.

בהתאם לתכנית זו, היה על פלוגתנו, השביעית, להצטרף אל העשירית. מפקד העשירית היה רב־לויטנאנט קורוצ׳קין.

חזרנו למחנה. מצאתי את האחים קימלבלאט, ועוד חמישה פרטיזנים מפלוגות אחרות, שבאו אלינו וביקשו להצטרף לפלוגה במסעה. יצחק קימלבלאט סיפר לי, שאנשי פלוגת החבלנים של אברמוב נתפזרו בכל הפלוגות. הוא ואחיו הורשו להצטרף אלינו. כן סיפר לי על הלך־הרוח השורר בפלוגות. מגמתן היא להתפצל

לקבוצות קטנות ולצאת לשפלה. אנו מכותרים מכל עבר, ורק קבוצות קטנות יש להן סיכוי כלשהו להיחלץ מכאן.

שעה קלה לפני היציאה ניגש אלי אחד הפרטיזנים מסקאלאט, והתחיל להפציר בי, שנחזור לגבול ההונגרי. גונבה אליו שמועה, בהיותו על־יד פיאסאצ׳נו, שבהונגריה חיים יהודים באין מפריע, ולכן הוא מציע, שנטמין את נשקנו ונחדור להונגריה כפליטים. דחינו תכנית זו בתוקף. הסברתי לבחור, שאין בדעתנו להשליך נשקנו וליפול ישר לזרועות אויבינו. עלינו ללכת עם החטיבה. מי שיתמזל מזלו – יישאר בחיים, ומי שנגזר עליו ליפול, מוטב כי ימות מות־גיבורים, עם נשק ביד. הבחור הירבה לשדלנו. לא יכלתי עוד להחשות, הגבהתי קולי ואמרתי: ״אם תשמיע באזני שנית דברים אלה, דע לך, שבמו־ידי אירה בך. ראה, הזהרתיך!״

תת־פולקובניק וארשיגורה בא אלי וקראני הצדה. יש בדעתו לצרף לקבוצתו את סאלציה, אחת הנשים מסטאניסלאבוב, שפגשנו בה ביער השחור, בזמן המסע לקארפאטים לדעתו, הוא, סאלציה, עשויה להביא עזר רב בסיורים ואולי גם בחדירה לסטאניסלאבוב. התנגדתי לכך וטענתי שהיא משתייכת לפלוגה השביעית, ועליה ללכת אתנו. וארשיגורה עמד בתוקף על החלטתו, והודיעני כי אם לא אאות לכך מרצון, איאלץ לציית לפקודה. ראיתי שידי על התחתונה, וקיבלתי את הדין. נפרדתי מסאלציה ומוארשיגורה והועדתי פני אל פטי, שערך את הפלוגה ליציאה.

הפלוגה מנתה עתה ארבעים וחמישה איש, ובכללם אלה שהצטרפו אלינו זה עתה. היום רד, וקולות הפרטיזנים, המברכים זה את זה לשלום, הדהדו בכל רחבי היער. שצ׳ארבאטה, אדם קופר, חייצ׳יק, גורנשטין ושאר פרטיזנים מפלוגות אחרות באו להיפרד מאתנו. שצ׳ארבאטה עודנו צולע, אף כי פצעו הגליד לגמרי.

ליל חושך. אנו מתנהלים במורד ההר, גולשים וזוחלים, קורוצ׳קין מטה אותי הצדה ולוחש לי: ״דע, חבר, שאנו מכותרים. יתכן שעוד הלילה נצטרך להתפצל לקבוצות קטנות יותר. מוטב שתדע איך לפעול במקרה זה. עיקר העיקרים, שלא תאבד את עשתונותיך. רק תבונתם והתמצאותם של המפקדים עשויות להציל את אנשי הפלוגה מכליה. אורבות לנו סכנות על כל צעד ושעל. פקח עיניך והיה זהיר!״

הלכנו בעקבות קורוצ׳קין כשעתיים. החשכה המרובה הכבידה על שמירת הקשר. כעבור זמן־מה נוכחנו לדעת, שאין לנו עוד קשר עם ההולכים לפנינו. נשארנו שלושים ושמונה איש. אין רואים דבר בעלטה אף במרחק פסיעה אחת. אסור להשמיע קול, שכן אפשר כי מסביב נמצאים גרמנים. לא נותר לנו אלא ללכת, להיישיר נכחנו, או להשמאיל, אל השביל הסמוך.

פתע קולטת אזני אוושה מימין, בדומה לזו שמשמיעים זרדים מתפצחים בהירמסם. אנו נצמדים אל הקרקע דומם. אני זוחל אל פטי ושואל אותו לפשר הרשרוש החשוד, אך הוא אינו יודע להשיב. אנו רובצים עוד קמעא וקמים. איני רואה איש משלנו. פטי ואני מתחילים לגשש בין השיחים. מופיעים פישפיידר, האחים קימלבלאט, זלמן שיינביין, מלר, בוריס, צארפאק, ויינר, ועד אחדים, השאר אינם. מה אונה להם, אין איש יודע. חיפושינו העלו חרס. לא די שנותקנו מאנשי הפלוגה שנתעלמו עם קורוצ׳קין, הנה באנו גם ניתוק זה. נשארנו עשרים ושלושה איש.

אין לי כל מושג היכן אנו נמצאים. אני שולח את בוריס לגשש לפנינו, ולוודא אם אין שומעים קול צעדים. הוא חוזר כעבור דקות מספר. אכן, אין קול ואין עונה! גם גרמנים אינם, אך אפשר שהם אורבים לנו על איזו גבעה לא רחוקה.

כל הלילה התקדמנו במורד ההר. לשם התמצאות נסתייעתי בכוכב הצפוני. אין לדעת כמה ימים ולילות נתעה בהרים. אפשר כדאי היה שנועיד פנינו חזרה, לדאליאטין, ושם נצלח את הפרוט, ונרד אל המישור. אך דבר זה אינו בר־ביצוע. המלכודת שם טמונה לרגלינו. גרמנים צובאים שם על כל שביל וכפר. לא נותר לנו, איפוא, אלא להמשיך לכת במשעול שמשמאל, המתעקל בהרי הקארפאטים.

הלכנו כשעה. משעול־הרים הוליך אותנו אל המורד. מרחוק נשמע סאון פלג הררי. בדין שבירידה יהא איזה דרך או כביש. הרי שאנו עלולים להיתקל בתנועה גרמנית. יצחק קימלבלאט נשלח לסיור, אך כבר עברה מחצית השעה והוא טרם חזר. אנו מודאגים מאוד. אולי נפל בידי הגרמנים, ואולי תעה בדרך. היטבתי להכיר את יצחק, וידעתי כי מתמצא הוא בדרכים, ובכל זאת חרדתי לו. אך הנה חזר יצחק, מרעיד בכל יצורי גוו. הוא מספר כי נתקל בגרמנים שרבצו לאורך השביל, אך הצליח לחמוק מידם. הגרמנים נמצאים לא הרחק מכאן, מהלך כמה מאות מטרים. פטי ואני פורשים לטכס עצה. ברור, כי לא נצליח לצאת מכאן במרוכז, שכן ניפול בידי הגרמנים. אין לנו ברירה, אלא להתפצל לקבוצות קטנות יותר. קשה מאוד לומר לאנשים שילכו בנפרד, שיסטו מעלינו. הם בודאי יראו שחורות, כי ייכשלו בירידה מההרים, כי יפלו בידי הגרמנים. ואף־על־פי־כן, עוד הערב חייבים אנו להיפרד, להתפצל לקבוצות קטנות, ולנסות להיחלץ מהכיתור הגרמני. אכן, רבים יפלו בדרך, אך לרבים גם ישנם סיכויים להינצל. אם נישאר בחיים, ניפגש ונתאחד שוב על־יד לאנצ׳ין, על גדות הפרוט, בשפלה.

החברים מסרבים להיפרד. מוטב, אומרים הם, ליפול יחדיו. נאנחים הם ומקוננים על מר גורלם. אבל אי־אפשר לנו להתחשב בכך. פטי כפוליטרוק ואני, כמפקד, מקבלים על עצמנו את הסיכון ואת האחריות הכרוכים בדבר. עלינו להיפרד עוד הלילה, בטרם יעלה השחר. אם לא נצליח לחמוק מן ההר הארור הזה, אנו אבודים.

קראנו לחבר מרדכי צ׳ארפאק והסברנו לו את המצב. משניפרד, וזה עלול להיות לאלתר, ידע איך לנהוג באנשים. ״עליך להוליך את האנשים לצפון, ואם תצליח לצאת עם האנשים בשלום, וגם אנו ניחלץ מכאן, ניפגש על־יד הפרוט״.

התייעצתי בדבר גם עם שמואל פישפיידר וזלמן שיינביין, ואף הם היו תמימי־דעים אתנו. בכל־זאת החלטתי לצאת לתור את השביל ולוודא אם אמנם כה קרובים הגרמנים הנה. משהרחקתי כדי שלוש מאות מטר בכפיפה ובזחילה, ראיתי לפני גבעה חשופה, שדמויות אפלות ניצבו עליה ושוחחו בקול רם בגרמנית. חזרתי ומסרתי לפטי את אשר ראו עיני. בו במקום פיצלו את הפלוגה לשתים. חלק מהאנשים נשאר במקום, וחלק שני החל להתקדם. פטי ואני, ועמנו מחצית האנשים, התקדמנו בזחילה חרישית, על־יד קבוצת גרמנים, ששהתה לא־הרחק מאתנו. שמענו היטב את קולותיהם. אחרי כל כמה מטרים, התעכבנו והתחקינו על הנעשה סביבנו. למרבית הפלא, עברנו ליד חוטמם ממש, בלא שהבחינו בנו. בטוחים היינו, וכך סיכמנו עם מרדכי, שגם הקבוצה השניה תצא בעקבותינו. להם יקל לחמוק מכאן, אחרי שאנו נעבור ראשונים את המקומות המסוכנים. אם נצליח לעבור את השטח בזחילה ולא תישמענה יריות, סימן הוא שאפשר להתקדם ולזחול בעקבותינו ולעזוב את ההר מיד אחרינו.

רק מקץ שנתיים, אחרי המלחמה, נודע לי על הגורל המר שפקד את הקבוצה השניה. אנשיה נתקלו בגרמנים ונפלו כולם עד אחד. רק הפרטיזנית שושנה צ׳ארפאק הצליחה להוליך את הגרמנים שולל, והם חשבוה לפולניה. היא נלקחה לאושוויץ והיתה כלואה שם עד סוף המלחמה.

משהו מיוחד משך אותנו לאיזור זה. כבר בקיץ, בעברנו דרך איזור ראקיטנו אל הקארפאטים, שמענו כי בעיירה זו נשארו יהודים הרבה, והם מסתתרים ביערות, ואצל איכרים, או שהצטרפו לפלוגות הפרטיזנים של מאדבאדיב, דווידוב, שיטוב. הפעם, כיון שהמסע צפונה שוב לא אץ לנו, גמרנו אומר לחפש אחר יהודים.

לא היה עלינו לחפש זמן רב. בכפר פולני, לא הרחק מסנאבידוביץ׳, מצאנו כמה משפחות יהודיות שעבדו אצל הפולנים, בשדות ובבתים. שוחחנו עם הפולנים וביקשנום שישמרו על המשפחות היהודיות עד לשעת השחרור. רשמנו את שמותיהם וכתובותיהם. חילקנו להם בגדים. את הצעירים והצעירות רצינו לספח אלינו, אך הוסבר לנו, כי ניחא להם יותר להישאר אצל הפולנים; אוכל ובגד יש להם, והגרמנים אינם מגיעים לכאן.

ימים אחדים ישבתי עם היהודים הללו. הם תינו לפני צרותיהם, סיפרו על מעשי הפרטיזנים המקומיים, ולהבדיל – על כנופיות הבאנדארובצים. סיפרו על פולנים ואוקראינים טובים וגומלי חסד, ולעומתם – מרצחים שהסגירו גברים ונשים לגרמנים בעבור קילוגרם מלח. לאחר שהייתי למעלה משנה מנותק מאחי היהודים, הרגשתי שמחה רבה על שנותרו עוד יהודים בארץ, מלבד אלה העושים בחיל הפרטיזנים.

בעוד יומיים, אומרים היהודים, יחול יום הכיפורים, והרי הם חוששים שמא לא ימצאו מקום להתפלל בו. דאגה זו משמיע באזני יהודי גבוה ורזה, אשר דומה, כל צרות הגלות רובצות על כתפיו. עיניו אומרות: הן לא נבוא להתדיין עם היושב במרומים. יום הכיפורים מאחורי כתלנו. גם דג במים רועד ומפחד מאימת יום הדין, ואנו – על אחת כמה וכמה! יהודי זה הוא ר׳ קאק מראקיטנו. עם בני משפחתו הובל לשחיטה, אך הצליח לברוח לעיר הקרובה. התגולל בכפרים, ביערות ובבורות. תלאותיו רבו גם רבו, אך כל מעייניו נתונים עתה בהכנות לתפילת יום הכיפורים. יש צורך במניין, וקאק טוען: ״אני ועוד שניים מבני משפחתי – הרי שלושה, ואתם כולכם – הרי זה למעלה ממניין, ואשר לתפילה – כל אחד מאתנו יעבור לפני התיבה, ייזכר באיזה פסוק, והשני ימשיך אחריו״.

דבריו התמימים והנלהבים של היהודי היקר פעלו עלי את פעולתם. נטיתי להשלים עם המחשבה, שנערוך כאן תפילה בציבור. אמנם, חשבון ארוך לי עם בורא העולם. מיום שראיתי מה עוללו הנאצים לעם היהודי, נקעה נפשי בו, בריבון העולמים. שאיוואן יתפלל, שסטיפאן יניח תפילין, שאנדריי יאמר קדיש, ואילו לנו זה מיותר, כשם שגם אנו נעשינו מיותרים בעולם.

ועלו בזכרוני תמונות איומות ממראות השחיטה בעיירתנו. כמה ימים לאחר השחיטה, כשבאתי מהיער לזופיובקה, תפסני שוצמאן אוקראיני, וגייסני לעבודת כפיה. הובלתי, עם עוד אנשים, לקבור יהודים שנטבחו בשני ימי השחיטה. את התמונות שראיתי אותו יום לא אשכח לעולם. כל לילה הן ניצבות לנגד עיני ומופיעות בחלומותי.

אותו יום ראיתי בשדה, לא הרחק מבית־הכנסת הגדול, שמונה יהודים הרוגים, סרוחים על הקרקע בשורה ישרה, כשדמם הקרוש מתרכז סביבם. אנשי תורה היו אלה, שתפשום בשעת תפילה והובילום לשדה, כשכל אחד מכורבל בטליתו ותפילין. שוכבים היו בעינים פקוחות, כאילו מנמנמים, ורק כתמי הדם על הטליתות, הבגדים והקרקע הספוגה דם קרוש – העידו שהם נרצחו בדם קר. אז, כשהשכבנו וקברנו אותם בקבר־אחים אחד, ניתק משהו בלבי, והתחלתי מטיח דברים כלפי מעלה.

לא הרחק מקבר האחים, מוטלות היו שתי ילדות קטנות, הרוגות וחבוקות יחדיו. דמן נמהל בדמעותיהן שניגרו על פניהן. הילדות בוודאי נסו מהשיירה שהובלה לטבח, או שהשוצמאנים מצאון באיזו עלית־גג ושחטון. התבוננתי במראה האימים וטענתי במר לבי: אם דם ילד קטן מותר בעולמו של הקדוש–ברוך–הוא, מה לנו כי נתפלל אליו?

אכן, חשבון ארוך. ואף־על־פי־כן זע משהו בלב, ונעתרתי לבקשתו של קאק. נכנסנו איפוא, פטי ואני, לביתו של איכר וביקשנוהו להוריד את תמונות האם הקדושה ובנה מן הכתלים, כיון שעתידים אנו לערוך שם בערב תפילת יום־כיפור.

תחילה לא ירד הפולני לסוף דעתי, שהרי מה לפרטיזנים ולתפילה? אך משראה כי עומדים אנו על דעתנו – קיבל את הדין.

הרצפה נוקתה למשעי. העמדנו שולחן קטן בצד מזרח, וקאק הביא מאי־שם ארבעה נרות־שעוה גדולים והדליקם. השמש נטתה ללון. קאק שוטט בבית, ומדי פעם השהה מבטו על הנרות והמפה הצחורה שעל השולחן והזיל דמעות. הרבה משלנו – עיניהם נתכסו בדוק של לחלוחית.

התפרקנו מנשקנו והצבנו אותו בפינות הבית. סביב הבית התהלכו ארבעה פרטיזנים מזוינים ושמרו על מבואותיו. שעת "כל נדרי" הגיעה, אך באין סידור, מי יקרא את התפילה בשלמותה, בעל־פה? הצרות השכיחו את נוסח התפילה מלבנו, ובכל־זאת כבמטה קסמים, מתחילים הכל לקרוא פה אחד. הקול הנוגה משתפך בחלל הבית, ונדמה שהוא פורץ החוצה, לכל רוחות השמיים: "ונסלח לכל עדת בני ישראל... כי לכל העם בשגגה..."

ושוב צצה המחשבה, כוססת בלב ואינה נותנת מנוח: מי חייב לבקש סליחה ומחילה, כלום אלה הקרבנות הקדושים, והשרידים המעטים שניצלו בנס מגיא־ההריגה, או אותם שרצחו, חנקו, שחטו, שרפו, ולא חמלו גם על זקן וטף?

מבעד החלון הפתוח הגיעו אלינו קולות בכי חנוקים. אלה הן הבחורות והנשים שבאו ונשארו בחוץ מאחורי החלון, לשמוע את התפילה. בוכות הן, האומללות, מבקשות סליחה ומחילה על פשע שלא פשעו, על חטא שלא חטאו...

לפני התיבה עוברים שליחי הציבור, תחילה ר' קאק, אחריו פטי, שמואל, אני. כל אחד נזכר בגירסא דינקותא, והכל מחרים–מחזיקים אחריו.

התפללנו שעה ארוכה. לא רצינו להיפרד זה מזה, משהו קישר אותנו בעבותות אחוה. באמצע התפילה נמסר לי, שעוד פרטיזן נודע, מהמקומיים, בשם אולשנסקי, הגיע לתפילה. מפי המשפחות היהודיות נודע לו על המניין – ובא אף הוא. היה זה גבר בריא, גבה־קומה ורחב־כתפיים, וסבר פנים מאירות לו. רוח של פרטיזן יהודי, הנוקם בעד כבוד עמו שחולל, פיעמה בו. כל איכרי הסביבה הזכירו את שמו בהערצה ובכבוד, ואגדות התהלכו עליו ועל מעשיו.

אולשנסקי הציב את האוטומט שלו בפינה והצטרף לתפילה. כשגמרנו להתפלל, שוחחתי ארוכות עם אולשנסקי. שמעתי מפיו על פרטיזנים יהודים רבים מראקיטנו הנמצאים בחטיבותיהם של שיטוב, מאדוואדיב, פלוסקונוסוב ועוד.

ליל חושך. השלג יורד בלי הרף. המזחלות נעצרות לפני הכפר. התשיעית שלנו ועוד כמה פלוגות יוצאות להתקפה. במקלען שני נקבע אחד מן השבויים שסופחו אלינו, בחור יהודי ממונקאץ' בשם קליין, אמיץ וחרוץ וחביב על הכל. שצ'ארבאטה הטיל עליו למלא מקומו של מקלען שחלה.

עברנו בשדה עטוי שלג עמוק והגענו עד ירכתי היער, במבואות הכפר. דומיה מסביב. רק צניפת הסוסים העומדים על אם הדרך, בקירבת מקום, נשמעה בבירור.

באקראדזה מסביר לנו את מהלך הפעולה. באגפים ובחזית תתקופנה כמה פלוגות של הבאטאליון הראשון ע״ש גיבור ברית־המועצות רודניוב. תפקידה של התשיעית הוא לבלום את נסיגת האויב מהכפר. אם ינסו הגרמנים והבאנדארובצים המותקפים לסגת היערה, יהא עלינו לפתוח עליהם באש, לא להניחם לעבור את מחסום־האש שלנו. בל יצאו חיים! לפני היער מתפתלת תעלת מים, וכמה גשרים שמעליה משמשים למעבר. שומה עלינו, איפוא, לזרוע אש על הגשרים.

משסיים באקראדזה את הסברתו, הוספנו להתקדם, הגענו עד לשפת התעלה, והשתרענו לאורכה. ליד איזה גשר עלוב תפסתי עמדה יחד עם קליין. שאר המחלקות התקדמו לאורך התעלה.

רובצים אנו שעה קלה, והקרב טרם התחיל. תרנגולי הכפר הסמוך כבר קוראים קריאת הגבר של חצות. נביחות כלבים מנסרות בכל הסביבה. הרגלים קופאות, ואנו קמים בזה אחר זה ומתחממים ע״י רקיעות וניתורים, שפשוף ידיים זו בזו או בשלג הרך, הטרי.

שעת־האפס מתקרבת. רקיטה אדומה מבשרת את ההתחלה. כהרף־עין נהפך השדה שלפנינו לשדה קרב. כדורי זרחן עפים מכל עבר כשדים ורוחות. הגרמנים והבאנדארובצים יורים ומתגוננים, אך עד מהרה הם פותחים בנסיגה, ואפשר להבחין בדמויות זעירות וכהות הנסות היערה, לכל הכיוונים. הבורחים מתקדמים לעומתנו במנוסתם, ואנו פותחים עליהם באש חזקה. הגרמנים משתטחים על האדמה הקפואה. אותו זמן מתקרבת לקראתנו השרשרת שלנו מהכפר. הבאנדארובצים והגרמנים נתחוור להם, כי נפלו במלכודת, והם מנסים לפרוץ להם דרך בהתקפת־מצח. הקרב מתעצם והולך. כל סוגי הנשק משתתפים בו. קולות־נפץ של רימונים, פקודות, צעקות וקללות בגרמנית ובאוקראינית משמשים בערבוביה. פתע מתרוממים הנאצים ומנסים להשתער על המעבר, אך נסוגים מיד מעצמת האש שלנו.

עד כה ניטשה המערכה אל מול האגף השמאלי שלנו. המעבר שבקירבתי היה כמעט מחוץ למערבולת האש. עתה, אחרי כשלונם באגף השמאלי, החלו רבים מן הנאצים, תחת לחץ פלוגותינו המתקיפות מהכפר, להשתער על המעבר הצר שבסמוך לעמדתי. הרקתי עליהם צלחת אחר צלחת, אך הלחץ שלהם הולך וגובר שכן, אם לא יצליחו לפרוץ אל ה״גשר״, הרי הם אבודים.

נקלעתי למצב רציני ומסוכן. במערבולת זו חושש אני גם מפני כדוריהן של פלוגותינו, התוקפות את האויב. דומה, שֶגם הגרמנים והבאנדארובצים וגם פלוגותינו ממטירים עלינו אש. ושמא גם כדורי המקלע שלי מגיעים אל פלוגות המתקיפים שלנו.

הגרמנים קרבים והולכים. אני מריק עליהם כבר את הצלחת החמישית. עוד מעט ויאזלו הכדורים. אני טוען את האקדח, שולף את הרימונים ומכין אותם

לקרב, קרב אחרון אולי בין מקלען יהודי ובין עשרות נאצים מזוינים. טענתי את הכדורים האחרונים במקלע. גם לקליין לא נותרו יותר מעשרה כדורים. הגרמנים רצים ויורים עלינו במלוא העצמה. קליין שוכב לצדי ויורה. תחמושתו אוזלת. אני לוחש לו: ״תשאיר חמישה כדורים לרזרבה!״. המקלע פולט עוד צרור ונאלם. ולפתע עבר גל חום את רגלי השמאלית. למטה מהברך, וראשי נסתחרר עלי. צנחתי על מקלעי שנשתתק. הם מדלגים כבר, עוברים על גופותינו, אינם מתעכבים. פחדם גדול, והם רצים, רצים...

כשחזרה אלי הכרתי, גיששתי סביבי בחשכה וראיתי את קליין שוכב וגונח. פצוע היה בברך. לקחתי מידו את הרובה ופלטתי עוד שלושה כדורים לעבר צל שחמק בריצה לא־הרחק מאתנו. כל הרגל היתה מאובנת וקפואה משכבת הקרח שנערמה סביב מגפי. הבינותי, שאם לא נצליח להגיע אל הפרטיזנים שלנו, אבודים אנו. התחלתי לזחול על ארבע בשלג, ובידי נשאתי את המקלע. קליין לא יכול לזחול. ואני זוחל הייתי ומתעלף, מתעורר ושוב זוחל. כך זחלתי שעה תמימה, עד שקלטתי קולות של אנשים מדברים. יותר לא עמדו לי כוחותי. נשארתי שוכב על השלג בלי הכרה.

כשהתעוררתי, מצאתי עצמי בבית איכר, שוכב על ריצפה מרופדת קש, וסביבי אנשי באראז׳נוי ולאנקין, הסיירים. בשארית כוחותי הטעמתי באזניהם כי עוד פצוע מוטל ביער, ויחושו נא לחפשו. הם הרגיעוני, כי אמנם כן ייעשה.

כשהתעוררתי שוב, אחרי שעה קלה, מצאתי על־ידי את הפרטיזנית פימה גאלפאנד, מהפלוגה השביעית, חותכת את מגפי השמאלי, כדי לחשוף את רגלי הפצועה. שוכב הייתי בתוך שלולית גדולה של דם שניגר מרגלי. כאבי תכפו עלי, וצמאון עז תקפני. בבת־אחת הריקותי אל קרבי כד חלב, ותבעתי שני, שלישי. שתיתי וצמאי לא רוה. אחר נלקחתי לבית־החולים שלנו, לניתוח.

עודני בחדר הניתוח, והנה גם קליין הובא אל שולחן־הניתוחים, והוא חוור כשלג מהדם הרב שאיבד. מתברר, שגם הוא זחל בעצמו ביער.

לרוע המזל, הופיעו אותה שעה ארבעה יונקארסים בשמי הכפר והטילו פצצותיהם. בכל זאת יצאנו בשלום מההפצצה. שמו את רגלי בין סדי ברזל ושלחוני לקבוצת הפצועים שע״י המטה.

כל היום זעקתי מכאבים איומים. פצעי צורב היה כאש. דומה, כאילו זרו עליו מלח להגדיל עינויי. לפנות־ערב הופקדה אחות פרטיזנית על הטיפול בי. היא נסעה על עגלתי, החזיקה את ראשי וליטפתו, והרעיפה עלי דברי ניחומים.

בלילה הרגשתי עצמי בכי רע. ראשי כאב, ומעגלים לאין ספור ריצדו לנגד עיני. גם סדי הברזל, שהידקו את רגלי, הכאיבו מאוד. לא יכולתי לשאת עוד. התחננתי אל האחות, נדיה, שתתיר את הסד, שאם לא כן, אצא מדעתי מעוצם הכאב.

– לא, אסור! – חזרה נדיה בלי־הרף על שתי המלים הללו, – הרופא קבע שזהו הטיפול הדרוש, אחרת תישאר בעל־מום, נכה...

– מה לי נכה, מה לי בעל־מום! אני סובל כאבים נוראים. אני רוצה להיפטר מהברזל הארור הזה!

נדיה מסתכלת בי בעיני רחמים.

– גרישה, עודך בחור צעיר, העתיד לפניך, ואתה רוצה במו ידיך לעשות את עצמך לבעל־מום? נו, ראה, מי יסתכל עליך? מי יתחתן אתך?...

– לכי לעזאזל, נדיה! מי חושב על נשים? מי רוצה להתחתן? אני רוצה שתסירי את סד־הברזל מעל רגלי. עזרי־נא לי. הרי לשם כך נשלחת אלי. אתלונן עליך בפני הרופא. נדיה, אנא, עזרי!

נדיה מחרישה. מסתכלת היא בי בחמלה, במבוכה, בחוסר־אונים. זה מוציאני עוד יותר מהכלים. אני מתרגז ומתחיל לקלל במיטב הקללות השגורות בפינו ומצריח בשצף–קצף: – או שתעזרי לי, או שתלכי לכל הרוחות. עזרה כזו אינה נחוצה לי! התנדפי מכאן!

נדיה אינה עונה. גם העגלון אינו עונה. רגיל הוא לכמו אלה, לקללות ולגידופים. בהיותי בריא, כשהיה מזדמן לי לעבור על פני פצועים, הייתי רואה אותם משתוללים, ושומע את הטרוניות, הקללות, הגידופים. והייתי אומר בלבי: כלום אין אנשים אלה מסוגלים להבליג על מכאוביהם ולסבול בשקט, בלא להקים שערוריה? כעת, משהגעתי למקומם, חזיתי מבשרי, שלא קל הוא לשלוט על עצמך שעה שעצביך נתרופפו. ופתאום – ורגשי חרטה עמוקים תוקפים אותי.

– נדיה. שוב לא אתנהג כגס־רוח, שוב לא אצעק עליך, אני נשבע... רק עזרי לי והסירי את התחבושת מהברך...

כהרף־עין, ונדיה על ידי. אין היא מדברת. היא בוכה. – בוכה אני על הכאבים שלך. האם אינך יודע כי גם לי כואב מאוד, כשאתה מתענה כל־כך. אבל מה אעשה? פקודה מפורשת היא מהרופא – לא לציית לחולה בעניני ריפוי וחבישה.

בכן, לא אקניט עוד את נדיה, בת י"ח האביבים, שבסערת המלחמה טולטלה אלינו מלנינגראד הרחוקה. לא אספר לה על מכאובי. לבדי אוריד בחשאי את התחבושת. אשאר כל הלילה בלי תחבושת, ובלבד שהברזל הארור לא יכאיב לי. מאמצי נמשכים למעלה מחצי שעה. כל חתיכת תחבושת שאני מצליח לקלפה מהרגל, אני משליך אל מתחת לשמיכה. בסופו של דבר נשתחררה הרגל ממפלצת־הברזל. עתה אני מרגיש רק את כאב הפצע, הצרבת שבפנים, אך איני סובל עוד מן הסדים המוחצים.

בבוקר, כשהבחין הרופא שהוסרה התחבושת, פרץ בצעקות ובנזיפות. לשוא הסברתי לו, שלא יכולתי לשאת את הסבל שגרמו לי סדי הברזל. הוא אטם אזניו משמוע את תחנוני.

– אל תתפנק! איש לא מת עדיין מסדיי־ברזל! נשים קצת צמר־גפן מתחת לסדים, ולא תחוש כל כאב.

לילות הרבה סבלתי מהסדים. פעמים לא יכולתי לשלוט על יצרי, והייתי מסירם בלילות, ופעמים הייתי מרסן עצמי...

נוסעים אנו. הנה כפר ראשון. אין כאן פרטיזנים, אין גרמנים, אין שומעים גם יריות של באנדארובצים. אני מתחבט בהרהורי חרדה: מה יהיה אם נותקף על ידי באנדארובצים? האם חמישים הרובים שבידי העגלונים יעמדו לנו להגנתנו? מתכתו הקרה של "הרימון המציל" מחממת את נפשי. אם תכלה אלינו הרעה, חושב אני בלבי, אגמור את חיי בעזרתו. אך אין חשק למות. לאחר כל־כך הרבה קרבות וצרות, תלאות ונדודים על סף השחרור – לאבד את החיים – הרי זה איום!

רד היום. סופת שלגים משתוללת. הסוסים מושכים את המזחלות בכבדות. עוד שעה קלה, ונערוך את החניה הלילית.

הצ'אכים שבכפר קיבלו אותנו בחמימות. הנשים טיפלו בנו היטב. רחצו במים חמים את גופי ופני, נתנו לי שמנת וחמאה, בשר ודייסת־סולת, ושרתוני כשרת תינוק. עם השכמת הבוקר נפרדנו מהצ'אכים, ופנינו מזרחה, לכיוון לוצק.

במשך היום עברנו כמה כפרים. ירו עלינו מבתים ומטחנות־קמח, אבל למזלנו יצאנו בשלום. עוד כעשרים קילומטר, ואנו בתחום הסובייטי.

אנו מתקרבים ללוצק. אפשר כבר להבחין בתרניה של תחנת־הראדיו העירונית. פתאום מופיעה מעבר ליער להקת יונקארסים ופותחת בהפצצה, גל אחרי גל. כהרף־עין נהפכו הדרך והשדות לבורות עמוקים. כתמים שחורים למכביר הופיעו על רקע השדות העטויים שלג. למעלה ממחצית השעה ארכה ההפצצה. העגלונים ברחו והסתתרו בתעלות שבדרך. אנו, הפצועים, נשארנו רבוצים, חסרי־ישע במזחלות. ששה אנשים נהרגו בהפצצה זו, וחמישה־עשר נפצעו. סוס אחד ממזחלתי נקטל, ואילו אני, למזלי, יצאתי שלם.

משהסתלקו היונקארסים, התחילו העגלונים להגיח ממחבואיהם, וכשעתיים חלפו עד שהשיירה היתה שוב מוכנה לדרך.

ללוצק הגענו בלילה. לוצק עכשיו – עיר בלי יהודים, הבתים שרופים והרוסים, הגשרים שעל הנהר סטיר שרופים, על כל מעוף עין – חורבן וכליה. מעל רבצי במזחלת צופה אני באדישות אל החורבן המשווע, שהרי לוצק בלי יהודים אינה עוד לוצק בעיני.

אנו נוסעים הלאה, מזרחה. כל הדרך זרועה פגרי סוסים, גרמנים; טאנקים שרופים, תותחים נתוצים. עקבות המלחמה טריים כאן מאוד. והנה אנו ברובנה. אף היא, כמו לוצק, שרופה וחרבה. הלאה מזה – העיירה קוריץ. גם כאן אותו חורבן...

למחרת הגענו לנובוגראד–וולינסק. שם נלקחנו לבית־החולים הצבאי. הרופא בדקני וקבע, שהכרחי לקטוע את רגלי, כי הפצע מורעל. אני מתנגד לכך בכל תוקף: "ניחא לי למות, מאשר להיות קטוע־רגל".

כעבור חמישה ימים הגעתי לקיוב. לבית־החולים הצבאי נלקחתי בעצם הלילה, עם הגיעי ברכבת־המשא. בית־החולים שוכן בבית גדול, ובו אולמות גדולים וארוכים. מיטות־שדה מוצבות לאורכו ולרוחבו של האולם. מבפנים בוקעות אנקות פצועים וגניחותיהם. לעת בוקר התחילו האלונקאים להוציא החוצה את המתים. ספרתי אותם ונמצאתי למד, שעשרים ושנים איש נפחו נשמתם במשך הלילה.

לאחר־מכן הובאתי אל בית־המרחץ. רחצוני היטב והכניסוני לחדר בעל שש־עשרה מיטות.

היחס כאן חביב, האוכל טוב, האחיות מסבירות פנים. אך אני טרם שקטתי. עדיין לא הגעתי לבית־חולים שלי, בית־חולים פרטיזני.

ביקשתי ראיון עם מפקד הבית, והפצרתי בו שיגמול עמי חסד ויעביר אותי אל חברי. תחילה אטם אזניו משמוע, אבל אחרי שאיימתי כי אקים שערוריה, ואתלונן בכתב בפני מפקדי סידור ארטיומוביץ׳ קובפאק, נתרכך לבו והוא נעתר לבקשתי, אלא שלא היה לו כל כלי־תובלה על מנת להעבירני לבית־החולים של הפרטיזנים, הנמצא מהלך כשעתיים מכאן. לבסוף החליט לשלחני באלונקה, נשואה בידי שני ״אחים״. יצאתי איפוא את בית החולים הצבאי, לאחר ששהיתי בו למעלה מעשרה ימים.

בבית־החולים הפרטיזני קיבלו את פני יפה מאוד. שוכנתי בחדר בעל ארבע מיטות. חברי לחדר היו פרטיזנים פצועים מחטיבות סאבורוב, נאומוב ופיודורוב. כל יום נתכבדנו בלחם לבן, חלב, סוכר, דבש, בשר, לפתן, תפוחים, ממתקים, שוקולדה. ספריה גדולה היתה כאן, וספרים לרוב קיבלנו למקרא. כל חדר מצויד היה במקלט ראדיו ובעתונים למכביר. נקיון מופתי שרר בכל הבית.

הטיפול ברגלי נמשך. גם כאן סברו, שיהיה הכרח לקטעה, אך תחילה החליטו לערוך ניסויים אחדים. ואמנם, הפצע החל להגליד. הותאמו לי קביים, והתחלתי מנתר כשאני נשען עליהם. הטיפולים למתיחת הרגל, על־מנת ליישרה, הכאיבו לי מאוד, אך קיבלתי את היסורים באהבה, ובלבד שלא אהיה קטוע־רגל.

מטוסי הגרמנים פוקדים את המקום ערב ערב, ומפציצים את תחנת־הרכבת הקרובה. אגב כך הם ממטירים אש גם על בית־החולים. בגן הסמוך מוצבים תותחים נגד־מטוסים, וזרקור ענק המתנוסס על גג הבית שולח אלומות אור אל־על. לא הרחק מאתנו זורם הדניפר. שעות על שעות אני נצמד אל חלוני ומשקיף אל הנהר, עד שמופיעים המאסארשימיטים הגרמניים ופותחים בהפצצה. בין כה ובין כה אי אפשר לישון.

אביב מאחורי כתלנו. העצים מתכסים בעלים חדשים, וירק הגן מכסה את השבילים. אביב ראשון לי, לאחר כל אותה תקופה רווית סבל ודכאון, טלטולים ומסעות, קרבות ואש.

קובפאק ואשתו ביקרו היום בבית־החולים. קובפאק בא במיוחד לבקר את הפרטיזנים. לא רבים הננו כאן מאנשי החטיבה, רק שלושה. שכוב הייתי על מיטתי, שקוע בקריאת ספרו של אוסטרובסקי "כיצד נתחשלה הפלדה". ופתאום שמעתי את קולו הצוהל והרם של קובפאק. הנה הוא עומד לידי. פניו נתרעננו, אבל שיבה זרקה בשערו. כרגיל, נשען הוא על מקלו. הוא קרב אל מיטתי ואומר:

– אתה הוא, גריגורי לייבוביץ'! איפה נפצעת? מה קרה?

סחתי לו את כל הפרשה. הוא נד בראשו, נתהרהר.

– אמור־נא לי, גריגורי לייבוביץ', כלום אינך מצטער על שרותך בחטיבה? הגד, אל תתבייש!

– אדרבא, כבוד גדול הוא לי, חבר גנראל–מאיור! כבוד גדול הוא לי, שהייתי פרטיזן בחטיבתך, ואני גאה על כך.

– ידעתי. אנשי לא יכזיבוני. יודעים הם על מה סבלו. אך גם המולדת תזכרם לטובה... טול בקבוק יין זה וחפיסת שוקולדה. יערב לך! כשתחלים ותבקש לראותני – שאל במטה הפרטיזנים. שם יגידו לך היכן מקומי.

בלחיצת־יד חמה נפרדתי ממפקדי הנערץ.

עברו חדשיים. שוב יכולתי לדרוך על רגלי. הפצע כמעט הגליד. התחלתי חושב על עזיבת בית־החולים. געגועים תקפוני למחוז־מולדתי, לוולין. אמנם ידעתי, אין עוד את מי לפגוש שם, ובכל זאת קיוויתי, שמא אמצא שם מישהו...

ביקשתי מהרופא רשות לצאת מבית־החולים. תחילה סירב, אבל לבסוף נעתר לבקשתי ורשם לי צו־תנועה למטה הפרטיזנים. כן ניתנו לי בגדים חדשים וזוג קביים. וכך, פוסע על קביים, יצאתי העירה, עברתי את הקראשצ'אטיק והגעתי למעון המטה, שברחוב קורולנקו. במשרד היחידה הצבאית 00117 ניתן לי פתק – סידור לינה לאותו לילה. כן נמסרה לי הזמנה לבוא למחרת היום ולקבל את שני אותות־ההצטיינות המזומנים בשבילי.

כשלושים איש היינו באותו מעמד, באולם הסובייט העליון האוקראיני. נשיא הסובייט, גראצ'וכה, וראש המטה הפרטיזני, סטרוקאץ', עברו על פני הספסלים שישבנו עליהם והצמידו לנו את האותות. רבים מאתנו נשמטו מהם הקביים כשביקשו ללחוץ את ידי סטרוקאץ' או גראצ'וכה. והללו התכופפו ואספו את הקביים, ומסרום לפרטיזנים הנכים.

מקץ שבוע, בשלהי מאי, ואני באוקראינה המערבית. אני מחפש את אחי – ואינם. אני מחפש יהודים, ומוצא אודים מוצלים מאש, אחד מעיר ושניים ממשפחה. האסון איום מכפי שדימיתי. יהדות אוקראינה הושמדה כליל.

חלפו ימים, שבועות. החטיבה המשיכה בדרכה הקרבית המפוארת, הוסיפה לפעול בעורף הנאצי, תחילה בפולין המזרחית ואחר־כך בפולין המערבית. בכל מקום בו דרכה כף רגלה – הילכה אימים וזרעה כליה ומוות לגרמנים. רבים מאנשי החטיבה נפלו בקרבות. ואשר נותרו בחיים, חזרו באביב 1944 לבאלורוסיה והמשיכו שרותם בתוך שורות הצבא האדום.

במסגרת הצבא האדום, אירגנו מארגני החטיבה גדודי לוחמים מיוחדים נגד כנופיות הבאנדארובצים. רבים מאנשי החטיבה השתחררו וחזרו לבתיהם.

עד יום עזבי את גבולות ססס״ר, פוגש הייתי רבים מאנשי החטיבה. הם, אנשי קובפאק, לא נשתנו. גם סיסמת־ההיכר לא נשתנתה. וכי ישאלו – ההיית בקארפאטים? – ואתה משיב בחיוב, משמע שאתה אחד משלהם.

מוטל בליטשטיין

מוטל (מרדכי) בליטשטיין היה במשך שנים מפעילי ״החלוץ הכלל ציוני״. הוא ביקר בסניפים ובקיבוצי ההכשרה וידע כל חבר. היה לו חוש הומור ולא פעם הרגיע חברים שטענו שהגיע תורם לעלות, בהומור שלו. היה נאמן ומקובל על ראשי התנועה וקיים קשרים מצוינים עם הנהגת ״הנוער הציוני״ שפעלה יחדיו עם הנהגת ״החלוץ הכלל ציוני״ בכל עניני ההכשרה והעליה ואף בהוצאת בטאון משותף ״בלוי וייס״. ידענו כולנו כי אפשר לסמוך על מוטל, כי כל תפקיד שקיבל על עצמו היה מבצע בנאמנות ובדייקנות למופת. הוא אהב מאוד לבקר בסניפים כי בדרך זאת הכיר את היהודים בעיירות השונות, ובעיקר את הדור הצעיר. מוטל היה פעיל בתקופת עליית ההעפלה, ורגז מאוד למה חלקנו בעליה זאת אינו לפי מספר חברינו בקיבוצים. תנועת בית״ר תבעה מאיתנו כספים רבים עבור כל עולה באניות המעפילים שלהם, ו״החלוץ הכללי״ – היה קמצן גדול לגבי הענקת מקומות באניות שלו. לכן שמח מוטל כאשר תנועתנו נגשה לארגן את אניית המעפילים. היה זה בשבילו יום חג, כאשר אניית המעפילים ״אסימי״ בפיקודו של ינק דז׳יבינצקי הצליחה להוריד את המעפילים שלה, 8 חברי תנועתנו, בחוף נתניה ואח״כ בפעם שניה בחוף נהריה. הוא קרא לכולם לשתות ״לחיים״, כי זכינו להיות בלתי תלויים בהעפלה. מוטל היה נפש טהורה וחביבה על כולם. הוא ייצג שמחת חיים ציונית, יהודית חסידית. הוא נתן לכולם לעלות ולא מיהר לעלות לבדו, כי חשב שתמיד יוכל להכנס לתור, הרי הוא מהקובעים את התור. בגלל טוב ליבו ניספה בשואה. יהא זכרו ברוך.

משה קול

גד רוזנבלאט

חיים ווטצ׳ין

כנס פרטיזנים, יוצאי ט״ל, לציון 30 שנה להצטרפותם לחטיבת קופק. בית ט״ל *1972*.
גד רוזנבלאט נואם, לידו יוסף גלוז, הקיצוני בשולחן למטה חיים ווטצ׳ין.

הקטעים מצולמים מספרו של הנריק ציבולסקי בשם "לילות אדומים" הספר הופיע בשנת 1966 בוורשה בהוצאת משרד הבטחון הפולני

לפנינו פרטים על השמדת כ־5,000 יהודי זופיוקה בקיץ 1942, (האקציה הראשונה ב־י"ד אב תש"ב).
כן מספר המחבר על מספר משפחות ניצולים, שנמצאו בסביבת הכפר פשפרז'ה, המשפחות: בליטשטיין, חיים פיסגייר, אלי פוטש, פינקו כץ, ברקו כץ, סוזה כץ, חייקה גירשן (?) משקה פרידמן.

CZERWONE

NOCE

WYDAWNICTWO MINISTERSTWA

OBRONY NARODOWEJ

WARSZAWA 1966 ,WYDANIE I

Latem 1942 roku Niemcy przystąpili do masowej likwidacji Żydów, zamkniętych uprzednio w gettach. Wywożono ich samochodami lub pędzono pieszo na miejsce straceń. Niemcy posłużyli się wtedy specjalnie przeszkolonymi oddziałami policji ukraińskiej.

W odległości dziesięciu kilometrów od Przebraża znajdowało się małe miasteczko Zofiówka, zamieszkałe prawie wyłącznie przez Żydów. Pewnej sierpniowej nocy przyjechało tu z Łucka kilku esesmanów oraz jedenaście ciężarówek załadowanych ukraińskimi schutzmanami. O świcie otoczono miasteczko gęstym pierścieniem. Część oprawców udała się do miasta, skąd zaczęto wyprowadzać Żydów do lasu. Tu musieli się oni rozbierać i kłaść twarzą do ziemi w uprzednio przygotowanych rowach. Schutzmani szli wzdłuż rowu i strzałami w tył głowy zabijali swoje ofiary. Nadchodziła

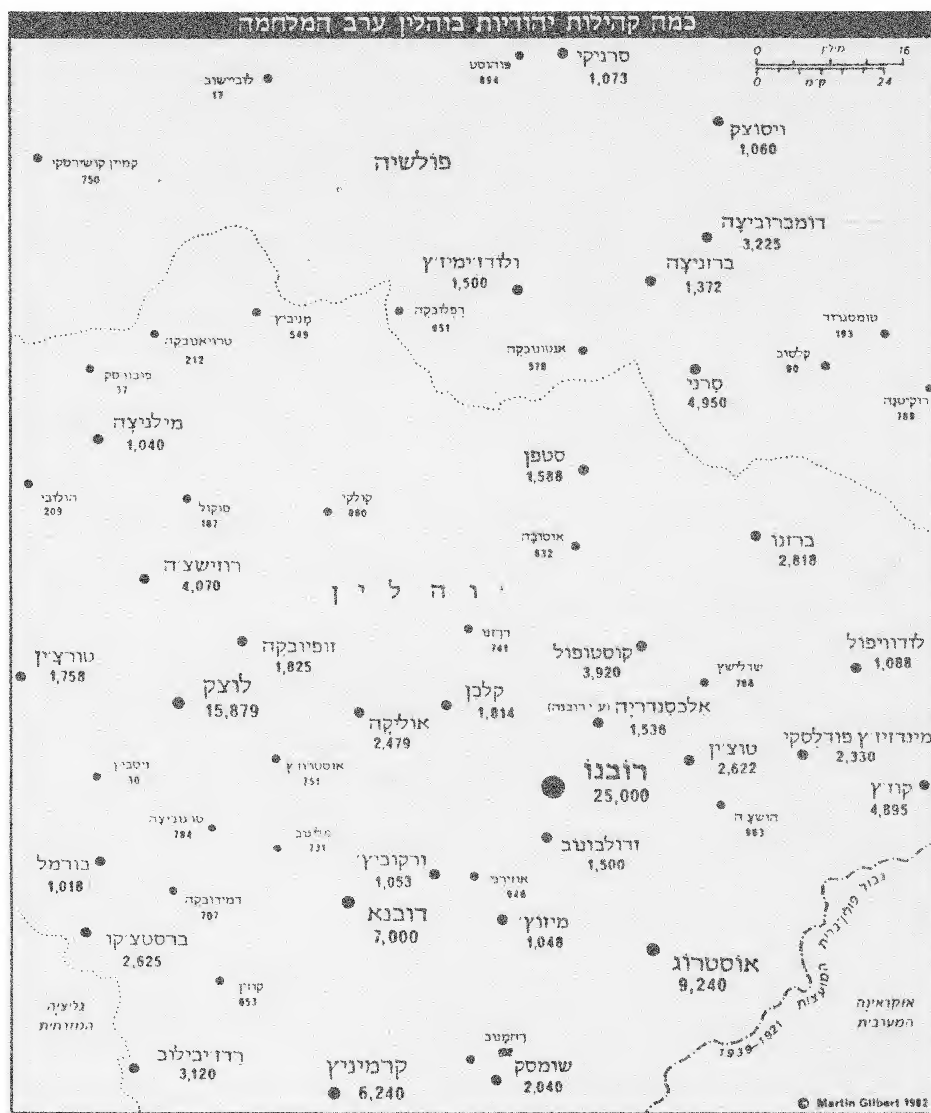
następna grupa i w rowie przybywała nowa warstwa ciał. Kiedy rów wypełnił się po brzegi, zasypywano go cienką warstwą ziemi i podchodzono do następnego.

Wieczorem miasteczko opustoszało zupełnie — zginęło przeszło pięć tysięcy osób. Jeszcze tego samego dnia mordercy odjechali do następnych miejscowości zbierać swoje krwawe żniwo. Akcja objęła cały Wołyń.

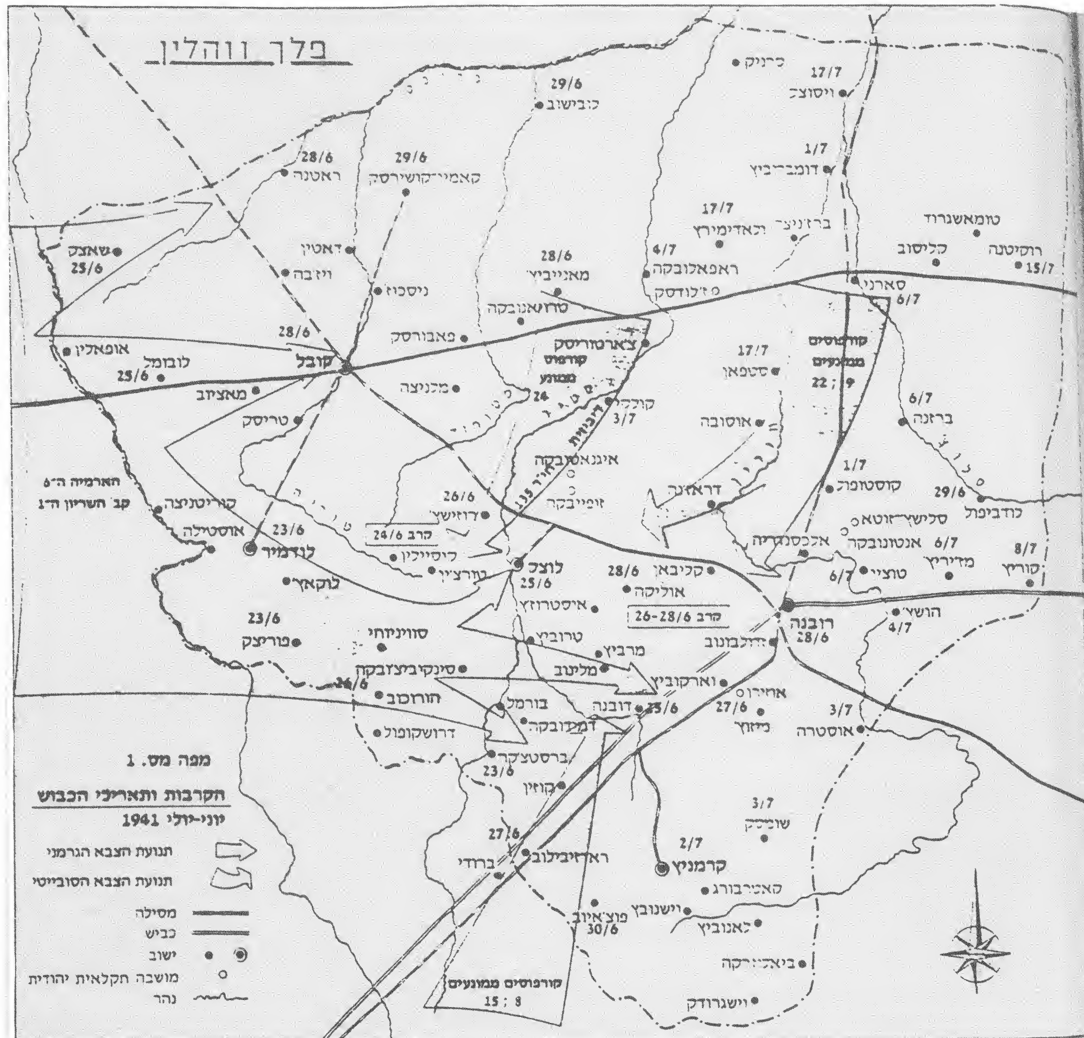
Mimo szczelnego szpaleru policji opasującego miasto doszło do wielu szczęśliwych ucieczek. Jeszcze nie umilkły strzały w Zofiówce, gdy policja ukraińska przystąpiła do aresztowań Polaków, podejrzanych o przechowywanie Żydów lub — jak wówczas mówiono — o „kontakty z bandami żydowskimi". Zdarzały się denuncjacje.

A oto nazwiska uratowanych, które zdołałem zapamiętać: rodzina Blisztajnów z Trościańca, Chaim Fisgear, Elo Potosz, Pińko Kac, Berko Kac, Suza Kac, Chajka Girszen, Moszko Frydman.

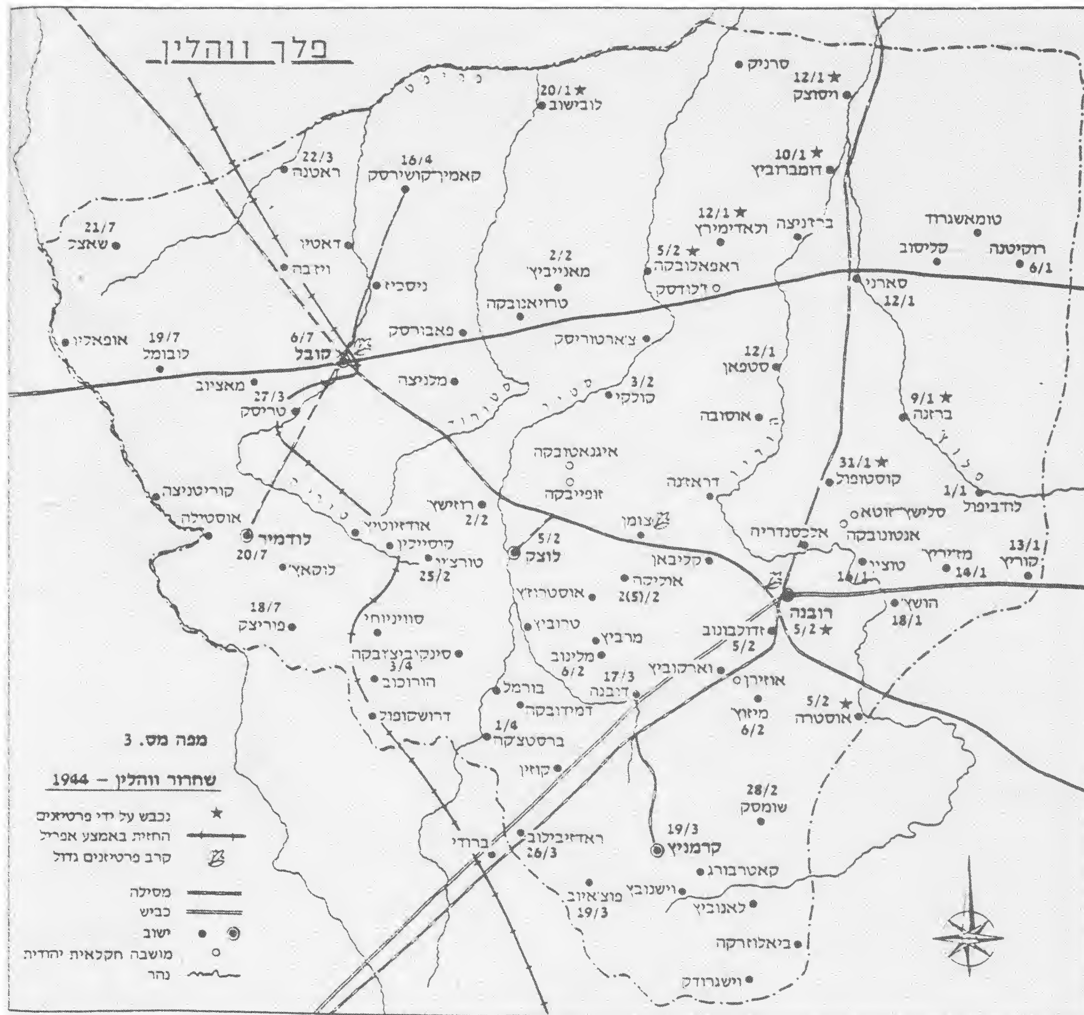
Okazało się, że wszyscy ci Żydzi wiele zawdzięczali bratu naszego sołtysa, Alojzemu Ludwikowskiemu. On to pomagał im w miesiącach letnich i jesienią, budował zamaskowane ziemianki i zaopatrywał ich w żywność. Toteż po sprowadzeniu ich do obozu został „referentem do spraw żydowskich" i do końca istnienia samoobrony opiekował się tymi rodzinami.

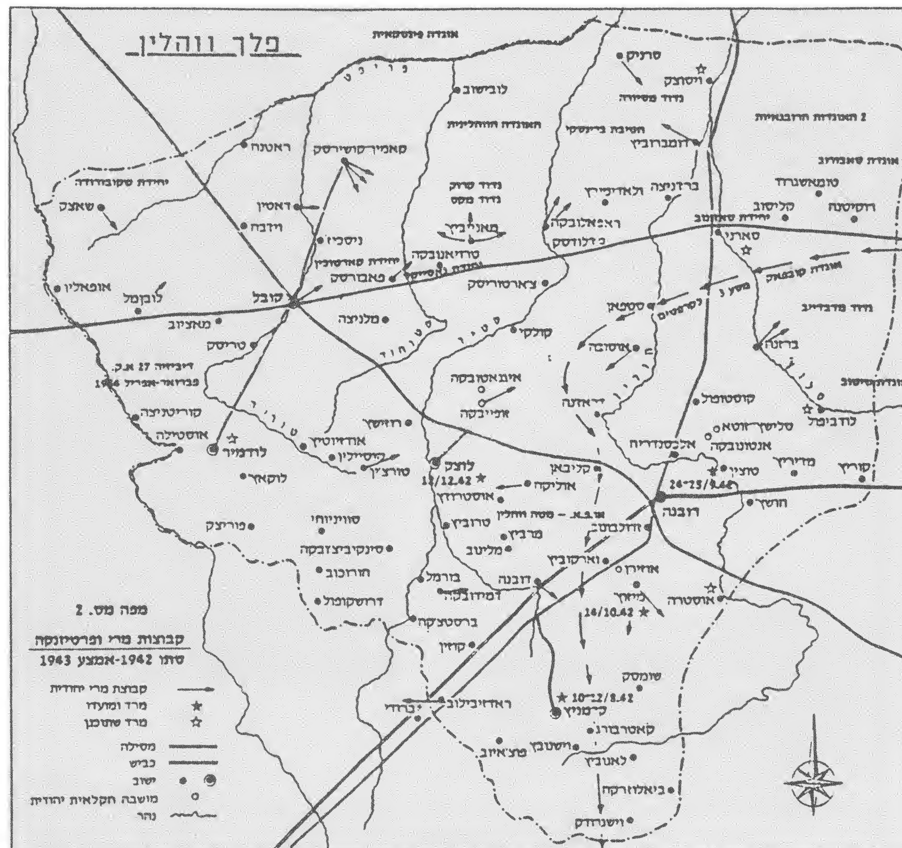

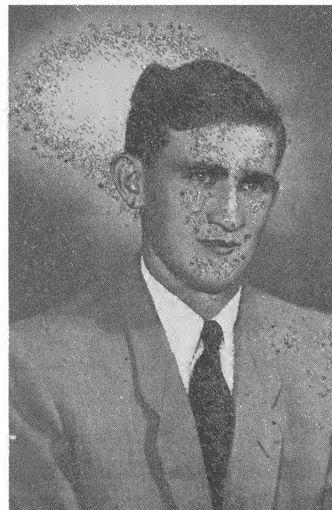
כמה קהילות יהודיות בווהלין ערב המלחמה
0 מילין 16
0 ק״מ 24
לובישוב 17
פורוסט 894
סרניקי 1,073
ויסוצק 1,060
קמיין קושירסקי 750
פולשיה
דומברוביצה 3,225
ולדזימיז׳ץ 1,500
ברזניצה 1,372
מניביץ 549
רפלובקה 651
טרויאנובקה 212
טומסגרוד 193
אנטונובקה 578
קלסוב 90
פיבוו סק 37
סרני 4,950
רוקיטנה 788
מילניצה 1,040
סטפן 1,588
הולובי 209
סוקול 187
קולקי 880
אוסובה 832
ברזנו 2,818
רוזישצ׳ה 4,070
ווהלין
דרזנ 741
זופיובקה 1,825
טורצ׳ין 1,758
קוסטופול 3,920
לודוויפול 1,088
שרלישץ 788
לוצק 15,879
קלבן 1,814
אולקה 2,479
אלכסנדריה (על יד רובנה) 1,536
ניסבין 10
אוסטרוז׳ץ 751
רובנו 25,000
טוצ׳ין 2,622
מינדזיז׳ץ פודלסקי 2,330
קוז׳ץ 4,895
הושצ׳ה 983
טורצ׳ניצה 784
מליטב 731
זדולבונוב 1,500
בורמל 1,018
ורקוביץ׳ 1,053
אוזירני 948
דמידובקה 707
דובנא 7,000
מיזוץ׳ 1,048
ברסטצ׳קו 2,625
אוסטרוג 9,240
קוזין 653
גליציה המזרחית
גבול פולין־ברית המועצות 1939–1921
אוקראינה המערבית
ריקמנוב
רדזיבילוב 3,120
קרמיניץ 6,240
שומסק 2,040
© Martin Gilbert 1982

פלך ווהלין
מפה מס. 1
הקרבות ותאריכי הכבוש
יוני-יולי 1941
תנועת הצבא הגרמני
תנועת הצבא הסובייטי
מסילה
כביש
ישוב
מושבה חקלאית יהודית
נהר
הארמיה ה־6
קב׳ השריון ה־1
קורפוסים ממונעים
15 ; 8
קורפוסים ממונעים
22 ; 9
קורפוס ממונע
24
קרב 24/6
קרב 26-28/6
שאצק 25/6
ראטנה 28/6
קאמין־קושירסק 29/6
קובישוב 29/6
דאטין
ויזבה
ניסכיז
אופאלין
לובומל 25/6
קובל 28/6
מאציוב
טריסק
פאבורסק
מלניצה
מאנייביץ 28/6
טרויאנובקה
ראפאלובקה 4/7
צארטוריסק
קולקי 3/7
אינגאטובקה
זופייבקה
ויסוצק 17/7
דומברוביץ 1/7
בראדימירץ 17/7
ברזניצה
טומאשגרוד
קליסוב
רוקיטנה 15/7
סארני 6/7
סטפאן 17/7
אוסובה
ברזנה 6/7
קוסטופול 1/7
דראזנה
קודביפול 29/6
סלישץ׳־זוטא
אנטונובקה
אלכסנדריה
טוצ׳ין 6/7
מדיריץ׳ 6/7
קוריץ 8/7
קוריטניצה
אוסטילה
לודמיר 23/6
לוקאץ׳
ליסייליןן
דרוזישץ׳ 26/6
טורצ׳ין
לוצק 25/6
קליבאן 28/6
אוליקה
איסטרוזיץ
טרוביץ
מרביץ
מליטוב
רובנה 28/6
הושץ׳ 4/7
זדולבונוב
וארקוביץ
סווינוחי
פוריצק 23/6
סינקיביצזבקה
הורוכוב 24/6
בורמל
דמידובקה
דובנה 25/6
דרושקופול
ברסטצקו 23/6
קוזין
אוסטרה 3/7
מיזוץ 27/6
ראדזיבילוב 27/6
ברודי
קרמניץ 2/7
שומסק 3/7
פוצ׳איוב 30/6
וישנובץ
לאנוביץ
וישגרודק

פלך ווהלין
מפה מס. 3
שחרור ווהלין – 1944
נכבש על ידי פרטיזאים
החזית באמצע אפריל
קרב פרטיזנים גדול
מסילה
כביש
ישוב
מושבה חקלאית יהודית
נהר
סרניק
12/1 ויסוצק
20/1 לובישוב
10/1 דומברוביץ
22/3 ראטנה
16/4 קאמין־קושירסק
21/7 שאצק
דאטין
ויזבה
ניסביז
2/2 מאנייביץ
12/1 ואדימירץ
בריזניצה
5/2 ראפאלובקה
טומאשגרוד
קליסוב
רוקיטנה 6/1
סארני 12/1
טרויאנובקה
דלודסק
פאבורסק
צ׳ארטוריסק
19/7 לובומל
אופאליו
6/7 קובל
מלניצה
מאציוב
27/3 טריסק
3/2 קולקי
12/1 סטפאן
9/1 ברזנה
אוסובה
איגנאטובקה
זופייבקה
דראזנה
31/1 קוסטופול
1/1 לודביפול
קוריטניצה
אוסטילה
רוזישץ׳ 2/2
אודזיוטיץ
צומן
סלישץ׳־זוטא
אנטונובקה
אלכסנדריה
לודמיר 20/7
קוסייבין
5/2 לוצק
קליבאן
טוציין
מזירץ׳
13/1 קוריץ
14/1
טורצ׳ין 25/2
לוקאץ׳
אוליקה 2(5)/2
אוסטרוזץ
רובנה 5/2
הושץ׳ 18/1
18/7 פוריצק
סוויניוחי
טרוביץ
מרביץ
זדולבונוב 5/2
סינקיביצזבקה 3/4
מלינוב 6/2
וארקוביץ
הורוכוב
בורמל
17/3 דובנה
אוזירן
5/2 אוסטרה
מיזוץ 6/2
דרושקופול
דמידובקה
1/4 ברסטצקה
קוזין
28/2 שומסק
19/3 קרמניץ
ראדזיבילוב 26/3
ברודי
קאטרבורג
פוצ׳איוב 19/3
וישנובץ
לאנוביץ
ביאלוזרקה
וישגרודק

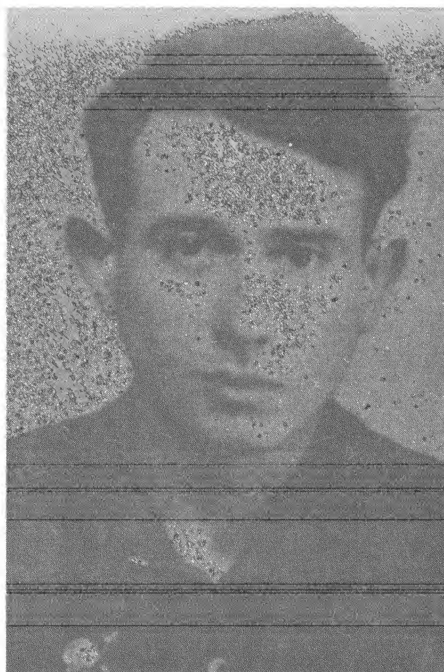

פלך ווהלין
סרניק
ויסוצק
לובישוב
ראטנה
קאמין־קושירסק
יחידת שקוברודה
שאצק
דאסין
וידבה
ניסכיז
טרויאנובקה
טרוסטנייץ
מאניביץ
ראפאלובקה
ברדניצה
קליסוב
טומאשגרוד
רוקיטנה
סארני
צארטוריסק
פאבורסק
קובל
אופאליו
לובומל
מאציוב
מלניצה
טריסק
קולקי
סטפאן
אוסובה
ברזנה
אימאסטובקה
אפייבקה
דיבזירה 27 א.ק.
פברואר־אפריל 1944
קוריטניצה
אוסטילה
לודמיר
רוזישץ
אודריוטיץ
הסיילין
טורצ'ין
לוצק
12/12.42
לוקאר
קיבאן
אוליקה
אוסטרוזץ
קוסטופל
לודביפל
סלישץ־ווטא
אנטונובקה
אלכסנדריה
טוציין
מדיריץ
קוריץ
24-25/9.42
רובנה
הושץ
טרובין
מרבין
מליטב
פוריצק
סוויניוחי
סינקיביצזובקה
הורוכוב
דרושקופול
בורמל
וארקובין
דובנה
מיזובקה
אוסטרוה
מיאזץ
14/10.42
ברסטצקה
קוזין
שומסק
10-12/8.42
קרמניץ
ראדזיבילוב
קאטרבורג
וישטבץ
פוצ'איוב
לאנובץ
ביאלוזורקה
וישנוודק
מפה מס. 2
קבוצות מרי ופרטיזנקה
סתו 1942-אמצע 1943
קבוצת מרי יהודית
מרד ומועדו
מרד שתוכנן
מסילה
כביש
ישוב
מושבה חקלאית יהודית
נהר

ישראל בס

יוסף גלוז

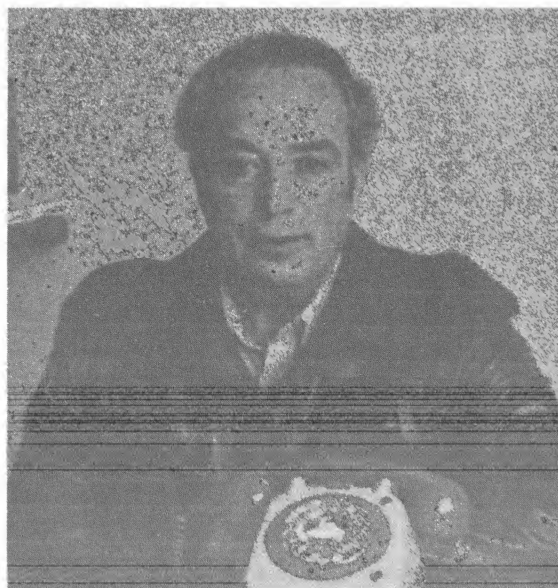

סני רוזנזון

שושנה צ׳רפק

אליעזר זלדמן

יצחק קימלבלט

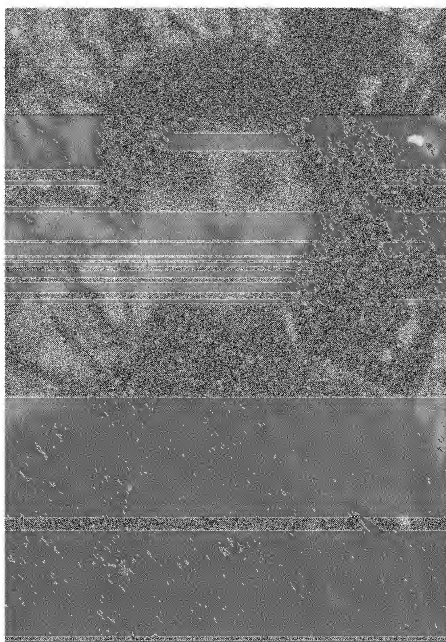

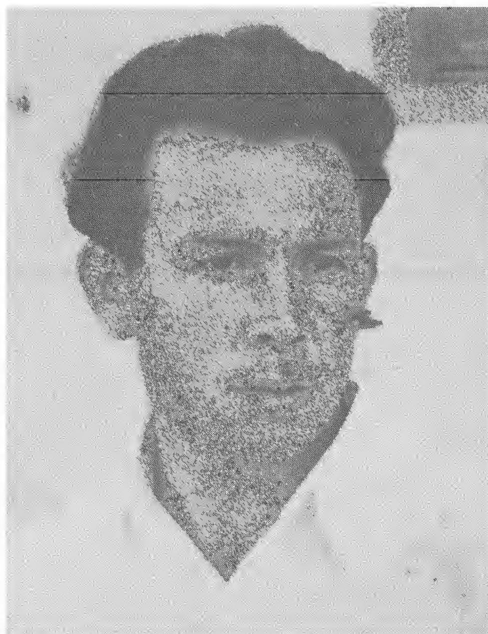
נתן קימלבלט

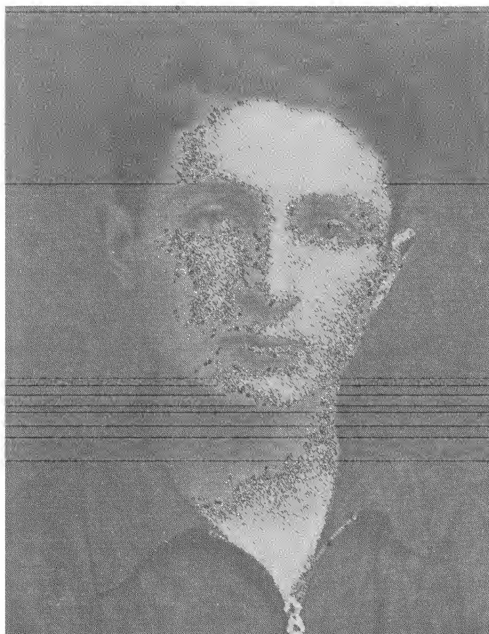
פסח שמש

פישפיידר שמואל

מיכאל מלר

ישראל שפילמן

חיים רוזנזון

בן ציון קרפל

הפלוגה התשיעית מהגדוד הראשון בחטיבת קובפק.
בשורה הראשונה מצד ימין: גד רוזנבלט.

אחת הפלוגות מהגדוד הראשון בחטיבת קובפק.
בשורה הראשונה מצד ימין: זוסי חייצ'יק, בצד שמאל חיים ווטצ'ין.

יצחק גורנשטין

בנימין פלדמן

זלטה בורק והילדים יהודית, חיים ויצחק

הרשל ניידן

טונה ודוצי בורק, שושנה צ׳רפק

שורה עליונה: אייזיק בורק ובן דודו אייזיק
שורה שניה: בורק בילה דוסיה, שרה, הילדה אסתר, טונה ובתיה בורק.

רשימת הפרטיזנים של זופיובקה/איגנטובקה (לפי א׳־ב׳)

.1	אוסטאק שמחה	נמצא	- בארצות הברית
.2	באס ישראל	נפטר	- בקנדה
.3	גלוז יוסף	נמצא	- בישראל
.4	גלוז חיים		- נפל בקרפטים
.5	גלוז חנה		- נפלה בקרפטים
.6	ערליכגעריכט וואווע	נמצא	- בארצות הברית
.7	וויינר יעקב		- נפל בקרפטים
.8	וויינר אלי		- נפל בקרפטים
.9	וו׳טצין חיים	נמצא	- בישראל
.10	זלדמן לייזר	נמצא	- בישראל
.11	זילבר־מינץ אריה		- נפל בגטו זופיובקה
.12	מאלר מיכל		- נפטר בישראל
.13	ניידן הערשיל		- נפל בקרב
.14	ניידן יעקב		- נפצע ונעדר
.15	סאסנע מאיר		- נפל בקרב
.16	סליווקה שמעון		- נפל בגטו זופיובקה
.17	פרליוק אידל		- נפל בקרב
.18	פישפיידר שמואל		- נפטר בישראל
.19	צ׳רפק מרדכי		- נפל בקרפטים
.20	צ׳רפק חייקה		- נפלה בקרפטים
.21	צ׳רפק רוזה	נמצאת	- בישראל
.22	קרפל בנצ׳י	נמצא	- באוסטרליה
.23	קוצ׳ר		- נפל
.24	קימלבלאט יצחק	נמצא	- בברזיל
.25	קימלבלאט נתן	נמצא	- בברזיל
.26	רוזנזון חיים		- נפל בקרב
.27	רוזנזון סאני	נמצא	- בישראל
.28	רוטנברג ביילע		- נפלה בשולי הקרפטים
.29	רידניקר דניאל		- נפל בקרב
.30	רוזנבלט גד	נמצא	- בישראל
.31	שרפשטיין נפתלי		- נפל בקרב
.32	שצ׳רבטה יואל		- נפל על גשר הבוג
.33	שפילמאן ישראל		- נפל בגטו זופיובקה
.34	שיינביין זלמן (טיומי)		- נפל בקרב
.35	שיינביין בעריל		- נפל בשולי הקרפטים
.36	שמש פסח	נמצא	- בישראל

פרטיזנים מזופיובקה - איגנטובקה בחטיבתו של פיודורוב־צ׳רניגוב ובקבוצות אחרות

.1	בורק מיכלה		- נפטרה בארץ
.2	בורק אייזיק	נמצא	- בישראל
.3	בורק שרה	נמצאת	- בישראל
.4	בורק (בליזובסקי) אסתר	נמצאת	- בישראל
.5	בורק (בן צבי) טונה	נמצאת	- בישראל
.6	בורק זאב	נפטר	- בחו״ל
.7	בורק אייזיק (בן הרשל)	נפל	- בקרב
.8	בורק זלאטה	נמצאת	- בישראל
.9	בורק חיים	נמצא	- בישראל
.10	בורק יצחק	נמצא	- בישראל
.11	בורק יהודית	נמצאת	- בישראל
.12	בליטשטיין אברהם שאול		
.13	גורנשטיין יצחק נוסי	נמצא	- בארצות הברית
.14	גורבץ משה	נמצא	- בישראל
.15	דיק שפרה	נפטרה	- בארצות הברית
.16	פלדמן בנימין	נפל	- בקרב
.17	פוטש אלי	נמצא	- בארצות הברית
.18	פוטש רבקה	נפטרה	- בארצות הברית
.19	פוטש ברוך	נמצא	- בארצות הברית
.20	פוטש בתיה־רחל	נמצאת	- בארצות הברית

בקבוצות אחרות

.1	ברוך - בעל טקסי	נפל	- בקרב
.2	גלוז ברוך	נפל	- בקרב
.3	וויינר יצחק	נפל	- בקרב
.4	צ׳רפק מאיר	נפל	- בקרב
.5	קליינר אייזיק	נפל	- בקרב
.6	קליינר חוה	נפלה	- בקרב
.7	קליינר פפי	נפלה	- בקרב
.8	פוטש סומי	נפל	- בקרב

ב. נספחים לפלוגה הפרטיזנית של זופיובקה - איגנטובקה

1. אנטון (ז׳ויראווידה) - נמצא בברית המועצות
2. סאווין (רודניקה) - נפל בקרב
3. פילוק אלכסנדר (קלופוצ׳ין) - נמצא בברית המועצות

ג. קבוצת הצנחנים מברית המועצות

1. אלקסיי (מ. הקבוצה) - נמצא בברית המועצות
2. סאשה (חבלן) - נפל בקרב
3. וואנקי (חבלן) - נפל בקרב
4. ליולה (קשרית) - נמצאת בברית המועצות
5. באריס (חבלן) - נפל בקרב

ד. נספחים לפלוגה שבע מחטיבת קופפאק הנמצאים כיום בישראל

(שאינם יוצאי ט״ל)

1. אייזנשטוק ברוך נולד - בסקאלאט
2. אלפנביין אברהם נולד - בסקאלאט
3. ברמן חיים נולד - ברוקיטנא
4. גלפנד פימה (אוליקר רוחמה) נולדה - ברוקיטנא
5. הורוויץ (שוסטר) יוכבד נולדה - ברוקיטנא
6. חייצ׳יק סימון נולד - בקולקי
7. קורנווייץ הינדה נולדה - בסקאלאט
8. קופר אדם נולד - בקולקי

חיים וואטצין

לילה בלוזישט המתה

לאחר ארבעים שנה, שוב אני חוזר אל הטיול הלילי בלוזישט – ישוב של רפאים. אני, אחד משרידיה המעטים, שלא בחכמתי או תושייתי נשארתי לפליטה מהטבח. סתם, גורל עוור דחפני לברוח, בריחה ללא מטרה, ללא תקוה להקים מחדש את עולמי שנחרב עלי. נראה, שהאימה מפני הסכנה הקיימת בכל בעל־חיים, היא שהריצה את רגלי הצעירות לנוס על נפשי לתוך היער שהשחיר מרחוק; מתוך מחשבה, טיפשית, הבאה מתוך אבדן צלילות־הדעת, כי שם אין רוצחים. הרי הרוצחים הכירו את היער טוב יותר ממני, להיפך, אותי הוא הפחיד בילדותי, ותמיד חרדתי לשלום אמי, שבשעת בוקר מוקדמת, בטרם זריחת־החמה, היתה יוצאת עם חבורת נשים ליער לאסוף בו גרגרי־יער מתוקים, ואני הייתי יוצא לקראתה בשמחה, שהיא חזרה בשלום מן היער המפחיד. בלוויית אבא החורג, וולף הזגג, הייתי יוצא לקראתה, והוא רחב־השכם היה פורק מאמא את סל־הנצרים המלא גרגרים על גדותיו, ומעמיסו על שכמו, ואמא, עדיין צעירה, מחייכת אליו בהכרת־תודה. עם אמא, עקרת־בית אמידה, היתה נושאת את סלה גם ינטה האלמנה. מחמת כיעורה ואנפופה, כינוה בשם "ינטצקה". היא היתה מתפרנסת מגרגרי־היער. מוכרת אותם לנשים מפונקות, שלא טרחו ללקט אותם ביער בעצמן. וכשם שיש לכל בן־אדם חלומות, חלמה גם היא, כי לו היתה עשירה–היתה אוכלת כל יום ריבת גרגרי־יער מתוקה. אנשים, בעצמם עניים, היו מגחכים לחלום זה, שאף פעם לא התגשם. מן היער הזה חזרתי ללוזישט בלילה. חזרתי מתוך אשלייה טיפשית, שלא יתכן, כי לוזישט אינה קיימת עוד. הרי לא היתה רעידת־אדמה באיזור, להיפך, ימי קיץ יפים עמדו אז, ולא הבחנתי בשום שינוי בבוסתנים עמוסי הפירות, בשדות המוריקים, בגני הירק הצמודים אליה. לא שמעתי יריות, לא ראיתי טבוחים, ושום זעקות־אימים לא הדהדו באוזני, ואני ברחתי, לא מתוך צלילות דעת, צעיר וקל־רגלים הייתי, רגיל לרוץ בשדות של אבא החורג מקטנותי. השינוי היחיד היה, שחזרתי מן היער עם רובה על הכתף. הוא רמז לי, שמשהו חמור קרה, אם אני צועד חמוש ברובה. הרי אף־פעם לא הייתי חמוש, והדבר הפעים את ליבי בחוזקה, אלא שהלילה היה בכל

זאת, שקט. לילה חמים כפי שהיו תמיד בתקופה זו הלילות, ולוזישט היתה רדומה כפי שהיתה תמיד רדומה בשעה זו, כי תושביה היו אנשי־עבודה שעלו על מיטותיהם בשעה מוקדמת, כדי להחליף כוח ליום עבודה שלמחרת. הזכרתי מיטות. מיטות עתיקות היו להם, שעברו מדור לדור, שגם הסבא והנכד ישנו בהן; רק את הקש הזהוב, שהיו מרפדים בו את המיטות היו מחליפים פעמיים בשנה. ושנתם היתה טובה, ובשעה מוקדמת היו הגברים יוצאים לרפתות לתת מזון לפרות, ובעקבותיהם צעדו חרישית הנשים עם כלי החליבה לחלוב אותן; כי הפרות היו המפרנסות של העניים: הן נתנו חלב, ואת החלב מסרו למחלבה בפרוטות, אבל די היה בהן, לשלם לחנוני עבור רבע ליטר שמן, שלושים גרם שמרים ושני קילוגרם קמח לבן, ולקצב בעד ליטרת בשר–צרכי השבת של העניים. מה הפלא, ששכחתי, שאני נכנס לישוב של רפאים. הרי רגיל הייתי לצעוד בלוזישט בשעה כזאת, לאחר שחבורת צעירים וצעירות התפזרו בשעה מאוחרת. חבורה זו היתה בדרך כלל יושבת על מרפסתו של ישראל–משה דיק, סוחר הבקר הנמוך, השתקן, שהיה ליברלי והרשה לבתו לשבת עם בנים עד שעה מאוחרת בלילה, ואשתו, חנה–לאה, היתה מגישה להם אפילו תקרובת. בחצות היתה החבורה מתפזרת מתוך לטיפת יד קלה של בת, וגעגועים סמויים שלה לבן שישב סמוך אליה. הבנים חזרו אז מישיבות ליטא תלמידי חכמים. כשיצאו אליהם היו עדיין הבנות צעירות מאוד, וכשחזרו הבשילו הבנות כפירות בבוסתנים: האויר הצח הסמיק את לחייהן, והן נתמלאו עדנה נשית, ובני הישיבה שלא באו במגע עם בנות, בליטא קראו להם פרושים, נמשכו אליהן כדבורים לדבש, למורת רוחם של הוריהם, ולשביעת רצונן של אמהות הבנות שרצו בחתנים תלמידי־חכמים. בלילה זה חזרתי ללוזישט מקצה השני, סמוך לבית־הקברות, שכה הפחיד אותי בילדותי. הרי גם אני האמנתי, כמו כל ילדי לוזישט, כי בחצות עולים המתים מקבריהם עטופים בתכריכיהם והם צועדים זוגות זוגות אל בית־הכנסת, כפי שנהגו החיים לעשות. באותו לילה מצאתי את הבתים רדומים כרגיל בשעת לילה מאוחרת, כאשר האנשים ישנו בהם. מחמת החשיכה לא הבחנתי, שחלונותיהם פעורים, שדלתותיהם נעקרו מציריהן, שהם פצועים פצעים אנושים. ואולי לא רציתי להבחין בזה. שבבית הקטן הבודד עדיין ישן פאליקל התמהוני, שאנשים חשדו בו שהוא אחד מל״ו הצדיקים. רציתי להאמין שבביתו של יוחנן, ישנות שתי בנותיו החסונות, רחבות השכם וסמוקות הלחיים, שהיו הבריות משתאים על רעננותן, למרות שניזונו בלחם ותפוחי־אדמה בלבד. צעדתי לאט לאט, כדי להזכר בכולם. רציתי לראותם עומדים לפני כמו במיסדר, ואני עובר לפניהם, והם משתוממים שאני, חיים באבציעס, צועד בלילה חמוש ברובה. וכך עברתי כמעט את כל לוזישט, והתפלאתי, שלא מצאתי את זוג השומרים עם המקל המסוקס בידיהם ״הווארטע״ בלע״ז, שהייתי נתקל בהם. כך הגעתי לביתי. בית שעמד איתן בחצר מרווחת, בנוי מקרישי עץ מהוקצעים יפה,

שחלונותיו היו משוחים בצבע חום, וסמוך לו הבאר, שמימיה היו קרים אפילו בקיץ מחמת עומקה. רציתי להכנס לתוכו, אולי אמצא את יקירי? – והנה נעלם הבית! חשבתי, שבטעות נכנסתי לחצר זרה אבל הגורן והרפת היו שלנו. הייתי נדהם: ללא הבית היתה החצר רחבה מאוד פרוצה לכל ארבע הרוחות. ואז, הבחנתי בארובת הבית, שעמדה מוקפת ערימת לבנים, כעד יחיד להרס וחורבן שעברו פה לפני זמן לא רב. רציתי לברוח ליער, למדורה הנמוכה, לחברי היתומים. שם ביער לפחות, איני רואה את החורבן, שם עומדים העצים זקופים כאילו הם מחוסנים מפני הקרדום של הכורת. במקום זה, התיישבתי על בול־עץ יתום, שהיה מונח בחצר. נזכרתי, שחבל היה לאבא החורג לנסרו לעצי הסקה ולהסיק בהם את התנור. הוא קיווה כי באחד הימים ישמש הוא כעמוד בגורן במקום העמוד שרקב פשה בו. תמימות זו ודאי לוותה אותו עד פי "הבור". משום כך, לא התנפל על השוטר שהוליכו לקבר, והרי היו לו זרועות כבדות, כפות ידיים מיובלות חזקות, שדי היה בהן, למלוק את ראשו של השוטר המלווה. תמימות זו נוצרה תוך השיחות הארוכות ששוחח עם דודו, זליג שיינדלס. זה ששהה שנים רבות בארצות־הברית, וחזר ללוזישט עם מטען גדול של סיפורים וחוויות, כדי להרצח בגיל שמונים וכמה. בשבת בבוקר, בשעה מוקדמת, עוד בטרם הגיעה יולקה, הגוייה של שבת, לחלוב את הפרות, זרמו סיפוריו של זליג שיינדלס לאט לאט, כמימי נחל איטי. הוא סיפר על ארצות־הברית, ואבא החורג סיפר לו על מלחמת־העולם הראשונה, על החיילים האוסטרים והגרמנים, שאם כי היו קשוחים, היו הגונים יותר מן הקוזאקים הפראים. כעת, לאחר שאלה הגיעו שוב לאיזור, האמינו השניים, כי אלה לא השתנו, כי אפשר להסתדר עמם. כלום האזינו השניים לנאומי היטלר הארסיים נגד העם היהודי? ולו היו מאזינים, כלום היו מסיקים איזה מסקנות? קמתי. פתאום הציפו אותי כל המאורעות המבעיתים שקדמו לביקורי הלילי בלוזישט. פתאום חשתי את עצמי כשוטה, או כסהרורי, הנודד בלילות לאור הירח ללא מטרה. פתאום נצטללה דעתי, שאני עומד בישוב של רפאים! ריק מיושביו! ואני, שריד בודד דורך כאילו על קבריהם. כאב עז וזעם פקדוני. חשתי את כובד הרובה על שכמי. היה בי רצון להרוג! לרצוח! לנקום! אבל מסביבי היתה ריקנות איומה! הכול התרוקן! גם הרוצחים נעלמו, ולא היה בשעה זו במי לנקום. מחמת שמחשבותי דהרו בי כסוסים שלוחי־רסן, עלתה בי מחשבה מוזרה ומפחידה כאחת: להשאר בלוזישט עד אור הבוקר, להוכיח לרוצחים, שלא הצליחו במלאכתם עד הסוף. כי הנה אני חוזר ללוזישט ואקימה מחדש, אפיח רוח חיים בבתיה השוממים, ואלי יצטרפו עוד שרידים, מן היער יגיעו חמושים כמוני, והרוצחים לא יעזו לבוא עוד הפעם, כי אש תפתח עליהם. שוב הצצתי על הארובה המיותמת ונדתי בראשי לתמימות הרבה, שאינה פחותה מתמימותם של אלה שצעדו את מצעדם האחרון: להקים את לוזישט בצל קבר האחים הסמוך לה?! עזבתי את חצרי. לא הלכתי עד הקצה השני של לוזישט. לא

הגעתי עד מזורשטינה. האשלייה נגוזה לגמרי. פתאום נתגלו כולם לפני בצעידתם האחרונה: שחוחי־גו, עמוסי מטלטלים, עדה שלמה עוזבת את בתיה, שדרות ישבו בהם, ולצידם צועדים הרוצחים, שיודעים על סופם המר של הצועדים ואינם מגלים להם. לועגים בתוכם "לטיפשים" שסוחבים מטלטלים שעוד מעט לא יזדקקו להם. והמצעד צועד עייף, כושל לעבר טרוכנברוד עם זיק של תקוה, כי שם יקבלו אותם יהודים, יארחו אותם עד יעבור זעם, והם ישובו אל לוזישט, כפי שתמיד שבו מגורשים. אולי יחסרו כמה מטלטלים, אבל את הבתים והשדות אי־אפשר לשדוד, והם עוד יספרו לילדיהם הרכים, שאינם תופסים את חומרת השעה, על המצעד הזה, כפי שהוריהם סיפרו להם על גירושים שקרו בזמנים אחרים. כעת יודע רק אני, שהם לא ישובו. לא רחוק מכאן מתנוסס תל־עפר נמוך. עובר־אורח לא ישים לב אליו. רק אני יודע, כי מתחתיו קבורים כולם – גם המגורשים מלוזישט, ום אנשי טרוכנברוד מארחיהם, שביום ראשון היו סבורים, כי שפר עליהם גורלם, והם נשארו בבתיהם. תוך ישיבה, אחז בי פחד גדול. דמיתי, שאם כי, הגופות קבורות מתחת לתל, נשמותיהן מרחפות עתה בלוזישט, הן שבו לבתיהן השוממים, נשמות ערטילאיות, ללא גוף, ואינן נראות לעין, אבל הן מציצות עלי מבעד לחלונות הפעורים, והן מתפלאות, שאני עדיין חי, ופשטתי את דמותי היהודית: אני הולך חמוש ברובה, חמוש כפי שהיו חמושים רוצחיהם. אני חושש מפני המומתים. אם כי, הם יקרים לי ונפשי נקרעת לגזרים על אבדנם, חושש אני, שמא יראו בי עריק שערק מהם, שנטש אותם בשעת מצוקתם הגדולה! אין אני יכול להתווכח אתם, להוכיח להם, שלא זאת היתה כוונתי: ברחתי, כפי שבורחת ארנבת השדה מפני רודפיה, וכעת, אני חוזר לחפשם ואינני מוצאם. אני קם מבול העץ עליו ישבתי. ארובת ביתי כאילו מציצה עלי בבוז: אחרת ידידי, חייב היית לבוא מוקדם יותר, אולי היית יכול להציל את יקיריך. עד אני לאבדנם! משום כך, שפכו עלי הרוצחים את זעמם: הם באו בהמוניהם פירקו את ביתך בצהלת שודדים כדי להקימו מחדש אי שם, ואותי השאירו כדבר מאוס שאין בו תועלת. אני קם, מעיף מבט על הארובה ערימת לבנים המזדקרת למעלה. פעם התפאר בה אבא החורג, שהיסוד שלה מתחיל מריצפת חדר־האוכל, והיא בנוייה מלבנים, בשעה שארובות אחרות היו בנויות מחימר־ וקש, והיסוד שלהן עמד על העליה, והן היו מיועדות לפעמים לפורענות, כי אפרן הצטבר בעליה, ואילו בארובה שלנו, היתה הרוח מורידה את האפר עד תחתיתה ולא היה חשש לשריפה. דאגן היה אבא החורג: הגג היה מקש, וכל גץ היה עלול להדליק אותו, והארובה ביטחה את הבית כפוליסת־ביטוח. ולא ניחש, כי יבוא יום, והארובה לא תוכל לשמור על הבית, כי יעלו עליו הרוצחים, שאכזריותם גדולה שבעתיים מן האש. אני חוזר היערה. שם ביתי כעת. אני עובר ליד הרפת והגורן המיותמים. דלת הרפת סגורה, ואני בכל זאת, פותח אותה לראות אם באמת היא ריקה, כמעט שוכח, כי עוד לפני שנה נשדד העדר בלוזישט. רק השדה נשאר מלבן ארוך שמתחיל מן הרפת

ונמשך עד המרציניוקס – פולנים עניים, שעינם היתה צרה ביהודים בעלי נכסים. אני עובר ליד הבוסתן. נזכר באגרונום אפשטיין שבא להדריך את אנשי לוזישט לשתול בוסתנים. מפויזן הרחוקה הגיעו השתילים המובחרים, וכעבור כמה שנים הניבו הם פירות משובחים. חיים–יאנקל פלדמן היה מציץ בהתפעלות באגסים הכבדים, שהשתלשלו מן הזלזלים הרכים על עצי האגס הננסיים, תאב לטעום מן הפרי המשובח, ומרסן את עצמו, כי הוא מיועד למכירה בעיר הגדולה. כעת יקטפו את הפירות זרים. ועולה בי הרצון לגדוע, להשחית את האילנות שכה טיפחתי אותם, אבל הם היכו שורשים עמוקים בקרקע. מי פילל, ששורשיהם יעמיקו יותר משורשי אנשי לוזישט, שהיו מושרשים דורות באדמתה, ועליהם עלה הכורת בנקל. ליד עץ ענק של אגסי בר אני מתיישב. לפני שגדלו הבוסתנים, היו אגסי הבר הקטנים החמוצים מאכל מלכים בעיני במיוחד, כאשר התרככו. אני משעין את גבי אל העץ כבעל ידיד ותיק, ממנו אני משקיף על לוזישט המתה. ואני מעלה אותה בדמיוני ביום של חול, ובמיוחד, בשבת. אמנם לא יכלה לוזישט להתפאר במשכיליה המפורסמים, בהיסטוריה ארוכה, אבל היה בה ייחוד שלא היה בעירות אחרות: היא היתה מושבה חקלאית יהודית, שתושביה היו דבקים בפיסות הקרקע הצרות שלהם, מנסים להוציא את קיומם הדל מהן. זעירה היתה, כשמונים בתי אב, אבל היא שמרה על עצמאותה, והיו בה שני רבנים, שני שוחטים, שני בתי־כנסת ובית מרחץ סימנים מובהקים של ישוב יהודי עצמאי. משום שפרנסתם של המשמשים בקודש היתה מצומצמת טרחו גם הם בחלקות האדמה שלהם. ר׳ זלמן הדיין היה מוריד את הקפוטה, מפשיל את השרוולים, וגורף את השחת היבש, עורם אותו לגדישים כחקלאי ותיק, למרות שעבר כבר את גיל השבעים. במיוחד, היתה לוזישט יפה בשבת: פושטת צורה של חול ולובשת צורה של שבת. לשבת היו אנשי לוזישט מכינים את עצמם כבר ביום שישי אחרי הצהריים. מבעוד בוקר היה משה–שרהס, הבלן, עומד על הקרש שהיה מונח על פי הבאר של בית־המרחץ, שואב מים ממנה ושופכם לתוך השוקת המזרימה אותם לתוך הדוד של בית־המרחץ. אחרי הצהריים היו אנשי לוזישט אצים אל בית־המרחץ, מטאטאי – זרדים תחת בית־שחים ולבנים נקיים בידיהם להתקלח לכבוד שבת. בחדר המתנה הקר ישבו יהודים בחורף, כשגופיהם פולטים חום, פניהם סמוקות, והתענוג מההצלפה הטובה שקיבלו מיד מאומנת היטב נסוך על פניהם, והם אינם מרגישים בקור הצורב. סמוך לשקיעת החמה, כשהשמש השתפלה לעבר דומשוב, היה פותח ראשון את תהלוכת השבת לייב הסנדלר. אמא היתה אז מעירה לסבתא: ״שוויגער, לייב דער שוסטער איז שוין אין שול געגאנגן״. זה היה האות להדלקת נרות. כאשר נפטר הסנדלר, תפס את מקומו שמאי–מלכס, השוחט הצעיר, גבוה וחסון היה בעל צורה, לבוש קפוטת משי מבריקה ומגבעת שחורה על ראשו, היה מוליך את שתי בנותיו עמו לבית הכנסת. וכאילו נדברו מראש, היו מופיעים אחריו אנשי מזורשטינה, כשבט

מיוחד מלוכד. הם היו מגיעים בשביל, שהסתיים אצל ביתו של אלי–טויבע–שרהס. בימות החול היו צועדים בו בעלי המקצוע של לוזישט לכפרים הסמוכים לחפש בהם את פרנסתם. בראש השבט היה צועד, כאלון זקוף, אברהם יוסף, ועמו דוד–הרש ופרץ אחיו. אחריהם הלכו: דוד שפסלס, לייב דער טעסלער, פיניע איציקס אחיו, ובסוף התהלוכה שני ליצני לוזישט: מעכעלע ואיציניו לאהס. מיד היו אצים בעקבותיהם השוסטערלעך. לא סנדלרים היו, כינו אותם כך על שם משפחתם שהיה שוסטער. עמם צעד במתינות אלי המלמד, למדן מופלג וקבצן מרוד. אחריהם הלכו הגאלערים, וולף דער גלעזער, בעריש, דודו, יהודי שתקן ומר־נפש, ואחיו זליג–שיינדלס, שהיה ניגוד גמור שלו: מספר סיפורים מוכשר, על חוויותיו בארצות־הברית שם שהה שנים רבות. אחריהם צועדים הקסלרים. יהודים פיקחים, בעלי תושייה, שפרנסתם מצוייה בביתם, ובניהם בני ישיבה מוכשרים, הלומדים בישיבות ליטא, והם חשים שמינית שבשמינית של גאוה על כך. עמם הולך בערל–משה דודס יהודי חריף ובעל חשבון, שניהל את הבנק של לוזישט מיסודו של "אורט". בנו, זכריה, ניחן בכשרון של משורר, וביאליק, לאחר שקרא את שיריו, ניבא לו עתיד של משורר גדול. בענווה צועד לו מן הצד חיים–יאנקל פלדמן. הוא היה ידיד נוער מובהק. התייחס בסלחנות לכל תעלולי הצעירים. תמיד חלם לעזוב את לוזישט בעזרת בנו, אברהם, שעלה ארצה בשנות השלושים. במתינות צועד לבית הכנסת זייוול המלמד. יהודי שתקן, חובב תנ"ך ולשון עברית. בנו שמעון, שהיה שוחט וחזן באחת העירות הסמוכות וחזר בימי השואה ללוזישט, הצטרף לפארטיזאנים וניספה ביום הכיפורים 1942, כאשר חזר מן היער להתפלל בגיטו. סמוך לבית־הכנסת גרים הקימלבלטים, הם אינם ממהרים להגיע, כי בית הכנסת נמצא סמוך לביתם. מעבר השני של בית הכנסת גרים הביסקרים. יהודים שקטים, נוחים, ותרנים. אחריהם גרים המינדיוקים, יהודים עזי נפש, חמי מזג, שלא כדאי להתגרות בהם. דוד שרהס צועד לו בודד לבית הכנסת כאילו הוא מכיר במעמדו המיוחד, הוא סוחר עורות אמיד. יהודים רואים בו איש פיקח, ומאזינים בדרך ארץ לדבריו המתובלים תמיד בהומור מפוכח. אחריו צועדת השלישיה: לייבוש רוזנבלט, שמת בגיל צעיר, משה הללס וקופצי. פסיעתם היא מתונה, שקולה, ושיחתם על פי רוב בדברי תורה, או שהם דנים בדברים שעומדים ברומו של עולם. על ידם צועד פאליקל, קבצן מקצועי, שמחייך תמיד חיוך מיסתורי, שאינך יודע את משמעותו. ואחרון ממהר ר' איציק השוחט, שירש את החזנות ומחצית השחיטה מחותנו, דניאל השוחט, שהיה ידוע כבעל־תפילה הרחק מגבולות לוזישט, וגם בסוף ימיו היה מרעיד בקולו הרועם את קירות בית הכנסת. כאמור, היו בלוזישט נוסף לשני השוחטים, גם שני רבנים, שהיו מכנים אותם דיינים: ר' זלמן ור' שמעון. ר' זלמן נולד בלוזישט, ואילו ר' שמעון בא מאיזו עיירה מפולין, נשא לו אשה מלוזישט והשתקע בה. ר' זלמן היה חריף ושנון, מתמצא בדיני

ממונות ועסק בדיני תורות. לא פעם היה מפתיע אותי, כאשר קראתי ספר בחצרי. היה גר סמוך לביתנו, מגיח מאחורי לוקח את הספר מידי, מדפדף בו, ומחזירו אלי בחיוך של ביטול, שאני בן ישיבה עוסק בשטויות כאלו. ר׳ שמעון היה נחבא אל הכלים: רפה־כוח ובעל מיחושים רבים, היה יושב בביתו ועוסק בתורה.

ויזכר כאן בנו, שמרל, טיפוס חולמני, מתבודד, שלא התקרב לנוער המקומי, והיה מפתיע אותנו הצעירים בידענותו דוקא בגיאוגרפיה. משום מה, הסתייגנו ממנו, אבל הוא גירה את סקרנותן של בנות לוזישט, אם כי, נרתע להתקרב אליהן מחמת מעמדו כבן הרב. שלווה פאסטוראלית היתה נסוכה על לוזישט בימות הקיץ בשבת. בשבת בבוקר היו קמים הגברים בשעה מוקדמת, נינוחים רגועים. הרחיצה בבית־המרחץ אמש המריצה את מחזור דמם, וסעודת ליל־שבת הדשנה נסכה בהם שובע וכוח. לאחר שהגוייה של שבת היתה חולבת את הפרות, היו יוצאים הגברים עם הפרות לכרי המרעה, ושוהים שם עד הגיע זמן תפילת שבת. קרוב לזמן התפילה היו יוצאות הבנות הצעירות להחליף את האבות.

כאשר נסתיימה התפילה, וחבורות, חבורות צעדו התושבים אל בתיהם, שבו גם הפרות מן המרעה מלאות, כרסתניות, עטיניהן משתפלים למטה מתוך שפע של חלב, נעות בחשיבות כאילו מכירות בערכן, שהן המפרנסות בכבוד את בעליהן. הבעלים עקבו בחיבה אחרי הפרות, וכאשר הגיעו יחד לחצר, היה בעל הבית מניח את טליתו במקום נקי, ומזדרז להשקות את הפרה הצמאה. לאחר שהפרות נעלמו ברפת, הוסרה הדאגה מהן, ואפשר היה לשבת בניחותא לאכול את סעודת־השבת. לאחר הסעודה היתה משתררת דומיה מוחלטת בלוזישט: המבוגרים קיימו את המצוה של ״שינה בשבת תענוג״, ואילו הצעירים התאספו בקן בית״ר המקומי וחלמו על ארץ־ישראל. בשבת אחרי הצהריים לא יצאו הגברים עם הפרות למרעה. התפקיד הוטל על הנשים המבוגרות יותר. הגברים, לאחר שינה מרעננת, נהרו שוב לבית הכנסת לתפילת מנחה. בין מנחה למעריב המתה רחבת בית הכנסת מקהל המתפללים, שהמתינו לצאת שלושת הכוכבים אות לתפילת מעריב.

רק ישישים בודדים נשארו בתוך בית הכנסת, היתר התפלגו למעגלים והאזינו בהנאה לדברנים שבקהל. על פי רוב דיברו אלה שהיו בחוץ־לארץ. לא לכל אחד היו חוויות כמו למשל, למוטיל מלכהס. זה בילה שנים לא מעטות בקובה כמלצר, והכיר היטב את חיי הלילה של הבנה. סיפוריו הקסימו את קהל מאזיניו, הוא סיפר על עולם רחוק, קסום , זוהר, עולם של עונג ועושר, והקהל שתה בצמא את דבריו. עדות לכך היו בגדיו המשובחים: הוא לבש מכנסים מבד לבן עדין, כותנתו היתה עשוייה ממשי ועניבתו רחבה, ססגונית צמודה לכותנתו בסיכת־זהב אמיתית. לא רחוק ממנו עמד מוטיל–סימהס. גם הוא היה בקובה וגם לו היו סיפורים מלהיבים על חייו הסוערים שם.

ביום בהיר אחד שב מקובה. הביא עמו כמה ארגזים של שמלות צבעוניות – מלתחה לאשתו, תרם תרומה לבית הכנסת והוריד את הגבאי הותיק ותפס את מקומו. לימים, כשהפך עני, עדיין החזיק ברסן הגבאות כמה שנים. לשמע סיפוריהם שוכחים המאזינים את חייהם האפורים, את דאגות הפרנסה שלהם, הם מוכנים להאזין עוד זמן רב, אולם מעבעלע, השמש של בית הכנסת, הבחין בשלושת הכוכבים, וחובט בבימה אות לתפילת מעריב. בתוך בית הכנסת נגוז העולם הקסום: לפני התיבה עובר בעריש. קולו הצרוד מזכיר את החול האפור. בחוץ דוהרות העגלות של אנשי המחלבה. הכדים הריקים רוקדים בתוך העגלות, ומודיעים לנשים להכין את החלב. כששב האיש מבית הכנסת כבר הולכת לקראתו האשה עם החלב. "שבוע טוב" לוחש האיש, ונימת עצבות נשמעת בקולו, על אבדן השבת שבה נעלמו הדאגות כבמטה קסם. כך זרמו החיים בלוזישט במתינות, ללא שינויים דראמאטיים: האנשים מתו בשיבה טובה, אנשים צעירים התקשרו בקשרי נישואין והלידות היו מרובות. המאורע שהסעיר את לוזישט היה, כאשר הגיע סידקוב נציג אגודת האיכרים בארץ ישראל, לחפש פועלים חקלאים למושבות בארץ. הוא התרשם מהגברים החסונים שהופיעו לפניו, העניק להם סרטיפיקטים, וכך ניצלה קבוצה קטנה מהאבדון. האבדון כמעט והגיע כבר בספטמבר 1939, כשפרצה המלחמה בין פולין וגרמניה, אלא שאז בא "המושיע" ממזרח, ודחה את הפורענות עד אוגוסט 1942. למרות שהפליטים, שהגיעו מעבר לנהר בוג, סיפרו סיפורים מקפיאי־דם על אכזריותם של הגרמנים, היו סבורים בלוזישט שהם מגזימים. המבוגרים זכרו את הגרמנים מימי מלחמת העולם הראשונה. קשה היה להאמין, שהם כה השתנו מאז. עם כניסת הגרמנים לאיזור, עוד בטרם הופיע גרמני בלוזישט, הריחו האוקראינים, כי דם יהודי הפקר הוא. ומעמדם החברתי כה הושפל, שאוקראינים הפסיקו לברך את מכריהם היהודים בשלום. ואז התחיל השוד: לאור היום הופיעו שוטרים אוקראינים, נכנסו לבתי היהודים, גילו את כל המחבואים ושדדו מכל הבא ליד. בימים אלה הופיע הפחד בלוזישט. הוא חדר לתוך דמנו, שיתק את מחשבותינו ושיבש את צלילות־דעתנו. אם כי, לא חיינו בגיטו שגודר, כפי שחייו יהודים בעיירות סמוכות, חשנו את עצמנו נתונים במלכודת לא פחות מהם. די היה, כי תעבור שמועה, כי גרמנים הגיעו לטרוכנברוד – וכבר התחילה ריצה מבוהלת של גברים אל השדות, כאל מקום בטוח יותר מאשר בבתים. עם כל זה, היתה איזו תקוה כמוסה שזה יעבור, תקוה, הבאה מתוך תמימות רבה, שלוותה את האנשים עד יומם האחרון. וכשהחרים הגרמני הראשון שנקלע ללוזישט עגלה צעירה אצל שלמה–וולף, ספק הוא כפיים וזעק מרה: "יידן מען האט מיך אומגליקליך געמאכט!" ולמרות שנשארו עדיין ברפתו כמה פרות, דרש, שכל לוזישט תשתתף בנזק הכספי שנגרם לו. הוא ראה בעגלה מין כופר שהציל את לוזישט. תמים כזה מסוג אחר היה ר' אהרן, חתנו של דניאל השוחט, שחזר ללוזישט כאל מקום בטוח

יותר. הוא היה אוחז בזרועי, ומנחם אותי, שכל הצרות והפורענויות הם חבלי משיח, והיה מביא לי פסוקים וראיות, המרמזים על הגאולה הקרובה. המהלומה הגדולה הראשונה שירדה על לוזישט היתה ביום שדידת הבקר בשלהי קיץ 1941. בלילה כותרה לוזישט על ידי שוטרים אוקראינים, ולפנות בוקר נצטוו האנשים להוציא את הבקר אל הרחוב, ותחת משמר מזויין הובל כל העדר לצומאן. אבל גם אחרי שדידת העדר לא אפסה התקוה: זקנים סיפרו, שגם במלחמת העולם הראשונה החרימו האוסטרים את הבקר של לוזישט, האם לא נתמלאו רפתותיה של לוזישט מחדש? בחורף 41–1942 פגעה הגזירה הקשה השניה את לוזישט – גזירת הפרוות. הגרמנים הוציאו צו למסור כל פרווה שנמצאת אצל יהודי לצבא הגרמני הקופא בחזית הרוסית. וכשהגיע הגרמני במזחלת ללוזישט, הוציאו אנשי לוזישט את הפרוות המרופטות שלהם והשליכו אותן בצער רב לתוך המזחלת. גם אלה שהעזו להחביא את בגדיהם החמים, לא יכלו ללבוש אותן מתוך פחד, ובעיצומו של החורף, התהלכו יהודים ללא בגד עליון חם ורעדו מקור. אבל לא רק הקור פגע באנשים, גם הרעב בא ללוזישט, רעב ללחם ממש. באותם הימים הפסיקו האנשים לדבר על פודים של קמח, אלא על קילוגרמים. אולם גם את מעט הגרעינים שהשיגו היהודים עבור מטלטלים שלא נשדדו, אסור היה להם לטחון אותם בטחנת הקמח המקומית. ואז נכנסה ללוזישט אופנת "הזשורנעס" אלה היו רחיים ידניים: שתי אבנים הותקנו זו על גבי זו ובעזרת מיתקן מיוחד סובבו אותן, והן טחנו את הגרעינים לקמח גס. היתה זאת עבודת פרך, והרבה עמל וזיעה היו חייבים להשקיע עד שקבלו קצת קמח שחור גס. מומחה לרחיים היה הרשל יונטילס. הוא התקין בביתו רחיים יותר משוכללים, והיה מקבל שכר בעד הטחינה. טחינה זו היתה אסורה ביום, כי השוטרים היו מחרימים את הרחיים, לכן טחנו רק בלילות והיו בוקעים קולות צורמים מן הבתים בלילות, קולות שטרם שמענו אותם בימים כתיקנם. אבל האנשים לא התייאשו, הם רצו להגיע לאביב, לקיץ החמים. קיוו שאז ישתפר מצב המזון: באביב ישתלו ירק בגינות, בקיץ יבשילו הפירות בבוסתנים, בתחילת הקיץ יופיע החמציץ בשדות, ואפשר יהיה להכין ממנו חמיצה, מאכל שהיה אהוב בלוזישט, אלא שבימים כתיקנם היו מלבינים אותם בכפית שמנת או בביצה, במיוחד בביצה של ברוז, והיא נהפכה למאכל מלכים ממש, אבל בימי רעב אפשר היה להשביע בה את הרעב המציק. בתחילת הקיץ 1942. התחילו הגרמנים, כדרכם, לרמות את היהודים. השלטונות הגרמנים ביקשו כביכול, את היהודים לעבד את גינותיהם ואת שדותיהם, ומשום שכבר לא היו סוסים בלוזישט, כפו השלטונות על אכרי הסביבה, לחרוש את השדות בשביל היהודים. עובדה זו הופיעה כקרן־אור של תקוה לימים טובים יותר. האנשים ראו בדבר הוכחה, שהגרמנים רואים בהם חקלאים, אנשי־עמל, והם לא יגעו בהם לרעה. וכאשר הגיעו השמועות על הטבח בקלעוואן, תירצו זאת בלוזישט, שקלעוואן שוכנת על כביש מרכזי ראשי; ואת הטבח בקיווערצי

ייחסו לעובדה, שהיא תחנת־רכבת חשובה. את לוזישט ואת טרוכנברוד ראו כמקום בטוח, גם לאור העובדה, שהיא מספקת עורות לצבא הגרמני, והנס גרובר הגרמני, שקיבל שלמונים שמנים, הבטיח במילת הכבוד שלו, שבשני הישובים לא יאונה כל רע ליהודים.

באותם הימים נאחזו היהודים בכל שביב של תקוה, כפי שהטובע נאחז בקש הצף סמוך לו. ביום החמישי האחרון, לפני הטבח הראשון שהתקיים במחצית אוגוסט 1942, כאשר נתקבלה הפקודה, שכל גברי לוזישט חייבים להתייצב למפקד בסלישט, נפלה אימה גדולה בלוזישט. פתאום היתה תחושה, שכל הסבל שהאנשים סבלו עד כה, הוא כאין וכאפס לעומת מה שצפוי להם במיפקד. היו היסוסים, כן להתייצב, או לברוח לשדות, והוחלט כן להתייצב. באותו בוקר איום יצאו כל גברי לוזישט – המון אנשים מטולאים בטלאים צהובים על גביהם וחזיהם, שזעקו מרחוק על ההשפלה שהושפלו האנשים. היה זה המון מושפל, כנוע, מובס, חסר־אונים. האנשים צעדו ללא לווי של משמר מזויין, צעדו מרצונם מתוך אין־ברירה איומה, כי אם לא יתיצבו, עלול הדבר להסתיים באסון כבד. בתוכם עדיין האמינו האנשים, כי הדבר יסתיים בטוב, הרי הנשים והילדים נשארו בלוזישט, אפשר שהגרמנים זקוקים לעובדים לבצע איזו עבודה, ואחרי סיומה ישובו הגברים לבתיהם. במיפקד עמדו האנשים בשלשות. הנס גרובר הגרמני וקישקא, מפקד המשטרה האקראינית, סקרו את הניצבים ללא שנאה מופגנת. היו נראים כשני מנהלי־עבודה הסוקרים את כוח־האדם העומד לרשותם. את הניצבים היה קל לספור, ושני הרוצחים ספרו אותם בחשאי, ומומחים לדבר ידעו, כמה מטרים מעוקבים של אדמה צריכים לחפור כדי לקבור בבורות את הניצבים. באותו יום שבו האנשים ללוזישט באנחת־רווחה. ראו במיפקד סתם "תעלול" כדי להציק ליהודים, ואף אחד לא ניחש, כי זאת חזרה להצגה הטראגית שתבוא ביום ראשון. במוצאי־שבת בחצות, כותרה לוזישט במאות שוטרים אוקראינים שגוייסו מכל האיזור. לפנות בוקר פרצו הרוצחים לבתים ובמכות האיצו באנשים לצאת מבתיהם ולצעוד לעבר טרוכנברוד. האנשים היו מבוהלים, אובדי עצות, בטוחים שהולכים להקים גיטו בטרוכנברוד, ולא ידעו איזה מטלטלים לקחת עמם. חטפו מכל הבא ליד: כרים, שמיכות, סירים וגם קצת קמח. לאור היום נעקרה עדה שלמה מקינה. עדה נושמת בכבדות, מזיעה, כושלת תחת משא מטלטליה, צועדת את מצעדה האחרון לטרוכנברוד. ומאחורי העדה עטים כבר האיכרים מן הכפרים הסמוכים על הבתים ושודדים הכול: מסירים את החלונות, עוקרים דלתות מציריהן והכול בשמחה ובצהלה על שנפל לידיהם רכוש ללא עמל. ביום ראשון זה מפרפרים אנשי לוזישט ואנשי טרוכנברוד בין החיים והמוות. מבוהלים, לכודים בתוך בתיהם, כשפטרולים של הרוצחים יורים בכל מי שמעז לצאת מפתח־ביתו. למחרת, ביום שני הובלו כארבעת אלפים איש ואשה על ילדיהם וזקניהם לבורות שנכרו יום קודם על יד הפזברזה – מושבה פולנית.

ממשפחות הבורסקאים ואלה שהצליחו להמלט מן הטבח, הקימו הגרמנים גיטו קטן בשלישט. לאחר הטבח הראשון התפכחו קומץ בחורים ויצאו ליער לאחוז בנשק. על פרשת היציאה ליער וארגון הקבוצה הפארטיזאנית, שהייתי בין מייסדיה אפשר לקרוא בספרו של גד רוזנבלט "אש אחזה ביער", ואת עבודתי, שפירסמתי "בספר הפרטיזאנים" בהוצאת הקיבוץ הארצי. כמו בכל הקיבוצים היהודים, באה ההתפכחות מאוחר. לו היינו מתחילים לארגן את היציאה ליער לפני הטבח הראשון, כשעדיין היו מאות רבות של נוער חסון ונועז, היו הדברים אולי נראים אחרת. הטבח השני התקיים ביום כיפורים 1942, כאשר יהודים חזרו מן היער להתפלל. הטבח השלישי התקיים בדצמבר 1942. אנחנו הפארטיזאנים כבר לא היינו ביערות שלנו. נלחמנו בחטיבת קובפאק המהוללת, החטיבה הפארטיזאנית שהתפרסמה במלחמתה הנועזת נגד הגרמנים, ממנה השתחררתי ב־20 למאי 1945.

משפחת ירחמיאל ואסתר קוטלר - ארה"ב

ביילה מילמאן למשפחת קוטיאל

שלמה שטראוס – מארקא

די יידישע פארטיזאנער אפטיילונג אין די צומאנער וועלדער (פון בוך "פאראשוטיסטן")

א שמועס מיטן קאמאנדיר פון דער 7־טער יידישער ראטע, אין גענעראל קאווּפאקס אטריאד – גד ראזענבלאט פסעוו. "גרישא"

איין דריטל פון יידישן פאלק איז אויף אן אומבאשרייבלעכן אויפן אומגעקומען פון די הענט פון חיהשע היטלער־משחיתים. וועט נאך לאנג עקבערן אין די מוחות פון פסיכאלאגן און פאליטיקער די פראגע, ווי אזוי האט געקאנט קומען צו אזא אכזריות אין מיטן צוואנציקסטן יארהונדערט.

דעריבער איז נויטיק סיי פארן היינט און נאך מער פארן מארגן צו זאמלען וואס מער זכרונות, נאטיצן און מאטעריאלן, גבית עדות פון דער דאזיקער טראגישער צייט.

די פראוואקאציע פון היטלערן, מיט דעם אנגריף אויף דער ליגניצער ראדיא־סטאציע. דעם 1־טן סעפטעמבער 1939, דורך ארויסגעשיקטע ארעסטאנטן פון די לאגערן, איבערגעטוענע אין פוילישע מונדירן, וועלכע זענען דורך די היטלעריסטן גלייך דארטן דערשאסן געווארן – האט געעפנט דעם וועג פון זיינע הארדעס אנצוהייבן פארווירקלעכן דעם אלטן טרוים "מארש נאך לעבענסראום" און "דראנג נאך אסטען"... פארוואנדלען די סלאוון אין שקלאפן און זייער טעריטאריע איינשליסן אין גרויסן דריטן רייך פאר גערמאנען...

די היטלערישע פראוואקאציע האט געדארפט דינען ווי א באווייז פאר דער וועלט און איבערהויפט פאר דעם דייטשן פאלק, אז ער איז געצווינגען צו פארטיידיקן דעם דייטשן כבוד און באשראפן די, וועלכע דערלויבן זיך אנצופאלן אויף דער מדינה פון דריטן רייך און הרגענען דייטשן.

דער געפלאנטער בליצקריג פון דער גוט ארגאניזירטער און אויסגעשטאטעטער אין וואפן, פון דער נייעסטער טעכניק היטלעריסטישער ארמיי, האלט אפ גרויסע נצחונות, שוין פון די ערשטע טעג.

טראץ דעם פארביסענעם ווידערשטאנד פון פוילישן זעלנער און זייער הערואישקייט (פאקטן דערציילן, ווי קאוואלעריע מיט אנטבלויזטע שווערדן האט זיך געווארפן אויף קאלאנעס פון טאנקן) האבען זיי נישט געקענט ביישטיין דעם איבערוויגנדיקן כוח פון מענטשן און טעכניק פון דער דייטשער ארמיי.

דעם 28־טן סעפטעמבער 1939 זענען די טויערן פון דער פוילישער הויפטשטאט, ווארשע, געשטאנען אפן פאר דעם אריינמארש פון די היטלעריסטישע חילות.

די אנטיסעמיטישע, סאנאציע אנפירונג האט פארלאזט דאס לאנד, מיטנעמענדיק מיט זיך דעם גאנצן מלוכה־אוצר, זייערע פארמעגנס, גאלד און זילבער, איבערלאזנדיק זייער פאלק אויף הפקר.

די גרויסע פריינדשאפט צווישן היטלערן און סטאלינען, האבן דערפירט צו דעם טרויעריק באַרימטן "ריבענטראפ–מאלאטאוו פאקט" און דערמיט צו דער פארטיילונג פון דעם פוילישן לאנד.

דאס געבוירן שטעטל פון גד ראזענבלאט זאפיוווקע איגנאטאוווקע – טראכענבראד – פאלט אריין אין תחום פון דער סאוויעטישער הערשאפט. די יידישע באפעלקערונג האט אויפגענומען די נייע הערשער מיט א געוויסער צופרידנקייט, אבער אויך מיט פחד, ווייל יעדן זענען דא באקאנט געווען די טרויעריקע "מאסקווער פראצעסן", טויט אורטיילן און פארשיקונגען פון מיליאנען אומשולדיקע מענטשן אין די סיבירער טייגעס און לאגערן, מען איז אבער גליקלעך וואס א סך פון דער ציוניסטישער יוגנט האט זיך געראטעוועט פון דעם ברוינעם עמלק.

עס איז א צייט פון מיט גרויסן אימפעט זיך אנטוויקלענדיקע געשעענישן, ווען עס דערנענטערן זיך מיט גרויסער שנעלקייט די טראגישע צוזאמענשטויסן צווישן די צוויי טאטאליטארע מיליטאריסטישע מלוכות.

שוין דער אפמאך אין מינכען אין יאר 1938 האט געגעבן היטלערן פרייע הענט אין זיין רויבערישער עקספאנסיע. די כלומרשטע פריינדשאפט מיט סטאלינען, האט היטלער געדארפט צו מאביליזירן זיינע כוחות, כדי צוצוטרעטן צו דער רעאליזאציע פון דעם באַרימטן "פלאן בארבאראסא"...

ס'האט נישט געהאלפן דאס ווארענען סטאלינען פון אלע זייטן, וועגן די צוגרייטונגען פון דער היטלעריסטישער ארמיי צו אן איבערפאל אויפן ראטנפארבאנד. אויך דער שרייבער פון די שורות האט אין מערץ 1941 געגעבן א מעלדונג אין סאוויעטישן קאנסולאט אין ווין, וועגן "פלאן בארבאראסא" (א גענויע באשרייבונג וועגן דעם פאקט, אין מיין בוך "דם טהור") אבער סטאלינס ענטפער אין דער פראגע איז שטענדיק געווען קורץ – טויט אורטיילן, פארשיקונג, סיביר און לאגער, פאר אלע, וועלכע האבן געברענגט אזעלכע ידיעות. אלע זענען באטראכט געווארן ווי דעפעטיסטן, קריגס־העצער און פאררעטער. ליידער האט ער, סטאלין אין משך פון עטלעכע יאר ארעסטירט, אומגעבראכט די בעסטע מיליטערישע סטראטעגן, גענעראלן און ארמיי־פירער.

ווען ס'איז געקומען דער טרויעריקער יוני פון 1941, איז די שלעכט צוגעגרייטע רויטע ארמיי געווען אין א מצב, ווען זי איז אומפעיק געווען צו שטעלן א העפטיקן ווידערשטאנד די ארייַנדרינגענדע היטלעריסטישע חילות.

אין געציילטע וואכן האט די דייטשע ארמיי זיך שוין געפינען טיף אין סאוויעטישן לאנד.

די שלאכטן זענען געווען שווערע. דער סאוויעטישער זעלנער האט געקעמפט העלדיש, אבער די רויטע ארמיי איז געצווינגען געווען צו אן אומאויפהערלעכן ריקצוג, איבערגעבנדיק שטעט און דערפער אין די דייטשע הענט.

דער אריינמארש פון די נאציס איז געווען באגלייט מיט טויט און פארניכטונג. איבערהויפט טראגיש איז געווען די לאגע פון דער יידישער באפעלקערונג, וועלכער ס׳איז נישט געלונגען זיך צו עוואקואירן. עס האבן נישט געפעלט קיין קאלאבאראנטן, קיין צוטרעגער און שפיצלען פון דער ארטיקער באפעלקערונג, וועלכע האבן געהאלפן,ביים רויבן און מארדן יידן. יידיש לעבן איז געווארן הפקר. דאס רויקע צוזאמענלעבן פון קריסטן און יידן אין זאפיווקע–איגנאטווקע איז געווארן צעשטערט. א סך פון די נעכטיקע שכנים האבן די יידן מער נישט דערקענט... אויך א גרויסער טייל האט גלייכגילטיק זיך צוגעקוקט ווי מען פירט יידן צו דער שחיטה.

די באוווסטזיניקע יידישע יוגנט האט שוין נישט געהאט קיין אילוזיעס וועגן די נאצישע מארד־כוונות, לגבי דעם יידישן פאלק. איר איז באקאנט היטלערס שאנד־בוך ״מיין קאמף״. זי ווייסט זיין פלאן צו ברענגען די יידן אלס קרבן–לעזאזל. אט די יוגנט האט פארשריבן רומרייכע קאפיטלעך פון יידישן קאמף, מוט און גבורה, אין דער צייט פון דריטן חורבן.

אין א סך געטאס האט מען זיך גענומען גרייטן צו א באוואפנטן ווידערשטאנד, אינעווייניק אין די געטאס, ווי אויך ארויסרייסן זיך אין די וועלדער און שאפן פארטיזאנישע אפטיילונגען.

אין דעם קליינעם יידיש–אוקראינישן שטעטל זאפיווקע איז דורכגעפירט געווארן א פארזאמלונג מיטן אנטייל פון יידן פון פארשידענע פאליטישע ריכטונגען, פון עקסטרעם רעכטס, ביז עקסטרעם לינקס, פון בית״ר ביז קאמוניסטן. דער ציל פון דער פארזאמלונג: – אויסצוארבעטן א פלאן פון א פארטיזאנישן קאמף, קעגן די דייטשע רוצחים.

מ׳האט אויסגעוויילט א קאמיטעט אין וועלכן עס זענען אריין די חברים: חיים וואטשין, גד ראזענבלאט, חיים ראזענזאן און הערשלניידן. זייער אויפגאבע איז אנצוקניפן א קאנטאקט מיט מענטשן פון דער אוקראינישער אונטערגרונד־באוועגונג, שאפן געווער, פירן א טעטיקייט מיטן ציל צו ארגאניזירן א פארטיידיקונג אין געטא און אויפשטעלן א פארטיזאנישע אפטיילונג, וועלכע זאל ארויס אין וואלד.

ס׳איז נישט שווער זיך פארצושטעלן אז דער קאמיטעט און זיינע מענטשן האבען זיך אנגעטראפן אויף נישט קיין קליינע שוועריקייטן, אויסער דער פראקטישער אויספירונג פון דער ארבעט ווי שאפן געווער, אנבינדן קאנטאקטן. עס זענען געווען אויך וואקלענישן מצד א טייל חברים פון דער יידישער יוגנט, וואס איז געקומען פון גרויסער צוגעבונדענקייט ביי יידן צו דער משפחה. א סך

האבן געהאלטן אז מען קאן נישט גיין אין וואלד און איבערלאזן טאטע–מאמע, זקנים און קינדער אין די רוצחישע הענט. אויב שטארבן איז מיט זיי צוזאמען. אנדערע ווידער האבן איבערגעטראכט וועגן די וואלד־באדינגונגען, די שוועריקייטן מיט ברויט, קליידונג, דאס לעבן ווי חיות אין די זעמליאנקעס, – און דאס וויכטיקסטע, ווו נעמט מען געווער?... נאר די צייט האט געאיילט. די נאצישע אויסראטונגס־מאשין האט געארבעט פינקטלעך. טאג טעגלעך זענען יידן געפירט געווארן צום טויט.

דער קאמיטעט מיט א גרופע יוגנטלעכע פון פופצן מאן האט באשלאסן ארויסצוגיין אין וואלד. אין דער צייט איז אנטלאפן פון דער דייטשער קריגס־געפאנגענשאפט דער געוועזענער רויטארמייער פסח שמש, וועלכער האט אנגעקניפט א קאנטאקט מיט דעם אוקראינישן בחור אלעקסאנדער פיליוק און זיי זענען אויך געקומען אין די צומאנער וועלדער.

די גרופע האט געארבעט אויף אייגענער האנט, נישט האבנדיק א לענגערע צייט קיין פארבינדונג מיט סאוויעטישע פארטיזאנער. אבער ס'האט נישט לאנג געדויערט און צו דער אפטיילונג האבן גענומען שטראמען אלץ נייע און נייע מענטשן, אנטלאפענע פון די געטאס און לאגערן.

אלס קאמאנדיר פון דער פארטיזאנישער אפטיילונג איז אויסגעוויילט געווארן גד ראזענבלאט – פסעוודאנים "גרישא". אלס פאליטרוק, חיים וואטשין – פסעוודאנים "פיעטיא".

די יידישע פארטיזאנער הייבן זיך אן צו באוואפנען אויפן חשבון פון די וואלד־וועכטער און אויך מיט געווער, וואס די פויערים האבן אויפגעזאמלט פון דעם וואס ס'האבן איבערגעלאזט די רויט ארמייער, ביי זייער צוריקטריט. חיים ראזענען געלונגט אויך איינצוקויפן ביי באקאנטע פאליאקן צוויי ביקסן און עטלעכע רעוואלווערן.

די יידישע פארטיזאנישע ארגאניזאציע איז שוין אן אנגעזעענער כוח. עס ווערט באשלאסן צוצוטרעטן צו געוויסע אקציעס און אין דער ערשטער ריי זיך אפצורעכנען מיט יידן מערדער. אין א שיינעם אוונט האט א גרופע פון זעקס מאן אונטער דער אנפירונג פון "גרישא" ארויסמארשירט צום דארף רידניק, מיטן ציל צו קאנפיסקירן די אויטאמאטישע ביקס פון דעם אנפירער פון וואלד־וועכטער און די שרייבמאשין פון זיין ביורא. די פארטיזאנער האבן זיך פארגעשטעלט אלס סאוויעטישע פאראשוטיסטן. די אונטערנעמונג איז געלונגען. נאך א גוטן אוונט־ברויט האבן זיך די יאטן צוריקגעקערט אויף פויערישע וועגענער, צו זייער באזע.

אין געציילטע טעג האט דער פארטיזאן סוכוי – א פליט פון ווארשע, וועלכער האט אין דער צייט פון די סאוויעטן געארבעט אלס לערער, אפגעדרוקט אויפרופן צו דער דארפישער באפעלקערונג, אין וועלכע ס'איז צווישן אנדערן

געזאגט געווארן, וועגן אנטשטיין פון א פארטיזאנישער אפטיילונג פון: אוקראינער, פאליאקן און יידן, צום קאמף מיט דעם דייטשן אקופאנט.

„גלייבט נישט די דייטשע ליגנערס און זייערע העלפער די שוצמאנען. הערט נישט זייערע רייד צו פארפאלגן יידן. העלפט זיי מיט ברויט און מיט א בגד. לאזט נישט ארויספירן אייערע קינדער אויף צוואנגס־ארבעט קיין דייטשלאנד. שליסט אייך אן אין די פארטיזאנישע רייען!

זאל לעבן די האנט פון נקמה אין דעם פיינד פונעם פאלק!

זאל לעבן סאוויעטיש אוקראינע!"

די איפרופן זענען פארשפרייט געווארן אין די ארומיקע דערפער. די פויערים האבן זיי איבערגעגעבן זיך פון האנט צו האנט. די אויפרופן האבן געמאכט א גרויסן רושם. ביי א גרויסן טייל פון די פויערים האט זיך די שטעלונג צו יידן א ביסל געביטן. מיט אן אנדער פנים – זאגט ראזענבלאט – האבן אונדז די פויערים איצט באגעגנט, מעגלעך אויס מורא. יעדנפאלס צו גונסטן פאר די פארטיזאנער. א ייד, וועלכער האט אנגעקלאפט ביי נאכט אין א טיר, האט מען אים מער נישט געיאגט מיט קיין שטעקן. מ'האט אפילו געגעבן א שטיקל ברויט. – עס האבן זיך געמערט פאקטן ווען פויערים האבן געמאלדן ערטער ווו עס געפינט זיך געווער, וועלכעס די פארטיזאנער האבן קאנפיסקירט...

טראץ אלעמען האט א גרויסער טייל יידן אין די געטאס זיך געקלאמערט אין דעם שענדלעכן לעבן און געגלויבט אין די דייטשע הבטחות, אז די פאבלייט זענען א נוצלעכער עלעמענט, און וועלכן עס נויטיקט זיך די דייטשע ווערמאכט און זיי וועלן בלייבן לעבן...

עס איז ווערט צו דערמאנען א פאקט – זאגט "גרישא" – ווען די יידישע פארטיזאנער האבן געוואלט ליקווידירן דעם אוקראינער, פאשטשענקא, וועלכער האט זיך איזדיעקעוועט איבער די יידישע גארבער, וואס זענען נאך געווען נויטיק – האבן זיי מיט געוויין אפגערופן די גזירה. ווייל זיין טויט וואלט געבראכט אויף זיי אן אומגליק. זיי די גארבער זענען געווען די מיוחסים ביי די דייטשן און זיי וועט קיין שלעכטס נישט געשען. אויך צו די פארטיזאנער האבן זיי זיך אפגעזאגט צו גיין.

צום ביטערן באדויערן איז זייער סוף געווען א טראגישער, זיי האבן געטיילט דעם גורל פון אלע אנדערע יידן.

עס זענען אויך געווען אין געטא יידן העלדן, וואס האבן נישט געוואלט שטארבן אויף די קני, פאר די דייטשע רוצחים. צו זיי געהערן אזעלכע ווי משה יוסף דער גארבער און אנדערע.

דאס איז געווען יום כיפור 1942. דייטשן און אוקראינישע פאשיסטן האבן ארומגערינגלט דאס געטא. א פאר צענדליק יידן האבן געפרוווט אדורכרייסן דעם פאשיסטישן קארדאן און גענומען אנטלויפן. דער גרעסטער טייל איז אבער

באלד געפאלן פון די נאכיאגנדיקע קוילן. א גרופע פון צוואנציק יונגע מענטשן האט מען אויסגעקליבן צו גראבן גריבער. אין מיטן דער ארבעט האט משה יוסף א געשריי געגעבן: "יידן לאמיר נעמען נקמה, פלעט די קעפ פון די מערדער מיט די רידלען!" און ער האט דער ערשטער אראפגעלאזט זיין רידל אויף דעם קאפ פון זיין שומר. די איבעריקע האבן נאכגעטון זיין ביישפיל. – עטלעכע דייטשן זענען געפאלן, פון די יידן האבן זיך געראטעוועט בלויז פינף און זענען געקומען צו די פארטיזאנער.

דאס איז געווען א צייט פון אויפברויז, רעוואלט און שטורעם. א צייט וואס רופט ארויס העלדן, מענטשן געוואגטע, איבערהויפט צווישן דער יוגנט. נאר משה יוסף דער גארבער איז שוין נישט געווען יונג. ער וואלט געוויס דורכגעגאנגען זיין לעבן אומבאמערקט, ווען נישט די גרויסע טראגעדיע פון אונדזער פאלק. – משה יוסף איז געווען א מענטש מיט ענערגיע, מוט, גבורה און שטאלץ, וואס נעמען דעם גורל פון דער געשיכטע אין די אייגענע הענט.

די חורבן־תקופה האט גדארפט אזעלכע מענטשן – שטארקע אין גייסט, מיט איניציאטיוו, קעמפער, פארטיזאנער, מענטשן אנטשלאסענע צו ווידערשטאנד, גרייט אויף לעבן און טויט...

אלע אנדערע האבן געמוזט פארלוירן גיין און פארגעסן ווערן...

אן אקט פון נקמה

די יידישע פארטיזאנישע אפטיילונג אונטער דער אנפירונג פון גד ראזענבלאט איז אין די צומאנער וועלדער שוין געווארן א ממשותדיקער כוח – אויך די שטראפנדיקע האנט אין דעם ראיאן, פאר די אלע, וואס האבן מיט זייערע רציחות געהאלפן די נאציס פארניכטן דאס יידישע פאלק.

וועגן איינע אזא נקמה־אקט איז אויסגעפירט געווארן איבער דעם וואלדוועבטער פונעם דארף יארומלי, אנטאן – דאס אין געווען דעם 20 ־טן סעפטעמבער 1942.

– מיר האבן ארויסמארשירט – האט דערציילט "גרישא" – א גרופע באוואפנטע פארטיזאנער אין דער ריכטונג פון דארף יארומלי. עס איז שוין געווען גוט פינצטער ווען מיר זענען אנגעקומען צום הויז פון דעם וואלד־וועבטער.

– "סלאווא אוקראיני" האבן מיר באגריסט מיט דעם אוקראינישפאשיסטישן גרוס.

– "וואזשדעווי סלאווא" איז געקומען אן ענטפער, פון א הויכן ברייטפלייציקן פויער, וואס האט געעפנט די טיר.

מיר האבן זיך פארגעשטעלט אלס שוצמענער פון קיווערצע...

– מען האט אונדז איבערגעגעבן, דאס ביי דיר אין שייער באהאלטסטו אויס יידן – האט ג עזאגט דער אוקראַינישער בחור, פיליוק אלעקסאנדער.

– מיינע הערן, איך מיין אז איר ה אט א טעות. ערשט נעכטן האב איך געכאפט עטלעכע יידן, צווישן זיי צוויי מיידלעך און כ 'האב זיי איבערג עגעבן דער פאליציי. צוויי וואכן פריער האב איך אנטדעקט א באהעלטעניש אין וואלד ביי יארומלי און זיי אלע דערהרגעט מיט א האק. צוריק מיט א חודש האבן צוויי יידישע קינדער אנגעקלאפט ביי נאכט אין טיר, איך בין ארויסגעגאנגען און זיי גלייך דערהרגעט. און איר קאנט גאר מיך באשולדיקן, אז איך העלף יידן?

– ס'איז באשטימט א טעות – האט זיך אריינגעמישט די פרוי פון דעם פויער – איך קריג זיך מיט אים די גאנצע צייט. צוליב וואס יאגן זיך נאך זיי און הרגענען? טאג און נאכט לויפט ער ארום איבער די וועגן, וועלדער און דערפער און זוכט יידן. דער טייוול האט זיך אין אים אריינגעכאפט...

– מיין ווייב איז גערעכט. איך בין שוין אין פעטליורעס צייטן געווען אקטיוו אויף דעם געביט. פאר מיר איז דאס א הייליקע זאך. איך לייד זיי פשוט נישט. איר זעט די כלי אין ווינקל, דאס האב איך באשטעלט ביים שמיד אין קיבערצע פאר פינף מארק. איך האב אים געזאגט, אז איך דארף דאס אויף ארויסצורייסן ביימער־ווארצלען, אבער אין דער אמתן דארף איך דאס אויף צו שפאלטן יידישע קעפ. איך האב דאס אויסגעפרווווט אויף די קעפ פון די צוויי קינדער, וואס האבן מיך ביי נאכט אויפגעוועקט. נו, און איצט גלייבט איר מיר שוין? – האט אנטאן מיט א נצחון־טאן געענדיקט.

ערשט ווען ער האט דערזען דעם פינף–עקיקן סאוויעטישן שטערן אויף אלעקס פעלצל, האט ער פארצווייפלט אויסגעשריגן:

– מאריא! איך בין א פארפאלענער!...

מיר האבן אים מיטגענומען מיט אונדז און געבראכט אין לאגער. ביי דער אויספארשונג האט ער זיך געבעטן מען זאל אים לאזן לעבן, דערפאר וועט ער דינען מיט אינפארמאציעס און געווער.

דער אורטייל איז געווען אזא ווי ער האט פארדינט.

אויף זיין קבר – האט דערציילט ראזענבלאט – האבן מיר אנגעלייגט היי, גראז און טרוקענע צווייגן און עס אנגעצונדן. פייער־צונגען האבן זיך אויפגעהויבן צום הימל. דאס איז געווען א נקמה פאר די קינדער, פרויען און מענער, וועמענס לעבן איז פארשניטן געווארן דורך זיינע הענט. דאס איז א נקמה־פייער.

די סאוויעטישע פאראשוטיסטן

די פארטיזאנישע אפטיילונג אין די צומאנער וועלדער, האט זיך פארגרעסערט מיט א גרופע פאראשוטיסטן, וועלכע זענען אראפגעווארפן געווארן פון מאסקווע, כדי אויסצופירן א ספעציעלע ארבעט אין רוקן פון שונא.

די גרופע האט געציילט פיר מענער און איין פרוי, וועלכע איז געווען אן אויסגעשולטע ראדיסטין, כדי איבערצוגעבן און אויפנעמען מעלדונגען צו דער "גרויסער ערד". די גרופע איז געווען אויסגעשטאט מיט די נייעסטע מאשין־ביקסן, מיט א פונק־אפאראט, מיט באטעריעס און אויפרייס־מאטעריאל.

א פריידיקער טאג איז דאס געווען פאר די יידישע פארטיזאנער, די באגעגענישט מיט די רוסישע מענטשן. דער אנפירער פון דער גרופע אליאשא, איז גלייך צוגעטרעטן צו איבערשיקן א פונק־דעפעשע צו זייער עלטסטן, איבערגעבנדיק דאס ארט פון זייער לאנדן.

די יידישע פארטיזאנער אין דעם צומאנער וואלד האבן געפילט אז זיי זענען שוין נישט פאראיינזאמט. מיט דעם מאמענט איז געקומען דאס באוווסטזיין אז זיי זענען שוין איינגעגלידערט געווארן אין דער גרויסער פארטיזאנישער משפחה, פון אלע פעלקער, וועלכע פירן א קאמף מיט דעם ברוינעם פאשיזם.

אויך די פאראשוטיסטן זענען געווען אין א גוטער שטימונג, וואס זיי האבן נישט געדארפט לאנג ארומבלאנקען אין א פרעמדער געגנט, ווו ס'האט געדראט א געפאר אויפגעדעקט צו ווערן דורך די דייטשן.

די פרייד איז אבער באלד געווארן פארשטערט. פלוצעם קומט צו לויפן דער פארטיזאן לייזער זעלדמאן מיט א מעלדונג, אז וואלד־וועכטער מיט וולאסאווצעס רינגלען ארום די באזע. אלע זענען גלייך געשטעלט געווארן אלארם גרייט... מיר זענען געווען געצוואונגען אויפצונעמען די שלאכט.

מיר האבן זיי דערלויבט צוצוקומען נעענטער און פון זייער א קורצער דיסטאנץ געעפנט א פייער. א האגל פון צעגליטן בליי האט באדעקט זייערע רייען און מיטאמאל זיי צוגעפרעסט צו דער ערד. אונדזער פייער־כוח איז געווארן פארשטארקט מיט די צוגעקומענע מאשין־ביקסן פון די פאראשוטיסטן. די פאשיסטן האבן זיך גענומען ראטשקעווען אויף צוריק און אין א גרויסער בהלה גענומען אנטלויפן, איבערלאזנדיק טויטע און פארוווּנדעטע.

איינעם פון די וואלד–וועכטער איז געלונגען צו נעמען אין געפאנגענשאפט.ביים פארהער האט ער גענומען וויינען מיט ביטערע טרערן און געבעטן רחמנות, איבערגעבנדיק אז די וולאסאווצעס האבן זיי מאביליזירט מיט כוח, כדי דורכצוקעמען דעם וואלד און צו כאפן די יידן...

אונדזערע פארטיזאנער – דערציילט ווייטער "גרישא" – האבן אין אים דערקענט איינעם פון די שוצמענער, וועלכע האבן אנטייל גענומען אין די שחיטות אין זאפיוווקע. – דער אורטייל איז געווען א קורצער – און גלייך אויסגעפירט געווארן – דער פאראשוטיסט פון מאסקווע – סאשא, האט אים אריינגעלאזט אין בויך א סעריע קוילן פון זיין "בעזשומקע"...

די אנפירונג פון דער יידישער פארטיזאנישער אפטיילונג איז געווען איבערצייגט, אז דאס אויפדעקן דאס ארט פון זייער באזע, וועט געבן א מעגלעכקייט די היטלעריסטן צו קומען מיט גרעסערע כוחות, און פרוון זיי פארניכטן. דעריבער האט מען אנגענומען א באשלוס אריבערצווארפן זיך אין א צווייטן וואלד־אפשניט, ווי אויך זוכן א מעגלעכקייט צו פארבינדן זיך מיט א גרעסערער פארטיזאנישער אפטיילונג.

עס מוז געזאגט ווערן, אז דאס אנשליסן זיך אין א צווייטן קאמפסאטריאד איז נישט געווען פון די לייכטע זאכן. געווען אזעלכע סאוויעטישע אפטיילונגען וואס האבן פרינציפיעל נישט געוואלט האבן קיין יידן אין זייערע רייען. עס איז גלייך ארופגעשווומען דער אלטער אנטיסעמיטישער פזמון "יידן זענען פחדנים", יידן ווילן נישט קעמפן, נאר האנדלען...

ווען איינצלנע יידן האבן געוואלט אנקומען צו פארטיזאנער, איז דער ערשטער באדינג געווען – באזיצן געווער. פיל יונגע בחורים און מיידלעך, וואס האבן מיט הארץ און נשמה געוואלט קעמפן קעגן דייטשן שונא, האבן געמוזט גיין אין פאמיליען־לאגערן. דאקעגן נישט יידן פלעגן אן פארבאדינגונגען באוואפנט ווערן. עס זענען אויך געווען פאקטן, ווען מען האט ביי א ייד צוגענומען זיין געווער, וואס ער האט מיט גרויס מסירת נפש דערווארבן און עס פארביטן אויף אן ערגערן סארט.

דאס איז געווען דער ערשטער פעריאד פון דער פארטיזאנישער באוועגונג. עס זענען געווען שווערע און ביטערע טעג. די ידיעות פון די פראנטן האבן נישט דערמוטיקט. די היטלעריסטישע ארמיי האט מיט יעדן טאג גענומען אלץ טיפער און טיפער אריינדרינגען אין רוסישן שטח. די היטלעריסטן זענען צוגעטרעטן צו דער טאטאלער פארניכטונג פון די יידן אין די געטאס.

אין דער צייט האט דער זעבציק־יאריקער מאן – סידאר קאוופאק, דער שפעטערדיקער גענעראל־מאיאר און צוויי מאל העלד פון ראטנפארבאנד – גענומען ארגאניזירן א פארטיזאנישע איינהייט אין הינטערלאנד. אלס פארזיצער פון שטאט־סאוויעט אין פוטיביל – אוקראינע, האט ער געשאפן שפייז־באזעס אין די וועלדער, און ממש אין דער לעצטער מינוט, ביים אריינמארש פון די דייטשן, איז אים געלונגען צו אנטלויפן אין וואלד.

ער האט צונויפגענומען ארום זיך א גרופע פון עטלעכע צענדליק מענטשן – פּוטיבּילער איינוווינער, וועלכע האבן זיך געשטעלט פאר א ציל: קעמפן אין רוקן פון דייטשן ארײנדרינגער. זיי האבן געמוזט זיין אויסערגעוויינלעך וואכזאם. מען איז געשלאפן אין די מלבושים, מיט דעם געווער ביי דער זייט, תמיד גרייט אויף אן אלארם און איבערפאל.

די פארטיזאנישע באוועגונג פון קאוופאקן האט האסטיק זיך פונאנדערגעוואקסן. עס זענען צוגעשטאנען מענטשן אנטלאפענע פון געפאנגענשאפט, פון די אינטערנירונגס־לאגערן, יידן וואס האבן געזוכט א מקלט אין די וועלדער, פון די דייטשע רוצחים, מען איז געגאנגען אן קאמפאסן, זיך אריענטירט לויט די שטערן און ארויסגעהאלפן פון קאוופאקס שליחים, און פון גוטע פויערים.

זייער געפלאנטער מארש צו די קארפאטן־בערג האט אנגעהאלטן. דער וועג איז באגלייט געווען מיט מיליטערישע אקציעס, איבערפאלן אויף דייטשע איינהייטן, אויף פאליציישע וואך־הייזער און נאך אנדערע געוואגטע אונטערנעמונגען. צום פארטרעטער פון קאוופאקן, אין דער פראגע פון אויסשפיר־דינסט, איז באשטימט געווארן דער שפעטערדיקער גענעראל־מאיאר – פעטרא ווערשיגארא.

די פארטיזאנישע פאראייניקונג פון קאפוואקן האט אין א קורצער צייט דערגרייכט א ממשותדיקן כוח, וואס האט געציילט פיר באטאליאנען און אין יעדן באטאליאן עטלעכע ראטעס. קאוופאקס ארמיי האט אויך געהאט הארמאטן, קוילנווארפערס, אויך א לייכט באוועגלעכן הארמאט, וועלכן מען האט געבראכט מיט אן עראפלאן פון מאסקווע, ספעציעל פאר פארטיזאנער, אויך א הארמאט, וועלכן מען האט דעראבערט ביים שונא. די הארמאטן ביי פארטיזאנער האבן געהאט א מער פסיכאלאגישן באטייט, אבער א סך מאל אן אפשרעקונגס־כוח פארן שונא.

אונדזער ציל – האט פארגעזעצט "גרישא" – איז געווען, זיך אנצושליסן צו די פארטיזאנער אונטער דער אפירונג פון מישא גילדמאן, דעם באקאנטן אלס "דיאדיא מישא", נאר אין דארף ציערמין האבן מיר באגעגנט פארטיזאנער פון קאוופאקס אטריאד. באלד זענען מיר געקומען צו א פארשטענדיקונג. אונטער דער אפירונג פון זייער קאפיטאן, בערעזנוי האבן מיר אין מיטן נאכט דערגרייכט דעם ראנד פון א וואלד און אין די צעווארפענע דארפישע הייזלעך באשלאסן צו איבערנעכטיקן.

דאס מאל זענען מיר רויק געשלאפן, ווייל די שומרים פון קאוופאקס פארטיזאנער האבן באוואכט אויך אונדזערע הייזער. דעם צווייטן טאג האבן מיר אויף שליטנס זיך געלאזט צו דער באזע פון קאוופאקס פאראייניקונג. פלוצעם האט זיך דערטראגן צו אונדז אן אפהילך פון . שיסן, פון דער נישט ווייט פון אונדז

זיך געפינענדיקער הילצערנער בריק. אלע זענען תיכף אראפגעשפרינגען פון די שליטנס און פארנומען קאמפס־פאזיציעס. נישט ווייט פון מיר, אונטער א בוים איז געשטאנען דער פארטיזאן פון אונדזער אטריאד, דער אוקראינישער בחור אנדרעי סאבין און יעדעס מאל האט ער גענומען אן אנדער היטלעריסט אויף זיין ציל...

מיטאמאל האב איך באמערקט ווי סאבין האט זיך געטון א וואקל. א סעריע פון קוילן האט דורכגעלעכערט זיין ברוסט. איך בין מיטן אויגנבליק צוגעשפרונגען צו אים – געפרווט באנדאזשירן זיין ווונד. סאבין האט געעפנט די אויגן און שטיל, מיט די לעצטע כוחות געשעפטשעט "גיי, גרישא, איך בין שוין פארלוירן, נעם צו מיין געווער". זיין קאפ איז ארונטערגעפאלן. מיט א פארקלעמט הארץ האב איך מיך הילפלאז צוגעקוקט צו מיין גוססדיקן קאמפס־חבר.

די ידיעה וועגן סאבינס טויט האבן אלע אויפגענומען מיט טיפן טרויער און טרערן אין די אויגן. יעדער האט געטראכט וועגן דעם אוקראינישן בחור אנדרעי סאבין, פון דארף רידניק, וועלכער האט פארלאזט זיין היים, זיין יונגע פרוי און קינדער, זיך אנגעשלאסן אין דער יידישער פארטיזאנישער אפטיילונג, כדי איר צו העלפן. ער האט געוואלט מיט זיין יונג לעבן און מיט זיין בלוט אפמעקן די שאנד פון זיין פאלק, וועמענס זין האבן אין א גרויסער מאס געהאלפן די נאציס אין די שחיטות פון יידן.

א נישט פארגעסלעכע ראטע

דעם וועג צו דער פארטיזאנישער באזע – האט דערציילט וייטער ראזענבלאט – האבן מיר דורכגעמאכט צופוס. אויף די שליטנס זענען געלעגן די פיר פארוווּנדעטע פארטיזאנער.

באלד ביים אנקומען האט אונדז דער קאפיטאן בערעזנוי געמאלדן, אז מען רופט די אנפירונג פון דער יידישער פארטיזאנישער אפטיילונג צום גענעראל קאוופאק. חיים וואטשין חייצ׳יק איך, אין קופער זענען אריינגעגאנגען אין א גרויס דארפיש הויז. ביי א טיש ארום א צעלייגטער מאפע זענען געשטאנען זעקס מענער, צווישן זיי: דער קאפיטאן בערעזנוי, דער פודפולקובניק ווערשיגארא, דער קאמיסאר סעמיאן רודניאוו און דער גענעראל קאוופאק. פון די פונקטן וועלכע זענען דערמאנט געווארן אויף דער מאפע האבן מיר געהערט אויסרעכנען נעמען פון ארטשאפטן ווו ס׳איז געווען אונדזער פארטיזאנישע טעטיקייט ווי: צומאן, קיווערצע, רידניק און אנדערע.

נאך א לענגערן שמועס האט אונדז דער גענעראל קאופאק אויפגעקלערט אז עס וואלט געווען א סך בעסער, מיר זאלן צעטיילט ווערן אין די באזונדערע אפטיילונגען.

דאס איז געווען דעם 5־טן דעצעמבער 1942 אין דארף גלושקאוויצע, ווו מיר זענען אפיציעל איינגעגלידערט ווי פארטיזאנער פון זיין פאראייניקונג.

בעת דעם בארימטן מארש פון קאוופאקן צו די קארפאטן־בערג, זענען באפרייט געווארן א סך ערטער, דערונטער געטאס און ארבעטס־לאגערן. ער האט אויפגענומען אין זיין פארטיזאנישער ארמיי פיל יידן אויסבאהאלטענע אין די וועלדער און ביי פויערים און נאך דעם באפרייען די יידן פון לאגער אין סקאלאט־גאליציען, האט ער געשאפן א יידישע נאציאנאלע ראטע, מיט א יידישער אנפירונג, פון דערפארענע פארטיזאנער פון אנדערע אפטיילונגען. די ראטע האט געציילט בערך 75 פארטיזאנער, צווישן זיי צען מיידלעך.

צום קאמאנדיר איז אויסגעוויילט געווארן יואל טשערבאטי – פסעוודאנים "וואניא", פאליטרוק חיים וואטשין – פסעוודאנים "פעטיא", קאמאנדיר פון דער ערשטער אפטיילונג גד ראזענבלאט – פסעוודאנים "גרישא", קאמאנדיר פון דער צווייטער אפטיילונג אדאם קופער, קאמאנדיר פון דער דריטער אפטיילונג זוסיע חייצ'יק, סטארשינא – אשר פישפעדער. שפעטער איז צום קאמאנדיר פון דער ראטע נאמינירט געווארן – גד ראזענבלאט.

די יידישע קעמפער זענען געווען א זייער געווונטשענער עלעמענט, פאר די סאוויעטישע פארטיזאנער. זיי האבן געקענט אלע שטעגן און וועגן. דאס זענען געווען ארטיקע מענטשן וועמען ס'זענען געווען באקאנט אלע אומוועגן אין די וועלדער, די געגנט, מענטשן און איבערהויפט די שפראך פון דער באפעלקערונג. א סך האבן אויך געדינט אלס דאלמעטשערס, ביים כאפן א "צונג"...

מיט דער צושטימונג פון דער פארטיזאנישער אנפירונג האבן מיר באשלאסן ארויסצושיקן א גרופע קעמפער, מיט הערשל ניידן און זושי חייצ'יק אין דער שפיץ, אין דער געגנט און אין די וועלדער פון צומאן, קלאפאצקין, רידניק, קאלקי, מיטן ציל אויפצוזאמלען אלע בלאנקנדיקע יידן אין די וועלדער און דערמעגלעכן זיי אנצושליסן זיך אין די פארטיזאנישע רייען.

ביי א ייד א פארטיזאן וואס האט איבערגעלעבט די זעקס בלוטיקע יאר פון דער היטלער־ממשלה, האבן זיך איינגעקריצט אין זכרון מאמענטן פון קאמף, טראגישע געשעענישן, גוטע און שלעכטע מענטשן אין זייער טאג־טעגלעכער אויפפירונג. עס זענען פארבליבן געשטאלטן, וועלכע שטייען פאר די אויגן ווי לעבעדיק. אין די אויערן קלינגט ביז היינט זייער געוויין, זייער וויי־געשריי, ווען מען רייסט פון זיי אוועק זייערע נאענטע, זייער פארצווייפלונג און יאוש, אבער, טיף זייער טיף, האט זיך איינגעקריצט די דאטע פון 10־טן יולי 1943, די באמבארדירונג פון אונדזער פארטיזאנישער באזע.

אין איין אטעם בין איך געלאפן אין וואלד – דערמאנט זיך ראזענבלאט – צו אונדזער לאגער מיט זייער א שלעכט פארגעפיל. איך בין צוגעקומען צו דער באזע פון אונדזער ראטע איז מיר פינצטער געווארן פאר די אויגן. דאס ארט איז

געוועז פול מיט גריבער, פון וועלכע ס׳האבן זיך דערטראגן קרעכצן און געוויינען. צווישן די פארוואונדעטע זענען געוועזן כמעט די גאנצע אנפירערשאפט פון אונדזער 7־טער יידישער ראטע – יואל שטשערבאטי, אדאם קופער, חייצ׳יק זוסיע און אנדערע. מיר האבן זיי ארויפגעלייגט אויף וועגענער און צוגעפירט צו דער מעדיצינישער אפטיילונג ביים שטאב.

אין די רייען האבן זיך אויסגעשטעלט, אויף מיין באפעל, בלויז 45 מאן. פון דער אנפירערשאפט זענען ארויס גאנץ בלויז איך, דער פאליטרוק חיים וואטשין און צוויי וויזוואד־קאמאנדירן.

אין דעם מאמענט קומט צו לויפן דער פארבינדלער מיט א מעלדונג, אז דער גענעראל קאוופאק און ווערשיגארא גייען צו אונדז. איך בין געוועזן אין א גרויסער פארלעגנהייט – פונקט אין אזא חרובן מצב דארפן זיי אונדז זען.

עס האט זיך צו אונדז דערנענטערט קאופאק, ווערשיגארא און דער שטאב־נאטשאלניק, באזימא. נאכן אפנעמען דעם ראפארט, איז קאוופאק דורכגעגאנגען זיך צווישן די רייען, באטראכטנדיק אויפמערקזאם די מענטשן.

מיט א פאטערלעכער שטימע האט ער זיך געווענדעט צו אלע: "איר דארפט פארשטיין אז מיר זענען סאלדאטן, וועמען עס שטייט פאר א לאנגער קאמפס־וועג. איך ווייס און פארשטיי אייער באזונדערע לאגע. מיינע שטאב־מענטשן האבן פאר אייך פארשטענדעניש. אבער, – פאר־שטייט, – איר קאנט נישט זיין קיין אויסנאם. איר מוזט אויספירן באפעלן, גענוי ווי אלע. די פון אייך, וואס ווען באשליסן צו בלייבן דא וועלן מיר זיי העלפן מיט אלעמען. מיר האבן שוין א סך פון אייערע מענטשן איינגעארדנט אין דער געגנט ביי פויערים. מעגלעך, אז אויך צווישן אייך זענען דא שוואכע מענטשן, זאלן זיי ארויסגיין פון די רייען. אבער ווייסט, אז די וואס וועלן פארבלייבן, וועלן מוזן אויספירן באפעלן גענוי ווי אלע אנדערע זעלנער. מיר האבן נאמינירט איבער אייך א גוטע אנפירונג, פארטיזאנער מיט א קאמפס־עבר. איך האב געהערט, אז א סך פון אייך זענען פארוואונדעט געווארן. פון היינט וועט אייער קאמאנדיר זיין גריגארי לייבאוויטש ראזענבלאט און דער פאליטרוק וועט זיין וויטער פעטיא וואטשין.

איצט וועגן דער באמבארדירונג. איר האט זיך נישט געטאַרט באוועגן. דער עראפלאן אין דער הויך קאן גארנישט באמערקן, אויב אונטן איז נישטא קיין באוועגונג. די נאטור האט געשאפןביימער און בלעטער, כדי צו קענען זיך מאסקירן. אין א נויטפאל נעמט בלעטער, צווייגן און פארדעקט מיט דעם אייערע קערפערס. געדענקט דאס גוט!.

איך נישט פארגעסלעך – איז די באגעגעניש מיט די רעשטלעך יידן אנטלאפענע פונעם סטאניסלאווער געטא.

יידישע פארטיזאנער פון קאוופאקס פאראייניקונג האבן זיך אנגעשטויסן אין "שווארצן וואלד" ביי סטאניסלאוו אויף א' גרופע אנטלויפנדיקע מענטשן, נאכן פארהאלטן זיי, האט זיך ארויסגעוויזן אז די פיר בחורים און מיידלעך זענען יידן.

– מיר – זאגט "גרישא" – האבן באקומען א באפעל פון שטאב, צו ברענגען די מענטשן צו אן אויספארשונג.

די יידן זענען געווען בלאס, דערשראקן און פארצווייפלט, ווייל א סך פון אונדז זענען געווען געקליידעט אין דייטשע מונדירן, וואס מען האט דערווארבן בעתן אנפאל אויף דעם שטעטל סקאלאט. זיי האבן זיך בארואיקט ווען מיר האבן צו זיי אנגעהויבן ריידן יידיש. אלע האבן אויסגעבראכן אין א ביטער געוויין.

דער פודפולקובניק ווערשיגארא האט אונדז אוועקגענומען אין א זייט. איך און חיים וואטשין האבן אויף זיי געווארט. באלד איז ווערשיגארא צוגעקומען און ערנסט געפרעגט – איר ווייסט אויף זיכער אז דאס זענען יידן?

– קלאר, אן שום ספק! האט געענטפערט וואטשין.

– ווי קאנסטו עס פעסטשטעלן?

– פשוט, לויט דער שפראך.

– און ווי אזוי וועסטו דערקלערן דעם פאקט, וואס איך האב געפינען ביי דעם בלאנדן מיידל סם?

– די יידן גרייטן זיך צו סם – האט דערקלערט "פעטיא" כדי צו פארשפארן די יסורים און פיין, אין פאל פון א סכנה אריינצופאלן צו די דייטשן. דאס איז טראגיש, אבער אזוי איז דער יידישער גורל.

– און איך האב געגלויבט, אז דאס האבן די דייטשן צו אונדז אריינגעשיקט שפיאנען פארמאסקירטע פאר יידן, מיטן ציל צו פארסמען די שטאב־קעסלען. פון דעסט וועגן "פעטיא" גיב גוט אכטונג אויף די נייע מענטשן. פארזיכטיקייט שאדט קיין מאל נישט.

די יונגעלייט זענען שפעטער אנגעשלאסן געווארן אין אונדזער פארטיזאנישן אטריאד.

וואווי ערליכגערעכרט

פון מיין וואנדערן

די יידישע באפעלקערונג ביי אונדז אין שטעטל, האט געציילט העכער 3000 מענטשן. די הויפט קוואלן פון פרנסה זענען געווען לאנדווירטשאפט. ס׳איז אויך געווען א קליינע אינדוסטרי פון לעדער אויסארבעטונגען אויף א פרימיטיווען אויפן. סיי די אינטערנעמער, ווי אויך די ארבעטער זענען געווען יידן.

דאס קולטורעלע לעבן פון דער יוגנט, איז געווען א פליסינדיקע. עס זענען טעטיק געווען פאליטישע פארטייען, אנהויבנדיק פון צענטער רעכטס, ביז עקסטרעם לינק.

ביים אנהויב פון קריג איז געווען א צייט ווען אונדזער שטעטל איז געווען אינגאנצן אן א מאכט. דערפאר ווייל אונדזער שטעטל געפינט זיך ווייט פון א אייזנבאן-ליניע, און ווייט פון די הויפט וועגן. שוין אין די טעג האבן די אוקראינער אין די נעכט געמאכט פרווון איבערצופאלן אויף אונדזער שטעטל.

ביים ערשטן איבערפאל איז געהארגעט געווארן א ייד פון אונדזער שטעטל, עס האט זיך דאן ספאנטאן געשאפן פארטיידיגונגס גרופן פון דער יידישער יוגנט פון שטעטל. עס זענען ארויסגעהאנגען געווארן אלארמען גלאקן, כדי אינדערצייט פון א איבערפאל, זאל אלארמירט ווערן. ביי די ווייטערדיגע פרווון פון איבערפאלן פלעגן די אוקראינער זיך גלייך צוריקציען אינטערן איינהייטליכן דרוק פון דער יידישער יוגנט.

ענדע יולי 1941 איז צו אונדז געקומען די ערשטע אפטיילונג אוקראינישע פאליציי, געשיקט פון ראיאן. זיי האבן פארנומען די געביידע פון פריערדיקן דארפס־ראט. ערשטע פאראדענונג איז געווען, אז אלע יידן מוזן זיך רעגיסטרירן, וויאויך זייער לאנדווירטשאפטליכע און שטאטישע פארמעגנס. נאך דער רעגיסטראציע איז געשאפן געווארן א יידן־ראט. אלס יידן עלסטער איז באשטימט געווארן יוסף ציטרין. דער יידן־ראט האט גלייך באקומען א פאראדענונג, אז יעדער וואך דארף ער צושטעלן 50 יידן צו דער סטאנציע קיין קיווערץ, צו לאדען קוילן. ביי דער ארבעט פלעגן די יידן מערדערליך געשלאגן ווערן פון די דייטשע יוגנט וואס האט זיך געפונען ניט ווייט פון דער באן. יעדער וואך, פלעגן די יידן געטוישט ווערן, דורך א צווייטע גרופע, וועלכע איז באשטימט געווארן פון יידן־ראט.

אין הערבסט צייט 1941 איז אנגעקומען א פאראדענונג פון דער דייטשישער מיליטער מאכט, אז די יידן פון אונדזער שטעטל, מוזן צושטעלן זייערע פערד, בהמות, וועגענער, אקעראייזנס, ווי אויך אנדערע לאנדווירטשאפטליכע מכשירים. ביים צונויפנעמען דאס אלעס דורך די אוקראינער, זענען

פארגעקומען רויבערייען פון יידיש האב און גוטס. גלייך נאכן צונעמען דאס אלעס פון יידן, איז אנגעקומען א נייע פאראַרדענונג, אז אלע וואלענע קליידער וואס געפונען זיך ביי יידן, מוזן צוגעשטעלט ווערן אין דער דייטשישיער קאמענדאטור פון ראיאן, כדי זיי זאלן איבערגעשיקט ווערן פאר דייטשישער מיליטער. ביים צונויפקלייבן די זאכען זענען יידן געשלאגען געווארן. עס זענען אראפגעשלעפט געווארן שאלן און קליידער פון די קעפ. פון צייט צו צייט פלעגן קומען אין שטעטל ס.ס. גרופן, באפעלן דעם יידן־ראט צושטעלן גאלד און זילבער, זיידענס און אנדערע ווערטפולע זאכן, דרויענדיק דערביי, אז אויב דאס וועט ניט געשאפן ווערן, מיט דערשיסונגען.

אנהויב זומער 1942, זענען איינגעפירט געווארן גזעצן קעגן יידן, ווי: עס איז פארבאטן געווארן צופארן פון איין שטאט אין דער צווייטער. ניט האבן באציונגען מיט דער נישטיידישער באפעלקערונג, ניט אריינפירן אדער ארויספורן סחורות א.א.

דעם זעלבן יאר, זענען צו אונדז דערגאנגען דיערשטע ידיעות וועגן שחיטות אויף יידן אין אונדזערע שטעט און שטעטלאך. מיר הויבן דאן אן טראכטן וועגן איינשאפן זיך געווער. כדי אין דער צייט פון נויט, שטעלן א ווידערשטאנד, און איבערגיין אין אפארטיזאנער קאמף. דאס ארגאניזירן זיך, איז געפירט געווארן אויף א קאנספעראטיוון אויפן בלויז פון א טייל יוגנט, ווייל מיר פילן אז די אידייע וועט אנטרעפן אויף א קעגנערשאפט פון די עלטערע, און קאן ברייינגען צו אדורכפאל. אונדז געלינגט אנצוקניפען קאנטאקט מיט פוילישע ארבעטער. מיר באקומען פון זיי עטליכע ביקסן און קוילן. דאס געווער ווערט ביינאכט איבערגעטראגן אין נאענסטן וואלד, און אין גוט מאסקירטע בונקערס, וואס מיר האבן אין א קורצע צייט צוגעגרייט־בעהאלטן. א דאנק דעם וואס מיר האבן געפירט פאר די גארבערייען קארע אלס רוישטאף מאטעריאל, פלעגן מיר גייענדיק נאך די דערפער פון וואלד, איבערפירן אמוניציע, אין די וועגענער. דאס פלעגט ביינאכט דורכן נאכט שיכט ארבעטער מיטגענומען ווערן א היים און פון דארט אריבערגעטראגן ווערן אין וואלד. עס איז אויך אונדז געלונגען אנצוקניפן קאנטאקט מיט פראגרעסיווע אוקראינער. פון זיי האבן מיר זיך דערוויסט, אז זיי גרייטן צו פארטיזאנער גרופען.

אנהויב אויגוסט 1942, זענען אין שטאט אנגעקומען אין לאסט אויטאס גרעסערע אפטיילונגען אוקראינער באגלייט מיט ס.ס. די יידן הערנדיק א גערויש פון מאשינען זענען זיך צעלאפן אין די וועלדער, קומענדיק אין דער יידישער געגנט האבן זיי כמעט קיין יידן ניט געטראפן..

אין עטליכע טעג ארום, איינמאל א זונטאג פארטאג, איז דאס שטעטל ארומגערינגלט געווארן דורך גרויסע אפטיילונגען ס.ס. און אוקראינער, מיט געשרייען און שיסערייען זענען די יידן ארויסגעטריבן געווארן פון זייערע

הייזער. שוין האבענדיק ארויסגעטריבן אלע יידן אין גאס, איז דורך דעם ס.ס. עלסטן געמאלדן געווארן, אז עס וועלן פארטיילט ווערן פאר אלע יידן ארבעטס־קארטן, לויט קאטעגאריעס. די יידן זענען גלייך באפוילן געווארן, אז יעדער ארבעטס צווייג, זאל זיך אויסשטעלן מיט זיין פאמיליע אין באזונדערע גרופן. די סטאליער ארבעטער מיט זייערע פאמיליעס, זענען גלייך אוועקגענומען געווארן אין א זייט, און גלייך געטריבן געווארן צופיס קיין קיווערץ. זייערע פאמיליעס זענען אויפן וועג געשאסן געווארן. און די סטאליארעס זענען נאך א קורצע צייט ארבעט, אויך אומגעבראכט געווארן. און דער זעלבער צייט זענען פון די נאענטע שטעטלעך און דערפער געבראכט געווארן אויפן פלאץ ווו אונדזערע יידן זענען געווען צונויפגעטריבן ביז 2000 יידן. אפהאלטנדיק די יידן אויפן פלאץ צוויי טעג, זענען די גארבער ארבעטער געשיקט געווארן א היים, און נאכן אנקומען פון עטליכע אפטיילונגען ס.ס. אלס פארשטארקונג זענען די יידן אין גרופעס צו 200 יידן געפירט געווארן אין נאענסטן וואלד. אויפן וועג זענען די ערשטע גרופע יידן זיך צעלאפן. בלויז געציילטע זענען געפאלן פון די קוילן ביים אנטלויפן. די איבעריקע גרופעס זענען איינגעטיילט געווארן. פרויען און קינדער באזונדער, און מענער באזונדער. די פרויען און קינדער זענען געטריבן געווארן צופיס, און דעם נאנסטן וואלד, ווו זיי זענען ביי צוגעגרייטע גריבער געשאסן געווארן. די מענער זענען אין קליינע גרופעס געפירט געווארן אין לאסט אויטאס, אונטער א שטארקע וואך פון דער ס.ס. און אוקראינער, ווו זיי זענען גרופנווייז ביי די זעלבע גריבער געשאסן געווארן פון מאשין געווער. ביי דער אקציע זענען דאן אומגעקומען מער פון 3000 יידן.

א שרעקליך בילד איז געווען צוזייען נאך דער אקציע, אוקראינישע פויערן פון די ארומיקע דערפער זענען מאסנווייז געגאנגען אין שטעטל אריין, ווער מיט האנט וועגעלעך, ווער עס זענען געפארן מיט פערד און וועגענער, גערויבט דאס פארמעגן פון די אומגעקומענע יידן, עס זענען אפילו צעבראכן און צוגענומען געווארן די ריימלעך פון די פענסטער, מען האט געהאט דעם איינדרוק, אז דאס גייען זיי, צו דער פסחדיקער גאטעסדינסט, און יעדער גאטספאכטיקער אוקראינער פילט פאר א הייליקע מצווה עפעס צו געניסן פון געהייליקטן קרבן. עס האט אנגעכאפט א שרעק צו זייען דעם אויסזען פון שטעטל. בלויז די געבליבענע קוימענס זענען געווען די שטומע עדות און צוזאמען מיט די פאריתומטע יידן געקלאגט אויפן חורבן פון שטעטל. א שטעטל, וועלכע צוריק מיט א קורצע צייט, געהאט א יידיש לעבן, א לעבן מיט זיינע פריידען און זארגען, מיט זיינע טרוימען, וועגן בעסערע מענטשן און א שענערע וועלט.

נאך דער אקציע, האט זיך די לאגע צוריק איינגעשטילט. די דייטשן האבן ארויסגעלאזט א מעלדונג, אז די לעבנסגעבליבענע יידן, קאנען זיך צוריקערן אין זייערע היימען, און קיין שלעכטס וועט ניט געשיין. עס האבן זיך צוריקגעקערט

יידן וואס האבן זיך אויסבעהאלטן, אויך די וועלכע פירענדיק, צום גריב זענען אנטלאפען. אין עטליכע טעג איז אנגעקומען א מעלדונג פון דער דייטשישער קאמענדאטור, אז די פראדוקטן טארן די יידן פון זייערע גערטנער ניט אראפנעמען, און עטלעכע טעג נאך דער מעלדונג, זענען אנגעקומען אוקראינישע שוץ לייט, געכאפט א גרויסע טייל יידן און זיי געצווינגען אראפנעמען די פראדוקטן פון די גערטנער, זיי פאקן אין קעסטלאך וועלכע זענען געשיקט געווארן פאר דייטשישע מיליטער.

כמעט אלע יוגנטליכע וועלכע זענען געווען ארגאניזירט אין די געהיימע גרופן, זענען אין דער צייט פון דער אקציע געווען אין די וועלדער, עס איז אפילו געשטאנען די פראגע וועגן מאכן א איבערפאל אויף די דייטשן און אוקראינער, און פרווון באפרייען די באלאגערטע יידן, אבער אזא איבערפאל, פון עטליכע דרייסיק נישט געשולטע מענטשן וואס האבן געהאט בלויז עטליכע ביקסן, קעגן א שטארק באוואפנטע מיליטער, מיט מאשין ביקסן און אויטאמאטן, וואלט געהייסן אומקום, אן שום נוצן פאר זיך און פאר די באלאגערטע, און דאס האבן מיר פארשטאנען.

די פארגעקומענע אקציע, האט אונדז געגעבן א שטויס, איבערצוטראגן זיך אינגאנצן אין וואלד און אנהויבן א פארטיזאנער לעבן. מיר האבן אין די נעכט געמאכט געלונגענע פרווון פון איבערפאלן, אין די הייזער פון די וואלד וועכטער, צוגענומען ביי זיי דאס געווער, ווי אויך מאפעס פון די וועלדער, מיר האבן אויך געמאכט איבערפאלן אין די פויערישע הייזער וואס זייערע זון האבן געדינט אלס שוצמענער ביי די דייטשן עס פלעגט צו גענומען ווערן ביי זיי שפייז פראדוקטן, בהמות, חזירים, און אלעס האבן מיר באגראבן און גוט צוגעגרייטע באהעלטענישן אין די וועלדער.

אויף אונדזערע אקציעס האבן די דייטשן געענטפערט מיט אבלאוועס אין די וועלדער אויף יידן. א סך יידן זענען דאן געפאלן פון די דייטשישע קוילן, דאס זענען געווען בלויז די, וואס האבן זיך אויסבאהלטן בלויז מיטן געדאנק איבעצולעבן דעם שטורם.

מיר האבן אנגעהויבן פארשטארקן אונדזער פארטיזאנער קאמף. מיר פלעגן מאכן דרייסטע איבערפאלן אויף אוקראינער, אין די נעכט פלעגן מיר זיך אריינרייסן אין דערפער מיטנעמען מיט זיך די אוקראינער וואס האבן אקטיוו געהאלפן די דייטשן פארניכטן די יידן, אזעלכע פלעגן אוועקגעפירט ווערן טיף אין די וועלדער, מיר האבן זיי געצוווונען גראבן פאר זיך גריבער און דאן זיי דערשיסן.

אין סעפטעמבער מאנאט, האבן מיר גייענדיק אין די וועלדער אנגעטראפן א גרופע פון 12 ׳מענטשן סאוויעטישע דיווערסאנטן, וואס האבן געהאט א אויפגאבע ארונטער צורייסן אין אונדזער געגנט, מיליטערישע צוגן, אויפרייסן

באן בריקן, און איבעשניידן טעלעפאן דראטן, נאכן דורכשמועסן זיך מיט זיי, און געבנדיק זיי אינפארמאציעס וואס זענען נויטיק געווען צו זייערע אויפגאבן, האבן זיי באקומען צו אונדז צוטרוי. מיר האבן באשטימט א ארט ווו זיך צוטרעפן מיט זיי אין עטלאכע טעג ארום. קומענדיק צום באשטימטן טערמין האבן מיר פאר זיי געשטעלט די פראגע וועגן פארייניקן זיך מיט זיי, זייער ענטפער איז געווען אזוי ווי זיי זענען געשיקט פון זייער שטאב וואס געפינט זיך אויף פאליעסיע, אויף אספעציעלע אויפגאבע, קאנען זיי ביי זייער בעסטן ווילן וועגן דער פראגע ניט דעצידירן. האבן זיי פארגעלייגט, אז א מענטש פון אונדז זאל מיטגיין אין שטאב אריין, דארט גלויבן זיי, וועט מען אונדזער פארלאנג אנטקעגן קומען.

מיר האבן געשיקט מיט זיי אונדזער אוקראינישען חבר אליעקסיס.

אונדזער פארטיזאנער קאמף, האבן מיר ווייטער געפירט. מיר האבן געמאכט איבעפאלן אויף מילך פאקטן, וואס האבן אויסגעארבעט מילך פראדוקטן פאר די דייטשן, מיר פלעגן צעברעכן די מאשינען, און די פראדוקטן מיטנעמען מיט זיך.

ענדע סעפטעמבער 1942, האבן מיר צופעליג געטראפן אין וואלד 5 סאוויטישע פאראשוטיסטן, דערוויסענדיק זייער אויפגאבע האבן מיר זיך מיט זיי שטארק דערפרייט, מיר האבן באלד געפונען א געמיינזאמע שפראך, זיי האבן ביי זיך געהאט א סך געווער און מעדיקאמענטן, וואס דאס אלעס איז געווען פאר אונדז א לעבנס פראגע, אן שום שווערקייטן האבן מיר זיך מיט זיי פארייניקט, נאך עטליכע טעג זיין מיט זיי, איז באשטימט געווארן אויפצורייסן דעם מיליטער צוג וואס גייט דורכן נאהנסטן דארף מאשטשען אויף דער ליניע ראוונע־קאוועל. צווישן די דריי וואס זענען באשטימט געווארן אויסצופירן די אויפגאבע, האבן זיך געפונען איינער פון אונדזערע בעסטע חברים, הערשל ניידן. די אויפגאבע איז געלונגען אויף הונדערט פראצענט. אויף גאר ווייט האבן זיך געהערט די אויפרייסן פון די אמוניציע וואס האט זיך געפונען אין די וואגאנעס, דער צוג איז כמעט אינגאנצן צעקלאפט געווארן. אויף צוויי טעג איז אפשטעלט געווארן דערבאן פארקער אויף דער ליניע. מיר האבן צוזאמען געמאכט דרייסטע איבערפאלן אויף אוקראינישע שוץ לייט, וולאסאווצעס, און דייטשע פאליציאנטן צונעמענדיק ביי זיי דאס געווער, און זיי דערהרגענען.

יום כיפור 1942, האלבע נאכט וויסנדיק אז אלע יידן וועלן די נאכט זיין אינדעהיים, איז די געגנט ווו די יידן האבן געוווינט ארומגערינגלט געווארן דורך גרעסערע אפטיילונגען ס.ס. און אוקראינער, מיט א געדיכטער שיסעריי, האבן זיי אנגעהויבן טרייבן די יידן פון זייערע הייזער, פון די צונויפגעטריבענע זענען אויסגעקליבן געווארן דרייסיק געזונטע מענער, אויסגעזוכט א גרויסן גארטן, און געהייסן די יידן גראבן א גרוב. ווען איינער משה יאסל, האט געפרעגט א.ס.ס. מאן וואס איז געשטאנען נעבן אים, פאר וועמען זיין די גריבער, איז געקומען דער

ענטפער, פאר האט די צוניפגעקליבענע יידן. משה יאסל, האט מיט דער לאפאטע וואס ער האט געהאלטן אין האנט, אזועץ געטאן דעם ס.ס.מאן איבערן קאפ. דער ס.ס.מאן איז פארבלוטיקטער אוועקגעפאלן. די איבעריקע יידן, האבן זיך א ווארף געטאן אויף די ס.ס. און אוקראינער, עס האט זיך אנגעהויבן א קעגנזייטיקער געשלעג, די אוקראינער האבן געעפנט א שיסעריי, טייל יידן זענען געפאלן, די איבעריקע איז גלונגען צו אנטלויפן. קיין צווייטע גרופע יידן האבן זיי שוין ניט גענומען גראבן דעם גרוב, צומארגנס אינדערפרי איז פון א דערנעביקן דארף געברענגט געוואָרן פאליאקן, זיי האבן דעם גרוב אויסגעגראבן און די יידן זענען אין קלענערע גרופעס געפירט געווארן, אוןביים אפענעם גרוב געשאסן געווארן.

נאכן דערשיסן די צוניפגעטריבענע יידן, איז בלויז א טייל פון גרוב פארשיט געווארן, און די אוקראינער האבן זיך דאן געלאזט איבער די שטובן זוכן אויסבעהאלטענע יידן, די געכאפטע האבן זיי אויף א מערדערליכן אופן פארפייניקט. די געפונענע יידישע קינדער, האבן די אוקראינער נעמענדיק די קינדער פאר די פיסלעך, אזועץ געטאן די קינדערישע קעפלעך אין א וואנט, אדער אין שטיינערנעם ברוק, און אזוי ארום זיי דערמארדעט. עס זענען לעבן געבליבן בלויז די יידן וואס האבן אנגעפירט מיט דער ארבעט אין די גארבערייען, אין א צאל פון 40 מענטשן. ביי דער אקציע זענען אומגעקומען העכער 800 יידן. די עטליכע געבליבענע יידן זענען נאכן אפארבעטן 2 מאנאטן, אריינגעפירט געווארן אין דער יידישער שול, די שול איז אינטערגעצינדן געווארן, און זיי אלע זענען אומגעקומען.

נאכן אראפאלן פון ערשטן שניי, האט זיך די לאגע פון אונדזער פארטריבענער גרופע פארערגערט, די דייטשן פלעגן כסדר מאכן אבלאוועס אויף אונדז אין די וועלדער, דער שניי האט אונדזער לאגע פארערגערט, ווייל עס האבן זיך דייטליך דערקענט אונדזערע טריט. פון די אבלאוועס האבן מיר געהאט אפט דערהארגעטע, כאטש די פארלוסטן פון שונא זענען געווען צענפאך, נאר ניט האבנדיק קיין נייע כוחות, זענען מיר געווארן געצווינגען קלערן וועגן אוועקגיין אין אנדערע געגנטן.

פון די כסדרדיקע אבלאוועס, האבן די דייטשן זיך דערוווסט פון אונדזער לאגער. איינמאל א פארטאג, זענען מיר געווארן ארומגערינגלט דורך א גרעסערע אפטיילונג דייטשן, נאך א העפטיקע שיסעריי, איז אונדז געלונגען מיט קליינע פארלוסטן ארויצורייסן זיך פון דער ארומרינגלונג. מיר האבן דאן באשלאסן צו גיין קיין פאליעסיע, ווייל דארט האבן זיך געפונען גרויסע און שטארקע אפטיילונגען פארטיזאנער.

דער וועג קיין פאליעסיע איז געווען א שווערער. כמעט יעדן טאג איז אונדז אויסגעקומען צופירן א קאמף מיט דייטשן אדער אוקראינעראין די קאמפן אויפן וועג זענען געפאלן א סך חברים, צווישן זיי אונדזער קאמאנדיר אלעקס.

ענדליך, נאך צען טעג גיין, האבן מיר זיך דערשלאגן צו דער אלטער פוילישער גרענעץ, אין יענער געגנט אין לושקעביץ׳ - איז געווען איינע פון די גרעסטע פארטיזאנער ארמיי אונטער דער אנפירונג פון גענעראל־מאיאר קופפאַק, וואס האט געהאט פארנומען אגאנצע גע׳געגנט דייטשן הינטער לאנד. דארט זענען מיר איינגעגלידערט און צעווארפן געווארן און פארשידענע אפטיילונגען, ווו מיר האבן צוזאמען מיט רוסן, אוקראינער, ווייסרוסן, און יידן, אויסגעפירט גרויסע אויפגאבעס, געבנדיק, טאג טעגליך קלעפ, די דייטשן און זייער הינטערלאנד.

העכער א העלפט פון אונדזער גרופע זענען אומגעקומען אין די פארטיזאנער קאמפן, און שפעטער אין דער רויטער ארמיי.

מיכאל מאליר ז״ל

נולדתי בשנת 1924 בט״ב. התחלתי ללמוד בבית הספר היסודי בשנת 1931 – גמרתי ב 1938. עד 1941 עזרתי לאבי בעבודה עד שהגרמנים הגיעו אלינו. ברחתי והסתתרתי ביערות הסביבה עד שהצטרפתי לפרטיזנים.

קיץ 1943

כאשר הגדוד של קובפק היה ביערות שלנו. הצטרפנו אליו. איתי יחד היו: יעקב וינר אלי וינר, מרדכי צרפק, רוזה, חייקה, טיומה שיינביין, בערל שיינבין, שמואליק, ביילה רויטנברג, ובנצי קרפל. בתחילה הייתי במחלקה 6 עד שבסקלאט שחררנו את היהודים מהמחנה, ועם היווסדה של פלוגה 7, הופניתי אליה, ושיריתי בה עד שהגענו לקרפטים

כאשר התקרבנו 3 ק״מ לגבול הונגריה. נשרו בערל ובילה. יעד הגדוד היה להגיע לקרפטים. לאחר כיבוש העיר דיעלאטין. עם בוקרו של יום, היינו נאלצים לעוזבה, לאחר שהגרמנים הקיפו אותנו ותקפו בעוצמה. לפנות ערב נפגשתי עם בן־ציון, ועפ״י הוראת המפקדה חייב היה הגדוד שלנו להתפלג לקבוצות. אנו צורפנו אל הגדוד הראשון. אבל ההתפלגות היתה ניכרת, גם אנו נעזבנו ונשארנו ביערות בקרפטים. פלוגתנו החלה להתקדם לרוסיה הלבנה. בדרך נפגשנו עם פלוגה מגדוד 4, היה זה ע״י גבול גליציה כ־50 ק״מ מזברוץ. לקחנו עגלות מחווה חקלאית, שנקלענו אליה באקראי, ובדעתנו היה לעבור בלילה כ־35 ק״מ.

בהגיע הלילה, אני יחד עם טיומה, לייזר, זלדמן ובן־ציון, עם עוד 2 בחורות ו־3 גויים, שהיו בעגלות הנוספות. באחת העגלות נקרעו המושכות, ועד שהצלחנו לתקן, זזו יתר העגלות קדימה, כך שנותקנו מהקבוצה, הגענו לפרשת דרכים, מבלי לדעת לאן לפנות, ימינה או שמאלה. החלטנו לנסוע ישר, הגענו ליער שהיה

גדוש סכנות מרובות, שורץ חיילים גרמניים, שבלי הרף המטירו עלינו ברד של אש. קפצנו מהעגלות, חמקנו אל הכפר. טיומה רץ בכיוון השדות, ומאז נעלמו עקבותיו. אנחנו הצלחנו להגיע אל הכפר, ומשם אל היער, 5 ק״מ בערך מהמשמר הגרמני.

שהינו ביער במשך כל היום, לעת ערב, ברדת החשיכה, עזבנו את מחבואנו, והלכנו לחפש את שאר חברי הקבוצה. בכפר הסמוך, נתקלנו בגוי, ושאלנו אם לא ראה קבוצת פרטיזנים, והוא סיפר־למגינת לבנו – כי כל הגדוד נשבה ע״י הבולבובצים. גמלה בלבנו החלטה לחזור אל היער כמפלט אחרון להישאר בחיים. אבל לצערנו כאשר התקרבנו אל היער ארבו לנו הגרמנים, נשמע טרטור מכונות יריה. שכבנו, איפוא, כל היום ביער, עייפים עד מוות שרכנו דרכנו בלילה והתחלנו להתקדם לגבול גליציה וכאשר עברנו את הכביש בשני צידי היער נשמע רעש עמום, נראו צללי אנשים, ואכן, נפגשנו עם קבוצתנו. היינו יחד, עד שהגענו לרוסיה הלבנה ושוב צורפתי לפלוגה 5, מהגדוד הראשון.

כאשר הגענו 7 ק״מ מאוליבסק, בכפר בוטקי, עצרנו שם עד שהגיע הצבא האדום.

עם סיום שנת 1943 קיבלנו תוספת של ציוד לחימה והתקפנו ע״י סטולין, בשיתוף עם פלוגה מאוליבסק. הפלוגה החמישית היתה ברזרבה, אבל ההצלחה לא האירה לנו פנים. עד שעברנו לאוקראינה, והתחלנו בקרבות עם הבולבובצים.

בשלהי 1944 עברנו למחוז וולין. כך זה נמשך עד פברואר 1945, שוב עבר חלק מאיתנו לסרני, וחלק למקומות אחרים. אני נשלחתי לסרני, עבדתי שם כמחצית השנה. עזבתי את העבודה ועברתי לפולין, משם לגרמניה עד שהצלחתי לעלות למולדת עם עליה ״ב״. גורלי המר לי והוגליתי לקפריסין, שם שהייתי 7 חדשים.

בשנת 1947 תמו נדודי. באניה ״לטרון״ הגעתי לארץ ישראל.

דבורה בוסליק

פרק ממגילת יסורי

חלק ראשון: בית אבי – דוד המלמד

ראיתי את עיירתי בימי הזוהר שלה, לפי המושגים דאז. בימי תמימותה ושלוותה. ולצערי הרב, ראיתיה בימי מצוקתה, גסיסתה ושקיעתה. כיום לאחר עשרות שנים, בשעה שאני מעלה זכרונות אלה. אך טבעי הדבר שאתחיל בימי ילדותי, החרותים היטב בזכרוני. בית אבי ז״ל המלמד, ולסיים בפרק ממגילת יסורי.

אני הבת הבכירה של דוד המלמד. בימי נעורי גרנו בלוזישט. לוזישט כמו טרוכנברוד היו כאילו רחוב אחד, שורה של בתים. על יד כל בית באר מים וגן פירות. הילדים גדלו באוירה של טבע ונוף, שדות ויערות. לכל בית משק, לא היו עשירים ביותר, אבל גם לא היו עניים. אנו, הילדים לא ידענו לדרוש הרבה, כולם היו כמעט שווים בעושרם ובאושרם. האוכל היה ישר מהגינה או מהמשק. תענוג היה לשאוף אויר צח, ליהנות מהפריחה הנהדרת של העצים באביב, ומן היערות שבסביבה, והילדים עם לחיים וורודות, חיו בחופש ובנחת.

לאבי היה חדר, שכבר בגיל שלוש שנים הביאו את הילדים אליו ללמוד ״אלף–בית״. ובגיל חמש החלו ללמוד חומש. לקראת אירוע זה, ערכו חגיגה מיוחדת עם הצגה, שבה השתתפו הילד וחבריו.

הילדים שאלו: ילד, מהי השמחה היום בבית אביך? – הילד משיב, אינני ילד – אני כבר בחור, האינכם, יודעים שאני מתחיל במזל טוב ללמוד חומש. ושוב שאלה; מה זה חומש? התשובה. חמישה חומשי תורה כלולים בתורה הקדושה. ואיך נקראים ספרים אלה. תשובה: בראשית, אחד, שמות שניים. ואיזה חומש אתה לומד. אני לומד בספר השלישי ״ויקרא״. אלוהים קרא למשה ולאהרן באוהל מועד ואמר להם וכו׳.

גם ״אקדמות״ לחג השבועות, וקריאת הפרשה למדו הילדים אצל אבי. מכאן ואילך עברו הילדים למלמד אחר. שם למדו תנ״ך וגם גמרא.

אבי נחשב למלמד הטוב ביותר בסביבה, ורבים התחנכו אצלו, ולמדו לקרוא. היינו משפחה של ארבעה. ההורים, אחי ואני. אבי רצה שבנו פישל ילמד בישיבה, אבל משום שהיה צריך לאכול ״ימים״ (בחורי ישיבה שלהוריהם לא היתה אפשרות לשלם בעבור כלכלתם, נאלצו לאכול ״ימים״ אצל נדבנים, וכאלה היו הרוב, כי הישיבה היתה בדרך כלל בעיר גדולה אחרת. וכל יום היה בחור ישיבה סמוך על שולחנו של אחר. אחי, לא יכול היה לעמוד בזה, וחזר הביתה. לאבי גרם

הדבר סבל רב, שבנו לא ילמד בישיבה. ופעם, אפילו התייעץ עם הרבי מה לעשות שבנו יוכל לחזור לישיבה. אבל הרבי, לתדהמתו של אבי, בירך את אחי שיהיה בעל מלאכה טוב, כי מלאכה שווה למלוכה, העיקר להיות יהודי טוב. אחי הלך, איפוא, ללמוד נגרות. בדרך כלל התייחסו אנשי טרוכנבורד ולוזישט לעבודה, אחרת, מאשר נהגו בכפרים חקלאים אחרים. כאשר התחתנתי אח"כ ועברתי לאוסובה, הבדלתי בשוני. אנשי אוסובה שגם להם היו שדות, לא עיבדום לבדם, אלא הגויים חכרו אצלם את השדות, עיבדום והתחלקו בתוצרת חצי, חצי, לא כן היה בלוזישט וטרוכנברוד, כל יהודי עיבד את שדותיו בכוחותיו הוא. סייעו לכך, בני המשפחה, שזרעו, קצרו. ברשותנו לא היו הרבה שדות. רק פס צר של אדמה מאחורי הבית עד ל"אוליאק" והסתפקנו בזה, כדי לספק לעצמנו ירקות, שחת לפרה לעונת החורף. אני גדלתי יחד עם הילדים ב"חדר" וכל המשחקים יצרנו בעצמנו. אני זוכרת שכל השדות היו מגודרים בחוטי תייל, רק השדה שלנו היה פרוץ, ועל פס האדמה, סידרו שביל למעבר, ור' "דוד המלמד" לא יכול להניע אותם מכך, כי היה אדם שחי מ"הקהל", אבל קהל זה, לא הסתפק בשביל למעבר, אלא החלו גם לעבור בעגלות, הדבר היה כבר מוגזם, ואז תקע אבי עמוד וסגר את המעבר. עמוד זה שימש לנו לילדים מקום אחיזה במשחק, עד שנהיה משופשף מידי הילדים – והבריק, וכאשר במרוצת השנים היינו נפגשים עם מכרים, היו אומרים, הן הסתובבנו יחד על יד העמוד הזה. אנו למדנו ליצור חלילים מקליפות עץ, באמצעות ענף שהורדנו קליפתו, מכניסים פיה מעץ, פותחים חורים, והרי לכם חליל מעשה אמנות.

בימים הקצרים של החורף, כאשר חזרו מן החדר, והאפלה שוררת בכל, היו תלמידי אבי חוזרים הביתה מצויידים בפנסים מעשה ידיהם, לרוב ע"י כך, שהסירו החלק התחתון של הבקבוק בעזרת חוט ברזל מלובן, או בחוט שטבלו בנפט וקשרוהו מסביב לבקבוק. התאימו קופסה, ועליה קבעו נר שחיברו עם מוט כדי שיוכלו לשאתו. היו, ילדים שעשו גם פנסים יותר מתוחכמים, ממסגרת מלבנית של קרשים, עם אשנבים שזגגו אותם עם זכוכית. נדנדות הקימונו במו ידינו, והגדולות ניתלו על עצים, והיוו מקור שעשועים והנאה. גם ענינים "שבינו לבינה" לא חסרו אז. ובערב פסח כאשר למדו את שיר השירים, היו מספרים, על עשרה שירים ששרו בני ישראל לפני אלהים. משירו של אדם וחוה, עד שירו של מלך המשיח. וברוך רוזנבלט לא רצה אף פעם לומר את השיר הששי ששרו דבורה וברק, כי שמו היה ברוך ושמי דבורה, עד היום אנו צוחקים בזכרנו זאת.

בשנת 1931 עברנו לגור לקולקי. אבל את ילדי לוזישט וטרוכנברוד, בימי ילדותנו לא אשכח לעולם.

חלק שני: היודנרט בסבך הנאצים.

סמוך למלחמת העולם השנייה נישאתי למנחם ועברתי לגור באוסובה. כאשר פרצה המלחמה, והרוסים הגיעו, עברה משפחת שניצר מקולקי לאוסובה. לאחר שהגרמנים כבשו את המקום, והקימו את היודנראט, נבחר משה שניצר כראש היודנראט.

יחס מיוחד היה בהתחלה ליהודי אוסובה. בגיטו כביתר ישובי העיירה הירשו לנו לעבד את השדות, בתנאי מפורש שיפרישו חלק גדול מתוצרתם החקלאית לטובת הגרמנים. היודנראט היה ממונה על איסוף התוצרת החקלאית. הגרמנים לחצו מדי פעם בפעם על היהודים לספק להם יותר תוצרת, ולא רק זאת בלבד, אלא גם זהב ודברי ערך אחרים, ואפילו לבוש חם בעבורם. אנשי היודנראט פעלו מעל ומעבר ממה שנדרשו. נראה היה שיהודי אוסובה, חשבו כי הודות לנאמנותם לתפקיד, הגרמנים ישאירו אותם בחיים, ובכל פעם, כאשר התחילו הגרמנים במבצע חדש, או שהטילו גזירות חדשות, היו ראשי היודנראט אוספים את היהודים בבית הכנסת ומזהירים אותם, שאם לא ימלאו אחר דרישות הגרמנים הם יוצאו אתכם (לא "אותנו") להורג.

אכן, בהתחלה אפשר היה להתקיים מהירקות שבשדה, ומחלב הפרה. אבל, לאט, לאט החמיר המצב; היינו נאלצים לספק לגרמנים את כל החלב ויתר הדברים מהבית, וכל מי שלא מילא אחרי הוראה זו, היה צפוי לעונש מוות. נסתיימה פרשה זו, החלו לקחת אנשים לעבודת פרך, חלק מהם, לא חזר הביתה. כל הפליטים מקולקי והסביבה שהגיעו לאוסובה, שחשבו כי פה יינצלו, נתפסו לבושתנו בעזרת היודנראט ונשלחו לגיטו בדרזנה, ושם מצאו את מותם.

כאשר הגרמנים ביצעו "אקציה" כלשהי, טענו, שהיהודים משתפים פעולה עם הפרטיזנים, על כן מותר להרגם. מדי פעם מצאו נימוק אחר להשמדה. היודנראט נתן פקודה לא לעזוב את הבתים, וכל צעיר אשר יברח לפרטיזנים, משפחתו תישא בעונש, וכולם ייהרגו. אף אחד לא רצה לקחת על מצפונו הרג משפחתו. בכל זאת התארגנו מספר צעירים שגמרו אומר להילחם. הרבה נשק לא היה להם, אבל יצרו קשר עם הצעירים מקולקי שבבוא היום יתחברו יחדיו, ויילחמו על חייהם. בראש הקבוצה באוסובה עמד בעלי מנחם. אני ידעתי על ההתארגנות ועודדתי אותו בפעילותו. נוצרו זמנים קשים ללא נשוא, בכל פעם ארגנו התנפלויות על העיירה, הגברים היו בורחים אל השדות, הנשים והילדים נשארו במקומותיהם. פעולה כזאת נסתיימה לרוב עם הרבה הרוגים, עד שהגיע היום, הקיפו את העיירה והובילו את כולם לגיא ההריגה.

חלק שלישי: הישרדות או גורל.

הרבה אנשים באוסובה, בכל זאת ניצלו ממוות באותו יום, כאשר הגברים התחילו לברוח, גם אני תפסתי את ילדי והתחלתי לרוץ למצוא מחבוא אבל לא מצאתי מקום, כי כל העיירה היתה מלאה רוצחים על כל צעד ושעל. כאשר ברחתי, הגעתי עד לנקודת השמירה של הרוצחים אשר הקיפו את העיירה, אבל בלי יכולת לעזוב את משמרתם, בכדי למסור אותי להורג, הם הריצו אותי בחזרה, לכיוון מגרש ההריגה. ובעיירה התרוצצו ללא הפסק הגרמנים והאוקראינים, וכל יהודי שנתפס, הביאו אותו למגרש המוות או שנורה במקום. אני לא חזרתי למגרש. התחבאתי, מדי פעם הוציאו אותי מהמחבוא ושוב התחמקתי וחיפשתי לי מקום מחבוא אחר. בדרך עמד עץ, ומאחוריו שדה שגדלו בו שעועית, נכנסתי בין שיחי הצמחים והתחבאתי, על אף שידעתי היטב, כי אין זה מקום אידאלי ביותר. לשמחתי מצאתי שם גם נשים אחרות, גיסתי עם שלושה ילדים ושכנתי עם האמא שלה, ועוד נשים שהתחבאו.

לא חלף הרבה זמן, הגיע גרמני ועל ידו שוטר, והם החלו להוציא את הנשים והילדים. אני שכבתי במקומי, הם הובילו את אלה שנתפסו, ראיתי אותם, אבל הם לא ראו אותי. כאשר אני נזכרת במקרה זה, לא אוכל להבין, כיצד קרה, שאני וילדי על ידי, פוסחים הם מעלי דרך השביל. עדיין היום, חידה סתומה בשבילי. הם לצערנו, נהרגו – ואני וילדי נשארנו בחיים.

בפעולה זו, לקח חלק גינטר, קומיסר גרמני הממונה על הרכוש של כל האיזור, גינטר עמד בדרך עם מכוניתו, קרוב מאד למקום מחבואי, שמעתי את הפקודה שהוא נתן לפיקודיו, לבדוק אם השטח כבר נקי מיהודים. מדי פעם, הגיעו שליחיו והודיעו, כי אכן הפקודה בוצעה. שכבתי על יד המקום, הינקתי את ילדי, שיחקתי עימו עם שעועית שמדי פעם הכנסתי לפיו, הוא ירק אותה. הדבר נעשה, בכדי להשתיק אותו, שלא ישמיע קול. הקולות שנשמעו עם קול בכיים של הילדים שנתפסו, זעזעו אותי, איני יודעת מה הכוח שמנע ממני טירוף הדעת. שכבתי כך, עד שנעשה שקט, רק הפרות שהרגישו שבעליהם נלקחו מהם, פרצו בגעייה מחרידה, כאילו השתתפו בבכי על החורבן. הגויים מצאו הזדמנות לשלוח ילדיהם לקחת את הפרות ולהתחלק ביניהם. בינתיים, רד הערב, לא ידעתי לאן ללכת, כי את הסביבה לא היכרתי. אבל לפי הסימן שנדברתי עם מנחם בטרם שנפרדנו, היינו צריכים להיפגש, באם נישאר בחיים, במקום מסוים. התחלתי ללכת, הייתי צריכה לעבור במקום שהילדים רעו את הפרות. הם ראו אותי, התחלתי לרוץ עד שהגעתי לחורשה, התחבאתי מאחורי שיח גבוה. לפתע שמעתי שמישהו עובר בין השיחים ומניע אותם, חשבתי שאלה ילדי הרועים לבטח הודיעו עלי לגרמנים. והנה בטרם החלטתי כיצד לפעול, ראיתי שהאדם מתקרב אלי, חשבתי על אחריתי, כי אכן אני נתפסתי ובודאי יהרגוני, אבל

לתדהמתי, את מי ראיתי, היה זה פייסי הכליזמר, כינורו על ידו, שנינו התחלנו לבכות. החלטנו להישאר במקום, אבל הרגשנו שמחפשים אחרינו. ושוב האיר המזל, לא מצאו אותנו. שמעתי רק מתלחשים, כיצד זה קרה, שראו את אשת מנחם, והיכן היא נעלמה. שני מקרים אלה, הפיחו בי רוח תקווה, שאולי אוכל להינצל מהמוות. בערב החלטנו לצאת מהמחבוא. ראינו נשים פולניות נושאות את הרכוש של היהודים, הכל נשדד מהבתים שהיו עזובים מיושביהם היהודים. התחלנו לרוץ כל אחד בכיוון אחר, ומני אז לא ראיתי את פייסי הכנר מקולקי עוד. שמעתי שהוא הסתובב במשך שבוע ימים מסביב לעיירה, כנראה שרעב ללחם, והוא התייצב במשטרה. ביקש מהם, אנא הרגוני, אבל תעשו זאת בבית הקברות היהודי. כך היה, החזיקו אותו מספר ימים, אחר כך, הביאו אותו לבית הקברות היהודי, ושם הרגוהו.

כל אותו הלילה הסתובבתי בחורשות. ידעתי שלהיכנס לבית – גורלי ייחרץ. כך הסתובבתי שלושה ימים ללא אוכל ושתייה, וילדי על היד, הדוק היטב אלי, לא ידעתי היכן אני נמצאת. שמעתי יריות, רצתי לכיוון אחר. ביום הרביעי לסבלי, היה זה יום ששי בשבוע, לא יכולתי יותר לשאת את צער ילדי, שנבצר ממני להשקותו מים. יצאתי לבית בודד בשדה, שהיה שייך לפולקס דויטשקה, שם פגשתי פולניה, חשקה נפשה בחצאית שלי, תמורתה, הובילה אותי ליער, והבטיחה לתת לי פרוסת לחם וקצת חלב בשביל הילד, אם כי לא נתתי אימון לדבריה, חששתי שמא תסגיר אותי, אבל בלית ברירה, נתנה לי לחם וגם חלב לתינוק, הובילה אותי גם ליער, הודיתי לה. התחבאתי בחורשה מרופשת, שרגלי אדם לא דרכו בה. לפתע שמעתי קול של חיה המתקרבת אלי, לא רציתי ליפול בצפרני חיה, התחלתי לברוח, נשכבתי בשדה, בין הערוגות עד שעה מאוחרת בלילה.

ליל שחור אפל נקטע בצעדי אנשים שהתקרבו. התחלתי לקרוא להם, היו אלה אנשים מאוסובה ומלישקה. הם בישרו לי שמנחם חי, ואיתו אחיו יענקל, עם שני ילדים שניצלו מגיא ההריגה. הם אמרו לי הולכים לקחת תפוחי אדמה, וכשיחזרו, יקחו אותי. אכן, הם חזרו, ולקחו אותי, הרחק ביער, שנהפך מקום מקלט ליהודים שניצלו. הגיעו אלי שמועות, שמנחם עסוק בארגון הפרטיזנים. בינתיים, גברו התקפות המרצחים על יושבי היערות. שוב החלה נדידה, הוברר, שהשכנים הגויים, שנחשבו כטובים בעינינו, הגיעו ליערות, והרגו ללא רחם. לנו, לא היה במה להתגונן, חיינו היו תלויים על בלימה, לרגל ההתקפות התכופות, רצתי עם הילד ממקום למקום, חשבתי שאם להיפגע, הרי אני קודם ולא הילד. באחת מההתקפות נהרגה בילקה אידלשטיין ובעלה לייזר עם שני ילדיה, אני ניצלתי. החלטנו לעזוב את היער, ולהתקרב לישוב, למען נוכל למצוא לעצמנו פרוסת לחם לאכול. היו כמה פולנים שנכמרו רחמיהם עלינו ונתנו פרוסת לחם, אבל יום אחד הלשין עלינו פולני צעיר, הגיעו הרוצחים והמשטרה. התחבאתי עם הילד

מאחורי שיח, ראיתי איך שמובילים את חמותי ועוד, לחקירה לפני ההוצאה להורג. לא עמד לה הכוח לחמותי להגיע לאוסובה, ובאמצע הדרך נורתה.

עוד לפני המלחמה עבדה בביתנו אישה ממוצא גרמני, שנישאה לפולני שמה היה מתילדה. היא אשר עזרה לנו הפעם במצוקתנו, היא אגב עזרה גם לאחרים, וגם בעלה מריאן שיתף עימה פעולה. גליתי לו את המחבוא, היכן כל הרכוש שלנו נשאר, והוא לקח את הרכוש כביכול לשמירה. ובעיקר, אם נהיה נאלצים למסור את הילד לגוי.

פעם התקרב אלינו אחד הרוצחים, אשר היה ידוע כמוסר יהודים להריגה. הוא היה מכר טוב של מנחם מלפני המלחמה. מידיו לא יכולנו להימלט, הוא ישב על ידינו, והתחיל לשכנע אותנו, שנסגיר את עצמנו, כי בסופו של דבר ימצאו אותנו אחרים ויהרגו אותנו, אגב, הוא לא יכול היה להבין, כיצד זה נשארנו עדיין בחיים, ולא נתפסנו. על אף החיפושים הבלתי פוסקים אחר יהודים. ביקשנו ממנו שלא יקח אותנו. סוף סוף הוא עזב אותנו. היה מובן, שבמקום זה לא נוכל עוד להישאר התחלנו ללכת, וכנראה שהוא התחרט על שעזב אותנו, והחל לצעוק שנעמוד. מנחם – ברח. אני נשארתי הוא התקרב אלי, ראיתי בעיניו את החיה שבאדם, את הרוצח האמיתי. אבל כנראה שהוא היה מעונין במנחם ועזב אותי. ברחתי עם הילד ליער אחר, והנה שוב אותו רוצח, בצירוף עוד רוצחים שמעתי שהוא מספר להם על המסתור שלנו, ואיך אנחנו מצליחים להימלט ולהישאר בחיים.

הערב רד, הם עזבו את המקום. וגם אני עזבתי. בודדה, עזובה התחלתי לדבר עם ילדי. מה נוכל לעשות כעת לבדנו, אנה אנו באים, מי יודע מה קרה לאבא? כך בדכאון עברתי ליער אחר, נכנסתי פנימה, והנה נפגשתי עם מנחם. בכינו ללא הפוגה, הפעם גם מתוך שמחת הפגישה. לא אוכל להבין, מה הדחף אשר הביא אותי לעזוב חלקת יער אחרת לבוא לשנייה, כדי למצוא שם את מנחם, האין זה יד הגורל?

היינו תשושים מאותו יום נדודים, ועל אף שהציבו שומרים ליד הבתים למען לא יתקרבו אליהם היהודים, הצליח מנחם בזחילה, להגיע אל מתילדה, לשמוע אם יש רגיעה כלשהי בסביבה, לאחריו גם אני התקרבתי אל הבית, קיבלנו מעט אוכל וחזרנו אל היער.

באותו ערב, הגיעו חברה של מנחם לביתה של מתילדה, ושאלו אותה על מקום הימצאנו. היא שלחה אותם אלינו. מנחם החליט להצטרף אל הקבוצה, כי לבדנו לא היתה אפשרות להמשיך. הלכנו כל הלילה, עד שהגענו למקום. עוד, בטרם הספקנו לשבת, החלה התקפה של הרוצחים, כנראה שעקבו אחרינו, כדי למצוא מקום הריכוז שלנו. היריות היו איומות, בלילה זה נפלו אחד עשר אנשים שלנו, רצתי ונפלתי, ושוב התחלתי לרוץ והם ללא הפוגה רדפו אחרינו, לכאורה, רצו אחרי מנחם, אבל בן אחיו סיפר, שמנחם היה תקוע בתוך שיח ולא הרגישו בו. חלפו שבועיים, לא ידענו אחד על השני. אני נשארתי בין החברה. לא יכולתי

לחפש אוכל, כי היו צריכים ללכת בלילה, ולא יכולתי לעמוד במאמץ זה עם הילד, רחמי האנשים גברו ועזרו לי לבריחה. מנחם היה מתקרב בלילה לאחד הבתים לשמוע על המתרחש והנעשה, את מי קברו, ומי נשאר בחיים. בין היתר הוא שאל על גורלי, הם הודיעו לו, כי קברו אישה אחת בלונדינית עם ילד, וזאת בודאי היתה אישתך. מנחם התחיל לבכות, אבל באותו יום מצא את יוסל, הוא שאל את מנחם, למה תבכה? – ומנחם השיב, איכה לא אבכה, הן הרגו את אשתי ובני. ויוסל אמר לו, דבורה והילד נמצאים אצלנו. רבה השמחה, אבל לחזור שוב ליער, הקור, וגשמים ניתכו בזעף, העצים נשרו עליהם, ונראו כפנסים, ולא היה כבר מקום להסתתר מפני האויב, וגם להשיג אוכל ביער היה בלתי אפשרי, ועל כן החלטנו לצאת עם הילד לחורשות ולהסתתר בין השיחים, והגורל יכריע, אם לחיים או למוות.

מתוך יאוש הפקרנו את עצמנו לגורל. היה זה בהתקרב חג החנוכה, ואנו הסתובבנו בחורשה בקירבת הבתים. הרעב, הקור, הלכלוך והמצוקה הביאו אותנו לידי יאוש, אמרנו לעצמנו אם האחד יפגע, השני לא יוכל לעמוד בסבל הנורא. הרי מוטב, כי נצא שנינו מהמחבוא, ואם ניפול מוטב ביחד. אבל במחשבה שנייה, אמרתי למנחם, לא זו הדרך, כל יום, שבאפשרותנו לרמות את הנאצים ועוזריהם ולהישאר בחיים ביחד עם הילד, אין זה מן הנכון, לפסוק עלינו גזר דין מוות. הוא הבין ללבי.

החלטנו, באין מנוס למסור את הילד לגוי, כסף היה לנו. באנו למתילדה, שהיא אגב אהבה אותנו מאוד, ולה היו קרובים שלא היו להם ילדים. אנשים מאד הגונים, היא הלכה, איפוא, אליהם והם הסכימו לקבל את הילד. האישה הגיעה למקום המיסתור, לקחה את הילד אליה, מתילדה שלחה אל קרוביה את הילד שלה, למען יהיה בקרבתו, ושיתרגל לבית החדש בנוכחותה. כי אותה הכיר מקודם. כשהוא הגיע אל הוריה, סיפרה, כי הילד התרגל למקום החדש ולתנאים החדשים.

הרבה הרהורי חרטה ואשמה עברו עלינו, בגלל מסירת ילדנו לנכרים, אבל נחמה פורתא, שלפחות הילד ישאר בחיים. האלטרנטיווה היתה מוות לכולנו. אנחנו, המשכנו את חיינו בקור מקפיא עורקים, וברעב ללא נשוא.

בתקופה ההיא התארגנה המשטרה מאיזור קולקה, אוסובה, ומיתר המקומות במטרה לחפש את היהודים שהתחבאו בביצות ובחורשות. החל מירדף, הרבה נהרגו בהיתפסם. כבר לא נשאר מקום, אליו לא הגיעו אויבינו. היינו מיואשים, והחלטנו עוד לפני שניפול בידי מרצחינו, נלך לבקר את ילדנו. כי גם אז, עמדה בפנינו הבעיה האיומה, מה יקרה לילד שלנו הנימול, לאחר שיוודע שהוא יהוּדי. האם אנו לא דנים אותו לסבל כל ימיו, או אולי הוא אשר יישאר הנצר היחידי שישמור על קיום העם היהודי. כי היינו בטוחים שלאחר המלחמה הזאת, לא ישאר יהודי בעולם, והפור נפל, שנמסור אותו לגויה.

לא הכרנו את הדרך לכפר, מאיר שנמצא היום בישראל ידע את הדרך, והוביל אותנו לכפר. אכן, מצאנו את הילד במצב טוב. נשארנו במקום שני ימים, אבל נאלצנו לעזוב בכדי לא לסכן את המשפחה ההגונה הזאת. הטרידה אותנו המחשבה, שמא לא נראה עוד את הילד.

המצב החמיר, הקור הציק לנו, בלילות היינו מתגנבים בכל פעם לרפת אחרת לחטוף תנומה קלה בערימת השחת שבעליית הרפת. לאחרונה, נודע לאיכרים על כך, והם החלו בפקודת המשטרה לנעול את הרפתות על בריח ומנעול גם יחד. מדי לילה עברה המשטרה, ובדקה אם אין יהודים ברפתות. בכל זאת, מצאנו דרך, כיצד לחדור לתוך הרפתות, דרך שולי הגג שהיה מכוסה קש, או שהצלחנו להוציא קרש מאחד הקירות, כי הרפתות היו בנויות מעץ. פעם חדרנו לרפת של פולני אחד שהכיר אותנו, התמקמנו עמוק בתוך השחת, וכנראה שחטפנו שינה עמוקה. האיכר היה רגיל לקום מוקדם לטפל במשק, אנחנו לא שמענו שהוא נכנס לרפת, והוא עלה על עליית הגג בסולם הניצב במקום, הוא התחיל להוריד שחת לבהמות, הרגשנו שהוא קרוב אלינו, אבל כל עוד שהוא לא נגע בנו בקילשון שתקנו. אבל כאשר שיני הקלשון נתקעו עמוק בבשרנו, נאלצנו לקום, הגוי נבהל, הצטלב וקפץ מן הגג וברח כל עוד נפשו בו. ניצלנו, איפוא, את ההזדמנות ומיד ברחנו היערה. לילה, לילה המשכנו למצוא לנו מקום לינה, ובאחד הלילות, כאשר חזרנו לאותה הרפת של הפולני, מצאנו כבר את שולי הגג מוגנים בקרשים, ולא ניתן יותר לחדור לתוכה ללינה. אבל הקור העז, וכן המאמץ הבלתי נלאה של מנחם להציל אותי (אגב: לא אשכח לעולם, כי לו אני חייבת את חיי, הודות לו נשארתי בחיים) והוא מצא פטנט, איך בכל זאת לחדור לרפת, אם דרך פירוק הקיר, שהיה ניתן לפתוח ולהשיב אותו במקומו, לצורך איחסון המספוא לבהמות לתקופת החורף. או כל מיני פטנטים למיניהם, שעמדו לנו בשעת הדחק. כך נאבקנו על החיים בחורף, אם בחורשות עצי ברוש הצעירים שהיו מכוסים בשלג, ולרגליהם היינו אנוסים לשהות, למען לא יבלשו אחרינו עינים רצחניות. עם כל זאת, היה זה למעלה מכוח אנוש לסבול. אפילו תופעות הטבע התאכזרו לנו. האויב הכי גדול בעבורנו – היה השלג. כל פסיעה בו, השאירה עקבות, רמז לנוצרים, לכו בדרך זו, ותמצאו את היהודים. התחלנו להילחם גם בתופעה זו, בידים קופאות מקור אחזנו בענפים לטשטש את העקבות. עם כל זאת, לא היינו קרובים לבתים של התושבים, והם – יכלו למצוא את העקבות.

באחד הימים, כאשר ישבנו מתחת לעצים, עד שהשעות המאוחרות של הלילה והבגדים והנעליים הבלויים היו קפואים מהרטיבות שספגנו, החלטנו לברוח. בקירבת המקום גר פולני שקראו לו ה״פרנצויז״ (צרפתי) החלטנו לחדור לתוך הרפת שלו, העגלה שלו היתה סמוך לרפת, והיה ומישהו ירצה לחדור לרפת, זה יהיה כסימן אזעקה, בכל זאת הצליח מנחם להזיז בשקט את העגלה, נכנסנו לתוך הרפת, התקפלנו בתוך השחת. כולם נרדמו כבר, רק אני עדיין ערה. כנראה, שלא

הספקתי עדיין להתחמם מהרטיבות והקור שחדרו היטב לעצמות. והנה שמעתי שהסיור המשטרתי של הכפר התקרב לבית, שמעתי ששואלים אותו אם לא נמצאים אצלו "ארנבות" (כך כינו, את היהודים שהסתתרו) הוא השיב להם בצעקה, תנו לי לישון במנוחה, אצלי אין יהודים. הם לא שמעו בקולו, הזיזו את העגלה ממקומה נכנסו בפנים הרפת. היה נדמה לי, שהם מאזינים להלמות לבי, ופחדתי, שמא יגיע לאזניהם נחירות הישנים. לא יאומן, כי לא הרגישו בנו. הם דיברו ביניהם, שמעתי את הכל, הם הדליקו סיגריות והסתלקו מהמקום. אני אחוזת פחד, העירתי את כולם, ובשעות הבוקר המוקדמות חזרנו ליער. אלה היו הימים האחרונים של היהודים הנרדפים על צוואר. מדי פעם, שמענו, על אלה שנהרגו, ואלה שכבר מזמן אינם בחיים. רק אנו עדיין נאבקים על חיינו. מי יודע עד מתי. אז צצה שוב המחשבה אודות הילד וגורלו, שהשארנו אצל הנכרי. האם גורלו להישאר בחיים, עד חי מכל המשפחה ומכל היהודים שנרצחו, ולהמשיך במסורת היהדות לדורותיה. או שימשיך כגוי. החלטנו לאפשר לו להישאר בחיים, כי אנחנו, לא נזכה לכך, והוא יעמוד במבחן הגורל עם כל העתיד של העם היהודי העומד להכרעה. לרוצחים כבר נודע היטב, מי נרצח, ומי עדיין נשאר בחיים. לפי חשבונם נשארו עוד כ־15 יהודים שעדיין מתחבאים, וביניהם גם מנחם ואשתו. ואם יצליחו לחסל מתי מספר אלה, יגיע קץ לבעיה היהודית באיזור. סיפורים אלה הגיעו לאזנינו. את הסיפור על בנימין אלתרס מאוסובה (קרובו של מתרגם רשימתי) שקשרו לו עצים לרגליים, והכריחו אותו ללכת לאוסובה, להראות להם את מקומות המחבוא של הרכוש שלהם, הואיל ונחשבו באוסובה כעתירי נכסים, לפי הזמנים ההם. אנחנו רצנו כעכברים ממקום למקום. מי מהגויים נתן לנו פרוסת לחם.

כך הגענו כבר לתחילת שנת 1943 הבולבובצים, האוקראינים הלאומנים שהגרמנים הבטיחו להם, על שיתוף הפעולה, מדינה אוקראינית משלהם, בתנאי מפורש שיהרגו תחילה את כל היהודים, ולאחר מכן, יחסלו גם את הפולנים שבאיזור. אמנם, הפולנים לא נתנו אימון בשמועות אלה, ושיתפו פעולה עם האוקראינים בהרגם את היהודים, אבל כשהבולבובצים התארגנו והתחילו להרוג גם בפולנים, אז החלה גם הבריחה של הפולנים מהכפרים, והם התחילו ליצור קשר עם היהודים, שהיו נהירים בהילכות זהירות ומחבואים, והחל שיתוף פעולה איתם. כאן היתה לי נקמה אישית באחד הפולנים שהיה אנטישמי גדול אשר הביא את הרוצחים למשפחתנו, שנהרגה כולה, וביום אחד הוא הופיע עם נעלי הקש שנעלו האיכרים, ואלה, הפוסטילס נקשרו ברצועות של תפילין, ולא יכול היה ללכת ברגליו (אולי היה זה העונש הראשון מהשמים!) ומחוסר ברירה ויכולת ללכת, נשאר בבית אז באו הבולבובצים, קשרוהו ברצועות התפילין, הוציאו אותו לחצר והרגו אותו. כששמענו זאת, היתה איזה הרגשה של נחמה פורתא, נקמה מתוקה שאין כמוה, תוך תקווה, שזה יהא סופם של כל אויבינו.

אבל, לפולנים ניתנה האפשרות לעזוב את מקום מגוריהם לעבור לערים גדולות או למרכז פולניה.

בתקופה זו; החלו הפרטיזנים להופיע באיזור, וחיפשו קשר עם הפולנים כדי להתגונן ביחד נגד הבולבובצים. אבל הפולנים העדיפו לדאוג לעצמם, והעבירו את כל הרכוש שלהם, שבחלקו הגדול נשדד מהיהודים, למרכז וולין, שם הקימו עיר בסטפנסקה הוטה, וחשבו שע״י כך פתרו את בעיותיהם. הם חפרו חפירות, הקימו ביצורים מסביב לעיר הבירה שלהם, גם נשק כניראה היה להם, כך זה נמשך עד לפני שבועות 1943.

הזכרתי את מתילדה, האישה הטובה שהיתה מצילה מרעב כל פליט ונרדף, וסייעה להם במיטב יכולתה. בערב חג השבועות אספה מתילדה את כל היהודים שנשארו באיזור כדי לארח אותם בביתה, ולהקנות להם הרגשת חג. אני עזרתי לה באפייה, בבישול ועוד, זוכרת אני, שלפנות ערב עמדנו ע״י תנור אפייה, היא עמדה על־ידי ובכתה. נכנס בעלה וראה אותה בוכיה. הוא העיר לה על כך, והיא ענתה לו, הסבור אתה שאני טיפשה, הבט על הילדים האלה. הן לא מזמן, היה להם בית, משפחה, ועתה מתגלגלים הם בודדים, עזובים נאנחים לנפשם, מי יודע מה עלול לקרות לילדים שלנו. וכך היה, לאחר חג השבועות החמיר המצב, הבולבובצים התחילו להרוג יותר ויותר, וגם המשפחה הזאת נאלצה לעבור לסטפנסקה־הוטה בין הפולנים. מאיתנו נשללה האפשרות היחידה לקבל עזרה ושוב החלו הפרטיזנים לקשור קשר עם הפולנים, אבל ללא תוצאות. אמנם פגשנו את הפרטיזנים וביקשנו להצטרף אליהם, אבל הם סירבו לצרף אליהם יהודים, רק פולנים. ייתכן, שחששו שנהיה להם למעמסה, אבל לא לקח הרבה זמן, והאוקראינים התקיפו את סטפנסקה־הוטה. האש שניתכה עליהם היתה כבדה וכל הלילה ראו את הבירה הפולנית עולה באש, אנחנו רצנו ממקום למקום, כבר נראו פולנים שברחו משם וסיפרו שמכל עיר הבירה לא נשאר זכר, הכל נשרף והושמד.

לפנינו, היתה אז ברירה אחת והיא לעבור לביאלה רוסיה. ארבעה שבועות הלכנו במטרה לעבור את פסי הרכבת של רפלובקה, ולא הצלחנו לעבור לצד השני. כל הנסיונות שלנו לעבור את הגבול עלו בתוהו. בשעות הבוקר נאלצנו לחזור ליער.

בארבעה שבועות אלה שנעדרנו מהמקום הרגו הבולבובצים המונים, אנו נשארנו כאילו ״רואים ואינם נראים״ עד שביום אחד פגשנו פרטיזנים וביקשנו מהם לעזור לנו לעבור את הגבול לביאלה רוסיה, אבל המפקד שלהם סירב, ואף איים שכל אחד מאיתנו שינסה להזדנב אחריהם – יומת. אנחנו, בכל זאת החלטנו להצטרף למחנה הפרטיזנים. באותו יום שלחו הפרטיזנים סיירת לבדוק את הדרך, אם נמצאים בסביבה בולבובצים, ואיך אפשר לעבור את הגבול. הסיירת נתקלה בקבוצת בולבובצים, שסיפרו שבקירבת מקום נמצאים פרטיזנים, ומצפה להם

קרב כבד ביער. הסיירת חזרה וסיפרה הכל למפקד הפרטיזנים, הוא נוכח שאין לו מספר מספיק אנשים שיוכלו לעמוד כנגד הבולבובצים, צירף אותנו לאנשיו, רק הזהיר אותנו מפני בריחה מהקרב שעומד להתחולל, אנחנו הסכמנו כמובן, כי בעבורנו זו היתה כעין הצלה. הסתדרנו בשורות והתקדמנו בשקט לקראת הבולבוצים בדרך פגשנו כמה מהם, ירינו בהם וכמה מהם נהרגו, אנחנו התקדמנו הלאה, ובקירבת היער פרץ קרב בינינו לבין הבולבובצים, שנמצאו מצידו האחד של היער, ומצד שני של הדרך עמדו פרשים אוקראינים, ואנחנו באמצע. הפרטיזנים הזדחלו לסוף היער, והתחילו מעל לראשינו לירות בפרשים, כמובן, שהם השיבו אש. החלה אנדרלמוסיה, הפרשים החלו לסגת. אני מרוב רעש וגם פחד לא ראיתי כלום, רק שמעתי שהפרשים בורחים. חלק מהפולנים נשארו עם הפרטיזנים. גם אני אמרתי שאינני חוזרת ליער, אלא נשארת עם הפרטיזנים. מנחם צעק עלי, ואני חסרת אונים, נופלת מהרגליים, נתונה במצב של יאוש ודיכאון. ביקשתי את מותי, עם כל זאת בשארית כוחותי הלכתי עם הפרטיזנים. תחילה, בראותם מצבי סירבו, אבל מה יעשו, ישאירו אותי לבד.

בהתקרב הלילה השתתק הקרב. האוקראינים נסוגו, ואנחנו מרחוק שמענו את קולות הנסיגה של הבולבובצים, בינתיים, התרחקו הפרטיזנים והמפקד גער בנו שבאם נלך אחרי הפרטיזנים, הוא יירה בנו. אבל שמנו לב, כי הפרטיזנים אותתו לנו שנמשיך ללכת אחריהם. כך המשכנו ללכת עד שהתקרבנו לגבול, ושוב הופיע המפקד והזהיר אותנו, לא ללכת אחריו, כי בקירבת המקום נמצאים בולבובצים, ובודאי יפרצו קרבות ואין ברצונו שהבחורים שלו יפלו, על רצונם לשמור עלינו. הוא הציע, שיתן לנו מפות עם הסברים למקומות, למען נוכל למצוא את הדרך. מנחם ניאות לקבל ממנו את המפות וכן הסברים. מצבנו היה בכי רע, לחזור לא יכולנו, כי נמצאנו ע״י הצבא הגרמני. נאלצנו שוב לקחת את גורלנו בידינו, עד שנחצה את פסי הרכבת. פסי הרכבת היו חשופים, כי עקרו את העצים בקרבתם לצרכי התגוננות נגד הפרטיזנים, אבל הוא הסביר לנו, שבמקום מסוים, מונחים ענפים על פסי הרכבת, ודרך שם תעברו את הפסים, אפילו כשיירו בכם, ולאחר מכן תרוצו כחצי ק״מ, עד אשר תגיעו ליער, ומשם ימינה עד שתגיעו לגשר קטן, גם אותו תעברו, שם תמצאו כמה פרטיזנים ותינצלו.

התחלנו ללכת, לפי הוראותיו, מצאנו את פסי הרכבת, ואת יתר הסימנים ובהתקרב הבוקר, מצאנו מקום מעבר על הפסים, הכל לפי התיאור של המפקד.

איני יודעת, אם באותו זמן ירו עלינו, או לא, כי היינו נתונים בריצת אמוק אל למעבר פסי הרכבת. הגענו לפי התכנית, לצד ביאלה רוסיה מעבר לרפלובקה, אבל לא ידענו מה עלינו לעשות הלאה. ממרחק לא רב, השגחנו בהבהובי אש, כאילו אנשים מעשנים סיגריות. לא ידענו האם ״הלנו אלה – או לצרינו״. בלית ברירה, התקרבנו אליהם והנה להפתעתנו היו אלה הפרטיזנים שהיו איתנו קודם, הם שמחו על שהצלחנו לעבור את הגבול, ושמחתנו היתה עוד יותר גדולה,

שנמצאים אנו כבר על אדמת פולסיה. אמנם הסכנה טרם חלפה, עדיין נמצאו פושעים בסביבה, אבל היתה אפשרות להסתובב בכפרים ולמצוא פרוסת לחם.

החלטנו להמשיך הלאה, לכיוון רוסיה הלבנה, אבל אני לא הייתי מסוגלת יותר להמשיך בהליכה. רגלי היו פצועות, מרוב טלטולי דרך וללא הפוגה במשך זמן ממושך. ואני עם מנחם נשארנו היחידים במקום. שכבנו על הארץ ונרדמנו, והנה אני שומעת שמישהו מעיר אותנו. היתה זו אישה ישישה שהתחננה כי נעזוב את המקום חיש מהר, כי הבולבובצים, נמצאים בקירבת מקום, וחייכם בסכנה. תלכו לכיוון הנהר, אמרה, וכאשר תעברו אותו, כבר תמצאו פרטיזנים. כך עשינו, מעבר לנהר כבר נמצאנו באוירה יותר חפשית, נפגשנו עם יהודים אחרים ועם פרטיזנים. והרהרתי, איני יודעת אם אמשיך לחיות ולזכות במפלת הצורר הנאצי. אבל במפלת הפולנים זכיתי לראות, הבולבובצים לא היו יותר טובים מהנאצים, והם מררו חייהם של הפולנים היטב.

אנו, התקדמנו בינתיים בתוך רוסיה הלבנה עד שהגענו לדרולסקי. שם נפגשנו עם עוד יהודים, ואפילו עם קרוב שלנו מאוסובה. הפרטיזנים ניהלו באותה עת קרבות כבדים עם האוקראינים, כי החזית כבר התקרבה עד לקובל. אבל בפינסק היו עדיי גרמנים, ומטרת הפרטיזנים לחצות את תעלת קרולבסקי, ולהתקרב לקובל לחזית.

בהתקרב חג הפורים בחורף 1944 הצליחו הפרטיזנים למוטט את הקוים הגרמנים, ולהגיע לקובל. הייתי אז חולת טיפוס, ברפלובקה היה כבר הצבא האדום, ושם גייסו את הפרטיזנים לצבא האדום, בקושי הביא אותי מנחם לרפלובקה ביניהם גם את החברה שלנו. יחד עם בעלי. אנו הנשים, יחד עם עוד שני יהודים קשישים, הגענו לקיוב. חשבנו, ששם נמצא לנו מנוחה, למגינת לבנו, הורע עוד מצבנו, היינו קרועים ובלויים, אנשים הסתכלו עלינו כעל פראי אדם. שם לא היה לנו מקום ללון, בכניסות של בתים חטפנו תנומה קלה, בכל יום היינו הולכים לבדוק האם יש ידיעה כלשהי מבעלינו בחזית. לבסוף שלחו אותנו לעבוד במקום מרוחק בקיוב, ואפילו שהגיע מכתב מבעלי לא ידעו בועד המלחמתי, את כתובתי, ולא העבירו אלי את המכתבים. בינתיים נודע לנו, כי בעלי נפל בחזית לטביה. כשבעה חדשים לאחר מות בעלי, המשכתי לעבוד בבנין. לא יכולתי להחזיק מעמד, ברחנו עם עוד כמה מהעבודה וחזרנו לרפלובקה. שם רק מצאתי את הבשורה המעציבה על פטירת בעלי.

כך, בתוגה בבכי מר, נפרדתי מבעלי ז"ל, שלו אני חייבת את חיי. עד היום, איני יכולה למצוא מרגוע לנפשי, על השמועות, כי היהודים הלכו למוות, כצאן לטבח בתקופת השואה.

באיזור שלנו, היו שותפים לרצח ולאובדן עמנו. שלושה גורמים, והם; הגרמנים, הפולנים, והאוקראינים. נגד אלה שחוברו יחדיו, לא היה ליהודי הנודד, כל תקווה ויכולת לעמוד. ואלה שנשארו בחיים – רק במקרה ניצלו. כי לא היינו חכמים יותר או מתוחכמים מאחרים. ידענו הכל, אך נבצר

מאיתנו, לשנות את מהלכיהם השטניים של הנאצים. תיחכום מעלליהם – היה מעל לכוחותינו הדלים, אפילו אלה שהלכו עם הפרטיזנים, בחלקם נפלו לא מעט באשמת "היותם יהודים".

מאידך, כל הנשארים, פליטי השואה, כולם נאפדו בגבורתם, נלחמו בחירוף נפש, ברעב ובקור, אם ביקשו לעתים נפשם למות, המשיכו בגבורה, כדי לחזות במפלת היטלר.

הילד שלנו, שהשארנו אצל הגוי, המשפחה נחשדה בהסתרת יהודים, ובמאמצים נואשים הצליחו להעביר את הילד למשפחה אחרת, מדי פעם הגיעו אלינו הידיעות עליו, וביום אחד, חלה הילד בחזרת, לרופא פחדו להביאו, והוא מת.

מגילת היסורים שלי מובלטת בקצרה. בעומק הטראגי ובחוויות הזועה, ואימת המוות – שהיא עדיין לנגד עיני.

מסרתי תיאור ההשארות בחיים, שפרטיו מוצרפים בכור האמת האישית.

יקרה לי עיירתי שאיננה. כמוקד געגועי כעריסת חלומות, ובאפשרויות החברתיות שהעניקה לנו.

אנו שהצלחנו להינצל מצפרני החיה, ולהגיע לחוף מבטחים, לארץ מולדתנו לבנות ולהיבנות בה, נישא בלבנו את זכרם.

(שיקלט ועיבד טוביה דרורי)

אייזיק בורק

תלאות יהודי זופיובקה בתקופת הנאצים

כאשר פרצה מלחמת העולם השניה בשנת 1939. כאשר פלש הצורר הנאצי לפולין, נחלו הפולנים תבוסה עד כדי התפוררות השלטון הפולני. הרוסים כבשו את החלק המזרחי של פולין, ובתוכו גליל וולין, מקום הימצאה של עיירתנו טרוכנברוד – זופיובקה.

כל התנועות הציוניות הפסיקו את פעילותן, והנוער הקומוניסטי תפס את השלטון בעיירה בהשראת הצבא האדום. על רקע פוליטי החלו מאסרים, והרבה נחקרו, בעיקר חברי בית״ר, שהיו חשודים גם בהשתייכות לאצ״ל. לאחר ששוחררו, רובם ברחו לוילנה ומשם הצליחו חלקם להגיע ארצה, והשתתפו במלחמת המחתרת לח״י.

כאשר בוצעו המאסרים, נאסרו גם מסיבות כלכליות, ביניהם אבי ז״ל מנדל בורק וזה באשמת בורגנות, הוא נשלח לסיביר ושם נפטר. בין האסירים היה גם רבה של העיירה הרב גרשון, הוא נאשם בעוון ספסרות, טענו כי מכר שמרים לאפיית חלות של שבת. רוב הנשים אפו את החלות בעצמן ולא, כנהוג כיום, קנייה במאפיות. בעבור אותה אשמה, נשלחה לסיביר גם צ׳רנה מריאנס, שהגיעה ארצה לאחר ששוחררה. נפטרה אחרי מות בעלה, בהשאירה בן ובת נשואים. גם מרדכי קרמן נאסר בעבור התנגדות למשטרה, כאשר רצו להחרים את סוסיו מהם התפרנס, נשלח לסיביר, שוחרר, והגיע ארצה עם צבא אנדרס. נשא לאישה בת הארץ, נולדו לו שלושה ילדים. בנו הבכור נפל במלחמת יום הכיפורים בסיני.

כאשר פרצה מלחמת רוסיה גרמניה ב־22 ביוני 1941 ברחו רוב היהודים משתפי הפעולה עם הקומיניסטים לרוסיה. ברובם הגיעו לאחר המלחמה ארצה, מלבד אלה שנפלו במלחמה, וחלקם נשארו ברוסיה.

בימים הראשונים לא נראו גרמנים בעיירה. לאחר שבועיים נפל הקרבן הראשון הערשל מלך, בידי שכנו הפולני, אשר ראה כי הוא מחביא חבילה באדמה והוא ירה בו למוות. חלפו שבועיים, והחלו להגיע אוקראינים מהכפרים הסמוכים ועברו לכל אורך העיירה ושדדו מכל הבא ליד, תוך מכות ללא רחם. מספרים, כי שני גויים נסעו לקיוורצה (18 ק״מ מהעיירה) ששם כבר היו גרמנים, וסיפרו להם על עיירתנו ועל מצבה. העיירה שלנו לא היתה בציר התנועה של הגרמנים, אבל עקב ההלשנה, הגיעו לעיירה גרמנים והקימו בה משטרה, לצורך הגנה עליה – כביכול – בפני פורעים. בראש המשטרה העמידו פאלקס־דויטש שהיה נשוי לפולניה, ושותפו היה גיסו אדוארד, גם פאלקס דויטשה. יחסם למשפחתנו היה

אהוד, בזכרם "חסד נעורים" תקופת עבודתם אצלנו בזמנו. אבל לאנשי העיירה עשו צרות צרורות. שוב הגיעו לעיירה שני גרמנים, אחד מאוסטריה בשם קרייזר והשני מגרמניה בשם גרובר. הם התחילו לנהל את העיירה, לקחו אנשים לביצוע עבודות שונות. יום אחד הופיע אדם שידענו שהוא יהודי, אבל התנכר למוצאו. אדם זה היה בזמן הרוסים מורה בכפר קרוב לעיירתנו. הוא הציג את עצמו כד"ר לפילוסופיה בשם קלינגר. כשהגרמנים נכנסו לאיזור הוא הכין לעצמו אישורים כפאלקס־דויטש. ד"ר קלינגר נשלח אלינו מטעם הגרמנים, לשם הקמת מפעלים לעיבוד עורות כפי שהיתה קיימת בעיירתנו, שנים רבות בצורה פרימיטיבית. ד"ר קלינגר קבע את מקום מגוריו אצלנו. המקום שימש לו לצורך קבלת נציגים גרמנים רשמיים, מסיבות ואירועים שונים. משפחתנו סיפקה לו את כל הדרוש. באחד הימים הוא ביקש מאיתנו כמ:ה דוגמאות מהעורות שעיבדנו. כפי הנראה מצא הדבר חן בעיניו, והוא התחיל לספק לנו שלחין והתחלנו לייצר את הסחורות. ד"ר קלינגר השתדל להעסיק בעבודה יהודים נוספים, על אף שלא היו בורסקאים, חלקם היו גם פיקטיבים, הכל להוכיח לגרמנים שישנם הרבה עובדים בעיירה. הדבר היה לתועלת, בינתיים לא הוצאו יהודים מחוץ לעיירה לעבודות כפייה, שאלה לא חזרו כבר לעיירה. כאשר הגרמנים היו באים לעיירה, היו מתלבשים בבגדי עובדים, וכך ניצלו. אנו מצדנו, השתדלנו לספק לד"ר קלינגר עורות מעובדים היטב, והוא היה מביא, כמתנות לגרמנים, בעיר המחוז לוצק. בשוחד זה נתכבדו גם שני הגרמנים שהיו יושבים בעיירה.

היושב ראש הראשון של היודנראט היה זכריה אנטוורג, ולאחר מכן יוסף ויסמן ומוטל צ׳רפק. היו מקרים שכמה יהודים עזרו לגרמנים לתפוס יהודים לעבודה. היה אחד מלוצק ואחד מהעיירה שלנו. כפי שציינתי, היה ד"ר קלינגר יהודי מוסווה, והרבה מיהודי העיירה ידעו על כך. זוכר אני היטב שבבית שלנו, התנהג כיהודי. כאשר הגיעו גרמנים לעיירה היה ד"ר קלינגר מלווה אותם לכל מקום, ולא נתן לנגוע לרעה ביהודים ואם מישהו היכה יהודי, שני הגרמנים שהיו ממונים על המשטרה, העניש בחומרת הדין. סופר גם שבסביבה קיימים עוד יהודים כאלה בעיקר באיזור לוצק. מצב זה נמשך עד לחג החנוכה 1942 עד שד"ר קלינגר קיבל דרכון ליציאה לוורשה. הוא הגיע והודיע כי הוא מתעתד לעזוב אותנו. היודנראט נקרא להתיעצות דחופה, נעשו נסיונות להשפיע עליו שיוותר על הנסיעה ויישאר בעיירה. ידענו, כי בלעדיו צפויים אנו לאבדון. על אף שהוא הרגיש שהגיע שעתו לעזוב מטעמי זהירות, הרי לאחר הפצרותנו הסכים להישאר עד תענית אסתר. בערב זה הוא ערך מסיבת פרידה לגרמנים גרובר וקייזר, לאחר שאכלו ושתו והיטיבו ליבם במשקה, הוא ליווה אותם החוצה, לפתע שמענו יריות בחוץ, והתברר שד"ר קלינגר נהרג, אח"כ באו הביתה ולקחו את חפציו האישיים. היודנראט קבר את ד"ר קלינגר; והדברים שנותרו מסרנו ליוסף וייסמן והרשל שווארץ, אבל הגרמנים דרשו בכל תוקף החזרת החפצים

רכושו של ד״ר קלינגר. החלה בהלה, וניתן להם זהב וכסף, על מנת שיניחו לנו.

והנה הגיע לעיירה מנהל חדש לתעשיית הבורסקאות. אוקראיני מכפר שע״י לוצק, אנטישמי מובהק, והוא התחיל להביא בחורים אוקראינים ודרש שנלמד אותם את המקצוע. עשינו ככל האפשר לאפשר להם לעבוד, אבל לא ללמד את המקצוע. בעת ההיא החלו כבר לתפוס יהודים לעבודה בקיברצה. מדי פעם באו להשתולל בעיירה, התחילו בשוד פרות, כי תושבי העיירה עסקו בחקלאות, ובראשית חודשי הקיץ הגיעו גרמנים והחלו לחקור מה יש לכל יהודי, ממה מורכב הרכוש שלו, וכך נמשך הדבר עד חודש מנחם אב תש״ב. יום אחד פרצה השמועה שהרגו את שלום שוורץ, ואת בנו הקטן. אשתו החלה בריצת אמוק ברחובות העיירה ״הרגו את בעלי״ – ואמנם, ביום זה הקיפו את העיירה המונים שהגיעו מקיברצה והסביבה, וזה היה בי״א באב 1942 והם לקחו את כל היהודים מהסביבה ממזורשטיני ומלוזישטש, ריכזו אותם יחד להביאם לעיירה, ואת אלה שלא יכלו לרכז, כגון זקנים וחולים, הרגו במקום. בדרך ע״י בית המטבחיים של העיירה, הרגו 24 יהודים. זה אחר זה פעלו, ריכזו יהודים בבית הכנסת, הוציאו מדי פעם מבית הכנסת, היכו אותם עד זוב דם. לקחו יהודי לחפור בור, וירו בו. לקחו שני לכסות הבור, ולחפור בור בעבור עצמו. וחוזר חלילה.

בי״ב באב לקחו את כל היהודים, כולל הבורסקאים, את הבורסקאים הכניסו בגיטו בשלישט, ונוסף לכך מצאו מקום לגיטו בעיר, והיתר הוכנסו לשם. אנחנו נשארנו עם הבורסקאים, עד שהגיעו השוצמנים, ביניהם כאלה שהיו אצלנו בני בית והכירו אותנו וכך הגענו בחזרה הביתה. בהתאסף הרבה יהודים בגיטו, ניכרת היתה שמחה מהולה ביגון, השמחה הנה כולם יחדיו, ואחד ישמור על השני, אישה שהיתה בגיטו סחבה אליה את אימה של אישתי. למחרת נוכחנו לדעת, כי הגיע הקץ. השתדלתי להכין הרבה מחבואים, ובזמן מיון ע״י הגרמנים הכנסתי את האנשים לתוך בור שהכנתי מתחת לאדמה. בי״ד בבוקר ראינו שיירה מתקרבת. הם אספו קבוצות של 200 איש, חוץ מאשר לקחו במשאיות. כאשר השיירה הלכה עמד זכריה אנטוורג עם בתו ליד ביתו, והוא אז יושב־ראש היודנראט, צירפו גם אותו ואת בתו, הוא בראש השיירה, וביחד עם הקבוצה הראשונה מלאו 2 בורות בהרוגים, בור של 30 ממ״ר. 4000 איש, אלפיים בכל בור, זרקו אחד על השני, עד שהאדמה לא יכלה לכסות את ההרוגים. הבורות נחפרו ע״י הבורסקאים, אבל האוקראיני שעבד אצלנו מיכאיל, הסתובב בעיירה עם מקל והראה לכולם, איך שחופרים בורות לאנשים, אבל עדיין לא האמינו לו. אחי הגדול משה טען, שהוא טמבל, מטומטם, כי עדיין לא האמינו שחופרים בורות בשביל להרוג אנשים. אילו היו מאמינים בכך, ייתכן שהרבה יכלו לברוח ולהציל את נפשותיהם. בגיא ההריגה – ראינו פולניה מסתובבת ברחוב עם צעיף נשים עם משבצות, שהיה שייך לחותנתי, ביתנו היה במרכז העיירה וראינו את התנועה והמתרחש סביב, ראינו את כל ההולכים אל כיוון הבורות. היו צריכים לעבור

חורשה, ובחורשה לקחה שרה לאה שהחזיקה בצרור מטבעות זהב, התחילה לפזר את הכסף, והאוקראינים החלו לרוץ לאסוף את הכסף, כך ניצלו חלק את ההזדמנות וברחו מן המקום. האוקראינים ירו אחריהם, חלק נפל שדוד, אבל חלק הצליח לברוח. וגם ע"י הבור, לרגל האנדרמלוסיה שהשתררה הצליח חלק לברוח. על יד הבורות הפשיטו את בגדיהם והוכנסו ערומים לבור. כולם בלי יוצא מן הכלל, אנשים נשים וטף, על כולם לא חמל הצורר, האוקראינים לקחו את כל דברי הערך שהיו בתוך הבגדים. עוד כאלף אנשים נהרגו ביום הכיפורים, ובחודש טבת לקחו את הבורסקאים, ואלה שנותרו בחיים מהיהודים, בערך כאלף איש. 300 איש התחבאו בחורשה – הכיסטוביץ נתפסו ונהרגו, מספר היהודים, שהתחבאו ע"י הכפר הפולני רומנקו כך שלפי הערכתי נפלו ביחד יותר משׁשת אלפים איש. אותו יום ישבנו בבית מפוחדים. למחרת בבוקר יצאנו מן הבית ונוכחנו בחורבן של העיירה. אכן, נותרו כמה גופות שלא קברו אותם, והבורסקאים קברו אותם בשדות ובחצרות. שני ילדים, נכדי השוחט אשר שמערלס ברחו אל היער. למחרת בבוקר, מצאו אותם הרוצחים, והרגו אותם. שני אחים של אבי, נהרגו באותו יום. הסבא שלי נסע לפני המלחמה ללבוב לעבור ניתוח אבל לא חזר. הסבתא, האמא של האמא היתה עדיין במלוא המרץ, וכמה דאב לבנו, שלא יכולנו להכניסה לביתנו, ובשחיטה הראשונה הלכה עם כולם אל הבור. בתקופת המלחמה הגיעו הרבה אנשים זרים לעיירתנו, היה רעב, נסעתי לאחד הכפרים הבאתי תבואה, נסעתי לטחנת קמח, טחנו את התבואה, הבאתי את הקמח הביתה, אמי ז"ל חילקה את הקמח בעיירה. ואני חזרתי שוב על הפעולה, וכאשר אמרתי לאמא, את מחלקת את הקמח, השיבה, אל תדאג בני, לנו יהיה אוכל. אחרי חודש אב נשארו עוד יהודים בגיטו, וחמישה בתי חרושת עם הפועלים היו מחוץ לגיטו. חלק היו ביער והיו באים לעיירה לחפש אוכל או ללינה במקום. השוצמנים האוקראינים החלו כבר לרדוף את היהודים גם ביערות, שני הברוך־ים ממשפחת גלוז היו הראשונים שידעו להשתמש בנשק, ארגנו עוד מספר בחורים ובחורה אחת, ויצאו אל היער עם נשק, וביניהם פטקי שהיה נראה כמו אוקראיני, כקבוצת פרטיזנים ועוד חיים רוזנזון שהגיע עם משפחתו לעיירה. בזמן המלחמה, שירת בצבא הפולני, וידע להשתמש בנשק. ועוד בחורים מקומיים, חיים וטשיני, גד רוזנבלט ואחרים שאת חלקם במלחמת הפרטיזנים הם פרסמו בספרים שהוציאו לאור.

בתקופה זו החלו צרות צרורות. החלו אקציות יומיות. רק פועלי הבורסקאות היו באים לבית המלאכה, לובשים סינרי עבודה ונחשבו כעובדים. החל לחץ רצוף על בעלי הבורסקאות, שילמדו את האוקראינים את מלאכת עיבוד העורות. גם הפרטיזנים החלו לדרוש מאיתנו עורות ומחליפים בנשק, והרשיל היה מעביר את

הנשק לפרטיזנים וכך היה מסתובב בין היער אל העיירה, פעם הוא בא אלי לבקש עורות, ואוקראיני אחד חשד בהרשיל, שאל אותו למה אתה מסתובב, באפס מעשה, עצלן. מאז הרשל לא הופיע יותר בעיירה.

קרוב ליום הכיפורים שנת תש״ג, הופיעו לפתע הרבה גרמנים ואוקראינים בעיירה, הם ידעו שהיהודים המסתתרים לבטח יופיעו בבית הכנסת ביום הכיפורים. בבוקר היה ערפל, היהודים שרצו להגיע אל בית הכנסת לעיירה להתפלל, לא ראו שכל העיירה מוקפת גרמנים ואוקראינים, וכך נפלו בידי הרוצחים, שמעתי שהזונדרפירר אמר לאנשיו שלא לקחת אותנו, והייתי על כן בטוח שלא יאונה לנו כל רע, לפתע הופיע גרמני מבוגר עם שני שוצמנים, ציוו עלינו להרים ידיים ולהתקדם. כל טענותינו שהזונדרפירר אמר לא לגעת בנו לא הועילו בדרך הוציאו גם את יוסף וייסמן, שהיה מראשי היודנראט, יחד עם משפחתו, ולאחר שקיבל מכות עקב התנגדותו, בכל אופן הגרמני המבוגר לקח אופנוע של אוקראיני ודהר במהירות אל הזונדרפירר לשאול כיצד לנהוג, והוא ציווה לשחרר אותנו. אנחנו חזרנו הביתה, את הבור חפרו הבורסקאים וביניהם היה הבורסקאי משה יוסל ואייזיק מאניסס, הם שאלו את הגרמנים, בשביל מי אנחנו חופרים את הבורות, והוא השיב; בור זה הינו בשבילכם. והם עם האתים הרגו את הגרמני. החלו יריות, היהודים שעמדו על יד הבור ניצלו את ההזדמנות והתחילו לברוח. אשתו של אלי גצלס ברחה אל ביתו של אברהם יונה שגם הוא היה בין הבורסקאים, היא דפקה על הדלת וביקשה כי יינתן לה להיכנס. והוא טען שאין מקום בבית, לאחר איום שהיא תמסור אותם לגרמנים, הוא יצא החוצה הכניס אותה. אז באו הגרמנים, לקחו אותו לבור והרגוהו. הוא היה למדן, בעל תפילה מפורסם. סיפרו, שבליל יום הכיפורים האחרון בעת תפילת ״כל נדרי״ בעברו לפני התיבה, צעקותיו ודמעותיו עלו השמימה. ביום כיפורים זה, קברו אלף יהודים בבור הזה. מספר זעום הצליח לברוח אל היער. משפחת פרידמן, הנמצאים כעת בארץ הוציאו דרך החלון את ארבעת ילדיהם על מנת שיברחו אל היער, להציל את נפשותיהם, את הילדים לא הוסיפו לראות. היו עוד טרגדיות, שקשה היום להסבירן. שיקה ארונסקי אשר היה ממנהיגי ״החלוץ״ במקום, בחור פיקח ומשכיל מובל ע״י שוצמן אוקראיני בחזרה מן הבור לביתו, לקבל שעון זהב, שהוא הבטיח לשוצמן בעבור הצלתו, גם הם היו מבעלי הבורסקאים, ויתר בני המשפחה היו מוסתרים במסתור בבית החרושת, ו שיקה עם השוצמן הגיעו למסתור ושאל את אחיו חנינא ממפקדי בית״ר בעיירה, ואחיו יצחק ארונסקי שהיה מורה, משורר ואדם משכיל, היכן שעון הזהב. אכן, לקח השוצמן את השעון, אבל גם את האנשים, לקח לבור המוות.

כל הבורסקאים הכינו מקומות מחבוא. הגרמנים הבטיחו להעבירם ללוצק. ושם יקימו בית חרושת גדול לבורסקאות. אני החלטתי לא לצאת ללוצק, דחף פנימי עצרני, וחזיתי כי לא אשאר בחיים. בחודש טבת, ידעתי שמנהל הבורסקאים האוקראיני פנצ'נקו צריך לצאת ללוצק עם סחורה. פתחתי את הדלת ושאלתי, למה לא נסע ? הוא השיב כאשר יצאתי על מנת לנסוע ללוצק, באו זרים ומנעו ממני את הנסיעה. הסתכלתי מסביב וראיתי שאוקראינים זרים יצאו מחצר אחת. לקחתי את המשפחה 15 איש ועוד פועל זר שעבד איתנו יחד, בערל קוטיול עם 6 ילדים, ועוד עגלון יהודי הערשיל מאליס. את כולם החבאתי. נשארתי עם דודי, ראינו, שהאוקראינים החלו לסחוב חבילות מהחצרות והכניסו אותן לתוך האורווה שלנו, מקום המחבוא של המשפחה, כנראה שהוא גילה אותם, אבל אחי "כיבד" אותו ב־10 רובל זהב, והוא לא הלשין עלינו. שכבנו כל היום, וראינו איך שהוציאו את משפחת ארונסקי, ואת משפחת יוסף ויסמן, הוא אמנם הזמין אותם אל ביתו, לתת להם לאכול ולשתות בתוספת "מתנת יד" אבל לא הסכימו. הם לקחו אותו ואת משפחתו לבור על יד לייב שפילמן, שם היה מגרש ריק. וגם קבר האחים השלישי היה שם.

הם אספו את כל העורות מכל המקומות ששם כבר לא היו יהודים, והביאו לבית חרושת שלנו, שמו אותן בדיוק מעל המחבוא שלנו. למזלנו לא התמוטטה הרצפה הם סגרו את הדלתות ועזבו את המקום. הרגשנו כי בינתיים "רווח והצלה היה לנו" אבל דאגנו לאלה ששכבו במחבוא השני באורווה. ידענו שבערב, יגיעו הרוצחים אל ביתנו להתחלק ברכוש הנשדד, אבל שמנו לב, שאין בסביבה איש, יצאנו מהמחבואים וברחנו אל היער גם מהמחבוא השני, עשו כמונו, בהגיענו אל היער, גם אשתי וילדי, התחלנו להכין בור שיכיל מספר קטן של אנשים בישיבה. איתנו היתה גם משפחת בעריל קוטיול, ולהם לא היה כבר מקום בבור, הוא עזב אותנו והלך לחיסטוביץ (חלקה של יער) ששם התרכזו עוד כשלוש מאות יהודים. אני חזרתי הביתה ולקחתי איתי כמה כיכרות לחם, שנועדו לילדים בלבד. כשלושה ימים לא בא אוכל לפינו. התחלנו לחפש אוכל, רצינו לשלם בזהב, אבל האוקראינים סירבו למכור לנו. באין מנוס, חזרתי הביתה, לקחתי עורות ובעבורם קיבלנו קמח, גריסים, וכיו"ב, מצרכים שיאפשרו לנו קיום מינימלי. ושוב עמדנו בפני בעיה, הילדה הקטנה של דודי לא חדלה לבכות, דבר שסיכן את חיינו, עד כדי כך שאביה צעק: תנו לי גרזן ואכרות ראשה. היום ילדה זו נמצאת בארץ, יש לה כבר נכדים (בנה נפל במלחמת של"ג) גם ביער קוטוב שבדרום לעיירה נמצאו יהודים. הלכנו פעם לבקש מהם אוכל, למגינת לבנו שמענו שהאוקראינים התנפלו עליהם והרגו מהם הרבה, ברחנו, איפוא, בחזרה אל המחבוא. זה היה בדיוק שבועיים לאחר בריחתנו ליער, בינתיים ירד שלג ולא היתה כל אפשרות לעזוב את הבור, גם לחפש אוכל נמנענו לצאת, מחשש השארת עקבות אחרינו. כך, רחוקים ממקום ישוב נשארנו עם מעט האוכל שהבאנו מהורודישט. בבור היינו 15 נפשות,

לא היה לנו מקום לשכב, ורגלי אחד היו על הבטן של השני. אכן, בור זה תוכנן על־ידינו לאחר השחיטה של יום הכיפורים יחד עם משפחת שאול בלטשטיין, הוא אשר הכיר את כל שבילי היער. השתדלנו להיות מבודדים מיתר היהודים, בכדי לא להוות מטרה לרוצחים. לאחר מכן חפרה משפחת בליטשטין בור אחר בקרבתנו, ומשפחתנו נותרה בבור שלנו. הגיעו אלינו שמועות על מה שקרה ליהודים מהחיסטוביץ, ומה שקרה לשני הברוך־ים. מהחיסטביץ – הגיעו לבור שלנו ורצו גם לחפור בורות על ידינו. מודה אני על האמת, כי לא איפשרתי להם זאת. אמרתי, גדול הוא היער, ולא רצוי ריכוזם של הרבה יהודים בשטח אחד. אבל עם כל זאת חפרו בורות באיזור שלנו, ובלילה יצאו לגנוב תפוחי אדמה אצל האיכרים האוקראינים. כמה לילות סחבו משם תפוחי אדמה, מצאו שם גם חבית של בשר חזיר, וגם אותה לקחו. וכאשר התחילו לטייל ביער בשלג, סומנו שבילים מעקבות ההליכה. האוקראיני שגילה את גניבת החזיר לקח שוצמן והלך עם השביל עד לבורות של היהודים. והשוצמן התחיל לירות ביהודים, חלק מהם הצליחו לברוח, היתר נהרגו. לאחר חצי שעה שמענו בכי של ילד. יצאנו והחזרנו את הילד לבור ששכב קודם, ואנחנו יצאנו לטשטש את העקבות בשלג. שמענו יריות וזריקות רימונים, שמענו גם איך שהאוקראיני מביע צערו על שלא מצא את הבורך־ים בין ההרוגים. הם בודאי ברחו לאוליקה. בינתיים שכבנו בבור, ולא ידענו לאן נעלמו הדוד ואחותי הקטנה, אם כי דבר זה נעלם גם מהם. בהגיע הערב, שמענו צעדים, האמא הרגישה בהליכה, והם שמעו את קול אמי, כך נפגשנו שוב ביחד, היתה שמחה גדולה. פולני מפשבראז׳ה ששיתף פעולה עם הגרמנים הלשין על מספר יהודים שהתחבאו בכפרם. הגרמנים התנפלו עליהם, היו ביניהם שני הבורך־ים עם נשק. התפתח קרב ולחמו עד הכדור האחרון. את הכדור האחרון ירו בעצמם וככה נכחדו גם שלוש המשפחות האלה. כשהאוקראינים חשבו שגמרו עם היהודים התחילו גם להרוג בפולנים.

פעם שכבנו בשמש מחוץ לבור, כי היינו נפוחים, ושמענו כי בכוחה של השמש לרפא. שמענו מפי פולני בנו של מונצ״יק על פעולות האוקראינים להשמדת הפולנים. היה זה בחודש ניסן תש״ג, שמענו שבסביבה נמצאים פרטיזנים, גם רצינו לדעת, באם הילדה אשר מסרנו לפולני ביארימלי חיה. נודע לנו שהיא בריאה ונמצאת באותו מקום. פעם שכבתי עם שאול בלישטן, וראינו את הפרטיזנים באיזור. הגיעו אלינו גד רוזנבלט וחיים ווטצ״יני, אלה כבר היו בקשר מתמיד עם הפרטיזנים, אשר ידעו על מקום הימצאנו. הם רצו, כי נצטרף אליהם. הם לקחו את היהודים מהאיזור אבל הגברים שהיו שייכים למשפחתנו, לא היו, והמשפחה סירבה בלעדינו להצטרף אליהם. באותו זמן, עברו פרשים פרטיזנים, ביקשנו מהם כי יקחו אותנו איתם. הם שאלו אותנו אם יש לנו נשק, אמרנו להם שיש לנו רובה ואקדח. הקומנדיר הבטיח, כי יקח אותנו. וכך היה, לאחר שבוע ימים באו ולקחו אותנו לפרטיזנים. איתנו היו שני סנדלרים, והם סירבו ללכת.

נתתי להם עורות, שמאד היו נזקקים להן, לקחו אותנו לדרך כחמישה עשר ק״מ, וראו שהסנדלרים אינם. הביאו אותנו למחנה, עברנו חיטוי, חילקו אותנו לקבוצות. באותו יום היינו רגועים, ושנתנו ערבה לנו בלילה. למחרת בבוקר היינו צריכים יחד עם כולם להמשיך הלאה. בא אלי יצחק גורנשטיין, ואמר שלא כדאי לנו לעזוב את המקום, אבל אנחנו הלכנו עם הפרטיזנים כ־20 ק״מ. אמי היתה עובדת במטבח, אחיותי עם אשתי הלכו איתן כחובשות והגברים נתמנו לשמירה. וחלק גם משתתפים בפעולות. הקומנדיר היה אוקראיני מרוסיה, ועימו שני היהודים פוליטרוקים. באוקטובר 1943, נסוגו הגרמנים מהחזית הרוסית מערבה, והחלו לחפש מקומות חנייה ביערות. פעם גם התקיפו אותנו הגרמנים מן האויר והיבשה. הקרב איתם נמשך כל היום, למזלנו הגיעו לעזרתנו הפופובצ״קיס שחזרו מפעולה. והם התקיפו את הגרמנים מאחור. בלילה הגיעה פקודה מהמפקדה שעלינו לסגת. שלושה ימים הלכנו, בעיקר בלילות, לכיוון ביאלורוסיה. באיזור זה עמד גם האטראד׳ של פיודר רובינסקי, ישבנו באיזור הזה, עד שהצבא הרוסי התחיל כבר להתקרב אלינו ובחודש דצמבר, הגיעו אלינו כחמש מאות פצועים, ואז העבירו אותנו דרך הגבול לדומברוביץ ב־26 בדצמבר 1943, נפגשנו עם הסיירת של הצבא האדום. ההורן היה קפוא, והם לקחו אותנו לצד השני של הנהר הורן, ומשם נועדנו להעברה עם הרכבת לקיוב עם כל הפצועים. כאשר הגענו לקיוב, לקחו אותנו למפקדה ברחוב קירוב 6, משם הועברנו לבית חולים של הפרטיזנים. בבית החולים שכבתי עד לחודש מרס. ב־17 למרס 1944 שוחררתי מבית החולים וסיפקו לי אוכל, שהיה מספיק ליום אחד בלבד. נסעתי לחפש את משפחתי שנשארה עם הפרטיזנים. הגעתי לבית אחד, שם נמצאו יהודים, ומצאתי שם כ־15 בחורים, שם נודע לי, היכן נמצאת משפחתי. אבל אחותי ואשתי עדיין היו בחזית ע״י קובל. הגעתי לרובנה, ושם התחלתי לעבוד בעורות, והתחלתי לפרנס שוב את המשפחה. באחד מימי ראשון, הלכתי לקיברצה לחפש את הבת שלי, שמסרתי אותה בזמן המלחמה לשמירה אצל פולני. שאלתי שם את כל מכרי, ואף אחד לא ידע מקום הימצאה. נתקלתי בזוג צעיר, שכיוונו אותי אל המשפחה האומנת, באתי לשם ראיתי ילדים, אבל לא את בתי, הן היא כבר צריכה להיות בת 4 שנים ועוד כמה חדשים. והנה הזדמנה בבית אישה, שהכירה בי, כאבא של הילדה, על אף שהייתי בבגדי פרטיזן, היא אמרה: בתך חיה, והלכה איתי לבית שם נמצאה. אכן, מצאנו את הילדה, אבל היא לא רצתה להכיר בנו. כבר היה לה שם פולני, והיתה כאחת מהן, סו״ס עלה בידי לקחת את בתי, ועמה יחד את הפולניה לרובנה. לאחר זמן מה, עזבה הפולניה את רובנה, הענקתי לה בשפע מתנות ומדי פעם היתה באה לבקר את הילדה. בינתיים המשכתי בעבודה, הסתדרתי והייתי כבר בעל אמצעים. נשארו לי עוד 10 רובלים זהב ועט זהב, עוד לפני המלחמה, נתתי לפולניה כל אלה במתנה, כהוקרה על שמירת בתנו.

לאחר חג הפסח הגיעה אחותי הקטנה, וגם אשתי, והתחלנו לחיות פחות או יותר חיים תקינים. אחר כך עברנו מרובנה ללובלין, ושם נולד לנו בננו. ב־22 במאי 1945, נוכחתי לדעת, כי האנדקים הפולנים שלחו מדי פעם בפעם יד ביהודים, אלה שהלכו לשוק לא חזרו חיים, דלת אי אפשר היה לפתוח, ובפרט לצאת החוצה היה בחזקת סכנה. שילמתי ל"מאכער" 200 דולר, והוא העביר אותנו לצ'כיה ומשם הגענו לרומניה. עז היה רצוני, למצוא אניה שתפליג לחוף מקלט לארץ ישראל. אבל איחרתי, מרומניה הגענו לבודפסט, משם לגרמניה, ושוב לאיטליה, ולאחר תלאות אין קץ, קיבלנו באיטליה סרטיפיקט ובשנת 1945 ב־8 בנובמבר הגענו ארצה.

הדרך עד לעלייתי ארצה, לא היתה חשוכת פגעים וטלטולים, אך אלה הם פרקים אישיים, פרקי זכרונותי, בתקופת השואה, כאחד מאנשי עיירתנו, בגלגולי השונים חשתי, כי תמיד אחזור למקור, העיירה היקרה, ואחי בה, שהיו ואינם.

מדי העלותי זכרונותי, חשבתי לתומי, כי עם חלוף השנים תחלוף המיית לבבי, אולם להיפך, רגשותי מתגברים. נסיתי איפוא, לדלות במעט מן המעט ובקוים קצרים, תלאותי, ויסורי משפחתי בתקופת הנאצים.

אנו שרידי העיירה וניצוליה, אשר זכינו בע"ה, להתערות באדמת ישראל – כנר נשמה לעיירתנו.

שיקלט ועיבד טוביה דרורי

דבורה וציון פז ביום הנשואין באמצע משקיפה עליהם אמה בטי דרורי

יצחק הורן–גורינשטיין

מסתור בתוך ארובה

נולדתי בלוזישט ושמי היה יצחק גורינשטיין (כיום הורן) לאבא שלי קראו יחזקאל ולאמי רחל, או כפי שכינוה בלוזישט – רחל קיוועבעס. לסבתא שלי קראו מלכה ולסבא עקיבא וויינטרויב. התייתמתי בגיל צעיר מאוד. ואיני זוכר את אבי. כמנהג באותם הימים למדתי בישיבות ליטא. וכשפרצה המלחמה בין גרמניה ופולין, בשנת 1939 הייתי בגיל עשרים ושלוש. לאחר שנכנסו הסוביטים לאיזור שלנו, עזבתי את לוזישט, וקיבלתי משרה בלוצק כמנהל של מסעדה. את המסעדה ניהלתי עד פרוץ המלחמה בין רוסיה וגרמניה ביוני 1941. בפרוץ המלחמה חזרתי עם אחותי, רייצי ושני ילדיה ללוזישט לגור עם אמי, מתוך תמימות, שהיא היתה נחלת הכלל, שלמקום נידח כמו לוזישט לא יגיעו הגרמנים כלל, ונוכל לחיות את חיינו בשלוה עד יעבור זעם. אולם לא כך התפתחו הענינים: כבר בשבועות הראשונים לכיבוש הגרמני התחילו הנגישות והפורענויות, בראש וראשונה מצד האוקראינים, השכנים שלנו. צעיריהם התחילו כבר מן הימים הראשונים לשתף פעולה עם הגרמנים. הגרמנים הקימו מהצעירים האלה משטרה אוקראינית. לשוטרים קראו "שוצמאנים" והם פתחו בשוד הן בלוזישט והן בטרוכנברוד הסמוכה. אולם לאחר כמה שבועות פסק השוד הודות לעובדה, שהיו בטרוכנברוד ובלוזישט בורסקיות שעיבדו עורות לצבא הגרמני, והזונדרפירר, הנס גרובר שהיה ממונה על הבורסקיות, ריסן את האוקראינים, ובעזרת שלמונים שמנים איפשר ליהודים לחיות בבתיהם ולעבד את גינותיהם. כאן יש להזכיר את ד"ר זינגר, שהגיע בשעתו כפליט לטרוכנברוד, ובתקופת הסוביטים שימש כמורה בבית-ספר תיכון. עם הגיע הגרמנים לאיזור, התחזה כגרמני, וניסה בכל כוחו להקל את החיים בשני המקומות – טרוכנברוד ולוזישט. נראה, שהגרמנים הצליחו לחשוף את זהותו האמיתית וסופו היה מר: בלילה אחד הוא נורה באמצע הרחוב. זה היה האות הראשון, שנגמרו זכויות היתר של שני הישובים, אולם היהודים האמינו בכל־זאת, שיתרחש איזה נס, והם יעברו את המלחמה הזאת, כפי שעברו אבותיהם את מלחמת־העולם הראשונה. אלא ששום נס לא קרה באותם הימים. באמצע אוגוסט 1942, כותרו שני הישובים על ידי מאות שוטרים אוקראינים חמושים, ואנשי לוזישט נצטוו לעזוב את בתיהם ולנוע לעבר טרוכנברוד. אולם גם הפעם לא האמינו אנשי לוזישט, כי הם מוצאים להורג. הם האמינו, כי בטרוכנברוד יקום גיטו כמו ביתר עיירות הסביבה. כדאי לציין שכל הקשרים עם יתר העיירות היהודיות נותקו מזמן ולא היה ידוע מה מתרחש בהן

ביום ראשון קיצי בהיר הגיע סופם של שני הישובים. כחמשת אלפים נפשות הוצאו מבתיהם והובלו לקבר אחים גדול, שנכרה סמוך למושבה הפולנית, פזברזה, ושם נורו כולם. את הבורסקאים השאירו בינתיים הגרמנים והקימו מהם גיטו קטן בסלישט. בטבח הראשון ניספו: אמי, אחותי רייצי וילדיה, אחי הרצי, אשתו שינדל וארבעת ילדיהם. גם השכנים שלנו: חיים יאנקל פלדמן ומשפחתו שכללה את אשתו מלכה בתו רחל ובעלה אלי עם ילדם, אחותה רייזל עם ילדה. אני ובנימין פלדמן היינו ביום הטבח בביתו של יידל החייט, ושנינו הסתתרנו בארובה בעליית־הגג מעיני הרוצחים. לפנות ערב כאשר החשיך, עזבנו את הארובה וברחנו ליער הסמוך. אין כאן האפשרות לתאר את כל התלאות שעברו עלינו במשך החורף של 42–1943, מצאנו ביער כמה משפחות מטרוכנברוד, ביניהן משפחת בורק, מוטי ומינדל פרידמן, משפחת פוטש ועוד כמה בודדים והוקל לנו במקצת. באותו קיץ נתקלנו בפארטיזאנים רוסים מיחידת פיודורוב והצטרפנו אליהם ועמם היינו עד אביב 1944. כאשר כבש הצבא הרוסי את האיזור, הוא מצא אותנו סמוך לתחנת־הרכבת קיברצה. בתחנה זו נפרדתי מבנימין פלדמן, רעי לסבל, שגוייס על ידי הצבא הרוסי ונפל במלחמה. אני לא גוייסתי, כי חליתי בטיפוס ואושפזתי בבית חולים. לאחר שהבראתי, הכרתי קצין סוביטי יהודי. הוא גייס אותי לצבא האדום ומינה אותי כמנהל של מחלקת הספקה של יחידה צבאית גדולה. עם היחידה הזאת הגעתי עד מינסק מזוביצק, שם נתקלתי בקבוצת בחורים ובחורות שניצלו מן השואה. ביניהם היתה בחורה בשם בתיה אוסטשעגא, אותה נשאתי לאשה. שארית הפליטה של מינסק מזוביצק ערכה לנו חתונה, אולם האורחים העיקרים היו סוביטים שמימנו את החתונה. בין האורחים היה הגנראל, מפקד היחידה ועמו כמה קצינים בכירים, שהיו ידידים שלי הודות למתנות שחילקתי להם בהזדמנויות שונות. הודות לכך, הרשה לי הגנראל לקחת את אשתי עמי, והיא הצטרפה ליחידה כחיילת. עם תום המלחמה עברנו לגרמניה, ושלוש וחצי שנה גרנו במחנה עקורים בפרנוולד. בעזרתו האדיבה של אברהם פוטאש מפילדלפיה, הגענו במאי 1949, לארצות הברית. מ־1949–1977 גרתי בפיטסבורג, ועיסוקי היה קבלן לזגגות בנינים. יחד עם זה הייתי פעיל בחיי הקהילה בפיטסבורג במסגרת בני־ברית המקומית. ב־1977 עברנו לגור בסן דיגו קאליפורניה. בארצות הברית נולדו לנו שלושה ילדים – בן ושתי בנות. זהו בקיצור מסע התלאות של בן השואה, שבנס ניצל מציפורני הנאצים הארורים, לאחר שכל משפחתו ניספתה בשואה, וחובתו הקדושה לספר את כל מה שקרה לו ולאנשי עירו. מובן, שלא הסתפקתי ברשימה הקצרה הזאת, ובמסגרת פעילותי הציבורית הענפה נתתי פירסום רב לשואה בקרב חוגים רחבים, שלא עברו אותה ולא יכלו לתפוס את ממדיה האיומים.

דניאל כץ

נקמה – נעמער דערציילן

דער אנפירער פון די איבערגעבליבענע בערענבלום. איז געווען א יונגער בחור פון אונדזער שטעטל. די וואס זענען אוועק האבן זיך ווייטער צעברעקלט, כדי לייכטער זיך ארויסבאקומען פון דער גערדיכטער קייט פון אונדזערע פארפאלגער מיר פלעגן זיך באוועגן בלויז אין די נעכט אין אונדזער גרופע האבן זיך געפונען חוץ מיר זישע כייטשיק. אברהם בוסליק, יוסף גארנשטיין יצחק פאקוס רחקל פאקוס בעריש עקבער און ישראל קוץ.

אויפן וועג האבן מיר אנגעטראפן א יידיש פארטיזאנער גרופע, וואס איז באשטאנען פון יונגע מענטשן פון סאפיעוקע – טראכענבראד. זי איז אנגעפירט געווארן דורך גד ראזענבלאט און חיים וואטשין. אין די וועלדער האט די גרופע ארומגעוואגלט, אזוי לאנג, ווי מיר געהאט באדייטיקע קאמפס – דערפארונגען און פונקט ווי אונדזער גרופע געשטרעבט צו ווערן איינגעשלאסן אין סאוויעטישע פארטיזאנישע טיילן. מיר האבן זיך פאראייניקט און צוזאמען זיך געלאזן, שוין א היבשע און באוואפנטע גרופע, אין ווייטערדיקן וועג צו אונדזער געמיינזאמן ציל – ווערן אן ארגאנישער טייל פון דער מעכטיקער פארטיזאנישער באוועגונג פון ראטנפארבאנד.

בקרוב האבן מיר אונגעטראפן אויף א פארטיזאנער ראטע פון קאוופאקס פאראייניקונג אונטער דעם אנפיר פון קאפיטאן בערעזשנאי. ער האט זיך מיט אונדז זייער דערפרייט: אזא היבשער, אגוט באוואפנטער, און קאמפן דערפארענער און פארהארטעוועטער פארטיזאנער טייל, און צו דער ריכטיקער מינוט. ער האט נישט נאר באקומען א גרעסערן כוח דורכצופירן די אויפגאבע אויפצורייסן צוויי גרויסע בריקן אויפן טייך סלוטש, נאר ער וועט נאך צוריקקומען צו זיי דעוויזיע אבארייכערטער אין קאמפס כוחות.

לעבן דארף גריניצע, האבן מיר אנגעטראפן אויף אשטארקע גרופירונג דייטשן וועלכע האבן זיך ווארשיינלעך אויף אונדז געריכט, זיך גוט פארפעסטיקט און פארשאנצט, אונדז צוגעלאזן נאענט צו זיך און געעפנט אויף אונדז א הוראגאן פייער פון פארשידענעם שיס – געווער און מינעס ווארפער דער קאמפס שטח, וואס מיר האבן אליין נישט אויסגעקליבן. נאר אין אונדז אנגעווארפן געווארן פון שונא איז געווען פאר אונדז זייער נישט קיין גינציקער. מיר האבן זיך געפונען אויף אן אפענעם פעלד. אין דער צייט ווען זיי האבן אויסגענוצט אלץ וואס קען באשיצן. א ווידערשטאנד האבן מיר געשטעלט א שארפן, אבער, ליידנדיק פארלוסטן, געמוזט איבערלאזן אפאר וואגנס, א שווערן קוילנווארפער און זיך צוריקציען, ווי מעגלעך שנעל, פון דער אנגעווארפענער שלאכט.

פאר אונדז קאלקער, סאפיווקער און טראכענבראדע איז עס געווען דער ערשטער קאמף אין די רייען פון א גוט־ ארגאניזירטן פארטיזאנישן טייל. דאס איז שוין נישט געווען קיין ליבהאבעריי, קיין "אמאטארשטשונע" דאס איז געווען אונדזער ערשטע פייער – פראבע צוזאמען מיט אנדערע דערפארענע שלאכטלייט, און מיר זענען גארנישט שלעכט ארויס פון דאזיקן עקזאמען פון אונדזערע איז אין שלאכט דאן געפאלן א בחור פון סאפיווקע, וויקטאר.

ווען, מיר זענען אנגעקומען אין דארף גלושקעוויטש, אין פאלעסיע, וו עס איז דאן איינגעשטאנען דער שטאב פון די קאוופאקאוצעס, זענען מיר אויפגענומען געווארן ווי אייגענע. אט די שלאכט איז געווען אונדזער צייגעניש, אז מיר זענען ראוי צו געהערן צו אזא בכבודיקער און שוין דאן פארדינסטפולער מחנה פאלקס נקמה־נעמער, ווי עס איז געווען קאוופאקס פארטיזאנישער חייל.

בעת א געשפרעך אין שטאב האבן מיר דערציילט מכוח דעם מצב אין וואלין און אין די וואלינער וועלדער, ווו א גרויסע צאל קליינע גרופעס פירן אן אומאויפהעריקע מלחמה קעגן די דייטשן, באנדעראווצעס און כל המונים אנדערע פארזעענישן.

איך האב אגרונט זיך משער צו זיין, אז אונדזערע דערציילונגען האבן געמאכט א רושם, וויבאלד דעם 7־טן דעצעמבער 1942 איז אין דער ריכטונג פון קאוועל – צומאן. וואס איז 250 קילאמעטער די ווייט ארויסגעשיקט געווארן אגרויסע אויסשפיר – גרופע פעסטצושטעלן אין וועלכע ערטער געפונען זיך דארט גרעסערע דייטשישע טיילן און אויף צוריקוועגס באקומען די אויפגאבע אויפזאמלען די קלייניקע גרופקעס און יחידים, וואס רייסן זיך צום קאמף און זיי ברייגנען אין דער דיוויזיע. מיט דער גרופע איז אויך אוועק זישע חייצ'וק פון קאלק, הערשל ניידן פון זאפיובקע און א בחור פון אסאווע, ליאווע, וועמנס פאמיליע איך האב פארגעסן.

די דאזיקע אויסשפיר גרופע איז בעה די כסרדדיקע צוזאמענשטויסן אין וועג כמעט אונגאנצן אומגעקומען אומגעקערט האבן זיך בלויז דריי. אין די וועלדער זענען שוין נישט געווען די קליינע יידישע ווידערשטאנד־גרופעס, זיי זענען שוין געווען אויסגעמארדעט.

מעוללות הכיבוש הנאצי

מאת: צבי רויטר

ביום בהיר אחד נודע לנו מפי גוי אחד, שבזופיובקה יש עוד גיטו. והדעה שלהם היא, שאת היהודים בזופיובקה, שמספרם כ–500 איש, לא יהרגו. כי הם כולם בעלי מקצוע בעיבוד עורות והם עובדים רק בשביל הצבא הגרמני. להיפך, עוד הביאו בעלי מקצוע מכל מיני מקומות ומחזיקים אותם שם. סיכויים רבים להישאר בחיים ביער לא היו לנו, ידענו שמחפשים אותנו, חוץ מזה היער כל יום הולך וגדל. מאד קשה היה להשיג פת לחם. החלטנו לנסוע לתוך הגיטו של זופיובקה. אינני זוכר כמה זמן הלכנו בערב יום כיפור שנת 1942 הגענו לגיטו, גם משך אותנו לחיות ביום הכיפורים בין יהודים בבית הכנסת. חשבנו למחרת לעזוב את הגיטו ולחזור ליער.

באנו לבית הכנסת – אני זוכר כמו היום – היהודים שם לא התלהבו מאתנו באופן מיוחד. אם כי היו רגילים, שהיו מופיעים היהודים בצורה כזו אצלם. אבל, שאלו אותנו מאיפה באנו, ואנחנו ענינו. אני זוכר, שעמד שם שוחט עם זקן אדום הוא היה ממאניביץ לא מקומי, שמו היה שלמה דאגילה ונשא שם דרשה לפני התפילה על מצבנו שזאת גזירה מן השמים, אנחנו הקשבנו באותו רגע, שהתחלנו להתפלל "כל נדרי" באה בריצה ילדה כבת 14 וצעקה, גרמנים! רק שמענו "גרמנים" – התחלנו להתפזר ולרוץ. לא ראינו שום גרמני לא שמענו יריות, נרגענו וחזרנו לבית הכנסת. האנשים גערו בילדה, על הפאניקה שעשתה. הצעירים יצאו מבית הכנסת כדי להיווכח, אם הגרמנים בחוץ חזרו והודיעו, שלא רואים שום דבר.

בשיחה עם המתפללים בבית הכנסת נודע לנו, כי ישנם בסביבה פרטיזנים. שבאו להוציא אנשים קרובים לשורות שלהם ביער. אנחנו הצלחנו ליצור איתם קשר, אמרנו, שאנחנו צעירים, יש לנו רכוש, ומסוגלים גם להביא נשק. היה לנו קשר עם גוי אחד, שהיתה לו מחלבה, שאמר לנו, שבמקרה ונזדקק לנשק. נפנה אליו. הגוי, היה בעל מחלבה בדובישצה מחוז לוצק. כששמעו הפרטיזנים, שאנחנו יכולים להביא נשק, גילו בנו ענין ואמרו לנו, אם באפשרותכם לספק לכל אדם שני רובים – רובה אחד בשבילנו ורובה אחד בשבילכם, מחר, נוכל לקחת אתכם מכאן. הבטחנו להם לעשות כך. הם יעצו לנו, להתפזר בבית הכנסת, שלא ירגישו שאנו מתכננים איזה שהן תכניות המשכנו להתפלל. החלטנו שעם שחר, נצא לכיוון הפרטיזנים, ושניים שלושה מהחברה, יביאו את הנשק נשארנו לישון בבית הכנסת. כי לא היה לנו מקום אחר. כאשר רק התעוררנו, ויצאנו להתרחץ קצת, כי הרבה זמן נבצר מאתנו להתרחץ. מיד נפתחה עלינו אש מכל הכיוונים רצתי יחד עם שני הבנים של פרגל, אברהם ולזר. לזר נפצע ביד, שלאחר מכן

נקטעה, בשעת הבריחה נעלם לזר, ולכל כיוון שברחנו – האש אחרינו. שרשרת של אוקראינים הקיפה את העיירה הם הוצבו בעמדות – שלא איפשרו לנו לברוח ליער. אני נפגעתי מכדור באוזן. נוכחנו – שאין לנו לאן לברוח. לפתע ראינו בשדה בור – שבו הגויים היו אוספים תפוחי אדמה. קפצנו לתוך הבור. לא חלפה דקה בלבד. שמענו צעקה באוקראינית. צאו מפה, אחרת אני זורק רימון. אכן, ראינו יד המחזיקה ברימון אמרתי, אל תזרוק אני יוצא. יצאנו אני ואברהם ומיד החלו להכותנו עם מקלות על הראש וכל הגוף. זבנו דם. אך הם לא שמו לב לכך. האוקראינים ציוו עלינו להתקדם למגרש בית הכנסת, ראינו הרוגים ופצועים פזורים בשדות. הפצועים צעקו, וביקשו עזרה. אבל אף אחד לא שם לב אליהם. כאשר הגענו לחצר בית הכנסת ראינו ערימה, כערימת שחת, של פצועים והרוגים. אחד על השני. ציוו עלינו להסתדר בתוך החצר. בינתיים הורו האוקראינים למתפללים בבית הכנסת לצאת ממנו אבל, אף אחד לא עזב.

הגיעו הרבה גרמנים. אחד שרכב על סוס ונשק בידו אמר שחמישים יהודים יצאו למגרש על־יד בית הכנסת. הסתכלתי סביב וראיתי, שכל מכרי – ברוך פרגלי שני הגיסים שלו, מוטל גולדפולוק, גם הפרטיזנים, שרק אתמול דיברתי איתם נמצאים בתוך השיירה בחוץ. ואני נמצא בחצר, רציתי להתקדם ולהצטרף אליהם. התחילו להרביץ לי, ואמרו, אתה, עדיין ילד, עוד יגיע תורך למות. עמוד! הרהרתי, באותם רגעים מרים שלפחות ישאר איזה זכר שידעו, היכן אני קבור. חשבתי שאני מוכרח להגיע אליהם מעל הראשים וכתפיים של אנשים, קפצתי לתוך בית הכנסת, ודרך החלון השני – קפצתי החוצה והצטרפתי לשיירה.

בינינו, היה בחור אחד, שהלך משורה לשורה. ואמר לנו, מה אתם הולכים ככבשים? – אני בא מקרים. הייתי בשבי, נהרגו אלפים תתחילו להתנגד ולפחות, אחד או שניים ישארו בחיים. האם ידוע לכם. שאתם הולכים למוות? –

הוא היה בן העיירה זופיובקה, הוא חזר מהשבי כאוקראיני עם ניירות מזויפים. בעיירה כולם הכירו אותו, וגם השוטרים האוקראינים ואספו אותו עם יתר היהודים. כל הזמן, הוא הסית אותנו. הגרמנים הבינו אותו והרביצו לו מכות. הובילו אותנו כ־300 מטר מבית הכנסת עמדו שם מכוניות דיזל גדולות מכוסות ברזנטים. בחלק מן המכוניות, כבר היו אנשים שניסו לברוח ובחלק היה ציוד לחפירה. באותו רגע, שניגשתי לקחת את קפץ מולי האוקראיני טומאשביץ ואמר: אכן, ידעתי שאתה תהיה פה, אחותך אמרה לי (כך נודע לי באקראי שאחותי עדיין חיה) אמרתי לו תעשה כל מה שבאפשרותך והוציאני מכאן תוך השיחה, הוא חיבק אותי ויחד בכינו. הגרמנים שראו זאת תפסו אותו והכניסוהו לתוך תא המכונית.

חילקו לנו אתי חפירה, ואמרו לנו ללכת. היינו 50 איש התקדמנו בערך 100 מטר בשביל העפר, ואמרו לנו לחפור בשטח של תירס. תחילה, ציוו עלינו לפשוט את כל הבגדים, להישאר בתחתונים בלבד, ונעל אחת על רגל ימין. זרקנו את הבגדים

הצידה. נשארו ערומים למחצה, והתחלנו לחפור. אותו בחור, עליו סיפרתי קודם, נשען על ידי על את במרחק כ־3 מטר ולא חפר. דמעות ניקוו בעיניו, היינו כבר כ־30 ס"מ בבור. ניגש אליו אוקראיני, גער בו, והיכה אותו למה אינך חופר, יהודי מלוכלך? – באותו רגע זינק הבחור ממקומו וכחיה טורפת התנפל על האוקראיני, הפליא בו מכותיו. וכשהאוקראיני נפל מעצמת המכה, זרק את עצמו מתחתיו, תפס את רובהו והתחיל לירות בכיוון מכונת הירייה. נוצרה אנדרלמוסיה גדולה. כולנו התחלנו לברוח, אחד הרביץ לשני. אוקראינים, יהודים, גרמנים כולנו היינו מעורבים. חלק מהאוקראינים היה על יד המכונות חלק בבית הכנסת – שמר על היהודים שם. הם התחילו לירות בכיוון שלנו ולא יכלו לירות בנו. כי היינו מעורבים עם הגרמנים והאוקראינים הם גם התפלאו וצעקו: ראו, מה היהודים עושים!

ראיתי, שהיהודים רצים בכיוון היער התחלתי גם אני לרוץ. בדרך ליער עמדו כמה בתים בודדים של אוקראינים, אוקראיני אחד יצא מתוך הבית, כנראה שחיפש גם יהודים. ראו אותנו ערומים רצים וכיוון את רובהו עלינו ידעתי – אם יורים עליך, אתה צריך לברוח ב"זיג זאג". אותו בחור, נורה ונפל על-ידי, היה לו זוג נעליים על כתפיו, לקחתי ממנו, או מתוך פחד או התרגשות, והמשכתי לרוץ.

הגענו ליער 49 איש. היו לנו שני רובים אקדח ורימון זה כל הציוד שהספקנו לחפוס. לא כולנו היינו צעירים, היו גם יותר מבוגרים, ואחד אפילו פצוע – יהודי מבוגר עם זקן.

כאשר הגענו ליער. שמענו טירטור של אופנועים ומכוניות הבינותי, שרצים אחרינו ביער – עשינו תיכף סלקציה. התחלקנו לשלוש קבוצות. תוך מגמה שאם ניתפס, ישאר המחנה השני או השלישי – לפליטה.

החל ויכוח, לאיזה קבוצה, יינתן הנשק. למזלנו האוקראינים הקיפו את היער בלבד, ולא נכנסו לתוכו. החלטתנו היתה – שבחושך עלינו לצאת מן היער. אם כי היינו, מוקפים אוקראינים כבחגורה. קור עז שרר ביער, האוקראינים השתמשו במדורות אש מה שאנו לא יכולנו לעשות התחלנו לסבול מרעב, קור ופחד. התחלנו, איפוא, לעבור בזחילה ואכן הצלחנו. מטרתנו היתה – להגיע לפרטיזנים שבסביבה. המבוגר בינינו, מוטל גולדפולוך החל ליצור איתם קשר. התחלנו לחפש, לחטט, וכשהיינו בלילות יוצאים לגויים לדאוג לקצת אוכל, נתנו לנו רמז שיש להתקשר עם הפרטיזנים, הנמצאים ביערות בקירבת מקום. ברם כל חיפושינו היו לשווא, ואף נסיונותינו לאתרם – לא הצליחו.

דאגנו למחסה. הסתובבנו ביער, ובכדי להשיג אוכל, היינו מתגנבים לדירי חזירים או לרפתות של פרות, ומה שמצאנו לקחנו.

העיירה טרוכנברוד

רוזה צ'רפק - סוכצקי

ירוקים היו השדות בטרוכנברוד, ריח של יסמין עלה מהיער. עיירה קטנה של יהודים יראי שמיים, על בסיס השבועה "בהן צדק" יכול היה כל יהודי מטרוכנברוד לבנות בית. הדלתות בבתים היו פתוחות – לא היו גנבים, בעיירה.

החיים התנהלו על מי מנוחות. היהודים עסקו בחקלאות ובמסחר.

מגיל 7 הלכתי לבית ספר עממי פולני – חינוך חובה. בהיותי בכיתה ד' התאספנו רב תלמידי הכיתה בתנועה בביתו של בונדר. לתנועת הציונים הכלליים.

שמענו הרצאות, קראנו עתונים היינו הולכים לרוקן את הקופסאות של הקק"ל. כמעט בכל בית ובית בעיירה נמצאה קופסה של הקק"ל.

היינו גם יוצאים למחנות קיץ בחופשות.

שמו של מדריכנו היה ויינצוויג, הוא נפטר ביער מטיפוס או מקור. גם מוטל בליטשטיין היה מרצה בתנועה. בעת ביקוריו בביתו בחופשות כשעבד במרכז התנועה בוורשה. מוטל בליטשטיין נספה באחת האקציות יחד עם אמו ואחותו פסיה.

פעילות התנועה עברה לביתו של רויטנברג.

הנוער היה נפלא. כל שאיפת הנוער היתה ללמוד ולנסוע לארץ ישראל.

לא ציפינו לחיים קלים בארץ ישראל – היות והיינו רגילים לעבוד קשה, ולהסתפק במועט לא הפחידה אותנו המחשבה לנסוע לארץ ישראל ולבנותה בתנאים קשים.

בשנת 1939 – נחלקה פולין לשתיים. עד הנהר "בוג" – הצד הגרמני, ומצד השני של הנהר מזרחה היו הרוסים.

אל העיירה טרוכנברוד הגיעו הרוסים כפי שידוע לכל, הרוסים לא מאשרים פעילותם של תנועות ציוניות ולכן התנועה שלנו הפסיקה פעילותה.

למרות התפרקות התנועה, שאיפותינו הציוניות – לעלות לארץ ישראל היתה כבר בדמינו.

חלום העליה לארץ ישראל נגדע באיבו. בשנת 1941 עם פרוץ הצבא הגרמני לאזור אוקראינה וכבושו, החל הסבל הנורא. אמנם היהודים בטרוכנברוד חשבו "אלינו לא יגיעו הגרמנים, מכיוון שהעיירה קטנה, אין כביש, היא רחוקה מתחנת רכבת. אבל בסופו של דבר הם הגיעו.

הם היו רק שני גרמנים, כאשר כל האוקראינים שבסביבה צמאי דם יהודי, עזרו להם במלאכת חיסול היהודים.

בין יתר הגזרות וההגבלות על היהודים באה גם ההוראה: על היהודים להביא את כל פרותיהם ל"צומיין". זה היה כ־18 ק"מ מהעיירה. השמיים בכו יחד עם התושבים על הגזירה הנוראה הזו.

המשפחות בטרוכנברוד היו משפחות ברוכות ילדים. עיקר המזון של התושבים היה החלב, הגבינה החמאה אשר נעשתה לבד, והירקות שבגינות.

הגברים פחדו ללכת ל"צומיין" יחד עם הפרות – מחשש שייפגעו גם הם. במקומם הלכו הנשים.

היה יום גשם – "מבול" – שסימל את בכי השמיים. ההליכה ל"צומיין" היתה חוויה קשה ביותר, הדרך בוצית, ההליכה במגפיים – קשה ביותר. גם אני הובלתי פרה אחת.

בדרכי פגשתי הרבה נשים בוכות מפחד כי פרותיהן ברחו להן. הן לא ידעו אם לתת את הפרות לגרמנים או לתת לפרות לברוח – התמורה תהיה זהה. הפחד היה גדול.

הגעתי ל"צומיין", וקשרתי את הפרה לעץ מחוץ למגרש. והלכתי לראות איך מתנהלים העניינים. ראיתי אנשים יושבים כבר יום יומיים בלא אוכל ושתיה, ומחכים שיקחו מהם את הפרות, ולאלה שמסרו את פרותיהם לא ניתנה שום קבלה בשעת מסירת הפרה.

לאחר שראיתי מה קורה, חזרתי לעץ לקחתי את הפרה וחזרתי איתה לטרוכנברוד.

כמובן שלא יכלתי להחזירה לרפת. קשרתי אותה ביער לעץ – לא רחוק מטרוכנברוד.

אחי יצאו ליער יחד עם שוחט, שחטו את הפרה, ולפחות אכלנו את בשרה, במקום למוסרה לגרמנים.

יום בהיר אחד עשו גטו בעיירה. אנשים שגרו בצד שבו היה ביתנו נאלצו לעבור לבתים שממול, חוץ ממשפחות אשר היה להם בתי חרושת לעורות.

העיירה מוקפת באוקראינים, מי שרצה לברוח ליער היו יורים בו. לעיתים היו נכנסים לבתים, מוציאים את הגברים מהבתים, נאמר להם לחפור בור להכנס לתוכו ואז היו יורים בהם. בצורה כזו הרגו גם את בן דודי זיידל.

אנשים במשך הזמן נשברו. פשוט אבדו את הרצון לחיות.

לאחר מספר ימים, לקחו את הפועלים, שעבדו בבתי חרושת לעורות – שכבר לפני כן העבירו אותם לגיטו בסלשטש", שיחפרו בור גדול לאנשי טרוכנברוד.

כל היהודים התמימים והזכים, יראי השמים, הובאו תחת משמר לבור, נאלצים להתפשט – גברים נשים וילדים, ואז עומד רוצח נאצי עם מכונת יריה ויורה בהם.

אני התחבאתי בבונקר שנעשה עם הרבה שכל, בבית של חנה חלבורכס עם בנותיהם.

בלילה יצאנו מהבונקר והלכנו לגטו בסלשטש, שם מצאתי את אימי, אחותי עם בעלה וילדתם בביתה של משפ׳ שפילמן. גיסו היה מתורגמן עבור הגרמנים לכן העבירו אותם לגיטו הנ״ל.

בבית משפ׳ שפילמן היו אולי 20 משפחות. כל משפחה ישבה בפינה מסוימת, ובכתה על יקיריהם שרק אתמול, שלשום נרצחו. את רחל גיסתי יחד עם שלושת ילדיה לקחו והרגו באקציה הראשונה. בנה הקטן פייסי בן ה־5, ראה שלקחו את האם וילדיה, התחבא בתנור. לאחר מכן הגיע אלינו לגיטו. לא נשארנו הרבה זמן בגיטו. שילמנו לפועל נוצרי שעבד אצלנו בטרוניפקה וגר בקולוני, שיחביא אותנו בעלית גג אצלו בבית. היינו אצלו בערך שלושה או ארבעה שבועות. ואז הוא הסגיר אותנו לגרמנים. הורידו אותנו מעלית הגג, וחקרו אותנו כדי שנראה להם היכן אנו מסתירים זהב וכסף.

אני אמרתי להם בואו איתי לעלית הגג ואני אראה לכם היכן החבאנו את הזהב.

עליתי למעלה, ומשם קפצתי למטה לתוך הרפת. ברפת היה לנו מחבוא, אשר גם האכר לא ידע ממנו.

התחבאתי במחבוא הזה. השוטרים חפשו אותי מספר שעות וכמובן לא מצאו אותי.

לאחר מכן לקחו את אמי, גיסי ואחותי והילד בן ה־5 של אחי לקיברץ.

לפנות ערב יצאתי מן המחבוא. הבת של האיכר לבשה את המעיל שלי. פניתי אליה שתחזיר לי את המעיל, היא הסכימה.

לבשתי את המעיל, והלכתי לבית שהתחבאה בו חברה שלי שמה: קיילה בולמש. גם היא היתה באותו הכפר לבד אצל נוצריה. משפחתה נהרגה באקציה הראשונה.

ברור שכל הלילה לא ישנו. אני בכיתי על משפחתי והיא על משפחתה.

לפנות בוקר הלכנו שנינו לטרוכנברוד. נכנסתי לביתו של יוסף וייסמן, שם גרו הגרמנים. זלטה אשתו אמרה לי להכנס לחדר צדדי כדי שלא יראו אותי. בחדר ישבה הרבנית של טרוכנברוד נחומה, את הרב עם שבעת ילדיהם הרגו באקציה הראשונה.

יוסף דבר עם הגרמנים, בכדי שיחזירו את משפחתי. הוא יצא ושאל אותי אם יש לי זהב. עניתי לו כמה זהב שיש לי אני אתן. הוצאתי את הזהב שלי, וגם קיילה בולמש היה לה 10 רובל זהב גם היא נתנה להם.

הגרמנים נסעו לקיברץ באופנוע, והחזירו את משפחתי חזרה לטרוכנברוד.

מכל השמות שהזכרתי ברשימתי זו, נותרתי רק אני בחיים.

הייתי באושוייץ, והאמריקאים שחררו אותי עם סיום המלחמה בגרמניה.

כיום אני תושבת העיר תל־אביב.

במרתף השואה
דב ומרגלית בן טוב (גילדין) והילדים אבי ואפרת

ביילה שחורי והילדים, מנעה, משה וחנה"לה

חוויות וזכרונות

גלעד לטרוכנברוד – לוזישט

על קברות משפחותינו, שנהרגו על קידוש השם ע״י הנאצים ועוזריהם הננו מניחים בדמע צרור זכרונות, שנכתבו מעומק הלב ובאהבה רבה. ויהיו זכרונותינו – נר נשמה להורים, אחים ואחיות, ולכל קרובי משפחותינו. רבנים, גאונים, צדיקים וחסידים עסקנים ופשוטי עם – כולם ישרים ותמימים – אנשים, נשים וטף – נר לזוהר ולזכרון. נשמתם בגנזי מרומים.

והיא שעמדה לנו גחלת התקוה היהודית לשיקום ולתקומה. היא שהחזיקה אותנו על פי התהומות של קיומנו העלוב, בין גויי הארצות, והיא שהביאתנו עד הלום, אל מלכות ישראל המחודשת.

באימת השואה, אף בימי האופל המרים ביותר, לא חדל היהודי לצפות לנחמה.

על סף הכניסה לתאי הגאזים פרץ ״מקדש השם״ היהודי, בשירת ״אני מאמין״ וגילגולי האירועים שבאו לאחר השואה – אשר הסתיימו בתקומת ישראל – שצור ישראל וגואלו בישר לעמו.

משה אברך – סטרץ

באהלה של תורה

ספר ט״ל קדוש וקרוב ללבי, כאין סוף,
השמש בבוקר זורחת, ולהערב קרניה חזרה שולחת.
וכאשר הנשמות, יצטרכו לתת דינם. הקב״ה ילבש פרפוריה שלו, כשהיא מלאת כתמי דם. אלו של בני ישראל, אשר עדותם ימסרו: ״קול דמי אחיך, צועקים..״

אודה לה׳ על חסדו הגדול, שהחיינו וקיימנו להיות יושב בתוך עמי ואחי, ולהזכיר בחורים מצויינים מופלגים בתורה, אמונה וחסידות. לבי שבור מכל מה שעבר עליהם והיקר והקדוש ניטל מאיתנו, איכה אשיב נפש מבחורים שיראת ה׳ חפפה עליהם, שהמיתו עצמם באהלה של תורה. לב מי לא ידאב על שבר בני עיירותינו טרוכנברוד ולוזישט. ברשימתי אשתדל, במיטב הזכרון לציין את בני טרוכנברוד ולוזישט, אשר סללו דרך בים התלמוד ובמים עזים המפרשים – נתיבה, בני עיירותינו היקרים שנדדו בניכר, ״פת במלח – תאכל״. והיו מתמידים גדולים ולא,״פסק פומיה מגירסא״ יומם וליל. היו בקיאים בש״ס עם רש״י ותוספות, היו גם בעלי מידות תרומיות, נחבאים אל הכלים, שונאי בצע ושמחים בחלקם. כל הילוכם היה בקודש. תורתם היתה אומנותם מנעוריהם ועד הרגע האחרון בחייהם.

רבני הדרדקי

הרש לייב גלמן משלישט. יהודה מאיר סוקולובסקי. ר׳ אייזיקל – גמרא ותוספות. שמאי ציטרין–גמרא ותוספות. מרדכי לייב–גמרא ותוספות. משה הירש רוטנברג–גמרא ותוספות, חשבון ורוסית. זיינביל סליבקה–גמרא ותוספות, תנ״ך עם רד״ק. נחום סוקולובסקי–גמרא ותוספות. יוסלה מלמד.

ישראל בידר בן הרב הברזנר. מורה לכל. סופר שכתב בעתון ״בדרך״, אשר הופיע בוילנה. זלמן בידר אחיו, מורה לעברית. שמעון בידר, ציוני פעיל, היגר לארגנטינה. נפתלי בידר השתקע באפריקה. יום־טוב בידר, היה מחלוצי קלוסובה, עלה ארצה, ולאחר כמה שנים נסע לארה״ב.

הרבנית שפרה בידר, נסעה לארצות הברית ושם נפטרה.

מאטלקרמן בנו של ר׳ חיים ריסלס, תלמיד בישיבת סלובודקה. אלי דוד שוסטר למד בישיבת וולוזין–סלובודקה. היה מורה לעברית, היסטוריה וגמרא. קויפציע מלוזישט למד בישיבת קרינקי בהנהגתו של הרב ריינס זצ״ל. הרב אלי למד גם בישיבות הגדולות של ליטא, ואח״כ שימש בקודש כראש ישיבה ברובנה.

הרב גרשון ויסמן למד בסלובודקה, ביאליסטוק. היה למדן גדול, נשאר בחיים לאחר השואה וברובנה התחיל בדרכי קודש, שחיטה כשרה, עד שהרוסים תפסוהו ורצחוהו.

הרשלי דרזנר, למד בוורשה ברח' נאלבקי 2א. בתרבות. לאחר שסיים לימודיו נסע לוילנה, ושם סיים סמינר למורים בהצטיינות.

אברהם ציטרין, למד בישיבת ביאלסטוק, דנוורדק, אצל ר' אברהם יפה זצ"ל. היה דרשן גדול.

יוסף בורק למד בישיבת ביאליסטוק, היה בין הלמדנים הגדולים.

אשר רוטנברג למד בישיבת ביאליסטוק, למדן גדול.

אליהו גלמן מסלסשץ, נסע ללמוד בישיבת מזרי"ץ. לאחר כמה שנים עבר לקלצק אצל ר' אהרן קוטלר זצ"ל, שם נשא לאישה בת רב.

אחיו חיים למד בישיבת מזרי"ץ, בישיבה זו גם התחנכו, שפטל גורברג יצחק ארונסקי, חנינא ארונסקי, חיים פירר.

אנשל גלמן הרשלס ורחל, למד בישיבת מזרי"ץ.

מוטיל גוזיק בנו של לייבצי, למד בישיבת מזרי"ץ.

יונה קוניוק למד במזרי"ץ, אח"כ עבר לקלצק.

פסח דרזנר למד בישיבת מזרי"ץ.

יעקב קנדל למד בקוריץ, רובנה, זוויהל.

ישראל מילימיווקר למד ברובנה, וגם התמחה בהנהלת פנקסים.

לייבל קסלר בנו של ר' אהרן השוחט, למד בברנוביץ, אצל ר' אלחנן וסרמן זצ"ל.

חנינא בורק למד בישיבה.

טוביה שורץ וגם טוביה אנטוורג למדו בישיבת ביאלה. בעצת אימו ברכה נסע שוורץ לוורשה למד בבי"ס "תחכמוני" ועם סיומו, היגר לקנדה. בפרוץ המלחמה התגייס לחיל האויר הקנדי ולחם באירופה בגרמנים. בגמר המלחמה שימש מתרגם ליד־בית המשפט שדן את מנהיגי הנאצים בנירנברג, חזר לקנדה והתכונן לעלות ארצה, חלה ונפטר – משלחת של בית"ר הביאו את גופתו ונקבר ליד קברו של שלמה בן יוסף בראש פינה. היה בית"רי נלהב.

שיקה ארונסקי למד תקופה קצרה בלודמיר, אצל ראש הישיבה שרגא מגיד ז"ל.

פנחס כץ למד בישיבת מזרי"ץ–בוורדוק אצל ר' אהרן והילל ויטקינד, ראש הישיבה זצ"ל.

אחיו ארקע למד יחד איתו, לאחר כמה שנים עבר ארקה בחשאי את גבול פולין בדרכו לליטא ושם כיהן כראש ישיבה. משה רויטנברג בנו של נחום אלתר למד בביאליסטוק. ארקע רויטנברג, בנה של ביילה רחל, למד במזרי"ץ. היה שקדן, מתמיד. לאחר כמה שנים עבר ללמוד בקלצק. בראש הישיבה עמד ר' אהרן קוטלר זצ"ל.

חיים ציטרין למד בישיבה, אך ידוע לי שרכש גם השכלה אוניברסיטאית.

יעקב ציטרין, אחיו הצעיר, לא הספקתי לחקור מקום לימודיו. כי בעת ההיא למדתי כבר בישיבות.

שלמה פלדמן בנו של משה הנגר מסליסשט למד במזרי״ץ.

נחמיה אלי געציס למד ברובנה.

שמריל בנו של הדיין היה בקשר מתמיד עם האוניבסיטאות של קרקוב ולבוב, גם אחיו יצחק.

האחים גיטלמן, בריל, איציק וזכריה, כולם למדו בישיבת רדין של החפץ חיים זצ״ל. זכריה בא בקשר מכתבים עם המשורר והסופר ח.נ. ביאליק. כתביו נשארו ב.י.וו.א, אשר בוילנה. הוא כתב ספרות לירית, הגות ובלדות. אני עמדתי בקשר מכתבים אתו.

גיצי שוסטר–היה מזכירו של החפץ חיים זצ״ל.

נכדו של דניאל למד בסמינר בוילנה, שימקה שוסטר–איני זוכר מקום לימודיו.

ברוך זלצהנדלר למד בישיבת קמיניץ, אצל ר׳ ברוך בר זצ״ל. בתקופה שהיה עליו להתייצב לצבא, סיגף את עצמו יתר על המידה, ובאחד הימים כאשר רחץ בנהר, טבע. ר׳ ברוך בר זצ״ל, הספיד אותו ועל ה״סטנדר״ שלו חקקו באותיות זהב את שמו, כמצבה לזכרו.

אחיו הצעיר למד איתו בקמיניץ.

יצחק חיים של הרב ויסמן, גם למד בקמיניץ, הספיק לברוח לרוסיה, אבל שם נהרג.

יעקב שוסטר, בנו של אלי דויד, אליהו הוכברג, יחזקאל שניצר, אביגדור שוסטר, יעקב שוסטר, בנו של יצחק שוסטר, המורה לעברית. נסעו יחד בשנת תרפ״ה 1925 לוילנה לרכוש דעת. למדו בישיבת רומליס בהנהגתו של רבי חיים עוזר גרודזינסקי זצ״ל, הגאון המפורסם בשעתו, ראש ועד הישיבות בפולין. הקומוניסטים עקבו אחריהם ועי״ פיתויים של הכנסתם לאוניברסיטה בוילנה על חשבונם. גם דעתי היתה נתונה לכך, ברם סירבתי ונסעתי לקוברין לר׳ פסח פרוסקיל. שם נפגשתי עם אברהם סליבקי, בנו של הרבי זיינבויל מאיגנטובקה. גם בביאליסטוק למדתי מספר שנים ובלומז׳ה אירע משהו רציני. המנהל הרוחני הודיע לי שאשאר כאן, והסכמתי, לאחר כמה ימים התחמק בחור מישיבת מיר, יליד רוסיה, רדפו אחריו מוילנה עד גרודנה שם תפסוהו והוכנס לבית הסוהר בלומזה. והנה הגיעו לחפש אחר הבחור לישיבתנו, וכאשר נתקלו בי, נשאלתי אם יש לי תעודות, התחילו בחקירה ודרישה, ועניתי להם כי באתי ללמוד בבית ספר לרבנים. וכל משאת נפשי ללמוד. אבל עם כל ההסברים לא יכלו להבין, כיצד אני הגעתי מווהלין למקום זה, מתוך חשד, נלקחתי לחקירות שתי, וערב ולא חסכו ממני מכות נמרצות. לי לא היה כל מושג, מה פשר ההטרדות, אך כאשר נתפס הבחור נסתיימה הפרשה המכאיבה.

...גויל אילו רקיע, דיו אילו ימי גם אז – נבצר מכוחי, לרשום רישומים כאובים ללא רחם מבשר אדם ונפש מיסוד העפר, לעומת טובות שבטבע, שבתולדותיה רגשי רחמנות ויתר הדברים הקשורים מחוץ לגשמיות, לצד המוסרי במחשבה הבלתי תלויה. כי קליפות טמאות יונקות רע מנוגה שאין בו טוב, וחסד לאומים חטאת, ומה שעובדי האומות עושין אינה אלא להתייהרות שוא.

אכן, בעיירותינו הקטנות, ידענו להיות נאמנים לאלהי ישראל. היכרנו כי הוא נתן לנו תורת חיים, לחיות על פיה, וכי הוא מלכו ומנהיגו העליון, וכי הכרח קיום הוא לישראל בארצו, בהליכות החברה, בחיי משפחה במשטר של טוהר יושר וצדק, משטר חיים בו נהיה אור לגויים לשם לתהילה ולתפארת.

יתעלו ויתהדרו המוציאים לאור, ספר הזיכרון שלנו, בו המידות והדרכים של הורינו, אחינו – בא לידי ביטוי בדרך תודעתו של האדם ולספר לדורנו את תהילתם של טרוכנברוד ולוזישט, שמתו על קידוש השם.

לזכר אחי המנוח,
אליעזר דוד בר׳ שמואל סטרץ ז״ל

נפטר ה׳ בחשון תשכ״ט (27.10.1968)

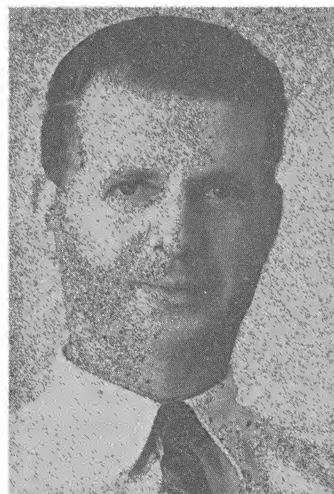
ממרחק העבר נשקפת אלינו דמותו של אחי ז״ל, והיא דמות נלבבת של חולם ולוחם אמיץ, עסקן ציוני רב פעלים. חיוכו ממתקים – וכולו מחמדים, שרוח הבריות נוחה הימנו.

כאשר הגיע למצוות, והתחיל להניח תפילין, תרמה אמנו ז״ל, לציון האירוע החגיגי פוד וחצי לחם לתלמוד תורה, ובדרשת הבר־מצווה, דרש בעל־פה כ״ח (28) דפי גמרא עם כל המפרשים.

היה מתלמידיו של ר׳ אברהם מילימיווקר ז״ל, יוסלה בבצ״עס, שהצטיינו להיות רב רבנן, מתווי דרך בלימוד, וסמל להנהגה מוסרית–תורנית, תפיסתם מהירה, שכל זך ובקיאים בתלמוד ובש״ס ירושלמי.

לבסוף נסע לרובנה, למד בישיבה בהנהלתו של ר׳ מרדכי סמודז׳ זצ״ל ושם עוצבה דמותו הרוחנית, שימוש במקורות וממשיך שלשלת התורה המסורה מדור דור.

עם סיום לימודיו, חזר לטרוכנברוד, התחיל לעבוד ולהקדיש מזמנו ומרצו לפעילות ציונית.

דוד ופרל סטרץ ושמואליק

הוא היה בין מיסדי התנועה הרביזיוניסטית במקום. ובשנות 30–1929 הזמין לעיירתנו את ד"ר ש. יוניצ'מן, ואחרים. שנאומיהם הנלהבים השאירו רושם בל ימחה. בית"ר טיפחה ערכים חשובים, הכרת הגאוה הלאומית, הנאמנות המוחלטת לאומה ולארץ, טיפוח הכושר הגופני וההגנתי וכו'. אכן, בעיירתנו הוסיפה בית"ר דריכות, התלהבות, עשייה והקרבה.

עמלו לא היה לשווא, כי תודות לו ניטע בלב רבים מבני הנוער הרגש הלאומי. הוא חינך ואירגן. "פרוונקא רב־אנפין", לכולם הביא את לפיד אור התורה. וכל זה בחום, בלהט ישותו, שנבעו מהנשמה היתירה. אם היתה סגולה נפשית בולטת, אשר איפיינה את דוד הרי היתה זו הדבקות ללא סייג. פעילותו בבית"ר ראה כשליחות קודש. בתפקיד שקיבל על עצמו ראה מפעל חיים. היתה זו השתלבות מלאה והרמונית.

לבית"ר היה קשור בכל רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו. טיעוניו היו תמיד מעמיקים. במאבק עם מקטרגים, בויכוח עם יריבים, הוא הביא לא רק את עומק אמונתו, אלא גם את הגיונו המלוטש וכושר אבחנתו.

חבריו היו: צבי קלפקי, שמעון בידר, זלמן בידר, צבי בידר, גצי שוסטר, יצחק דויטש, שלמה טודרס – כולם זכר לברכה.

בשנת 1933 הגשים חלום חייו ועלה ארצה, דרך מרסל–צרפת, בעלייה בלתי ליגלית. לאחר זמן קצר שלח דרישה לאמנו המנוחה.

זכור נזכור את דוד סטרץ, העיינים החמות שנשקף מהן אור צנוע, אור בינה. רוחו הערה, נפשו הצמאה דעת, ואהבתו לבית"ר, עמדו לו עד יומו האחרון.

חיה וקסלבוים-נען

הבהובי זכרון

זה חמישים שנה כמעט מאז עזבתי את הבית. שעמד לו באמצע העיירה טרוכנברוד – (אחת מהעיירות התאומות טרוכנברוד ולוזישט). לכתוב על עצמי? הרי זה וכאין וכאפס לעומת אלה שעברו את הסוף של טרוכנברוד ולוזישט כעשר שנים כמעט לאחר שעזבתי את העיירה, מה עברו משפחת מנדל בורק בחבורות הפרטיזנים. מה שעבר חיים וגד וחבריהם, שהם היו עדים למראות התופת על פני האדמה. שם נספו כולם – כל אלה שהשארתי ב-1933 בחיים כשהם מלווים אותי עד קצה – העיירה, על זקניהם וטפם, ובאו להפרד ממני בעלותי ארצה. כל זה הרי נלקח כאילו מעולם דמיוני שאותו לא העלתי בדעתי ושאיש זולתי בוודאי לא העלה, איך יקירי אוכל להעלות נר לזכר המשפחה שלי – בתוך כל המשפחות היהודיות משתי העיירות שהושמדו, ונרצחו בצורה האכזרית ביותר רק כמה שנים לאחר שעליתי ארצה, הרי מחלב אמי היהודיה ינקתי עם ילדי השכנים גדלתי – אתם מהפת הדלה שהעירה סיפקה לתושביה – כולנו גדלנו, תמיד אשא בלב מראות-ילדות של העיירות שלנו שהוקמו ע"י סבים רחימאים שלא רצו לשרת בצבא הצאר והקימו בתוך ביצות וולין את טרוכנברוד ולוזישט שם הקימו משפחות, גידלו ילדים ולאחר מכן דורות שבהם אנו גדלנו, זאת היתה כנראה בריחה לארץ לא נודעת ולעתיד עוד פחות ידוע. לגבי סבים רחימאים שברחו מצבא- הצאר וקבלו על עצמם לבנות חקלאות ולהבנות מזה, שלאחר שנים נשארו תקועים הרחק מישובים עירונים מפותחים. ואפילו ממסילת-ברזל, מחשמל, ומים – ימי ילדות ספוגות טראומות מלחמת-עולם ראשונה, שהשאירה צלקות של עוני ורעב ושוד. בסביבה שעברה מיד ליד. מרוסים לפולנים וזה הותיר להרבה זמן את הרעב שלאחר המהפכה, ואת האכזריות והאנטישמיות של הפולנים, ובשנות ילדות אלה כמו מחלום רחוק עולות דמויות נודדות ושירי-מולדת בפיהם אלה היו שומרים וחלוצים שעברו דרך גבולות "גנובים" מרוסיה דרך פולין ועמהם הגיעו סיפורי-המולדת-הישנה והאבודה, חלום דורות יהודים, בצר להם.

זכורים לי החדר של שמואליקל, ושל יוסלה המלמד, מקום שילדי טרוכנברוד למדו בשחר ילדותם קריאת האות העברית, ולימים קם גם בית-ספר תרבות, מפרוטות של הורים עניים, שפת לחמם הוציאו בזיעת אפים מאדמת טרוכנברוד וממסחר רוכלים בכפרי האוקראינים שבסביבה שלא פעם שילמו בחייהם. כשבקיץ מעבדים את שדות תפוחי האדמה, שעועית, כרוב ומכינים את הפת לקראת החורף הארוך והקר של וולין, ופולסיה, וחלק מהבנים נוטשים את

העיירה ונוסעים לקנות דעת בישיבות רחוקות מהבית, והחלק האחר מחפש מוצא מהמציאות ללא עתיד.

וכשהופיעו השליחים הראשונים מקרן הקימת וריתקו בסיפוריהם את תושבי העיירה על עליה ועל בניה על שומרים ומעלליהם הרי משב־הרוח שהגיע מארץ של ספרי הקודש. מארץ אליה נישאו תפילות מדור אל דור – נדלקה כעין שלהבת בלב כולם, ומתוך החלומות האלה צמחו תנועות־הנוער החלוץ הצעיר והשומר־הצעיר בבית הספר וה"בית"ר" ובתנועת הצעירים תמכו הכלל־ציונים של המבוגרים שלא חסכו פרוטות לקופסת הקרן־הקיימת. ובשנות העשרים המאוחרות כבר קמו תנועות יותר חזקות שסחפו עמהם את הנוער כמעט כולו לויכוחים סוערים על יד מנורות הנפט בערבי החורף, וביערות – הסבוכים בימי הקיץ.

ההתדפקות על שערי ארץ סגורה לא נפסקו לרגע, אבל רק מעטים זכו להגיע. ממעט רשיונות העליה שהמנדט הבריטי הוציא תחת לחץ של התנועות הגדולות הציוניות ובהתנגדותם בכח של הערבים, הפרידה מהורים שלא התנגדו לדרך בניהם – הורים שלא יכלו להבטיח עתיד לבניהם בארץ לא להם, נתנו את ברכותיהם, תוך תקוה שהם יגיעו גם כן. והשנים הראשונות בארץ המדברית ארץ החלומות, החרבזה שחיכתה לנו לא הכזיבה אותנו ולא הכזבנו אותה. שחר עליתנו – היתה קשורה עם שחר בניתה של ארץ־העתיד לעם המתדפק על שעריה. אלה ימים בהם נטענו עצים במדבר החולות, בהם עבדנו בחצץ, לבנות כבישים ולקשר ישובים, בהם במו ידינו סחבנו מלט על פני פיגומים, לבנות בית לבאים, אולי זהו הנר שיכולים אנו להציב לזכר אלה היקרים, שלא הגיעו עד הלום? הרי בלילות הקימונו ישובים בישוב במצור – לעם מפוזר במצור בנכר. הם לא הגיעו כי השמידו אותם, כי היו יהודים, כי היו חלשים כי בפניהם העולם היה סגור. לא הייתי עמהם כשהושמדו ע"י צו הצורר, בידי שכניהם האוקראינים והפולנים. את זעקותיהם לא שמעתי בעמדם ע"י בור – קבר. המעטים שניצלו שסוחבים עמהם את זעקת האימים והביאו עמהם את בשורת איוב על משפחתי, ועל כל מה שהיה, וכאילו מעולם לא קרה הדבר הרי לא נשאר מאומה משתי העיירות.

רק תילי – עפר המצמיחים עשבים על קברי־אחים גדולים, שאיש אינו מבקר על פני שדות נכר שהיתה פעם עיירתי, בה גדלתי אצל משפחה שנמחקה עם כולם, ויש לילות שאני מחכה שפתאום יופיע הרשל או מתס, איש לא ראה אותם שהם הושמדו, האם זה קרה? "נער הייתי וגם זקנתי" עזבתי אתכם בת תשע־עשרה. הייתי נושאת, אני, על שכמי זכרונות יהודיה מעיירה נידחת בארץ נכר רחוקה, עירה שהיתה ושאיננה עוד, משפחה שהיתה ואיננה עוד, חיה אני במדינה שלי עם משפחה שהקימותי, ושבני עומדים על משמר המדינה – מדינה שאורבים להאויבים, בתוך עם שאורבים לה אויבים בעולם כולו. כאז כן עתה עוד

הבשורה אינה שלמה לגבי עתיד עמי, ומה? ואיך? לספר? לגבי הם בתוכי אבל הם נעלמו לגבי ילדינו. זה סיפור מעולם דמיוני לגבי קרובים הפזורים בארה"ב, זה כמו לכל היהודים הפזורים בעולם: "לי זה לא יקרה" ובכל זאת זה קרה, וזהו, תסלחו לי על המונולוג והוא מעט מזעיר הנישא בלב שכה אהבתי ואיבדתי, ולכן מעבר לכל השקפת־עולם וצורת חיים של כל אחד מאתנו – אני אוהבת אתכם, בני עיירתי, ומרגישה אתכם כחלק ממני אנשי ט"ל ותמיד זה ישאר כך.

יהודית (פירר) זכאי

זכרונות מלב דואב

נר נשמה לזכר אבי, אמי, ואחי, הי"ד

אינני ילידת טרוכנברוד, או לוזישט. בהחלטת הארגון להנציח את זכר קרבנות העיירות שנרצחו בידי הקלגסים הנאצים והאוקראינים הנכם בעלי יוזמה ברוכה, ועושים מעשה נשגב, להתייחד עם הבית, עם המשפחה, עם העיירה, עם אנקת המוות שלהם, ולהציב גל־עד שעתיד להזכיר לנו ולבנינו את צור מחצבתנו.

אנסה, איפוא, במיטב זכרוני להעלות קוים לדמותם של משפחות אבי ואמי ז"ל.

בימי החופש הגדול, הייתי באה לטרוכנבוד. האכסניה שלי היתה תמיד בבית דודי אברהם בורק ורעיתו פרומה. הורי אליעזר ברקאי, ז"ל.

דודי דניאל פורר, שהתגורר בלוזישט היה אדם עליז, ותמיד היה שמח בחלקו.

בביתו שררה שלווה ואחדות לבבות. כל המידות הטובות שמנו חכמים נמצאו בו. כל סגולות היקר ואצילות הנפש. דודי היה השו"ב והחזן של העיירה.

זכורני, ליל שבת קודש, עם שובו מבית הכנסת. הסבה כל המשפחה סביב לשולחן ערוך. רעייתו, דודתי, בתלבושתה החגיגית לכבוד שבת עם שביס יפה, קרנה מאושר, בהסתופפה בצל הדוד שדמותו החטובה כליל מעולם האצילות, ומעינות של זוך נפשי שפוכים על קומתו. ובין מנה למנה, מטעמי שבת, מעשה ידיה להתפאר של דודתי קלחה השירה מפי כולם. ובעיקר מפי דודי אמן השירה, בעל הקול הערב.

אחי יצחק פורר, ז"ל, נשא את בת דודתי (שבקה) בת־שבע בתו של דניאל פורר ז"ל, ועבר לגור בלוזישט.

היה נוח לבריות, תלמיד חכם שינק ממעיין הנצח של הישיבות – עד ליום נישואיו. אצילותו נתעטרה בלוויית־חן.

בענוה טבעית של מצניע־לכת. ובכל שאר המידות המציינות עדנה נפשית.

ניצולי טרוכנברוד, סיפרו כי הרוצחים הנאציים ציוו עליו לחפור במו ידיו בור, השליכוהו לתוכו והרגוהו.

כנראה שאותו גורל מר, אירע גם לרעיתו ובנותיו, ויתר בני המשפחה.

דודתי פרומה ז"ל, היתה עדינת נפש ואצילת רוח. דואגת לכל נצרך. ביתה היה פתוח לכל. שפר עליה גורלה, והיא עזבה את טרוכנברוד, בטרם הגיעו הנאצים לשלטון, בהצטרפה אל דודי אברהם אשר שהה באמריקה, וכך זכו שניהם להיאסף אל עמם בסוף ימיהם.

יהא זכרם ברוך!

אבותינו שוקדי צדקה

דוד שוסטר

מדי שנה בשנה, ביום הזכרון להשמדת עיירתנו, עולה על זכרוני, קהילתנו הקדושה אשר נחרבה ע"י הנאצים ועוזריהם ימ"ש.

שתי עיירות יקרות אשר היו ואינן עוד. נמחקו כליל ונדם קול חייהן ואיננו. לא הבנים היקרים, שירתם, ולא הניגונים בבתי כנסת ובבתי המדרש.

רבים היו בעיירתנו תלמידי ישיבות, ראשי ישיבות כמו רבינו ר' אליהו רביץ – ר' זיוויל סליבקה, יצחק קסלר, ששימש ולמד אצל החפץ חיים זצ"ל, אחים גיטלמן, שלמדו בליטא. בחורים מטרוכנברוד שהתפזרו בהרבה ערים בפולניה, ללמוד בישיבות, כמו מזריץ – ביאלסטוק ורשה – בראנוביץ רדן קלצק, ביאלא, מהם יצאו רבנים, שוחטים, דיינים, הרב ר' גרשון שהיה צדיק ועניו מאוד, ישב, ולמד, כל היום, אפשר היה למצוא אותו תמיד בבית הכנסת. ברזנר שוהל, עם טלית ותפילין, כמעט כל היום. היה לו גם קפת גמ"ח קטנה, לתת הלואות לנצרכים ובסוף נהרג על קידוש השם באופן טרגי. הר' בייגל – הר' שוסטר זלמן והדיין ר' שמעון גולדשטיין וחסידים ואנשי מעשה יראים ושלמים, וסתם יהודים יראי שמים. והם יחד אשר עיצבו את דמותה של עיירתנו, ובכדי שילדינו ונכדינו ידעו מי היו הסבים והסבתות וכל קרוביהם שחיו בתקופה שלפני השואה. לא די שיש לנו בית זכרון שהקמנו לזכרם, אלא חובה עלינו, להשאיר ספר זכרון שבו גנוזים העירה ונשמות יהודיה, שהיו ואינן לעד, למלא תוכן לבית אשר הקמנו וכאשר אני רוצה להעלות על הניר, את דמותם של אנשים שחיו בתקופה הנ"ל, איך היו החיים הרוחניים, עיירותינו טרוכנברוד ולוזישט, היו מיוחדים משאר עיירות בזה, שבעיירותנו גרו רק יהודים, והחיים התנהלו משפחות משפחות ששמרו על כבוד המשפחה, שלא יפול חו"ש פגם במשפחה, וכל יהודי חי כאילו הוא אחראי בעד השני. כמובן היתה קהילה שפקחה על צרכי רבים. גם צרכי קדושה וכשהיו

צריכים לעשות מגבית לאסוף כספים, לבדק הבית, גדר בית הקברות, שהולך לפול, וצריכים לתקן גם בית המרחץ, או שהיו דברים אחרים שהיו חסרים בכל מקום, היו שני אנשי הקהילה באים בשבת להכריז על מגבית בבית הכנסת ואחרי התפילה השאיר כל אחד את טליתו כמשכון, למחרת בבוקר ביום א׳, יצטרך להתפלל, ירוץ לשמש לפדות את טליתו. את האמונה הכניסו בלב כל יהודי, שכל מסחר ומשא ומתן, נעשה ע״י אמירה בנאמנות. היה מספיק נאמן. כל סיכסוך בין אדם לחברו, או דבר חמור ביותר, שהיה פעם בעיירותינו, היה המקום לדון, רק אצל הרב, וכל קנין של בתים, קרקעות, מספיק היה שטר קנין, של הרב וזה היה בתוקף – טבו, כך היה היהודי מסור למסגרת החיים הציבוריים. להביא מעשה, בערב פסח שכל משפחה כבר בקשיים כספיים, וטרחו להכניס צרכי פסח. היה מולנו גר שוטר פולני, והבן שלו שלמד איתנו יחד בבית הספר העברי, גם ספרי קודש, שאז לא היה בי״ס פולני, היה מוכרח ללמוד בבית הספר העברי, וידע טוב שחמץ בפסח אסור, ואצלנו בחצר היתה, באר מים שכל השכונה שאבה ממנו מים, והשייקץ זרק לחם לבאר. השכם בבוקר של יום א׳ דפסח וכל השכנים הכינו כבר בבוקר, את כל סדר פסח. במקרה הלך אחד לשאוב מים וראה את החמץ בתוך הבאר, וזה דבר שאסור לפי הדין להשתמש בפסח, ואלה שלקחו השכם בבוקר מים, התחילה ריצה לרב, וכל אחד לא ידע מה לעשות, ואני זוכר ששני ימים הראשונים של פסח לא אכלנו כלום, רק מצה יבשה ותפוחי אדמה. אנשים של עיירותינו, אין משל ואין דמיון, למסירות נפשם על כל דבר שבמסורת. וכל זה נחרב כליל ע״י הצוררים הנאצים ימ״ש אני מזכיר את עיירותינו בכאב וביראת כבוד ה׳ ייקום דמם השפוך!

חנה צפורן

ילדות שנתקדרה

הימים ימי סתיו. השמים מתקדרים, ומדי פעם יורד גשם טורדני ההופך את הדרכים לבוץ. מצב רוח עגמומי. הימים הולכים ומתקצרים. נדמה לך, שהנה סוף העולם. החושך גובר על האור. ומתוך החושך האפילו החווירו שמים, ונוע ינועו גוניהם ברוח הומיה ונדמה לי כאילו אני נופלת לתוך בור עמוק ללא תחתית, כבולה אני בתוך ה"אני" כבכלא נעול.

נדמה לי כי קשה לשאת את הבדידות בתוך ההמון, וקשה לעמוד מול התהום שגיליתי בקרבי. תהום פעורה. ואני על סף האבדון, אין זה, שתופעות הטבע שיקפו היטב את המצב החברתי, האנושי – בימים ההם.

הימים, ימי כיבוש הרוסים את אוקראינה המערבית, ובתוכה גם עיירתנו זופיובקה. כל החיים החברתיים שהיו קיימים לפני המלחמה, הופסקו. נותרה תקווה בלב להגיע לציון, ולהצטרף למאבק למען תקומת מלכות ישראל, אבל זו רק כזיק בלב, מבלי יכולת בתנאים הקיימים להגשימה. יום, יום, הגבולות לחופש הולכים וננעלים. הטוליטריות הקומוניסטית מגבירה כוחה, והדי המלחמה מחרישים אוזניים. ונראה לך כי הנך שקוע היטב בבוץ הטובעני, וכל החלומות היפים והתקוות – נגנזים על סף האבדון.

בימים האחרונים אני פוגשת הרבה מהחברות והחברים. השמועות אומרות, כי בחלקם יצאו בחשאי מטרוכנברוד במטרה להגיע בדרכים לא לגליות לוילנה, שאז היתה עדיין חופשית ומחוץ למשטר הקומוניסטי. והנה מופיע צבי גלמן ז"ל, ומציע לי ולחברתי מכלה שוסטר להצטרף אליו לוילנה.

להחליט על צעד זה, לבדי, לא היה בכוחי. הימים כבר ימי חורף בעיצומם, סוף דצמבר 1939. ולעמוד בפני בעיה, לצאת לדרך לא דרך, נתיב לא מוכר ולא ידוע, לעבור באופן בלתי ליגלי גבולות, בנות שעדיין לא התנסו בחיים קשים, של דאגה לעצמן, להתרחק מאהבת אב ואם, מדאגתם וטיפולם. ואם נגיע כבר לוילנה, האם נוכל להגשים את חלומותינו להגיע למולדת ולהצטרף לחברינו הלוחמים (כדאי לציין, שעוד לפני המלחמה היינו מאורגנים בתאי האצ"ל בחו"ל).

גמלה בלבי החלטה לגשת לאבי הי"ד, לשאול לעצתו. אבא שהכיר את המציאות והבין את מהלך מחשבותינו, אמר לי באלה המלים: בתי, אין בפי עצה ותושיה, לומר לך כיצד לנהוג. איני יכול לייעצך, להישאר עמנו, כי איני יודע מה ילד יום, גם לא אדע, אם תצליחי להגיע למחוז חפצך. קחי, איפוא, את גורלך בידך, אולי יצליח ה' דרכך, וישאר לפחות שריד ממשפחתנו.

לא היססתי, לאחר דברי אבי הי"ד, ובדצמבר 1939, כשהשלג והקור חדרו לעצמות יצאנו מכלה שוסטר ואני, בחשאי מזופיובקה, בדרך לקובל בהתאם

להוראות של צבי גלמן ז״ל. שם נפגשנו עם קבוצת ביתר״ים, משם נסענו לברנוביץ, קרוב לגבול ליטא ורוסיה, ובמקום זה פגש אותנו תנחום רבינוביץ. היה זה ביום ששי. נשארנו יום ששי ושבת בברנוביץ, משם נסענו ללידה. גם שם מצאנו הרבה פליטים שהשתכנו בבית הכנסת וביניהם פגשנו את צבי בליטשטיין ומאיר דרזנר, שלא עמד בתלאות הדרך וחזר לטרוכנברוד. בינתיים תנחום מצא עבורנו מדריך שיעביר אותנו את הגבול, כמובן, בעבור תשלום וכסף מלא. שם פגשנו את חנה פוטש וצבי גלמן ז״ל, שביחד היינו צריכים לעבור את הגבול לאיישישוק שנמצאה באותו זמן תחת השלטון הליטאי. כאשר הגענו לבית המדריך, מצאנו הרבה גויים, שגם הם התכוננו לעבור את הגבול, אבל מטרתם היתה אחרת, קונטרבנדה ״סחורה מוברחת״ וחלק מהקבוצה בראותם את כל ה״כבודה״ נרתעו והחליטו לא להצטרף אלינו, ועזבו את המקום. רק אני ומכלה והקבוצה מקובל, איתנים בהחלטתנו, יצאנו לדרך.

היה זה קרוב לחצות. בדרך פגשנו חלק של קבוצה אחרת, שהצליחו להימלט ושהנותרים נתפסו ע״י שומרי הגבול הליטאים, שבדרך כלל היו מחזירים אותם, לשומרי הגבול הרוסיים. ולאחר ישיבה בכלא היו מוחזרים למקומות מגוריהם, או שהיו נשלחים לסיביר. לאחר התייעצות, החלטנו, בכל זאת כולם יחד לעבור את הגבול, והמזל האיר לנו פנים.

ב־18 בינואר 1940 עברנו את הגבול והגענו לאיישישוק. שם התחלקנו לקבוצות והתפזרנו בבתי הכנסת. יש לציין, כי המתפללים דאגו לנו, היענות היהודים לפליטים היתה רבה וחמה. ככוכב הנוגה בליל חשכה, כך נצצו בימים ההם המעשים הטובים של היהודים, שטיפחו באהבה ובמסירות, והגישו את מלוא העזרה.

עסקני המקום חילקו אותנו בבתים פרטיים, שבעליהם הסתירו אותנו מעיני המשטרה הבולשת בכל פינה. לאחר יומיים, יצאנו באוטובוסים בדרך לוילנה, ועל אף חיפושי המשטרה באוטובוסים, הצלחנו לעבור את הדרך בשלום, וזה הודות לתעודות המזויפות, שהכינו בעבורנו יהודי איישישוק. בצהרי יום, הגענו לוילנה. הרגשותינו היו מעורבות, מצד אחד הצלחנו לעמוד בתלאות הדרך והגענו אל עולם חפשי, שוב נמצאנו בין אנשים חופשיים, ובעיקר בין חברים וחברות בית״רים וחברי אצ״ל. שהיו כבר מאורגנים בתוך פנימיה ברחוב פורטובה 4 בוילנה, וההרגשה הנעימה ביותר היתה, שעברנו את מחצית הדרך לארץ הנכספת. ומאידך – הרגשנו לפתע את הניתוק מהבית, וכירסמה דאגה בלב, מה מתרחש אצלם כיום, העתיד – מי ישורנו. ובינתיים, הביתר״רים בוילנה דאגו לנו לסידור זמני, עד שיימצא בשבילנו מקום קבוע. לבסוף מצאנו, מכלה ואנכי חדר לגור בו, ומדי פעם יצאנו לעבודה מזדמנת למחייתנו. כך עברנו את חורף שנת 1940.

לקראת האביב החליטו ראשי התנועה לפזר את יושבי האינטרנט, אם משום ״עינא בישא״ של הדב השכן ממזרח, או מתוך בעיות כלכליות. כל חברי הארגון

הועברו לחווה חקלאית במרגלובקה שהיתה שייכת ליהודי בשם גולדברג. שם קיבלנו חלקת אדמה שעיבדנו בהדרכת האגרונום שפילפויגל, מטעם חברת "אורט". כן השתתפנו בעבודה השוטפת של המשק, ביחד עם האריסים, בקציר, בחריש וכיו"ב. הבנים עשרות במספר, אוכסנו בתוך מחסן התבואה, שרוקן למטרה זו, והבנות ישנו במבנה רגיל שבו היה גם המטבח, וחדר אוכל משותף, דוגמת קבוצת הכשרה לקראת עלייה ארצה. במשך הזמן נעשו נסיונות לשלוח חברים לגבול השבדי לעבור דרך הים לשוודיה, בכדי להגיע לישראל בטרם יפלשו הרוסים לליטא, אבל נסיונות אלה נכשלו, ובסוף הקיץ הזמינו הרוסים את עצמם לליטא.

כך הקיץ הקץ על הקיץ, הגיע הסתיו ולאחריו החורף, והקור של אשתקד עדיין בעצמותינו. משתתפי החווה במרגלובקה, התפזרו לכל עבר בליטא. החברים מזופיובקה, ביניהם, מכלה, דבורה אברהם, דב, צבי וטוביה עברו לאוקמרג (וילקומיר) ואני עם קבוצה אחרת עברנו לשאוול, אחרים נדדו בין קובנה לוילנה בחיפוש אחר דרך להגיע לישראל.

ביום סגריר ומדכדך, הופיע אברהם גלויברמן מהחברה של פינסק, והודיע לנו כי קיימת אפשרות לקבל טרנזיט (העברה) דרך מוסקבה לישראל. לצורך זה, יש להגיש בקשת כניסה למוסקבה בצירוף אישור השגרירות הבריטית, כי לרשותנו באיסטמבול אשרת כניסה לארץ ישראל. (אישור זה היה מזויף, וחולק לחברים ע"י התנועה). אכן, גם אני קיבלתי אישור כזה והיגשתי אותו לנ.ק.וו.ד בקובנה, על סמך זה, קיבלתי רשיון מעבר דרך מוסקבה (הגירסה היתה, כי הרוסים ידעו היטב שהאישורים היו מזויפים, ומשום כך נאסרו הרבה מהמגישים ונשלחו לסיביר. מי ידע מעשה תעתועיהם של הרוסים, בימים ההם ובזמן הזה).

סו"ס יצאתי למוסקבה, הייתי בודדה, שם נפגשתי עם הרבה צעירים יהודיים מכל זרמי התנועה הציונית, שהגיעו למוסקבה באותה המטרה. אבל למגינת לבנו, חדל הקונסול הטורקי לתת אשרות כניסה לטורקיה, וזה לאחר שהקבוצה הראשונה הגיעה לטורקיה, ומשם נתברר כי כל האישורים זויפו. נשארנו במוסקבה, בחוסר ישע וללא פתרון. עם כל זאת, קיימנו "אל תתיאש מן הפורענות" אהבת המולדת הבהבה היטב בנפש, תוך הכרה כי עוד יבואו ימים טובים, ואכן, נמצא יהודי בשם שטיין מלוד'ז שהגיע למוסקבה לעשות כל מאמץ לשחרר משפחתו שגורשה לסיביר, והוא אשר עזר לנו לקבל אשרת מעבר מהקונסול הפרסי, כי משם קרובה הישועה להגיע לארץ ישראל.

יצאנו ממוסקבה ברכבת לבקו, ומשם במעבורת לגבול הפרסי, ומשם באוטובוס לטהרן. יהודי בשם פולק מטעם הג'וינט דאג לכל צרכינו. את חג הפסח ערכנו, עם קבוצה גדולה של פליטים יהודיים בבית מלון בטהרן.

ובליל פסח, עם הסיפור על עבדות מצרים ועל יציאת מצרים, הרבינו להרהר על התלאות שעברנו, זכרונות עבר וחלומות עתיד נתמזגו יחד. כך דרכה של

היהדות, להבליע נימי יגון במקום לחוג מתוך נחת רוח, שבח והודיה, עריכת הסדר היתה מהולה בנטפים מרים בזכר ל״טיט״ וב״שפוך חמתך״ ולבסוף ב״שירה חדשה הללויה״ לתקווה שלשנה הבאה נערוך סדר פסח כהלכתו ״בירושלים הבנוייה״.

תם חג הפסח, בטהרן לא איפשרו לנו לשבת זמן רב, והעבירו אותנו למשאט. שם ישבנו שלושה חדשים, וכל הקבוצה הועברה יחד לבומבי שבהודו (מפרס לצאת ארצה, היה בלתי אפשרי, היה זה בימי המרד של רשיד, ולא ניתן לעבור לישראל). התחלנו, איפוא, שוב בחיפושי דרך, כיצד להגיע ארצה. סרטיפיקטים לא היו לנו, ולמעשה היינו מנותקים מכל גוף ציוני שיטפל בנו, אבל למזלנו, בין הפליטים נמצאו בחורי ישיבה שהיו להם סרטיפיקטים לעליה, ושוב התחילה ה״שיטה״ לפעול. סידרו לנו נשואים פיקטיביים עם שני בחורי ישיבה, אבל משום מה הבריטים עקבו אחרינו ונוכחו שאני וחברתי ברוריה לא גרים כזוגות נשואים, הוזמנו לחקירה. אבל גם כאן באה הישועה מאחד היהודים טובי הלב ואצילי נפש, הרב פלונצ׳יק שהיה גם בדרך לארץ. הודות לו ובהשפעתו שוחררנו ממעצר.

לכאורה, תמו כל תלאותינו, בדרכנו ארצה. בהיותנו באניה דרך הסואץ, שמענו שפרצה מלחמת רוסיה–גרמניה, והגרמנים הפציצו את הסואץ. ברגע האחרון הספקנו להגיע ארצה. תחנתנו הראשונה היתה מחנה המעצר בעתלית, שם הוחזקנו ע״י האנגלים כשישה שבועות, שם נפגשתי עם בני עיירתי שהגיעו לפני ארצה.

המלחמה התפשטה בעולם, השמדת היהודים ע״י הנאצים החלה, וביניהם נרצחו, חוללו כבודם, ונשפך דמם בידיים טמאות על קידוש השם, יקירינו וביניהם, הורי היקרים ובני משפחתי.

ודאי קשה למצוא נטפי נחמה לאחר כל השואה הגדולה שמחקה מספר החיים מיליונים מבית ישראל, ואני בודדה, שריד יחיד ממשפחה מסועפת. הגענו כבנים בונים שכם אחד עם הישוב כולו, להוסיף חלקנו לתקומת מולדתנו.

אכן עשיתי הכל, במסירות ובאהבה, בחירוף נפש לתת יד להנחיל לעמנו את חירותנו.

BRITISH
CONSULATE,
KOVNO.

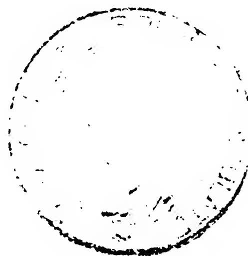
28th August 1940

Madam,

I have to inform you that I have been authorized to grant you a visa for Palestine valid for admission not later than October 5th 1940.

I am,
Madam,
Yours faithfully
H.B.M. Consul.

Miss Chana Frydman,
c/cMiss Chawa Rozental
Liudvikavo dvaras
Krokialaukio paštas

דוגמת מכתב מזויף, באמצעותו אפשר היה לקבל אישור יציאה מרוסיה.

אברהם פלדמן

לטרוכנברוד – לוזישט בהמיית לב

רבות תשתוחח עלי נפשי לאיד ושבר שירדו כחתף על משכנות ישראל, וגם עליכם טרוכנברוד ולוזישט.

שוממה ועזובה את, מאין בך יושב, אך בלבבי את חיה עיירתי.

עוד אזכור שמחותיך ועצבך, למדניך ופשוטי עם שבך. חורפך הלבן ואביבך הבשום. הקיץ הריחני והסתיו העגום. גבעות הירק מסביבך, גנים אין קץ, הנוער התוסס אשר שאף למרחב וידע, ובניך נושאי עול דורות, ונאנקים בדומיה תחת עול הפרנסה.

מי יתנה את סבלך אשר נשאת בדומיה ובהכנעה.

איך הפליאה עיירה קטנה זו לעטות קדושה. הנרות שדלקו בכל בית בלהבות קודש. הקדושה והאצילות שנמסכו לתוכנו לקול השופר בימי אלול.

גם אנו הדור הצעיר אז, ריווינו מגתכם את היין ישן נושן. ואולי שברנו כלים שנתקדשו דורות. ולפורקי עול נדמינו בעיניכם. כאשר למדנו בבית ספר עברי, ושאבנו את תורת הציונות.

באלה ראיתם בקיעים בחומת המבצר שנבנתה אבני גזית מאות בשנים, לשמור על היהדות שלא תתמוטט חלילה.

אילולא אגרתם לנו כיסופי ציון. היינו כיום בארץ התקווה?

איך עלה הכורת עליכם, קדושים וטהורים.

הן המושג טרוכנברוד–לוזישט חורג מן המסגרת הגיאוגרפית ונכנס למסגרת של מסורת נאצלת. מאחר שהתכונות של עיירותינו הפכו להיות נכסים לכל אלה שיש להם שורש עמהן. הכל זוכרים את הבית הישן וקשורים בו.

נדמה לי, כי המושג אבן שואבת נאה לטרוכנברוד – לוזישט הערכים הציבוריים אשר יצרו וטיפחו היו ליוצאיהן מקור לערגה וכיסופים. טרוכנברוד – לוזישט של מטה אינן עוד. ומוסיפה לחיות בנו – טרוכנברוד ולוזישט של מעלה, בהן גלום כל הטוב והחיוב שהיו בהן, והן מאחדות את פזוריהן לחטיבה אחת.

עיירה ציונית, על כך העידו הכנסותיה לקרנות הלאומיות. וכן הוכיחה עליית בניה לישראל. רובם שאפו לציון, הנוער פיתח פעולה תרבותית יפה, ערכו הרצאות, משפטים ספרותיים וכדומה, מה שהכניס ערנות רבה בחוגי כל הזרמים.

רובע העיירה, קן העניות, נמצא תמיד במצב של תסיסה. רובם של התושבים, מסתפקים במה שיש להם, רק הנוער שואף תמיד לתמורות ושינויים ועורג בכל לב לימים טובים.

ובשוק, אתה מוצא תמיד מעגל של יהודים, סוחרים ובעלי מלאכה, המגלגלים שיחה על צרות ישראל, קצת רכילות, קצת פוליטיקה, על שעבוד מלכות וכל מיני

פורענויות, ומחכים בכליון עינים לביאת המשיח. ליום שיהיה כולו טוב. וכאשר הגיעה שעת התפילה ירדו לבית הכנסת להתפלל. אומרים תהילים, והפסוקים יוצאים מפיהם באנחות שוברות לב. ולפעמים כשהיתה מתקבלת ידיעה על מאורעות בארץ, גם בלוויית דמעות חמות.

הפעולה הציונית התנהלה ע״י הועדים. לא מעט עזרו המורים שהצטיינו בנאומיהם מלאי חום ואהבה לציונות ולארץ ישראל. מדי פעם, היו באים מהמרכז שליחים לעודד פעולה ציונית או להעביר את מפעל ההתרמה השנתית של קרן היסוד. והיה זה ממש חג בצאתם להחתים את האנשים בעלי היכולת.

בדרך כלל ידעו אנשי עיירותינו את ״סוד הצמצום״ – מצמצמים בהוצאות, רק קושי אחד היה – ערב שבת כמה שתקמץ יש צורך בקמח ושמרים, נרות בשר ודגים, קנמון ופשטידה וחמין לשבת. וכשהיו נכנסים בשבת לבית יהודי בעיירתנו היה נדמה לך, שנפלת לבית עשיר. השולחן היה ערוך כהלכה, והמנורה ונרות השבת, ומעדני שבת.

ילדי עיירותינו היו ״ילדים שידעו מי הם״ לא ״שקצים״ כרגיל. אלא רובם ילדים שלמדו ב״חדר״, ישיבות, בית הספר. רוב המשחקים היו נערכים בחצרות ובשדות, טעם פינוק לא ידעו ילדים אלה.

ניתן להגיד בדרך כלל, כי הקו האופייני לטרוכנברוד – לוזישט, בשטחים שונים היתה ״מידה בינונית״ לא עשירים ואף לא עניים מרודים. לא חרדים קיצוניים ואף לא מומרים לתיאבון הוא הדבר ביחס ל״למדנות״. היו בעיירותינו כמה למדנים מופלגים אבל בורים לא היו בהן. רוב יהודי טרוכנברוד – לוזישט, ידעו פרק בתורה, ידעו לקרוא פרשת חומש ורש״י, היו לומדים בין מנחה ומעריב פרק משניות. ולפעמים גם דף גמרא. בבית הכנסת היו חבורות לומדים קבועות, שלמדו בעיקר משניות ועין יעקב, ומפעם בפעם נערך ״סיום״ של מסכתא על כוס יי״ש ועוגות.

רוב בני העיירה היו חרדים, ורק מיעוטם חפשיים. ההוי הכללי של העיירה היה טבוע נאמנות למסורת היהודית. בשבתות שבתה העיירה ממלאכה, ובית הכנסת היה מלא מתפללים ובעצם, היה גם הדור הצעיר עומד בשתי רגליו בתחום המסורת היהודית. מתוך ״כיבוד אב״ היו באים בשבתות ובמועדי ישראל לבית הכנסת, נזהרים בכשרות ובשאר מנהגי ישראל.

אין אנו, בני עיירה חביבה זו, מתביישים באנשיה כלל ועיקר. יקרות טרוכונברוד – לוזישט כמות שהן בזעירותן, בבתיהם הקטנים ובפרנסותיהן. את האוירה שאפנו אל קרבנו למן היום הראשון לצאתנו לאויר העולם. את מימיה המפכים שתינו תמיד בצמאון רב.

מה ידאב הלב על עיירתי ונוף מולדתי, בה נולדתי וגדלתי, כדרך העולם חייתי את חיי הקהילה ביחד עם כל יהודי העיירה, ויחד עמם התגעגעתי למולדתנו המובטחת בארץ האבות. אכן, לא התברכו יהודי עיירותינו בגדולים, מפורסמים

ובעשירים מופלגים. אך לעומת זאת התברכו בישרי־דרך בטובי לב. במכניסי אורחים ומסבירי פנים ועל הכל בנאמנותם לכור מחצבתם ולמורשת אבות.

עיירתנו שתושביה היהודים נמחקו מעל פני האדמה בידי חלאת המין האנושי אחרי כ־50 שנות ניתוק ממנה, עולים במחשבתי זכרונות על ילדות רחוקה, המעוררים בלב, רגשות עזים לעבר הרחוק והקרוב כאחד. לבית החם למשפחה העניפה וכל הכרוך בה.

ברוכת נוף, אויר צח, רוח אורנים, ופירות היער למיניהם.

בית ספר תרבות היה אחד מהמוסדות החשובים ביותר של העיירה. בית הספר ריכז בתוכו את מרבית ילדי העיירה, הקנה להם דעת והשכלה והוציא מתוכו בוגרי מחזורים רבים אשר חלק מהם המשיך בערים הגדולות.

ה"חדר" המסורת ומזה דורות רבים, מקור החינוך הראשון במעלה לכל ילד יהודי. מעון בית היוצר לנשמת האומה. אם כי בתקופה האחרונה לאור השיטות החינוכיות המודרניות הועם זיוו של ה"חדר" אך אם מדובר "בגירסא דינקותא" שאינה משתכחת הכל מודים שהכוונה למה שלמדו ב"חדר" היהודי.

בי"ס עברי "תרבות" – זה היה בית החינוך העיקרי שנתחבב על הציבור היהודי במידה כזאת שהצליח לרשת את מקומו של ה"חדר" המסורתי. העסקנים הציונים השקיעו בו מיטב חיבתם ומסירותם, עד שהלך מחיל אל חיל, בארגונו היעיל ובתוכנית הלימודים המקיפה.

הנה כי כן עוברים לפני עיני יהודי טרוכנברוד – לוזישט היקרים למשפחותיהם ולשכבותיהם, לעיסוקיהם ולמסכת חייהם היהודיים שנטוותה בחוטי זהב במשך עשרות בשנים. מהם אנשי תורה ומעשים טובים, עסקנים ציבוריים וציונים נאמנים, אנשי מסחר, שמשאם ומתנם באמונה. בעלי מלאכה, תמימי דרך הנהנים מיגיע כפיהם, קהילה שלימה של אנשים ונשים, זקנים וטף, ובהתעטף עלינו נפשנו, הרינו מעלעלים בדפי הזכרון של ספרנו, הרוויים דם לבנו, במהירות המחשבה נהפכים הדפים ומאליהם ייקראו כבמחזה עובר לנגד עינינו הווי תוסס של ששון ויגון, תמונות מרהיבות עין. הנה תמונה נפלאה של לילות שבת, שטופי אויר ושמחה של שולחנות יום השבת מלאי הוד, קדושה ונשמה יתירה. שירת, שלום עליכם, מלאכי השלום. שהיתה נישאת מכל בית לפני הסעודה, מאות אלפי יהודים בעיירות ובערים היו כמעט בעת ובעונה אחת אומרים אותם פסוקי השלום.

ולמחרת, בבוקר של יום השבת ישכימו רבים לקום וילכו לבתי כנסת לומר תהילים בניגון של עצב וכיסופים ורקיקי שבת וכוס ציקוריה, עם קרום אדום ודשן, סדרי ליל פסח וסעודות חג, שתוכם רצוף ערגת נפש וכיסופים אינסופיים. בכל בית מסיבה משפחה יהודית, לשולחן ערוך לתפארת. האב, יושב בהוד מלכות בראש השולחן, לצידו האם מקושטת לכבוד שבת ויום־טוב. וכשתילי זיתים סביב לשולחן דמויות עליזות של בנים ובני בנים המקבלים בדרך ארץ ובשמחה את

שפע האהבה השופעת מלבות הורים מאושרים. ושעות אחרי הצהרים, מי יערוך להם, שעה שהורים עייפים מקיימים "שינה בשבת תענוג" - יוצאים בני נוער וממלאים רחובותיה של העיירה שאון נעורים וחדוות חיים. מי לטיול, מי לביקור, מי למועדונו, כזרם מים אדירים ממלאים הם את העיירה חיים רעננים ותוססים. מה רבו גווני אורחותיהם והסתעפויותיהן, סממניהן וסידורי נסכיהן, טעמיהם ומטעמיהם.

שחרו של עולם בקע בעיירתי. אור יקרות, אור בינה, רכשנו "בחדר". חוקי התורה – צו האמת, קול שדי – חצבנו מבית המדרש. הורינו ראינו הוגים בספרי קודש. חיים בקדושה.

בית המדרש שלנו, מלך ביפיו – תחזינה עינינו הילוכם של הורינו מתון, ודיבורם בנחת, מבטם שקט ורוחם איתנה.

ספר הספרים – כתר מלכות בראש ישראל. דור אחרי דור שיבץ לתוכו את יהלומיו.

שולחן ערוך – נשמה יתירה כל האחווה והריעות, בית היוצר שמידות טובות והלכות דרך ארץ.

הסועד על יד השולחן מתייחד עם מזונו, בין הוא פרי העץ, ובין הוא פרי האדמה, כורת ברית ומקרבו אליו, מתברך בו ומברך עליו. הזן ומפרנס נפש כל חי.

שולחן ערוך – מורה דרך, מוליכו דרך כל עניני יומו וממלא אצלו תפקיד, מורה לו מה יעשה חבר נאמן מטהר את הלב ומזכך את הנשמה, פקודי ה' ישרים משמחי לב. תורה כוללת חכמה ודעת – אהבת הבורא ואהבת כל הנברא.

ברשמי את זכרונותי "אלה" מהדהדת באזני שוב אותה מנגינה נושנה, יפה וזכה מנגינת קסם. ואני כמו מתנער מחלום. נזכר אני באותם דמדומי־נעורים.

הוי, טרוכנברוד ולוזישט. פיסת קרקע שכוחת אל: עיירתי שהיתה שוקקת חיים יהודים ופעילות ציבורית לאומית. מה נותר ממך?

כלום אלה כל הזכרונות? – רק מעט מהרבה. רק קוים בודדים ממסכת גדולה. אשר ישן וחדש שזורים ושלובים בהן.

הלב בוכה על חיים תוססים ונאצלים אשר היו ואינם.

הנה רסיסי הווי שנשתיירו בתאי הזכרון, או חטיפי בזק, שצדתי בשולי העבר.

ישמשו, איפוא, זכרונותי, פרחי נוי על קבריהם השוממים. ויהא הופעת ספר הזכרון משום קיום הנדר: "לזכור ולא לשכוח".

טובה אופק

מסורת נאצלת

כאשר נודע לי שעומד לצאת לאור ספר זכרון לבני העיירות טרוכנברוד ולוזישט התרגשתי מאד. כבתו של שמואל ביסקר ז״ל ידוע לי מה חשוב היה לו לשמור על הקשר של הדור הצעיר שגדל בארץ עם המורשת והעבר של עיירות אלה ויוצאיה ומה עזה היתה שאיפתו שיצא ספר וינציח את העבר. זכורים לי היטב אהבתו ומסירותו לבני עירו בהם ראה – בני משפחה. הנני גאה בכך שיש לי הכבוד להביא את זכרונותיו כפי שנכתבו על ידו בצורה מתומצתת ועניינית. בקראי את זכרונותיו, בנוסף למידע ההיסטורי האצור בין דפיו נחשפת דמותו האנושית של אבי. אהבת הזולת והמולדת, עזרה הדדית שבאה לידי ביטוי במתן בסתר והכנסת אורחים – הן מן התכונות הבולטות של האיש. דמותו האבהית והמחנכת היא נר לרגלי. הערכים שהעניק לי בבית מלווים אותי לכל אורך הדרך. זה המקום לציין לטוב גם את אמא דבורה ביסקר שליוותה אותו במסירות ובדאגה, ובתמיכתה איפשרה לו פעילות ציבורית למען הכלל.

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים. זכור לי שיום הזכרון ליוצאי ט״ל, בי״ד באב, היה יום מיוחד לאבא, היה זה בחינת יום של חשבון נפש ונאומיו גרמו להתרגשות רבה בקהל הנוכחים. התרגשות שהיא תוצאה של המסר שבנאומיו, שבאמצעותו ביקש להעביר לדורות הבאים את ערכי המסורת והציונות, גם בשמם של אלו שלא זכו להגיע לארץ ונספו בשואה.

אבא היה גאה באנשי ט״ל שעלו לארץ והגשימו את החלום הציוני – הקמת המדינה ונטלו חלק פעיל במחתרות, בפלמ״ח ובמלחמת השחרור. אך יותר מכל כבת, עולה לנגד עיני דמותו האבהית. הערכים שהעניק לנו הם נר תמיד לרגלינו ומהוים לנו מופת ודוגמא לחינוך ילדנו – נכדיו.

ומזכרונותיו של אבא.

נולדתי ב־1913 בלוזישט. בגיל 16 עזבתי את הבית והלכתי להכשרה לקלוסוב. לארץ עליתי ב–1932. לוזישט היה כפר קטן במחוז וולין ע״י לוצק והיווה דגם של שטעטל טיפוסי. במרכזו עברה דרך עפר ומשני צידיה בתים קטנים עם גגות קש. היו בעיירה שני בתי מדרש בהם התפללו ולמדו משנה וגמרא. בית המדרש שימש גם כמרכז התכנסות לאסיפות פוליטיות, לאסיפות של שליחים מא״י ואסיפות בחירות לסיים הפולני. חשמל כמובן לא היה והשתמשו במנורות נפט. עיתון היה מגיע למספר זעום של אנשים והחדשות עברו מפה לאוזן. החדשות היו מגיעות מאנשים שיצאו לירידים בערים הגדולות אוליק, קלוואן, דרזנה וכו׳. הבתים עמדו על חלקות אדמה פרטיות ובחצרותיהם היתה רפת, אורווה ומחסן תבואות. בעל הבית היה מעבד את אדמותיו בד״כ בעצמו. המים נשאבו מבארות שהיו ליד

הבתים. למרות המחסור שאיפיין את רוב תושבי העיירה היתה שמחת חיים ורצון חזק להישרד. ידעו להסתפק במועט עם אמונה חזקה בלב. חלומם הגדול היה שיבת ציון. בין שתי העיירות טרוכנברוד ולוזישט היה שוני מסויים. בראשונה למדו גם לימודים חילוניים והמסחר בה היה מפותח יותר ואילו בשניה למדו בעיקר לימודי תורה ועסקו בעבודת אדמה. במקומות רבים היתה אוירה מתוחה בין האכרים היהודיים לאכרים הגויים שהתבטאו במקרי שוד, גניבות וכו׳. הסביבה היתה עויינת ואנטישמית. אשר לחינוך, הרי שעד 1930 לא היה בית ספר בעיירה. ומסלול הלימודים היה מוגדר מאוד.

מלמד א׳ – אצלו למדת א–ב.

מלמד ב׳ – אצלו למדת חומש, תפילה וכתיבה ביידיש.

מלמד ג׳ – אצלו למדת פירוש רש״י, גמרא עברית וחשבון. כל זאת עד גיל 14 בערך.

אח״כ למדו מקצוע (נגרות, חייטות) או שנסעו ללמוד בישיבות בערים הגדולות.

את זכרונות ילדותי הייתי מעלה מדי שנה בזמן שנערכה אזכרה בבית ט״ל. עשיתי מאמצים רבים כדי למצוא פרטים על כל משפחה ומשפחה. אביא מספר דוגמאות של בתים טיפוסיים מעיירותינו. הבית הראשון בכניסה לטרוכנברוד היה ביתו של ר׳ לייביש גודיס רוזנבלט. בית דו־משפחתי עם חצר גדולה ובה מחלבה וחנות מכולת. המשפחה זכורה לי בגלל המחלבה אליה הבאנו את החלב בחביות עץ ומהם עיבדו חמאה וגבינה אותם הביא ר׳ לייביש ביום ראשון למכירה בחנויות. מי שהיה צריך להגיע לעיר היה נוסע עמו.

הבית השני ביתו של דוד ויוכבד שרהס דוד היה אדם מודרני ופתוח, סוחר עורות שנסע לירידים והבין בפוליטיקה. ביתם היה מרכז קהילתי לבני נוער ומבוגרים שהתכנסו מדי ערב לערבי שירה וקריאה.

הבית השלישי, ביתו של ר׳ שמעון הדיין, צדיק עניו, בעל משפחה גדולה שחיתה בדוחק. תפקידו היה לפסוק בעניני כשרות ושחיטה. הוא התפרנס גם ממכירת שמרים לאפיית לחם וחלות לשבת. בתו הגדולה נישאה לבחור ישיבה ששמו ר׳ מרדכי, שרבים מבחורי ט״ל למדו בישיבה שעמד בראשה. שעורי התורה אצלו היו חוויה מיוחדת. ר׳ מרדכי היה אדם בעל שיעור קומה שהשאיר רישומו על אנשים רבים בעיירה. הבת השנייה נישאה לר׳ גרשון, בנו של הרב מטרוכנברוד שגם הוא מוזכר כאחד מל״ו הצדיקים, אדם מאמין וטהור שנספה בשואה. אהבתי מאד את ביתו של ר׳ שמעון שהיה מלא תמיד בעליצות ילדים.

ביתו של אברהם חיים דער מלמד – שכן שלנו שאצלו התחלתי בלימוד האלף־בית. אדם מבוגר מאד בעל זקן לבן. ביתו היה נקי ומסודר. היה הולך מדי בוקר וערב לבית המדרש.

בית ירוחם וסוסל ביסקר – ביתנו – ליד הבית היה גן עצי פרי, באר מים, רפת גדולה ואורווה. הבית היה נקי ומרוהט ברהיטים מעשה ידי הנגר יונה לייב הלפרין. סבי – שעל שמו אני נקרא – שמואל רחל יטעס היה יהודי עשיר. היו לו אדמות רבות והיה מלווה בריבית ליהודים שנסעו לארה״ב. סבי נפטר לפני מלחמת העולם הראשונה ולכן זכורה לי רק הסבתא גולדה. כל הרכוש הועבר לאבי – ירוחם – שהיה בן יחיד ונישא בגיל צעיר לסוסל מקלוואן. אבי נפטר בגיל צעיר (33) והשאיר את אמי עם שבעה ילדים קטנים כשעול הבית מוטל עליה. את בעיות גידול הילדים והפרנסה פתרה בכוחות עצמה. מדי פעם מכרה חלקת אדמה לאיזו מטרה מיוחדת (נסיעת בן, נישואין וכו׳). לארץ עליתי אני, אחי יהושע ולאחר המלחמה עלה גד. כל השאר נספו בשואה. התנחמתי בכך שממשפחתי נותרנו מעטים כדי לומר קדיש.

בית ר׳ דניאל השוחט – היה למעשה חצר שלמה. ר׳ דניאל היה שוחט ובעל תפילה. הייתי נוסע עימו כדי לשמוע את תפילותיו בחגים ובשבתות. כשהיה מופיע בבתי הכנסת היו מתאספים המונים להאזין לתפילתו. ביתו היה פתוח לכל אדם ושמחת ילדים שררה בו.

ביתו של אברהם מאיר ביסקר – ״המוכתר״ של העיירה. ייצג את העיירה בפני מוסדות הממשלה המחוזיים היה גובה את המסים והיה אחראי על השמירה במקום. ביתו היה מרכז העיירה במלוא מובן המילה. אהבתי להתארח בביתם בעיקר בגלל הבת רחל שהיתה קוראת ספרות יידיש שהשאילה בספריה בטרוכנברוד וכאשר סיימה אותם הייתי קוראם. כך התוודעתי אל שלום עליכם, מנדלי, פרץ וכו׳. היה זה מעשה חריג ובלתי מקובל על תלמיד ישיבה, או חדר, אך סקרנותי לא ידעה גבול.

לסיכום – כשהתעמקתי בקריאת הזכרונות התגלה בפני דור של נפילים. אנשים עם שאר רוח ואידיאלים, אנשים חרוצים וצנועים. התגלה בפני דור שבזכות חזונו יש לנו מדינה. עלינו להיות גאים בדור זה של הורינו שעמלו קשה על מנת שלנו יהיה טוב יותר.

אני מקווה שספר זה יהווה חוליה מקשרת בין הורינו והדור הצעיר ונמשיך בפעילות הפוריה של יוצאי ט״ל.

חוה גרדין

אחי יעקב בורק,ז"ל.

על אופיו של הנוער מטרוכנברוד ושאיפתו להתקדם, לצאת לעולם הגדול, לרכוש השכלה, אפשר ללמוד מסיפור חייו של אחי יעקב בוראק ז"ל, בנם של אברהם חנינא, ואשתו אסתר בת הרב של העיירה ר' יצחק וולף ווייסמן זצ"ל.

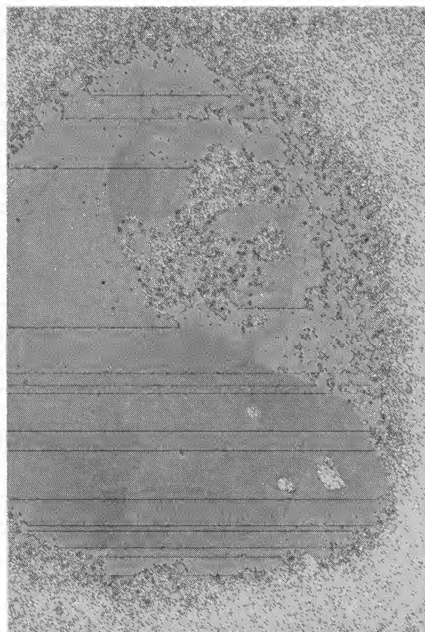
ברצוני לבטא בסילודים, סיפור חייו הסוערים. היה זה בשנת 1909, כאשר הקיצונו בוקר אחד, והוא נעלם יחד עם התפילין שלו. בבית החלה מהומה, וחיפושים אחריו. נודע לנו מפי חברו בנו של שמריל השוחט, איש סודו, שהוא נסע לוילנה לישיבה, ללמוד תורה. הוא אז, בן 14 שנה. בוילנה היתה קיימת חברת "מפיצי השכלה", והם בחרו בבני הישיבה המוצלחים, ציידו אותם בהמלצות, ושלחום למרכזם באודיסה. ואחד מאלה היה אחי, והוא נשלח ללמוד בפוליטכניקום, הנדסה ימית. כשרונו הרב סייע לסיום לימודיו בהצלחה. את הוצאות לימודיו וכלכלה, הוא מימן חוץ מתמיכת המשכילים, ע"י מתן שיעורים לילדי יהודים בעלי אמצעים באודיסה.

לאחר ההפיכה הראשונה ברוסיה, כאשר הליברלים כשבראשם קרנסקי, הגיעו לשלטון איפשרו גם ליהודים להשתלב במעגל השגת עמדות ממלכתיות. יעקב, קיבל אז תפקיד של רב חובל באניה בשם "פטרו פבלובסקי". בתקופה ההיא, הגיע פעמיים לטרוכנברוד, לבקר את משפחתו. בפעם השנייה לביקורו, הופיע במלוא הדרו, בתלבושת מלאה של רב חובל, בליווי אדיוטנט לפי התקן של אז. ואז, הזמין אותו הרב בייגל, בן דודו, לשאת דרשה בבית הכנסת מיקובר, ולדברי הרב בייגל, דרשתו בבית הכנסת היתה מקיפה ומובנת, סוד הצלחתו, "גירסא דינקותא – אינה משתכחת" הדבר עשה רושם רב בעיירה, והרבה זמן דובר על כך.

בביקור האחרון, לקח אותי איתו לאודיסה, סידר לי מקום מגורים, ורשם אותי לבית ספר. בשנת 1917 פרצה המהפכה הבולשביקית, הוא יצא למלחמה, ואני חזרתי לטרוכנברוד, ומאז לא שמענו ממנו כל דבר. כעבור מספר שנים, פנינו לקונסוליה הרוסית בוורשה. וקיבלנו תשובה, שהוא טבע יחד עם אנייתו בפטרוגרד, יחד איתו היה גם מוטל שוורץ בן שלמה לייבהס, הוא עבר לצד הקומוניסטי וקיבל תפקיד בכיר, וגם קליינמן פגש אותו בזמן המלחמה.

למגינת לבנו, מכל המשפחה המסועפת של משפחת בורק, נשארנו 3 בנות. אני בזכות השתייכותי לתנועה הציונית, זכיתי לעלות ארצה עוד לפני היטלר ימ"ש. ושתי אחיותי שסירבו לחזור עם האבא מארצות הברית לטרוכנברוד.

כפי שמספרים הניצולים, היה אחי יוסף, הקרבן הראשון. ירו בו בלכתו ברחוב ללא כל סיבה. לדאבוני, משפחתי הי"ד הושמדה, האבא, ואחותי דבורה עם כל משפחתה; אחי חנינא היה בין לוחמי גיטו וורשה, והושמד יחד עם משפחתו.

יעקב בורק (בן אברהם חנינא־ס)
בפוליטכניקום באודסה,
רב חובל במלחמת העולם הראשונה.

בשנת 1962, נערך בירושלים כנס עולמי של פיסיקאים מכל העולם כולל נציגי רוסיה. והנציג של ארה״ב, היה פרופ׳ סול הריסון, מרצה לפיסיקה באוניברסיטת פרינסטון, שנמנה על תלמידיו של פרופ׳ איינשטיין, והוא בן אחותי בעסיה מפילדלפיה. הוא ביקר אותנו מספר פעמים והביא לנו צרור מכתבים, התכתבויות בין יעקב לבין אבינו בהיותו בפילדלפיה. אגב, מכתבים אלה כתובים בעברית רהוטה, ומהם אפשר לעמוד על טיבה ומהותה של עיירתנו, והנוער השוקק, שלבו היה פתוח לכל דבר.

לזכר אחי יעקב, ולזכר משפחתי העניפה, אשא קינה עליכם, אנשי עמל, ברי לב. הנה אתם עוברים לפני ואני רואה אתכם כמו אז, אך רק בעיני רוחי, כי הונף הגרזן עליכם והכרית אתכם, לבי יחלום את נדיבותכם, צער חייכם ותפארת מעשיכם, יחלום – ויקונן כאחד.

לטוהר נפשכם – רשמתי שורות אלה.

דב בן־טוב בקרית ארבע

דב בנטוב (גילדין)

איך־ולמה?

(לזכר משפחתי שנספתה בשואה)

קרית ארבע היא חברון. שבת בוקר מוקדם רוח רעננה נושבת בגבי, ואני נשוא עם הרוח לתפילת היום בבית הכנסת, שבמערת המכפלה. והנה גם השמש מציצה מבין קפולי ההרים, ומחממת את גופי. ואת נשמתי מחממים הזכרונות מיום היותי חניך בית״ר בטב׳ וכסופי לעלות לארץ ישראל ולהצטרף ללוחמים את מלחמת החרות. מה לי מורא, ומה לי פחד! ברחתי מהכיבוש הקומוניסטי בטב׳. בדרך לא דרך עברתי גבולות, סכנות ומכשולים, עד שהגעתי בע״ה לארץ הנכספת – ארץ ישראל. ומיד הצטרפתי ללוחמי חרות ישראל לח״י, בימיה הטרופים וסכנת החיים. להלחם נגד השלטון הזר הבריטי, ולמען שלטון יהודי בארץ ישראל.

כלוחם חופש טעמתי גם את הטעם של ישיבה בבית הסהר בארץ ובגלות, ובע״ה זכיתי לחיות במדינת ישראל, בקרית ארבע, ולראות את הארץ בפריחתה.

פתאם הרגשתי שאני בודד בדרך. איפה משפחתי? איך קרה הדבר שאני נשארתי יחיד מכל משפחתי? איך יכול היה השטן ההיטלרי ימ״ש להביא עליהם שואה כזאת?

אבי, אביגדור בן נחום אליעזר הי"ד גילדין היה יהודי ירא שמים מקפיד במצוה קלה כבחמורה, כל חייו עמל למען פרנסת משפחתו בכבוד, ביושר ובאמונה. מעורב בין הבריות ודורש שלום לכל מכיריו.

אמי בלומה בת יום־טוב עקרת בית מסורה שומרת מסורת ומקימת מצוות; עמלה מעל כוחותיה עבור המשפחה והבית. אחי נחום יום־טוב הצעיר בינינו, שלישית אחותי מאלי ינטה ובלה שתי סבתותי הצדקניות. סבתי פיגה מצד אמי שידעה לקרא "באותיות הקטנות" היתה מבקרת פעמים בכל יום, בגשם ובשלג בבית הכנסת לתפילה, גם בזקנתה המופלגת. עסקה בטפול בנכדים.

סבתי השניה מצד אבי, שרה־לאה, היתה ידועה בצדקנותה, גם היא לא היתה יושבת בית, היא היתה מיילדת ועסקה בעזרה סוציאלית. השכינה שלום בין איש לאשתו. היתה עוסקת במתנת־בסתר לאדם ביישן ועני. סבתא היתה אמונה על הבריות, רבים תרמו לה בעין יפה, למען הנזקקים.

כאשר נפטרה בזיקנה מופלגת בחג החנוכה. בימים בהם אין מספידים את המתים. ואין מספרים בשבחם, הורה הרב להכניס את גופתה לבית הכנסת והוא התיר להספידה, ולספר בשבחה, למען ידעו וילכו בעקבותיה.

כל יקירי עוברים לפני עיני, כמו בסרט נע כשהם חיים ופועלים. לבי התכוץ בתוכי מכאב, ביודעי שהם אינם כבר, אף אחד מהם לא נשאר בחיים, רק אני לבדי מתהלך כאן בארצי ארץ חלומותי־חלומותיהם.

ולשאלתי הנוקבת: למה באה עליהם השואה האיומה הזאת? למה? ואין מענה... ובדרכי על מפתן בית הכנסת אשר במערת המכפלה שמעתי את החזן מתפלל ואומר: יתגדל ויתקדש שמי רבה...

בן ציון רוזנבלט

"עליית סידקוב" – לארץ ישראל.

סיימתי את שירותי בצבא הפולני בסוף שנת 1934. עיסוקי היה במחלבה. בסופי שבוע הייתי נוסע ללוצק, לשווק את התוצרת. חמאה, גבינה וכיו"ב.

באחד הימים, היה זה יום רביעי בשבוע, כאשר התכוננתי לנסוע ללוצק נכנסו אלי בן אחי ברוך וראובן הלפרן, והציעו לי לנסוע איתם לרפלובקה, לצורך סידור העלייה לארץ ישראל.

נרשמנו 6 אנשים לעליה, ואתה תוכל להימנות בין השישה, כך אמרו לי, והוסיפו, שלדוד קופרשמיד, הגיע מברק ממשרד העליה, כי דרושים עובדי אדמה בארץ. למטרה זו, הגיע שליח מרחובות, בשם סידקוב, לכאורה, יעדו היה לחבל פולסיה, ומאחר ושמע על העיירות שלנו, שאנשיהן עוסקים בחקלאות הוא פנה,

איפוא אל קופרשמיד, שקשריו עם התנועה הציונית היו הדוקים. אני התניתי תנאי מפורש, מוכן אני לצאת אתכם לרפלובקה אבל, רוצה אני להיות כלול בין השישה. ואכן, קיבלתי על כך הסכמה. הואיל ובשביל העיירה איגנטובקה נועדו 6 סרטיפיקטים.

בין השישה נמנו: נוח קפלן, ייציק שוסטר, בן ציון גד ביסקר, הלפרן ראובן וברוך רוזנבלט.

נוסף לסוסי ועגלתי שכרו סוס נוסף, ואף הוסכם שיחליפו אותי בדרך בנהיגת הסוסים.

כך יצאנו לדרך, לפנות ערב, בעגלה ושני סוסים לרפלובקה, הרחוקה מאיתנו כמאה קילומטרים. עברנו בדרך את העיירה קולקי, ומשם המשכנו אל העיירה אוסובה, הגענו אליה בעלות השחר.

לאחר מנוחה קצרה, יצאנו בדרך לרפלובקה, וע״י אחד הכפרים היינו צריכים לעבור נהר, שרחבו היה מעל 500 מטרים, הימים הם ימי ראשית האביב, הקרח מתחיל להפשיר, בצדי הנהר אף נראו מים, וחששנו לעלות על הקרח עם העגלה, מחשש שבירת הקרח מכובד המשא. לא ידענו כיצד לנהוג, הבאנו כפרי אחד, שניסה לעבור על הקרח, וניסה עם גרזן לבדוק אם הקרח מוצק, ואם יש אפשרות לעבור עליו. הוא היה איתן בהחלטתו, כי אכן עדיין קיימת אפשרות לעבור, מבלי לשקוע במים. וכך היה, לכפרי הענקנו ״מתנת יד״ בצירוף תודה, העברנו תחילה את הסוסים בלי העגלה, לאחר מזאת העברנו את העגלה. כאשר עברנו בשלום, שוב רתמנו את הסוסים, ויצאנו לדרך לרפלובקה המיוחלת.

כאשר הגענו לרפלובקה, מצאנו את המשרד, ראינו את האנשים שהתקבצו המועמדים לעלייה, מפיהם אף שמענו, כי עיקר השאלות הן: אם עבדו בחקלאות, אם ההורים עוסקים בחקלאות.

ראובן וברוך נכנסו בפנים, אני נשארתי בחוץ, לטפל בסוסים, להכין להם אוכל ושתייה. והנה סידקוב ניגש אלי, ושאל, של מי הסוסים האלה, אמרתי אחד מהסוסים שלי ואת השני שכרנו, הואיל והדרך מעיירתנו לרפלובקה רחוקה היא, ואין בכוחו של סוס אחד לעמוד בכך. אמנם, היה לי הרצון לספר לו את כל תלאות הדרך שעברנו, אבל הוא אמר שאין צורך. הגיע תורנו, נכנסנו כל אחד בנפרד, לחדר שבו ישבו שלושה אנשים. אחד ממשרד העלייה, סידקוב ואת השלישי שאיני זוכר כיום את שמו. אני, נשאלתי לאיזה מפלגה אני משתייך, עניתי, אין אני שייך לאף מפלגה, ובכל זאת, הירבו לשאול, למי אתה נוטה. השיבותי, ל״מזרחי״, אם כי אני עובד אדמה, חורש וקוצר. רשמו אותי, איפוא כמועמד לעלייה. בחוץ, כאשר יצאתי שמעתי רינונים כי לרוב הם לוקחים בעלי משפחה עם הרבה ילדים, ואת היתר סתם רושמים.

הייתי עייף מתלאות הדרך ומן המאמץ שהשקענו עד שהגענו לרפלובקה, וחרה לי מאד, באם לא תהיינה תוצאות חיוביות, בגלל היותי עדיין רווק. הרהבתי

עוז, חזרתי למשרד, דפקתי בדלת, וסידקוב שאל אותי מה רצונך? סיפרתי לו על הרינונים בחוץ, אכן לי יש כבר כלה; אבל השניים אתי, עדיין רווקים, וכי למה עשינו לשווא דרך כה ארוכה, והיינו צפויים להיטבע בנהר, וכל זאת ללא תוצאות.

סידקוב שאל אותי מהיכן שאבתי את כל הידיעות האלה. השיבותי. "קול ברמה נשמע". הוא שאלני לשמי. עניתי. בן־ציון רוזנבלט, והוא בפנים רציניות ממשיך, אל תדאג, אתה תיסע לארץ ישראל! העיקר, שבבואכם ארצה, אל תנטשו את הכפר, ותעברו לערים הגדולות.

עוד באותו יום חזרנו הביתה בעגלה וסוסים. אבל לא באותה דרך שבאנו, למען לא נצטרך לעבור שוב את הנהר. כדאי לציין שבדרך חזרה בחרנו לנו כמקום מנוחה ולינה את אוסובה. מקץ שבועיים, קיבלתי מכתב ממשרד העלייה, כי אושרתי לעלייה. השמועה התפשטה בעיירה חיש מהר. כל אנשי העיירה ברכוני ב"מזל טוב", גם ראובן וברוך קיבלו את האישורים המיוחלים. כעבור שבוע, קיבלתי מכתב נוסף ממשרד העלייה, ובו הודיעו לי, כי אם אאחר בהכנות הדרכון, הם אינם אחראים לתוצאות.

ביום חמישי נסעתי ללוצק, ועשיתי את מירב המאמצים לקבלת הדרכון, שילמתי את כל המסים, קיבלתי אישור לצורך קבלת הדרכון, ממפקד המשטרה במקום. לאחר יומיים שלושה שוב נסעתי ללוצק, למשרדי המחוז, הגשתי להם את כל האישורים, פרט לאישור משלטונות הצבא המוסמכים שאיני חייב ההתייצבות. לא קל היה לקבל אישור כזה, והייתי נאלץ לכתת רגלי, ולהמתין עם כלתי שהלכה אחרי, עמדנו עצובים ואובדי עצה. באותו רגע ניגש אלי יהודי שראה במבוכתי, ושאלני מה פשר הדכדוך הזה, תחילה רציתי לדחותו, כי מה לו ולעסקי? – אבל במחשבה שנייה, הרהרתי, ואולי "מאין, יבוא עזרי". סיפרתי לו כי עומד אני לעלות לארץ ישראל, והשגת האישור משלטונות הצבא הוא בעוכרינו. ועלינו להגיש את הדרכון לא יאוחר מאשר יום המחרת, אחרת תבוטל עלייתי. לתדמהתי, השיב האיש בביטחון גמור, אל תלכו לבקש את האישור, אחרי הצהרים תבואו למשרד, ותקבלו את הדרכון. האם היתה לי ברירה אחרת שלא להאמין?

אחרי הצהרים הגעתי למשרד, ומרוב סקרנות, הצצתי דרך המנעול לחדר המשרד, להיוכח, האם הפספורט שלנו מונח על השולחן. לגערותיו של השומר, לא היה קץ. נרעש ונפחד עמדתי מאחורי הדלת, שמא חלילה אתקל בסירוב. וכל אותה שיחה שהיתה לי עם היהודי, עורבא–פרח. הוא.

לפתע הופיע אותו יהודי, פתח בפני את הדלת, וכמעט דחפני פנימה. ואז אירע הנס, הפקידה לא שאלה כלל על האישור, רק ביקשה שאתרום זלוטי אחד, לטובת מחוסרי עבודה. חיש מהר הוצאתי את הזלוטי, נתתי לה בהבעת תודה, ורצתי מהר לדואר לשלוח את הפספורט למשרד העלייה.

ביום שישי, קיבלתי הודעה כי האניה "פולוניה" מפליגה לישראל בשבוע הבא ועלי להגיע ללבוב, משם נפליג מקונסטנצה לארץ. ביום המיועד לנסיעה, היה

אצלי הכול מוכן. המשפחה, השכנים וכל מכרי, ליוו אותי בשמחה. הגעתי ללוצק, מקום שם גרה כלתי, שם ביליתי את השבת, ועוד הגיעו קרובים ללוצק להיפרד ממני. ביום ראשון נסעתי ללבוב, נשארתי שם עד סוף השבוע, את המזוודות שלחו בנפרד, והאניה היתה אמורה להפליג ביום רביעי.

סוף סוף הגענו לנמל יפו. והשמחה אחזה בנו. בחוף היתה תנועה ערה, רקדו וקיבלו אותנו בסבר פנים יפות, משם הביאו אותנו לבית העולים שהיה אז ברחוב העליה בתל אביב.

ביום השני הגיע שליח מפתח־תקוה, בשם שטמפר, נשאלנו, לאן אנו רוצים להגיע; לפתח תקוה, רחובות, נתניה או לבנימינה. אני ביקשתי לצאת לפתח תקוה, הביאו אותנו למרכז פתח תקוה, משם לקחו אותנו לפרדס, והבטיחו לנו שבעוד ימים ספורים, נקבל מקום למגורים.

לפתח תקוה, הגענו כ־40 איש מעליית סידקוב. כבר ביום ראשון קיבלתי סידור עבודה, נשלחתי לפרדסן. עבדתי אצלו כמה ימים, נתנו לי טוריה, לעדור את העצים. לא היכרתי עדיין את הטוריה, ומה גם שהגעתי לפרדס, לבוש חולצה ועניבה וגם מעיל, אם כי אף אחד לא השגיח עלי, עשיתי את העבודה. בצהרים הוזמנו, לארוחת צהרים, ולאחריה הוחזרנו לעבודה. המשכתי בעבודה בחריצות, ובסיומה, הוזמנתי למחרת לעבודה כך עבדתי שלושה ימים במחיר 20 פיאסטר ליום.

באופן בלתי צפוי נפגשתי עם שמואליק, שאביו מטרוכנברוד, אחיו של בריל שואלב, והוא שאל על מעשי. אמרתי לו, שאני עובד בטוריה בפרדס. הוא לקח אותי למקום עבודה שלו, שם עבדתי בהשקייה, עבודה קלה יותר. וכך 5 שנים רצופות עבדתי בפרדסים. עבדתי אצל משפחת איכילוב, ובזמן המאורעות, כאשר המשגיח הערבי לא הגיע לעבודה, הוטל עלי תפקיד המשגיח. יחד עם עבודה מעשית.

עזבתי את העבודה בפרדס, והתחלתי לעבוד בעצים ביערות, עבדתי בחדרה, ראשון לציון ובכל המקומות שהיו יערות. וזה נמשך עד מלחמת העולם השנייה.

בתקופת עבודתי אצל איכילוב, קניתי בהמלצתו ועזרתו, חלקת אדמה, והקימותי צריף. בעבודת הייעור, השתכרתי די טוב, עד שרכשתי לי משק עצמאי. בתקופה מסוימת הגעתי עד ל־10 ראשים ברפת, והרבה עופות בלול, רכשתי לי. כאשר, האיזור שבו גרתי נהפך לשטח עירוני, קיבלתי פיצויים מכרתי את הפרות, נשאר הלול, והתחלתי בגידול עגלים לבשר. התוצאות היו חיוביות, רכשתי לי חלקת אדמה נוספת. רכושי גדל.

בעבר – בכיבוש עבודה ובהתבצרותה, למדתי כי בלי עבודה, לא ייתכנו חיי עם, וחירות עם.

בהווה, פרשתי לגימלאות. גנזתי את הנעורים, בתוך לבי. וכך במקצת העליתי בשורותי אלה.

באהבה באמונה וביגיע כפים בניתי משכני בארץ. שנים שקדתי על עבודתי – מתוכה נאצל כוח.

ובעתיד – מי יתן ואתברך בבריאות טובה, להיות למעיין ברכה למשפחתי ולידידי.

שאול בליטשטיין

בן ציון רוזנבלט ויצחק גורנשטין.

פרומה בורק , שהוסתרה ע״י הפולנים ניצלה והוחזרה להוריה מיד אחרי השחרור.

דבורה פז והתינוק ניר

בלה שחורי

עיירתי, ונוף מולדתי

עם היזכרי בבני משפחתי, כל גופי נעשה חידודים – חידודים ורוטט מכאב. כיצד אפשר לתאר חיים כה יפים ושלוים, שחייתי בתקופה של 17 שנה. הן צריך להיוולד גאון שיוכל בחרט אנוש להביע את אשר היה – ואיננו עוד.

הנני בת למשפחת משה ומינדל ניידן. הי״ד, אבי ז״ל, היה יליד קולק, בן יחיד, והרבה קנאו באמי, שהתחתנה עמו. חייהם התנהלו באושר וגם בעושר.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נלקח אבי כחייל, ואז החלו חיי גיהנום לאמי.

עגומים ושוממים היו החיים בעיירתנו הקטנה טרוכנברוד. יום אחד היה דומה אל משנהו ואין מה שיכניס שינוי כלשהו בחיים החדגוונים שבה.

אבי, שעסק במסחר, היה מעט מאד בבית, וכל ניהול הבית נפל על שכם אמי, ובכדי להתגבר על קשיי החיים נתנה לילדיה יד חפשית וזה הקל במעט על חייה, כי כל ילד השתדל לסייע לה במיטב יכולתו.

אני, נולדתי לאחר המלחמה, ומצבנו הכלכלי היה טוב. אמי היתה אשת חייל למופת עמלה קשה, גם בבית וגם בשדה, חלקת אדמה קטנה היתה לנו ובעמל כפיה הצליחה להוציא תנובת שדה מכל טוב. תמיד נראתה בין הערוגות ואנו הילדים סבבנו אותה בחיבה, והיתה מלמדת אותנו את עבודת עידור, ניקוז, הרחקת עשבי בר. ושבענו מפרי עבודתנו, בחלקת אדמתנו.

בחג־השבועות, שהאדמה הדשיאה עשב ירוק, הפרחים פרחו והעצים עמדו בלבלובם וגם צפרים אמרו שירה. היינו הילדים הראשונים בעיירה שהיו מביאים אילנות ושמים בבית, לבין המיטות של אבא ואמא. כן פיזרנו על כל רצפת הבית ירק. (לעפיכע) שקטפנו מהביצות ולעתים נכנסנו עד למתניים בעומק המים, אבל בבית ריח גן עדן.

את היער אהבנו. שוטטנו בו בחבורות הרבה, ליהנות מן הטבע הנפלא ומי שלא התעצל, אגר מיני גרגרים. פטריות, אוכמניות, וזה הספיק למטעמים לכל החורף.

אבי היה רוכל בכפרי הסביבה, הביא למכירה עורות של עגל, וכיוב׳. בימי ראשון היה עוזב את הבית עמוס במרכולתו – לצורך עבודתו וחוזר בימי חמישי, ובכדי לספק את הסחורה היינו הילדים ממלאים שליחויות להביא את הסחורה הביתה. לא פעם העמסנו שקים כבדים על גבינו, ובקושי סוחבים הביתה.

עלי לציין אפיזודה החרותה בזכרוני. כאשר הגיעה עונת האוכמניות, היינו הולכים אל היער לקטוף אותם. עצם הקטיפה, אינה קלה, כי האוכמניות הן בערך בעשרה סנטימטר מן האדמה, ואין זה קל ללכת עם גב שפוף הרבה זמן. לפי הנוהג היה צריך להוציא רשיון מטעם הרשות לקטיפת אוכמניות, ועל כך הופקד שומר

מיוחד. מאחר והרשיון כרוך בהוצאה כספית, נמנעו מלרכשו, והיינו מתגנבים אל היער מבלי שהשומר יבחין בכך. הדבר הצליח – כאשר היינו יחידים, אבל, כשהגיעו הרבה ילדים, והרעש היה מחריש אזניים, כהרגליהם של בני נוער, השומר הגיח ממארבו והיה מחרים את כל פרי עמלנו, במשך יום שלם. ולבסוף – אף השכלנו לעשות, ולמדנו שיטה, כיצד "לסדר" את שומר היער, ע"י איסוף אוכמניות והחבאתם בתוך הגבעות של מוך. את השקית היינו שמים בפנים, ומדי פעם בפעם, הוספנו את אשר הספקנו לקטוף. אולם, לך ותזכור היכן "המטמון", הן כל הגבעות שוות היו. אבל תמיד סמכנו על "ההתמצאות" שלנו והצלחתנו היתה שלימה.

נוסף לאיסוף האוכמניות, גם ליקטנו פטריות "ברוסניצעס" "לאכיציעס" – כל אלה להכנת ריבות למיניהם וטעמיהם הרב־גוניים.

זכורני ואני כבר בת 15–16, הלכנו קבוצת ילדים ליער קוטוב דרך (האיטו), והדרך רחוקה ומתמשכת, היה זה מקום המפריד בין שני יערות, לאחד קראו קוטוב ולשני רדזיוויל.

יום שלם קטפנו ביער קוטוב, שרק פרוסת לחם אחת להשביע רעבוננו. הילדים אספו במשך היום, כל אחד דלי שלם של אוכמניות ומבלי להיתקל עם שומר היער, חזרנו הביתה כשאושר נסוך על פנינו.

וראה פלא: בדיוק ביציאה מן היער, היתה גדר גבוהה שסבבה את בית שומר היער. השומר, ידוע כגוי אכזרי חשב לתומו, הנה נפל מן השמים לרשותו "שלל־רב", אעפ"י שאלה לא נקטפו ביער שהופקד לשמרו.

השומר, עלה על הגדר, ובחרון אף החל לצעוק, עמדו, "יהודונים מלוכלכים" – לא אדע, מהיכן צץ לי רעיון וכוח כאחד. צעקתי לילדים, מהר תברחו, ואני עליתי על הגדר, מתקרבת אליו, אני קלת רגלים – והוא כבד תנועה, זקן בא בימים, הניח את הרובה על הגדר, ואני כ"שד משחת" ללא הרהור תפסתי ברובה, שברתיו לשניים. וזרקתי אותו מעל הגדר. פלצות אחזה את השומר, וגם הוכה בתדהמה, הוא החל ברדיפת "אמוק" אחרי. כל עוד נפשי בכפי – נסתי מנוסת בהלה. וכך ניצלנו.

המעשה נתפרסם בין הגויים, ושומר היער, נשבע שבועת אמונים כל עוד הוא עלי־אדמות ינקום בי.

וראה פלא: השתיכותי לתנועת נוער, והכמיהה לארץ ישראל, חישלה נפשי, וכולנו חיינו באווירא דישראל, ללא רתיעה ומורת רוח. בידענו בביטחה, כי סו"ס ניגאל. ונזכה לעלייה.

זוכרת אני את הבית, אבי היקר, המתגבר כארי, ובבוקר שר את ברכת השחרית, בקול שבור ורווי געגועים ואמי הורתי דאגתה לעול הבית, גידול הילדים.

איך הפליאה קדושת השבת. הנרות שדלקו בכל בית בלהבת קודש. הקדושה והאצילות שנמסכו לתוכנו. גדלתי בבית, שלא היו מריבות בין אבא ואמא. זכרנו,

כאשר האבא היה חוזר מלוצק, היה מעניק לכל אחד מאתנו שי למזכרת.

היה זה בשנת 1937, בשלהי הקיץ התאספו בעיירתנו, מטובי הבחורים לקורס לימוד שימוש בנשק. המדריכים – הגיעו מארץ ישראל.

עיירתנו שכנה בין שדות ויערות, והיוותה מקום אידיאלי לקורס. נזכרת אני, בלימוד העברת האקדחים בתוך מכנסיים, גומי שהושחל לפני, או אחרי הברך – אחזם ללא אפשרות ליפול. וכך המשכתי בקורס גם בשנת 1938.

מפקדי היה לא אחר, מאשר אנשל שפילמן היקר, ואני נבחרתי הודות לו, עם עוד חמישה בחורים לקבוצת ארגון צבאי לאומי.

ראיתי זאת, כמחווה למסירותי ונאמנותי, וגם כשקדנית בלימודים. והודות לאנשל זכיתי לעלות לארץ ישראל ובשנת 1939, הגשמתי מאוויי.

וכך, עם קבלת אישורי להפלגה היתה לי שהות של שבועיים בלבד לארגן את הנסיעה להיפרד מהבית שלי, בו נולדתי וגדלתי, הורי היקרים, אחי, ואחיותי, דודי ודודותי, מכרים ושכנים. ומ־"בית"ר" מקום שביליתי שנים כה רבות וטובות, עם חברים אהובים. נוסף לכל היה צריך לנהוג בשקט, בשלווה וביום בהיר, אבא ואחי הרשל ליווני לקיוורץ, לתחנת הרכבת, ובפעם הראשונה בחיי ראיתי רכבת, ובה רבים מהחברים שהשתתפו בקורס. וכולם, חיבקוני ונשקוני, ואני, בכל הרעש וההמולה נדהמתי ולא הייתי מסוגלת להוציא הגה. זכור אזכור, בשעה שאבי דיבר אלי, והמשיך לדבר – ולא השיבותי מילה. לא ידעתי, מה אירע לי, ולא הבינותי, ואף לא עלה על דעתי, כי זו הפעם האחרונה שאני רואה אותם ולא אראה אותם לעולמים. דבר אחד הרגשתי בתת־ההכרה, שאני עוזבת אותם, תחושה זו העיקה עלי, ולא הרפתה ממני כל הדרך.

הגענו לוורשה, ושם השתהינו ימים מספר עד שהכל הסתדר וקיבלנו אשרות הגירה.

ביום חמישי בלילה עלינו כל החבורה לרכבת שיצאה לרומניה. כל הדרך היו הוילונות מורדים, לבל יראה אותנו מישהו. כך נכנסנו לנמל ואחד, אחד, עלינו על האנייה.

הפתאומיות שבנסיעה, הטיול על האנייה הים הגדול והרחב – שהכרתי זו הפעם הראשונה בחיי, כי כל טיולי עד כה, היו הנסיעות לסבא בקולק ואכן געגועים טמירים אל הנעלם צפו ועלו ובאופן ספונטני ישבתי וכתבתי מכתב להורי מעל סיפון האניה, שאגב הגיע אליהם, כפי שנודע לי אח"כ.

גם הנסיעה לא קלה היתה, באניה קטנה ומלוכלכת, שנועדה להוביל פחם. הצטופפו בה כ־9 מאות איש מכל שכבות העם, המחנק היה גדול, ומבלי רצון מיררתי בבכי, נחמה פורתא, היה לי, בן עירי, יצחק טשרני שהוציאני קמעא ממצוקתי, וסייע לי במידת יכולתו.

לארץ היינו צריכים להגיע תוך שבועיים מיום ההפלגה, עקב הפחד מהשלטון הבריטי בארץ, שלא נתנו לנו לרדת לחוף, כי העליה היתה בלתי לגלית. והובטח

לנו, כי סירות קטנות יישלחו לקחת אותנו כאשר נתקרב לחופי הארץ ולהביאנו לחוף מבטחים. לא ידענו מה הסיבה שהכל השתבש. ולא קיבלנו כל ידיעה מהארץ. וכך החלו הנדודים בים, ובשום נמל לא הירשו לנו לעגון. לא היינו מצויידים במזון יותר משבועיים, כל רכושנו הדל, היתה שכמיה וכמה פריטי לבוש. ולאחר ששה שבועות של סבל התקרבנו לנמל תל־אביב והבריטים עצרו אותנו, והביאו אותנו תחת משמר לסרפנד. לאושרנו, שהיינו שם עשרה ימים בלבד. ובאחד בספטמבר 1939 השתחררנו. לא היה קץ לאושרנו – היינו בני חורין בישראל.

בשנת 1942, נישאתי ליצחק צ׳רני, שנות חיינו היו באהבה, זו שהעניקו לי הורי – הענקתי לארבעת ילדי, על אף שנות המצוקה שררה בביתנו הרמוניה אהבה ומסירות. חינוך הילדים בערכים של מולדת, ילדינו בעלי השכלה, וכולם חיים באושר.

העליתי זכרונותי ברטט. ויישר כוח למוציאי ספר קדושי עיירתנו, שבו – כבוד והדר, תהילת נצחים, ליהודי העיירה הקטנה, שהראו רוח־עוז ואומץ לב, בלכתם לקראת המוות, לכת אחים מלוכדים ומאוגדים יחד. ברוחם ובנשמתם, קידשו שם אלהים ושם ישראל.

לא יפוג האבל, ולא יסוף היגון על גבורי רוח, ועל קדושי מעש. עד כי יקויים דם עבדיו יקום, ונקם ישיב לצריו.

יהא זכרם הקדוש ברוך!

קבוצת פעילי "הבריחה" ברומניה – 1945
משמאל: פניה וגד רוזנבלט
ראשון מימין: סניה רוזנזון שניה הציירת רחל לידובסקי.

זכרונות מבית סבא

מאת חיה בן־נון

הסיבה, שאינני כותבת על בית אבא ואמא ז״ל, נובעת מכך, שבהיותי בת שלוש נפטר אבי, ואמי נשארה אלמנה עם חמשה יתומים: שלוש בנות ושני בנים. אבי היה הבכור אצל סבי, ר׳ דניאל השוחט, שהיה אבא לארבעה־עשר הילדים: שמונה בנים ושש בנות ואני, שביתנו היה סמוך לבית סבי, גדלתי עם הדודים והדודות. על משפחה ענפה זו אפשר לכתוב ספר שלם כדי להנציחם. מובן שבמשפחה מיוחדת כזו, ששפעה חום ואהבה, לא הרגשתי את עצמי כיתומה. לפי חישובי הזהיר, מנתה משפחתי כשלוש מאות נפש. ומכל המשפחה הזאת – נשארתי אני השריד היחיד. לכן מוטלת עלי החובה, להעלות קוים לדמותם של סבי, ר׳ דניאל השוחט וסבתי רחל וצאצאיהם. סבי היה תלמיד־חכם מובהק, והוא שימש בלוזישט כשוחט, מוהל וחזן. הוא התברך בקולו האדיר והערב, וציבור המתפללים חש, שתפילותיו הנרגשות פותחות את שערי־שמיים לתפילותיהם. סבתי, רחל היתה מטופלת בארבעה־עשר ילדים. אין פלא, שיום העבודה שלה התחיל בארבע לפנות בוקר. שניהם היו קמים באותה שעה, אלא שסבא התפנה לומר כמה פירקי תהילים, ואילו הסבתא אצה ראשית כל, לתת מזון לפרות שברפת ואחר כך, לחלוב אותן. ובעוד השעה מוקדמת וקרירה יצאה לעבוד בגן הירק. שלא כמו בימינו, שהשוק והסופרמרקט מספק את כל צרכינו הרי בלוזישט, סיפקה הגינה את הירקות, הבוסתן סיפק את הפירות בשפע כזה, שהיו מאחסנים אותם לתקופת החורף. לול העופות סיפק את הביצים, הפרות סיפקו את מוצרי החלב, כל זה הצריך טיפול ועבודה רבה, נוסף על הכנת התבשילים למשפחה גדולה כזאת. במיוחד רבתה העבודה בימי חמישי ושישי. ביום חמישי בבוקר כבר אפתה סבתא את הלחם לכל השבוע, ואת החלות והעוגיות לכבוד שבת. ביום שישי הכינה את החמין, את המעיים הממולאים ואת הפשטידה המתוקה, שהשומן נוטף ממנה ומעלה ריר בפה. מאכלי סבתא היה להם טעם גן־עדן, ועד היום הזה אני זוכרת את טעמם. מובן, שלמרות טרחתה הרבה, לא שכחה סבתא את העניים הנזקקים לצרכי שבת, והיתה שולחת להם, דרכי, קמח, ביצים, שמרים ובשר. סבא היה מקבל עבור שחיטת בקר את הראש של הבקר, והיה שפע של בשר בבית סבא, וסבתא הרשתה לעצמה לחלק חלק ממנו לנזקקים, שלא חסרו בלוזישט. לאחר שעברו שנים רבות, עדיין אני זוכרת את לילות השבת אצל סבי: השולחן מכוסה מפה צחורה, ועליו עומדים שני פמוטים מבריקים בהם דולקים נרות השבת, ובקצה השולחן מכוסות במפה צחורה קטנה חלות השבת. ובכל הבית שורר נקיון מבריק, ואוירת שבת קודש שרויה על הכול. והנשים לבושות בגדי־שבת ממתינות לסבא עם הבנים, שצריכים לשוב מבית הכנסת, וסבא היה

חוזר תמיד עם אורח לכבוד שבת, ומקדש בקולו הערב על החלות. ולאחר הסעודה בוקעות זמירות השבת מביתו, ובקיץ פותחים השכנים את חלונותיהם ומאזינים להן בהנאה גדולה. נדמה לי ששבת זו נתנה עידוד ושמחה לכל השבוע. סבי היה חזן ידוע לא רק בלוזישט, אלא בכל הסביבה הכירו אותו, כבעל־תפילה גדול, והיו מזמינים אותו בימים נוראים לעבור לפני התיבה במקומות כמו לוצק ורובנה. לשם היה לוקח עמו את חמשת אנשי מקהלתו, שהיו מכנים אותם – משוררים. חודשיים לפני החגים היה מתחיל את החזרות עמם. אני הייתי יושבת על ברכיו ומאזינה ללחנים. וכשאחד המשוררים היה משבש את המנגינה, היה סבא אומר אלי: השמיעי את, את המנגינה של "כבקרת רועה עדרו". ואני הייתי, משמיעה את הלחן לשמחתו הרבה, כי הכרתי אותם מן החזרות המרובות שהיה חוזר עליהם. כשהיו שואלים אותו, למה הוא מעדיף להתפלל, לפעמים, במקומות גדולים יותר מלוזישט, היה עונה, שבשכר שהוא מקבל שם הוא משיא את בנותיו. דודותי היו בחורות יפות, וכשהגיעו לפירקן נישאו לבני ישיבה תלמידי־חכמים. סבא היה פוסק: זה מתאים למלכה, זה לדבורה, וכך הלאה. את חתניו לימד מלאכת השחיטה, לאלה שהיו בעלי קולות ערבים, הדריך אותם בחזנות. לאחר הנישואין שימשו אלה בקודש בעיירות האיזור. חתנו ר' אהרון גולדברג שימש כרב ושוחט בקיברצה. הוא היה בעלה של הדודה מלכה, והיו להם שמונה ילדים. דודתי פסיה היתה נשואה לר' אליעזר דוידובסקי, שהיה חזן ושוחט בצירטוריסק. היו להם שבעה ילדים. דודה שרה היתה נשואה לר' חיים טבצ'ניק שהיה שוחט וסוחר. להם היו חמשה ילדים והם גרו בדרזנה. דודה לאה היתה נשואה לר' יוסף ספיבק, שהיה שוחט וחזן בלוצק. דודה בילה היתה נשואה לר' אליהו קסלר, שהיה שוחט, מוהל וסוחר. היו להם שמונה ילדים והם גרו באנטונובקה. הדודה דבורה היתה נשואה לר' משה, שהיה רב באוסטרוזץ. היו להם שני בנים. בת הזקונים, שיפקה היתה נשואה לאחיינו של סבא, יצחק פירר, ששימש חזן ושוחט בלוזישט. היו להם שתי בנות. מכל הבנים של הסבא, שהיו כולם תלמידי־חכמים, התגלה בנו, חיים כיוצא־דופן: לאחר שכבר הוסמך כרב ושוחט, עזב את מלאכת־הקודש, ונסע לוילנה ללמוד בסמינר למורים. הוא שימש כמורה בבית ספר, ואחר כך, כמנהל הסמינר. מובן, שהוא גרם ל"שברון לב" לסבא, שראה בזה טרגדיה. דודי, דוד נשא בת שוחט מלוצק ושימש שם שוחט. הדוד, יעקב פירר היה שוחט בפולטבה ברוסיה הסוביטית. עד שהשלטונות אסרו עליו לעסוק בשחיטה. היו לו שני ילדים. אפשר שהם עדיין חיים ברוסיה. על הדודים מאיר וברוך, לא ידוע לי מה עלה בגורלם. אבי, משה נפטר בגיל שלושים ושתיים. אחי, מוטל היה הבכור אחרי כמה שנים נשא את מרים והיו להם שתי בנות. אחי, יצחק למד בישיבות, והיה ראש־ישיבה. אחותי, חוה היתה נשואה וגרה בלוזישט. אחותי, יהודית עלתה ארצה, לאחר שבא בן דודי, שאול סלעי, ולקח אותה ארצה ונשא אותה לאשה בארץ היה ביתה שופע חמימות לכל אנשי עירנו ומכיריה. היא

היתה מהפעילות הראשונות של בית ט״ל. אני הגעתי ארצה בשנת 1938. הייתי בהכשרה של תנועת ״גורדוניה״ בלודז, וחכינו לסרטיפיקטים. אולם ממשלת המאנדט סגרה את שערי הארץ לפנינו, ואז החלטנו, קבוצה מגורדוניה, ״השומר־הצעיר״ ו״החלוץ הצעיר״ לעלות בעליה בלתי־ליגאלית. עלינו על אניית־משא, שהובילה חוץ משלוש מאות החלוצים גם פרות וסוסים. ומכת העכברים היתה ללא נשוא. המזון היה מועט ודל, והספינה תימרנה בלילות, כדי להתחמק מן האנגלים. לבסוף התקרבנו בחשכת־הלילה לחוף הרצליה, ואנשי ההגנה הורידו אותנו בסירות על החוף, משם פוזרנו בישובים: מעלה החמשה, חולדה וגבעת־עדה, ואני נשלחתי לגבעת–עדה. שנה לפני עלייתי ארצה, התנפלו ערבים על המושבה הוותיקה, גבעת עדה ורצחו שתי נשים וגבר. המושבה ביקשה לשלוח להם חלוצים, שיעבדו בה וישמרו עליה. אני וחברי חיים היינו בתוך קבוצה של חמישים איש, שנשלחו לגבעת עדה והקימונו אז את הקבוצה בשם ״קבוצת־השומרון״. בשנת 1939 נישאתי לחברי, חיים בן־נון. הוא היה חלוץ מפולין. עבד ביום ושמר בלילה, כפי שהיה נהוג בימים ההם. גם אני עבדתי בשדה ובכרם. לא הרגשנו אז את הקשיים, להיפך, היינו מאושרים, כי הגשמנו את חלומנו–לעלות ארצה. ב־1939 נולד בננו הבכור, אביהו. עוד הספקתי לשלוח את תמונתו לאמי. היא ביקשה ממני ומאחותי להעלות אותה ארצה, אולם המלחמה הארורה מנעה זאת מאתנו. כיום יש לנו שלושה ילדים: שני בנים ובת. ומהם תשעה נכדים. כך שזכיתי לראות בנים ובני־בנים בארצנו היקרה. כאן אני רוצה לציין, ומבקשת לא לראות בזה יהירות, שבני, אביהו הוא קצין בכיר בחיל אויר, ונחשב לאחד ממפקדיו הבכירים ומטייסיו המוכשרים. ובימים האחרונים קיבל דרגת אלוף. הוא מביא כבוד לא רק למשפחתו, אלא לכל בני עירנו. זכות היא לנו, שנינו של ר׳ דניאל מלוזישט, מגן על מדינת־ישראל.

ברוך רוזנבלט (רז)

ימי נעורי בגולה

בראשית דרכי הוכנסתי לחדר של אבא של דבורה ״דויד דער מלמד״. ובתקופת ילדותי עברתי ללמוד אצל הרבי זייויל ז״ל מסליבקה.

היינו לומדים גם בערבים, והמצאנו אני ומוטיל פינס, פטנט איך להתקין פנסים מבקבוקים עם פתיל נפט, כדי להאיר את הדרך בשובנו הביתה.

החיים בעיירותינו זרמו שלוים, שדות נרחבים שריח חציר נישא בהם. ריח שדות ושירת צפרים, ובכל אלה התמזגה השירה היהודית הערבה והנוגה, שירה חסידית מלאת געגועים לארץ ישראל.

המאבק לקיום היה קשה, אולם על היום האפור זרח אור הכיסופים והוא אשר המתיק את תמרורי החיים. ילדותנו היתה מלוטפת בידי אימהות, החדר ובית המדרש, ניגוני חסידים, נרות שבת ויום טוב. הסימטאות הקטנות. עיירה חיה ותוססת.

לאחר תקופה מסוימת נפתח בטרוכנברוד בית ספר עברי ״תרבות״ היה זה בית ספר פרטי ולא ממשלתי, דבר שהיה כרוך בהוצאות רבות. הייתי יוצא מהבית ביום ראשון בבוקר, והייתי לן אצל הסבים ב״ורשאפעם״ עד ליום ששי. ככה זה נמשך, עד שאבא החליט שכדאי שאתחיל ללמוד בישיבה. נסעתי, איפוא, איתו

ללוצק, שם היתה ישיבת נוורדיקר, ובה התחלתי ללמוד. במשך כל ימות השבוע אכלנו במטבח שהיה בישיבה, אבל בשבתות, היינו מוזמנים לאכול בבתים פרטיים. זכור לי, הפעם הראשונה אוכסנתי בבית, ובשבתי על יד השולחן, כל בני הבית לא גרעו עין ממני, בחנו אותי מכל צדדי. הדבר גרם לי סבל רב, ואמרתי לעצמי, יותר לא אבוא לבית פרטי לאכול. סו״ס סידר לי אבא, שבימי שבת אוכל לאכול אצל קרובת משפחה, לאחר זאת, גם ישנתי שם, והעניינים החלו להסתדר. כמובן, שלחגים, הייתי חוזר בשמחה הביתה.

בבית היה הרבה מה לעשות. בגיל 18 התחלתי לעזור במשק הבית ובערבים הייתי הולך לתנועת ״המזרחי״ והיינו מבלים את הזמן הפנוי בקריאה, ומקבלים ידע מיוחד על התהוות והתפתחות התנועה.

היה זה בליל חורף, ערב חג הפורים, הייתי אצל ראובן הלפרן. והגיעה אלינו שמועה שהגיעה משלחת מארץ ישראל, מטעם התאחדות האיכרים, שכונתה ״עליית סידקוב״. היה זה בשנת 1933 בשעה 12 בלילה, אבא לא היה בבית, ניגשתי למיטה של הדוד בנצי, הערתי אותו משנתו וסיפרתי לו שבתחנת רפלובקה, בסביבת קולק נמצאת המשלחת הרושמת עולים חקלאים בעלי משפחה להתיישב בארץ, לא היססתי אף לרגע, מיד רתמתי את הסוסים של בנצי, ויחד עם ראובן הלפרן יצאנו לדרך. כאשר הגענו לרפלובקה, כבר נתאספו שם הרבה אנשים, שגם להם הרצון לעלות ארצה. לאחר שאלות וחקירות, רשמו אותנו כמועמדים לעלייה. כאשר חזרנו לעיירה פשטה השמועה על עליית סידקוב, והתחילה נהירה לרפלובקה להירשם לעלייה. למגינת לבם, איחרו אנשי העיירה את המשלחת וחזרו מאוכזבים מהדרך.

עברה תקופה מסוימת, ובנצי וראובן קיבלו אישור להסדיר את כל הענינים הדרושים כדי לעלות ארצה ואני לא קיבלתי כל הודעה. האכזבה שלי היתה גדולה. נסעתי ללוצק, ומשם הגעתי לוורשה, נסעתי מחוסר כסף באוטו־משא שהוביל ארגזים, ביצים וכיו״ב. ישבתי על הארגזים, לאחר טלטולי דרך, הגעתי עייף ורצוץ לוורשה. פניתי למשרד הארץ ישראלי, ושאלתי, למה לא קיבלתי סרטיפיקט לעליה. השיבו לי, כי רק לשניים מבני העיירה אישרו לבנצי ולראובן. כמובן, שלא קל היה להיפטר ממני, נשארתי חודש ימים בוורשה ויום יום, ללא הפוגה הייתי בא למשרד, ועושה להם צרות, כפי שנוהגים היום העולים בסוכנות. לאחר חודש ימים בא קץ לתלאותי, התחלתי להתכונן לעלייה.

כך נפרדתי מעיירתי. בכיתי, על חיים תוססים ונאצלים אשר היו בעיירותינו. ומתפלל אני כיום, כי בנינו יבינו את הערכים הרבים, אשר נתברכנו מהמעין המבורך. כאשר זכיתי לעלות לישראל, בנצי וראובן כבר היו בארץ. נשארתי ללון אצל בנצי. שיכוני היה בתוך מחסן אריזה בפרדס. לאחר לילה אחד, שמתי פעמי לתל אביב, התחלתי לעבוד אצל יעקב יהודה, האבא של זליג. עבדתי אצלו

כשלושה חדשים בערך, עד שהגיעו מההסתדרות ודרשו ממני תעודת עליה, לא הצגתי להם, הואיל ובה היה רשום כי עלי לעבוד בחקלאות. ומסיבה זו הורדתי מהעבודה. חזרתי בחזרה לפתח תקווה לעבוד בפרדס. נסעתי עם בעל הפרדס, ונתגלתה לפני תמונה מוזרה, נוכחתי שבחקלאות עובדים ערבים בלבד. מצב רוחי נעכר. אבל בלית ברירה, נתנו לי טוריה ואמרו לי לעבוד יחד עם הערבים. בעל הפרדס עמד בצד והסתכל, לאחר רבע שעה פנה אלי, ואמר, הגד – אתה יהודי? עניתי, ומה אתה רואה עלי? הוא השיב, הן היהודים אינם יודעים לעבוד וכאן אני רואה שעבודתך יותר טובה משל הערבים. וכפרס שילם לי 20 גרוש במקום 18 גרוש, כך המשכתי לעבוד אצלו עד אחרי נשואי.

והנה, יובל שנים במולדת. וגאה שיוצאי עירנו הוסיפו תמיד לשמור על הקשר ההדדי. עובדה זו מוכיחה שמידה זו, היא מורשת מיוחדת של טרוכנברוד. והתכונות של עיירתנו, הפכו להיות נכסים, לאלה שזוכרים את הבית הישן וקשורים בו.

הערכים הציבוריים שעיירתנו יצרה וטיפחה, היו ליוצאיה מקור לערגה וכיסופים, גם לאחר השואה הגדולה, כאשר אדמתה בגדה בנו והיתה לנו אדמה משכלת. עדיין גלום בנו, הטוב והחיוב של העיירה והיא מאחדת את פזוריה לחטיבה אחת.

שמואל אנטורג ומשפחתו

מגילת היסוד

כעהשי"ת י"ז ניסן תשמ"ז ח' למדינת ישראל גבעתיים

במעמד אנשי שארית הפליטה מטרוכנברוד ולוזישט הנמצאים כאן על המקום הקדוש הזה, על המגרש שהקדיש מר' אברהם גוק בן אלטר ורייזל גוק, לשם הנצחת הוריו שנפלו יחד עם בני עירם טרוכינברוד־לוזישט על קידוש השם.

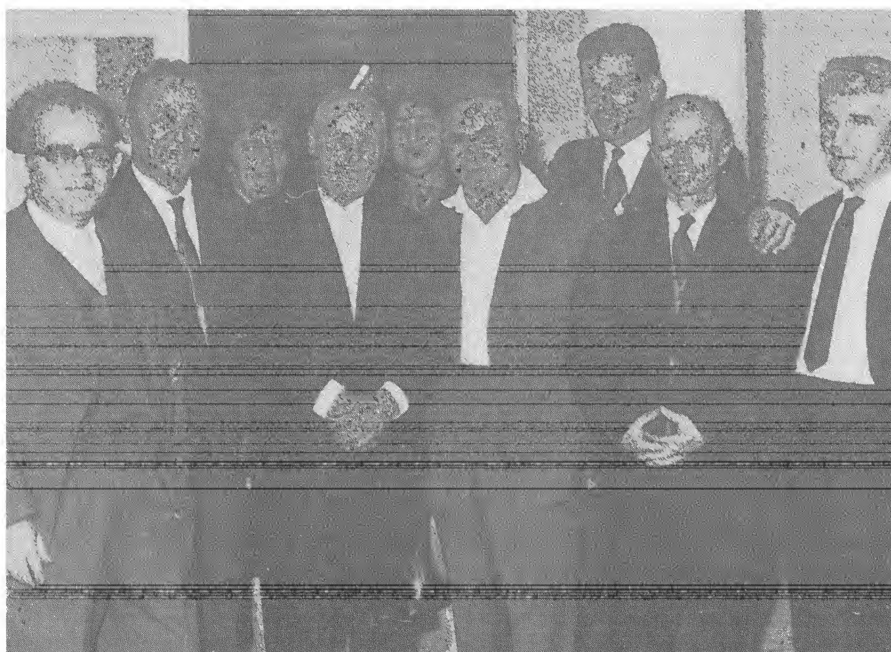
יש לנו הכבוד להניח את היסוד לבנות בית על שם הקדושים שזכרם לא ימוש מקרבינו לעולם ועד.

מי יתן וישמש בית זה להוד ולתפארת לזכרם הקדוש של בני עירינו הי"ד.

בית ט"ל

בית ט"ל בבניתו
מימין: אברהם גוץ (תורם המגרש) אליעזר ברקאו, ישראל גרדין, פסח צפורן ויצחק שחורי.

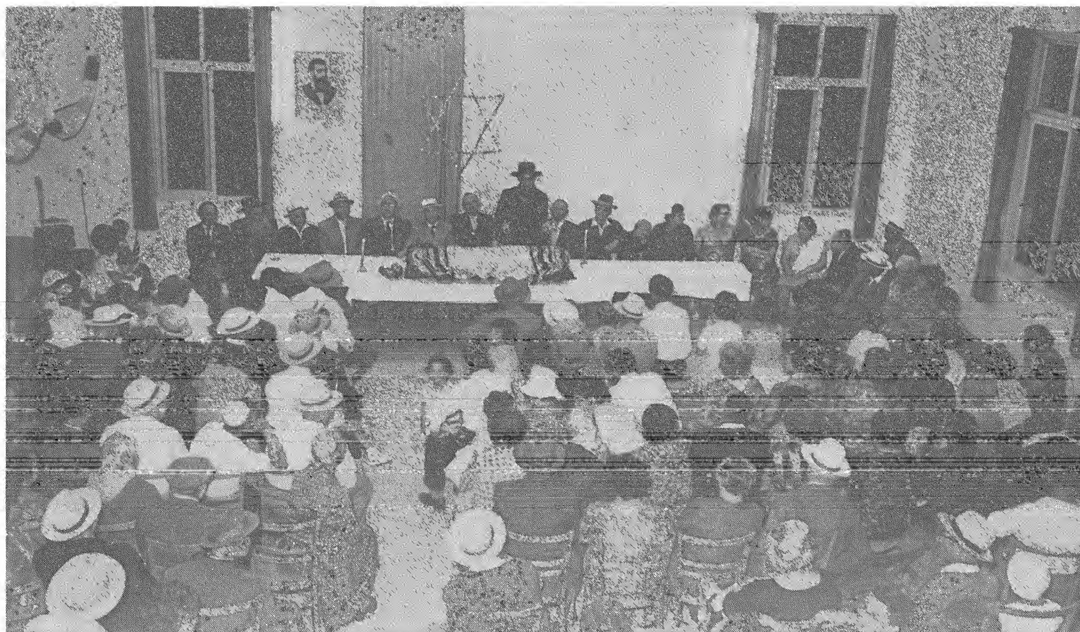
הנהלת בית ט"ל
מימין: אנשל שפילמן, חיים ווצ'ין, ראובן הלפרין, שמואל ביסקר,
רוזה בורק, אליעזר בורק, לאה פלדמן, אברהם פלדמן וטוביה דרורי.

כנס יוצאי ט"ל בחיפה בחג השבועות תש"ה.

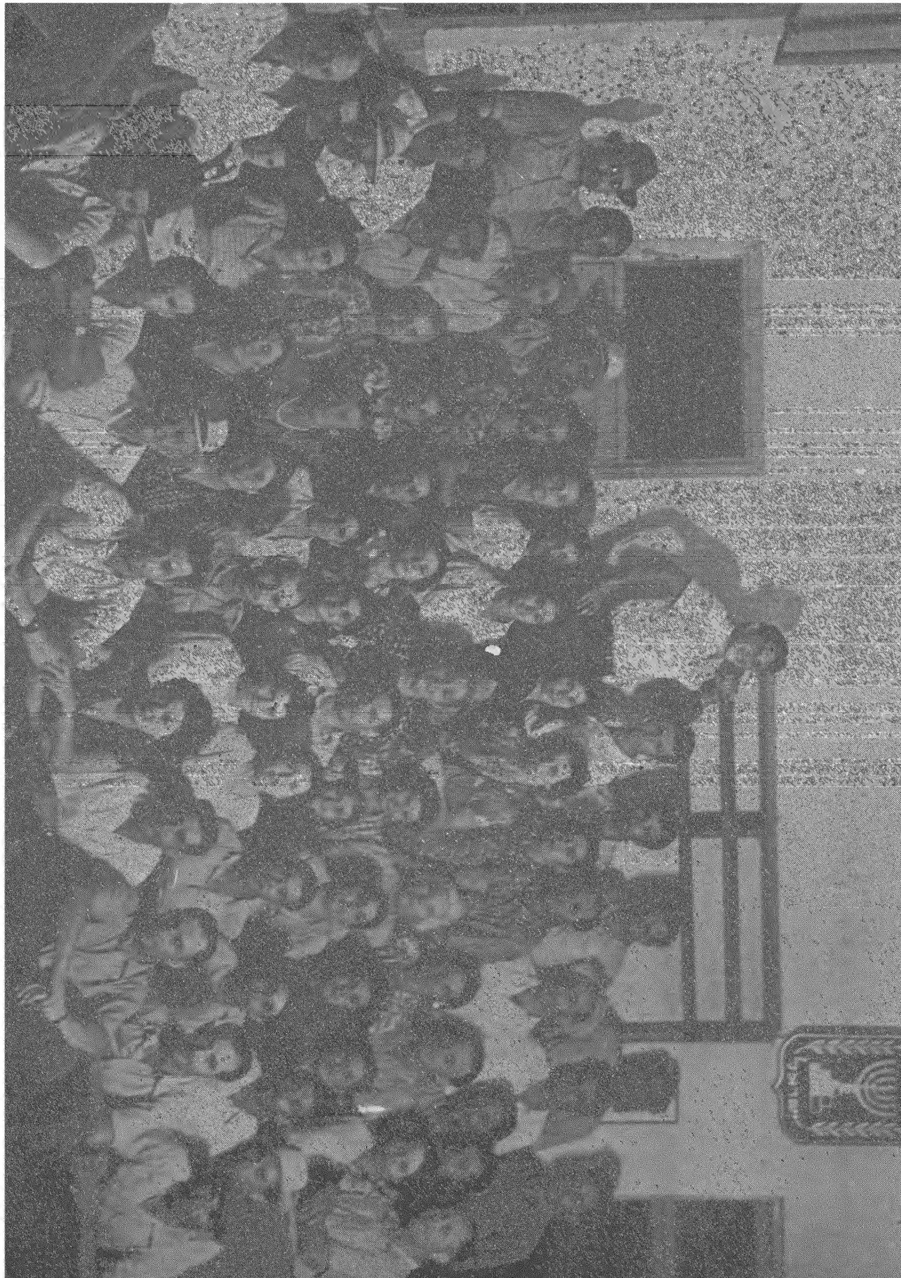
כנס יוצאי ט"ל בתל־אביב חג הפסח תש"ה.

הכנסת ספרי תורה לבית כנסת ט"ל הנואם: הרב ברוידא.

חברי ט"ל בטיול ליד אנדרטת רפפורט בהרי ירושלים.

אסיפת יוצאי ט"ל – בית החלוצות – תל אביב

כנס יוצאי ט"ל בגבעתיים תשי"א.

בטקס הכנסת ספרי תורה לבית הכנסת ט"ל.
מימין: הרב ברוידא, יצחק דויטש, אשר פישפידר.

בשעת קריאת התורה.
משמאל: דוד שוסטר, ראובן הפלרין, אליעזר ברקאי והלפרסון.

ישראל וחוה גרדין

עם הרבנים: רובינשטיין וברוידא – דוד שוסטר, אנשל וחנהלה שפילמן.

בבית הכנסת ט"ל
מימין: דורה שפילמן, יצחק שחורי, אברהם פלדמן, דוד שוסטר, אנשל שפילמן,
מוטי פרידמן, חיים צ'רפק, ביילה שחורי ומינדל פרידמן.

בבית הכנסת - יוכבד גרדין, חיה בן־נון, חוה גרדין, **יצחק שחורי** ואורחת

גחלים לוחשות

מעטים שרדנו. אך נר התמיד מהבהב.

גחלים לוחשות – לשתי עיירות קטנות. מלאות צדקה וחסד. אנשי עמל, אשר היו ואינם, הי״ד.

גחלים לוחשות – לבנינו, נכדינו, למען ידעו צור מחצבתנו

בית ט״ל

״ונתתי להם בביתי ובחומותי יד־ושם –
שם עולם אתן לו אשר לא יכרת. (ישעיהו, נ״ו, ה׳)

באגדת פלאים – עשינו לבית ״ט״ל״ אפריון מיוחד של כבוד וחיבה בלבבנו.

בית ט״ל הוקם לתורה, לתעודה, ולזכרון נצח – אות ומופת לתבונה, חריצות ומסירות של בני עיירותינו.

מעטים אשר בעיניהם חזו, ובחייהם חיו התהוות נפלאה של יצירת ״יש מאין״ את הקמתו של ביתנו.

הרי כאן חויה תרבותית עמוקה, שיש בה כדי להעשיר את הנפש ולתת תוכן חיים, לאנשים שהיו עדים להתהוות זו, והשתתפו בה בפועל.

אותו יום שבו תקענו הראשונים יתד, על גבעה שוממת, נתגלה בשפעת אורו, כזכות בראשית.

אין אנו יכולים להיזכר בפרק זה, שממנו תולדות הבית, בלי רטט של התרגשות, ובלי שתעבור לנגד עינינו מחדש, התמונה הנשגבה של ההתחלה.

ובלבנו הנדר הגדול, נדר כלפי האומה. נדר כלפי הורינו אחינו, ואחיותינו בני ט״ל, שלא זכו לחיות עימנו בארץ אבות. נטינו יתד, וכאילו קיפל כיעקב אבינו את כל ארץ ישראל תחת מראשותיו.

בית ט״ל נתייחד לבית המדרש שבטרוכנברוד – לוזישט. נכס ציבורי עממי, המשמש בית תפילה, ולהקניית דעת שבמורשת אבות, חכמי המידות והמעשים הטובים.

בבית זה מרחפות נשמות קדושות של הורינו, אחינו ואחיותינו הי״ד. על אחת כמה טוב ויפה, שמקיימים בו, לימוד משניות, להקשיב למעיינות קדומים של התורה והחכמה.

הבית עליו תפארת בני עיירותינו. מפעל הזכרון המתנוסס לתפארה בתוככי גבעתיים.

בית זה, אינו משמש מצבה בלבד לכל בני עיירותינו הי״ד שהיו ואינם עוד. אלא שהבית שוקק חיים ותנועה, ומושך הרבה מבקרים.

סיפורו של הבית – מכוון לדור שלנו מבחינת "זכור" ולדור בנינו ונכדינו מבחינת, "והגדת לבנך".

הסיפור נושם אווירה שליוותה בונים, אוירה שאין לתארה במלים.

אף בין האותיות פורחות ומפרפרות, זכרון לקהילות טרוכנברוד – לוזישט וכאמצעי מחנך לבנים. אשר יחובו גם הם חובם לשרשרת הדורות.

אשרינו שזכינו לכך:

הרבה קהילות גדולות – טרם זכו לכך.

הצבנו גל־עד לטרוכנברוד – לוזישט שאינם.

הבית היפה, בית הכנסת לתפילה ולתעודה. "הקופה לגמילות חסד", כסמל, לבני עיירותינו, אשר שקדו על שמירת צלם האדם בכל הנסיבות ובכל התנאים, וקבעו עקרונות חיים, שכולם טהרה.

אכן מילאנו, אנו בניהם ובנותיהם, את המשימה הקדושה.

ותודה, לאלה שסייעו לנו.

הדבר אשר לא נתן לנו מנוח, אשר תמיד קינן בתוכנו – מתן יד ושם לעיירותינו, קם ונהיה. הוא יצא מתחום התקוות – והופיע בצורת ספר גל־עד לזכר טרוכנברוד – לוזישט.

ספר זה, לא על מגש מוכן. הרבה התלבטויות, הרבה הרהורים ובעיקר הרבה מחשבה ועבודה.

תלמוד תורה בטרוכנברוד תרצ"ה

ארגון יוצאי ט"ל בישראל בפעילותו

הקמת בית ט"ל

ימים על ימים קינן בלבנו הרצון להציב יד ושם לעיירות הולדתנו טרוכנברוד – לוזישט.

פרטים רבים ושונים קרמו עור וגידים, והחיו את ההגשמה, ע"י הקמת בית ט"ל, נר־תמיד להורינו, אחינו ואחיותינו אשר נספו.

בית כנסת לתפילה ע"ש קדושי ט"ל.

זכינו להקים בית כנסת ע"ש קדושי ט"ל. מקום להשכין בו שכינת אל. מקום שבאים עשרות להתייחד ולהתקדש בקדושה של מעלה.

דור לדור, שיבצו בני עיירותינו בבתי כנסת את תפילותיהם. בבית היוצר צמחה הנשמה היתרה. דורות יהודים שלמדו את ההלכה, העמיקו בסוגיותיה, סידרו את משניותיה. בית הכנסת שמר על היהודי, וקיים את צביונו. בתוך נשמתו נתקפלו אורחי חיים, ללמוד וללמד, לשמור ולעשות.

בתוך בית הכנסת למד תורה ודעת. אהבת הבריות, התרחקות מן הכבוד, ענווה ושמחה, מוסר ודרך ארץ. אהבת הבורא והאדם.

להוקרתם, ולעילוי נשמותיהם, עשינו כל מאמץ והקימונו בית הכנסת ט"ל בגבעתיים, המאכסן בתוכו, תפילה, בימי חול, שבתות ומועדי ישראל לקיים "דור לדור – ישבחו מעשיהם".

"מה טובו אהליך יעקב" – בית הכנסת שלנו, הוא שער לתפילה, ללימוד תורת ישראל, בו קיימים חוגים לפרשת השבוע ומשניות.

קופה לגמילות חסד.

מטרת הקופה היתה לאפשר לעולים החדשים, שזה מקרוב הגיעו ארצה, לקבל הלוואות לסידורים ראשונים, וכן לאחרים, אשר נזקקו להלואה.

קופה זו, קיימת עד היום הזה, ואנשי ט"ל הנזקקים להלוואות של סכומי כסף קטנים – ללא רבית והוצאות – מקבלים את מבוקשם בכל עת, ומחזירים את ההלואה בתשלומים נוחים.

בבית ט"ל, אנו מקיימים את אסיפותינו, ואירועים משפחתיים שונים. וע"י כך, אנו מרגישים את הקשר הנפשי המתהדק בין החברים, והקשר שלנו להורים וכל יקירינו – שהיו ואינם, וזכרונם עימנו לנצח.

עלינו לציין כי בית ט"ל מוכר ברבים, גם הסופר אבות–ישורון מזכיר בשירו ב"ידיעות אחרונות" מערב ראש השנה תשמ"ו, את בית ט"ל.

עם תום מלחמת העולם השנייה, כאשר נודע לנו על שארית הפליטה, התעוררו יוצאי ט"ל בארץ, לפעולות עזרה לניצולים מבין יוצאי עירנו.

החלה פעולת הצלה בראשותו של אליעזר בורק ז"ל. שהיווה את הרוח החיה,

ובסיוע בני עירנו בארץ ומארצות הברית, נוצר קשר בינינו לבין הפזורים באירופה, והתחלנו לשלוח עזרה ע״י חבילות, תמיכה כספית וכיו״ב.

אירועים ביום הכנסת ספר התורה.
חייקה בן-נון ליד לוח הזכרון לאחותה יהודית סלעי.
אליעזר ברקאי נושא את דבריו
מימין: מאיר גרדין, ואשר פישפיידר (נושאים ספרי תורה)

בית ט״ל

צום 14־טן יארצייט ווי די טראכנבראדער און לאזישטער באפעלקערונג איז אומגעקומען, דערנענטערן מיר זיך צום ציל וואס מיר האבן זיך פארגענומען.

נישט לאנג איז דאס געווען א חלום און א פאנטאזיע פון געציילטע מענטשן אין ישראל, און יעצט שטייען מיר פאר א געשעענעם פאקט.

א. די אויפגאבע פון בית ט״ל איז צו שאפן א גייסטיגן צענטער פאר אלע טראכנבראדער און לאזישטער יידן אויף דער גאנצער וועלט.

ב. בית ט״ל וועט דינען אלס קלעפשטאף וואס זאל באהעפטן אלע אונזערע לאנדסלייט וואס זענען צושפרייט איבער אלע ימים.

ג. בית ט״ל וועט דינען אלס אפאראט צו פארשפרייטן און איבערפירן ידיעות צו אלע אונזערע לאנדסלייט, אין אלע עקן וועלט, דורכן שטענדיקן ביולעטין וואס וועט ערשיינען פון צייט צו צייט.

ד. בית ט״ל וועט דינען אלס מוזעאום, אין וועלכן עס וועט פאראייביקט ווערן אלץ וואס איז פארבונדן מיט טראכנבראד לאזישט און די אומגעגנד.

ה. אין בית ט״ל וועט זיך געפונען א שול וואס וועט דינען פאר א גרויסער טייל פון אונזערע לאנדסלייט ווי אויך פאר אנדערע.

ו. אין בית ט״ל וועט זיך געפונען א קלוב פאר די קינדער פון אונזערע לאנדסלייט.

ז. אין בית ט״ל וועט פארקומען די טרויער אקאדעמיעס נאך די אומגעקומענע.

ח. בית ט״ל וועט אויך דינען די ארטיקע לאנדסלייט אלס זאמלונגס־פונקט, ווי שמחות און אנדערע געלעגנהייטן.

ט. אין בית ט״ל וועלן פאראייביקט ווערן אלע קרבנות פון אונזערע שטעטלעך ווי אויך די געפאלענע אין דער באפרייאונגס־קריג אין ארץ ישראל וואס שטאמען פון טראכנבראד און לאזישט.

י. אין בית ט״ל וועלן זיך גרינדן אייגענע סאציאלע אינסטיטוציעס וועלכע וועלן אויך טראגן דעם נאמען פון די שטעטלעך.

באשלוסן

עס איז אקצעפטירט געווארן דער באשלוס פון דער ערשטער זיצונג, אז מען טרעט גלייך צום בויען א בית ט״ל א הויז אויפן נאמען פון די הייליקע קרבנות פון טראכנברוד אין לוזישט – אויפן פלאץ וועלכען עס האט געשפענדעט אברהם גורץ – (דער פלאץ געפינט זיך אין גבעתיים רח׳ כצנלסון–וויצמן) וועלכער וועט

אנטאלטן:
1. א מוזעאום
2. א זאל פאר טרויער אקאדיעמיעס פערזאמלונגען אין שמחות
3. א שול (בית כנסת) צום דאווענען
עס זענען אויסגעוויילט געווארן פאלגענדע קאמיסיעס:
1. פינאנץ קאמיסיע: חנה צפורן – אברהם פלדמן – יצחק דויטש
2. סעקרעטאריאט: דוד שוסטער – דוד סטארעץ – אנשל שפילמן
3. טעכנישע קאמיסיע: יצחק וואקס – יצחק שחורי – ישראל גארדין – פסח צפורן – יצחק דויטש
4. רעוויזיאנס קאמיסיע (קאנטראל): גד רוזנבלאט – אשר פישפיידער – מרדכי וואלאך – הניה פוטאש – ראובן האלפרין
5. פארזיצנדער אליעזר ברקאי
6. וויצע פארזיצענדער – יצחק דויטש
7. דער אנטייל פון נאך פערזאנען אין דער איניציאטיוו קאמיסיע איז פריי פאר יעדן איינעם וועלכער איז גרייט אקטיוו מיטצואַרבייטן ביי אויספירן די ארבעט
8. עס איז באשלאסן געווארן צו לייגן דעם גרונדשטיין דעם צווייטן טאג חול המועד פסח 29.3.56
9. אלע לאנדסלייט פון ישראל אין אויסלאנד ווערן איינגעלאדן צו דער פייערונג פין לייגן דעם גרונדשטיין.
יום ה' אדר גבעתיים.

איניציאטיוו קאמיטעט.

מגילת היסוד

בעהשי"ת י"ז ניסן תשט"ז ח' למדינת ישראל, גבעתיים

במעמד אנשי שארית הפליטה מטרוכנברוד ולוזישט הנמצאים כאן על המקום הקדוש הזה, על המגרש שהקדיש מר אברהם גוץ בן אלטר ורייזל גוץ, לשם הנצחת הוריו שנפלו יחד עם בני עירם טרוכנברוד ולוזישט על קידוש השם.

יש לנו הכבוד להניח את היסוד לבנות בית על שם הקדושים שזכרם לא ימוש מקרבנו לעולם ועד.

מי יתן וישמש בית זה להוד ולתפארת לזכרם הקדוש של בני עירינו הי"ד.

חנוכת בית ט״ל

ביום 22.11.59

די עפענונגס רעדע פון ה׳ יצחק דויטש

געערטער און חשובער שטאט פרעזידענט!
געערטע און חשובע רבנים!
חשובער פארשטייער פון יד ושם!
געערטע און חשובע געסט!
חברים און חברות פון טרוכנברוד–לאזישט.

נאך דעם גרויסן חורבן פון די 6 מיליון יידן, צווישן זיי אויך אונדזערע טייערע שוועסטער און ברידער פון טרוכנבראד און לאזישטש, וועלכע זענען אויסגעהרגעט געווארן דורך די מערדערישע נאציעס. האבן מיר געזוכט פארשידענע וועגן ווי אזוי, צו פאראייביקן און נישט פארגעסן זיי, ווי זיי האבן דאס פון אונדז געפאדערט. שוין צוריק מיט דריי און האלב יאר האבן זיך פארזאמלט א קליינע גרופע חברים און מיר האבן באשלאסן צו שטעלן א מצבה נאך אונדזערע קדושים.

אין יענער צייט איז דאס געווען נישט מער ווי א חלום. אבער נאך אומגעהוירער גרויסע אנשטרענגונגען, דורך יעדן איינעם פון אונדז. ווי אויך מיט דער הילף פון אונדזערע שוועסטער און ברידער, וועלכע געפינען זיך אויף דער וועלט, איז דער חלום פארווירקלעכט געווארן.
און היינט האבן מיר זיך דא פארזאמלט ביי די שיינע געדעקטע טישן בכדי צו פייערן און עפענען דעם שיינעם פרעכטיקן בנין וואס הייסט ״בית ט״ל״. מיר דערקלערן פייערלעך ביי דער אנוועזנהייט פון די אלע פארזאמלטע, אז אין דעם מאמענט וואס מיר האבן געעפנט דעם בית־ט״ל האבן מיר געבראכט אונדזערע קדושים צו קבר־ישראל.
און גליקלעך זענען מיר אלע וואס מיר האבן דערלעבט צו דעם הייליקן טאג.
איך עפן דערמיט די פייערונג פון בית־ט״ל.
און איך גיב איבער דאס ווארט אונדזער געערטן פארזיצנדער פון בית ט״ל מר אליעזר ברקאי.

רעדע פון ה׳ אליעזר ברקאי

פארזיצנדער פון בית ט״ל

גערעטער בירגער מייסטער פון גבעתיים, גערעטע רבנים, פארשטייער פון יד ושם און חשובע געסט.

אין נאמען פון אונדזערע לאנדסלייט אין ישראל און חוץ לארץ, וואס האבן אויפגעשטעלט דעם בית ט״ל, האב איך דעם כבוד דאנקען אייך פאר אייער אנטייל נעמען אין דעם חנוכת הבית, וואס איז אן אנדענק נאך 4000 נפשות וואס זענען אומגעבראכט געווארן דורך היטלערן י״ש.

אויב איר ווילט וויסן, ווער זענען געווען די מענטשן וואס האבן געוווינט אין די צוויי שטעטלעך, וואס נאך זייער אנדענק איז אויפגעשטעלט געווארן דער מאנומענט, וועל איך אייך דא דערציילן אין קורצן. זייער היסטאריע איז נאך גארנישט קיין אלטע, אפילו נאך נישט קיין 150 יאר.

איך געדענק נאך אפילו דעם מענטש וואס איז געווען פון די ערשטע קינדער אין דעם שטעטל, ער איז געשטארבן אין יאר 1915 אין עלטער פון 101 יאר, זיינע אור אייניקלעך געפינען זיך דא מיט אונדז, דאס איז געווען א ריזן מענטש, וועלכער האט געהייסן מאטי ליבערמאן (מאטי שיעס).

אין אנהויב פון 19־טן יארהונדערט איז געגרינדעט געווארן דורך צוויי פירשטן פון צאר אלעקסאנדערס פאמיליע, א רייע יידישע דערפער אין מערב־אוקראינע איבערהויפט אין וואלינער געגנט.

צווישן די געגרינדעטע דערפער האבן 2 זיך גערופן טאקע נאך די נעמען פון די אויבנדערמאנטע פירשטן סופיעווקה איגנאטעווקה, זיי האבן זיך אויך גערופן טראכנבראד, און לאזישט.

די צוויי דערפער זענען מיט דער צייט געווארן שטעטלעך, אבער האבן נישט אנגעווירן זייער לאנדווירטשאפטלעכקייט און אייגנע ארטיקייט. ווייל זיי האבן פארגעזעצט די ערד ארבעט, זיי האבן נישט פארלאזט די ערד וואס זייערע אורעלטערן האבן ערווארבן מיט בלוט און שווייס, זיי האבן אויך נישט פארלאזט די מלאכות וואס האבן געלערנט פון זייערע עלטערן.

די גרינדער פון די 2 פונקטן זענען געקומען פון די גרויסע שטעט פון וואלין, פיל פון זיי לומדי תורה, און זייער גרויסע אידעאליסטן.

בייטאג האבן זיי געקארטשעוועט די וועלדער און זיי פארוואנדלט אין פרוכטבארע ערד און ביינאכט געזעסן אין בית מדרש און געלערנט תורה. זייערע קינדער האבן זיי געשיקט אין די ישיבות ווי אויך אין וויסנשאפטלעכע אינסטיטוציעס, אבער די צוגרייטונגען און ערציאונג האבן זיי באקומען אין חדר דער ״חדר המתוקן״ איז באשטאנען פון א פאר מלמדים, און א לערער וואס

האט געלערנט לשון קודש און אויך רוסיש, שפעטער פויליש.

פון דעם חדר זענען די תלמידים אוועק אין דער ״גרויסער וועלט״, אין די ישיבות אין די סעמינארן, די טראכנבראדער ישיבה בחורים זענען געווען באוווסט אין גאנץ רוסלאנד, אייניקע פון זיי זענען געווען דעם ״חפץ חיימס״ תלמידים, אייניקע פון זיי זענען געווארן ״ראשי ישיבות״ און האבן גאנץ ש״ס און פוסקים געוווסט אויסנווייניק.

די אומגאנגס שפראך פון די 2 שטעטעלעך איז געווען יידיש און עברית, די מאכט האט זיך גערעכנט מיט דעם אין די רעגירונגס פאלקס שולן האבן אויך געהאלטן א מלמד און א לערער אויף עברית.

אויסגעצייכנטער מענטשן מאטעריאל איז געווען די יוגנט פאר דער ציוניסטישער באוועגונג, פאר אלע ארגאניזאציעס, וועלכע האבן זיך אויסגעצייכנט און טיילווייז געשטאנען אויפן ערשטן פלאץ אין פוילן.

עס איז נישט צו גלויבן, אבער דאס איז ריכטיק, אז די ערשטע קורסן און איבונגען מיט געווער פון די אונטערגרונד ארגאניזאציעס אין ארץ ישראל וואס האבן געקעמפט געגן די אראבער, געגן דער ענגלישער מאכט אין ארץ ישראל, זענען פארגעקומען אין טרוכנבראד. גרויסע אנפירער און קאמאנדירן פון די ארגאניזאציעס זענען דארט געווען אין האבן געוווינט ביי ר׳ שלום שווארץ, ראש הקהל פון טראכנבראד הי״ד. וועלכנס הויז און פעלדער האבן געדינט פאר די קורסן און איבונגען.

די איינוווינער פון די 2 שטעטלעך זענען אויך געווען באוווסט פאר גרויסע ״מכניסי אורחים״, אלע רביים האבן געקענט טראכנבראד און לאזישט און פלעגן זיי פון צייט צו צייט באזוכן.

נאך דער רוסישע רעוואלוציע האבן די אוקראינישע יידן געליטן פון די באנדעס, אבער די צוויי ערטער האבן כמעט נישט געליטן ווייל די איינוווינער האבן געוווסט שטאלץ זיך צו פארטיידיקן מיט כוח.

7 בתי כנסת, 4 רבנים און 4 שוחטים זענען דארט געווען, די רבנים און שוחטים האבן אנגעפירט מיט אלע קהלישע אנשטאלטן און האבן זיך אויך פארנומען מיט ערד ארבעם גלייך ווי אלע.

די ארטיקע באפעלקערונג האט זיך פארנומען מיט קליינהאנדל, פעלד אויסארבייטונג און מילכווארג וואס איז עקספארטירט געווארן אין די גרעסערע שטעט פון וואלין.

פיל פון די שטעטלעך האבן עמיגרירט, דאס פלאץ האט נישט געקאנט אויסהאלטן די פארגרעסערונג פון דער באפעלקערונג, עס שיינט, אז עמיגרירט האבן אזויפיל וויפיל ס׳זענען געבליבן אויף דעם ארט.

דער טאג ווען עמעצער איז געפארן קיין ארץ־ישראל איז געווען א יום טוב. אלע האבן זיך באטייליקט און באגלייט דעם עולה, וואס איז געטראגן געווארן אויף די הענד.

צום גרויסן באדוירן האבן זייער ווייניג באוויזן אהער צו קומען, זיי זענען אומגעקומען גלייך מיט אלע, אין בשותפותידקן ברודער גרוב, אין וואלד, פון הונגער און פון קעלט. עס זענען געבליבן לעבן בס״ה ביי 100 מענטשן.

די עליה קיין ארץ ישראל האט זיך אנגעהויבן אין יאר 1923, און האט זיך געצויגן אין פארשידענע פארמען.

אונדזערע לאנדסלייט האבן גענומען א גרויסן אנטייל אין קאמף פארן באפרייען דאס לאנד, 7 יונגע לעבנס זענען געפאלן פאר דער יידישער מדינה און פארן יידישן פאלק וואס אויך נאך זייער אנדענק איז אויפגעשטעלט געווארן דער גרויסער מאנומענט. דאס איז די מצבה. נאך 4000 יידן. און עס איז א כבוד פאר דער נייער שטאט גבעתיים אין וועלכער דאס הויז איז אויפגעשטעלט געווארן.

באגריסונג פון בירגער־מייסטער ה׳ בן צבי.

געערטער פארזיצנדער און חשובע פאר זאמלטע.

איך האב דעם כבוד אין מיין נאמען און אין נאמען פון דער שטאט־פארוואלטונג צו באגריסן אלע טראכנבראדער – לאזישטער לאנדסלייט, צו חנוכת הבית פון בית ט״ל.

מיר זענען זייער צופרידן – מיט דעם וואס אונדזער שטאט איז בארייכערט געווארן מיט א וויכטיקן קהלישן אנשטאלט.

מיר זעען דאס זייער גערן, און מיר וועלן שטיצן יעדן פארשלאג אזעלכען און ענלעכע אנשטאלטן אין גבעתיים צו אויפשטעלן.

איך האב געהערט די רעדעס פון די חברים וועגן די ערלעבע און וווּנדערבארע יידן פון די צוויי שטעטלעך.

נאך דעם וואס איך האב געזען וואס איר אזא קליינע צאל מענטשן האט דא אויסגעבויט – מיט אזוי פיל מי און איבערגעבנקייט בין איך איבערצייגט אין דעם. – ווייל נאר קינדער פון אזעלכע גרויסע עלטערן קענען דאס באווייזן צו טאן.

איך באגריס אייך און ווינטש אייך דערפאלג.

ב"ה
בעגריסונגס רעדע פון הרב רובינשטיין

כבוד היו"ר, ראש עירנו, חברי הרב, וכל המוזמנים.

א. בערב זה, שאנו חוגגים את חנוכת "בית ט"ל" עולים לעינינו דברי דוד בקינתו על מות שאול וגבוריו: "הרים בגלבוע אל טל ואל מטר עליכם... כי שם נגעל מגן גבורים מגן שאול" מתוך קירות לבנו מתפרצת שאגת לבנו נוכח חורבן ערינו: טרוכנברוד ולוזישט, "אל טל ואל מטר עליכם" אם אחינו ואחיותינו נשמדו שם באופן כה אכזרי, הרי קללת דוד רובצת עליכן מאז, אל טל, אין ערי טל קיימות לפנינו כדבר הווה, אלא כזכר למקום קברות אבותינו שהוכרעו שם לטבח ע"י האויב הנאצי שעשה בהם שמות, והבית הזה שזכינו להקימו פה בארצנו ישמש בית זכרון, דוגמת ה"כותל המערבי" שנשאר לנו אחרי שריפת בית מקדשנו, שלפניו היינו באים לשפוך שיחנו ולתנות את צרות לבבינו.

ב. את שם העיר טרוכנברוד, שמעתי לראשונה בהיותי תלמיד צעיר בישיבת "בית יוסף" שבעיר שדליץ, שם בישיבת נובהרדוקית זו, שמעתי על הבחורים: מאיר ומשה בני טרוכנברוד וחבריהם, אח"כ כשלמדתי בורשה פגשתי את בחורי טרוכנברוד בישיבת "תורת חיים" שברח' גנשה 45, והם – הם שפירסמו את תהילת עירכם בעולם התורני. כנראה, שתושבי העיר היו אנשים כשרים וחובבי תורה, ולמרות עיסוקם בחקלאות ובפלחה, הבינו, שעליהם לשלוח את בניהם להתחנך בישיבות המפורסמות שבמדינה.

ג. בתפילת טל, שליום ראשון של פסח, משמיע הפייטן: "עיר כסוכה נותרת, שימה. בידך עטרת בטל" מכל עירכם לא נותרה בשבילנו אפילו סוכה אחת, העיר נחרבה כליל, ורק הבית הזה שהוקם לשמה, הוא צריך לשמש "טל תחיה" שיחיה את התכנים והרוחות של נפשות ט"ל, הבית הזה הוא מסמל "עטרת ושם" לקדושי העיר ומוסדותיה, ועלינו לשמור על עטרת תפארת זו, כל פעולה חיונית היסטורית, או מעשה מבורך שתוסיפו בבית הזה, יש בהם משום אבן־חן בכתרה של עירכם, שקדו איפוא על שיבוץ פנינים יקרות בצורה של מפעלים חשובים במסגרת בית זה – שיפארו את עטרת עירכם.

ד. ואמנם הקומה הראשונה שחינכתם הערב, המשמשת בית־כנסת וארכיון לתולדות עירכם, היא מהווה יסוד נאמן לכל קומות הבית הזה, שהכל יושתת על יסודי התורה והמסורת, שהיא מורשת עירכם החביבה, שאבותיכם ואחיכם טפחוה מתוך תמימות ודביקות מליאה ללא שיור וגבול וחינוך ספר התורה שפתחתם בו את חגיגות בנין ביתכם הגדול. יאיר לכם את הדרך, איך להנציח את זכר יקיריכם שכל חייהם היו מוארים באורה של תורת סיני.

בעגריסונג רעדע פון הרב ברוידא

ווען מען גייט אין גבעתיים פאריבער דעם שיינעם פרעכטיקן בנין, וואס די לאנדסמאנשאפט פון ט"ל האט אויפגעשטעלט צום אנדענקונג פון זייערע קרובים, וועלכע זענען געהרגעט געווארן דורך היטלערן. - זעט מען אז "לא בחיל ולא בכח. כי אם ברוחי אמר ה' צבאות". גרויסע, שטארקע און רייכע לאנדמאנשאפטן האבן נישט אויפגעשטעלט קיין דענקמאלן נאך זייערע קרבנות. נאר די קליינע און ארעמע לאנדסמאנשאפט "ט"ל". ווייל די מענטשן - און די הויפטזאך די אנפירער - זענען גייסטיק שטארק. זיי האבן מוט, רצון און שטרעבונג. - האבן זיי דערגרייכט צו דעם. און האבן אויפגעבויט אזא גרויסן און פרעכטיקן אנדענקונג נאך זייערע עלטערן, ברידער און שוועסטער וועלכע זיינען גרויזאם דערמארדעט געווארן דורך די נאציס. "אין דבר העומד בפני הרצון".

טעג גייען אוועק, יארן גייען אריבער; און א נייער דור וואקסט אויף "ככה הוא דרכו של העולם". אונדזערע קינדער און אייניקלעך, וועלכע זענען נישט געווען אין טראכנבראד און לאזישט, וועלן גארנישט וויסן און גארנישט זיך דערמאנען אין זייערע עלטערן, וועלכע ליגן באגראבן דארטן ווייט, ווייט אין די וועלדער און די פעלדער - טא זאל דער דענקמאל זיי דערמאנען זיי דערציילן די גרויזאמע געשיכטע, די שרעקלעכע היסטארישע מעשה וואס היטלער האט פאראורזאכט אין אייראפע.

אונדזערע חז"ל דערציילן: ווען אברהם אבינו האט פארבערייט זיין זון יצחקן צו דער עקדה. ער האט אים אוועקגעלייגט אויף דעם מזבח, און אים געבונדן הענט און פיס. - האט יצחק גענומען א קליינע פלעשעלע און אוועקגעשטעלט נעבן מזבח. און ער האט געזאגט צו זיין פאטער אברהם: מיינע אש זאלסטו אריינטאן אין דעם פלעשל, און געבן דער מאמען. אלס אנדענקונג אן מיר. אבער מיר האבן נישט קיין שום אנדענקונג אין אונדזערע ברידער און שוועסטער. נישט קיין קברים, נישט קיין מצבות און נישט קיין אש. טא זאל דער בנין אונדז עראינערן אן זיי.

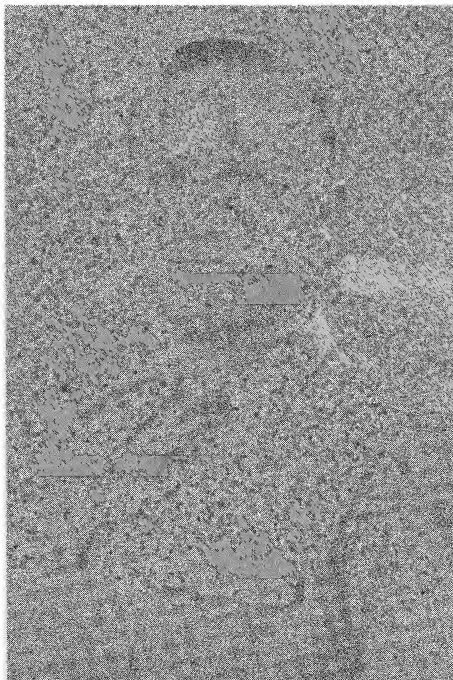
ה. רבותי! בפרשת השבוע אנו קוראים:

"ויצב יעקב מצבה על קברתה היא מצבת קבורת רחל עד היום" - פירשו רבותינו: "מצבת רחל" לא נאמרה, אלא: מצבת "קבורת רחל" לומר לך, שרחל עצמה אינה צריכה למצבה, אין הצדיק זקוק למצבת אבן; ברם, זוהי מצבת "קבורת רחל" - מצבת הקבר, למען ידעו בניה, היכן הקבר מצוי כדי להשטתח עליו ולהתפלל שם".

אף אתם יוצאי ערי ט"ל, הקמתם את הבית הזה, שישמש גלעד ומקום מיפגש ליוצאי עריכם. שיבואו הנה להתייחד עם נשמות יקיריכם, לא רק להתפלל לעילוי נשמותיהם, אלא ובעיקר להזכר בפעולותיהם, ולאצור את כל הטוב והמועיל

שהגו קדושים בכל ימי חייהם, בעמלם היום־יומי ובימי חג ומועד, אף טיפה אחת מצרור חייהם היפים לא תפול ארצה. כל מה שעשו בשטח חיבת ציון ובהגנת כבוד האומה ומולדתה, הכל צריך לבוא לידי ביטוי בין כתלי הבית הזה ובאוצר גנזיו.

ו. השבוע חוגגת גבעתיים את חג הכרזתה למעמד "עיר" ויחד עם זה חוגגים תושבי ט"ל את ביתם בעירנו החדשה, סמיכות שני מאורעות אלו מלמדת אותנו, שחיי חוץ לארץ אינם חיים נצחיים לעמנו, נצחיות עם ישראל היא רק בארץ מולדתו מכורת אבותיו, הערב אנו מכריזים: ט"ל של מטה חרבה ואיננה, אבל "ט"ל" של מעלה חיה וקיימת, כל מאווייהם וכיסופיהם של קדושי ט"ל, שחלמו בימיהם על בנין ציון ותחית ישראל במולדתו באים על סיפוקם כאן בארצנו ובתקופתנו אנו, חזון חייהם של קדושי ט"ל קם לתחיה כאן בגבעתיים העיר החדשה, במדינת ישראל המחודשת, תחזקנה ידי בוני הבית ומייסדיו, אנו הרבנים המקומיים נשתדל לעזור לכם במלוי תוכן חי ופעיל לבית, שימלא ויצדיק את התקוות הגדולות שבני "ט"ל" תלו בו, יהיה הבית: ט"ל לברכה, וישמש מזכרת חיה ופוריה לעריכם, לכבוד קדושיכם, ולתפארת יוצאיה החיים אתנו בארץ ובתפוצה ולתהילת עירנו החדשה האכסניה המתאימה לביתכם הגדול.

באגריסונג פון מאַיאָר יעקב בנאי

חשובער פארזיצנדער!
חשובער בירגערמייסטער און רבנים!
חשובע פארזאמלטע!

איך האב געהאט די זכיה צו פארווײלן אין אייערע שטעטלעך אין די יארן 1938–1939, אנטיילנעמענדיק אין די מיליטערישע איבונגען וועלכע זענען פארגעקומען אין זופיופקע.

איך געדענק דעם טיפן איינדרוק וואס האבן געמאכט אויף אונדז אייערע וואונדערבארע ברידער און שוועסטער.

איך האב זיך פארגעשטעלט – אז אזוי זעען אויס די יידן אין די ארץ־ישראלדיקע קאלאניעס – און קומענדיק אין לאנד אריין האב איך זיך אין דעם נישט אנטוישט.

איך געדענק בעיקר די טראכנבראדער גוטע און געזונטע יוגנט – די וואונדערבארע קינדערלעך – וועלכע פלעגן טאנצן אין די פעלדער און זינגען העברעאישע לידער.

צום גרויסן אומגליק איז קיינער פון זיי ביים לעבן נישט געבליבן. אייניקע פון אייערע יוגנטלעכע האבן זיך אויסגעצייכנט און געשפילט א וויכטיקע ראל אין קאמף פאר דער באפרייאונג פון ישראל.

רעדע פון ה׳ גד רוזנבלאט

גרויס איז די היינטיקע פייערונג, הייליק איז דער ציל, דאס פאראייביקונג דעם אנדענק פון אונדזער קדושים די אומגעקומענע אויף קידוש השם אין די יארן 1941–1945, די גרעסטע טראגעדיע פון אונדזער פאלק. ווען מיר האבן פארלוירן 6 מיליון מענטשלעכע קרבנות, צווישן זיי אויך אונדזערע מוטערס, שוועסטער, קינדער, און מענער טראכטענבראדער און לאזישטער יידן.

היינטיקן אוונט איז אויך א ערע און פליכט באזונדערס צו דערמאנען די געפאלענע קעמפער, יידישע יוגנטלעכע פון אונדזערע שטעטלעך וואס האבן אויפן ראנד פון אומקומען, זיך ארגאניזירט אין א פארטיזאנער גרופע, און מיט געווער אין האנט ארויס פירן א קאמף קעגן די נאציס און זייערע צוהעלפערס אוקראינער און פאליאקן;

דאס שיינע קאפיטל פון אונדזער קאמף איז שוין אריין אין דער געשיכטע פון "יידישן פארטיזאנער קאמף קעגן די נאציעס אין מזרח אייראפע", דאס מאטעריאל, און די נעמען פון אונדזערע שטעטלעך און קעמפער ווערן ציטירט דורך א סך קוועלן. און נישט בלויז יידישע. אין פיל ביכער אויף דער טעמע וואס זענען דערשינען אין די לעצטע צען יאר, אין יידיש, פראנצויזיש, ווערן אונדזערע שטעטלעך דערמאנט, גלייך נאך די באוויסטע געטאס ווי ווארשע, לאדז, ביאליסטאק, אלס ערטער ווי די יוגנט האט זיך ארגאניזירט און העלדיש געקעמפט קעגען די נאציעס און זייערע צוהעלפערס.

עס איז כדאי צו באמערקן אז כאטש די צאל איינוווינער איז געווען נישט גרויס איז די צאל קעמפער געווען פראפארציאנעל פיל גרעסער און דאס איז נישט א דאנק נאר די גרויסע וועלדער וועלכע האבן זיך געצויגן אין דער גאנצער געגענט. – נאר אויך בעיקר די העלדיש אין ערן־פולע ערצויגענע יוגנט וועלכע איז געוואקסן אין אונדזערע צוויי שטעטלעך. א דאנק דער איבערגעגעבענער און אינטענסיווער ארבעט פון די דערציערס וועלכע האבן געלייסטעט זייער פיל אויפן געביט פון נאציאנאלן כבוד און ליבע צום פאלק.

ס׳איז ביי אונדז געווען א יונגט מיט טיפע נאציאנאלע און טראדיציאנעלע אידעאלן, וועלכע האט פיל באוויזן צו שאפן אין פאר שידענע תקופות, אין די קריגס יארן.

אין גלות ארגאניזירנדיק זיך אין פארטיזאנער גרופן, ווי אויך אין ארץ ישראל זייענדיק א פאקטאר אין די אונטערערדישע גרופעס וואס האבן געפירט דעם קאמף קעגן די ענגלענדער פאר א יידישער מדינה.

אין יענע גרוילעכע יארן האט זיך א טייל פון דער יוגנט ארגאניזירט געגען דעם ווילן פון דעם יודן ראט, און געשטעלט זיך צום קאמף פון נקמה; און פארשידענע פארטיזאנישע גרופעס, צווישן די אפטיילונגען פון מעדוויעדעוו, אלעקסיי, און

בעיקר די יידישע גרופע פון סופיופקער איגנטובקער יוגנט ביי גענעראל מאיאר קאבפאק.

א סך דערשיינונגען אין פארשידענע פארמען זענען געקומען צום אויסדרוק, דורך קליינע גרופעס, צום ביישפיל ״פאמיליע גלוז״ וואס האט זיך פאראייניקט אין געפירט א משפחה קאמף ביז זיי זענען אומגעקומען, אדער דער פאל פון משה יוסף וואס כאפט די לאפאטע און מאמענט ווען זיי גראבן שוין טויט־גריבער, און הרגעט דעם באוואפנטן דייטש וואס שטייט נעבן אים, און ער דערמעגלעכט דערמיט דאס אנטלויפן פון פיל פארמישפטע צום טויט, צו די פארטיזאנישע גרופעס אין וואלד אריין.

פארטיזאנער פון טראכענבראדער און לאזישטער יוגנט זענען געפאלן אין קאמף. צווישן זיי: יצחק שוסטער וועלכער בונטעוועט די יידן וואס ווערן געפירט צום טויט פאלט דער ערשטער אין דאס אויך דערמעגלכט א סך צו אנטלויפן פון דער שחיטה פלאץ אין די וועלדער, שמעון שליוזקע אין אנדערע, וועלכע ברעכן דורך די רינג פון דייטשן, יום כפור 1942, לויפן אין ריכטונג פון וואלד א סך פון זיי זענען געפאלן, א טייל פון זיי זענען געקומען צו די פארטיזאנער.

מיר דארפן דערמאנען ישראל שפילמאן איינער פון די ערשטע חברים פון דער פארטיזאנער גרופע, וועלכער ווערט געשיקט צו

קויפען געווער ביי פאליאקן פון יוזעפין און קערט זיך מער נישט אום, די חברים סאסנע מאיר, פרליוק אידעל, ניידן הערש, יעדער פון זיי מיט זיין העלדישן קעמפן. יעדער פון זיי מיט זיין טראגישן טויט, עס איז כדאי צו דערמאנען, אז ניידן איז פרייוויליק געגאנגען פון ווייס־רוסלאנד צוריק קיין וואלין – זופיופקע צו ברענגען יידן צום אטריאר פון קאלפאקען און אויפן וועג איז ער טראגיש אומגעקומען.

ס׳זענען געפאלן פארטיזאנער פון אונדזער גרופע ווי קוטשער, פייערשטיין, רוזנזון, זילבערמינץ, רידניקער דניאל, קוץ אברהם. בוסליק, עקבויער, די ערשטע פיר זענען געוועזן פליטים פון פוילן, געלעבט אין סופיופקה, די איבעריקע יידן פון קולקי וואס האבן זיך פאראייניקט מיט אונדזער גרופע, דעם פארטיזאן פעלדמן בנימין איז נאכער מאביליזירט געווארן אין דער רויטער ארמיי און נישט צוריק געקערט, איך דערמאן אויך די נעמען פון ניידען יעקב, און ערליכגירעכט וואווי, ביידע זענען פארוונדעט געווארן ווינטער 1943, גענומען געווארן קיין מאסקווע און זייערע טריט זענען פארשווינדען געווארן.

צוריק גייענדיק פון די קארפאטען הערבסט 1943 זענען געפאלן, שיינביין זלמן, בעריש, גלוז חיים, גלוז חנה, רוטנברג ביילע צרפק מרדכי. צרפק חיה, ויינר יעקב, וויינער אליהו. אויף דעם בוג – די גרעניץ פון ניי פוילן אין רוסלאנד איז געפאלען אונדזער חבר יואל שצרבטה, א יידישער בחור פון לוצק.

דער מארטירער וועג פון אונדזערע פארטיזאנער איז גרויס, דער גאט פון קריג האט געפאדערט פיל קרבנות. גוטע און טרייע חברים האבן זיך מקריב געווען אויף דעם מזבח פון נקמה. זייער חלק אין דער פארטיזאנישע מלחמה איז גרויס און באדייטענד, דאס קאפיטאל פון זייער קאמף ציט זיך אין גיסט זיך צונויף מיט דער אלגעמיינער מלחמה געשיכטע פון די רוסישע פארטיזאנער, זיי זענען נישט געגאנגען גלייך צום טויט זיי האבן גענומען גרויס נקמה פון די נאציס.

און ביי דער געלעגנהייט, ביים אנדענק פון אונדזערע הייליקע וואס זענען אומגעקומען, ביים אנדענק פון אונדזערע פארטיזאנער און העלדישע קעמפער, דארפן מיר אויך דערמאנען, די צענדליקער זעלנער פון אונדזערע שטעטלעך וואס האבן געקעמפט אין די ראמען פון די רוסישע, פוילישע, ארמייען און זענען מער נישט ביי דעם לעבען.

דאס הויז, בית ט״ל זאל דינען אלס גייסטיקער רו הויז פאר די נשמות פון די גרויסע גייסטער וואס האבן געגעבן זייער לעבן אויף דעם מזבח פון יידענטום און מענטשהייט, יידן פון זופיופקע–איגנאטופקה.

יצחק ופרומה דויטש והנכדים

רעדע פון ה׳ אשר פישפיידער

ברשות כבוד הרבנים וברשות הקהל היקר האב איך דעם כבוד אין דעם אוונט צו עפענען די פייערלעכע צערעמאניע פון חנוכת בית הכנסת פון בית ט״ל; דאס אריינפירן די צוויי ספרי תורה; די אזכרה פון אונדזערע קדושים; דאס ענטפלעקן די הילע פון טאוול צום אנדענק פון אונדזער מיטגלידערין יהודית ז״ל – צו איר יארצייט, מיט וועלכערס הילף האבן מיר אויסגעענדיקט אונדזער שול.

אורזאכלעך ווייזט זיך אויס אז עס איז אין ווידערשפרוך צו פייערן א שמחה מיט א טרויער צוזאמען.

מיר זענען אבער געקומען צום באשלוס, אז מען קאן דאס מאכן צוזאאמען וויל:

דאס יידישע פאלק איז אן אייביק פאלק – א פאלק וועלכעס איז געבוירן געווארן צו אייביקייט – און צו הויכע און גרויסע צוועקן, די איבעריקע פאלן וועלכע געשעען אויף דער וועלט זענען – פארבייגייענדע. אונדזערע צילן אין לעבן זענען אייביקע – ביי אונדז לויט דער ״הלכה״ זענען די טרויער טעג באגרענעצטע – און גלייך נאך דעם טרויער קומט דאס טרייסטן די ״אבלים״.

ווייל מיר דארפן זיך גלייך מוטיגן און פארזעצן דאס לעבן. ווייל דאס איז נישט די ענדע – עס קומט א פארטזעצונג ״עם ישראל חי״.

״דוד מלך ישראל חי וקיים״ יעקב אבינו איז נישט טויט, מיר טרויערן נאך די וועלכע גייען פון אונדז אוועק – ווייל דער ווייטאג איז גרויס. א שאד נאך דעם מענטש וועלכער שטארבט – ווייל ער האט געקאנט נאך זייער פיל דערגרייכן און שאפן פאר דעם לעבן – פאר דער אייביקייט, און פלוצים האט דאס זיך אפגעשטעלט – און ער קאן מער נישט שאפן פאר דעם ציל פאר וועלכן ער איז געשאפן געווארן.

ארויסגייענדיק פון דעם שטאנדפונקט – איז נישטא קיין ״סתירה״ ביים פייערן די שמחה צוזאמען מיטן טרויער, וועלכע מיר פייערן דעם אוונט.

דער ווייטאג נאך אונדזער גרויסן פארלוסט – אונדזערע טייערע ברידער, שוועסטער, קינדער און עלטערן; וועלכע זענען אומגעקומען איז זייער גרויס. אונדזער טרויער טיף און שווער – אבער מיר מוזן זיך ערמוטיגן און פארזעצן דאס שאפן ״מעשים טובים״ וועלכע זאלן פאסן אונדזערע הייליקע – ווייל זיי האבן דאס זיכער פארלאנגט – פאר זייער טראגישן טויט.

מיר דארפן פארזעצן און גיין אין זייערע וועגן – ווייל זיי זענען געווען גלייכע און הערלעכע מענטשן – מענטשן פון תורה אין עבודה – מענטשן פון ״גמילת חסדים״ – זיי פלעגן העלפן איינער דעם צווייטן, ווען נאר עס האט זיך אזעלכעס געפאדערט.

מיר האבן אויפגעבויט דעם בנין מיט דער באטייליקונג פון אלע אונדזערע

לאנדסלייט אין ישראל, און א גרעסערע טייל פון חוץ לארץ.

אלע האבן א חלק אין דעם בנין – וועלכער איז אויפגעשטעלט געווארן צו דעם הייליקן צוועק.

די שיינע שול וועט דינען צו דאווענען און צום לערנען תורה – פאר יעדן איינעם וועלכער וועט וועלן אריין קומען אין איר: אן אונטערשיד פון וואנען און וווהין ער געהערט.

דער פרעכטיקער זאל וועט נוצן פאר אונדזערע אלע לאנדסלייט פאר פארזאמלונגען, פאר טרויער אקאדעמיעס, פאר אונדזערע קדושים. פאר שמחות פון אונדזערע חברים.

ווי אויך וועלן מיר פארדונגען דעם זאל פאר פרעמדע שמחות – און די הכנסה וועט דינען אלס פאנד פאר א "גמילת חסדים" קאסע צו העלפן די נויטבאדערפטיקע.

מיר זענען זיכער אז דאס איז געווען דער ווונטש פון אונדזערע טייערע קדושים – און דערמיט האבן מיר זייער פארלאנג ערפילט.

מיר האפן אז אין דעם הויז וועט הערשן "שלום" און "שלוה" – און מיר וועלן זוכה זיין איר אויסענדיקן "לשם ולתפארת" – פאר אונדז אלע.

חיים וואטשין/דער לעצטער מנין

פון א רעדע געהאלטן ביי דער פייערלעכער דערעפענונג פון בית ט"ל.

דאס בילד, פון די צוויי ספרי תורות, וואס זענען מיט פאראד און פייערלעכקייט אריינגעטראגן געווארן אין נייעם בית המדרש אין בית ט"ל. דער פול געפאקטער בית המדרש מיט פארזאמלטע, און די גאנצע ערנסט פייערלעכע שטימונג וואס הערשט דא יעצט; דערמאנט מיך: צוויי עפיזאדן פון יענע פינצטערע חורבן טעג.

ווען איך, איינער פון די אפגעסמאליטע האלאוועשקעס, וואס זענען גערא‏טעוועט געווארן פון דער גרויסער שריפה, וואס האט פארברענט מיליאנען יידן, האב ארומגעשפרייזט אין טונקעלע סאסנע וועלדער,וואס האבן ארומגערינגלט טראכנבראד אין לאזישט,און געזוכט א תיקון, פאר מיין צעבראכענער נשמה.

נישט ווייט, איז געלעגן א געטא – רעשטלעך פון טראכנבראד און לאזישט. נישט קיין מענטשן – נאר דערשראקענע באשעפענישן, וואס ווארטן אויפן טויט, און האבן דערוויל הנאה פון סוף זומערדיקע טעג, וואס וועלן פארגיין צוזאמען מיט זייער לעבן. אין וואלד איז טונקל געווען – אין געטא האט געהערשט פינצטערניש, כאטש אויבן האט געשיינט א זומערדיקע מילדע זון, נאר טיילמאל האב איך דערשפירט: אז דיביימער זענען דאך פארט שטומע, און דארטן אין

געטא לעבן רעשטלעך לעבעדיקע ווענס – און א קראפט האט מיך גענומען ציען אהין. ס׳האט געצויגן דאס חרוב געווארענע לאזישט, מיט די היימיש געשענדעטע הייזער, וואס זענען געשטאנען ווי בלינדע מיט טונקעלע לעכער פון געוועזענע טירן און פענצטער.

בין איך געגאנגען אויף קבר אבות פון א גאנצן ישוב.

שטיל איז געווען. א לייכט ווינטל האט געבלאזן פון דאמאשעווער וואלד. גערטנער זענען געשטאנען פולע מיט רייפע גרינסן. סעדער אנגעלאדענע מיט אויבסט. און א נארישער געדאנק איז מיר איינגעפאלן: לאזישט איז אין פעלד דערפאר איז אזוי שטיל. בין איך געשטאנען און געווארט אפשר וועט עמעצער ארויס ביים וואסער שעפן – פערד און וואגן וועלן אנפארן א חדר יינגל וועט דעם וועג דורכלויפן ווי אלעמאל...

נאך אז איך בין צוגעקומען צו לייבל יוחנס שטיבל און דערזען: פארמעטן פון לאזישטער געשענדעטע ספרי תורות, ליגן אויסגעצויגן פארשעמטע צוטרעטענע איבער לייבל יוחנס הויף, בין איך צום באוווסטזיין געקומען...

כ׳האב די פארמעטן נישט צונויפגעזאמלט די אויגן מיינע האבן אויבן אין הימל עפעס געזוכט: געוואלט פרעגן דעם ״כביכול״ן: צו האט געלוינט אים לאזישט קוילען און זיינע ספרי תורות זאלן זיך ארומוואלגערן?

נאר דער הימל איז א בלוי מילדער געלעגן איבער מיין קאפ ווי אלעמאל אין לאזישט, זומער.

אין געטא באנאכט א מנין יידן...

דער לעצטער מנין, יידן שטעלט זיך מעריב דאווענען. משה בנציונס אנאלמן, דוד הערש אנאלמן, אלמנים און יתומים. ״והוא רחום יכפר עוון״, משה בנציונס דאוונט פארן עמוד.

כ׳הער און קען נישט תופס זיין: יידן בעטן כפרה ביים רבונו של עולם?!! פאר וואס? פאר זינד?! זיי האבן גאר געזינדיקט?!

״יתגדל ויתקדש שמיה רבא״ דער גאנצער מנין זאגט קדיש אלע זענען אבלים כ׳שפיר אז עס שטיקט מיך אין האלדז! א מחשבה א שרעקלעכע לויפט דורך מיין מוח. דער לעצטער מנין! דער לעצטער קדיש!

ווער וועט נאך זיי קדיש זאגן?

יעצט שטיי איך דא, זיבצן יאר ארום אין א בית המדרש – א טראכנבראדער לאזישטער בית המדרש פול מיט יידן, ספרי תורות זענען באפוצט מיט זילבערנע כתרים.

און אן עדה יידן שטעלט זיך דאווענען: ״והוא רחום יכפר עוון״, דער זעלבער ״והוא רחום״, כ׳הער משה בנציונס קול. כ׳זע זיין באדייטנגפולן שמייכל...

כ׳הויב אן גלייבן אין תחיית המתים.

דין וחשבון מפעולות בית ט"ל (19.10.74)

וכאשר, אנו ניגשים לסכם את הדו"ח, מתעוררות תהיות: מה עוד אפשר להוסיף על החומר שפורסם, והנה, בארכיוננו דו"ח מאלף המוכיח, כי הפעילות מתחדשת ומתרעננת, תוך גיוון וחידוש, כדי למלא משאלות חברינו.

והרי תמצית דו"ח מהאסיפה הכללית של ארגוננו, שנתקימה בי"ח בטבת תשל"ה (19.10.1974).

באסיפה נמסר ע"י אנשל שפילמן, דו"ח כללי וסקירה היסטורית על הארגון, הקמת בית ט"ל, בית הכנסת וקופת גמ"ח.

כן נמסר דו"ח כספי מפורט על כל מוסדות ט"ל, בעל פה ובכתב, בדוקים וחתומים ע"י ועדת הבקורת.

י. ויינר

אנשל שפילמן:

בחודש פברואר 1956 נפגשו מספר אנשי ט"ל בביתה של חנה צפורן־פרידמן, בין הנוכחים היה מוטי פרידמן ורעיתו שיינדל, מארה"ב, ואברהם גוץ ז"ל. שיחד הציעו שרותם להקמת "יד ושם" לזכר טרוכנברוד – לוזישט.

ב־22 ח.ז. קוימה פגישה שניה בבית יצחק והניה וקס, בהשתתפות מוטי ושיינדל פרידמן, חנה ופסח צפורן, יצחק והניה וקס, יצחק ובלה שחורי, אברהם פלדמן, יצחק דויטש, אליעזר ברקאי, דוד סטרץ ואברהם גוץ. פרידמן הצהיר כי הוא תורם את הסכום הראשון להקמת יד לזכר קדושי ט"ל, אברהם גוץ הצהיר כי הוא רוכש מגרש, כתרומה להקמת בית ט"ל. בעקבותיהם הצהירו יתר המשתתפים על תרומתם, ונכונותם להתרים אחרים למען המטרה.

נערך טקס הנחת אבן הפינה של הבית. החברים יצחק שחורי, יצחק וקס, ניגשו לביצוע תכנית הבנייה, בפיקוחו של יצחק דויטש, ופסח צפורן ואליעזר ברקאי ז"ל, מפקחים על הבנייה מטעם הועד.

ב־12 במרס 1959, הוקמה קופת גמ"ח. להנהלתה נבחרו: אשר פישפידר, יצחק דויטש, אנשל שפילמן, ואליעזר ברקאי.

סמוך לתאריך זה, הושלמה בניית בית הכנסת, ביזמתה של חיה בן־נון ובסיועו הכספי של שאול סלע, לזכר אשתו יהודית סלע ז"ל, שנפטרה באותה שנה.

ב־2 בספטמבר 1959, נתקימה אסיפה כללית ונוספו לחברי הועד גם חדשים לצורך הגברת הפעולה.

ב־28 בספטמבר 1959, נרכשו הרהיטים הראשונים לבית הכנסת, שהתחיל למלא יעודו, לתפילה וללימוד תורה.

ב־22 בנובמבר 1959, התקימה הפתיחה החגיגית של בית ט״ל.

ב־21 בפברואר 1960, הופעל בית ט״ל לעריכת מסיבות, נשואין, וחגיגות משפחתיות.

ב־22 ביולי 1961, הוכנסו ספרי תורה שקבלנו תרומת יוצאי ט״ל בפילדלפיה שהובאו לארץ ישראל ע״י אברהם ושיינדל פוטש.

באסיפה כללית שנתקימה ב־22 בדצמבר 1962, נבחר הועד החדש: אליעזר ברקאי, אברהם גוץ, שמואל ביסקר, אברהם פלדמן, גד רוזנבלט, ישראל גרדין, דוד שוסטר, אשר פישפידר חיה בן־נון ואנשל שפילמן.

לקופת גמ״ח: אשר פישפידר, יצחק דויטש ואברהם פלדמן.

צורפו לועדת גמ״ח: נחמן רויטנברג, הניה פוטש, בלה שחורי־ניידן ואייזיק בוראק, החבר דוד שוסטר ישמש מזכיר טכני של קופת גמ״ח.

לועד בית הכנסת: דוד שוסטר, אליעזר ברקאי, ישראל גרדין, יצחק שחורי.

לועדת הבקורת: טוביה דרורי ויצחק שחורי.

ב־23 בפברואר 1971, צורפו יצחק דויטש, חיים צ׳רפק ויצחק שחורי. מוטי פרידמן צורף לועדת קופת גמ״ח, חיים צ׳רפק, לועד בית הכנסת.

ב־ 1973, הוצאנו לאור ספר השמות של קדושי ט״ל, בעבודה דייקנית ובמסירות רבה, אסף א. ברקאי, וצירף שם לשם. שבלעדיו עבודה חשובה זאת, לא היתה נעשית.

באסיפה הכללית האחרונה נבחרה בבחירות חשאיות מועצה בת 92 חברים, בהרכב: ישראל גרדין, מוטי פרידמן, אנשל שפילמן, יצחק שחורי, אשר פישפידר, שמואל ביסקר, דוד שוסטר, יוסף גלוז, יצחק וקס, שמואל פוטאש, חיים צ׳רפק, אייזיק בוראק, יצחק גיטלמן, הניה גלר, טובה בן־צבי, חיה בן־נון, דוד פישפידר ווטשין חיים. ברוך שיינביין יואל שוסטר, נחמן רוטנברג, וגד רוזנבלט.

ביום י״ח בטבת תשל״ה (1.1.1975) התקימה ישיבת המועצה הראשונה ובה הוחלט על הרכב הועדות, כדלקמן:

מזכירות: ישראל גרדין טוביה דרורי, שמואל ביסקר, דוד שוסטר הניה גלר.

חברים בהנהלה: חיה בן־נון טובה בן־צבי, נחמן רוטנברג.

משק: יצחק שחורי, מוטי פרידמן, חיים צ׳רפק.

ועדת בקורת: גד רוזנבלט, אנשל שפילמן.

ועד להוצאת הספר: חיים ואטשין גד רוזנבלט, טוביה דרורי, יצחק דויטש, אנשל שפילמן.

אזכרה ואהמיה

יהושע שמש

מיין רעדע אין בית המדרש טל.

די טעמע פון אונזער לעקציע איז ווי אזוי קען מען דערקלערן די פארניכטונג פון דעם אייראפעאישען אידענטום פון רעליגיעזען שטאנדפונקט? פריינט און לאנדסלייט פון אונזער חורבן שטעטיל ט״ב. ווען איך האב גיזעהן אין דער הזמנה די נעמען פון די טראכינבראדער לאנדסלייט וועלכע זענען געקומען פון די לענדער – פון אמעריקא, פון ארגענטינא און פון אורוגוואי. און אז נאר א דאנק זייער אויסוואנדערונג אין פרעמדע לענדער זענען זיי געבליבען לעבען, איז מיר געקומען אויפ׳ן געדאנק די הגדה אויף דעם פסוק אין נביאים: ״כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם״. ווייל איך האב אייך צושפרייט ווי די פיר זייטען פון הימעל. זאגט די הגדה: ״צדקה עשה הקב״ה עם ישראל שפיזרן בין האומות״. גאט האט געטאן א גירעכטיקייט מיט די אידען וואס ער האט זיי פארשפרייט צווישען די פעלקער: ווייל אויב זיי ווערען פארניכטעט פון איין פאלג, בלייבען זיי לעבען בא אן אנדער פאלג. אט די הגדה דערקלערט דעם טעם פון די לעבען געבליבענע. מיר זענען געבליבען לעבען ווייל מיר האבען אויסגעוואנדערט אין פרעמדע לענדער. ווי אזוי אבער קען מען דערקלערען דעם טעם פון די ערמארדעטע? ווי אזוי קען מען דערקלערען די פארניכטונג פון דעם אייראפעאישען אידנטום פון דעם רעליגיעזען שטאנדפונקט?

ווען ר׳ יהודה הלוי האט באטראכט די וואונדערבארע ארדענונג פון די הימלישע פלאנעטען. ווען ער האט גיזעהען ווי די זוהן, די לבנה און די שטערען טוען זייער ארבייט פינקטליך און אין זייער באשטימטער צייט וואס דאס האט אים איבערצייגט אז עס איז פאראן אן השגחה עליונה וואס פיהרט אן מיט דעם סדר פון דער וועלט; אט ער אויסגעשריען מיט באגייסטערונג ווענדענדיג זיך צו גאט;

״מי אמר לא ראיתיך,
השמים מכחישים דבריו.
צבאותיהם מחוים כבודך,
גם אם קול בלתי נשמע״.

אין אידישער איבערזעצונג: ווער זאגט אז ער האט דיר ניט גיזעהען, די הימלען לייקענען אפ זיינע ווערטער זייערע הערשאפטען דערציילען דיין כבוד, ווען אפילו קיין שטימע איז ניט גיהערט.

פריינט, אט די הנחה פון ר׳ יהודה הלוי, אז מציאות אלהים בעולם מוכחת מסדר צבאות השמים. אז די אנוועזענהייט פון א גאט אויף דער וועלט, ווערט באשטעטיגט פון דער ארדענונג פון די הימילשע פלאנעטען, ברייננגט אונז צו באטראכטען די זעלבע פראגע פון דעם שטאנדפונקט פון סדר הנהגת הארץ, פון דעם אופן ווי אזוי די ערדישע וועלט ווערט געפירט. ווען מיר באטראכטען דעם חורבן פון דעם אייראפעאישען אידענטום, ווען מיר זעהען ווי אזוי די לעבענס פון אונזערע פאמיליעס אין טראכינבראד זענען אונברחמנותדיג אויסגעלאשען גיווארען. וזה חלקנו מכל עמלנו – און דאס איז אינגאנצען וואס עס איז אונז געבליבען פון דער גאנצער קהילה פון ט״ב, רייסט זיך ארויס א ביטערער אויסגעשריי פון הארצען; ״השופט כל הארץ לא יעשה משפט״! זאל דער דין פון דער גאנצער וועלט ניט טהון קיין אמת׳ן משפט! דער שארפסטער אויסדרוק פון ירמיהו הנביא, אין זיין גרויסען קלאג ליד אויפ׳ן חורבן ירושלים אין מגילת איכה: ״כי גדול כים שיברך מי ירפה לך״. – דיין בראך איז גרויס ווי דער ים ווער קען דיר היילען, ווערט נישטיק און קליין אין פארגלייך מיט דעם יאמער־קלאג וואס וויינט אין אונזערע הערצער אויף דעם גרויסען אומגליק וואס עס האט אונז גיטראפען מעבר לים אין אונזער שטעטל ט״ב. די ט״ב אידען האבען געפירט ארעליגיעזען לעבען על פי תורת ישראל – לויט די גיזעצען פון דער תורה, און פון רעליגיעזען שטאנדפונקט איז זיי ניט געקומען קיין כיליון, טא וואס זאל זיין אונזער תגובה צו דעם שרעקליכען סוף וואס זיי האבען גיהאט? ווי אזוי זאלען מיר רעאגירען אויף דער גרויסע שטראף וואס זיי האבען באקומען אונשולדיגערהייד? זאלען מיר קומען צו דער מסקנה וואס איז דער היפך פון דער מסקנה צו וועלכער ר׳ יהודה הלוי איז געקומען, און מיר זאלען זאגען: ״לית דין ולית דין ואיש כל הישר בעיניו יעשה״. אז עס איז ניטא קיין גירעכטיגקייט און עס איז ניטא קיין השגחה עליונה און מיר זאלען פון זיך ארונטערווארפען דעם רעליגיעזען יאך פון תורה און מצוות און לעבען א הפקר לעבען אהן רעליגיעזע פליכטען! צום בעדויערען זענען טאקע פאראנען א היפשע צאהל יחידים, וועלבע זענען געקומען צו דעם בעשלוס, און האבען פון זיך ארונטער גיווארפען דעם עול תורה ומצוות, און האבען אינגאנצען איבערגעריסען מיט דעם גאט פון ישראל. אבער, האט די פערזאנען האבען פארגעסען, און אפשר האבען זיי דאס קיין מאל ניט געוואוסט אז ״יותר משישראל שמרו את השבת, השבת שמרה אותם״. – אז מער ווי גאט נויטיגט זיך און אונז, נויטיגען מיר זיך אין גאט, ניט קוקענדיג דעריף וואס ער איז אונז ניט געקומען צו הילף אין דער גרעסטער צייט פון נויט. די אמונה אין א גאט איז פאר אונז נויטהיג ווי לופט צום אטעמען. רעליגיאן האט נאך ניט איבערגילעבט איר צייט. די וועלט איז נאך אלץ פיל מיט שנאה און מיט האס, וועלכע געפינען זייערע קרבנות אין דעם שוואכערען עלעמענט פון דער מענטשהייט, און די איינציגע האפענונג פון די לעצטע איז ביטחון אין גאט אז גאט

וועט העלפען. דער זעלבער פחד, די זעלבער שרעק, וואס האט געפירט דעם אוראלטען אונציוויליזירטען מענטשען צו הכרת הבורא, בכדי ער זאל אים שיצען פון די צושטערענדע כוחות פון דער נאטור און פון די שדים, רוחות און מזיקים וועלכע האבען אים ארומגערינגעלט אויף יעדען טריט און שריט, דער זעלבער פחד עקזיסטירט נאך אלץ, און ער נויטיגט זיך נאך אלץ אין א איבערנאטירליכען כוח וועלכער זאל אים שיצען פון פארניכטונג. אבער היינט איז דאס שוין ניט די מורא פאר די אויסגיטראכטע מזיקים, נאר פאר די אמתע ציוויליזירטע וועלט צושטערער, וועלכע קענען מיט זייערע מאדערנע וואפען, ברייגנען דער וועלט צו א צושטאנד פון תהו ובהו, אזוי ווי זי איז גיוועזען פאר מעשה בראשית. עס איז אמת אז די געטליכע קראפט וועלכע רעליגיע שטעלט פאר אלס א כוח פון הצלה, איז גישטאנען אויף פראבע אין דער לעצטער וועלט מלחמה און האט גיפיילט. אבער בכדי צו פארבלייבען אין דער רעליגיעזער מחנה און נאך אלץ פונקציאנירען אלס ראציאנאלער מענטש, מוז אט די פראגע פארענטפערט ווערען אויף די פאלגענדע צוויי אופנים, איינס: מיר מוזען זיך באנוצען מיט דער הנחה פון בחירה חפשית, צו ראציאנאליזירען די אויסראטונג פון זעקס מיליאן פון אונזערע ברידער אין דער לעצטער וועלט מלחמה – אהן דער אריינמישונג פון דער השגחה עליונה. מיר מוזען דאס דערקלערען אלס א רעזולטאט פון דעם אלגעמיינעם פלאן אין דעם סדר הנהגת העולם. און מיר מוזען זאגען: אזוי ווי גאט שטערט ניט דעם איינצעלנעם רוצח פון צו באגעהען זיין מערדערישען אקט פון רציחה ווייל ער שטייט אונטער דער פראטעקציע פון בחירה חפשית, אזוי האט גאט ניט גישטערט די מאסען אויסראטונג פון היטלער׳ס רוצחים פון צו באגעהען זייערע מאסען רציחות ווייל אויך זיי זענען גישטאנען אונטער דער פראטעקציע פון בחירה חפשית. ואם ישאל השואל אם כן זו תורה וזו שכרה? און אויב איינער וועט פרעגען אויב אזוי, אויב גאט קען אונז ניט העלפען פון די הענט פון אונזערע שונאים ווייל זיי שטעהען אונטער דער פראקטעקציע פון בחירה חפשית, וואס איז דער צוועק פון רעליגיאן? וואס גיט אונז אונזער ביטחון אין גאט? מוז דער ענטפער אונבאדינגט זיין, אז ביטחון אין גאט גיט אונז בלויז א פסיכאלאגישע באפרידיגונג. ביטחון אין גאט שטארקט אונזער מוט און גיט אונז א פארלאנג צו לעבען, וואס דאס מיינט אז ביטחון אין גאט פארקלענערט בלויז די שרעק פאר דעם אומגליק וואס קען קומען. אבער ער קען אונז פאר קיין פאל ניט פאר זיכערען א זיעג געגען אונזערע שונאים וועלכע שטעהען אונטער דער פראטעקציע פון בחירה חפשית.

דער צווייטער אופן ווי אזוי די פראגע פאר וואס גאט האט זיך ניט אריינגעמישט אפצושטעלען די מאסען מערדעריי פון היטלער׳ס רוצחים, מוז פארענטפערט ווערען, איז אין דעם זין פון גזירת המקום, אז דאס זענען גיוועזען חבלי משיח און זענען גיוועזען באשטימט פון דער השגחה אליין. עס איז

מערקווירדיג ווי אזוי די חכמי התלמוד האבען מיט פופצען הונדערט יאר צוריק פאראויסגיזעהען אז דאס קומען פון משיח'ן איז פארבונדען מיט גרויסע צרות און יסורים: ר' יוחנן זאגט "אם ראית דור שצרות רבות באות עליו כנהר חכה – לו". – ווען דו ווערסט זעהען א דור וועמענס צרות וועלען זיין אזוי פיל ווי די וואסער פון טייך, ווארט אויף אים. עולא זאגט: "יבא ולא אראנו". רבה זאגט: "ייתי ולא אחמיניה". – זאל ער קומען, אבער איך וויל אים ניט זעהען. מיר מוזען דער פאר אננעמען, אז די אויסראטונג פון זעקס מיליאן אידען אין דעם גרעסטען חורבן פון דער אידישער געשיכטע, איז גיווען באשטימט פון דער השגחה אליין.

דער מוסר השכל פון אונזער לעקציע איז, ווי מיר האבען שוין פריער דערמאנט, אז מער ווי גאט נויטיגט זיך אין אונז, נויטיגען מיר זיך אין גאט. מיר דארפען ביטחון אין גאט ווען מיר זיצען אין הויז אז מיר זאלען ניט מורא האבען אז מיר וועלען פארברענט ווערען. מיר דארפען ביטחון אין גאט ווען מיר געהען אין גאס אז מיר זאלען ניט מורא האבען אז מיר וועלען פארקריפעלט ווערען. מיר דארפען ביטחון אין גאט ווען מיר פארען אויף א שיף אז מיר זאלען ניט מורא האבען אז מיר וועלען דערטרונקען ווערען. און אין ישראל דארפען מיר ביטחון אין גאט ווען מיר געהען נעבען דער גרעניץ, אז מיר זאלען ניט מורא האבען אז מיר וועלען צוריסען ווערען. דער סך הכל איז אז מיר דארפען ביטחון אין גאט אויף יעדען שריט און טריט, צו בארוהיגען אונזער נשמה־צושטאנד געגען דער מורא פאר די משחיתים וואס ציוויליזאציע אין דער פארם פון סייענס האט גישאפען, און זיי זענען א געפאר פאר דעם מענטשענ'ס לעבען.

עס פארשטייט זיך אז ביטחון איז ווירקזאם נאר פאר די אמתע מאמינים, פאר די אמת גלויביגע. אבער פאר די יעניגע באוועמען דער אויסדרוק "גאט וועט העלפען", איז ניט מער ווי אליידיגע פראזע וואס ווערט גענוצט מכוח ההרגל, פאר יענע האט דאס קיין ווירקונג ניט. און זיי בלייבען אלץ ביי זייער טרויעריגען צושטאנד פון מורא שרעק פאר אן אומגליק וואס קען טרעפען. עס איז דער פאר אן עצה טובה צו ראטען די פאלשע מאמינים: פראבירט צו פראקטיצירען ביטחון אויף דער אמתן, עס איז פשוט א בערוהיגונג פאר דער נשמה.

המהנדס יוסף אייזנשטדט חלוץ התעשיה הישראלית.

ההיסטוריה של הישוב העברי, לא נכתבה עד עתה אלא פרקים. מי שסקרן לדעת, היכן טמונה ההיסטוריה רבת השנים ועטופת האבק של חב׳ ״תדירן״ יחטט אצל בני עירנו, המהנדס יוסף איזנשטדט, ויוכל לשאוב ידיעה על האיפופיאה הנפלאה, אשר נוצרה והתפתחה בתקופת בראשית של תחייתנו הלאומית.

גאים אנו על בן־עירנו המהנדס יוסף איזנשטדט, המאחד בתוכו את הסגולות והתכונות של שרשיות ישראלית, שמצא לו פורקן כחלוץ התעשיה העברית, עם מידת התנופה שחונן בה.

את מלאכתו עשה מתוך שקט נפשי, ללא יהירות, תכונות שחיבבו אותו על הציבור הרחב. וראוי בן תקופת הזוהר, לשבח ביצירתנו הלאומית המופלאה.

הוא הצליח בפעלו, בהתמדתו, בסבלנותו ובתחושת האחריות שלו. נאחל לו עוד הרבה שנות חיים טובים.

להלן, קטע מרשימה שפורסמה בירחון תדירן מחודש מרס 1985.

המהנדס יוסף ארדון–איזנשטדט, מספר בקול צלול, כי הודות לנטייתו לדייקנות וליסודיות שמור בידיו חומר רב, על חב׳ ראן, שהוא יסד, ושלימים התחבר עם ״תדיר״ וסייע רבות להולדת הקונצרן הענק ״תדיראן״.

איזנשטדט הוא בן 81, אביו היה כימאי וניהל בית חרושת לזכוכית. למד הנדסת חשמל באוניברסיטה בגרמניה. אלקטרוכימיה בטולוז בצרפת, ומכניקה בקאן.

בשנת 1932 החליט לעלות ארצה. יחד עם שני חברים, החליטו לייצר סוללות חשמל, יסדו קרן משותפת בשם ״ראן״ ראשי התיבות של שמותיהם: ראוטנשטיין, איזנשטדט, נוימן.

בעקבות המעשה, יצא איזנשטדט להשתלמות במפעל סוללות בברלין, ובדצמבר 1932, הגיע לארץ. עם בואו שכר חדר, ולבסוף שכר דירה בת חמישה חדרים ברחוב מרכז מסחרי בתל־אביב, הזמין מברלין מכונות לייצור סוללות, לפניו עמדה משימה כפולה: להמציא סוללה שתתאים לתנאי הארץ, לשבור את הרגלי הלקוחות לרכוש סוללות מתוצרת גרמניה, בשנת 1936, ביריד המזרח, זכתה הסוללה למדליה.

הציבור השתמש בסוללות בעיקר לפנסים, מנורות לילה ומקלטי רדיו. ה״הגנה״ צרכה סוללות למכשירי הקשר. באותם הימים, המציא איזנשטדט מכשיר עזר לטייס שמטוסו נפל לים. חגורת סוללות מיוחדת שנקשרה סביב המותניים. במגע עם המיים התעוררו הסוללות והפעילו את מכשיר הקשר שזעק אס־אר־אס.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, הגיע מספר הפועלים ב״ראן״ ל־450, במפעלו הופעלו מכונות אוטומטיות.

יוסף ושושנה אייזנשטט

איזנשטדט רב־הפעלים טיפל גם בפרסום וביחסי־הציבור של מפעלו בהתאם לצניעות שאיפיינה את התקופה. במו ידיו שירטט את הגרפיקה של התוויות, שהודבקו על הסוללות, ובגלל החרם הערבי על מוצרי יהודים נאלץ להעניק לסוללות כינויים לועזיים כ"ויקטור באטרי", "לוקס", "סאלח א דין". רק הסוכן הערבי ידע מקורן של הסוללות.

בשנות ה־50 באו ימי רווחה לייצור ב"ראן" ובשנת 1958, זכתה החברה בפרס קפלן על הסוללה המשובחת, על טיפוח הייצוא ועל מערכת היחסים ששררה בין ההנהלה לעובדים.

ב־1957 חל מפנה בתולדותיו של המפעל משרד־הבטחון, אחד מצרכניו הגדולים של המפעל, רכש חלק ממניות השותפים, במגמה לפתח יכולת יצור גדולה יותר וכך להגדיל את האספקה השוטפת לצה"ל. מאוחר יותר נכנסה חברת "כור" כשותפה ומכאן, השידוך שבין "תדיר" ו"ראן" שהיה ל"תדיראן".

איזנשטדט מונה למהנדס יועץ, והוא אשר הביא לתדירן את פטנט ייצור הסוללות מפלסטיק, ולא הירפה, ממחקר וממציאת דרכים לשיפור וייעול מכונות הייצור והעלאת איכותן של הסוללות.

טוביה דרורי

הכתם השחור (סיפור)

מי שאיננו מאמין ב"תחית המתים", או בלשון מודרנית, בהתחדשות הטבע, צריך להיזכר בימים הראשונים של האביב בטרוכנברוד. עוד בטרם נמס הקרח מעל הביצות כבר התחילו להופיע עלים ירוקים בבקיעי הקרח והזדקרו כלפי מעלה לתפש את קרני שמש האביב שהתחילו לחמם את האויר ולגרש את רוחות החורף הקרות.

עוד לא הספקת להחליט אם כבר להוריד את הבגדים החורפיים הכבדים המטולאים מכל צד, וכבר למחרת בבוקר בזריחת השמש, הרגשת את ריחות פרחי שושנת המים שבן לילה צצו בביצות, ואת עלי הכותרת הצהובות שהבריקו כצבע זהב, הפיצו ריח משכר והתמזגו עם ריחות השדה – האדמה שהתחילה לנשום, הדשא שהתחיל לצמוח, פתאום ידעת שעולם חדש לפניך – האביב בא!

ופתאום התחשק לך להוריד את הנעלים הכבדות ואולי גם את הבגדים ולרוץ לתוך המים לקטוף שושנה ולהתבשם מריחה ולהרגיש את עצמך כחלק מהתחדשות הטבע.

ועדים אחרים לא מאחרים להופיע. הנה נשמעים קרקורי הצפרדעים, החסידות חזרו מארצות נדודיהן והתחילו לתקן את קניהם שנפגעו מתלאות החורף ומתכוננות להטיל ביציהן ולהמשיך את קיום הדורות.

ובבית, כבר מורגשת קרבת חג הפסח, חג החרות. ריח אפיית המצות לפסח, שהיתה נעשית בבתים פרטיים, היה כבר מורגש באויר. הדלתות והחלונות שהיו אטומים בתקופת החורף לשמירת החום שבבית, נפתחו לרווחה וקרני שמש מחממים חדרו לכל פינה. ואז התחיל הקרצוף והרחיצה של כלי הבית שהיו לרוב מעץ להכשיר אותם לפסח. והדאגה שלכל ילד יהיה איזה שהוא בגד חדש, או מחודש, שהפכו אותו מהצד השמאלי גרם לכך שהחייטים והתופרות יעשו לילות כימים לספק את צרכיהם של כל בית בישראל לקראת חג הפסח.

וערב פסח, ואבא סחט את הצמוקים והכין מהם את היין לארבע כוסות, והעיקר שאני זכרתי להוריד מעלית הגג את הכלים של פסח שהיו שמורים שם כל השנה לבל יגעו בהם בידים שאכלו חמץ. ולפנות ערב מתלבשים עם הבגדים החדשים או המחודשים, ואם זכית שיהיו לך מספר אגוזים שיבלטו מהכיס אז "מי ידמה לך ומי ישווה לך" אתה המאושר בעולם, נולדת מחדש.

והשמחה נמשכת, התפילה בבית הכנסת, והפגישה עם כל הילדים, כל אחד עם האושר שלו ואח"כ ה"סדר" והמאכלים המיוחדים שבחג הפסח.

ושמחת האביב נמשכת עד אחרי חג השבועות אם ע"י כך שהיו נאלצים לקשט את העירה בעצים כשדרה מלאכותית לכבוד השלישי במאי חג השחרור הפולני.

ואם להבדיל בל״ג בעומר שהיו פטורים מללכת ל״חדר״ וקבלת ביצה צבועה בכדי לצאת ״ליער בחץ וקשת״, וסוגר את המעגל חג השבועות שכל בית יהודי היה מקושט בירק ובפרחים, דמויי גלדיולות, אבל גדולים יותר שצמחו בביצות, שהיו מנת חלקו של טרוכנבורד.

והנה הגיע הקיץ. האנשים התחילו כבר ליהנות מפירות השדה שזרעו באביב. השדות מאחורי הבתים היו מלאים כל טוב הארץ, מתפו״א, שעועית, גזר וכל מיני ירקות שהיו בשפע, הפרות נתנו את חלבן והתרנגולות את ביציהן ואפרוחים הסתובבו בכל חצר.

הבלויים של הנוער היו בפעילות רבה במסגרות תנועות נוער, ובשבתות היערות שהקיפו את העיירה שלנו מלאים בצעירות וצעירים, מי במשחקים ספורטיביים, ומי בבלויים אחרים. פה ושם נראו קבוצות קבוצות, המנהלות שיחות בעניני ציונות (התנועה הקומוניסטית היתה בלתי לגלית בפולניה) וגם זוגות בודדים טיילו להנאתם בין העצים העבותים וצל השיחים, כמו בגן עדן הקדמון, עד שבא הסתיו – ״הימים הנוראים״, חשבון הנפש, מה היו מעשיך בכל תקופת ה״התחדשות״ ואם אתה רוצה להיות סקפטי לכל מה שקשור עם הימים הנוראים, הרי מראים לך את השדות שהתרוקנו מפריים והצהיבו, העצים שעליהם מצהיבים, שעוד מעט יעמדו כולם בשלכת. סמל, שהגיע סוף איזה שהוא. ואז ״מי לחיים ומי למוות״ ש״בנתנה תוקף״ ואז המלים האלה מקבלות משמעות כל שהיא, ואתה בכל זאת חרד אם לעצמך, להורים, ולקרובים שלך.

ואז בא חג הסוכות עם שבעת המינים ומחזיר אותם שוב, לזמן קצר, לחיק הטבע, לריח האתרוג, לישיבה בסוכה לאכילה בחיק הטבע מחוץ לבית, והשמחה לא עורכת זמן בדרך כלל, הגשם הקר מגרש אותך בכוח חזרה לתוך הבית. הרוח מפזר את הסכך, קורע את הקשוטים ומזכיר לך, שאל תחיה באשליות.

גם הסתיו כבר עומד להגמר והחורף עומד להגיע, והדם קופא בעורקיך האם הכנת מספיק עצים לחמום הבית? האם יש לך די אמצעים להחזיק מעמד כל החורף, לספק מזון לכל הפיות שבמשפחה אפילו המינימום? האם הכנת מספיק אוכל לבהמות? והאם יש לך מספיק תפו״א לאכסן בבור בחוץ, בשביל זרעים לשנה הבאה, וגם שיספיק בשביל הבית, עד שיגדלו תפו״א חדשים? ותפו״א היו אצלנו המאכל העיקרי, אחרי הלחם. ולפעמים במקום הלחם שחסר. ובחורף אי אפשר לצאת לעבוד עבודת חוץ אם בגלל הקור הרב והעיקר שכל הסביבה היא עניה ואף אחד לא עושה מאומה בתקופת החורף.

לא נשאר אלא לקוות לאלוהים שירחם על מעשי ידיו ויתן להם קיום או לפחות כוח, לעבור את התקופה הגורלית הזאת בלי לבוא לידי חטא חו״ש...

והאמא, לפני צאת השבת בשעות בין ערביים יושבת בפינה ומתפללת תפילות ״גאט פון אברהם פון יצחק פון יעקב״, (אלהי אברהם, יצחק ויעקב) ומעיניה זולגות דמעות בהיזכרה שהחורף מתקרב ועדיין אין זכר לכל הצרכים לקראת

החורף המתקרב ובא. אינה מסתפקת ב״תקוות״, אלא היא דורשת מאלהים שיתן לה את כל הצרכים למען שתוכל להזין את ילדיה ושלא יהיו רעבים. והיא בעלת נסיון. היא זוכרת את החורף הקודם ואת זה שלפניו שלא פעם אחת היתה צריכה לשלוח את הילדים לישון מבלי שבא אוכל לפיהם כל היום והיא מחליטה שלא עוד! והיא פוסחת על התפילה הגורלית ״שלא לבא לידי חטא חו״ש״ וקמה ומדליקה את האור בבית ומברכת את כולם בשבוע טוב! לאמר: הכרזתי מרד. ואבן נגולה מעל לבה.

והנה החורף הגיע. לאט לאט מתכסה הארץ, במעטה לבן. השלג יורד ומכסה כל טפח וטפח, בשדות, בבתים ורק העורב השחור בקולו המפחיד קרע קרע, משנה את הצבע מצורה מפחידה עוד יותר, כי מיום שראיתי את השכן המת עטוף בתכריכיו הלבנים הצבע הזה מפחיד אותי, הוא מסמל אצלי את הכלייה, את הסוף.

ואלמלא הכפור שהיה מצייר על שמשות החלון כל מיני ציורים משעשעים הייתי עסוק בהם כל בוקר בכדי לפענח אותם, וזה היה מוסיף לי קצת חיוניות ואורך רוח לכל המתרחש סביבי.

ובחוץ רוח חזקה נושבת ומביאה פתיתי שלג גדולים, והם נערמים ערמות ערמות וסוגרים על הבית ועל מוצאיו. ההרגשה שנלחצת לאין מוצא ונגזרה עליך כליה ברעב ובחנק. אתה מחפש מקלט בבית, ואינך מוצא שביב תקוה. כל יושבי הבית, כמוני – כמוהם לא יודעים מה ילד יום, ומי יביא אוכל לפיהם.

ובשביל לא לשקוע ביאוש בא חג החנוכה והפיח קצת רוח חיים בנשמה. נרות החנוכה, על כל אדן החלון של העיירה, שברו את קירות החושך, ומעטה השלג הלבן, כי מה ערך לכל אלה לעומת האורות הקטנים האלה שמסמלים מעשים גדולים של נסים ונפלאות, של גבורות המכבים, של טיהור בית המקדש, ושל נצחון היהודים על היונים. ומיד נמצאים עדיין די תפו״א ובמזוזה נמצא קצת שומן־אוזים שלא נגעו בזה כל הזמן ושמרו את זה בשביל לביבות חנוכה. והסביבון ורק חצי יום לומדים ב״חדר״ ולא כל הימים. כל זה השכיח לזמן מה את כוחות החושך והפחד בפני המחר.

אבל כל זה נמשך שמונה ימים בלבד. באו ימים אחרים, והשלג יורד, וכמעט שאי אפשר לצאת החוצה. הימים נעשים קצרים יותר והלילות ארוכים, ונדמה לך הנה עוד מעט נגמר העולם. ועם זה נגמרים בבית כל אמצעי מחיה ובעל המכולת איננו מוכן עוד לתת בהקפה וכל זמן שישנם עוד תפו״א, אוכלים תפו״א בבוקר, ובצהרים מרק עם תפו״א, ובערב תפו״א, והפרה נותנת עוד קצת חלב ושותים קצת ציקוריה והולכים לישון. ואבא הולך בבוקר, בבוקר, לבית הכנסת, גומר את התהילים מ ״אשרי״ עד הסוף ומתפלל שחרית וגומר עוד פעם תהילים ומתפלל ״מנחה״ ומעריב וחוזר הביתה והולך לישון וחוזר חלילה...

ובינתיים תפו"א הולכים ונגמרים, גם הבור בחוץ שהיו שם טמונים תפו"א לפסח ולזריעה, כבר פתחו והריקו אותו, ובבית לא נשאר עוד מאומה לאכול.

יושבת האמא, עם הידיים מכסה את פניה, כאילו שהיא חוזרת על התפילה "גאט פון אברהם, פון יצחק, פון יעקב". פתאום היא קמה ממקומה מתיישרת ואומרת: ילדים אין היום מה לאכול לכו לישון! הקטנים יותר בכו קצת, ונרדמו. והאמא יוצאת החוצה ועומדת ומסתכלת על השדות, ואל הבור בחצר שלנו שהרקנו אותו זה מזמן, ואין בו עוד תפו"א, ועיניה מופנות אל שתי "גבעות" שבשדה הקרוב אלינו, שבולטות בגובהן, מהמשור הלבן השלגי, וסימן תקוע בראשן לאות, שאלה הם בורות שטְמונים בהם תפו"א.

באותו ערב חזר אבא מבית הכנֶסת יותר מאוחר הוא החליט לחזור שלוש פעמים על כל פרקי תהילים. והאמא ישבה וחכתה לשובו. וכשהוא פתח את הדלת, חדר לתוך הבית קצת אויר מרענן ונעשיתי יותר ער. הקשבתי ללחישה שביניהם ולא שמעתי דבר עד, שנרדמתי. למחרת בבוקר התעוררו הילדים והאבא מזמן כבר הלך לבית הכנסת. על השולחן עמדה קערה עם תפו"א מבושלים, כולם אכלו, ואף אחד לא העז לשאול מאיפה ?

כשיצאתי החוצה ראיתי שבאחת הבורות בשדה הקרוב יש "כתם שחור" שבלט מאוד בתוך המעטה הלבן שבסביבה, ועורב שחור עומד על הבור השני, וצועק קרע! קרע! באותו בוקר אבא לא חזר, כהרגלו מבית הכנסת, אחרי תפילת שחרית. הוא נשאר במקום מושבו לא הרחק מארון הקודש, בצום ובתפילה כל אותו היום ההוא. מי יודע את מספר הפעמים שחזר על אמירת כל ספר התהילים, ואם לא הוסיף תפילה מיוחדת אל האל הרחמים והסליחות, הזן ומפרנס כל נפש שברא, ושכח, כביכול שבביתו אין "כזית" לכלכל את הרעבים – רק אחרי תפילת ערבית, הוא חזר הביתה נשק את המזוזה, קרא קריאת שמע והלך לישון.

למחרת בקריאת התרנגול התעוררתי והנה השמש זורחת, השמים חזרו להיות בהירים, סימן ואות, שמתקרב האביב ועמו התקוה להתחדשות האדם והטבע. כאילו שלא היו הדברים מעולם.

א יידיש הארץ...

זכרונות פונאָענטן עבר

י. ביידער

דאָס איז געווען פאַר פסח 1919. אינם שטעטעלע ס. האָט דעמאָלט געהאַלטן ווייער שלעבט מיט די אָרימע לייט: ס'איז נישט געווען ווער סזאָל זיי באַזאָרגן מיט מצות און אַנדערע הצטרכותן אויף פסח.

קבצנים זענען דעמאָלט געווען אַ סך. צו די שטענדיקע מקבלים, וואָס האָבן שוין געהאַט אַ "חזקה" אויף צו באַקומען מעות חטים, זענען דעם ווינטער צוגעקומען אַ היפשע צאָל דורך דער מלחמה רואינירטע בעלי־בתּישע משפּחות, וואָס האָבן נישט־ווילנדיק געמוזט אָנקומען צו א "מתּן בסתר" סזענען אויך געווען אזוי גערופענע "בעזשענצעס" — א פינף־זעקס פאַמיליעס פון ארומיקע נאָענטע און ווייטערע דערפער און שטעטלעך, וואָס זייער האָב און גוטס איז צעראַבירט אָדער פאַרברענט געוואָרן אין די גרויזאמע טעג פון דער מלחמה און זיי זענען קוים מיטן לעבן אנטלאָפן אַהער.

דאָ, אינם ריין־יידישן שטעטעלע, וואָס ליגט ווי איינגעשלאָסן אין די אָרעמס פון טיפע געדיכטע וועלדער, עטלעכע מייל ווייט פון אַ באַן־סטאַציע און פון א שאָסיי, האָט זיך געלעבט עטוואָס רואיקער, זיכערער.

קיין מעות־חטים האָט מען אָבער נישט געזאַמלט ערשטנס, אין פשוט נישט געווען ביי וועמען צי נעמען. אפילו די פעסטערע בעלי בתּים, – זענען קיין גבירים דעמאָלט אינגאַנצן נישט געווען בנמצא — האָבן נישט פאַדדינט קיין גראשן שוין פון א לענגערע צייט. די אַרומיקע וועלדער זענען פול געווען מיט פארשידענע רויבער־באַנדעס, וועלכע האָבן אָנגעוואָרפן אן אימה אויף דער שטעטלשער באַפעלקערונג. נישט איין ייד האָט זיין לעבן פאַרלוירן גייענדיק אָדער פאָרנדיק אין א דאָרף אריין עפעס האַנדלען. דאָס פעסטקייט פון די דאָזיקע בעלי־בתּים איז באשטאנען בלויז אין דעם, וואָס זיי האָבן געהאַט גרעסערע ערד־שטחים, וועלכע זיי האָבן אַליין באארבעט און זענען געווען פארזארגט מיט ברויט און קאַרטאָפל.

צווייטנס, האָט דער רב זיך אָפּגעזאָגט צו זאַמלען מעות־חטים מחמת כעס אויפן שטעטל, וואָס לאָזט אים הונגערן: שוין פון א צייט, אז מהאָט אויפגעהערט באַקן חלה אויף שבת, זיין פּרנסה־קוואַל, — דערהייוון פאַרקויף, האָט אויסגעטריקנט און ער האָט פשוט געהונגערט. קיין אַנדערער האָט זיך נישט אינטערעסירט מיט די אָרימע־לייט. סהאָט זיך אונטערגערוקט דער פּורים און קיינער האָט אפילו נישט געקלערט, וואָס וועט זיין מיט די 25 יידישע משפחות, וועלכע האָבן נישט אויף יום־טוב.

האָט אָבער גאט מקדים געווען די רפואה פאר דער מכה – און זי איז געקומען גראָד פון אזא זייט, פון וועלכער מהאָט זיך צומווינציקסטן געקענט ריכטן.

סאיז געווען אין שטעטל אַ פרעמדער בחור – בליטמאַן. זיין יידישן נאָמען האָט קיינער נישט געוווסט. ער איז געקומען אַ הער זומער 1918 פון א שטאָט אין קיעווער גובערניע, פון וואַנען ער האָט געשטאַמט, מיטןצוועק זיך אויסצובאהאַלטן ׳אַר די פעטלוראָווצעס, וועלכע האָבן אים פארפאָלגט.

בליטמאַן האָט מיטגעבראכט מיט זיך בלויז אַ לעגיטימאַציע, אַלס סטודענט פונם יורידישן פאַקולטעט אין מאָסקווער אוניווערסיטעט. פון מאָסקווע איז ער אַנטלאָפן אַ היים פאַר די באָלשעוויקעס, וואָס האָבן אים פארפאָלגט, ווייל ער האָט געדינט אלס פרייוויליקער אין קערענסקיס ארמיי. אין דער היים, אויף אוקראינע, האָט ער געהאט אויף זיך אַ פעלד־געריכט פון די פעטלוראָווצעס, און אין דער לעצטער מינוט ווען ער איז שוין געשטאַנען מיטן פנים צו דער וואַנט, מיט פאַרבונדענע אויגן, איז געשען א נס ער איז אפגעראַטעוועט געוואָרן פון טויט און אנטלאָפן אהער, אינם פארהעלטנישמעסיק רויקן שטעטעלע, ווו זיין פאָטער האָט געהאט באַנקנאָטן.

בליטמאן איז אלט געווען א פאָר און צוואנציק יאָר, האָט געטראָגן א זעלנערישן גראָען שינעל מיט א פאר שווערע שטיוול, וועלכע זענען געווען פון מיליטער־דינסט, און וואס האבן ווייט נישט הארמאנירט מיט זיין אינטעליגענטן אויסזען.

ער האט געהאַט אן אויסגעמאגערט און בלאס פנים, וואָס איז געווען לענגלעך אויסגעצויגן און גלייך געשניצט. פון אונטער די פשוטע ברילן־פענסטערלעך, האָבן ארויסגעקוקט א פאָר קויל־שווארצע טיפדורכדריגנדיקע אויגן, וועלכע האָבן פארמאגט אן אויסערגעוויינלעכע קראַפט. ער האָט פשוט פארכשופט מיט זיינע שפיזנדיקע בליקן די פראָסטע האלב־דאָרפישע מיידן.

בליטמאן האָט קומענדיק אינם שטעטל, כמעט נישט געקענט קיין יידיש וואָרט ארויסרעדן, ווייל נישט בלויז אין גימנאזיע, אין אוניווערזיטעט, נאר אויך אין דערהיים ביי זיינע האלב־אסימילירטע עלטערן, האט ער זעלטן געהערט יידיש רעדן. ער האָט זיך פארנומען מיט געבן לעקציעס אין רוסיש. סהאט אבער לאנג נישט געדויערט זיין רוסיפיקאַטישע טעטיקייט.

איבערצייגנדיק זיך, אַז די קליינשטעטלדיקע הארעפאשנע יידן האלטן נישט זייער פון דער רוסישער שפראך, האָט ער געמוזט אין א קורצער צייט ארום אָנהייבן זיך פארשטענדיקן אויף יידיש ביים אננעמען לעקציעס, און אין גאס מיט די מיידלעך, וואס האבן געקלעפט אין אים ווי בינען אין האניק און האבן אויף רוסיש זיך נישט געקענט צונויפרעדן.

סהאט נישט געדויערט קיין סך, אין א פאר חדשים ארום, האט ער גערעדט אין א פליסיק־קלינגנדיקן יידיש, באפוצט מיט פאלקסטימלעכע אויסדריקן און

ווערטלעך, און שפּעטער צו, האָט ער שוין געשריבן קאָנספּעקטן פון נאַטור־געשיכטע אויף יידיש פאַר זיינע תּלמידים די משהלעך און שלמהלעך, וואָס האָבן בשום אופן נישט געקענט איינבייסן די רוסישע שפּראַך.

ארום בליטמאנען האט זיך מיט דער צייט אנגעהויבן צו גרופּירן די יוגנט "די האלבע און פערטל איטעליגענטן", דאס הייסט, די יעניקע בחורים און מיידלעך, וועלכע האבן געקענט עטלעכע העברעאישע און יידישע פאָלקסלידלעך, אדער וואָס האבן זיך נישט געשעמט צו גיין אמאל שפּאצירן שבת פארנאכט בין מנחה למעריב, אָדער אַזעלכע, וואס האבן סתּם געוואלט א לעבטאָן. אין בליטמאנס ווין־צימערל איז געוואָרן א זאמל־פּונקט פאר דער יוגנט וואס פלעגט דא פארברייינגען גאר פריילעך.

אין די לאנגע ווינטער אוונטן פלעגן דא איינגעאָרדנט ווערן היימישע קאָנצערטן, די ווענט האבן געציטערט פון די טענץ מיט די געזאנגען. חברה האט זיך אויסגעזעצט אויפן טישל, אויפן נאַקעטן שטרוי־זאַק, וואס איז געלעגן אויפן אייזערנעם בעטל, אויף דער איינציקער הינקענדיקער שטיל און אפילו אויף דער פּאָדלאָגע. מהאט געזינגען פארשידענע פריילעכע לידלעך, צופּויקנדיק מיט די פיס און מיט די הענט, געפייפט, געטרובעט, געגארגלט, מיט ווילדע משונהדיקע הייזעריקע קולות.

יידן און יידינעס, פארזארגטע, פאר חושכטע פלעגן, דורכגייענדיק, אויסשפּייען מיט כעס:

טפו, צו אלדי רוחות, אזעלכע מנובלים! — —

און נאכדעם פלעגט מען זיך דערציילן, אז דער יידישער גוי האט אן איינגאנג צום "פּאָפּ" פונם נאענטן דארף, עסט דארטן חזיר, איז א גאנצער מחותּן מיט זיין פּלוניסטע און נאך און נאָך אזעלכע זאכן, פאר וועלכע ער וועט געוויס זיך ברענען און בראטן אין גיהנם און קיינמאל קיין תקומה נישט האָבן.

אָט דער דאָזיקער בליטמאן, האָט עס אויף זיך גענומען די מיסיע. צו באַזאָרגן די אָרימע לייט מיט מצות אויף פּסח.

— קינדער! — האָט ער זיך אָנגערופן, איינמאל, צו זיין חברה — איך האָב אַ גרויסע אידעע, איר וועט מיר מוזן העלפן זי צו פאַרווירקלעכן.

אַלע זענען געוואָרן נייגיריק.

— מדאַרף שאַפן מצות פאַר די אָרימע לייט. לאַכט נישט, סאיז פאַר זיי א לעבנס־פראגע. און קיין אנדערער, ווער סזאל דאס טון איז נישטא.

— אפשר ווילט איר טוט זיך אן א רבנישן שטריימל וועלן מיר גיין מיט אייך צונויפנעמען מעות־חטים אין א רויטער פאטשיילע, — האָבן זיך געוויצלט צוויי מיידלעך.

איך מיין נישט קיין שפּאס. מיר קאָנען מאַכן אַ "ספּעקטאקל" און סוועט זיין געלט.

– חברה האָט זיך איבערגעקוקט. זינט דאָס שטעטל שטייט האט עס נאָך נישט געזען קיין פארשטעלונג, בלייטמאַן, האט באמערקט:

– סמאכט נישט אויס וואָס סאיז נישטא קיין אמתע "אקטיאָרן" איך האב אין טעאטער א שטיקל ידיעה אין איך וועל אייך אויסלערנען. איר וועט שפילן, אז סוועט אזש גיין א רויך און סוועט זיין בגילופין.

דאָס דאָזיקע וואָרט איז געווען בליטמאַנס ליבלינג. און ווען ער האט דאָס ארויסגעזאגט, און געשפיזט מיט זיינע אויגן, האבן אלע געזען בחוש, אַז די זאַך איז באַשלאָסן.

נאַטירלעך, אז חברה האָט מסכים געווען. אייניקע צוליב נייגיר, זיך באַקאָנען מיט א "טעאטער". אנדערע, ווידער, צוליב ספאָרט.

חברה האט זיך גענומען צו דער ארבעט מהאט אפגעזוכט שלום-עליכם ביכעלע "אן עצה" בליטמאַן האט אינסצעניזירט א מאנאלאג, ער האט אליין פארפאסט א פאָר געזאלצענע קופלעטלעך און – א וואָך נאָך פורים איז געווען די "גענעראַל-רעפעטיציע".

דאַן איז בליטמאַן אַוועק צום גבאי פון דער שול און געפאָדערט א דערלויבניש איינצוואָרדענען א ספעקטאַקל און דער ווייבערשער שול.

דער גבאי, אַן עלטערער ייד מיט א גרויער באָרד, אַ בעל עגלה. איז ארויס פון די כלים:

– סטייטש? וואָס איז דאָס פאַר א חוצפה? נאָך ווינציק, וואָס ממאַכט א "הייזל" אין דערהיים, וויל מען נאָך מחלל זיין די שול, דאָס מקום קדוש?

– נו, און אז די קאַזאקן האָבן געמאַכט א שטאַל פון א בית-המדרש – איז געווען רעכט? – אז די אָרימע לייט וועלן נישט האָבן קיין מצה – וועט איר שוין צופרידן זיין? –

סהאָט פארשטייט זיך גאר נישט געהאָלפן – און די דערלויבניש איז געגעבן געוואָרן.

שבת-צונאכטס, איז געווען אין שטעטעלע א געוואלדיקע שמחה. פון אלע עקן, האבן מענטשן געשטראמט צום "טעאַטער".

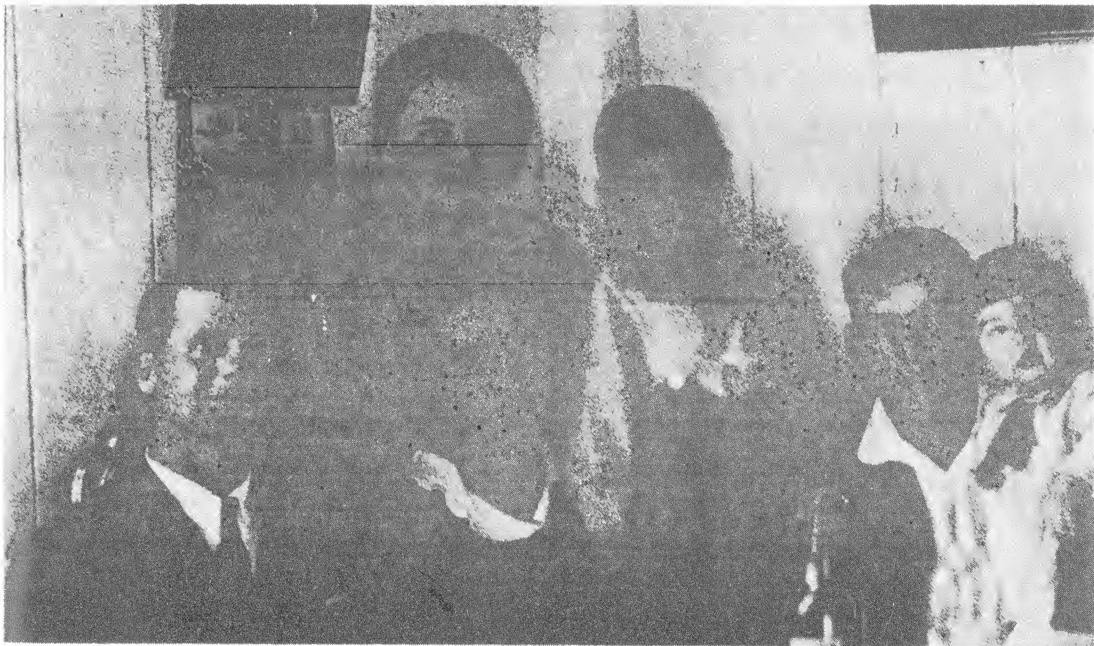
אויף מארגן, האָט בליטמאַן געקויפט עטלעכע זעקלעך מעל, געדונגען א דירה און איינגעאָרדנט א מצות-ווארשטאט. סאיז נישט געווען קיין איין האלב-אינטעליגענט מיידל אדער בחור, וואס זאל נישט שענקן א טאָג אָדער צוויי טעג אַרבעט. נישט נאָר פאַר אָרימע לייט, נאָר אפילו פאַר בעלי-בתים האָט מען געבאַקן מצות פאר אַ קליינעם אָפּצאָל, וואָס האָט גענוצט אויף פלייש לכבוד יום-טוב מיט "ארבע כוסות" פאר די ארימע לייט.

בליטמאַן אַליין, איז א גאנצן טאָג אַרומגעגאנגען א שטראַלנדיקער צווישן די וועלגערקעס, געשאטן מיט זיינע קיצלענדיקע וויצן, געוואָרפן קאָמפּלימענטן, אַמאָל געגלעט אדער געקניפּט אין די פּאַרקאטשעטע מיידלשע הענט. ער האט

געבראכט מיט געוואַלד דעם רב, ער זאל א קוק טאן אויף דער כשרות, מיט איין ווארט, די אַרבעט איז געגאַנגען אין דער בעסטער ארדנונג.

די ברכות וואָס אלטע גאטספארכטיקע יידענעס – פון די ארעמע לייט איז שוין אפגגערעדט – האבן אים אנגעווינטשען, איז זיך קוים פארצושטעלן – טאקי א טרפניאק, א גוי גמור – אבער פארט א גאָלדן האַרץ – האט איין גבאי–טע געזאָגט.

– ווען נישט ער – האט די אלטע רביצן זיך אפגערופן צושאקלענדיק מיטן קאפ – ווער וואלט איצט אינזינען געהאט די ארעמע לייט? א יידישע נשמה איז נישט אפצושאצן. נישט אומזיסס האָבן די חכמים געזאגט: יש קונה עולמו בשעה אחת. ער וועט געוויס האבן עולם הבא!

משמאל: דוד סטרץ, הלל ובריגדל מאליס, רוזה אנטורג (עומדת)

ילדינו כתבו חיבורים נושאי פרסים בנושא ט"ל.

ההתחרות לכתיבת חיבורים, זכתה לשבח ולהוקרה. ביראת הכבוד כתבו.

ילדינו – נכדינו, הנוער "הצברי" שלנו אינו נוטה לרוב לסנטימנטליות. חלק – מתבייש לגלותה ברבים. אולם, הופעתם במסיבותינו שערכנו בבית ט"ל, סיפורי הוריהם, הבקיעו את קליפת הנוקשות ועוררו מעיינות של רגש ואף התגלות רוחנית.

גנזי תום ויפעה, רוך ורגש יהודי התגלו בכתובים.

הם ביקשו להדליק נר נשמה לזכר יקיריהם שלא זכו אפילו לראותם.

לחלק – אפילו תצלום לא שרד מהם.

מעבר למלים הרמות, הנשגבות, הלאומיות, אתה יכול למצוא תשעה קבין של אהבה לעיירות הקטנות "טרוכנברוד – לוזישט" שלא הכירו אותן ורק הדמיון ריחף בהן.

החיבורים שהוגשו, ההתבטאויות, ומעבר לכך, הכשרון הטבעי המופגן בחלק גדול מהם, מעוררים בפעם נוספת את הכשרונות המובהקים שמתגלים בגילוי ילדינו – נכדינו, ביכולת הביטוי, שלהם ובהערכתם ואהבתם את השרשים.

לילדינו לב רגיש ועין חדה בסקרם את העבר הטראגי, ידעו לדלות את הימים הגורליים, בביטויים עזים והגיעו למיצוי חוויות.

אותם מילדינו – עם כל השוני בייחודם, סגנונם, מאחדת אותם תכונה משותפת לזהות, והיא הנאמנות – לבית ט"ל.

כל מה שנתפס בראייה כזאת, היא יותר מבת־קול, היא קרובה אל המציאות, ראייה ישירה החותרת אל הממש – המציאות.

זכות גדולה ליוצאי טרוכנברוד – לוזישט שיוצאי חלציהם גילו – בבואה נאמנה, על תיאוריהם הנלבבים. על הקלילות המתרוננת בתוך השורות, לשבץ אותן במקומן הנכון, בחן רב.

בחיבורים – פרי יצירותיהם, באו לידי ביטוי רב עוצמה, שפע של אהבת בית ט"ל, שהוריהם סבא וסבתא – רקמו ביסוד הדמיון בעבר ובאווירה ייחודית, ופרי מאמצים בלתי פוסקים הקימו לתפארת בית ט"ל.

על הרקע הזה, גדל הפלא. אנו מציינים זאת, לא כמשקיפים אחורנית, אלא כמנסים לדלות מנשיית הימים ההם, את רחשי ההתפעלות שפעמו בלבבותינו וניטעו בילדינו.

י. ויינר

אפרת בנטוב, בי״ס ממ״ד ״אלשיך״

כיתה ז׳ גיל 12

השם ״ט״ל״ הינו ראשי תיבות של שמות שתי עיירות סמוכות זו לזו. טרוכנברוד ולוזישט. בית ט״ל הוקם ע״י שרידי העיירות, לזכר הוריהם ובני משפחותיהם היקרים שהושמדו ע״י הגרמנים.

המעט שידוע לי על תולדות שתי העיירות, הגיעו אלי משני מקורות:

א׳ מאבי, שהוא יליד אחת העיירות האלה, ומרבה לספר דברים נפלאים עליהן.

ב׳ מהפגישות והאזכרות לזכר חללי השואה הנערכות בבית ט״ל, אשר גם הורי ואנכי נוכחים בהן.

אכן, לא את כל הדברים שאני שומעת בעת האזכרות, מסוגלת אני להבין בגילי הצעיר, מבלי להכיר אישית את העיירות. אך בלבי, הנני עם אנשים ישרים ויראי ה׳, אשר עבדו את אדמתם בכוחות עצמם ובזיעת אפם, הוציאו לחם מן הארץ, לכלכלתם ולבני ביתם.

למלה ט״ל יש לה גם משמעות משלה. טל שמרווה ומפרה את שדות ארצנו היקרה המצמיחה לנו דגן, פירות וירקות לקיום העם. ובארצנו זו, צומח דור חדש וביניהם אנו ילדי שרידי שתי העיירות האלה, אשר לא טעמנו טעמה המר של הגלות.

מחובתנו, ילדי הדור החדש לזכור תמיד ולא לשכוח את אשר עוללו הגרמנים האכזריים משמידי עמנו בכלל, ואת אנשי העיירות ט״ל הקרובים ללבנו בפרט.

ויהי רצון, וטל ברכה ירווה ויפרה את הבית הזה בית ט״ל ואת כל אלה הבאים לחסות בצלו, ויהא שפע ברכה לנו ולכל בית ישראל.

אבי גלר, בי״ס ״ברנר״

כיתה ז׳ – גיל 12

בית ט״ל, לא מלים בעלמא. לא משפט חסר ערך ומשמעות. במלים אלה גלומות, כל דברי ימי הבית הטומן בחובו, עמל וזיעת אפיים, חסכון ויגע – זו תמצית הבית הנאה, בית ט״ל.

בית פירושו: סוף הייסורים וקץ העינויים. בית – קן חמים. מרגוע נופש מעמל. ״בית״ פירושו גן העדן, לאחר תלאות העולם הזה.

נסתכל נא סביבנו. בית מרווח גדול ונאה. האין זה קץ לאותם נדודים מעולם למשנהו. כשאנו יושבים בו להנאתנו, על כסא שלנו, שאף אחד לא יאיץ בנו

לסיים מהר ישיבה או אסיפה, כפי שקרה בעבר. מה גדולה, איפוא, השמחה שהאולם הוא "שלנו".

ראשי תיבות ט"ל מעלים בדמיוני בתי עיירה צפופים וצנועים. עיירה שלווה ושקטה. בין כרי דשא, שדות זהובים ויערות עבותים. עיירה בדמדומי ערב, יהודים שקועים בגמרא צהובת גווילין. עיירה הדומה ליונה הומה, שלווה ושאננה, שלפתע צלל עליה הנץ ועט עליה לטרפה. כי כך, הגיח הפורע הנאצי כרעם ביום בהיר, ולא רבים ניצלו מצפרניו. "זכור את אשר עשה לך העמלק" ציווה ה', ואמנם בבית ט"ל מרחפות נשמות הקדושים שנהרגו של קידוש השם. ומהווה גל-עד ומצבה על שמם.

כשאני מבטא את השם "בית ט"ל" אני נזכר מיד בכל אותם בני העיר שתרמו ונדבו למען הקמת בית זה. תרומה זו לא היתה חובה, אלא "כל אשר ידבנו לבו" והכספים שנאספו הוכיחו על נדיבות רבה.

לא כל עיירה זכתה לכך, שבית נאה יפאר את שמה. וכשאני מביט בביתנו גאה כי אני בן לקהילה כה מבורכת שבניה עשו את המעשה הגדול הזה.

טובה ביסקר, בית ספר תיכון "חוגים" הגיל: 16.5

השם ט"ל אומר, דרשני: לכאורה ט"ל במובנו המשתמע הינו ראשי תיבות של שתי מלים שהינן שמות שתי עיירות קטנות בפולין: טרוכנברוד ולוזישט, אך במשמעותה העמוקה של המלה מתגלית רעננות.

הטל היורד לפני עלות השחר משרה רעננות בטבע ומעורר את הצומח לחיים חדשים, חיי הבוקר. בוקר על שום מה ? - על שום התחדשות החיים לאחר תרדמת הליל. התחדשות בטבע, עם הנץ החמה את קרניה המלטפות זהה עם התחדשות העם היהודי במולדתו לאחר שנות סבל ודיכוי בגולה החשוכה. טל אליו משתוקק הצמח לאחר יום מאובק ומרופש הינו שילוב של טהרה וקדושה בעולם הטבע, כשהשליט העליון הוא האלהים. שילוב של אמת וצדק, מוצא את ביטויו בתשוקת הורינו לחנכנו ולהובילנו לעולם טהור וחדש של חיים ועליזות וערכים מקודשים.

בית ט"ל הינו מזכרת נצח למאות היהודים תושבי עיירות קטנות אלה שנפלו על מזבח קידוש השם. אותם יהודים תמימים ברוחם, חיו בשלוה את חייהם. בידם האחת חיבקו את ספרי התורה, וידם השנייה אחזה בכלי עבודה, לא יכלו לתאר בדמיונם את האסון המתרחש ובא, הצרות אותן יביא העתיד. אי ראיית הנולד, התגלה גם אצל ילדי ישראל שאינם יכולים לחוש את גודל הטרגדיה שהתחוללה.

יש סוברים: שהנוער במדינת ישראל נעשה קשוח, אחרים אומרים "ציני". מה שברור שהנוער במדינת ישראל חש בבטחון מופרז, הוא מתהדר במולדתו שעם ישראל הצליח לנצח את אויביו במלחמת השחרור והוכיח את יכולתו. ילדי

ישראל מתרחקים מן העבר, מעונינים לשכוח את הצרות ומקבלים את גילויי הגבורה הרבים כדבר מובן מאליו. אסור לנו לשכוח, דם אחינו זועק מכל רגב אדמה עליו דורכות רגלינו.

בית ט״ל מעורר אותנו משאננותנו ושלוותנו, ואינו נותן לנו לשכוח, ולו לרגע קט, את גודל האסון המר. בית ט״ל הינו שכר לעמל לוחמים, שרוח גבורה והקרבה פעמה בלבותיהם. עם תום הסערה הורגש הצורך להקים בית שישמש מקום מפגש לשרידי הפליטה. יעודו של בית ט״ל כפול. חשיבותו העיקרית, בהיותו מקום לעריכת אזכרות לקדושי משפחותינו, ותפקיד לא פחות חשוב מזה, שמירת המסורת היהודית. מדי שנה, בחגי ישראל מתכנסים יוצאי העיירות לעריכת מסיבות, חגיגות ונשפים. התכנסות זו, היא מקור של השתפכות הנפש ופתיחת הלבבות הסגורים כל השנה בשל עסקי יום־יום. ימים אלה, נועדו לזכרונות, החלפת חויות ורשמים, ותיכנון עתיד ילדיהם.

בית ט״ל יוצר קשר הדוק בין שרידי החרב לבין עצמם. אותם מעטים אשר נשארו בשל לחימתם העזה, נרגשים למראה ידידיהם שהגיעו להישגים נאים, לאחר שנות מאבק וסבל. ניתנת האפשרות להדק קשרים בין הפליטים לבין החלוצים של העיירות שהגיעו ארצה, לבנותה בזיעת כפיים.

בית ט״ל בא לחזק את האמונה שהתעררה בשל רוח התקופה. האדם שקוע בטרדות חולין.

מפגשי בני עיירותינו, חופפים את הקשר ביניהם ורצופים אווירה רוויה צניעות, ואהבת הבריות, ערים למועדי הזמן אוצרי עדנה, ואנשיה קולטים כל אלה, תוך התעלות נפש ורגשות גואים.

מה אנו ילדי יוצאי ט״ל מצפים לקבל מבית ט״ל?

בית ט״ל חייב לשמש מרכז רוחני ותרבותי; לפיכך עליו לרכז את הנוער ולהטביע בו את חותמו. יש צורך ליצור תנאים לכך. מן הראוי להקים מועדון, ספריה. כלומר, מרכז תרבותי וחינוכי שיהדקו את הקשר עם העבר ויתוו את הדרך לעתיד.

מימרה יפה היא: ״אם אין קמח אין תורה״ למצבנו הנוכחי תתאים האימרה, אם אין כסף אין תורה. כדי לבנות בית זקוקים לתרומות הן מהארץ והן מחוץ לארץ. תרומה דינה כמתנה. אין הבית בא לשמש מקור לרווחים והפקת הנאה, על כן יסודותיו בנויים על תרומות שניתנו מרצון והכרה מלאה במשימה החשובה, וזאת עפ״י יכולתו של כל אחד. כל פרוטה קשורה קשר בל ינתק עם נימי הנפש ומהוה כפרה לכל הקרבנות שהובלו לטבח. כל אדם שהמזל האיר לו פנים חייב לתרום בעין יפה ולשתף פעולה עם בוני הבית.

בית ט״ל הוא גל־עד לדורות באים, הוא בא להזכיר לנוער שלנו, שלא רק בזכות עצמו הוא נמצא בארץ. אלמלא זיקת אבותינו במשך אלפי שנים שלא נגוזה, ייתכן והיינו יושבים בגולה, וחסרי אותה עצמאות, הנדרשת לאדם מטבע בריאתו.

בית ט״ל מהווה מעין הד ימים עברו, גשר בין העבר וההווה, ועוזר בעיקר לנוער לעשות בצורה טבעית יותר את הקפיצה לעתיד. אי אפשר להבין הווה, מבלי לדעת את העבר, ואי אפשר לבנות עתיד מבלי להבין את ההווה, ולהעריך את המחיר ששולם בעד ההווה הזה.

עמודי בית ט״ל – הם אות לגבורה עילאית וסמל להקרבה עצמית.
כל אבן מאבניו ספוגה בדמם היקר של אחינו וזועקת ״זכרנו״.
בית ט״ל יכון לעד!

פרימן דב, בי״ס ״אורט״ חולון בן 15

חזרתי מבית הספר עייף. אך בביתי חיכתה לי הפתעה נעימה. על שולחני היתה מעטפה, ובתוכה הזמנה למסיבת חנוכה הנערכת ע״י אגודת ט״ל.

לפתע צצו בראשי זכרונות. השנים 1939 – 1941 הקלגסים הנאצים עברו באירופה, ולא פסחו על העיירות טרוכנברוד ולוזישט. הם גרמו להרס וחורבן. יהודים נשלחו למחנות מוות, ונהרגו על לא עוול בכפם. כאשר נשאל, מדוע ? לא נוכל להשיב.

המלחמה נסתיימה ומדינת ישראל הוקמה. ושוב נזכרתי בהזמנה שקיבלנו לפני שנים, שיוצאי טרוכנברוד ולוזישט מוזמנים לחנוכת בית ט״ל בגבעתיים. המאורע, עודדני, טפין טפין של דבש זלפו אל לבי, כצרי וסם חיים. באותו רגע הבנתי כי ״לא ינום ולא יישן שומר ישראל״. שמחתי בראותי כי לא נשארתי בודד, אלא עם חברי מערי ט״ל אמנם לא כולם היו – אך היתה זו חצי נחמה, ובאותו ערב י״ז בניסן ח׳ למדינת ישראל נקראה מגילת יסוד להקמת בית ט״ל. על שם הקדושים שזכרם לא ימוש מקרבנו.

חשבתי בלבי, בערב שאנו חוגגים את חנוכת בית ט״ל עולים לעינינו דברי דוד בקינתו על מות שאול וגבוריו ״הרים בגלבוע אל טל ואל מטר עליכם״ כי שם נגעל מגן גבורים, מגן שאול. מלבנו מתפרצת שאגה נוכח חורבן עיירותינו טרוכנבורד ולוזישט ״אל טל ואל מטר עליכן״ אם אחינו הושמדו ביד טמאה, הרי קללת דוד רובצת עליכן. והבית הזה אשר הוקם לתהילה ישמש בית זכרון דוגמת ״הכותל המערבי״, שנשאר לנו אחרי שריפת בית מקדשנו, שלפניו היו אמותינו שופכות שיחן, ומתנות צרותיהן. משתי עיירות אלה לא נותר בית אחד, הן נחרבו כליל, והבית הזה אשר הוקם צריך לשמש ״טל תחייה״ שיחייה את הרוחות של נפשות ט״ל. הבית הזה מסמל ״עטרה ושם״ לקדושי העיירות ומוסדותיהן, ועלינו לשמור על עטרה זו. הבית ישמש גל-עד ומקום מפגש ליוצאי ט״ל, שיבואו להתייחד עם נשמות יקירינו, לא רק להתפלל לעילוי נשמותיהם, אלא ובעיקר להיזכר במעשיהם, לאצור את כל הטוב והמועיל שהגו בכל ימי חייהם. ואת אשר פעלו למען חיבת ציון ובהגנת כבוד האומה ומולדתה עתיקת יומין. הכל צריך לבוא

לידי ביטוי, בין כתלי הבית הזה, ובאוצר גנזיו. כל כיסופיהם של קדושי ט״ל שחלמו ולחמו על תחיית ישראל בארצו.

ואכן, בבית הזה תפארתנו, בבית הזה נערכות אזכרות, שמחות, מפגשים, ונקווה שמסורת זו תימשך לעד.

חנה שחורי, בית ספר ״ברנר״ גבעתיים, גיל 11.5

יום ששי בכל בית. האמהות טורחות להכין צרכי שבת, דגים מבושלים, עוגות, ואפילו לחם לכל השבוע. אחרי ארוחת צהרים, האבות הולכים לבית המרחץ, לטהר את עצמם לכבוד שבת. בשובם שמו פעמיהם מתוך יראת כבוד לבתי הכנסת. האמהות ניקו את הבית, ערכו את השולחן הדליקו נרות. ובבתים מוצפי אורה, חיכו לבוא האבות ובניהם בליווי מלאכי שרת, שליוו אותם, וקיבלום במאור פנים ״שלום עליכם, מלאכי השרת״.

כך התנהלו החיים כסדרם שנים, עד שפלש הצבא האדום. עד שהתרגלו למשטר הרוסי, פלשו לעיירות הצבאות הגרמנים. היהודים התמימים לא האמינו, כי צפויה להם השמדה. אבל המציאות היתה איומה . כל הערים והעיירות הושמדו עם היהודים הקדושים והטהורים. מתי מעט ברחו לייערות וביניהם גם שני דודי הרשל ויענקל הי״ד, אבל לא זכו להישאר בחיים. אלה שנשארו לפליטה עלו ארצה.

העולים החדשים יחד עם הותיקים, התחילו לחשוב, כיצד להנציח את שמם של הנופלים, ולהקים אולם לזכרם. מפגשים, ישיבות די ארוכות וסוערות נתקימו בביתנו. הויכוחים נסבו על צורת ההנצחה, אם להקים אולם, מהיכן יילקח הכסף הדרוש לכך.

תודות למאמצים גדולים נדבו יוצאי העיירות בארץ ובתפוצות כספים, והקימו אולם שנקרא בית ט״ל. כעת אנו מתאספים בכל אירוע חגיגי וחשוב באולם הזה. בו מקבילים פני אורחים מחוץ לארץ. לבית ט״ל יצאו מוניטין, כאולם לתורה ולתעודה לזכר חללי העיירות ״טרוכנברוד לוזישט״.

לכן, ניתנה התלהבותנו לאולם, ורפדנוהו באהבה ובנאמנות. כי בו נראה את גולת מעשיו וכותרת הישגיו.

חנה שפילמן, בית ספר ״הלל״ רמת גן, בת 13

בית ט״ל. חיצוניותו אין בה מן הפאר וההדר. בנוי הוא מלבנים ויסודות ככל בית. אך בהיכנסך אליו, דע לך, כי רגליך, על מפתן בית חיינו תדרוך, ועיניך תראינה את אוצר נשמתנו.

מדי שנה, ביום הזכרון, לחללי העיירות, משמש הוא כחיק, אליו נשפכות דמעות, ומצוקות של כל אחד מבני העיירות היקרות.

מקום זה הוא כעין מחבוא, בו נשמרת רוח העם הכבירה.
תפקידו – כאם רחמניה; נאמנה ומסורה. אשר ברחמים רבים אוגרת דמעות בנה האובד. אך לא רק מקור עצב נובע מתוכו, כי אם גם שמחה ואורה. מקיימים בני העיירות את חגי־ישראל ושמחים בצוותא. אך יקירינו המסובים מדי פעם, בבית זה הם רק אוד מוצל מגיא ההריגה. הבית הוקם לזכר חללי השואה בעיירותינו, אשר במותם ציוו לנו את החיים.
שנים, עד שיכלו שרידי העיירות טרוכנבורד – לוזישט להתאושש. אך משנתאוששו והקימו את בית ט״ל קורן מתוכו אהבה רבה לעיירות. זו חממת כוח קיומנו, ועולה ממנו אמונה בדרכם אל עתיד חזונם במולדת.

שרה רז, בית ספר קוגל בחולון, כיתה י״א, בת 16

היה זה שנת 1942, על העיירות זופיובקה ואיגנטובקה עברה תקופה נוראה של פרעות והתעללות, לחימות וחירופי נפש. אולם הם האמיצים והנעלים ברוחם, עמדו בכך עד בוא האסון.
בחודש אב תש״ב; הגיעו מים עד נפש, נהרס ונשרף הכל. מעטים נשארו בחיים בהימלטם למחתרות, ליערות.
על עיירות אלה שמעתי מבני משפחתי לרבות אבי ודודי. מדי פעם בשבת המשפחה – גם יחד, הועלו זכרונות, ואני כנערה האזנתי. חשבתי לא פעם. אני גאה בכם. תוך שימת לב לכמה פרטים.
ראשית הצטיירה, לנגד עיני דמותו של יהודי שב, בעל זקן ארוך, צח כשלג, פני המלאך הביטו ארצה, לעבר האדמה שטרם עובדה. ובידו מגל ארוך, הוא מניפו מעלה מטה בשקידה, בחריצות ובאמונה. אכן זקן היה האיש, מראהו כבן שמונים, אבל ברוחו הוא צעיר. סמל העיירה. אנשי עמל היו בני ט״ל, עובדי אדמה בעבודה קשה עסקו, - אולם מהנה את בעליה, בראותם יבול מבורך־שכר לעמלם. הערכתי אנשים אלה, יהודים ישרי לב ותמימי דרך, גאים ביהדותם.
ומה עם בני גילי?
גם אלה לא איכזבו. לא הסתובבו ברחובות מחוסר מעש. אלא ישבו ולמדו. שקדו יומם ולילה על תורת ישראל. ישיבות לא היו בעיירות, כך שנאלצו לנסוע למרחקים לסבול רעב וקור, אבל מילאו יעודם ביראה ובקדושה. עד שיצאו מהם תלמידי חכמים, ואף שירתו בקודש בכמה קהילות.
הדבר נראה בעיני כחידת פלאים. עיירות קטנות, נידחות, נקודות זעירות במפה, ומאידך – חיים שוקקים, פשטות, אהבה ומסירות, וככל שסבלם גדל, כן גדלה התשוקה לרכוש בינה ודעת.

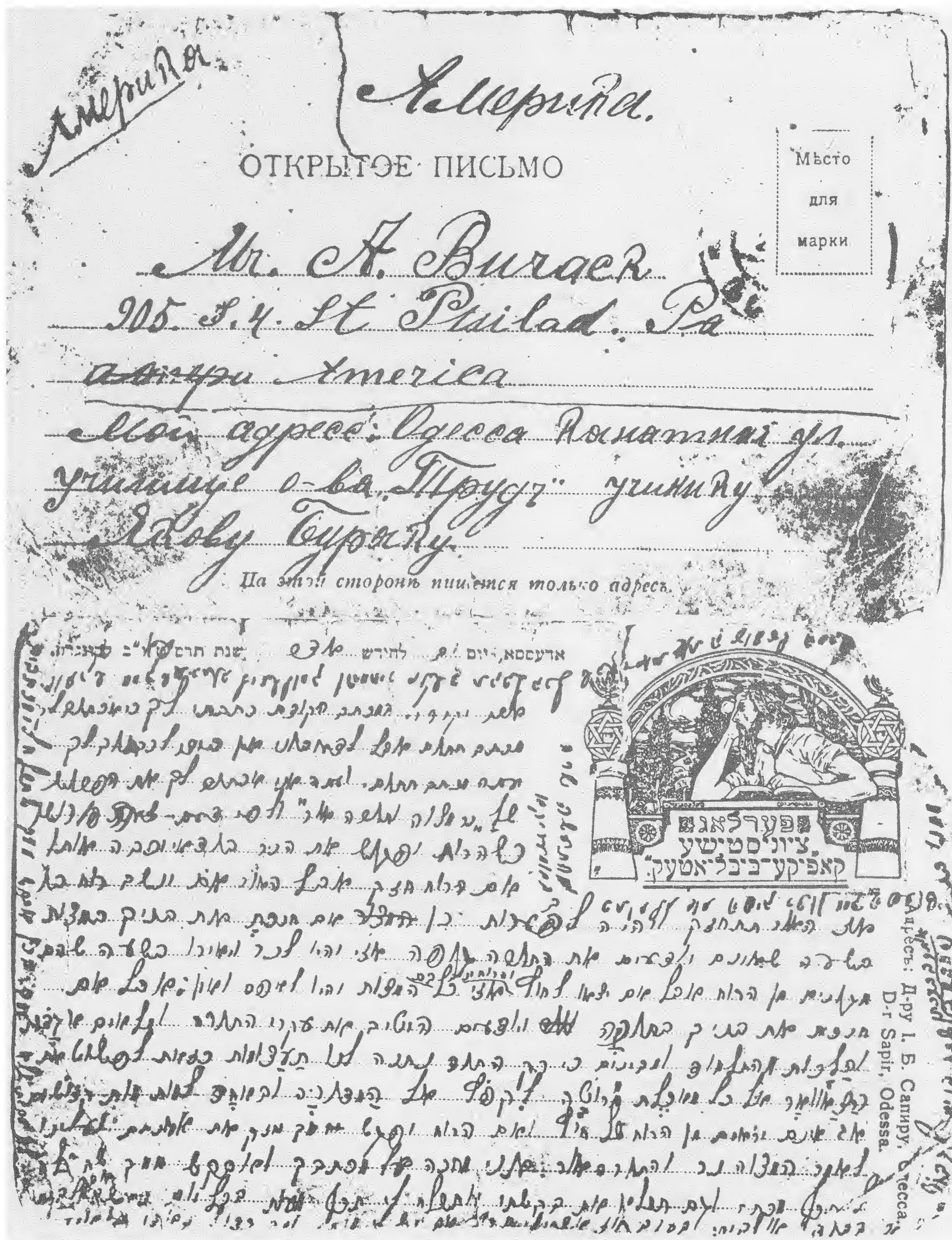
הם גם השתתפו בתנועות ציוניות, ופעלו בהן רבות, כגון בית״ר, החלוץ וכיו״ב. הם במרחקים, בגולה הדווייה דאגו למולדת בכיסופים, אספו כספים, ואף הגבירו קצב עלייתם לארץ.

הנוער גם הפך כתוצאה מההתרחשויות לפרטיזנים, ׳ער לוחם, ונקם את דם הוריו ואחיו.

שמחתי שניתנה לי ההזדמנות להביע אך במקצת רחשי לבבי, ומלאה אני הוקרה וגאווה על היותי בת משלכם.

משפחת סטרץ
מימין: משה אברק (סטרץ) פריל, דינה
רוזה ודוד סטרץ

Америка

Америка.

ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО

Мѣсто для марки

Mr. A. Burger
905. S. 4. St Philad. Pa
America

Мой адресс: Odecca

На этой сторонѣ пишется только адресъ.

אדעססא, יום ... לחדש ... שנת תרס

Адресъ: Д-ру I. Б. Сапиру, Одесса.
D-r Sapir, Odessa.

גלויה בשפה העברית שנשלחה ע"י יעקב בורק מהפוליטכניון באודסה לאביו באמריקה.

משפחת בן־נון: חיים, חייקה והילדים דני, שרה ואביהו

האלוף אביהו בן־נון מיועד למפקד חיל האויר.

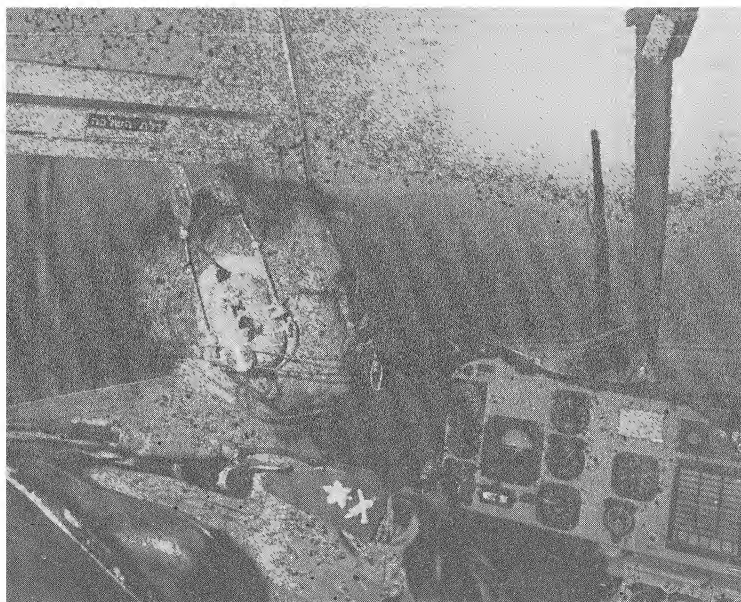
אחרית דבר

עם חתימת "ספר טל", נודע למערכת על מינויו של אלוף אביהו בן נון כמפקד חיל־האויר. אנו יחד עם כל יוצאי טל, נרגשים ונפעמים שבנו של יוצא עירנו מתמנה לתפקיד כה רם. המערכת החליטה, איפוא, להקדיש באחרית דבר, עמוד מיוחד לאלוף אביהו בן נון. אם תרצו – ניתן לראות בסיפורו של אלוף אביהו בן נון – משום סמל ועדות כי נצח ישראל לא ישקר.

הסב־החזן, ר' דניאל נשמתו־עדן, שוכן במרומים ומבקיע בקולו רקיעים כדי לבטל גזירות על ישראל. ולפתע, נקטעת תפילתו לקול רעמי מטוס הפנטום הנוסק לשחקים והמוטס בידי נכדו, אביהו.

קולות בקולות נפגשו, שבטים בהבזקים מתנגשים והסב תמה, מיהו הקורע שחקים לתתא, בעוד שהוא טורח ועמל במשימה זו לעילא? ואו־אז מתברר לנו שהתערותא לתתא והתערות לעילא, נתמזגו זו בזו ושניהם כאחד – מגינים על ישראל שלא יבולע לו, זה בכוחו וזה בכוחו. ובכוח רעמי הקולות של מרכבות שמיים – רקיע מעל רקיע – המתמזגים ונפגשים זה עם זה, מרכבות שחקים מתנפצות כעמודי אש, כרכב פרעה וחילו שטבע בים־סוף, וכל זאת, כדי שישראל ישכון לבטח. וה"בומים" העל־קוליים – תרתי משמע – נהפכים למרכבות אש: "קול ה' בכוח". ואם תרצו, הרי אף בכך יש משום נקמה זוטא של מדינת ישראל באוייב הנאצי שרצה לכלות את ישראל – ולא עלה הדבר בידו.

ולר' דניאל ז"ל ויבדל לח"א לאביהו – חלק בכך.

האלוף אביהו בן־נון במטוס

אשר מאז לפנינו [illegible] הרב ר' שלמה זלמן בר' נחום [illegible] הרב דפק"ק והר' בן ציון בר' יוסף [illegible]
והר' [illegible] בר' משה [illegible] והר' גם הר' חיים [illegible] לדון ולהשוות ביניהם [illegible]
[illegible] הר' [illegible] ז"ל ובררנו אותנו [illegible] לדון ולהשוות ביניהם כפי ראות עינינו [illegible]
[illegible] הספר ובקנאס כמבואר בהשטר בוררין שנתנו לנו ואחרי שמוע הטענות שביניהם ואחרי
הבירורין שעשינו יצא הפסק מאתנו החה (א) כאשר יש להם בית [illegible] ושנה לבנין של הפאקטוטי
הפאקט וארבעה ארגזים אצל הבית ושני ארגזים לחצר מארגזי בין [illegible] הר' משה אחי להר' חיים [illegible]
[illegible] שוש. להם [illegible] הר' חיים [illegible] הנקרא קאשארו והקרקע שנקרא [illegible] שני ארגזים
אצל [illegible] ר' [illegible] (ב) והארבעה ארגזים שנמצא אצל הבית שייך להר' ליביש [illegible]
כותב עם זה שקנה אשר נמצא. וקנין [illegible] יכול לעשות עם השני ארגזים כל מה שירצה לחרוש ולזרוע לבנות
ולנטע ולמכור ולהשכיר כאדם העושה בשלו ממש ושני ארגזים [illegible] להר' בן ציון יכול לעשות עם השני
ארגזים כל מה שירצה לחרוש ולזרוע לבנות ולנטע ולמכור ולהשכיר כאדם העושה בשלו ממש (ג) והארבעה
ארגזים הנקרא קאשארו [illegible] הר' חיים [illegible] שלשה ארגזים להר' ליביש ויכול לעשות
עם שני ארגזים [illegible] כל מה שירצה לחרוש ולזרוע לבנות ולנטע ולמכור ולהשכיר כאדם העושה בשלו ממש
והארגז השלישית שייך לו לאחר פטירת [illegible] של הארגזים השלושת [illegible]
[illegible] נשאר בתפוסת הבית [illegible] (ד) השני ארגזים
[illegible] אצל [illegible] הר' [illegible] לתפוסת הבית [illegible]
[illegible] בין [illegible] הר' משה אחי להר' [illegible]
[illegible] שירצה לחרוש ולזרוע לבנות ולנטע ולמכור [illegible]
[illegible] כאדם העושה בשלו ממש (ה) [illegible] הר' ליביש שייך לו [illegible]
[illegible] שייך להר' בן ציון [illegible] שייך להר' בן ציון
(ו) [illegible] הר' ליביש לשלם להר' בן ציון אחד כפי שישוו ביניהם (ח) [illegible]
[illegible] הר' ליביש [illegible] הר' משה [illegible] (ט) [illegible]
[illegible] הר' בן ציון [illegible] הר' ליביש [illegible] להר' בן ציון [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] הרב דפק"ק [illegible]

נאום
נאום [illegible]

[illegible] כאשר מבואר [illegible] שמחויב הר' ליביש ליתן להר' בן ציון [illegible]
[illegible] ביניהם [illegible] ביניהם ליתן לה' בן ציון [illegible] להר' בן ציון [illegible]
[illegible] נאום שלמה זלמן בר' נחום [illegible] הרב דפק"ק

נאום
נאום [illegible]

הסכם בכתב ידו של הר' זלמן שוסטר, החתום בשמו וע"י דב גיטלמן. נערך ביום א' פרשת קורח 29 ימים בחודש סיון שנת תרצ"ה בין האחים לייביש ובן־ציון רוזנבלאט לקראת עלייתו ארצה).

ליקרים שלי שבארץ-ישראל.

שלום!

באתי עכשו מקן ביתר ואחר השמחה על [illegible] [illegible] ולא [illegible] [illegible] את [illegible], שאחנו מאד רק [illegible]

שבארץ וגם בגלות ובכל מדינות, ליבי כואב לי מאד, כי בית שלי הגדול וגם [illegible] [illegible] רבה לגם בשביל זה.

עבריה צריכה להיות [illegible] להביט על [illegible] ועל [illegible] על ארצה. הולכת אני לישון

שלום-שלום חביבי!

חשבתי לכתב לכם כמה שורות:

מה נשמע אצלכם איפה אתם גרים, שמעתי [illegible] חלק על כמה [illegible] להתראות במהרה בארץ-ישראל

[illegible] לשמור [illegible] מקום להתלמד להגן את כבוד עמו [illegible]. השלמה המשוחררת.

אני מאחלת לו הצלחה רבה בעבודתו. אני אכתב לכם כי בקיץ הזה [illegible]

דורה שפילמאן

[illegible] הייתי על מושבת קיץ, מחנה ביתרית. חייתי שלשה שבועות יחד עם 25 ביתריות [illegible] חביבי, אל המושבה [illegible] [illegible] [illegible] דבורה [illegible].

עם מפקד עם מדריך יחד שאחנו [illegible]. המושבה נקראה על שם "[illegible]"

חוה, ואברהם [illegible]. כי הם עם כן [illegible] לתנות [illegible].

חביבי מה לכתב לכם, מה שנשמע אצלנו. בגלות אתם יודעים [illegible] כל דברים

[illegible] היהודים בכל ארץ וארץ [illegible]. אבל [illegible] לנו.

אני יכולה לכתב כי [illegible] מאוחרת הלילה צריכה ללכת לישון ומחר קום [illegible]

[illegible] כתבו [illegible]. מה נשמע אצלכם כתבו לי באיזה מקום מרבים

[illegible]

הגלויה האחרונה מטרוכנברוד שהגיעה ארצה לפני השואה (צילום)

עומדים משמאל: ברצ'י טייטלבוים, זלטה אנטורג, אברהם בליטשטיין, הזוג ליבמן.
יושבים: יוקל ורחל בורק, חייקה בליטשטיין (וואסער) אשת אברהם בליטשיין וחיה מינדל טייטלבוים (אנטור

הפרידה מחיה פוטש ביום עלייתה ארצה 1935

נתנאל רוזנזון

מתוך ספרו: "בשבילים וביערות"

המחבר נולד בעיירה קורוב שליד לובלין בפולין. בהיותו בן 18, פלשו הנאצים לפולין. בהיכנסם לעיירה שרפו תוך מחצית השעה את בתיה. הם הרעיבו את האנשים, שדדו, אנסו, רצחו, גירשו את הנותרים מעל אדמתם ושילחו אותם למחנה־השמדה. לא היה איש בעולם שיבוא לעזרתם.

המחבר, שהיה עד־ראיה למעשי ההתעללות והר־צח, וכן חלק מבני־משפחתו, הצליחו להימלט והגיעו אל העיירה זופיובקה, שהיתה בשטח פולין שנכבש על־ידי הרוסים, ושם ישבו עד בוא הנא־צים במסע כיבושיהם מזרחה, בשנת 1941. כל בני המשפחה ברחו אל היערות ושם נרצחו. המחבר מצטרף לקבוצת פרטיזנים יהודים ורואה בלב כואב את סבלם של היהודים ביערות, כשהם עזובים לנפשם, קרועים ובלויים, רעבים וקפואים, ללא תקוה. כעבור זמן קצר הצטרף לחטיבת הפרטיזנים שבפיקודו של הגנראל קובפאק. שנת־יים שירת בחטיבה זו, נדד בהרים וביערות, השתתף בקרבות ולחם נגד הנאצים, עד שנפצע בשנת 1943 והועבר לבית־חולים בקיוב. בשנת 1946 עלה ארצה.

אותו לילה שררה רגיעה גם בגיטו היהודי הקטן בעיירה הקטנה של ווהלין. אלא ששם בבתים לא ישן איש אחרי שנשמעה יריה, יריה אחת ויחידה. היריה הידהדה בכל העיירה. הדבר קרה בשעה 8 בערב. ההליכה ברחוב היתה אסורה. רק שני ז׳אנדארמים גרמנים התגוררו בעיירה והם שלטו על כל היהודים. היו אלה קייזר וגרובר. קייזר היה כבן 35, בעל קומה בינונית, תמיר. הליכתו היתה איתנה ובטוחה. הוא חשב את עצמו כבן לעם האדונים וראה את האחרים סביבו כעבדים. גרובר היה גבה־קומה ושמן יתר על המידה, שקט ומתון. שניהם היו תמיד שתויים, אהבו וודקה עם דבש שהיהודים היו מספקים להם. לעזרתם של שני הגרמנים באה המשטרה האוקראינית, ששירתה קודם־לכן את השלטון הסובייטי.

נשמע קולו של אחי חיים. הוא התחיל לדבר משהו. אבן נגולה מעל לב האנשים, שהרי כולם חיכו למלה כלשהי. ״עכשיו, ילדים, אני יכול לומר לכם את כל האמת״. כולם הקשיבו דרוכים.

״הוא היה יהודי נחמד, טוב וישר וגם יהודי אדוק. עליכם לדעת, כי אני עצמי שמעתי אותו מתפלל. הוא היה מלא תורה ואפילו את הגמרא ידע בעל פה. אכן, קלינגר, ד״ר קלינגר, גם אתה אינך עוד. אם הם רצחו אותך בצורה כה אכזרית באמצע העיירה, סימן שהם החליטו לחסל את כולנו״.

בין כל הפליטים, שברחו כדי להינצל מידי הרוצחים הגרמנים, לשטחים שנכבשו על־ידי הסובייטים, היה אדם מקאליש. הוא השתקע בעיירה קטנה ואולי בכפר גדול ועבד כמורה בבית־הספר המקומי. הוא הסתגל לתנאים החדשים וחי. מי שהסתגל בזמן השלטון הסובייטי, יכול היה לחיות לא רע, וכך היה הדבר גם איתו. הוא ידע שפות אחדות. גם רוסית למד תוך זמן קצר. היה אוכל במסעדה מבלי לברור, למד בעצמו ולימד את ילדי האיכרים. הוא היה גבה־קומה, הדור והצליח בכל החוגים. היה מרוצה מעבודתו וחיכה שהמלחמה תסתיים, שהגרמנים יסוגו ושהמשחק ייגמר. אך הגורל רצה אחרת. הרוסים ברחו מיד והגרמנים הגיעו מהר.

כאשר באו הגרמנים, לא היו דרושים עוד מורים יהודים בכפרים האוקראיניים. כל היהודים רוכזו בעיירות. אסור היה ליהודים לנסוע ברכבות ונאסר עליהם לעבור מעיר לעיר. המורה קלינגר החליט לא להיכנס לגיטו יהודי ככל האחרים, כדי לעבוד למען הגרמנים ולחכות עד שיחוסל כיהודי מעונה. הוא הרגיש, כי בכשרונותיו עודנו מסוגל למלא תפקיד חשוב אצל השלטון הגרמני ולסייע תוך כדי כך לאוכלוסיה היהודית. קלינגר הציג את עצמו בפני ה״גביטס־קומיסאר״ של איזור לוצק כפולקס־דויטש. הוא היה גבה־קומה, בהיר־שיער, אפו סולד והגרמנית שבפיו היתה רהוטה. קלינגר התעלם מן העובדה שבמרחק ארבעים קילומטרים מלוצק עבד בבית־הספר כיהודי אצל השלטון הסובייטי. לא עבר זמן רב וראינו בעיירה אזרח גרמני, שהיה מסתובב עם שני הז׳אנדארמים ומבקר במפעלי העורות המקומיים. שמו של קלינגר הוחלף לד״ר קלינגר.

הוא היה ראש העיירה, שלט במקום, הביא חומרי־גלם לבתי־החרושת,

קיבל מהם את העורות המעובדים והוביל אותם ל"גביטס־קומיסאר". המצב בעיירה השתפר מיום ליום. האנשים עבדו וחיו, איכרים באו מהכפרים שבסביבה, התנהלו חיים נורמאליים. ד"ר קלינגר התגורר אצל משפחה יהודית עשירה ושם היה מקבל את הגרמנים שבאו מהערים הגדולות. לא פעם ביקר שם אצלו ה"גביטס־קומיסאר" בכבודו ובעצמו בלוויית פקידים גבוהים של הגסטאפו. נעשו שם הזמנות לעורות מעובדים בשביל הצבא הגרמני וכן למוצרי עור, כגון תיקים ונעליים. גם בביתנו עסקנו בייצור תיקים לגרמנים והם היו מבקרים אצלנו לעתים קרובות ואף שותים וודקה. גם קלינגר היה בא איתם לבקר אצלנו, כמו שנהג לעשות בבתי־מלאכה אחרים. כאשר השוטרים האוקראינים חטפו יהודים לעבודה, והם היו באים לד"ר קלינגר ומבקשים שיספק להם יהודים, היה מגרש אותם ואומר, כי העיירה שייכת לשלטון הגרמני וכי כל האנשים מועסקים. באותו זמן חטפו בכל העיירות הסמוכות אלפי יהודים לעבודה, שממנה לא חזרו עוד. באותו זמן שלטו בעיירות האחרות הגסטאפו והמשטרה האוקראינית שהתעללה יום־יום באנשים ברחובות, בזזה את הבתים, העלתה באש את החנויות, ואילו כאן ניהלו היהודים אורח־חיים נורמאלי תחת הנהגתו של ד"ר קלינגר.

אחי חיים היה עוזרו של ד"ר קלינגר. הוא נשא חן בעיניו כאדם הגון, חרוץ ואמיץ. קלינגר היה לוקח אותו עמו ל"גביטס־קומיסאר" בלוצק כדי למסור את הסחורה המיוצרת ולקבל הזמנות חדשות.

הדבר נמשך עד אביב 1942. משום־מה הביא האביב רוחות רעים לעיירה. נראה שקלינגר לא הצליח לעמוד עוד בפני לחציו של השלטון הגרמני. הופיעו גרמנים זרים עם משטרה אוקראינית והחלו לחטוף יהודים לעבודה. ה"יודנראט" היה חייב לספק אנשים שלא היו בעלי מקצוע. כל יום הלכו ששים יהודים, אך הם היו חוזרים אחרי ימים אחדים. אחר־כך החרימו את הבהמות, הפרות והעזים. דרשו כבר לספק זהב, בגדים ופרוות וחפצי־ערך אחרים.

באחד הימים חזר חיים עם ד"ר קלינגר מלוצק בשעה מאוחרת בלילה. כאשר שאלנו אותו מה נשמע, ענה, שהמצב איננו טוב. הוא סבור שהמצב רציני ויש צורך לחשוב במהירות מה לעשות. אבא ירד מהמיטה והתיישב על ידו. בבית דלקה מנורת־נפט קטנה, ועל הקיר הופיע צל. כולנו שכבנו בעיניים פקוחות במיטות ושמענו את הדברים שסיפר חיים לאבא:

"קלינגר לא הוציא הגה במשך כל היום, רק ישב מהורהר ומזמן לזמן אמר פסוקים מתהילים וכל־נדרי. כשיצאנו לשם השכם בבוקר, זימזם כל הדרך: 'נבלה אותם...' כשהגענו לשם, אכלנו ארוחת־בוקר, מסרנו את הסחורות המוגמרות ואחר־כך נקרא ד"ר קלינגר אל ה'גביטס־קומיסאר'. הגיעו אלי משם צעקות איומות, צעקות מפי הגרמנים. את קולו של קלינגר לא שמעתי. ייתכן גם שהיכו אותו. הוא יצא משם רצוץ ופניו היו חיוורות.

חומר־גלם חדש לא קיבל. הוא לא הוציא עוד הגה מפיו ואני לא שאלתי. אני סבור, כי עכשיו כבר לקחו אותו. מי יודע, האם הניחו לו ללכת לישון בביתו".

אבא שלח אותנו בשעה מאוחרת בלילה לראות האם קלינגר נמצא בביתו. יצאנו מהבית. היה לילה אפל. חמקנו ליד הבתים עד שהגענו לחלון ביתו. בפנים היה אור והוא ישב לבדו על יד השולחן. אבא אמר, כי הוא סבור, שקלינגר יברח עוד הלילה מהעיירה. אך הוא לא ברח. ד"ר קלינגר לא השאיר את העיירה. קלינגר רצה עוד להציל את העיירה בכל כוחותיו. אלא שהוא לא היה עוד אותו קלינגר.

* * *

צעדנו יחד בין המון האנשים הצועקים והבוכים מלווים ביריות. כולם התנועעו ואנו יחד איתם, עד שהגענו לקצה, שם עמדו השוטרים. כאן נעצרנו. הרובים היו מכוונים אלינו. עכשיו די היה בצעד אחד נוסף, כדי שהכל ייגמר ואנו נשכב כאן על הארץ נקובים בכדור או בכדורים אחדים, או שניפול מיד מתים. לא נרגיש עוד איך מסירים את הבגדים מעל גופנו ומשליכים אותנו עירומים לבור יחד עם יהודים אחרים. ואולי אשאר שכוב פצוע, הדם ישתות ואיש לא יוכל לעזור כדי לחבוש את הפצע. להיפך, עוד אספוג בעיטה ממגף של שוטר. אוכל לצעוק, להתחנן, ואיש לא יוכל להגיש לי טיפת מים. אפשר להיגאל מן היסורים האיומים רק כאשר יובילו את כולם לבור. אז תשתדל להגיע הראשון לבור ועוד תתחנן שהבור יהיה קרוב ככל האפשר.

עשרות רובים היו מכוונים לעברנו. "הנייק, צריך לברוח". נשמעות יריות אחדות והנה נופלים כמה אנשים, מתפתלים בכאביהם. התערבנו בין כל ההמון והלכנו חזרה. לא הלכנו עוד לאן שרצינו, אלא לכיוון שאליו דחפו אותנו. לא ראינו מה התרחש סביבנו. דעתם של האנשים נטרפה יותר ויותר כאשר ראו הרבה דם ושמעו את הצעקות שגברו והלכו והפכו לנחשול סוער ואדיר הבולע אנשים טובעים בים.

* * *

עמדנו קבוצת גברים צעירים בחוץ, שניים־שניים בשורה. סביבנו שוטרים עם רובים דרוכים לירייה אילו ניסינו לברוח. הגרמני הזקן ספר עד שלושים, בדק אם לא יצאו יותר, אך לא היו יותר. היינו שלושים בדיוק. עמדתי בשורה האחורית, ולפתע ראיתי את מונדק עומד בשורה הראשונה. הוקל לי, הגורל זיכה אותנו להיות יחד. שררה שתיקה. איש לא ידע מה יתרחש כאן. הגרמני הזקן שהוציא אותנו נראה עצבני מאוד. הוא הסתובב אנה ואנה עם אקדחו בידו. הוא צעק אל השוטרים, אבל הם לא הבינו אותו. "המשאית, המשאית!" צעק. לא עבר זמן רב והגיעה משאית. אנו

עומדים לנסוע, אך לאן? לא, לא נסענו. שוטר קפץ על המכונית וזרק מעליה מעדר אחד אחרי השני. היינו חייבים לתפוס אותם בידינו. המשאית עזבה את המקום ואנו נשארנו שוב עומדים בשורה, אלא שעכשיו עם מעדרים בידינו. עכשיו ידענו, שאנו הולכים לחפור בורות לאנשים הנאבקים שם ומחכים למוות.

"לעמוד ישר!" צעק הגרמני הזקן. עמדנו ישר עם המעדרים על כתפינו כמו עם רובים.

ואולי אלה רובים? לא, אלה מעדרים. לא סתם מעדרים, אלא מעדרים גרמניים צבאיים מעולים וחזקים. אילו היו אלה רובים...

המסוגל מישהו להבין מהו רובה?... זוהי חתיכת ברזל, אך אלה הם חיים של אומה. בלי רובה אתה הולך לבור עם כל המשפחה. עם רובה אתה חי, אתה אדם שווה לעם־האדונים הגרמני. אבל לצערי, אין אלה רובים, אלה מעדרים, שבהם נחפור עוד מעט בור גדול לכל אלה שמחכים, שהשלימו כבר עם גורלם. הסתכלתי בגרמני. הוא נראה כבן החמישים ומעלה, נמוך למדי. המדים היו תלויים עליו, הכל היה גדול מכפי מידותיו. גם המגפיים וגם כובע־הקצוות. אקדחו היה בתוך הנרתיק, אך מזמן לזמן היה מוציא אותו ומחזירו למקומו. הוא היה עצבני. סביבנו עמדו כששים שוטרים והוא התרוצץ סביבנו וספר בלי הרף שמא חסר מישהו, או האם יש יותר מדי. הוא היה, כפי הנראה, אחראי לחפירת הבור.

כולם הסתכלו בו וחשבו: "אילו היה המעדר רובה".

"ימינה", קרא בקול, אף־על־פי שעמד לידנו. כבר עמדנו ערוכים בשלשות, מוכנים לצעידה. השוטרים כיתרו אותנו, הגרמני הלך מאחורינו ואקדחו בידו. כך שיערנו לעצמנו. לא יכולנו להפנות את ראשינו. "קדימה צעד!" באה הפקודה. צעדנו כחיילים. כולנו רגשנו. בשורות נשמע: "אנו הולכים לחפור, אנו הולכים לחפור, בורות, בורות. אני כבר הולך לחפור בפעם השנייה". שוב אני שומע קול: "אנו הולכים לחפור בורות".

"לעצור, לעצור כאן!"

כל־כך מהר, בסך־הכל עברנו מאתיים מטרים. היינו סבורים כי יובילו אותנו ליער, למקום בו חפרנו את הבורות הראשונים. והנה נעצרנו ליד הדרך, בין בתים ותושבים.

והנה אנו עומדים בפעם השנייה עם המעדרים בידינו לצד הדרך. סביבנו השוטרים. כולנו היינו חיוורים. עמדנו שעונים על המעדרים והשפלנו את מבטינו. השעה היתה דקות אחדות אחרי שש. טרם חלפה שעה מאז קמנו, אך הייתי סבור כי עבר זמן רב. כה הרבה עבר עלינו במשך השעה.

שררה דממה עמוקה. עמדנו על העשב, על עשב נמוך מאוד. מירעה. כאן רעו פרות יהודיות מהעיירה האוקראינית. הפרות כבר מזמן אינן, ועכשיו לא יהיו עוד גם היהודים האחרונים והדממה עוד תגבר.

עבר איכר על עגלה. הוא האיץ בחזקה בסוסו. הוא נסע לשדה כדי לחרוש או לזרוע. עוד יחרשו כאן את האדמה. המחרשה תיתקל בעצמות

של ילד או אם. האיכר ישלוף את העצם ויגיד לבנו: ״כאן הרגו פעם את הז׳ידים״.

מולנו עמד בית־איכרים קטן. הבית עמד בעיירה בין הבתים היהודיים. הגוי מצא את פרנסתו בין היהודים. עכשיו עומדים הגויים על יד החלונות הזעירים. הם הציצו בנחת במה שעשו ביהודים. אמרו, כי כבר קיבלו בית־חרושת לעורות של משפחה יהודית. לא ראיתי את שיינדלה. אמש טיילנו כאן יחד ונזכרנו איך נראה פעם יום־הכיפורים. ייתכן שהיא מסתתרת עם ההורים.

הגיעה מכונית קטנה. היא חלפה מולנו, ירדה מהדרך ופנתה לעברנו. היא נעצרה בשדה, על המירעה. יצאו מתוכה שני גרמנים גבוהים. הנה, אלה הם ה״גביטס־קומיסאר״ וראש המטה. עכשיו החזיקו את המקלות בידיהם השמאליות. בידיהם הימניות אחזו אקדחים. הם צעקו בקולי קולות, תמיד צעקו במלוא גרונם ועל־ידי כך הטילו אימה על האוקראינים והפולנים.

הגרמני במדים החומים עשה סימן על האדמה, מה צריך להיות גודלו של הבור. הם יודעים כמה יהודים נשארו. כבר היה להם נסיון והם יודעים איך להתאים את הבור למספר היהודים שיירצחו. הם עשו זאת בכל אוקראינה. הם לא יכינו בור גדול מדי, הוא יתאים בדיוק. כאשר יכסו אותו וכל היהודים ישכבו כאן עמוק בבור, הם יארזו וישלחו הביתה את הנעליים והארנקים בשביל ילדיהם, ואלה שייצרו אותם ישכבו מתים בים של דם.

נערכנו שוב בשלשות. התחלנו לצעוד, אך באיטיות. רגלינו לא נשאו אותנו. כבר ראינו מה מתרחש כאן. הגרמני צעק: ״מהר! מהר! השעה כבר מאוחרת! יהודים ארורים, הזדרזו!״

נשמעת לחישה בשורה: ״לא לחפור, לא לחפור!״ היא מגיעה מן השורה הראשונה, שם צועד בחור אמיץ בשם משה־יוסל. הוא לחש: ״אחים, לא לחפור, חבר׳ה, לא לחפור, למסור הלאה, לא לחפור! למסור הלאה. עם המעדרים בראשיהם ברגע שנתחיל לחפור״. האנשים מסרו את הדברים זה לזה כאילו היתה זאת פקודה צבאית: ״עם המעדרים בראשיהם ברגע שנתחיל לחפור, בין כה וכה נהיה הראשונים...״

״כאן לעצור!״ צעק הגרמני הזקן.

נעצרנו במקום אותו סימן הגרמני לחפירה. עכשיו לקח הגרמני את המעדר מאחד היהודים, ובמקום שסומן על ידו קודם־לכן במקל, הגביר את הסימן כדי שנראה בדיוק היכן לעשות את הבור. נדמה היה כאילו השתוקק הגרמני לעבוד, כדי שיהיה לו אחר־כך תיאבון לאכול. הוא אף חפר קצת אדמה ופיזר אותה הצידה, כדי שנראה איפה יש לפזר את האדמה. ״ועכשיו להתחיל!״ נשמעה צעקה מפיו של הגרמני הזקן.

היינו ערוכים בשורה. שלושה גרמנים עם אקדחים בידיהם ושוטרים אחדים עמדו לפנינו. רוב השוטרים החמושים ברובים עמדו מאחורינו.

המעדרים חדרו לקרקע והשליכו את האדמה במקומות שסומנו על-ידי הגרמני. עוד פעם מתרוממים המעדרים. גושי העפר התעופפו בעוצמה ובמהירות גוברות והולכות. הגרמני היה מרוצה. "העבודה מתנהלת יפה, היהודים עובדים מהר". המעדרים מתרוממים ויורדים, גושי האדמה נופלים, היינו מחוממים מהעבודה.

"חבר'ה, הלמו בראשיהם, כאן מותנו!" קרא משה-יוסל. המעדרים חדלו לרדת למטה. הם לא שפכו עוד את האדמה, הם הלמו בראשים, בגבות ובכל מקום שמצאו. היתה זו הפתעה כה רבה לרוצחים, שהגרמנים שמטו מידיהם את האקדחים והשוטרים לא ירו אלינו. הגרמנים צעקו כחיות-פרא. כל זה נמשך דקה אחת. רצנו, אכן, רצנו לכיוון היער. שרר ערפל, הראיה היתה קשה, אבל אנו רצנו על פני שדות, מעל גדרות, על אבנים, על חוטי-תיל. רצנו. זהו הדבר שרציתי בו. זהו הדבר שהתפללתי לו לאלהים לפני מותי שיתן לי יכולת לרוץ, לקבל את הכדור בגבי, אך לא להתפשט ולהיכנס לבור. הייתי עכשיו מאושר שאני רץ, רץ, רץ. אלא שהריצה קשתה עלי יותר ויותר, כוחותי אפסו, אבל יש צורך לרוץ. רצנו איש ליד רעהו. מצאנו את עצמנו בשדה מלא רועים ובהמות. הם חבטו בנו ומנעו מאתנו את הריצה, אך מי שם לב למכות?

"בום, בום, זזז..." ירו.

רק עכשיו, אחרי שעברנו כמה מאות מטרים, החלו יורים אלינו בקצב גובר והולך. הם רודפים אחרינו ויורים. הכדורים שרקו לידינו — זזז... אחד מאתנו נפל, הקרבן הראשון. אכן, משה-יוסל נפל. דווקא זה שאירגן את המרי נפל. הגיבור נפל. אסור לחשוב. כל רגע הכריע. הריצה קשתה עלינו. "מדוע כה קשה לי, מדוע כה חם לי?" אכן, המעיל. השלכתי אותו מעלי והוקל לי. עכשיו רצתי כציפור, קפצתי כצבי. היריות התרחקו. השתרר שקט. עברנו כקילומטר וכולנו נעמדנו. נשמנו לרווחה. הבטנו במבטים פרועים, רעדנו מפחד, אך החלטנו לא לרוץ כולנו יחד אלא להיפרד לקבוצות קטנות. במקרה שיכתרו אותנו, לא יוכלו ללכוד את כולנו.

נסתיימו השדות והחלו להופיע עצים קטנים, התקרב היער. הקבוצות נפרדו לכיוונים שונים. מצב רוחנו השתפר. כאן ביער יכולנו לנשום, היער היה עכשיו מקור חיינו. בקירבת מקום נשמעו יריות. לא היה זמן לנוח. חיפשתי את מונדק, אך לא ראיתי אותו. האמנם נפל; או שרץ לכיוון אחר? לא היה זמן לחשוב. החבר'ה התפזרו לקבוצות קטנות, שניים-שניים או שלושה ואפילו ארבעה. פנינו לעברים שונים, אלה למכירים גויים, חלקם לעיירות אחרות, ואחרים כדי להישאר ביער. נתקפתי עצבות, תקף אותי פחד. נשארתי לבדי. לאן אלך? הו, כן, אחפש את הפארטיזאנים, את קבוצתי. יש לי לאן ללכת. הנריק ישמח שהצלחתי לברוח. חשבתי רק באיזה כיוון עלי ללכת.

בקרב פארטיזאנים

1942. אז כבר השתייכתי לקבוצת פארטיזאנים. לאחר שהוסלה העיר הצי שנה קודם-לכן, נשארו בגיטו הקטן כמה מאות יהודים. היו שם יהודים שנמלטו מערים אחרות וחזרו מהיער ומצאו כאן קורת-גג. הגרמנים לא הפריעו, להיפך, הם רצו כי יתכנסו כל היהודים שברחו ליער. כך נתמלא ביתנו באנשים זרים, גברים, נשים וילדים, והיהודים היו סבורים, אחרי שהניחו להם לחיות שבועות אחדים, כי לא ירצחו אותם עוד והם חיו באורח נורמאלי. נוסף לזה עבד חלק גדול מהם למען הגרמנים, ולאחר שהניחו להם לחיות בבתיהם, הם היו בטוחים שהם הנבחרים ויישארו לבטח בחיים. הגרמנים נהגו לבוא לשתות ולבלות עם היהודים, והיהודים שכחו מה שקרה אתמול לאחיהם ולאחיותיהם ולא רצו לחשוב מה עלול לעלות בגורלם מחר.

קבוצת הפארטיזאנים ישבה ביער במרחק קילומטרים אחדים מהעיירה. היערות שם היו גדולים ועבותים מאוד והשתרעו למרחק רב, אך היהודים שברחו ליערות לא יכלו להתקיים שם, משום שנאלצו ללכת בלילות לכפר להשיג מיצרכי מזון או לקנותם ושם היו הפולנים והאוקראינים מסגירים אותם בידי הגרמנים או מפשיטים ורוצחים אותם. קבוצת הפארטיזאנים כבר היתה חמושה. אחי הנריק היה אחד המפקדים שאירגנו את הקבוצה והשיגו את הנשק הראשון. הוא היה חייל בצבא הפולני וידע איך להשתמש בנשק. הוא היה נועז ואמיץ וכולנו הרגשנו, שהוא יציל אותנו ויִנקום את הדם הטהור. ימים אחדים לפני יום הכיפורים הייתי ביער יחד עם הקבוצה.

בכל העיירה היו שנים-עשר יהודים שגמרו אומר לא ללכת למוות אלא ללחום נגד הרוצחים. היה אתנו אוקראיני, קומוניסט, שנמלט מהכפר, משום שהגרמנים רצו לרצוח אותו והוא היה מפקד הקבוצה.

היתה זו שעת ערביים. החשכה כבר ירדה. ישבנו ביער, שנים-עשר גברים צעירים, כולנו רציניים. חלק מאתנו אחז נשק בידיו. הסתכלתי בהם. ראיתי את אחי הנריק ובידו הרובה. הוא ישב, שיניו מהודקות ושפתיו מכווצות. עיניו נוצצו כאצל אריה הרוצה לעבור את כלובו כדי ללחום. הוא רצה לנקום ולהציל את היהודים מהגיטו. ראיתי את גרישה, יליד עיירה קטנה באוקראינה, מתון, רציני, מלא בטחון ועשוי ללא חת. ראיתי את וואצין, מורה שהביא את הרובה הראשון, היה מנקה אותו בלי הרף, מצטעצע בו כבאוצר. ראיתי את כל האחרים. משום-מה הרגשנו כי נוסף על העובדה שאנו מקווים להציל את עצמנו, אנו עושים היסטוריה. התחלנו להרגיש מה פירושה של פיסת הברזל. היתה זו הרגשה שלא אשכח אותה לעולם. באותו רגע בו היתה בידי פיסת הברזל, לא הייתי עוד מחוץ לחוק וידעתי שלא ייתכן עוד הדבר כי כל אחד יוכל להחליט אם נמשיך לחיות

או לא. אנו אותו עם־אדונים כגרמנים אנשי־התרבות, אנו שווים למרצחים המתורבים ולחיות־הפרא של אוקראינה ופולין. אי־אפשר עוד לטבוע אותי כדי לקבל את מגפי. מול הרוצח שוכב אדם חדש עם רובה בידו, דרוך לקרב.

* * *

זה היה בסוף 1942. ירד השלג הראשון. באותו יום לחמנו נגד קוזאקים ביער האוקראיני שלנו.

הגרמנים פחדו להיכנס ליער. הם שלחו איפוא קוזאקים אוקראינים. הדפנו אותם חזרה, אך לא יכולנו עוד להישאר שם. אני זוכר, כי הקרב נסתיים במהירות. לפנות ערב, כאשר כבר החל להחשיך, לקחנו אתנו את נשקנו ופנינו לעבר צפון. הראשונים הלכו הרוסים, שהשתייכו לקבוצת הדיוורסנטים. אנו היהודים הלכנו אחריהם. היה לילה בהיר. ירד שלג דליל שנוצץ כפנינים. למרות שנשאנו עלינו מיטען של נשק כבד וכדורים, לא הרגשנו קשיים בהליכה על האדמה הקפואה למחצה. עקבות צעדינו נתכסו בשלג הטרי, ואיש לא יכול היה לדעת היכן נעלמנו בלילה. צעדנו בטור עורפי, זה אחר זה, בדרכים צדדיות. ככל שהתקרבנו לביילורוסיה כן גבר הצבע הלבן. כאן כבר היה השלג יותר עמוק והחורף הורגש יותר. צעדנו בלי הפוגה שעות אחדות, וככל שהרחקנו לכת, ראינו יערות יותר עבותים ושדות נרחבים לבנים. אחרי שעברנו כארבעים קילומטרים, ראינו כמה בקתות מכוסות בשלג. כאשר דפקנו על דלת הבית הראשון ושאלנו אם נמצאים כאן גרמנים, אמר האיכר, שכאן עדיין לא היו גרמנים. הסתדרנו בבקתות האחדות כדי ללון כאן בלילה.

בפעם הראשונה מזה חודשים אחדים, מאז אותו יום־הכיפורים בו נרצחו היהודים, ישנתי תחת גג בלי פחד, משום שבחוץ היה משמר. חלצתי את מגפי ואפילו רחצתי את פני ורגלי. היה לי רובה קצוץ עם עשרה כדורים, שקיבלתי בזמנו מאחי הנריק. היה לי גם רימון. קיננה בי ההרגשה, כי בלילה הזה שוחררנו מן הגרמנים. דבר זה ניכר על פני כל הפארטיזאנים היהודים שהיו אתנו. עיניהם שאלו: "נו, איפה עכשיו כל הנוער היהודי שהלך לבורות? הנה עברנו ארבעים קילומטרים תוך שעות אחדות ושום גרמני לא בא הנה. הם אינם באים ליערות העבותים".

דימיתי בנפשי, כי המצפון מציק לאלה שהיתה להם אפשרות להחליט בדבר קבלת בני־נוער לקבוצה.

ראיתי אותם בשעה ששוטטו ביערות אחרי השחיטות, קרועים ובלויים ורעבים. כולם לחשו מלה אחת: "פארטיזאנים".

אני שוכב בביקתה החמה. "איפה עכשיו משפחתי, חוה, הנה ושמואל? אם עודם בחיים, הם חולמים בוודאי על הפארטיזאנים. קשה להאמין שהם בחיים. אולי יעזור להם הנריק? אתמול נפרד ממני ויצא לפוצץ רכבת. יצאו איתו עוד חברים אחדים. מחר יבואו ולא ימצאו אותנו. אם ייתקלו שם במשטרה, עלול להתרחש אסון. מי יודע, האם אראה עוד את הנריק?

כך הפריד הגורל בינינו". כמה אפשר לחשוב אחרי צעידה כה ארוכה ברגל ?

ישנתי שינה עריבה ואף לא יצאתי לשמירה. בביקתת האיכרים הקטנה שורר אור. אוספים את הלבנים, הולכים לשרוף את הכינים. אוספים תפוחי־אדמה ומיצרכי מזון אחרים ומכינים אוכל לכולם. מורגש ארגון בקבוצה. הוחלט להישאר כאן יום שלם וללכת רק בלילה. ניתנה לנו גם פקודה חדשה: על הרוסים שהיו אתנו — לעזוב. הם נאלצו לצאת מערבה כדי למלא הוראות חדשות ממוסקבה, ולקחו איתם את טובי הלוחמים. מאוחר יותר הצטרף גם אחי הנריק לקבוצה הזאת.

נשארנו לבדנו, הקבוצה היהודית, בלי טובי הלוחמים. נשאר אתנו רק קומוניסט אוקראיני אחד, אנטון. כוחנו פחת, אך רוחנו לא נפלה. נשארו עימנו שניים מראשי המארגנים של הקבוצה היהודית: חיים ווצ׳ין וגרישה רוזנבלט. הם עמדו בראש הקבוצה בהמשך הדרך.

ירד הלילה והמשכנו לצעוד צפונה. ככל שהרחקנו, כן גבר בטחוננו העצמי. המרחק בין כפר אחד לשני היה גדול. היערות העניקו לנו בטחון־מה. אחרי צעידה של ימים אחדים מצאנו את עצמנו בכפר קטן שהכיל בתים אחדים. זה היה הגבול בעבר בין ביילורוסיה הפולנית והסובייטית. החלטנו להישאר שם ימים אחדים, לכבס את הלבנים, לתקן את בגדינו, לנקות את הנשק ולערוך תכנית להבא. וכאן התרחש הדבר.

* * *

כולנו היינו לבושים בבגדינו הנקיים והמכובסים. אכלנו לשובע. הוחלט לנקות ולצחצח את הנשק. יש להניח כי מחר נמשיך בדרך. את מכונת־היריה פירקנו לכל חלקיה. את הרובים ניקינו בשמן ובנפט.

לפתע נכנס השומר והודיע, כי מגיעים גרמנים. הוא ראה במו עיניו את הגרמנים במדים על סוסים ובמזחלות. גרישה הרכיב מהר את מכונת־היריה וציווה על כולם לתפוס עמדות וללחום עד טיפת הדם האחרונה. היינו סבורים, כי נמסר לגרמנים שאנו נמצאים כאן. לא יכולנו לשער בנפשנו מה עלול להתרחש כאן, שהרי אחרי לחימה של חצי שעה היינו עלולים להישאר בלי כדור. ראינו את הצלתנו ברימונים.

לא יכולנו לחשוב זמן רב, כי הדבר ארך דקות ספורות בלבד והכפר הקטן נתמלא גרמנים, סוסים ומזחלות. הם שרו שירי פארטיזאנים רוסים ובמקום כלי־הנשק החזיקו בידיהם בקבוקי וודקה ומיצרכי מזון אחרים.

היינו כמו בהלם ולא ידענו מה מתרחש כאן. כהרף־עין מלאו כל הבתים בהם. הם שאלו מי אנחנו. ענינו שאנו קבוצת פארטיזאנים, פארטיזאנים יהודים מהמערב.

עכשיו אני עוזב את האדמה הגדולה ונוסע אל האדמה הקטנה, אבל אדמתי. אדמתנו. כאן, על האדמה הרוסית, הכל רווי דם יהודי.

אנו חולפים על פני תחנות קטנות וגדולות. אנשי הנ.ק.וו.ד. בודקים את הניירות ואוסרים חיילים או סתם נוסעים שאינם נושאים חן בעיניהם.

בחוץ יושבות כפריות ומוכרות חלב, גבינה, שמנת, לחם שחור. קפצתי מהקרון באחת התחנות וקניתי דברי אוכל. שאלתי את אחד האנשים אם יש כאן יהודים.

"לא, היו עד המלחמה, הרגו אותם..."

אני נוסע שעות אחדות ואיני מוצא יהודי בשום תחנה.

"היכן אני?" אני שואל.

אומרים לי שכאן ביילורוסיה. אנו ממשיכים בדרכנו, מתקרבים למערב. אומרים לי שעוד תחנות אחדות ונחצה את הגבול לשעבר של מה שהיתה פולין. התחנות תהיינה סארני ורוקיטנו. אני נזכר, כי לפני שנתיים לחמנו באיזור הזה. היינו פוגשים יהודים בכפרים וביערות, שהסתתרו אחרי שנמלטו מעיירותיהם. הייתי סבור, שכאן עוד חיים יהודים ואכן כך היה. כאשר הרכבת נכנסה לתחנת רוקיטנו, הכרתי פרצופים יהודיים של פארטיזאנים לשעבר ושל יהודים שהסתתרו אצל איכרים וביערות. הם אמרו לי, שאני יכול להישאר כאן ולהסתדר. אחרי זה התרחש מקרה מעניין.

* * *

שוטטתי ברחובות העיירה רוקיטנו. הולך לקראתי צעיר שעון על שני מקלות. היה זה גרישה מזופיובקה, המארגן הראשון של קבוצת הפארטי־זאנים היהודית. הוא, חיים וצ'ין ואחי חיים רוזנזון היו אלה שאירגנו והשיגו נשק בזמן שכל היהודים בגיטו לא האמינו כי ירצחו את כולם, אפילו את הנשים והילדים.

התקרבנו זה לזה. נזכרתי כאשר נתן לי בגיטו את סל הכדורים, כדי שאוציא אותם היערה. הוא הסתכל בי ואני במקלותיו. הבחנתי שהוא צולע ברגל אחת. אכן, זה היה גרישה, שהייתי רואה אותו יוצא למשימות עם רובהו האוטומאטי הארוך. הוא היה הולך זקוף, גאה, על פניו לא ניכר מעולם פחד. הוא עודד את כולם, ניחם שנחסל את הרוצחים. אחרי שהגענו לגדוד הרוסי הופרדנו. הוא צורף לבטליון הראשון ואני נשלחתי לשלישי. הוא ביצע משימות חשובות, בייחוד בארגון קבוצה יהודית בגדוד הרוסי כדי להציל קבוצת יהודים מגליציה. כך עברו למעלה משנתיים. הוא נפצע ונשלח לבית־החולים ואחרי שיחרורו הכניסו אותי לבית־החולים. כלום ישנה שמחה יותר טבעית ויותר גדולה מאשר פגישתם של שני לוחמים אחרי שנים כה רבות של לחימה ונדודים?

"סאנקה!" "גרישה!" הבינונו מיד, כי מרגע פגישתנו נישאר יחד.

אנו אוכלים יחד, ישנים באותו חדר ומדברים, מספרים. הוא אירגן את הכל מן היום הראשון. אנו חיים יחד. היינו קשורים זה לזה לא כבני משפחה, לא כחברים, אלא בקשר הרבה יותר חזק. שנינו נותרנו בחיים מן הקבוצה היהודית, שנינו נפצענו. לא היינו שניים, היינו אחד. הוא הוביל אותי למשפחות יהודיות ששרדו בחיים והציגני בפניהן. הדבר היה ביולי

1944 בעוד המלחמה עדיין נמשכת. הצבא האדום רדף את הגרמנים לעבר ברלין ואנו כבר היינו משוחררים. כאן פגשתי בפעם הראשונה צעירים וצעירות יהודים במלוא פריחתם. נפגשנו וסיפרנו זה לזה את חוויותינו ואפילו צחקנו בפה מלא. פירושו של דבר, שהיטלר לא השמיד את כל היהודים.

* * *

בספטמבר 1944, אחרי שהסתדרנו קצת והיה לנו חדר, שולחן ומיטה שקיבלנו מפארטיזאנים יהודים במקום, אחרי שהכרנו את כל יהודי המקום שהתכנסו מהיערות והמחבואים, החלטנו שלא נוכל עוד להמשיך ולשבת כך. גמרנו אומר לנסוע לעיירתו של גרישה, שבה התגוררה גם משפחתי עד ההשמדה, ביום הכיפורים 1942.

כך הגענו לקיוורצה השוכנת על יד זופיובקה ועיירות יהודיות אחרות. כאן התרחש שוב דבר מיוחד.

אני הולך ברחוב ורואה את הפולני, את פאן קאמינסקי, שלקח ממשפחתי את כל הרכוש כדי להצילנו ולמעשה רימה אותנו.

רגלי וידי החלו רועדות. ידעתי שאני חוטא כשאני מניח לו להמשיך ולחיות, אך לא עשיתי לו כל רע. לא יכולתי להביט בפרצופו.

איני זוכר אם סיפרתי לגרישה שאני רואה אותו. הגוי הסתכל בי ונסתלק.

החלטנו לא לנקום, כדי לא להסתבך עם הנ.ק.וו.ד., דבר שהיה עלול לשבש את תכניותינו.

גרישה מצא שם את אשתו לעתיד. הוא לקח אותה אחר־כך לרוקיטנו ונשא אותה שם לאשה.

הסתדרות פועלי אגודת ישראל, חיפה

בצער עמוק
אנו מודיעים על פטירתו של חברנו

שמואל גולר הי״ד

שנפצע למות בידי מרצחים ממארב,
בעמדו על משמרתו.

ההלויה תצא היום א׳, כ״ז ניסן צ״ט 16.4.39 בשעה 2 אחה״צ מבי״ח „הדסה״.

שמואל גולר

שמואל נולד בטרוכנברוד בשנת 1912 בן לאלמנה בשם בתיה. אביו מת באמריקה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. שמואל גדל כיתום בביתו של סבו, יאנקל ציביהס הבנאי שברחוב הפראדליך. למד בחדר עד גיל שתים עשרה. ומיד לאחר הבר־מצווה יצא ללמוד בישיבות. לוצק, רובנה, ביאלו ומזריץ. בשנת 1932 נבחר עם עוד שמונה בחורים מישיבת מזריץ בתור גרעין של ישיבת נוברודק בלטלנד. הוא עובר לדבינסק ולומד בישיבה עד שנת 1936, עד שנשא לאישה אחת מבנות דבינסק.

שמואל נתקל בקשיי החיים, הפרנסה אינה מצויה, והוא מחליט לעלות ארצה, וכאן במולדת מצא את הקשר עם בני עיירתו. הוא משתקע בחיפה, עובד עבודה פיזית בעבודת הבנין, מתלבט כרבים אחרים, בקשיי עבודה, קשיי פרנסה וגם בדירת מגורים. אשתו רוקחת מוסמכת מנסה לעזור לבעלה, אבל אינה משיגה עבודה, בינתיים מתכוננת להיות אמא. ושוב דאגות חדשות, דירה קטנה ואמצעים מעטים. אשתו של שמואל נוסעת ללטלנד ללדת ע״י אמא שלה.

בשנת 1937 בתקופת המאורעות התגייס שמואל לנוטרות, כל יום נמצא במקומות מסוכנים, וביום כ״ז בניסן תרצ״ט, נופל שמואל בחיפה מכדורי המרצחים של המופתי.

זלדה נוימן

כי ייקרה קן צפור לפניך. והאם רובצת על האפרוחים. לא תיקח האם על הבנים.

זלדה נוימן, אם חיה, נאמנה ומסורה, רובצת על שני גוזליה, גילה ואברהם, הם עוד לא העלו נוצה, ולא גידלו אבר, וכל ליבה להם, וכל מעייניה בהם. לאהבתה ולרגשותיה אין חקר. מיטב רוך אם שמור לה למענם. והנה בא האסון הבלתי צפוי, ניתק פתיל חייה, והיא בת 27 אביבים.

היה זה בשנת 1947, והיא בביתה בתל־אביב. רח׳ וולפסון 74, דממת לילה כבדה ומדכדכת. בפרדס שבשכונת שפירא, לא הרחק מהבית. כל נקיק סלע היווה מסתור ומחסה לפורעים ערבים, זלדה אוחזת בידיה את בתה הקטנטונת, מסתכלת בזוהר פניה, מלטפת שערה וכתפה. ולפתע, פרצה זעקת האם וקול מחריד נישא בחללו של החדר. זלדה נפלה מכדור מרצחים, וקולות מחרידים של המסובבים אותה, נישאו בבית, על אבדן חיים יקרים.

למחרת הובאה למנוחות, עמד הבעל, חיים ז״ל, האח יצחק דויטש ז״ל קרובי משפחה, שכני הבית, בני עיר, עלתה יללתם מפעם לפעם, גורפים עפר, בבית הקברות, תנוח בשלום, הצנועה, השקטה, העליזה, זלדה נוימן.

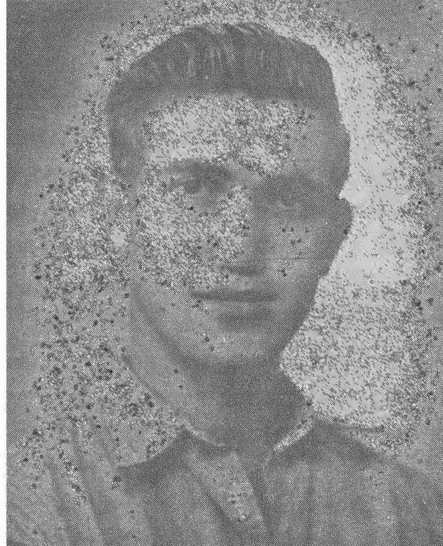
יפת תואר, פניה החביבים. העיניים המחייכות וקלסתר פנים שעדינות עליו. כה הכרתיה, בעת ביקורי כשליח התנועה, בקן ״הנוער הציוני״ בטרוכנברוד. כך – נראתה כשכנתי – ברחוב וולפסון, וכך היתה נראית בהיקטפה באבה.

מה מוזרים נתיבי החיים. לא זכתה לראות אפרוחיה – בגידולם ובפריחתם.

הזמן חולף. נמס כשעווה. ואת אשר כתבנו – רחשי הוקרה לעילוי נשמתה.

זלדה וחיים נוימן (דויטש) ובתם גילה.
יעקב וזלדה ויינר ובתם רינה.

גרדין חיים

בן ישראל וחוה, נולד ב־27.10.1927 בעיירה זופובקבה שבפולין. עלה ארצה עם הוריו בשנת 1936. למד בבית־הספר "תחכמוני" בבני־ברק, בבית־הספר העממי בנחלת־יצחק שעל־יד תל־אביב ואחר־כך במשך שנתים בבית־הספר המקצועי על שם מכס פיין בתל־אביב. היה חבר בהסתדרות "הנוער העובד" והצטרף בשנת 1945 לפלמ"ח. שם הכירוהו בשם־המחתרת עמרם יחיאל!. השתתף בהורדת מעפילים. לאחר שירות של שנה וחצי חזר לבית הוריו. עבד כחרט בבית־החרושת "חמת" בנחלת־יצחק. בערבים השתלם במקצועו.

מאז ה־29 בנובמבר 1947 היו חייו קודש להגנת הישוב. כחודש וחצי השתתף בהגנה על בית הקרן־הקיימת־לישראל המבודד שעל־יד בית־דגון. אחרי פיצוץ הבית ליוה שיירות לירושלים. מחמת טלטולי דרכים חלה, אבל אחרי יומים כבר הודיע שעליו ללכת. "מקומי פנוי, ואין מי שיסתום את הפרצה" – אמר. ובדברו על הקרבנות נוהג היה להעיר: "תארו לכם, כי חדרי־הגאזים במחנות ההשמדה פעלו עוד יום אחד". אמיץ־לב היה ומוכן בכל עת להקריב את חייו. נלחם בשורות גדוד "הפורצים" בחטיבת "הראל". השתתף בקרבות על פתיחת הדרך לירושלים ונפל בקרב על הקסטל, בשעת הגישו עזרה לחבר פצוע, ב־7 באפריל 1948. הובא למנוחת־עולמים בבית־הקברות במעלה־החמישה ב־11.4.1948, ביום י"ב בכסלו תשי"ד (19.11.1953) הועבר להר־הרצל בירושלים.

קרמן מרדכי (״מוטקה״)

בן יוסף ומנוחה. נולד בשנת 1929 בחיפה למשפחת פועלים. סיים 6 מחלקות בגימנסיה הריאלית וגמר בית־ספר מקצועי. בן 15 נכנס כחבר ״בני־עקיבא״ לשורות ה״הגנה״ ועשה לילות כימים בשמירה בעמדות ובשליחויות שונות. עם הכרזת המדינה – והוא אז בן 19 – היה בין הפלוגות הראשונות שיצאו לעמדות. מתוך רצון לעזור לחבריו בקרב בחר להיות חובש ובתפקיד זה נפל.

אחותו מספרת על שובו מהקרב על רמת־יוחנן. עייף ורצוץ הגיע וסיפר, כי 15 חברים, ביניהם המפקד, נפצעו במערכה והוא חבש פצעי כולם. בסוף הקרב – סיפר – נשארו לוחמים כה מעטים ותחמושת כה מעטה שהחליטו להשאיר לכל אחד כדור, כדי שלא ליפול חיים בידי האויב. ברגע האחרון הגיעה תגבורת והצילה אותם מן המיצר. שלושה ימים אחרי קרב זה, ב־22 באפריל 1948, נשלח לחיפה המותקפת ושם נפל בלכתו להציל חבר שנפצע ברחוב סטנטון. למחרת היום הובא למנוחת־עולמים בבית־הקברות בחיפה.

אנטורג יוסף

בן דויד ונחה. נולד בכ"ה בשבט תרפ"ט (5.2.1929) בחיפה. למד בבית־ספר עממי. עם קבוצה של "הנוער העובד" יצא להכשרה לקיבוץ אשדות־יעקב ושם הכיר את חיי ההגשמה, החקלאות וההגנה, אשר להם נשאר נאמן עד יומו האחרון. במסגרת הפלמ"ח פעל שנים רבות בהעפלה, בהבטחת ההעפלה ובמאבק נגד המשטר הבריטי בארץ. "לא היה שביל בארץ אשר יוסף לא הכיר. לא היה סלע אשר רגלו לא טיפסה עליו" – כתב אחד מחבריו הפלמ"חאים.

עם פרוץ מלחמת־השחרור הועבר עם יחידתו לנגב וכאן השתייך לפלוגות הקרב והגבורה של הנגב. לאחר קרבות רבים השתתף כחבלן מאומן. ב־25.5.1948 יצא ביחידה קטנה לפשיטה נועזת על בסיס תותחי המצרים בבית־חנון אשר הרעישו ללא הפוגות את ניר־עם ו"מקורות". לאחר שביצע את המלאכה – הניח את חמרי הנפץ והתותחים פוצצו – נפצע בשעת שובו לבסיס ומת בדרך לבית־החולים בניר־עם ב־25.5.1948. היה קבור בקיבוץ דורות. ב־4.5.1950 הועבר לחיפה.

וולך אריה

בן משה ואסתר. נולד בי"ד באלול תרפ"ד (1924) בקולקי, וולין (אז־פולין). בינואר 1926 עלתה המשפחה לארץ והתישבה בתל־אביב. מילדותו נתגלה בלבו הטוב, בדאגה ובעזרה לזולת. אחרי סיום בית־הספר העממי והמחלקה למכונאות בבית־הספר המקצועי על שם מכס פיין וחברות ב"הנוער העובד", יצא להכשרה במסגרת הפלמ"ח. השתתף באימונים ובמסעות ובעבודה משקית מסורה בעין־חרוד, אפיקים, יגור ועוד. סיים קורסים, הגיע לדרגת מ"כ והדריך בהצלחה מגויסים חדשים. בתקופת המרי השתתף בפעולות נגד הבריטים, ובהעלאת מעפילים אל החוף. יצא עם גרעינו לחיי משק עצמאי בקבוצת "מגינים" בהרצליה, אך משהוטלה עליו המשימה נטה שכם לכך ונשא באחריות בעבודה ולבטחון המקום. בדרישותיו לסדר ולרצינות בעבודה ובשמירה היה תקיף ללא ויתורים, והיה למופת במעשיו ובאורח־חייו. הועבר עם חלק מהחבורה לעין־זיתים, וגם שם מילא את חובתו כמפקד האזור מטעם ה"הגנה" ובאחריות משקית ובטחונית בתנאים קשים ביותר. מילא תפקיד ארגוני ופיקודי בכיבוש ביריה ובהקמתה מחדש, בי"א באדר הידוע, לאחר שהצבא הבריטי כבש אותה כנקודת־הגנה בלתי־חוקית ושלח את כל חבריה למאסר. בגלל הצורך לעזור להורים חזר העירה לעסוק במקצועו, אך משהתחילה מלחמת־השחרור,

ממחרת החלטת לייק-סאכסס, התיצב מיד לשירות. השתתף בהגנת תל-אביב, בפעולות תגמול, בטיהור הכפרים בסביבת העיר, הקפיד בכל תוקף שאנשיו לא ישלחו יד בביזה. עם זה היה קיצוני בשקידה על טובתם בדרכים כשרות עד כדי ויתור על המגיע לו עצמו. על כן נקרא בפי פקודיו "המפקד האהוב ביותר" והיו מוכנים ללכת אחריו ללא כל היסוס.

אחרי חדשי עמל וחירוף-נפש בליווי שיירות, בעמידה איתנה נגד כנופיות ערביות וצבא בריטי ובפריצת הדרך לירושלים סר הביתה לחופשה, ואם כי יכול להישאר בבית לחג הפסח, חזר לפני החג לשירות, באמרו לאמו, ששידלה אותו להישאר: "וכי יכול אני להישאר בחג בבית וליהנות מכל טוב, בו בזמן שיהודי ירושלים סובלים רעב ומחסור?" נשלח להדריך בקורס מ"כ בנתניה, אך משגברה הסכנה מצד הצבא המצרי ומשלא הורשה לחזור אל החזית זייף את תעודת החופשה, הגיע אל גדודו שעמד בקרבות מרים ועקובים מדם בחזית אשדוד, ושם נפל בקרב ב־3.6.1948. נקבר בכפר־ורבורג. מפקדו אמר עליו: "גם במותו היה גיבור". בפקודת המטכ"ל מיום 29.9.1949 הוענקה לשמו דרגת סגן.

גלר אברהם

בן צבי ומאלו. נולד ב־19.9.1924 בזופיובקה, בחבל וולין אשר בפולין. בהיותו בן 8 הגרה המשפחה לאורוגואי והתישבה במונטבידיאו. קיבל השכלה עממית והתחנך ברוח יהודית. היה חבר בתנועת "הנוער הציוני" ועבד בקיבוצי־הכשרה. התגייס לחיל־הים באורוגואי כדי לעלות ארצה כימאי. עלה ביולי 1948, דחה עד לאחר המלחמה הצעה לצרפו לקיבוץ והצטרף לפלמ"ח. היה בבית־ליד ובצריפין. ביקש העברה לפלוגה קרבית כדי להשתתף במלחמה בפועל ממש.

בב׳ בתשרי תש"ט (5.10.1948) נפל בידי המצרים ונרצח במשלט ביחד עם ארבעה חברים, מזרחה לרוחמה, ליד משמר־הנגב. היה קבור במשמר־הנגב. ב־15.11.1949 הועבר למנוחת־עולמים בנחלת־יצחק.

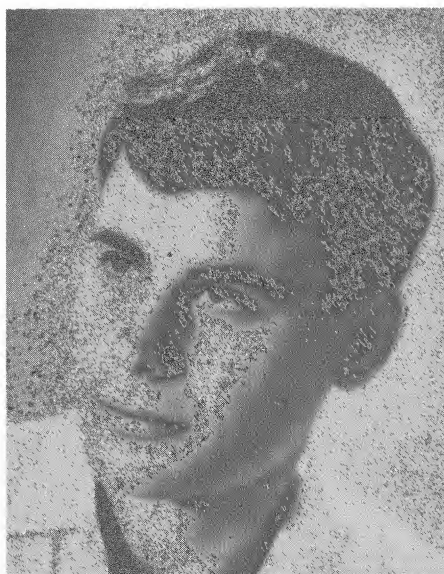
גורביץ, יעקב אריה

יעקב, בן משה ופנינה, נולד בתשעה באב תש"ב (22.7.1942). כשסיים בית הספר העממי, נרשם לביה"ס המקצועי על יד הטכניון. יעקב היה מוכשר ונבון חביב על חבריו. "כשרונות עיוניים ומעשיים מובהקים התאחדו כאן עם הופעה חיצונית נהדרת, עם חברותיות מובהקת" – כדברי מחנכו.

בזמנו הפנוי בילה בקריאה, אסוף בולים, שמיעת מוסיקה קלסית, והדריך בצופים. במיוחד היה אז רצונו להמשיך בלימודים.

עוד לפני גיוסו לצה"ל, נבחן לטכניון בחיפה. גויס לצה"ל באוגוסט 1960 נמנה עם עובדי בית המלאכה לקרור ביחידתו. "בלט בדיקנותו ומסירותו, היה ממושמע ומנומס, אבל גם ידע לעמוד ולשמור על זכויותיו" (דברי מפקד הבסיס).

בזמן שרותו בקש, ונתנה לו האפשרות להתכונן ללמודים בטכניון העברי בחיפה. ביום כ' באלול תשכ"א (14.8.61), נפל יעקב בשעת מילוי תפקידו, והובא למנוחת-עולמים בבית הקברות הצבאי בחיפה.

משה ("טקסי") וקס

משה, בן יצחק והניה, נולד ביום ו' חשון תש"ז (1 באוקטובר 1946) משה, שכונה "טקסי" וגם "מוישיק", גדל בשכונת קרית־יוסף בגבעתיים, בסביבה בעלת אופי כפרי ובילדותו טיפח גינת ירק ולול. הוא למד בבית הספר היסודי "בורוכוב" ובתיכון מקצועי "אורט טכניקום" בגבעתיים, במגמה להנדסת מכונות.

מגיל צעיר התבלט בכושר מנהיגות והיה ראש חבורת הילדים בשכונה. טקסי היה חבר תנועת הנוער העובד והלומד בסניף בורוכוב. היה פעיל מאוד בסניף ומכיתה ח' אף הדריך בו. טקסי היה אהוב על מדריכיו, חבריו וחניכיו. ידידיו הטובים ביותר היו חבריו מתנועת הנוער. לאחר שגמר את בחינות הבגרות החליט להתגייס לנח"ל ולא להגיש את עבודת הגמר לתואר הנדסאי.

טקסי היה חובב מוסיקה מושבע, בילדותו ניגן על כינור אולם לא התמיד וכעבור שנים הצטער על כך מאוד ונאלץ להסתפק בהאזנה. אהב מאוד מוסיקה קלאסית ובעיקר את יצירות י. ס. באך. הוא אהב מאוד לטייל ונהג לטייל בקבוצות גדולות וקטנות, ברגל, ברכב או באופניים. הרבה לטייל ברחבי הארץ, כשלעתים קרובות היה הוא המתכנן והמארגן. הטיולים הקנו לו ידע רב בידיעת הארץ וחידדו את חוש הניווט והסיירות שלו. טקסי גם אהב לצלם והמצלמה ליוותה אותו בטיוליו ואפילו בפעולות קרביות. הרבה להנציח נופי טבע ואדם והשאיר אחריו הרבה צילומים יפים. לאחר שהשתחרר מהצבא, החל טקסי לצייר, השאיר

אחריו רישומים וציורים בגואש ובשמן.

טקסי גויס לצה״ל בסוף יולי 1965, וכחבר גרעין ״שקמה״ של הנוער העובד התגייס לנח״ל. כיון שגויס שנה אחרי חבריו לגרעין, החליט להשאר במסגרת צבאית מלאה. לאחר שעבר קורס מכי״ם וקורס קציני חי״ר, היה מדריך בבית הספר למכי״ם בשבטה.

במלחמת ששת הימים שמש כמפקד מחלקת החוד של הכח שנע רגלית לעבר מתחם אום־כתף והיה בין ראשוני הפורצים למתחם. טקסי הצטיין בפיקוד מעולה על מחלקתו בקרב ולאחר המלחמה הועלה לדרגת סגן. כעבור זמן מה עבר קורס צניחה וקורס קציני מודיעין בסיסי והתמנה כעוזר קצין מודיעין בנפת חאן־יונס. תוך כדי עבודתו הוא למד להכיר את האזור וקשר קשרים טובים עם האוכלוסיה במקום. בחודשים האחרונים לשרותו הסדיר היה מפקד היאחזות נח״ל קליה.

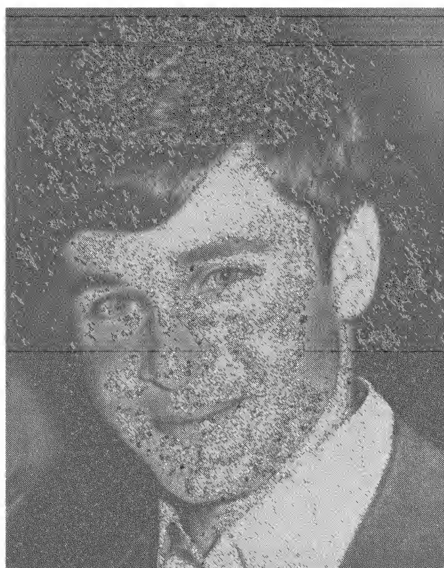
לאחר שסיים את השרות הסדיר החליט להתנדב לצבא קבע; עבר הסבה מקצועית לשריון כי ראה את חשיבותו הרבה של החייל במערך הכוחות של צה״ל. השתלם בקורס קציני שריון והוצב כמפקד מחלקת טנקים בגדוד בצפון הארץ.

טקסי השתתף בפעולת ״כארמה״, בקרבות במלחמת ההתשה ובפשיטות לסוריה ולבנון. כעבור זמן הוא מונה כסגן מפקד פלוגת טנקים, ואחרי שעבר קורס מ״פ שריון מונה כמפקד פלוגת טנקים בגדוד אחר וקיבל דרגת סרן. לאחר שסיים שלוש וחצי שנות שרות בצבא קבע, הוצב כמ״פ מילואים בגדוד טנקים. מפקדיו לכל אורך שרותו הצבאי העריכו אותו כקצין מעולה, אחראי ומסור, נמרץ ובעל יוזמה, החלטי ומקצועי בבצוע המשימות שהוטלו עליו וכסייר ושדאי מצטיין.

ב־1971 השתחרר טקסי מצבא הקבע, כיון שרצה ללמוד אדריכלות בטכניון בחיפה. בשנה הראשונה למד פיסיקה ואחרי כן החל ללמוד אדריכלות. השקיע את כל מרצו ואהבתו במקצוע והיה אחד התלמידים המצטיינים. במסגרת לימודיו הכין פרוייקטים שונים, ובהם פסל עץ, שאותו הגדילו ויצקו בברונזה, לפי המלצת מורהו בטכניון, פרופ׳ יצחק דנציגר. עתה ניצב הפסל המוגדל, מעשה ידיו של הפסל דן קולקה, הקרוי ״תקומה״, בגן המשחקים בגבעתיים, בין הרחובות קרית־יוסף ואחדות־העבודה, כאנדרטה לזכר הנופלים במערכות ישראל; לרגלי האנדרטה טמונה המגילה שהוקראה בטכס גילוי האנדרטה.

כשפרצה מלחמת יום הכיפורים, נקרא טקסי ליחידתו והשתתף עמה בקרבות הבלימה ברמת־הגולן ביום י״א תשרי תשל״ד (7 באוקטובר, 1973) כשפיקד, בעת קרב שריון בשריון, על פלוגת טנקים, באזור ציר הנפט דרומית לנפח, נפגע טקסי ונהרג.

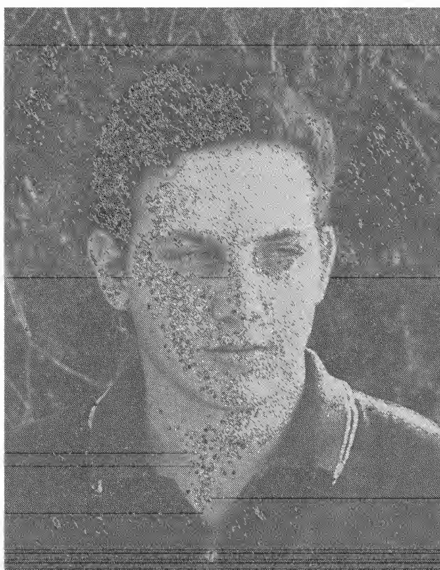
משה הובא למנוחות בבית העלמין הצבאי בקרית שאול. לאחר נופלו הועלה לדרגת רב־סרן. השאיר אחריו אשה, בת ובן, הורים ושתי אחיות.

קרמן אבישי

אבישי (אבי), בן שושנה ומרדכי, נולד ביום י"ג בסיון תשי"ג (27.5.1953) בפתח־תקווה. הוא למד בבית־הספר היסודי על־שם קרול והמשיך בלימודים בבית־הספר התיכון על־שם ברנר בפתח־תקווה, במגמה הריאלית. אבישי היה תלמיד חרוץ ושקדן ומקובל על מוריו ועל חבריו. מורהו סיפר עליו כי "היה תלמיד למופת. הוא היה בן לאותו 'גזע' של תלמידים, הנשארים גנוזים בלב מוריהם בכל שנות חייהם. אלה התלמידים המהווים את לוז השדרה, המעניקים למורה את הרצון, את הכוח והסיפוק בעבודתו היום־יומית. הוא היה תלמיד מצטיין ועניו, ולמראית עין אף נחבא אל הכלים. רציני מאוד ודברי הבל לא משכו את לבו. בתוכו להטה תשוקה עזה להצטיין בלימודיו ותשוקה זו הטביעה את חותמה על כל ישותו". אבישי נמנה עם חניכי תנועת "הנוער העובד והלומד", והיה חבר פעיל ואהוד מאוד על מדריכיו. הוא אהב חיות בית, גידל כלב וחתולים רבים, והרבה לקרוא ספרים, ביחוד על חיות. הוא היה חברותי וקל להתיידד, וחבריו אהבוהו מאוד על שנענה ברצון לכל אדם שביקש להסתייע בו, וידע להאזין ואף לעזור לידיד בשעת צרה. עדין נפש היה, אדיב, מנומס ונעים הליכות. מטבעו היה עליז ובעל חוש הומור וכל ימיו היה בן נאמן להוריו, אהב אותם וכיבדם מאוד.

אבישי גויס לצה"ל בתחילת נובמבר 1971 והתנדב לשרת בחיל השריון. לאחר הטירונות השתלם בקורס למקצועות טנק "פטון" והיה בו חניך מצטיין, ואחרי־כן השתלם בקורס למפקדי טנק "פטון". לאחר שנסתיים הקורס הדריך יחידות מילואים. מפקדו אמר עליו שהיה איש צוות מעולה, אחראי ומסור לתפקידו. על חלקו בפעילות המבצעית הוענק לו "אות השירות המבצעי". לאחר סיום שירותו הצבאי הסדיר התכונן ללמוד בפקולטה לרפואה באוניברסיטה. במלחמת יום הכיפורים השתתף אבישי בקרבות הבלימה נגד המצרים בחזית סיני. ביום י"ב בתשרי תשל"ד (8.10.1973) נפל בקרב באזור "נוזל", בגזרה המרכזית אל מול איסמעיליה. הוא עלה לעמדת טנקים וטיל פגע בצריח והרגו במקום. תחילה נחשב כנעדר, אחרי־כן הוכרז חלל שמקום קבורתו לא נודע. לימים זוהתה גופתו והוא הובא למנוחת־עולמים בבית־העלמין בקרית־שאול. השאיר אחריו הורים, אח ואחות. לאחר נופלו הועלה לדרגת סמל־ראשון.

אורי ברקאי

אורי נולד ב־31 באוקטובר 1950. כבר בכיתות הנמוכות של ביה"ס התבלט אורי בהומור האופייני לו. בלימודים אינו מן המתבלטים. הוא אוהב יותר לשקוע בקריאה. שעות רבות בילה בין הספרים והעתונים של חדר הקריאה. התענין במיוחד בספורט. תמיד מעורה בענינים וער לכל המתרחש ובקי בשטח זה. וידע להפוך את ה"הלכה" ל"מעשה". שעות על שעות בילה במגרש הכדור רגל, שם ניהל על פי רוב מלחמת יחיד: למנוע מהכדור להכנס לשער.

מאוחר יותר התפשטה התענינותו לכל שטחי החיים בארץ ובעולם וגילה בכך בקיאות רבה. לא אחת ניהל ויכוחים קולניים על משמעותם של מאורעות פוליטיים וחברתיים ותמיד ידע להפיג את המתח על ידי קריצה שובבה וע"י כך מנע רוגז וכעס.

בכיתה ט׳ מצטרף אורי לצוות עובדי המטע וגם כאן מורגשת אהבתו הרבה ומסירותו לעבודה. כפטריוט אמיתי של הענף טען תמיד שבעבודה אפשר ללמוד הכל, ואם קיבוצניק אוהב את מקום עבודתו – אין הוא זקוק ליותר. נהנה לעבוד דווקא במחיצת המבוגרים בענף משום שמהם למד יסודות ראשוניים והכרחיים. בשנת ה־י"ב נרתם לאחריות על המפעל המסורתי של המחזור ונלחם בכל תוקף באספות החברה למען ביצוע שיקום מגרש הכדור רגל ובניית מסלול סביבו. משהוחלט על כך בחיוב הוא משקיע במפעל זה את מיטב כוחותיו ומרצו.

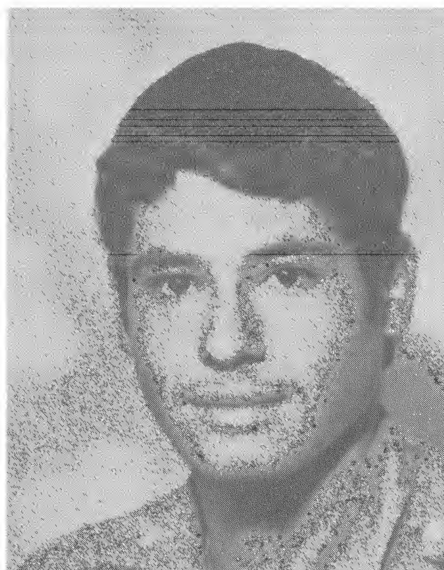
בסוף אוקטובר 1969 התגייס עם כל המחזור לצבא, עושה טירונות ברפיח, ועובר לביה"ס לשריון – שם למד תותחנות. עם סיום הקורס הוצב לגדוד 184 המפורסם. לאחר אימון והכשרה מעשית ירד לקוו התעלה למשך שלושה חדשים, מהם חודש וחצי ב"מלחמת ההתשה". כשהציעו לו לצאת לקורס קצינים סירב בתוקף, והעיד על עצמו כי אינו נמנה על אוהבי המקצוע הצבאי וברצונו, עם גמר השירות הצבאי, לחזור הביתה ולהיות קיבוצניק טוב. בנובמבר 1970 עבר קורס מפקדי טנקים ועם סיומו הוצב חזרה לגדוד 184 – שם שירת כמפקד טנק עד סוף שירותו באוקטובר 1972.

ראינוהו מעט בתקופה זו. היה מגיע הביתה פעם בחודש לערב שבת ומה ששמענו ממנו היה רק קמצוץ זעיר מכל מה שעבר עליו. בימי מלחמת ההתשה היה מספר הרבה של חוויותיו ומדבר על המצב בכללו. שמח תמיד לראות חברים, להיפגש ולשמוע.

אחרי השיחרור מהצבא עבר תקופה קשה של לבטים, כשהוא נקלע בין הצורך לצאת לשנה שלישית לבין הרצון לראות את העולם.

ולפתע המלחמה האיומה הזאת. ובצעדו לעבר המכונית שבאה לקחתו ביום הכיפורים, עוד הספיק לומר לנו: "חבר'ה, אל תדאגו. הטובים תמיד מנצחים".

ביום שלישי ה־9 באוקטובר, היום הרביעי למלחמה, קיבלה החטיבה פקודת פתע לעצור התקפה מצרית שנעה ממערב למזרח באיזור הגזרה המרכזית. הפקודה נתקבלה בשעה 12 וכעבור כמה דקות כבר התחולל קרב בלימה ראשון. יותר מאוחר התארגנה החטיבה להתקפת נגד כשהגדוד של אורי היה מיועד לכבוש יעד. בתחילה התנהל קרב חילופי אש בו הושמדו 4 טנקים של האויב ולאחר מכן נתקבלה פקודת הסתערות על היעד. במהלך ההסתערות נכנסה הפלוגה לתוך מארב חיל־רגלים מצרי. בשלב זה נפגע הטנק בו נמצא אורי. אורי והמפקד נפגעו.

יצחק רודניצקי (צחי)

יצחק (צחי) נולד בפתח־תקוה, כבנם בכורם של רבקה ומשה לבית רודניצקי, וכנכד ראשון לבן־ציון ולאה רוזנבלט, ממייסדי וותיקי כפר גנים ב׳.

יצחק (צחי) נולד בחג הפסח – חג החרות תשכ״ג – (15.4.63) ונקרא על שמם של שני סבי הוריו שנספו בשואה באירופה. אמרו גם שקראוהו יצחק, על–שמו של הנשיא יצחק בן צבי כי באותה העת שהכניסו את יצחק (צחי) לבריתו של אברהם אבינו, הובא נשיא המדינה בן־צבי למנוחת עולמים.

יצחק (צחי) עבר מסלול לימודיו בעיר מולדתו פתח־תקוה, סיים את בית־הספר לטכנאים עמד בבחינות בגרות והתגייס לצה״ל, לחיל הצנחנים. באופיו היה יצחק (צחי) נער רגיש ומופנם, תמיד שמח בחלקו והסתפק במועט, דאגתו העיקרית היתה תמיד להורים ומשפחתו.

עם גיוסו לצה״ל, האמין יצחק (צחי) כי שרותו הצבאי יהיה שיגרתי, כשרותו של חייל צה״ל המגן על מולדתו בעיתות שלום, בהיותו סבור כי את המלחמות הגדולות לחמו לפניו, דורו של הסבא ודורו של האבא, לא עלה על דעתו שבעוד פרק זמן קצר יטולטל לאחת המלחמות האכזריות, ולסערה איומה, שממנה לא יצא חי.

לאחר מותו ספרו חבריו לנשק על שרותו המסור בצה״ל, על נאמנותו לחבריו ועל אמונתו המוצקה בפעולותיו ובמעשיו ובעיקר בעת הקרבות.

יצחק (צחי) בחייו התעניין בתחביבים רבים: איסוף בולים, גידול בעלי חיים, וכמובן בספורט.

הדבר שהעסיקו ביותר הם הספרים, והטלויזיה שבה ראה אמצעי להרחבת השכלה וידע בעיקר בנושאים היסטוריים, יצחק היה קשור לארץ, בתושביה ובנופיה, הוריו ידעו שבהסתר ניתפס אף הוא לכתיבת "שירה", ובשיחות שבינם לבינו צחי מיעט לספר על העיסוק התחביבי הזה.

לאחר נפילתו נמצאו במגירתו מחברות עם שירים יפיפיים, על נושאים שונים החל מחברה, גורלות בני אדם, פרחים וצמחים, טבע וכמובן נופי הארץ היפים.

ביום 10.6.82 נפל יצחק (צחי) חלל במלחמת לבנון, באזור דמור.

מרדכי (מוטי) תדמור

מוטי תדמור, בנם של יהודית ויצחק, יליד הארץ, נולד ב־14.11.54 בכפר סבא.

את בית הספר היסודי סיים ברמת־גן. לאחר מכן למד בביה"ס התיכון "אורט".

בנובמבר 1972 התגייס לצה"ל, לחיל השריון, וסיים בהצטיינות קורס מש"קים.

במלחמת יום־כפור נלחם בחזית הסינית כמפקד נגמ"ש. היה בין ראשוני צולחי התעלה.

עם סיום המלחמה נשא לאשה את חנה. בנובמבר 1975 עבר לנס־ציונה, שם נולדו ילדיו: ליאת, עינת, ולירן.

לאחר השרות עבד כשכיר באגד. רכש דירה מרווחת וטיפח אותה במסירות.

מוטי היה אדם בלתי רגיל. שמר על קשר הדוק עם כל בני משפחתו. אדם רגיש, בעל שלוה נפשית עמוקה וגישה אנושית לבני אדם. תמיד חיוך על שפתיו, תמיד מלא שמחה. אוהב את החיים.

במלחמת "שלום הגליל" השתתף מהימים הראשונים. היה מש"ק אחראי ויעיל. מסירותו לחייליו וחבריו היתה דוגמה למילוי תפקידו של מפקד.

ב־ג' באדר תשמ"ג 16.2.1983 נפגע ממארב בעת שנסע בציר מדמור לעין זחלתא.

על אלה אני בוכיה...

רשימת חללי ט"ל שניספו בשואה

ספר יזכור

לקדושי ט"ל (טרוכנברוד-לוזישט).

ספר זה מוקדש לזכרו של אליעזר ברקאי ז"ל
ראש קהילתנו בישראל
שנפטר ביום ד' בשבט תשל"א

*

דפי זכרון אלה יהוו
עדות והוקרה לאליעזר, אשר יזם
את מפעל ההנצחה הזה
המכיל את מרבית השמות
של תושבי ט"ל שניספו בשואה
על-ידי הנאצים ימח-שמם
בשנות תש"ב-תש"ג

אוירבוך אשר-אסתר
איינבינדער מאטל-חנה : בת-שבע,פייבל,טייבל,מרים
איינבינדער יוסף-באבצי : וועלוול,חנה
איינגלמאן פרידל-מלכה : שמואל
איינגלמאן פייבל-חיה
אלפערסון פראדל : אברהם ,רבקה
אנטווארג שרה
אנטווארג זכריה-רייזל : שלמה ,מינדל
אנטווארג ישראל-בת-שבע : דבוסיה ,שלמה ,זכריה
אנטווארג שמאי- מלכה
אנטווארג נתן
אנטווארג חנה : יוסף ,שמואל,דבורה
אנטווארג יצחק- רבקה : אנשל,אסתר ,גולדה
אנטווארג בערל- אסתר
אנטווארג הערשל- רחל : דוד ,רבקה
אנטווארג בן-ציון- גיטל
אנטווארג שמאי- סוניה : סלובה ,רבקה,רחל
אנטווארג חיה-שרה : זייליק ,יצחק
אנטווארג שלמה- דבורה : הערשל,אברהם
אנטווארג פערל : זאב,רבקה,חנצי,בלומה
ארונסקי לייבל - רייזל : חנינא,מענדל,שלמה ,צאלי
חיה,טויבה ,צביה,תמר
״
ארונסקי יצחק- גיטל : נעכה
ארונסקי יהושע- זלאטע : שלמה
ארטשטיין משה- דבורה : שעפסל
ארטשטיין פייגה : ברוך

אייזן סימה
אייזן ישעיהו
אייזן מאטל- צביה

בולמאש מילכה
ביסקער סוסל : ירוחם
ביסקער רחל
ביסקער שיינדל
ביסקער גד-אסתר : פרומה
ביסקער יוסף-חייקה

גוליאר אברהם-חיה
גוליאר משה-זיסל
גוליאר זייליק-מרים
גוליאר וולף-באבצי
גוליאר צירל
גוליאר בעריש-שפרינצה
גוליאר בנימין-חוה : חנינא, שיינדל
גוליאר זלמן-וולף : שיינדל
גוליאר בנימין-שיינדל
גולדשטיין הרב שמעון-נעכה : יצחק, ציפה, איטה, שמערל
גולדשטיין שמערל-שיינדל

בוראק יוסף-סוסיה
בוראק אלי-גיטל : פעסיה
בוראק מאיר
בוראק חנינא
בורוויק שמואל-פסיה : מענדל, שמחה, חנה
בורוויק יוסף-שיינדל
בורוויק שלמה-חיה : רחל, יוסף
בורוויק רבקה לאה : יעקב, רחל, שרה

בורוויק פנחס- עלקה	
בורוכוב אשר	ביילה, אברהם
בורוכוב פרץ- סימה	שלמה, גד, רבקה
בייגל הרב ברוך זאב- נחמה	יצחק חיים, שמשון, פייגה, לאה
בילינסקי פראדל	מרדכי
בילינסקי משה- חנה	סוסיה, יוכבד, ליפשה
בינדר לוי- לאה	נתן, יענטה
בליטשטיין הערשל- בתיה	גולדה, רחל, טובה
	שרה, רבקה
״ בליטשטיין (פליישר) —	
— חנה סלובה- חיים	ישעיהו, אברהם, פסח
בליטשטיין רחל	חוה, פעסיה, חנה
	יעקב, משה, דוד
״ בליטשטיין רבקה	אפרים, מרים, שרה, וועלי
בליטשטיין בונה	
בליטשטיין פרומה	מאטל, פעסיה
בעקר יוסף- שפרה	אברהם, יחזקאל
	בלומה, חנה, העניה
״ בערנשטיין מענדל- חיה	שיינדל, בוזיה
בריינדל	שיינדל
בריף יעקב	
בינענבוים חיים- אסתר- גיטל	אברהם, לייבל, מאיר
״	דבורה, גליקל
באכגולטר ר׳ מרדכי הדרשן- חיה	
באס אברהם- לאה	יהודית, מאיר
באראן שמאי- בוזיה	
בארד שמואל לייב- מרים	
בארשאפ רבי אייזיקל המלמד	יצחק, יעקב
בארשאפ אברהם- רבקה	בוזיה, גיטל
בארשאפ סוסיה	

בארשאף אלי- חיה	בעני
בודנער משה- שרה	רוניה
בולמאש מאטל- טריינה	
בולמאש יוסף- בתיה	אברהם-אהרן, יואל, מאני
בולמאש אברהם- חיה	קיילה
בולמאש קונצי	חיה
בולמאש אליעזר- ביילה	שמואל, מאלי
בולמאש יצחק- שרה	שמואל, יונה, דינה
בולמאש חייקה	זיידל, נתן, חנה
בולמאש שרה	
בולמאש דוד- פייגה	
בולמאש יצחק- חנצי	יוסף, ברכה
בולמאש מאלי	שמואל, דבורה, איטה
בולמאש שלמה	
בולמאש לייבל- גיסיה	
בולמאש אסתר	לייבל אפרים
בולמאש חיים- שרה	מאלי
בוראק פנחס	
בוראק מענדל	משה, ראובן, זאב
בוראק הערשל- בתיה	אייזיק, ביילה, חיה
בוראק מאטל	
בוראק נוני- גולדה	שרה
בוראק אברהם	חנינא
גאנצמאן פנחס- רחל	ביילה, סוניה, חיים, בערל
גוזיק לייבצי- בתיה	יחזקאל, מאטל, עטל, חנה
	אסתר, טוניה, פראדל
גוטליב חנה	יוסף, חיים
גוליאר דוד- רחל לאה	ישראל, יעקב, פאניה
גוליאר בתיה ברכה	עטל

גוץ אלתר - רייזל	משה, ברײנדל
גורבאץ' ברײנדל	
גורבאץ' משה - רחל	איטה, ביילה, חנה, זעלדה
גורבאץ' חיים - עטל	
גורבין חיים	חוה, איטה, אייזיק
גורבין דוד	רבקה, איטה, מרדכי
גושקי יודל - פייגה	אברהם
גושקי קויפצי - גיטל	אברהם, מאיר
גייזר משה - פייגה	פסח
גייזר הערשל	
גייזר חנה	
גיטלמאן אסתר	
גיטלמאן פעסיה	דובה, לאה
גיטלמאן יעקב - גיסיה	
גיטלמאן פעסיה רבקה	מינה
גיטלמאן ביילה - חיים	מינה
גילדין אביגדור - בלומה	נחום, יום-טוב, יענטה, ביילה
גילדין משה - מאלי	יום-טוב, נחום, ביילה
גילדין משה - מאלי	יום טוב, ראובן, יענטה
״	גיטל, ביילה
גילדין איידל	נחום
גילדין יצחק - אלטע	דובה
גילדין דוד - מאלי	מרדכי, פינחס
גילדין אסתר - יוסף	פראדל
גילדין מאטל - מאלי	מאניק, חוה
גילדין חיה בלומה - יוסף	חיים-פייבל
גילדין אהרן-מאיר	יצחק, פישל, יענטה
גלוז פריידל	ברוך, הענדיה-רבקה, חנה
גלוז ברוך - איטה	וועלוול, יצחק, ברײנדל
גלוז בערל - ריקל	יצחק, ברוך, שאול, חנה

גלוז ישראל-רייזל	ברוך, חנה, שרה
גלוז מרדכי-הענייה	יצחק, אליעזר, חנה, צערנה
געלמאן לעמל-אסתר	שמעיה, יום-טוב
געלמאן דוד-שרה רייזל	
געלמאן מאלי	יעקב, ישעיהו, אודי
געלמאן אברהם יצחק-רחל	
געלמאן הרב אליהו-בתיה	
געלמאן חיים-עלקה	מרדכי
געלמאן (באנדר) שפרה-משה השוב	מרדכי
געלמאן הערשל	
געלמאן עטל	
געלמאן יחזקאל-הענייה	אברהם, מרדכי, רוסיה
געלמאן אלי-אסתר	געצי, נחמיה
געלמאן הערש לייב	שמעיה, איטה, חיה
געלמאן אונה	אברהם-יצחק, הירש-סנדר
	שמואל, רבקה
״	
געלמאן נחום-פייגה	משה-אלי, פערל
געלמאן רבקה	
געלמאן הערשל-שרה	
געלמאן לייב-שרה	
געלמאן דוד-ליבע	
געלמאן דוד-רייזל	
געלמאן משה-מלכה	שמעיה, לוי, עטל
געלמאן אברהם-בלומה	מרדכי, שרה
געלמאן יעקב-שפרינצה	
גושקה מלכה	אברהם, משה, וועלוול, מאיר
גוץ חיה	
גורנשטיין ארצי-שיינדל	
גורנשטיין רחל	רייצי
גיטלמאן סימקה	דוד, רחל
גיטלמאן בערל	

ג'יטלמאן נחום	
ג'יטלמאן מיישקה	
ג'יטלמאן זכריה	
ג'עלמאן אברהם יצחק	אלי, מיכאל, ג'יטל
ג'עלמאן הערשל - רחל	יצחק, איטה, רבקה, בייבה
ג'עלמאן ישעיהו - מלכה	יצחק, סימה
ג'עלמאן אליהו - שיינדל	
ג'ערג'יס מענדל - ביילה	
ג'רינבערג פנחס - שרה	חיה, ביילה
ג'רינשפאן שלמה - חנצי	נתן, שרה
ג'רינשפאן מאלי	יהודית
ג'רייצר ג'רשון	ברײנדל, מינדל
ג'רייצר ישראל - שרה	פנחס, צביה, בת-שבע
ג'רייצר יעקב - קוקל	
ג'יטלמאן דוד - רחל	
ג'ילדין אהרן-מאיר - דובה	
ג'ילער אלי - פייגה	חיים, מיישקה, חנה
ג'עלמאן שמעיה - חיה	
ג'ערטנר משה - מאלי	שמואל
ג'אלער משה - זיסל	וולציה
דובעקירער משה - שרה	ברוך, חאצל, רבקה, יהודית
〃	ברכה, נחמה, חיה
דויטש הערשקי - איטה-ביילה	בצלאל, יעקב, ליפשה
〃	דינצה, רוסקה
דיק יהודה - רחל	ברײנדל, שולמית
דיק בנימין - חיה-פייגה	יצחק, מלכה, רוסקה, חנה
דראזנר אברהם-יונה - דבורה	צבי, פסח, הענייה, שרה
דראזנר משה - פעסל	מאיר, עטל, רוזה
דרייר פיני - רייזל	מלכה
דרייר לייבל	

דייק ישראל-משה-חנה-לאה ; גרשון
דייק איטה
דרוקער חיים-ישראל-חוה-רחל ; אסתר, אברהם, אשר, פייוול

האלפערין מוני
האלפערין בערל-איטה ; יעקב
האלפערין יוסף-ביילה ; בערל, אהרן
הוכבערג מאטל-חנה ; שעפסל, יצחק
הורוביץ זלמן-חסיה
הענדלמאן ליבע
הערליכגירעכט פאליק-רבקה ; חוה
הערליכגירעכט אביגדור-שרה
העלמאן ישראל-דבורה ; אברהם, לאה, חיה, חוה
האלפערין משה-חיה ; יעקב
האלפערין טויבה ; אסתר, אהרן
הוכמאן משה-פייגה ; מאיר, ציפה, סוניה, מרדכי

וואלדמאן גולדה ; יהודית, חנה, אסתר
וואקס פייביש-חנה ; יואל, צביה
ווידרה משה-גליקל ; חיים, יונה, נחום, חיה
ווידרה מוניש-ברײַנדל ; חיים
וויינר אלי-חינקה
וויינר יוסקי-פראדל ; יעקב
וויינר אייזיק-שיינדל ; יהושע
וויינר ר' אהרן-פיניה ; חיים
וויינר לאה ; משה-אלי, ישראל, מוסי, רחל, אלטע
״
וויינר מאטל-פייגה ; הערשל, העניה, זעלדה, רבקה
וויינר שעפקי-שפרינצה
וויינר אברהם ; מוני

וויינר נוני - דבורה	
וויינר יעקב - שפרה	חיה
וויינר מאטל - רבקה	הערשל, יצחק, ירחמיאל
וויינר שמואל - חנצי	ירחמיאל, אלי, אשר
〃	מינדל, שרה
וויינצווייג אברהם - העניה	ישראל, אליעזר, יצחק, שיינדל
וויינצווייג זאב - טויבה	ברוך, אברהם, יצחק, שיינדל
ווטשין רייזל	יוסי, פסח
וויינר ישראליק - דובה	
וויינר אודי	צירל, חסיה
וויינר בן - ציון	
וויינר קיילע	
וויסמאן הר' גרשון - חיה	חיים, גיטל
וויסמאן יחזקאל	יצחק, חיים
וויסמאן יוסף - זלאטע	נוני, יצחק, מאנע, גיטל
וויסמאן (שור) חיסיה - מרדכי	
וויסמאן (צייטלין) מרים - יוסף	
וויסמאן (דינון) פייגה - מאיר	

זאלצהענדלר ישראל	
זאמודזין בערל - שרה	
זבאר אהרן - צערנה	פייגה, שרה
זילבערפארב מרדכי - שרה	
זילבערפארב לייבל - צביה	
זילבערפארב משה	יעקב
זינדעליוק הלל - סוניה	שרה
זעלצר מרדכי - גיטל	מרים
זעלדמאן בן - ציון - חנה - רבקה	מרים,
זעלדמאן בוקי - בתיה	
זעלדמאן אברהם - בוזיה	עטל

זעלדמאן נתן-איטה : מלכה
זעלדמאן לייב- רחל
זעלדמאן אברהם- מרים

חייטון יעקב- יענטה : דובה
חייש יוסף- איטה : אברהם
חארכאף ר' זאב ואשתו
חובערס חיים- פריידה
חובערס הערשל- איטה
זובערס רחל : סוניה
חודאק גדליהו- אסתר : רחל,סלובה
חייש געצי- שיינדל : רייזל
חסיד יוקל- יהודית
חובערס בן ציון

טולקין שלום- גיטל : פסח,חיים,דוד,מרים-דבורה
טולקין חיים-יצחק- שיינדל : מרים-דבורה,יענטה
טולקין (זאפראן) לאה- צבי : מרים-דבורה
טולקין (שטינברג) עטל- יוסף : יצחק
טולקין ביילה
טייטלבוים פייגה : חסיה
טייטלבוים פעסיה : ישראל,יהושע,ירחמיאל
: קייקל,שרה
״
טייטלבוים וועלוול-פרומה : לאה
טעסל מנחם : דוד,נחמיה,אברהם שעפי
טעסל יעקב- חיה : הערשל,משה,ליבע
: רבקה,מיכלה
״
טעסל נעכה
טעפר אברהם- שרה : שמעון,שמערל,מלכה
: בתיה,ברכה
״

טעפר מענדל - בתיה : יעקב, לאה, דבורה, נעכה
טעפר חיה גיטל : זלאטע
טעפר פרץ - ברכה : שמואל
טרוביזניק ביילה
טרוביזניק לוביש - לאה : יחיאל, יוסף, חיים
טרויב צביה
טרויב שרה
טרושינסקי צביה : אברהם-בער, יוסף
טויב חיים - סימה : סוניה, בתיה
טאליסניק אברהם - פראדל : רחל
טעפר ישראל-משה - בלומה : שאוליק, צרנה
טראכטער פעסיה

יארצון אברהם - לאה : יצחק, סוניה, סוסיה
יוניק יהושע - רוסיה
יוניק מענדל - סוסיה
יוניק יצחק - ביילה : רייזל, אודל, אסתר, פייגה
יוניק חיים - מרים : בנימין, שלמה
יעלנר יואל - שרה : עטל, דינצה, מענדל
יעלנר מיכאל - שיינדל
יתום בערל - חוה : אברהם-שלמה, מלכה
יוניק אלתר - צביה

כאגאן מיכאל - שרה
כץ דוד : אסתר
כץ חייקה : דבורה
כץ גולדה : זייליק, יקיר
כץ שאול - אודי : פסח, מוסיה
כץ אלי - חנה : מרים
כץ פייביש - זיסל : אהרן, בערל, יונה

כין פנחס צבי - איטה	חיים, עלקה, ציפה
לוין חיים-יוסף - רחל	ישעיהו
לוריה פאליק - באבצי	
ליבערמאן ישראל-העניה	קוקה, רבקה, איטה
ליבערמאן שמחה - חאצל	יוקל, געצי, בריינדל, רייזל
ליבערמאן אברהם - הינדה	מרדכי, פנחס, חיים, רוזה
ליבערמאן יואל - אסתר-רחל	לוי, לאה
ליבערמאן סענדר	
ליס יצחק - רבקה	משה, רחל
לערנר חיים	רחל
מאליס ישראל	
מאליס ירחמיאל	
מאליס זלאטע	משה
מאליס בתיה	הלל, חיים
מאליס יעקב - מרים	חיים
מאליס דוד - שפרינצה	שרה
מאליס ישראל - איטה	
מילימעווקר אהרן - חנה	
מילימעווקר שמאי - שרה	שמערל, גיסיה
מילימעווקר מאטל - שרה	
מילעווסקי אלתר - גיסיה	
מעס אברהם-יוסף - בתיה	
מאזור יהודה מאיר - רחל	טויבה, שלום
מאליס חיים - חוה	אלי, הלל, שעפסל
	בתיה, סוניה
״	
מאלער פישל - בתיה	מרדכי, משה, יענטה, עטל
מאלער יעקב - חיה-ברכה	

מאלער ישעיהו - חנה	אברהם, גיטל
מאלער שעפקי - צייטל	יעקב
מאלער אברהם-אסתר-רייזל	שעפקי
מאלער נתן - שרה	
מאלער משה אלי - אלטע	
מאלער יצחק	פייבל, יענטה, שפרינצה, חסיה
מאלער מאיר - לאה	רייזל
מאלער מאיר - רוזה	
מאלער יהושע	אהרן, סוסיה
מאציווער משה - דבורה	אסתר, בתיה, גיטל, יעקב, אלי
מאציווער בן ציון - זעלדה	צבי, שלמה, אברהם
	בריינדל, שרה, בתיה
״ מילימעווקר משה - חוה	ישראל, ריבה
מילימעווקר חנה	
מילימעווקר בוזיה	
מילעווסקי ישראל-בתיה	משה, אברהם, אנשל
מירקעס יוסף - איטה	אברהם
מירקעס מיכאל-דוד-פריידל	
מענאקער דוד - שרה	צפורה
מענאקער משה - מאני	אהרן
מענאקער (קולדוש) ——	
—— אליעזר - צביה	מיכלה
מעס אהרן - מונקי	שעפקי
ניידן משה - מינדל	יעקב, דבורה, נחמה
ניידן הערשל - חיה	אהרן
סוקולער יעקב-קופל-צביה	יצחק, משה, הערשל, שרה
	אסנה, מלכה, רחל, בוני
סגל חנה ״ דבורה	איטה

סגל יקותיאל - גיטל	חיה, הערשל
סגל יום-טוב - קריינצי	אברהם גיטל הערשל
סוסנה ניסן - מלכה	משה, יצחק, טודריס
"	חיים, בערל
סוסנה פנחס - שרה	יצחק, יוסף
סוסנה (סטעפאק) שרה - יעקב	חוה
סוסנה (דולזופוליוק) חנה - משה	
סוקולובסקי שמואל - ביילה	מאיר, חיים, ישראל, יוחנן
סוקולובסקי נחום - העניה	
סוקולער חנה	מענדל, משה, אברהם, שרה
סיטניק רבקה	שרה
סיטניק יחזקאל - נעכה	מכאל, שרה

מעס דוד-הערש-חיה-גיסיה	שעפסל, ציפה
מעס ישראל - רחל	דוד, שמואל
מעס נחום - חוה	משה, נחמיה, חיה, נחמה
מעס פרץ - שרה	
מילמאן הרב משה - שרה	

סוסנה מאיר - רחל	יצחק
סוסנה טוביה	
סוסנה לייב - זלאטע	חסיה, שרה, ביילה, חיה, זעלדה
סוסנה מכאל	
סוסנה יצחק	
סוסנה יעקב - חסיה	
סטעפאק רחל רייזיע	אברהם
סטעפאק אלי - ברכה	יחזקאל, חיה, זעלדה
סטעפאק ניסן - שיינדל	
סטעפאק יעקב - שרה	

סליווקה זנבל-חיה
סליווקה שמעון-פייגה

פוטאש חיים-חיה
פירער שרה : יצחק
פירער מאטל- מרים : חיה, לאה
פירער יצחק- שיפקה : שרה לאה

פוטאש דוד - יענטה : שמואל, העניה, רוסיה
פוטאש ברוך - חיה : אברהם
פוטאש הערש לייב - פיניה
פוטאש אלי - ליבע
פוטאש יוסף - בתיה
פוטאש משה
פוטאש בערל- לאה : שמואל, משה, רחל
״ : ביילה, חיה
פוטאש מאטל- אסתר : אברהם, חנה
פוטאש מענדל- אסתר : יעקב, שרה, צערנה
פוטאש משה-בער- רוסיה : דבורה
פוטאש אלי- רחל : אברהם- לייב
פוטאש הערשל- ריבה : אברהם
פוטאש אלימלך- חיה-פייגה
פוטאש הערשל- פעסיה : רוזה, רבקה
פוטאש דוד - בייבה

פוטאש ברוך - פייגה : אשר
פוטאש שרה : רוזה, מלכה
פוטאש נתן - רחל : סענדר, יוסף, ביילה
פוטאש נתן - העניה : יהודית
פוטאש דוד - מלכה : אברהם, רוסיה, לאה, שיינדל
פוטאש יהושע-איטה : אלימלך, אלי, חיה-שרה, אליעזר
פוטאש נתן - נחמה

פוטאש סיומה

פוטאש ברוך - לאה : אברהם, ישראל, פייבל
: לייבל, ברכה, ריבה

״

פוטאש פייביש

פוטאש הערשל - איטה - ביילה : שיינדל, טייבל, מינה

פוטאש מתתיהו - דבורה : ברכה

פוטאש יעקב - לייב - פרומה : חיים, ביילה

פוטאש דוד - רחל : בנימין

פוטאש יצחק - סוסיה :

פוטאש בעריש - מיכלה : יוסף, לאה

פוטאש לייבל - לאה

פוטאש (פאטרין) וולף : חיים

פוטאש מאלי - אברהם : יוסי, מרדכי, בתיה, ריבה

פוטאש (קוזיול) זלאטע - יצחק : יהושע - לייזר, חיים, בעני
: זיסל, חנה, חיה - פייגה

״

פוטאש יחזקאל - נעכה : רייזל, שרה

פוטאש הירש - לייב - פעסיה : אברהם - שלמה, וולף, יצחק
: בערל, יוסף, פייגה - רייזי

״

פוטאש פייבל - פעסיה : רבקה

פוטאש (שוסטר) מרים : יצחק, דוד

פוקס משה - איטה : הרצל, יוסף, שיינדל, מיינדל, מירקה

פוקר חיים - רחל : עטי - רייזי, סוסיה, אפרים

פוקר מכאל - רייזל : משה, חיה

פיין אסתר

פינגער הערשל - ג׳ינענדל : אלי, ירחמיאל, פעסל

פינגער ברוך - גולדה : הערשל, משה, חיה, רוזה

פינקלשטיין ברוך

פינקלשטיין צוציק

פיסגייער מוני

פיסגייער משה - אסתר : נחום, טייבל, ברכה

פיסגייער יצחק-איטה : שרה, מלכה

פיסגייער גולדה

פיסגייער פייגה : אלי-הערש, צירל, עלקה

: ברכה, לאה

״

פיסגייער שמעון- רחל : מאיר, יצחק, איטה, שרה-מלכה

פישביין יעקב- פייגה : אברהם, חנינא, חנן- בצלאל

: ברײנדל חנה-לאה פעסיה-רבקה

״

פישפעדר אברהם-בייבה : שלמה, אסתר, חנה, יהודית

פישפעדר וועלוול- חיה : בערל, שלמה, ליבע

פישפעדר יחזקאל- סימה : שלמה, יעקב, ליבע

פישפעדר פנחס- לאה : שלמה, לייב, פראדל

פישפעדר טונה : אלי, ליבע

פישפעדר שלמה- מיכל : בת-שבע

פעלדמאן זימפל- דבורה : יוסי, ברכה, ברײנדל

פעלדמאן יקותיאל-פעסיה : גד

פעלדמאן יצחק : בתיה, ציפה, אסתר, חנה

: הענ׳יה, דובה

״

פעלדמאן שבתאי- רייזל :

פעלדמאן דוד - מלכה : משה, דינה

פעלדמאן משה- חייצי : יוסף, בעני, שמואליק

: מאלי, דינה

״

פעלדמאן יקותיאל- בתיה : בעני, משה

פעלדמאן יחזקאל- מינדל : יהודית

פעלדמאן שמואל- בלומה : וועלוול, לאה

פעלדמאן פעסיה : פייגה

פעלדמאן חוה

פעלדמאן אליעזר- דבורה : רבקה

פעלדמאן שמואל- בײלה

פעלדמאן אלי - סוניה

פעלדמאן אברהם-חיה : יוסף בת-שבע

פעלדפעבר	ביילה	יעקב
פערליוק	מאיר - שיינדל	
פערליוק	חייקה	יודל, יהודית
פרידמאן	אלי - איטה	אלתר, חיים, מרדכי-יוסי
פרידמאן	יעקב - חוה	שמואל, טייבל, חיה
פרידמאן	מינדל	יהושע
פרידמאן	שמואל	
פרידמאן	פסח	
פרידמאן	ליבע	
פריזענט	אפרים	רבקה, שלמה
פרימאן	הינדה	בערל, שיינדל, חנה
פרימאן	אליעזר - הינדה	שולמית
פרימאן	יצחק - סוסיה	חיה
פרימאן	הערשל	
פרימאן	רייזל	
פרימאן	(רודי) חייקה-לייבל	משה

צוקערמאן	זייליק-חיה-אסתר	דוד
צוקערמאן	מאטל - שרה	נתן, ברכה, גיטל
צוקערמאן	חיים-נתן - שרה	
צוקערמאן	מאטל - שרה	שמעון חנינא
צוקערמאן	אהרן - שרה	מלכה, פייגה
צוקערמאן	אייזיק - זיסל	
צוקערמאן	חיים - יענטא	פייגה, שלום
צוקערמאן	מוניה	דוד, חיים, פעסיה, חנה
צורנע	שמואל - שרה	יעקב, שיינדל
צורנע	רחל	
ציטרין	יוסף - חיה	אליעזר, זולדה
ציטרין	שמאי - שרה-רבקה	חיים
ציטרין	אברהם	

צעסיס פייגה : הערשל שמחה
צערפאק מאטל-יוכבד : איטה, חיה
צערפאק לאה : אברהם, מאיר

פירער רחל : יצחק
פירער חיים-פאניה
פירער דוד-מרים : בנימין
פירער מאיר
פירער דבורה-משה : מנחם, בתיה, העניה
פירער (טאבאצניק) שרה-חיים : שייקה, יצחק, בנימין
: משה, ברכה
פירער (גולדבערג) מלכה-אהרן : בנימין, מאטל, גיטל, רייזל, בתיה
פירער (דאווידובסקי) פעסיה-אליעזר : דניאל, משה, בנימין, גיטל
פירער (קעסלער) ביילה-אלי : בנימין, חוה, רייזל, לאה
פירער (ספיוואק) לאה-יוסף
פעלדמאן חיים-יעקב-מלכה
פעלדמאן בנימין-רייזל
פרידמאן נחום-סוסיה

ציפעס פישל-חיה-שרה : רוזה, דינה, פייגה

קאנדעלמאן בן-ציון-רבקה-דינה : ירחמיאל, שרה
קאפלאן נח-יאחנה
קוילער שמואל : רחל
קוילער טוביה-איטה : יצחק
קוילער אברהם-חנה-רייזי : דוד, רייצי
קופערשמיד דוד-יוכבד : דוב פערל
קופערשמיד חיים-חיה : מענדל
קופערשמיד לייבל-ציפה

קופערשמיד חיים-שיפקה

קופערשמיד ווםצי

קופערשמיד משה-שיינדל

קופערשמיד ברוך-ברכה

קופערשמיד רבקה

קימעלבלאט אביגדור-שפרה

קימעלבלאט יהודה-חיה : זייליק

קימעלבלאט משה-בער-שיינדל

קימעלבלאט שמואל-רוסיה : זייליק, זכריה, גיסיה

קימעלבלאט חיים-רייזל

קימעלבלאט נתן-זלאטע

קימעלבלאט יוסי : זלאטע

קימעלבלאט פסח-צעקה

קימעלבלאט שייקה-נחמה

קימעלבלאט אברהם-חנה

קימעלבלאט זלדה

קעסלער נתן-פייגה

קעסלער געצי-רחל

קעסלער הערשל-גולדה

קעסלער יום-טוב-צייטל : משה, שמערל, לאה

קעסלער משה-עטל : יוסף, זיסל, סוסל

קעסלער אלי-חנצי

קעסלער הערשל-פערל

קערמאן דן-דובה

קאגוט מוטל-רחל

קופערשמיד ראסיע-דוד

קופערשמיד רייזל

קעסלער רבקה

צערפאק פונקה-רחל	פסח,לייב,חנה,שיינדל
צערפאק מאטל	
צערפאק (ריבאק) חיה-מאקס	שיינדל
קאלמאן רייזי	אשר,חיה,עטל
קאלמאן יוסף-מירל	אלתר
קאנדעל קויפצי-רחל	יעקב,זייליק,ארצי,ביילה
קאנדעל שמואל-רחל	
קאנדעל ישראל-חנה	חיים,שמואל,יוסף
	מרים-דבורה
״	
קאנטער איסר-רבקה	הערשל,בערל,חיה,שפרינצה
קוטיול מאטל-גולדה	אברהם,יהושע,חיים-ישראל
	שפרה,פירה
״	
קוטיול בערל-ריסיה	אנשל,אברהם,חיים
קוטליאר חנה	
קוטליאר אהרן	
קוטליאר יוסף-חיים	
קוטליאר ברוך-שרה	משה,פנחס,ישעיהו,יצחק,שמערל
קולטון יוסף-פייגה	שיינה-רחל,רבקה,אסתר
קוניק שפרה	יעקב,לאה
קופערשמיד שמואל-רחל	חיניה,פעסיה
קופערשמיד אשר-מאלי	גרשון,חיים-פייבל,משה,חוה
קופערשמיד באבל	גרשון
קליינמאן שאול	מוטי,יוסף
קליינר משה-רחל	אייזיק,זכריה,פנחס,חוה
קליינר זכריה-ציפה	דוד,חיים
קליינר יעקב-בנימין-פעסיה	שעפקי
קליינר חיים-רבקה	יעקב
קליינר נוני-שרה	
קליינר יוסף-מלכה	ראובן,מרים,פעפה

קליינר אברהם-הינדה	יוסף, רבקה
קלעפקה צירל	
קלעפקה צבי-ריסל	
קעסלער אשר (השו״ב)-חיה	מאני, הערשל, מכאל
	דבורה, ביילה, איטקה
״ קעסלער לייבל-גיטל	
קעסלער אברהם (השו״ב)-שרה	מישה, שמערל, ליבע
	גולדה, בוניה
״ קעסלער אברהם-רייזל	ברוך, בעני, מישה, חנה
קעסלער אלי-רחל	וולף, שיינדל, מאלי
קערמאן דוד-דבורה	חיים
קערמאן ישראל-חיה	יאחנע
קערמאן משה-זלאטע	אברהם-גרשון, דוד
	הערשל, לוי, שרה
״ קערמאן מענדל-בתיה	אנשל, לעמל, שרה
קערמאן מאטל-בתיה	גד רחל רבקה
קערמאן שלמה-גיטל	הערשל
קערמאן משה-ליבע	הערשל, גולדה, אסתר
קערמאן לוי-מאטל	יצחק, גולדה, שרה
קערמאן אברהם	
קערפעל שרה	גיטל
קערפעל פאליק-רוני	דוד אשר
קערפעל מענדל-רוזה	
קערפעל פאליק	פנחס, לוביש
קערפעל הירש-לייב-רייזי	יצחק, ביילה-גיטל
קערפעל פאליק-קרעסל	מאיר, שרה, בת-שבע
רובינשטיין משה-רבקה	חיים, פייגה
רובינשטיין אליעזר-רבקה	ברוך, רחל, פייגה, איטה, צפורה
רוזנבלאט שמואל-רחל	גד, יעקב, חנה
רויטנבערג נחום-שרה	מכאל, יעקב, ביילה

רויטנבערג	אשר - יענטה	; ביילה צפורה
רויטנבערג	יוסף - פרומה	; שמואל, ביילה, צפורה
רויטנבערג	משה - אסתר	; אפרים, ביילה, מרים
רויטנבערג	וועלוול - בת-שבע	; יצחק, שמואל, לאה, דובה
רויטנבערג	זייליק - שפרה	
רויטנבערג	ארקי	
רויטנבערג	(בידו)חנה - אברהם-מכאל ; חוה	
רויטנבערג	משה-יעקב-זלאטע ; אליעזר	
רויטנבערג	אברהם - שרה	
רויטנבערג	מוניש - שיינדל	; יצחק, רייזל
רויטנבערג	מאטל-חיה	; מאני, ביילה, דובה
רויטנבערג	יוסף-חנה	; בת-שבע
רויטנבערג	ארקי - גולדה	; משה
רויטנבערג	איסר - מלכה	; יוסף, סוניה, שיינדל
רויטשניידר	לייבל - שפרה	
רויטשניידר	פסח - ביילה	
רוף	מענדל - הענ‍יה	; אברהם, רחל, קיילה
		; סוסיה, פייגה
רוף	שמואל - רבקה	; רוסיה
רוף	מאטל	
רוף	שמעון - רייזל	
ריבין	טעמה	; בן-ציון, בתיה
ראוויטש	פערל	
ראוויטש	שלמה-וולף - נעכה	
ראוויטש	הרב אלי - גיסיה	; לאה, בוזיה
רוזנבערג	משה - רייזל	
רוזנבלאט	שרה	; עקיבא, מענדל, אברהם, מכאל
רוזנבלאט	יוסף-דוד - חנה-יענטה	
רוזנבלאט	רחל - רייזי	; ציפה
רוזנבלאט	הערשל - פעסל	
רוזנבלאט	אסתר	

רוזנבלאט חנה
רוף שמעון-רייזיל

שוסטר	יום-טוב - מרים-לאה	
שוסטר	שמעון - מאטל	חיה
שוסטר	אלי	יעקב
שוסטר	בת-שבע	
שוסטר	יענטה	
שוסטר	הרב זלמן - גיסיה	ישראל, נחמה
שוסטר	פייגה	יעקב
שוסטר	ישראליק-איטה	אברהם
שוסטר	דוד - שרה-לאה	זלאטע-איטה
שוסטר	שמאי - ציפה	גרשון,חנה,דובה
שוסטר	סוסי - ברכה	
שטיינברג	משה לייב - חיה	יהודית,אברהם,מאיר ,חוה,דובה
שטיינברג	פראדל	צביה ,סוסיה
שיינביין	זלמן - נחמה	
שניצער	יצחק - יענטל	יעקב ,יום-טוב
שניצער	וועלוול	
שניצער	חיים-רייזל	מאיר ,שיינדל,שרה,ציופה,עלקי
שניצער	חנה	ביילה,ציופה,שיינדל,שרה,עלקי
שניצער	יוסף - בתיה	
שוסטר	מלכה	יצחק,ביילה,גיטל
שוסטר	יעקב - שרה	אנשל,פרומה
שוסטר	שמעון - לאה	משה,פייגה,רחל
שוסטר	בערל - פייגה	
שוסטר	הערשל - ביילה	מכאל ,מענדל,שלמה מלכה ,זיסל
" שוסטר	שמואל - צביה	
שוסטאק	הערשל-חיה-שרה	אהרן ,שמואל,לייבל,איטה

שוסטאק גרשון-בער-מאטל	
שטארקמאן טוביה-דבורה	
שטיינבערג דוד-עלקה	
שטיינבערג בן-ציון	ראובן, אייזיק
שטיינבערג יצחק-חנה	יחיאל, פנחס
שטיינבערג יעקב-צביה	
שטיינבערג שמאי-חנה	יוסף, ליזה
שיינביין משה-חיה	שמואל, שלום, חיים-יואל
	בערל, חנה, שיינדל, איטה
״	
שיינביין אברהם-מאלי	חיים-זלמן, מאטל, בלומה, איטה
שיינביין בערל-חיה	
שיינביין טודריס-גולדה	
שיינביין וועלוול-שיינדל	משה, זלמן, דובה
שיינביין אברהם-ריבה	בערל, ברוך, חיה, חנה, שיינדל
שיינביין יעקב-דבורה	חיים-בערל, סיומה, ברוך
	העניה, שיינדל, חנה
״	
שיפמאן אייזיק	יעקב
שיפמאן חייקה	מנוחה
שיפמאן מענדל-חסיה	רייזל
שנאפער יעקב-טילה	בנימין, ראובן, ירחמיאל, טייבל
שניצער אהרן משה-לאה	איטה, צורטל, זעלדה
שניצער זיידל-פיניה	יוסף, שמעון, פייגה
שווארץ זלמן	
שווארץ שלמה-הערש-קרעסל	שמעיה, שמואליק, חיים-יעקב
	לאה, מאכלע, חיה
״	
שווארץ שניאור	
שווארץ הערשל	
שווארץ אסתר	
שווארץ העניה	
שווארץ הערשל-ביילה	מלכה
שווארץ (צירקול) גיטל-משה	רחל

שווארץ לייבל - זלאטע : דבוסיה
שווארץ אלי - חיה : בוזיה
שווארץ (ליחובעצקי) ——
—— שיינדל - משה - מאני : גדליהו, דבורה, רחל
שווארץ (צקין) חייצי - אלי - משה : ראובן, חנה, שרה
שווארץ (בוימל) ביילה - לייביש
שווארץ (בוימל) דבורה - בצלאל : אלי
שווארץ גרשון - בער - חיה - פריידה
שווארץ רחל : ביילה, מרים
שווארצמאן גרשון - חנה
שוחט ישעיהו : דובה, ביילה
שוסטר אלידוד - יענטה : יצחק
שוסטר יעקב
שוסטר ישראל - משה : רבקה, וועלי
שוסטר מאיר - חיה : גרשון, וולף, טויבה
: סוסיה, רבקה
שוסטר " צירל : וולף, נחמן, בתיה
שוסטר אלימלך - אסתר - פראדל : יצחק, אברהם, גרשון - - יעקב, מאכלי, ביילה, צביה
שוסטר " ליפשה : פרומה, שרה
שוסטר שמואליק : פייגה, גרשון, שיינדל
שאחוואר בערל - בוניה : לייבל, מרים, ליובה
שאחוואר יעקב - פייגה : לייבל
שאמעס חיים - לייב - שרה : עלקי, חנה - רבקה
שאמעס יחזקאל - זלאטע
שאמעס שמעון - גולדה
שאמעס שמואליק - מרים
שאמעס בערל - רחל : יהושע, משה, פרומה
: שרה, פייגה
שאמעס " הערשל - עלקה : זייליק, מאלי

שאמעס שלמה-מינדל : דוד-הערש
שאמעס חיים-חנה
שאמעס ציפה
שאמעס שמעון-גולדה : זעלדה
שאמעס נחום-גינענדל : יקיר
שאמעס יעקב-גינענדל : סוסיה,פייגה
שאמעס יודל
שאמעס ברכה
שאמעס בן-ציון-שפרה
שאמעס בערציק-בת-שבע : דוד,יעקב-הערש
שאמעס שלמה-מאטל-צביה
שאמעס שלמה-רחל-לאה
שאמעס יצחק-גיטל : אברהם-מענדל,משה
: מינדל,פייגה
״
שאמעס יוסף-חיה-גיטל
שאמעס חיים-יום-טוב-טויבה : אהרן,שלמה,איטה-ביילה
שאמעס שלמה-בלומה : מרדכי
שאפיר שלום-פייגה : עלקה צביה
שווארץ שלום-ברכה : נחום
שווארץ אהרן-אסתר
שווארץ יעקב
שפילמאן אלתר-חנה : יוסף,לייב
שפילמאן בת-שבע : צפורה
שפילמאן לייב-רייזל : ישראל,זאב,חייקל
: שרה,דבורה,חנה
״
שפילמאן זכריה-ביילה : אנשל,יעקב,חיים,שרה
שצערבאטא פישל-דרייזל : רחל,לייב

לזכרם של יוצאי ט״ל שנפטרו בישראל

רשימת הנפטרים – יוצאי ט״ל בישראל

השם והמשפחה

פייגה קרמן
יצחק קרמן
חיים אנטוורג
מאיר דוד אנטוורג
נחה אנטוורג
יעקב אנטוורג
שושנה אנטוורג
יעקב יהודה בלופשטיין
גיסיה בלופשטיין
מינה בלופשטיין
דובה בלופשטיין
גולדה דויטש
משה ברוך דויטש
פייגה אייזנשטדט
משה וולך
אסתר וולך
שמואל פישפדר
זיסל פישפדר
גלמן צבי
פנחס כץ
סוניה כץ
יהודית סלעי
יצחק לדר
פרל סטארץ
מנדל איינבינדר
דוד סטארץ
אליהו פוטאש
ברוך אלפרין

ברוך סוקולר
חיים בוט
מיכאל מאליר
אברהם גוץ
מיכלה בוראק
דוב אלפרסון
אהרן צרניצר
יוסף בקר
חנינא בליטשטיין
יעקב פארקר
טריינה סיטניק
חיה שטריק
מרדכי גרדין
אליעזר ברקאי
גרשון רוטנברג
חנה קסלר
טוביה שוורץ
מאיר גרדין
נחמן בליזובסקי
יוסף קרמן
יצחק טרושינסקי
חיה מינדל טייטלבוים
אברהם גלמן
פרומה דוויטש
יצחק דוויטש
שמואל ביסקר
חנה ביסקר
אנשל פרימן

רבקה קרפיל
בריינדל מליס
הלל מלוס
פליך בלינסקי
אטיל פיארקר
אנשל דיך
צבי אנטוורג
יצחק ברוורמן
טובה ברוורמן
צרנה בוט
דבורה ביסקר
בלה שחורי
דב בן־טוב
חנה צ׳רפק
שושנה שוסטר
איטה ליפשין
לאה רוזנבלט
רחל ווין (בת טובה)
חיה וקסטביים
יעקב וקסטביים
יצחק קרמן
מרדכי פרידמן
אברהם בלובשטין
זייליג בלובשטין
חוה גרדין
דב טייטלבוים
חיים אשר פישפיידר

מפתח שמות

1. השמות מסודרים לפי סדר אלפבתי של שמות המשפחה.
2. במידה ושם המשפחה חסר, יקוטלג השם הפרטי לפי סדר אלפבתי.
3. במידה וחסר השם ורק הכינוי ידוע (בפרט עבור שמות משפחות נרחבות) יופיע הכינוי לפי סדר אלפבתי.
4. אם לשם מצורף כינוי מזהה, יופיע הכינוי בצד השם בסוגריים.
5. השמות מופיעים בכתיב עברי, אלא אם אין מקבילה בכתיב העברי. או אז יופיע בכתיב אידי.
6. שם המופיע בספר בגירסאות שונות ירוכז תחת הגירסה הנפוצה מכולן, בכתיב עברי.
7. תואר "רב" או "ר" יופיעו לפני השם.

א

ב

ג

ז

ח

ט

י

כ

ל

מ

צ

ק

ת

9. Bar-bar-hai – The Jewish Agricultural Settlement in Old Russia. Moscow 1928.

10. Brodkosvy – Jewish Agriculture in Eastern Europe Berlin 1926.

11. De Yiddishe Landwirtsheft in Rusland Kiuvwarfart 1918 Z. Brunin.

12. Akiva Ettinger With Jewish farmers in the Diaspora.

13. Jewish Farmers in the Plains of Russia

14. Dubnov Shimon D.Y. See further chapter 8 page 211 onwards.

15. The Hebrew Encyclopaedia. The Company for the Publishing of Encyclopaedias, Jerusalem: Alexander I, Nicholas I, Enlightenment: The Pale of Settlement.

16. Kagan Marcus – Jewish Farmers in the Region of New Russia. 1880.

17. Jewish Agricultural Colonization in Russia "ORT" 1926.

18. "Gilad" volume II Yaakov Levovi (Luvitski) 179–207.

19. "Gilad" IV, V Levovi The Jewish Population Census 1921 pages 265–276.

gistered as town-dwellers. From then onwards T.B. is called a townlet and not a village as compared with Lozisht which remained a village. However this change expressed itself in the lack of maintenance that also Jewish institutions gave to agricultural farms in Poland like "ORT" etc. Since T.B. did not appear in their lists as an agricultural settlement as compared with Lozisht, which received help also in agricultural training and financial support from banks who stood to help the men of the agricultural settlements and T.B. was forced to be "polished" by Lozisht in order to receive any sort of support from these sources.

BIBLIOGRAPHY

1. Bartish Episode of the Agricultural Settlement of the Jews in the Kingdom of Poland in the Period before the Release of the Farmers. Zion 32 5727 pages 46–75.

2. Alek: De Yiddish Kalaniman in Rusland ve Frankfort Damin 1886.

3. Nicotin Tikhin Victor Siuvrai Zamliadeltsia 1807–1883.

4. Nikitin: Avrahchkaim Posalania Savarna Yugozavdanich Gover 1835–1890.

5. Yavreisky Mir "Journal A." 1909.

6. Russian-Jewish Encyclopaedia Part I.

7. Yav"a – Blatte 1 page 234.

8. Mordechai Levin – An Appraisal of Society and Economics in the Ideology of the Enlightenment Period. Bialik Foundation, Jerusalem.

One must presume that also to the villages T.L. came Jews who did not have the capacity to acquire private land and worked mainly by providing services to the population who was experienced in the work with trade and religious offices (about this in the list of Eliezer Barkai).

In the year 1859 the St. Petersburg government decided to stop Jewish settlement on government land in the western districts and in 1864 an edict was published that forbade Jews in that region of acquiring land even with their own money. This law prevented settlers on bought land from acquiring additional areas to complete the farm. Thus the Jewish settlers who were interested in lands bought them using the names of non-Jews in the area.

I still remember the case that was at the begining of the twenties in the 20th century in the period of the Polish rule that the Jews of T.B. conducted a court case against squire Korolenko with whose name they bought land and he denied the fact and won, because the Jews did not have any documents to prove their claim.

One can also see from this that the lives of the Jews of T.B. were stable from the economical aspect and also from the communal aspect (see the list of Eliezer).

The second fact to prove this: In the year 1865 a law was published according to which Jewish settlers were allowed to return from the status of agriculturist to the status of town dweller without being obliged to leave their land, also those that lived on government hand. However those that returned to the register of the town dwellers lost the priviliges of exemption from military service: nevertheless on the other hand they were freed from judicial dependence on the Vallust (regional council) who was entitled to inflict also "corporal punishment".

A Jewish farmer from T.B. who did not work his land was punished with a whipping, and this aroused the anger of the farmers in the village and they withdrew from the status of farmers and re-

AGRICULTURAL SETTLEMENT IN TZARIST RUSSIA.

To conclude the history of the agricultural settlement of the Jews in the Kingdom of Poland, there is inherent also the material interest of the medium and large property owners in this problem. The action of the authorities and the progressive groups of the property owners was basically suitable to the economic – social condition of the Kingdom of Poland at that time for it was intended essentially to improve the living conditions of the poor Jews and rescue them from the petty trade that only secured for them a wretched existence in penury.

Despite the atmosphere of indifference and lack of suitable support on the part of the central authorities, the agricultural settlement achieved considerable attainments both in the number of farms that were set up and also in the standard of their agriculture.

The Jewish agricultural population which reached about 30.000 people in the middle of the 19th century was within an important professional group amongst its brethren and contributed a considerable contribution to the progress of the village farm and also contributed no negligible contribution to the national income through turning uncultivated, rocky land, and cut down forestry plots to productive farms.

One of the most important reasons for the stoppage of the development of agricultural settlement amongst the Jews especially among the poor of the people was that the Jews were not used to working the land and were not trained for it neither from the physical aspect nor the professional aspect. Added to this the treatment by the governmental representatives who dealt with the Jewish agricultural settlement, treatment that was far from sympathetic to Jewish agriculture and very ofen was even hostile. (Julian Bartish, Zion, a quarterly for the research of Jewish history 32nd year, Av 5726).

a living, which is corroborated by the practice of smuggling without taking account of the severe punishment those who do this are liable to receive, and also the number of the children of the law of Moses who are imprisoned in prisons for different criminal offences. The author calculated and found that for every million population there were amongst the Jews 22,516 guilty of all kinds of crimes."

The numerical growth of the poor of the Jewish people that intencified from year to year is one of the most important causes that brought the authorities and the progressive from amongst the property owners, to devise on the one hand ways to improve the living conditions of the population, and on the other hand as part of the effort to curb the manufacture of brandy, and the need for the complete dismissal of Jews from trade in alcoholic drink and also from several other forms of trade.

Conversely, the property owners were interested for economic reasons in the development of Jewish agricultural settlement. Leasehold fees for land that until then it was impossible to find a demand for it, flowed regularly into the pockets of the owners. Moreover, the settlers were compelled quite frequently to fulfil different obligations and to send to the property owners "grants" that were fixed in the leasehold contract in advance, the money that came from the lease flowed regularly into his pocket. The settlers paid on average 45–75 kopeks per morag per year and in most cases each farm had to give 4 days compulsory work in the harvest season and every farm had to bring grants to the court, 2–3 chickens eggs and butter. Those very same property owners who did not wish the Jews well, helping government officials who came to remove the Jews from the profits of alcoholic drink and trade in the villages and townlets, they were the ones who had good relations with the Jews who intended to settle on their private lands.

festo or for other reasons, 253 families out of 3039 who were in the western region of Russia left the settlements.

In order to be scrupulous with the facts, one must mention also the other motives and mainly the economic ones that brought about Jewish settlement on an agricultural basis; poverty and degradation were the lot of the Jewish population especially at this time and added to this were also elements such as the knowledge on the part of the property owners who did not find until now people who were anxious to lease their land – and "the demand" on the part of Jews who did not have the capacity to buy lands and also the authorities did not support them, and they were forced to lease lands from property owners in order to free themselves from poverty and hunger. Descriptions of the destitution that was the lot of the great majority of the Jewish population in the Kingdom of Poland, are known usually from publications from that time (Hashachar, a Jewish weekly in Poland).

A description of the condition of the Jews of that time is found in an encyclopaedical geographical essay written in German in 1843, that is not known to many: "The poor amongst the Jews (and this class is the largest in number) go about very often in torn shoes and socks in extreme cold, many families live in one dirty flat right next to each other, with only low partitions or roofs made of tin boards between them. Raw onions in salt and bread is the usual diet. Salt fish made in vinegar oil and onion is in the category of luxuries. Fish they eat only on Shabbat, meat they taste rarely because its price is too high resulting from the kashrut tax.

The royal commissioner in the order of 1843 that deals with ways to increase the agricultural settlement of the Jews, defined their situation thus: "the inhabitants of the Kingdom from the children of the law of Moses because they occupy themselves exclusively with all kinds of speculations and also because of their natural growth which exeeds normal limits have become harmful to society. The majority have reached such poverty that only through unlawful profits as a result of sinful assault on the law do they earn

to me, it is worth mentioning that affiliation to families was in the place of children from those families who had died without the authorities beiag informed of it. It could be because according to the renewed "Law of the Jews" from the year 1844 only an applicant with a family of six people or including three men was given permission to settle. If this is the reason one must presume that family Borek and Roytenberg arrived in TB not before 1844.

One can presume that there were other cases of affiliation on the grounds of the recruitment edicts until 26th August 1856 the coronation day of Alexander II who published the manifesto cancelling the cantonist compulsory military service as formed by Nicholas.

There remained the regular compulsory enlistment for five years that applied to all the inhabitants of Russia including the Jews. Only a sole son in a family was not obliged to enlist. But in family Blitshin who were rich and apparently had influence there were two sons. In order that they should not be taken to the army, one of the sons detached himself from the family and recieved a new family name, namely Kerman and this is family Kerman that the head of the family in our times was "Hershel Leib der Klieger (the wise)".

In statistics of agricultural settlement in Russia in the year 1856 (Zvi Livner, "Jewish farmers in Russia") one finds that in the Vollin region there were 28 settlements which included 231 families and 2435 people. It is worth mentioning that in all the statistics known to me, TB Lozisht Osova etc. do not appear. In the Yuraiska Encyclopaedia they are listed as those that settled on private land. Perhaps since the settlers were men of substance and didn't get special treatment and so did not enter the statistics or that the above were situated in areas not easily reached by transport and were not visited and therefore were not taken into statistical account.

At this stage the period of Jewish settlement in the western areas was almost concluded, moreover under the influence of the mani-

The first settlers came mainly from the surrounding areas. In the lists of Eliezer Borak the names of the first families who came to settle in TB appear. The area of the land and the size of the family provide recognizable signs of their being among the first families in the place, like family Antorg who came to TB from Shpitovka, all of them being craftsmen: builders, carpenters, apparently men of substance. The first Scroll of the Law in the "Homilner" Synagogue was a present from the heads of the family. The area of land made available to the extensive family was almost 600 dunam. All the families that founded the village were in a similar position; and from here the inference:

a) That the first settlers did not arive in TB as a result of their bad economic position, but only the edict of recruitment motivated them towards it.

b) There were also no ideological considerations from the school of "the enlightenment" since they were for the main part religious people who kept the commandments and followers of "Rebbis" and it is most doubtful if they had even heard of the enlightenment movement. Thus, the single conclusion is that TB was founded not before the edict of recruitment of 1827 as said above. The original settlers were joined from time to time by new families (details in the lists of Eliezer Barkai). I know of two brothers Alter and Izik who arived in TB from the village Mikov, that one of them was adopted by the family Borek (Hatsalyukis) and accepted their name and from here family Borek branched out one of whose grandsons being Eliezer Borak mentioned above and his widespread family. The second brother was adopted by family Shaul Roytenberg and accepted their name and from him – the families of Nahum Alters and Moshe Hirsh the teacher whose grandchildren Yitzhak and Nahman and family Gershon, of blessed memory, are living in Israel (from a personal conversation that I had in Boston – U.S.A. – with an emigrant from TB from family Borek who heard the story at home (the man died in 5744–1984 when he was nearly 100 years old)). What the reason was for adoption and not directly joining the settlers is not known

settlers whose head were in the noose – the demoralizing poverty and later the dread of compulsory service in the army of the Tzar. Therefore they didn't pick and choose amongst the plots of land presented to them and accepted everything they could get. (Julian Bartish, "Zion" a quarterly dealing in research in Jewish history 32nd year, Iyar 5726).

Such was the state of affairs till 13th April 1835, the date of the Emperor's signature on the new "Law of the Jews" amongst all the edicts of which were found also some positive clauses, mainly clause 23 dealing with Jewish farmworkers. It was said that "The Jews are entitled to settle on lands belonging to the government or on lands bought by themselves permanently and also on areas of leasehold land in all the districts of the "Pale of Settlement". The transfer to settlement is free, according to each man's wish and without force. The settlers benefit from exemption from personal taxes for a period of 25 years, will be freed from compulsory enlistment to the army and also exempt from "Hazamstabu" taxes for 10 years."

Until that date in 1835 the Jews in T.B. worked with extreme caution, and as regards settlement on private land no registration was approved since the Jews did not want things to be published and cause complications with the authorities. On the other hand the law of 1835 encouraged settlement on private land, (Mordechai Levin, An Appraisal of Society and Economics in the period of the Enlightenment. Bialik Foundation, Jerusalem). It appears, that out of mistrust of the "evil monarchy" being likely to work for the good of the Jews, it was only after settling on the land of the village Antonovka, the area Tuchin, the Rovna region in the "Pale of Settlement" did also T.B. apparently dare to come out from underground in the year 1835 and then was approved officially as a Jewish agricultural village and received the official name "Sofyovka" that was in use only for contact by the Jews with official sources as against the name TB which was accepted by all the people, also in communal documents and religious institutions, etc.!

of Settlement" who were for the main part observers of religion and tradition saw in this edict not only a humanitarian problem, of enlisting young children into the army, but also a danger of conversion from the point of view of "every son that is born shall be thrown into the army". Zvi Livne from Nahalal (author of the book "Jewish farmers in Russia") writes to me that it is reasonable to suppose that after the announcement by Nicholas I that Jewish farmers and their children were exempt from enlistment to the army, a Jew of the class of Levi Eshkol was found who negotiated with a property owner to buy his estate. He organised several hundred Jews, parents of young children, and thus founded this village at the approximate date a short time after the announcement of the Tzar, around 1835. According to what has been said above, it appears to me that in the year 1827 immediately accompanying "the Edict", a number of Jews from the adjoining villages got together and bought from a certain squire whose name was Truchen a parcel of land covered with forests and a swamp which was known by the name of the Brod (swamp in Russian) of Truchen and in Yiddish "truchenbrod" and so the place was called by the local people until the bitter end – the holocaust. (One shouldn't take seriosly the story of that a peasant by the name of Truchen was drowned there in the swamp, and the place was called by his name and accident, one cannot accept that Jews during the course of generations would call the place where they lived by a name based on such a banal story).

Accompanying the widescale cutting down of forests, that continued to spread in government and private properties,parcels of cut-down forestry land made up of many thousands of morgim were formed, which other, Christian settlers, among them Germans who came to Poland, refused to accept because they were considered to be privileged as a result of their being experts on agriculture, and claimed top quality soil and not rocky ground or forestry plots that demanded much work. Matters were different as regards those of the Jewish population who turned to agriculture. They had no choice except to accept those lands that landowners or the authorities saw themselves prepared to sell or allocate to them. Jewish

(2). It is said in it that Sofyovka (Truchenbrod) was founded in 1835 and Ignatovka (Lozisht) and Osova Stefan the Rovna region in 1838 on private land.

Perhaps this is the place to clarify: a) the years of the founding of Truchenbrod (and it is not by chance that I do not mention the actual name of the place Sofyovka as it was called officially).
b) What is the reason for the two names, the popular one Truchenbrod and the official name Sofyovka.
c) What were the causes for its founding.

Regarding the year of its founding, survivors of the village disagree with the date mentioned in the Yaybrayski Encyclopaedia. The strongest objector is Reb David Schwartz who was born in Truchenbrod and emigrated to the United States, visited Truchenbrod together with his wife in 1934 and published a pamphlet in Yiddish "Mein Shteitl T.B.". According to him... Motti Shayus was the first child to be born in T.B. and he died in 1913 and was 100 years old at his death (Mein Shteitl T.B., David Schwartz, page 19). According to his assertion it appears that the year of the founding of T.B. was at least before 1813. Eliezer Barkai, of blessed memory, a native of T.B. who was one of the first immigrants to Israel, a living encyclopaedia of the history of T.B., also disagrees on the date specified in the Encyclopaedia, and he bases his arguments on factual data "A Jew by the name of Motti Shayus who died in T.B. in 1925 and he was 100 years old at his death: Motti told that he was brought to T.B. when he was two years old. According to simple arithmetic this turns out to be 1827 and because Eliezer did not delve into the historical background of the period, he saw in this date a contradiction to what was said in the Yaybrayski Encyclopaedia. It appears to me that precisely the data of Eliezer solves all the above three problems.

As aforementioned, the edict of Nicholas from the 26th August 1827 regarding the enlistment of boys and youths to the army created a nightmare for every Jewish home. The Jews of the "Pale

(2) Encyclopaedia Yaybrayski edited by Dr. Katzenelson (Buki ben Yigli) Leningrad 1908

THE AGRICULTURAL SETTLEMENT OF THE JEWS IN THE WEST OF RUSSIA.

Already in the edict of 1804 Jews were given permission to acquire and to buy good uncultivated land within certain regions amongst which was included the region Vollin. However, besides the settling of Jews in the district of Harson and surroundings as mentioned above, no other Jewish settlement was implemented in the Western area of Russia within the Jewish "Pale of Settlement" until the year 1833. The law of 1804 did not affect the settlement in Western Russia, inasmuch as the state lands did not become free and as far as acquiring private land was concerned even the few wealthy Jews did not have it within their means, and they were just the ones for whom it was not absolutely necessary ("Hamelitz" 5628 page 160, dissertation by the Maggid of Chelm, Hacarmel 5630, page 10). (Hacarmel 5630, page 130) It is possible that the difficulties encountered in the Jewish settlement in the Harson region and the lack of willingness on the part of the Tzarist authorities to devote suitable resources to additional settlement, is another reason for this. Another reason (perhaps) is that political events and the wars in Europe (invasion of Russia by Napoleon 24.6.1812) caused the inexecution of Jewish settlement in those regions that were in the midst of the crisis areas and altogether very little material exists on the agriculturul settlement in the western region of Russia exept for Nikotin's book. But limited research on this subject by Jews who reseached most of the data from the above, amongst them the extremely detailed book by Zvi Livne from Nahalal. Jewish farmers in Russia (1) and also a number of statistics from later years in the journal of "ORT". However, interesting detail in the earlier statistics even in Nikotin, is that Sofyovka and Ignatovka are not mentioned despite their being two of the first colonies founded in Western Russia in the "Pale of Settlement", exept for Yaybrayski Encyclopaedia

(1) See Zvi Livne "Jewish Farmers in Russia" published by Aleph 5727. 106–72

Those lax in their work and those who left the farm without permission or those who returned after the date set in their permit – will be conscripted and later liable to flogging.

a. The Jews must make flourish uncultivated and barren land like in Novo Russia the enormous tracts near the Black Sea which were captured from the Turks, and were almost uninhabited, (this tendency continued also in the days of the communist rule: Birobidjan).
b. As a result of working the land, so they thought, through force of circumstances the Jew would be assimilated by the society amongst whom he lives. As a result of this claim and as one of the reasons, the rabbis, who were the dominant force and had the greatest influence in the Jewish congregation, were against Jewish settlement of the land in Russian exile, except for a number of intellectuals who sided with the idea for their own reasons as was mentioned above. If one is allowed to be non– conformist (not in the classic context) or quote a saying in Yiddish: "ah mensch tracht, und Gott lacht... (man makes plans and G-d laughs).

But behold, the course of history took a different path from that planned or thought by those factors concerned who were influential at that time. For under the surface of the misfortunes of the Jews of Tzarist Russia, the evictions, the evil decrees, the poverty and the distress, the physical degradation and the spiritual humiliation, lived the kernel, the seed of the will to survive of the Jewish people that sought a way from the darkness of the depths in the dry earth, to send a bud into the air of the world and command it to continue the existence of the chain of generations of the people of Israel.

Jews from the towns were allowed to transfer to agricultural settlements with the approval of the general assembly of the farmers of the village to whom they presented their candidacy, and also an endorsement from the heads of their community that they held sufficient funds to set up a farm without government help and that they are suited to farming. These settlers would benefit from tax years of preparation and training. Those exempt from enlistment against a ransom of 1000 rubles are only merchants who are registered in the merchant union, craftsmen registered in a professional guild, those in charge of the machines in factories, farmers, rabbis and graduates of Russian schools.

Jewish farmers are exempt from obligatory enlistment from the date of the issue of the edict or the date of settlement on the land for a period of 50 years, if they live in large villages, and those settled singly for 25 years. Those who leave farming are obliged to enlist".

Amongst the clauses of the Ministerial Committee was said: 1) The peasants must work regularly in agriculture. 2) Without permits and passports they are allowed to go only to the adjoining villages.

exemption for a number of years, according to the edicts of 1804 and the members of their family were released from army service for a period of 50 years from the date of their settlement.

The tendency of the Russian authorities in those days except for a small number from humanitarian circles within the Russian leadership, was to cause quite intentionally the assimilation of the Jews within the Christian community, either by force, by enlisting the Jewish youth for as many years as possible and arranging thus that they became assimilated or in pleasant ways, namely to settle them on the land with two aims:

Following the military decree there was an increase of limiting laws the and the enslavery increased. The Jews were beaten by military rods and civilian whips jointly. In that same year of suffering two edicts were signed: to evict the Jews from all the villages of the Horodna region and the city of Kiev with the aim of limiting the belt of sities in which Jews within the Pale of Settlement were allowed to live.

From the hour that the military edict was published, the Secret Service Bureau in St. Petersburg worked diligently on the new "civil law" for the Jews to take the place of the edict of 1804 which had become outdated. At first the proposal was composed of 1,230 clauses – a complete code of subjugation inspired by the barbaric principle: everything that is explicitly allowed by law is forbidden for the Jews. The proposal of the ministers was so severe that the Law Office decided to moderate it. In the spring of 1835 in the month of April, the new "Law of the Jews" was signed.

This charter of oppression that was in effect for several score years abolished the old "principal laws" in addition to the new limitations that were issued after 1804. "The Pale of Settlement" was greatly reduced, all the belts of villages that were a distance of 50 versataot from the Western border were again forbidden for settlement, and other harsh and eccentric decrees, which because of their deviation from our subject I do not mention here.

Furthermore, in "the law of recruitment to the army" from 1794–7, there was a clause regarding the recruitment of Jews according to which the Jews of Russia like the Christian merchants were able to release themselves from military duty by paying the sum of 500 rubles.

This law enabled the Jews to be exempt from military service for 34 years. Nicholas' edict from the 26th August 1827 determined "that all Jews from the ages of 12 till 25 were obliged to be enlisted for 25 years and boys that were enlisted had to serve 6 additional

to the Russian authorities an all-encompassing programme for settling the Jews in the fertile plains of South Russia, so that they could occupy themselves with agriculture, raising flocks and plantations and also raising silk worms etc., together with two Jews from the upper class of St. Petersburg – Avraham Peretz, a wise and educated man, a ship building contractor and Leib Nachomoviz a writer and philosopher, an intimate of the higher echelons in the government top ranks, but he was not privileged to see even the begining of the settlement in Harson. In the year 1823 the high commissioner in the Polish Congress issued a decree in the name of the government of St. Petersburg whereby Jews were allowed to lease lands for an unspecified period and could benifit from tax exemption for a number of years depending on their lease. A number of rich Jews leased large properties and worked them. The wealthy Leib Shaffir leased from Count Zamoisky three tracts and worked them mainly with the aid of Jewish laborers who became skilled and adapted to fieldwork and afterwards they themselves leased lands and worked them with success. The wealthy man S. Posner aquired the large property Kumra, allotted parcels of land with all stock to 31 Jewish families without charge on the condition that they work the land and enjoy its produce.

Similarly, the founder of the Habad Movement, Rabbi Shneur Zalman also advocated working the land and immigrating to the Land of Israel, an unusual phenomenon in the Hasidic Movement. The Rabbi, Rav Dov Ber of Mezeritz, also associated himself in the encouragement of would be settlers amongst his Hasidim, who arrived in Harson with the second wave. So did Reb Menahem Mendel, the "Zemek Zedek", a number of whose followers founded the agriculture village Shebechecherin in the year 1842. But these were few and individuals, and most of those with authority and from distinguished families in the Jewish communities viewed the Jewish farmer with scorn, and especially the religious circles saw in farming a danger that would lead to assimilation and conversion.

the Jews by imposing military service on them, that they would no longer be exempt from it by means of a monetary tribute as was the case. Military service according to this program was necessary to fulfill the role of education and discipline. The military camp was designated to raise a new generation of Jews, who would be free of their national characteristics and perhaps even converts. Twenty-five years military service under the harsh discipline of those days; the taking of young boys to the army and distancing them from Jewish surroundings for a long time – all this must play a role in turning the members of the army into Russians and to prepare the way for absorbing the Jews bit by bit into the ruling people and even into the reigning church.

This programme of changing the demeanor of the Jews by military means occurred to Nicholas I already in the first year of his reign. In the year 1826 the Emperor ordered his ministers to compose a motion for army regulations for the Jews with modifications from the general laws. When rumours spread in the Pale of Settlement concerning the edict that was about to be issued, the whole Jewish population was shocked. This group, which had only recently entered the territory of the Russian State, who were true to their faith, far in spirit from the Russian people and also deprived of civilian rights, were not able to reconcile themselves with a future of 25 years military service, which would distance the sons from the inheritance of the fathers, their language, their way of life and their principles and throw them into an alien surrounding which was hostile towards them. What was hidden in the minds of the designers of the proposal that the aim was conversion, was felt immediately by the soul of the people and it was seized with horror. The heads of the community tried with all their might to cancel the evil decree but without success and on the August 26 1827, the evil decree was signed by the Emperor, the day on which began the very worst days in the history of the Jews of Tsarist Russia.

Nicholas I (1825–1855) was destined to be a warrior and only as a result of a series of events ascended the throne. He had no interest in the question of the Jews until his royal appointment. During his youth he had an opportunity once of seeing the Jewish population in the course of his tour when he travelled in the year 1816 all over Russia for the purpose of perfecting his knowledge. In his travel records the Grand Prince notes the impression that this strange people made on him: "The peasants of this region are being exterminated; the Jews here are the sub-owners and wherever they turn this miserable people will get poorer. They are everything here: they are the merchants, the contractors, the holders of the inns, the mills and the ferryboats, they are the craftsmen... like leeches, in fact, do they cling to the place of their sucking and drain the vigour of those wretched serfs. It is a wonder, that in 1812 they were enormously loyal to us and also helped us in every way that they could even to offering up their lives".

Afterwards when Nicholas I was required to decide the lot of the Jewish population, he didn't change his mind that they are "a harmful element" and there is no place for them in a Christian State. It is a duty to fight against this element, to remove the harmful aspect in it and to conquer it with military operations as is fitting for a State authority built on strict administration. Thus a unique program was accepted by government circles: "To reform"

The intellectuals did not deal much with the subject of agriculture, perhaps because they saw the difficulties involved on the financial side and, in the earlier period on the side of the law.

The advocation of agriculture by Riv"l (Reb Itzhak bar Levinson) – whose home town was in Krimenitz in the region of Vollin, a well known writer in intellectual circles – in his book "Mission in Israel" ("Te'udah Beyisrael") which he finished writing in 1823 – came after the first experiments of Jewish Settlement on the land in Russia ended in harsh disappointments. However he strove to convince the Russian authorities of the necessity of renewed efforts to settle the Jews on government land and the begining of the renewed settlement in the reign of Nicholas I that started in 1835–6 he saw as his personal achievement: "I am the one who caused this state of affairs". Also the writer B. Mendelshtamm advocated for the solution of the Jewish problem within the framework of settlement on the land. One intellectual called Yaakov Peres wrote a book called: "Legacy without Egypt", in which he demonstrates the advantages of farming from the Bible.

However not all the intellectuals took the positive course in order to solve the Jewish suffering. Among them were those who offered advice to the Emperor how to "improve" the Jews by removing their strange clothing which causes their isolation and even stood at the right hand of the authorities as regards the decrees against the Jews. Those who were discouraged with working the land and those leaving the village without a permit, or those who returned after the date fixed for them in the permit – were to be recruited and later also liable to a whipping.

was fairly humane, Fadyaim in the office of executor and Vidamov the principal inspector of the Jewish settlements who showed exemplary devotion. He used to rush from settlement to settlement even in freezing weather and snow storms and during one of these jouneys he became ill and died (27.4.1825) leaving behind a poor family and fond memories in the hearts of the Jewish settlers.

To conclude: From the stream of refugees from the first twenty years, about 300 families from about 2000 families that travelled to Harson managed somehow to settle.

There is no doubt that one of the reasons for Jewish settlement on agricultural land was as a result of the awakening of Jewish self esteem, in the face of the impossible situation that was created as a consequence to the partition of Poland and the transfer of the Jews of the Pale of Settlement to the rulership of the Russians, as was mentioned above: The problems of poverty, privation and beggars in the Jewish community in the Pale of Settlement occupied the leaders of the people and its intellectuals not a little. In 1719 Menachem Mendel Lapin submitted to the special concluding Committee concerning the Jews in Poland a proposal to enable the Jews to transfer to crafts and agriculture and to grant the priests the authority to impose manual labour in special workshops established for this, on those qualified for the work amongst the Jewish contractors.

In a sharpwitted manner R. Pinhas Eliahu Horovitz criticises the Jewish community in that "most of our people do not want to teach crafts to their sons, saying with pride and arrogance, that craftsmanship is shameful to us." He saw in trade a factor in the increasing hatred of Jews. In the search for productiveness amongst the Jewish community, agriculture was seen as the most acceptable means by most Jews. This idea caught the imagination of the Jewish army contractor and rich merchant Nathan Notte Nuttkin whose influence was felt both by members of the government and by the heads of the Community who, in 1797 submitted

But, in reality, according to information in the Law Department the Jews became impoverished as a result of the eviction but the state of the peasants did not change for the better. At one and the same time as the order of eviction from the villages of White Russia there was set up (according to the enactment of 1st May 1825) a "Committee for the Reform of the Jews", which was made up of the Ministers of Interior, Finance, Law, Religion and Education. The Committee received a wide mandate: "To clarify everything appertaining to the reform of the civilian status of this people" but its hidden function, which became apparent in fact, is explained precisely in the later admission of an official source: "At the time of the founding of the Jewish Committee it was charged to strive to reduce the number of Jews in the State". This was, apparently, "the civil reform" of the Jews. The new committee was ordered to finish its work by the begining of 1824, but its main work started in the reign of Nicholas I. In the meantime the legislative apparatus did not stop working. In 1825 two edicts were issued to distance all Jews living outside towns up to 50 varsetot from the borders except for house and landowners, this was to protect the state borders from tax evaders. Despite the explicit resolution in clause 34 of "Reform of the Jews" of 1804 to allow those evicted from the villages to transfer to farming, and despite the fact that the experiment in the settlements of Harson already demonstrated that the Jews were suited to agriculture and notwithstanding the pleas of many evicted to settle, the authorities, with the Emperor at their head, did not show this time any preparedness to allow even some of the wretched people to transfer to agriculture, and gave instructions to stop the relocation of Jews to Harson. During 1822, 1780 families (8706 souls) wandered from White Russia to Harson. Of them, only 1016 families reached Harson and of the rest all trace has been lost. The new refugees flooded the settlements. The shortages and the illnesses caused havoc amongst them. However they received considerate treatment from those appointed over the settlements amongst them General Einzov (head of the Bureau of Custodianship for the settlers) whose treatment of the refugees

In the year 1819 and the following years the local rulers were commanded to forbid the type of agency that was called "Karstanzia" whereby a property owner transfers to the Jewish agent the years produce and the latter is entitled to make use of peasant labour in the harvesting of the produce and the hay.

At the same time the government sought to have its wish applied, – namely the eviction of the Jews from the villages which was already decreed in the edict of 1804, but was rejected because of its intrinsic cruelty, it being possible to bring about the annihilation of tens of thousands of families of Jews. Forgotten were all the discerning claims of the Jewish Committee, that convinced the Emperor in 1812 that the uprooting of multitudes like this by force from place to place was not possible.

In order to renew the war against village Jews they used the tried and tested prescription from the days of Drazshavyn. The year 1821, was a year of drought in White Russia and this misfortune has taught that the Jews are also stricken by it. The nobles of the land hastened to remove from themselves all liability for the impoverishment of the peasants and put all the responsibility on the Jews, the agents and the inn-keepers. In the order of the Emperor dated April 11th 1823 two district governors of White Russia were commanded, amongst other decrees, to evict the Jews from the villages. Multitudes of the evicted (more then 20.000 men and women) were gathered into the towns and townlets, which were full even without them. In their misery, they, with wives and little ones wandered about the streets in their nakedness, crowded by tens into one dwelling, increasing amongst them illness and death. Also the shortage of food uprooted many families from their dwelling places and they flooded the authorities with requests to settle on the land (Nikitin, Jewish agriculturists) but without results.

Indeed, in 1812 the order of the eviction of the Jews from the villages, that was implemented according to the reforms of the law of 1804, was anulled, apparently because the army of Napoleon crossed the border of Russia and there posed the danger that the Jewish population who was persecuted ruthlessly would help the invaders. Perhaps, also, humanitarian reasons played a part in this anullment, as can be understood from the report that was presented by the committee whose head was the secret advisor of the Emperor – Popov, which was set up to examine the state of the Jews after the eviction. It recommended leaving the Jews where they are domiciled and that they should be allowed to work at there livelihoods which were forbidden to them in the law of 1804 and altogether the reason behind the decrees did not have an authentic and just foundation. In addition, Alexander I reconsidered and thus the status of the Jews reverted to its former position and they continued with their "despised" professions selling alcoholic drinks to the peasants, occupying inns on the main roads, wholesaling and peddling. At that time after years of suffering and hardship there was at last an improvement in the status of the settlers in the Harson region; the illnesses, the plagues and the dying lessened, the Jewish peasants adapted to field work, especially after the children matured and started participating in the expansion of the branches of the farm.

Furthermore, Alexander I returned from the Congress of Vienna without unkind thoughts regarding the Jews, remembering Jewish actions to the benefit of the State in the war of 1812 and also his promise "to improve their lot". However, one cannot remain immune for ever, especially in the history of the exile of the Jewish people. At the end of his days Alexander I regretted "the sin of his youth" that at the begining of his rule he was if possible liberal and tolerant, and started showing a growing tendency towards reactionism and hatred of the Jews, and all his programmes were intended to convert the Jews.

The pressure on the district rulers worked its part. This showed itself in the carelessness of the government officials that handled the transfer of the Jews. Some of those evicted reached the area without passports and licences, they wandered from place to place lacking everything, hungry for food, with torn clothing, plagued by lice, weakened and infected by illnesses without anyone from the district officialdom coming to their aid. There are those who estimate their number as 10, 000 souls. Their final lot is not known, some of them expired and died and from those that remained either they returned or were scattered in the towns of Harson. Only a few enterprising ones with money were successful in joining the settlements and in the year 1809, four more settlements were founded. Thus the number of settlers of the area of Harson reached 800 families.

At the time of these events there were introduced to St. Petersburg from the Settlement Department of New Russia and from the Duke Rishliya lectures on the neccessity to halt the flow of settlers for even the first groups only managed to settle with difficulty and for the new ones there were neither tents nor equipment. In addition to this, because of the new climate to which the settlers were not yet acclimatized and the lack of homes and food illnesses were widespread. All this invoked the government to stop for the time being the settling of Jews in the colonies of New Russia (order of 6th April 1810). Thus part of a great programme which professed itself able to transform tens of thousands of Jews into farmers and change their economic structure came to an end. The experiment to set up part of Jewry on the land would have been successful had the government designed such an important economic upheaval properly; ten thousand settlers immigrated to New Russia and after them more multitudes poor and hungry strove to enter. However, the government became alarmed by the difficulties of the scheme and suspended all movement. At the same time, the eviction of the Jews from the villages of the western region was stopped and thus the main reason for the exodus of the Jews to new places was cancelled.

The time fixed for the "uprooting of the Jews" from the inns and evicting them from the villages was February 1, 1808. Months before this appointed time (19th October 1807) the harsh order was given on behalf of the Emperor in the name of General– Governtor of the western province: to expel the Jews from the villages in stages during three years: one third in 1808, one third in 1809, and a third in 1810.

The spectacles of eviction began: "whoever didn't leave voluntarily was evicted forcefully, many were sent out without pity, accompanied by bullies from amongst the peasants or the army, like animals they were pushed and brought to the towns and townlets and there left in the streets of the town under the open sky. In the district of Vitbesk especially, the eviction from the villages became crueller." Many of the evicted requested from the government to return them to New Russia to the farming settlements, which were already settled by hundreds of Jewish families, but the government didn't possess either sufficient land for planting or sufficient money so the requests were not fulfilled.

The number of the requests to settle continued to increase throughout the year 1808 which is the year of the eviction of the Jews from the villages, so that the district governors in White Russia asked the minister to open the gates of New Russia Southern regions for the relief of the masses of Jewish families. "The Jews of the villages" – communicated district governor Vitbesk –"were evicted too early, were ravaged and impoverished, many lacking food for even one meal and a place to sleep and therefore they increasingly proceed to New Russia. Many of the Jews who hoped to settle in New Russia sold all there belongings and beg in absolute desperation that they should at least be allowed to live there."

evict all the Jewish villagers in three years time, there were some property owners who already took from their Jewish leaseholders the right to dwell and trade in the villages. The outcasts filled the towns which themselves did not have the wherewithal to provide a living for their own inhabitants. The social framework of the Jews and their economic status broke down, as a result of the severe collapse that occurred to their standing in the villages and their economic trade. In a proclamation that was published at that time for the Jews whose livelihood in the villages was destoyed it was said: "Grief for the worsening state of the poor of our people, who from day to day descend lower and lower... even more, those who used to dwell in the villages under whose patronage were also many of the poor of our towns – those who served them with their work... and those requesting mercy and donations. Now because they were evicted from the villages proper, they are lying at present naked, wrapped in twists of rags having worked extremely hard above a man's strength in the crushing of stones or doing other heavy work besides". (B.O. Vinril Economic History of the Jews of Russia and Poland, second publishing 1972 in the German language).

Certainly the goverment tried to attract the Jews to two new livelihoods – to found factories and farming settlements. Individual work-shops for the production of wool were founded by Jews in Lithuania and in Vollin but, of course, were not able to employ the thousands of people who were driven out of the villages. And so all eyes turned to settling on the land. (There are historians who maintain that with these reforms, Alexander did not intend to benifit the Jews but to bring them nearer to Christianity, in accordance with his religious-economic proclivity.) The number of requests to settle on the land came to 1500 families by the end of 1806, which is about 7000 people. In 1807 the first settlements of Jewish farmers were founded in South Russia: Bubrubi – Koot, Sde – Menuchah, Dubraiya, Israelivka (all of them in the district of Harson) and in these were settled about 300 hundred families which is about 1000 people.

the "Jewish Committee" after he was forced to resign from the office of Minister of Law and since he left, his opinion was no longer decided law for the members of the committee. On the 9th December 1804 "The Law of Reforms of the Jews" was issued. During the reign of Victoria II (1762–1796) there were district governors who were accustomed to evicting the Jews of the village into the city "so that they wouldn't wander through the land to the detriment to society", but, as mentioned, during the reign of Alexander I, on the 9th December 1804 "The Law of Reforms of the Jews" was issued. The Emperor Alexander I was educated in the spirit of the ideals of the Philosophy of the Rationalists and the humanitarian views in the spirit of Rousseau on the one hand, and on the other hand he was influenced by his ruthless military tutor General Siltikov. These opposing influences fostered in him dualism and capriciousness. "The Law of Reforms of the Jews" reflects this duality being a mixture of classes of freedoms and restrictions. This came about as mentioned in the introductions as a result of "genuine diligence in reforming the Jews and the requirements for the good of the chief inhabitants in those regions where the Jews were allowed to settle." This sentence ending already gave legal verdict regarding the Pale of Settlement, an area of thirteen districts (including the district of Vollin) where Jews had been settled until now, and three regions of New Russia. This expansion of the Pale was given partially only to those Jews who were to become farm labourers. They were also allowed to settle in the two eastern districts – the Astrakhan and Caucasus. Regarding economical professions the law decreed two extremes: veto – the leasing of inns in the villages, to be completely rooted out, and positively – farming, which has to be supported and expanded among the Jews. The law gave privileges to Jews who wished to work in agriculture: gave them the right to buy desolate land in the western districts including Vollin and the South and in the two eastern districts or, they could take possession of lands given to the settlers by the goverment in certain areas, and during the first years they would be exempt from the burden of taxes and rates. When the law of 1804 was proclaimed to

manded on behalf of the King to pay attention with open eyes to the occupations of the Jews and give your opinion as to how this obstacle can be removed."

In his treatise "The opinion of the Senator Drazshavyn on the matter of removing the famine from White Russia through limiting the occupations of avaricious Jews and their reform and similar matters", he practically imposed on the heads of the Jews the responsibility for the economic destruction of the province which the property owners ruled so oppressively. However Drazshavyn was not content with an appraisal of the economic activity of the Jews, but wished to describe their private lives, their faith, their education and learning, their community customs and "their moral standing".

The following is his description: "The Jewish occupations – trade, leasing, innkeeping, mediation – are nothing but sharp practices to defraud their neighbours with outword show, but in truth to decrease their wealth"; The Jews have no moral feelings at all; they have no conception of love for their fellow creatures, hatred of covetousness and other virtues. They are nothing but "money collectors for the building of a complete new building or for the pleasures of the flesh." According to these conclusions, he suggests 88 clauses for "Reform of the Jews" and attached "Philosophical Comments" such as these: "The stubborn and rebellious Jewish people will return to the right path" and the Emperor Paul I who will enact these reforms will win fame and publicity because he did as was commanded: "Love your enemies and treat well those that hate you."

This opinion was handed to the Senate in December 1800 and was needed to serve as material for the presentation of the principal law on the Jews, but the matter did not come to fruition in the days of Paul I. In the month of March 1801 the Emperor was killed and business of reform took another form. In the days of Alexander I, the Jews succeeded in seeing Drazshavyn removed from

their very existence as Jews. We shall return again in great detail to the difficult problems that faced the Jews of the Pale of Settlement and their history, within the framework of our review, of how the above villages subsisted and what was the reason for their founding.

At first the "treatment" of the Jewish problem was felt by the Russian establishment circles at the second level namely, the district governors and the top officials in the Russian government. Only in the period of Tsar Alexander I (1801–1825) and after him Nicholas I (1825–1855) were the legal conditions formed that led to the agricultural settlement of the Jews in Russia.

However, before this, it is worthwhile to bring a few examples of the "treatment" of the Jewish problem by the high officials, "experts" on the essence of the Jews and the reform of "their deviant path". At the end of the eighteenth century and the begining of the nineteenth Century there was a terrible famine in Rayson and the Senator Gabriel Drazshavyn, the famous Russian poet, who succeeded for a time to be the "expert" on the question of the Jews, was sent by the Emperor Paul I with extensive authority to investigate the cause of the famine and its solution. In fact the drought of those days was not the only reason for the terrible famine, but also the abominable behaviour of the property owners. These gentlemen used to leave their peasants without wages and send large crops abroad or to their wine factories where they brewed the wine, this being a fatal drug for the peasants. At the Emperor's behest, Drazshavyn had to stop the corruption and impose the severest punishment on property owners "who abandon their peasants without succour through excess greed, and he shall remove their property from them and he shall appoint administrators for them" (16th June 1800), but in the accompanying order that was given by the head of the Prokrorim this clause was added: "and as it is known that the Jews are one of the reasons for the impoverishment of the peasants in White Russia, your Excellency is com-

INTRODUCTION TO THE HISTORY OF T-L.

by Tovia Drori

This book is dedicated to two small neighbouring villages – whose beginnings were in the Pale of Settlement period of Tsarist Russia and whose end during the Holocaust – amongst whom lived Jews whose livelihood was based on agriculture and its subsidiaries. Two thousand years exile of the people of Israel overflow with different and strange expressions for the will of the people to sustain and survive with whose help they were able to say every day: "Even though he tarries, with all this I will expect him every day that will come." One of those expressions was the Jewish settlement in agricultural villages that were founded in two stages. In 1807 the first settlements were established in South Russia in the district of Harson and in the second stage in West Russia in the Pale of Settlement, whose first village Antonovka – Gmina Tuchin, in the district of Rovno, was founded in 1833 and after it Truchenbrod (Sofyovka) in 1835 and they continued to set up new villages from 1837, one of the first ones being Lozisht (Ignatovka) which is joined to Truchenbrod and Osova by Stefan the district of Rovno.

The settlers in South Russia in the district of Harson also came from the Jews of the Pale of Settlement, an area that extended over about a million kilometres from the Baltic Sea in the North to the Black Sea in the South, that was formed after regions with a majority of Jewish inhabitants came under Russian rule after the partition of Poland.

Until that period it was forbidden for Jews to enter Russia, except for individual Jews who had special privileges. The annexation of large areas to the Kingdom of Russia which were populated by a considerable percentage of Jews, and the deep anti-semitic atmosphere in the Russian population and especially in government circles and in the Imperial Court were the main reasons for the search for solutions, the passing of prohibitive laws and the enacting of decrees, most of which harmed the rights of the Jews and aggravated their economical position and sometimes even endangered

Let this book be kept near by all of us, so that our eyes may view the pure images of our fellow townsmen. We shall read in it of the persevering fight for life, the desperate fight for existence which did not deflect them from eternal life, community work, children's education, yearning for the days of the Messiah, for a healthy community life and a world that is filled with good.

Let then these memoirs which are filled with the pain of their writers be used as ornamental flowers on their desolate graves and as a fulfilment of the vow: "To remember and not to forget that which Amalek did" – and let them be as an everlasting memorial to all the children of Truchenbrod Lozisht.

In the setting up of this monument all the former residents of T.L. in Israel and abroad are partners, both those who accompanied with great interest and warmheartedness and those who through their writings added impressions, experiences and opinions which brought about this chronicle of fire and sorrow – to complete the portrait of our dear communities.

For our part, we endeavoured to the best of our ability to give expression to that world – experiences connected with the days of our past, and to that burden of sorrow and grief that we carry in our hearts in memory of our dear ones.

Yakov Vainer

The book will awaken memories, and tell our children and grandchildren the story of their fathers in the Diaspora, what we absorbed in our father's house as a valuable heritage.

Let this book be a memorial lamp to the past generations – those massacred in the destruction and a beacon light to the coming generations – the precious descendants of Truchenbrod Lozisht.

With the publication of this memorial book to the town of our birth, it is seen by us as an obligation to dedicate a few lines to our organisation and to relate how our book came to be published.

The idea of the perpetuation arose immediatly after we received information of the terrible annihilation. Those of us who were privileged to reach safe shores, founded the organisation of former residents of T.L., with the aim of helping the remaining survivors to support their absorption and to seek a medium for the immortalization of our communities and her martyrs.

We contacted the *Landsman* of our towns abroad for this purpose and with their agreement and support we started in 1956 with the erection of the T.L. Foundation.

We present this Memorial Book to the former residents of Truchenbrod Lozisht in Israel and abroad with the fullest conviction that we have fulfilled to the best of our ability the task of representing the persons of our holy communities, the immortalizing of personalities, their enterprises and their warmhearted Jews, may God avenge their blood. We pray and hope that their purity of character and the sanctification of the Holy Name when they were offered up on the altar, will be for ever engraved in our memories and in the memories of the coming generations.

We wrote what we were able to, we told what we remembered and have eternalized in this book everything that is holy and dear to us.

AN EVERLASTING LIGHT

We are filled with amazement at the secret of survival of a community, small in number and property, but rich in spirit and soul and blessed with distinction and virtues.

In the book Truchenbrod Lozisht one hears the beating of hearts filled with longing and yearning of its Jews, farmers, craftsmen, shopkeepers with no limit to their national faithfulness, love of the people, love of family, good friendship, morality and humanity, enthusiastic popularity, Jewish charm and humane emphasis on a life of spiritual nobility, honesty and modesty. A treasury of mankind in two remote townlets which became the nucleus for the battle against the Nazi evil and in Israel's War of Independence.

These pages give a clear picture of the holy character of the people of Truchenbrod Lozisht, their love of Zion and pioneering spirit. Townlets that brought forth all that is best in our people – every praiseworthy quality grew out from their midst. Far, far from the battlefront, beleaguered, in the forests they gave their lives. A chapter of martyrdom, vengeance and acts of bravery. They – the partisans, the heroes of the people, tell their chronicles in this book and add a valuable chapter to the history of the Holocaust and destruction. But see the wonder. Also in the homeland, under a hail of bullets, between flames and pillars of fire, they continued, the sons of our townlets to contribute their share to the freedom and independence of Israel, to the culture of Israel, to its struggles in all Israel's campaigns, to the building of the land and its defence.

With awe and compassion we have erected to Truchenbrod Lozisht an everlasting memorial. With homage we have reconstructed its history, describing its life and praising its character.

THE TREE and THE ROOTS
THE HISTORY OF T.L.
(SOFYOVKA and IGNATOVKA)

Editorial staff:
Y. Vainer, T. Drori, G. Rosenblatt, A. Shpilman

Translated by Yisrael Medad

PUBLISHED BY BEIT-TAL-GIVATAIM
ISRAEL 1988

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
FOUNDATIONS